๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ทีฆนิกาเย

สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

สํวณฺณนารมฺภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถํ๚ อถ วา มงฺคลภาวโต, สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมฺมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา๚ อถ วา รตนตฺตยปณามกรณํ ปูชนียปูชาปุญฺญวิเสสนิพฺพตฺตนตฺถํ, ตํ อตฺตโน ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส พลานุปฺปาทนตฺถํ, อนฺตรา จ ตสฺส อสงฺโกจนตฺถํ, ตทุภยํ อนนฺตราเยน อฏฺฐกถาย ปริสมาปนตฺถํ๚ อิทเมว จ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํ๚ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘อิติ เม ปสนฺนมติโน…เป.… ตสฺสานุภาเวนา’’ติ๚ วตฺถุตฺตยปูชา หิ นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสมฺพุทฺธิยา อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติ๚ ยถาห –

‘‘ปูชารเห ปูชยโต, พุเทฺธ ยทิ ว สาวเก’’ติอาทิ (ธ. ป. ๑.๑๙๕; อป. ๑.๑๐.๑), ตถา –

> ‘‘เย ภิกฺขเว พุเทฺธ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา๚ อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)๚

> ‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺส๚
> ธโมฺมติ…เป.… สโงฺฆติ…เป.… ทีปสฺสา’’ติ๚ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖);

ตถา –

> ‘‘ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑),

> ‘‘อรเญฺญ รุกฺขมูเล วา…เป.…
> ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา,
> โลมหํโส น เหสฺสตี’’ติ๚ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) จ

ตตฺถ ยสฺส วตฺถุตฺตยสฺส วนฺทนํ กตฺตุกาโม, ตสฺส คุณาติสยโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **‘‘กรุณาสีตลหทย’’**นฺติอาทินา คาถตฺตยมาห๚ คุณาติสยโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตปฺปโยชนํ สาเธตีติ๚ ตตฺถ ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา

น วินยเทสนา วิย กรุณาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานา, อถ โข กรุณาปญฺญาปฺปธานาติ ตทุภยปฺปธานเมว ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โถมนํ กาตุํ ตํมูลกตฺตา เสสรตนานํ ''กรุณาสีตลหทย''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ กิรตีติ กรุณา, ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ, อปเนตีติ อโตฺถฯ อถ วา กิณาตีติ กรุณา, ปรทุกฺข สติ การุณิกํ หิํสติ, วิพาธตีติ อโตฺถ, ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา กรุณาฯ อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ กรุณาฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา, อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติฯ กรุณาย สีตลํ กรุณาสีตลํ, กรุณาสีตลํ หทยํ อสฺสาติ กรุณาสีตลหทโย, ตํ **กรุณาสีตลหทยํฯ** ตตฺถ กิญฺจาปิ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิจฺฉนสภาวตาย, พฺยาปาทารตีนํ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ สตฺตสนฺตานคตสนฺตาปวิเจฺฉทนาการปฺปวตฺติยา เมตฺตามุทิตานมฺปิ จิตฺตสีตลภาวการณตา อุปลพฺภติ, ตถาปิ ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติยา ปรูปตาปาสหนรสา อวิหิํสาภูตา กรุณา วิเสเสน ภควโต จิตฺตสฺส จิตฺตปสฺสทฺธิ วิย สีติภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ **''กรุณาสีตลหทย''**นฺติฯ กรุณามุเขน วา เมตฺตามุทิตานมฺปิ หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อถ วา อสาธารณญาณวิเสสนิพนฺธนภูตา สาติสยํ นิรวเสสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สวิสยพฺยาปิตาย มหากรุณาภาวํ อุปคตา กรุณาว ภควโต อติสเยน หทยสีตลภาวเหตูติ อาห **''กรุณาสีตลหทย''**นฺติฯ อถ วา สติปิ เมตฺตามุทิตานํ สาติสเย หทยสีติภาวนิพนฺธนเตฺต สกลพุทฺธคุณวิเสสการณตาย ตาสมฺปิ การณนฺติ กรุณาว ภควโต หทยสีตลภาวการณํ วุตฺตาฯ กรุณานิทานา หิ สเพฺพปิ พุทฺธคุณาฯ กรุณานุภาวนิพฺพาปิยมานสํสารทุกฺขสนฺตาปสฺส หิ ภควโต ปรทุกฺขาปนยนกามตาย อเนกานิปิ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปานํ อกิลนฺตรูปเสฺสว นิรวเสสพุทฺธกรธมฺมสมฺภรณนิยตสฺส สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺยสฺส จ สนฺนิหิเตสุปิ สตฺตสงฺขารสมุปนีตหทยูปตาปนิมิเตฺตสุ น อีสกมฺปิ จิตฺตสีติภาวสฺสญฺญถตฺตมโหสีติฯ เอตสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ตีสุปิ อวตฺถาสุ ภควโต กรุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปชานาตีติ ปญฺญา, ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญาว เญยฺยาวรณปฺปหานโต ปกาเรหิ ธมฺมสภาวาวโชตนเฏฺฐน ปโชฺชโตติ ปญฺญาปโชฺชโต, สวาสนปฺปหานโต วิเสเสน หตํ สมุคฺฆาฏิตํ วิหตํ, ปญฺญาปโชฺชเตน วิหตํ ปญฺญาปโชฺชตวิหตํฯ มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, โมหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห, อวิชฺชา, เสฺวว วิสยสภาวปฏิจฺฉาทนโต อนฺธการสริกฺขตาย ตโม วิยาติ ตโม, ปญฺญาปโชฺชตวิหโต โมหตโม เอตสฺสาติ ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตโม, ตํ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ** ฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ สติปิ ปญฺญาปโชฺชเตน อวิชฺชานฺธการสฺส วิหตภาเว สทฺธาธิมุเตฺตหิ วิย ทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ สาวเกหิ, ปเจฺจกสมฺพุเทฺธหิ จ สวาสนปฺปหาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธานํ กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชตีติ สาติสเยน อวิชฺชาปฺปหาเนน ภควนฺตํ โถเมโนฺต อาห **''ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม''**นฺติฯ

อถ วา อนฺตเรน ปโรปเทสํ อตฺตโน สนฺตาเน อจฺจนฺตํ อวิชฺชานฺธการวิคมสฺส นิพฺพตฺติตตฺตา, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตาย, พเลสุ จ วสีภาวสฺส สมธิคตตฺตา, ปรสนฺตติยญฺจ ธมฺมเทสนาติสยานุภาเวน สมฺมเทว ตสฺส ปวตฺติตตฺตา ภควาว วิเสสโต โมหตมวิคเมน โถเมตโพฺพติ อาห **''ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม''**นฺติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป **''ปญฺญาปโชฺชโต''**ติ ปเทน ภควโต ปฏิเวธปญฺญา วิย เทสนาปญฺญาปิ สามญฺญนิเทฺทเสน เอกเสสนเยน วา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อถ วา ภควโต ญาณสฺส เญยฺยปริยนฺติกตฺตา สกลเญยฺยธมฺมสภาวาโพธนสมตฺเถน อนาวรณญาณสงฺขาเตน ปญฺญาปโชฺชเตน สพฺพเญยฺยธมฺมสภาวจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส วิธมิตตฺตา อนญฺญสาธารโณ ภควโต โมหตมวินาโสติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ เอตฺถ จ โมหตมวิธมนนฺต อธิคตตฺตา อนาวรณญาณํ การณูปจาเรน สกสนฺตาเน โมหตมวิธมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา สวาสนปฺปหานเมว หิ กิเลสานํ ‘‘เญยฺยาวรณปฺปหาน’’นฺติ, ปรสนฺตาเน ปน โมหตมวิธมนสฺส การณภาวโต อนาวรณญาณํ ‘‘โมหตมวิธมน’’นฺติ วุจฺจตีติฯ

กึ ปน การณํ อวิชฺชาวิคฺฆาโต เยเวโก ปหานสมฺปตฺติวเสน ภควโต โถมนานิมิตฺตํ คยฺหติ, น ปน สาติสยนิรวเสสกิเลสปฺปหานนฺติ? ตปฺปหานวจเนเนว ตเทกฏฺฐตาย สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาตโชติตภาวโตฯ น หิ โส ตาทิโส กิเลโส อตฺถิ, โย นิรวเสสอวิชฺชาปฺปหาเนน น ปหียตีติฯ อถ วา วิชฺชา วิย สกลกุสลธมฺมสมุปฺปตฺติยา นิรวเสสากุสลธมฺมนิพฺพตฺติยา, สํสารปฺปวตฺติยา จ อวิชฺชา ปธานการณนฺติ ตพฺพิคฺฆาตวจเนน สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาโต วุตฺโตเยว โหตีติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ

นรา จ อมรา จ นรามรา, สห นรามเรหีติ สนรามโร, สนรามโร จ โส โลโก จาติ สนรามรโลโก, ตสฺส ครุติ สนรามรโลกครุ, ตํ **สนรามรโลกครุํ**ฯ เอเตน เทวมนุสฺสานํ วิย ตทวสิฏฺฐสตฺตานมฺปิ ยถารหํ คุณวิเสสาวหโต ภควโต อุปการิตํ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ ปธานาปธานภาโว โจเทตโพฺพฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมฯ เอทิเสสุ หิ สมาสปเทสุ ปธานมฺปิ อปฺปธานํ วิย นิทฺทิสียติ ยถา – ‘‘สราชิกาย ปริสายา’’ติ (อป. อฏฺฐ. ๑.๘๒)ฯ กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขารภาชนวเสน ติวิโธ โลโก, ครุภาวสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ครุกรณสมตฺเถสฺเสว ยุชฺชนโต สตฺตโลกสฺสวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตพฺพิปาโก จาติ ‘‘โลโก’’ติ วุจฺจติฯ อมรคฺคหเณน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ

อถ วา สมูหโตฺถ โลก-สโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติฯ สห นเรหีติ สนรา, สนรา จ เต อมรา เจติ สนรามรา, เตสํ โลโกติ สนรามรโลโกติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อมร-สเทฺทน เจตฺถ วิสุทฺธิเทวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ เต หิ มรณาภาวโต ปรมตฺถโต อมราฯ นรามรานํเยว จ คหณํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน, ยถา – ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗)ฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหรณปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย, อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐานํ, เตน วุตฺตํ – **‘‘สนรามรโลกครุ**’’นฺติฯ

โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ **สุคโต**ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกนฺเตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ, ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชน (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๑๙๘-๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๕, ๓๘๖) ปฏิมณฺฑิตรูปกายตายทุตวิลมฺพิต- ขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิกกุฏิลากุลตาทิโทสรหิตํ วิลาสิตราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อนวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ

อถ วา สยมฺภุญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานโนฺต ญาเณน สมฺมา คโต อวคโตติ **สุคโต**ฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อตีโตติ **สุคโต**ฯ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ **สุคโต**ฯ โลกนิโรธคามินิปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ

สุคโตฯ โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ, น ปจฺเจติ, น ปจฺจาคจฺฉตีติ **สุคโต**ติอาทินา นเยน อยมตฺโถ วิภาเวตพฺโพ ฯ อถ วา สุนฺทรํ ฐานํ สมฺมาสมฺโพธึ นิพฺพาน เมว วา คโต อธิคโตติ **สุคโต**ฯ ยสฺมา วา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ วิเนยฺยานํ ยถารหํ กาลยุตฺต เมว จ ธมฺมํ ภาสติ, ตสฺมา สมฺมา คทตีติ **สุคโต,** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อิติ โสภนคมนตา ทีหิ สุคโต, ตํ **สุคตํ**ฯ

ปุญฺญปาปกมฺมหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพโต คติโย, อุปปตฺติภววิเสสาฯ ตา ปน นิรยา ทิวเสน ปญฺจวิธา, ตาหิ สกลสฺสาปิ ภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺคาธิคเมน อวิปาการหภาวก รเณน นิวตฺติตตฺตา ภควา ปญฺจหิปิ คตีหิ สุฏฺฐุ มุตฺโต วิสํยุตฺโตติ อาห – **“คติวิมุตฺต”**นฺติฯ เอเตน ภควโต กตฺถจิปิ คติยา อปริยาปนฺนตํ ทเสฺสติ, ยโต ภควา ‘‘เทวาติเทโว’’ติ วุจฺจติ, เตเนวาห –

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธพฺโพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คจฺเฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

ตํตํคติสํวตฺตนกานญฺหิ กมฺมกิเลสานํ อคฺคมคฺเคน โพธิมูเลเยว สุปฺปหีนตฺตา นตฺถิ ภคว โต คติปริยาปนฺนตาติ อจฺจนฺตเมว ภควา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาสสตฺตนิกา เยหิ สุปริมุตฺโต, ตํ **คติวิมุตฺตํฯ วเนฺท**ติ นมามิ, โถเมมีติ วา อตฺโถฯ

อถ วา **คติวิมุตฺต**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุปฺปตฺติยา ภควนฺตํ โถเมติฯ เอตฺถ หิ ทฺวี หากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา – อตฺตหิตสมฺปตฺติโต, ปรหิตปฏิปตฺติโต จฯ เตสุ อตฺต หิตสมฺปตฺติ อนาวรณญาณาธิคมโต, สวาสนานํ สพฺเพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตปฺปหานโต, อนุ ปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติโต จ เวทิตพฺพาฯ ปรหิตปฏิปตฺติ ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนาโต, วิรุทฺเธสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยโต, ญาณปริปากกาลาคมน โต จฯ สา ปเนตฺถ อาสยโต ปโยคโต จ ทุวิธา ปรหิตปฏิปตฺติ, ติวิธา จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปกา สิตา โหติฯ กถํ? ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน อาสยโต ปรหิตปฏิปตฺติ, สมฺมา คทนเตฺถน สุคต-สเทฺทน ปโยคโต ปรหิตปฏิปตฺติ, ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ คติวิมุตฺต’’นฺติ เอเตหิ จตุสจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคต-สเทฺทน ติวิธาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อวสิเฏฺฐน, ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิ หตโมหตม’’นฺติ เอเตน จ สพฺพาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติ ปกาสิตา โหตีติฯ

อถ วา ตีหากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา – เหตุโต, ผลโต, อุปการโต จฯ ตตฺถ **เหตุ** มหากรุณา, สา ปฐมปเทน นิทสฺสิตาฯ **ผลํ** จตุพฺพิธํ – ญาณสมฺปทา, ปหานสมฺปทา, อานุภาวสมฺปทา, รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตาสุ ญาณปฺปหานสมฺปทา ทุติยปเทน สจฺจปฺปฏิเวธเตฺถน จ สุคต-สเทฺทน ปกาสิตา โหนฺติฯ อานุภาวสมฺปทา ตติยปเทน, รูปกาย สมฺปทา ยถาวุตฺตกายคมนโสภนเตฺถน สุคต-สเทฺทน, ลกฺขณานุพฺยญฺชนปาริปูริยา (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๑๙๘-๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๕-๓๘๖) วินา ตทภาวโตฯ **อุปกาโร** อนฺตรํ อพาหิรํ กริตฺวา ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมเทสนา, โส สมฺมา คทนเตฺถน สุคต-สเทฺทน ปกาสิโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน สมฺมาสมฺโพธิยา มูลํ ทเสฺสติฯ มหากรุณาสโญฺจ ทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสมฺโพธิยา มูลํฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหต

โมหตม’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ ‘‘สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจตีติฯ สมฺมา คทนเตฺถน สุคต-สเทฺทน สมฺมาสโมฺพธิยา ปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยค- สสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสาทิอนฺตทฺวยรหิตาย กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปกาสนโต สุคต-สทฺทสฺสฯ อิตเรหิ สมฺมาสโมฺพธิยา ปธานาปฺปธานเภทํ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณเญฺจตฺถ ปธานํ ปโยชนํ, ตทญฺญมปฺปธานํฯ เตสุ ปธาเนน ปรหิตปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, อิตเรน อตฺตหิตสมฺปตฺตึ, ตทุภเยน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ (ปุ. ป. ๒๔, ๑๗๓) จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ทเสฺสติฯ เตน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ อุตฺตมวนฺทนียภาวํ, อตฺตโน จ วนฺทนกิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทเสฺสติฯ

เอตฺถ จ กรุณาคฺคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต ภควโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ, ปญฺญาคฺคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ หิ อโตฺถ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทินา วิปญฺจียตีติฯ กรุณาคฺคหเณน จ อุปคมนํ นิรุปกฺกิเลสํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคฺคหเณน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ, โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคฺคหเณน สมญฺญายานวิธาวนํฯ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สมญฺญํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิปรามสนํ โหตีติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคฺคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ, จตุสจฺจญาณํ, จตุปฺปฏิสมฺภิทาญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํฯ กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาสาธารณญาณานิ, ฉ อภิญฺญา, อฏฺฐสุ ปริสาสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๑) อกมฺปนญาณานิ, ทส พลานิ, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, โสฬส ญาณจริยา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕; วิภ. มูล. ฏี. คนฺถารมฺภวณฺณนาย) จตุจตฺตารีส ญาณวตฺถูนิ, (สํ. นิ. ๒.๓๔) สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนีติ (สํ. นิ. ๒.๓๔) เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปฺปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ

ตถา กรุณาคฺคหเณน จรณสมฺปตฺตึ, ปญฺญาคฺคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺตึฯ กรุณาคฺคหเณน สตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคฺคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคฺคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปุพฺพการิภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน กตญฺญุตาฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคฺคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคฺคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคฺคหเณน พุทฺธภาวสิทฺธิฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาคฺคหเณน สยํ ตารณํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคฺคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติฯ สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ, ตนฺนิทานภาวโตฯ ปญฺญา ปริโยสานํ, ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโตฯ อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ, ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติฯ ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สพฺพพุทฺธคุณานมาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติฯ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ, นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคาหณํฯ อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนวาห –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,

วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔๒๕, อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๔; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถายํ, ปกิณฺณกกถายํ; อป. อฏฺฐ. ๒.๖.๒๐);

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตตฺเถเรนาปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ อนุยุตฺเตน ‘‘โน เหตํ ภนฺเต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๕) ปฏิกฺขิปิตฺวา, ‘‘อปิ จ เม ภนฺเต ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) วุตฺตํฯ

เอวํ สเงฺขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ **‘‘พุโทฺธปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุโทฺธ**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **พุทฺธภาว**นฺติ กมฺมนิเทฺทโสฯ **ภาเวตฺวา, สจฺฉิกตฺวา**ติ จ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **ย**นฺติ อนิยมโต กมฺมนิเทฺทโสฯ **อุปคโต**ติ อปรกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **วเนฺท**ติ กิริยานิเทฺทโส, **ต**นฺติ นิยมนํฯ **ธมฺม**นฺติ วนฺทนกิริยาย กมฺมนิเทฺทโสฯ **คตมลํ, อนุตฺตร**นฺติ จ ตพฺพิเสสนํฯ

ตตฺถ พุทฺธ-สทฺทสฺส ตาว ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๕-๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) นิเทฺทสนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา สวาสนาย อญฺญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ **พุโทฺธ,** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเวน อวคมนตฺถวเสเนว กตฺตุนิเทฺทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ พุโทฺธ, ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติ, อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภูญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธสฺตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺย คุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธฯ ยถาห –

‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๕-๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒)ฯ

อปิ-สโทฺท สมฺภาวเน, เตน ‘‘เอวํ คุณวิเสสยุโตฺต โสปิ นาม ภควา’’ติ วกฺขมานคุเณ ธเมฺม สมฺภาวนํ ทีเปติฯ **พุทฺธภาว**นฺติ สมฺมาสโมฺพธิํฯ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวา, วเฑฺฒตฺวา จฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปคโต**ติ ปโตฺต, อธิคโตติ อโตฺถ, เอตสฺส ‘‘พุทฺธภาว’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **คตมล**นฺติ วิคตมลํ, นิโทฺทสนฺติ อโตฺถฯ **วเนฺท**ติ ปณมามิ, โถเมมิ วาฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรรหิตํ, โลกุตฺตรนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺม**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต จ, สํสารโต จ อปตมาเน กตฺวา ธารยตีติ ธโมฺมฯ

อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เอวํ วิวิธคุณสมนฺนาคโต พุโทฺธปิ ภควา ยํ อริยสงฺขาตํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา, ผลนิพฺพานสงฺขาตํ ปน สจฺฉิกตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อธิคโต, ตเมตํ พุทฺธานมฺปิ พุทฺธภาวเหตุภูตํ สพฺพโทสมลรหิตํ อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรํ ปฏิเวธสทฺธมฺมํ นมามีติฯ ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสาปิ ตปฺปกาสนตฺตา อิธ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ‘‘อภิธมฺมนยสมุทฺทํ ภาเวตฺวา อธิคจฺฉิ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี’’ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสาปิ สจฺฉิกิริยาสมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ โสปิ อิธ วุโตฺต เยวาติ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา, สจฺฉิกตฺวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา พุทฺธกรธมฺมภูตาหิ ปารมิตาหิ สห ปุพฺพภาเค อธิสีลสิกฺขาทโยปิ อิธ ธมฺม-สเทฺทน สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตาปิ หิ วิคตปฏิปกฺขตาย วิคตมลา, อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรา จาติฯ ตถา หิ สตฺตานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาย กตมหาภินีหาโร

มหากรุณาธิวาสเปสลชฺฌาสโย ปญฺญาวิเสสปริโยทาตนิมฺมลานํ ทานทมสญฺญมาทีนํ อุตฺตมธมฺมานํ สตสหสฺสาธิกานิ กปฺปานํ จตฺตาริ อสงฺขยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสํ ภาวนาปจฺจกฺขกรเณหิ กมฺมาทีสุ อธิคตวสีภาโว, อจฺฉริยาจินฺตยฺยมหานุภาโว, อธิสีลอธิจิตฺตานํ ปรมุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต ภควา ปจฺจยากาเร จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ เปเสตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺโธติฯ

เอตฺถ จ ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน วิชฺชาสมฺปทาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘สจฺฉิกตฺวา’ติ เอเตน วิมุตฺติสมฺปทายฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ อถ วา ปฐเมน ขยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาทญาณภาเวนฯ ปุริเมน วา วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรูปมตายฯ ปุริเมน วา วิราคสมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา พุทฺธภาวํ อุปคโต’’ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปุริเมน อกาลิกตาย, ปจฺฉิเมน เอหิปสฺสิกตายฯ ปุริเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ปจฺฉิเมน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพตาย ธมฺมํ โถเมติฯ

‘‘คตมล’’นฺติ อิมินา สํกิเลสาภาวทีปเนน ธมฺมสฺส ปริสุทฺธตํ ทเสฺสติ, ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน วิปุลปริปุณฺณตํฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทเสฺสติ, ทุติเยน ปภาวสมฺปทํฯ ภาเวตพฺพตาย วา ธมฺมสฺส คตมลภาโว โยเชตโพฺพ ฯ ภาวนาคุเณน หิ โส โทสานํ สมุคฺฆาตโก โหตีติฯ สจฺฉิกาตพฺพภาเวน อนุตฺตรภาโว โยเชตโพฺพฯ สจฺฉิกิริยานิพฺพตฺติโต หิ ตทุตฺตริกรณียาภาวโต อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตโรติฯ ตถา ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สห อสงฺขตาย ธาตุยา อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ อภิตฺถวิตฺวา, อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **‘‘สุคตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุคตสฺสา**ติ สมฺพนฺธนิเทฺทโส, ตสฺส ‘‘ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **โอรสาน**นฺติ ปุตฺตวิเสสนํฯ **มารเสนมถนาน**นฺติ โอรสปุตฺตภาเว การณนิเทฺทโส, เตน กิเลสปฺปหานเมว ภควโต โอรสปุตฺตภาวการณํ อนุชานาตีติ ทเสฺสติฯ **อฏฺฐนฺน**นฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส, เตน จ สติปิ เตสํ สตฺตวิเสสภาเวน อเนกสตสหสฺสสงฺขฺยภาเว อิมํ คณนปริเจฺฉทํ นาติวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติ, มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวานติวตฺตนโตฯ **สมูห**นฺติ สมุทายนิเทฺทโสฯ **อริยสงฺฆ**นฺติ คุณวิสิฏฺฐสงฺฆาตภาวนิเทฺทโส, เตน อสติปิ อริยปุคฺคลานํ กายสามคฺคิยํ อริยสงฺฆภาวํ ทเสฺสติ, ทิฏฺฐิสีลสามญฺญูน สํหตภาวโตฯ ตตฺถ อุรสิ ภวา ชาตา, สํวทฺธา จ โอรสาฯ ยถา หิ สตฺตานํ โอรสปุตฺตา อตฺตชาตตาย ปิตุสนฺตกสฺส ทายชฺชสฺส วิเสเสน ภาคิโน โหนฺติ, เอวเมเตปิ อริยปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตตาย ภควโต สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส, อริยธมฺมรตนสฺส จ เอกนฺตภาคิโนติ โอรสา วิย **โอรสาฯ** อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวน อริยภูมึ โอกฺกมมานา, โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา ภควโต อุโรวายามชนิตาภิชาตตาย นิปฺปริยาเยน ‘‘โอรสปุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ สาวเกหิ ปวตฺติยมานาปิ หิ ธมฺมเทสนา ภควโต ‘‘ธมฺมเทสนา’’ อิเจฺจว วุจฺจติ, ตํมูลกตฺตา, ลกฺขณาทิวิเสสาภาวโต จฯ

ยทิปิ อริยสาวกานํ อริยมคฺคาธิคมสมเย ภควโต วิย ตทนฺตรายกรณตฺถํ เทวปุตฺตมาโร, มารวาหินี วา น เอกเนฺตน อปสาเทติ, เตหิ ปน อปสาเทตพฺพตาย การเณ วิมถิเต เตปิ วิมถิตา เอว นาม โหนฺตีติ อาห – **“มารเสนมถนาน”**นฺติฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ‘มารมารเสนมถนาน’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ขนฺธาภิสงฺขารมารานํ วิย เทวปุตฺตมารสฺสาปิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสพลกาโย ‘‘เสนา’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิ (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘, ๖๘; จูฬนิ. ๔๗)ฯ สา จ เตหิ ทิยฑฺฒสหสฺสเภทา, อนนฺตเภทา วา กิเลสวาหินี สติธมฺมวิจยวีริยสมถาทิคุณปหรเณหิ โอธิโส วิมถิตา, วิหตา, วิทฺธสฺตา จาติ **มารเสนมถนา,** อริยสาวกาฯ เอเตน เตสํ ภควโต อนุชาตปุตฺตตํ ทเสฺสติฯ

อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต อริยา, นิรุตฺตินเยนฯ อถ วา สเทวเกน โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต, อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต อริยา, อริยานํ สโงฺฆติ อริยสโงฺฆ, อริโย จ โส, สโงฺฆ จาติ วา อริยสโงฺฆ, ตํ **อริยสงฺฆํฯ** ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อสฺส อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **“สิรสา วเนฺท”**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน ปหานสมฺปทํ, สกลสํกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ญาณสมฺปทํ, มคฺคฎฺฐผลฎฺฐภาวทีปนโตฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ, สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโตฯ อถ วา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ อริยสงฺฆสฺส วิสุทฺธนิสฺสยภาวทีปนํ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ สมฺมาอุชุญายสามีจิปฺปฎิปนฺนภาวทีปนํ, ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํ, ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภาวทีปนํฯ ตถา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสพฺภาวํ ทีเปติฯ โลกุตฺตรสรณคมเนน หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา ชาตาฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน อภินีหารสมฺปทาสิทฺธํ ปุพฺพภาเค สมฺมาปฎิปตฺตึ ทเสฺสติฯ กตาภินีหารา หิ สมฺมา ปฎิปนฺนา มารํ, มารปริสํ วา อภิวิชินนฺติฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน วิทฺธสฺตวิปเกฺข เสกฺขาเสกฺขธเมฺม ทเสฺสติ, ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน มคฺคผลธมฺมานํ ปกาสิตตฺตาฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวํ ทเสฺสติฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณานมาทิ, สปุพฺพภาคปฺปฎิปทา เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเงฺขปโต สเพฺพ อริยสงฺฆคุณา ปกาสิตา โหนฺติฯ

เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสงฺกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา, อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต **“อิติ เม”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ รติชนนเฎฺฐน **รตนํ,** พุทฺธธมฺมสงฺฆาฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมึ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภฯ อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; อ. นิ. ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนเฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓;
สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐);

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสุ เอว ลพฺภนฺตีติฯ วนฺทนาว **วนฺทนามยํ,** ยถา ‘‘ทานมยํ, สีลมย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๔)ฯ วนฺทนา เจตฺถ กายวาจาจิเตฺตหิ ติณฺณํ รตนานํ คุณนินฺนตา, โถมนา วาฯ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต **ปุญฺญํ,** อตฺตโน สนฺตานํ ปุณาตีติ วาฯ **สุวิหตนฺตราโย**ติ สุฏฺฐุ วิหตนฺตราโย, เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา, รตฺตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา ตํ ปุญฺญํ อตฺถปฺปกาสนสฺส อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยา, ตสฺส ‘‘อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ, ตสฺสฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลนฯ

เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจการกรเณ ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา, อิทานิ ยสฺสา ธมฺมเทสนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตสฺสา ตาว คุณาภิตฺถวนวเสน อุปญฺญาปนตฺถํ **‘‘ทีฆสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทีฆสุตฺตงฺกิตสฺสา**ติ ทีฆปฺปมาณสุตฺตลกฺขิตสฺส, เอเตน ‘‘ทีโฆ’’ติ อยํ อิมสฺส อาคมสฺส อตฺถานุคตา สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ สุตฺตานิเยว อาคโม, กสฺส ปน สุเตฺตหิ องฺกนนฺติ? สจฺจเมตํ ปรมตฺถโต, สุตฺตานิ ปน อุปาทายปญฺญโตฺต อาคโมฯ ยถา หิ อตฺถพฺยญฺชนสมุทาเย ‘‘สุตฺต’’นฺติ โวหาโร, เอวํ สุตฺตสมุทาเย ‘‘อาคโม’’ติ โวหาโรฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทินิปุณตฺถสพฺภาวโต **นิปุณสฺสฯ** อาคมิสฺสนฺติ เอตฺถ, เอเตน, เอตสฺมา วา อตฺตตฺถปรตฺถาทโยติ อาคโม, อาคโม จ โส วโร จาติ **อาคมวโร,** อาคมสมฺมเตหิ วา วโรติ **อาคมวโร,** ตสฺสฯ พุทฺธานํ อนุพุทฺธา **พุทฺธานุพุทฺธา,** พุทฺธานํ สจฺจปฏิเวธํ อนุคมฺม ปฏิวิทฺธสจฺจา อคฺคสาวกาทโย อริยาฯ เตหิ อตฺถสํวณฺณนาวเสน, คุณสํวณฺณนาวเสน จ สํวณฺณิตสฺสฯ อถ วา พุทฺธา จ อนุพุทฺธา จ **พุทฺธานุพุทฺธา**ติ โยเชตพฺพํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว หิ ติณฺณมฺปิ ปิฏกานํ อตฺถวณฺณนากฺกโม ภาสิโต, ยา ‘‘ปกิณฺณกเทสนา’’ติ วุจฺจติ, ตโต สงฺคายนาทิวเสน สาวเกหีติ อาจริยา วทนฺติฯ

สทฺธาวหคุณสฺสาติ พุทฺธาทีสุ ปสาทาวหสมฺปตฺติกสฺสฯ อยญฺหิ อาคโม พฺรหฺมชาลาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕-๗, ๒๖-๒๘) สีลทิฏฺฐาทีนํ อนวเสสนิเทฺทสาทิวเสน, มหาปทานาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓-๕) ปุริมพุทฺธานมฺปิ คุณนิเทฺทสาทิวเสน, ปาถิกสุตฺตาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓,๔) ติตฺถิเย นิมทฺทิตฺวา อปฺปฏิวตฺติยสีหนาท นทนาทิวเสน, อนุตฺตริยสุตฺตาทีสุ (อ. นิ. ๖.๘) จ วิเสสโต พุทฺธคุณวิภาวเนน รตนตฺตเย สาติสยปฺปสาทํ อาวหติฯ สํวณฺณนาสุ จายํ อาจริยสฺส ปกติ, ยา ตํตํสํวณฺณนาสุ อาทิโต ตสฺส ตสฺส สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส วิเสสคุณกิตฺตเนน โถมนาฯ ตถา หิ **ปปญฺจสูทนีสารตฺถปฺปกาสินีมโนรถปูรณีสุ อฏฺฐสาลินี**อาทีสุ จ ยถากฺกมํ ‘‘ปรวาทมถนสฺส ญาณปฺปเภทชนนสฺส ธมฺมกถิกปุงฺควานํ วิจิตฺตปฺปฏิภานชนนสฺส ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ โอคาฬฺหสฺส อภิณฺหโส นานานยวิจิตฺตสฺส อภิธมฺมสฺสา’’ติอาทินา โถมนา กตาฯ

อโตฺถ กถียติ เอตายาติ อตฺถกถา, สา เอว **อฏฺฐกถา,** ตฺถ-การสฺส **ฏฺฐ**-การํ กตฺวา, ยถา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๘)ฯ **อาทิโต** ติอาทิมฺหิ ปฐมสงฺคีติยํฯ ฉฬภิญฺญตาย ปรเมน จิตฺตวสีภาเวน สมนฺนาคตตฺตา, ฌานาทีสุ ปญฺจวิธวสิตาสพฺภาวโต **จ วสิโน,** เถรา มหากสฺสปาทโยฯ เตสํ **สเตหิ ปญฺจหิฯ ยา**ติ ยา อฏฺฐกถาฯ **สงฺคีตา**ติ อตฺถํ ปกาเสตุํ ยุตฺ

ตฏฺฐาเน ‘‘อยํ เอตสฺส อโตฺถ, อยํ เอตสฺส อโตฺถ’’ติ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **อนุสงฺคีตา** จ ยส เตฺถราทีหิ **ปจฺฉาปิ** ทุติยตติยสงฺคีตีสุ, อิมินา อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ

สีหสฺส ลานโต คหณโต **สีหโฬ,** สีหกุมาโรฯ ตํวํสชาตตาย ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยานํ, เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺส จ สีหฬภาโว เวทิตโพฺพฯ **อาภตา**ติ ชมฺพุทีปโต อานีตาฯ **อถา**ติ ปจฺฉาฯ อปรภาเค หิ อสงฺกรตฺถํ สีหฬภาสาย อฏฺฐกถา ฐปิตาติฯ เตนสฺส มูลฏฺฐกถา สพฺพสาธารณา น โหตีติ อิทํ อตฺถปฺปกาสนํ เอกเนฺตน กรณียนฺติ ทเสฺสติฯ เตนวาห – **‘‘ทีปวาสีนมตฺถายา’’**ติฯ ตตฺถ **ทีปวาสีน**นฺติ ชมฺพุทีปวาสีนํฯ **ทีปวาสีน**นฺติ วา สีหฬทีปวาสีนํ อตฺถาย สีหฬภาสาย ฐปิตาติ โยชนาฯ

อปเนตฺวานาติ กญฺจุกสทิสํ สีหฬภาสํ อปเนตฺวาฯ **ตโต**ติ อฏฺฐกถาโตฯ **อหนฺ**ติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **มโนรมํ ภาส**นฺติ มาคธภาสํฯ สา หิ สภาวนิรุตฺติภูตา ปณฺฑิตานํ มนํ รมยตีติฯ เตนวาห – **‘‘ตนฺตินยานุจฺฉวิก’’**นฺติ, ปาฬิคติยา อนุโลมิกํ ปาฬิภาสายานุวิธายินินฺติ อโตฺถฯ **วิคตโทส**นฺติ อสภาวนิรุตฺติภาสนฺตรรหิตํฯ

สมยํ อวิโลเมโนฺตติ สิทฺธนฺตํ อวิโรเธโนฺต, เอเตน อตฺถโทสาภาวมาหฯ อวิรุทฺธตฺตา เอว หิ เถรวาทาปิ อิธ ปกาสิยิสฺสนฺติฯ **เถรวํสปทีปาน**นฺติ ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถรา, มหากสฺสปาทโยฯ เตหิ อาคตา อาจริยปรมฺปรา เถรวํโส, ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา อาคมาธิคมสมฺปนฺนตฺตา ปญฺญาปโชฺชเตน ตสฺส สมุชฺชลนโต **เถรวํสปทีปา,** มหาวิหารวาสิโน เถรา, เตสํฯ วิวิเธหิ อากาเรหิ นิจฺฉียตีติ วินิจฺฉโย, คณฺฐิฏฺฐาเนสุ ขีลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทกถาฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ สโณฺห วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยาฯ** อถ วา วินิจฺฉิโนตีติ วินิจฺฉโย, ยถาวุตฺตวิสยํ ญาณํฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ เฉโก วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยา,** เอเตน มหากสฺสปาทิเถรปรมฺปราภโต, ตโตเยว จ อวิปรีโต สณฺหสุขุโม มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโยติ ตสฺส ปมาณภูตตํ ทเสฺสติฯ

สุชนสฺส จาติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน น เกวลํ ชมฺพุทีปวาสีนเมว อตฺถาย, อถ โข สาธุชนโตสนตฺถญฺจาติ ทเสฺสติ, เตน จ ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ อตฺถายาติ อยมโตฺถ สิโทฺธ โหติ, อุคฺคหณาทิสุกรตาย เตสมฺปิ พหุปการตฺตาฯ **จิรฏฺฐิตตฺถ**นฺติ จิรฏฺฐิติอตฺถํ , จิรกาลฏฺฐิติยาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ อตฺถปฺปกาสนํ อวิปรีตพฺยญฺชนสุนิเกฺขปสฺส อตฺถสุนยสฺส จ อุปายภาวโต สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา สํวตฺตติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสโมฺมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม เทฺว? สุนิกฺขตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ, อโตฺถ จ สุนีโต’’ติ (อ. นิ. ๒.๒๑)ฯ

ยํ อตฺถวณฺณนํ กตฺตุกาโม, ตสฺสา มหตฺตํ ปริหริตุํ **‘‘สีลกถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนวาห – **‘‘น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี’’**ติฯ อถ วา ยํ อฏฺฐกถํ กตฺตุกาโม, ตเทกเทสภาเวน วิสุทฺธิมโคฺค จ คเหตโพฺพติ กถิกานํ อุปเทสํ กโรโนฺต ตตฺถ วิจาริตธเมฺม อุเทฺทสวเสน ทเสฺสติ **‘‘สีลกถา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สีลกถา**ติ จาริตฺตวาริตฺตาทิวเสน สีลวิตฺถารกถาฯ **ธุตธมฺมา**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคาทโย (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒; เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๘๔๕, ๘๔๙) เตรส กิเลสธุนนกธมฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพานี**ติ ปาฬิยํ อาคตานิ อฏฺฐตฺติํส, อฏฺฐกถายํ เทฺวติ นิรวเสสานิ โยคกมฺมสฺส ภาวนาย ปวตฺติฏฺฐานานิฯ **จริยาวิธานสหิโต**ติ ราคจริตาทีนํ สภาวาทิวิธาเนน สหิโตฯ **ฌานานิ** จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโยฯ อฏฺฐปิ วา ปฏิลทฺธมตฺตา

นิ **ฌานานิ,** สมาปชฺชนวสีภาวปฺปตฺติยา **สมาปตฺติโยฯ ฌานานิ** วา รูปารูปาวจรชฺฌานานิ , **สมาปตฺติโย** ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโยฯ

โลกิยโลกุตฺตรเภทา ฉ อภิญฺญาโย **สพฺพา อภิญฺญาโยฯ** ญาณวิภงฺคาทีสุ อาคตน เยน เอกวิธาทินา ปญฺญาย สงฺกเลตฺวา สมฺปิณฺฑตฺวา นิจฺฉโย **ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโยฯ**

ปจฺจยธมฺมานํ เหตาทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิภาโว ปจฺจยากาโร, ตสฺส เทสนา **ปจฺจยาการเทสนา,** ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาติ อโตฺถฯ สา ปน ฆนวินิโพฺภคสฺส สุทุกฺกรตาย สณฺหสุขุมา, นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรรหิตา, เอกตฺตนยาทิสหิตา จ ตตฺถ วิจาริตาติ อาห – **“สุปริสุทฺธนิปุณนยา”**ติฯ ปฏิสมฺภิทาทีสุ อาคตนยํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว วิจาริตตฺตา **อวิมุตฺตตนฺติ มคฺคาฯ**

อิติ ปน สพฺพนฺติ อิติ-สโทฺท ปริสมาปเน, **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาเร, เอตํ สพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อิมิสฺสา อฏฺฐกถายํฯ **น วิจารยิสฺสามิ,** ปุนรุตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ตเสฺสว อวิจารณสฺส เอกนฺตการณํ นิทฺธาเรโนฺต **“มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“มเชฺฌ ฐตฺวา”**ติ เอเตน มเชฺฌภาวทีปเนน วิเสสโต จตุนฺนํ อาคมานํ สาธารณฏฺฐกถา วิสุทฺธิมโคฺค, น สุมงฺคลวิลาสินีอาทโย วิย อสาธารณฏฺฐกถาติ ทเสฺสติฯ ‘‘วิเสสโต’’ติ อิทํ วินยาภิธมฺมานมฺปิ วิสุทฺธิมโคฺค ยถารหํ อตฺถวณฺณนา โหติ เยวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

อิเจฺจวาติ อิติ เอวฯ **ตมฺปี**ติ วิสุทฺธิมคฺคมฺปิฯ **เอตายา**ติ สุมงฺคลวิลาสินิยาฯ เอตฺถ จ ‘‘สีหฬทีปํ อาภตา’’ติอาทินา อตฺถปฺปกาสนสฺส นิมิตฺตํ ทเสฺสติ, ‘‘ทีปวาสีนมตฺถาย, สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ, จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสา’’ติ เอเตน ปโยชนํ, อวสิเฏฺฐน กรณปฺปการํฯ สีลกถาทีนํ อวิจารณมฺปิ หิ อิธ กรณปฺปกาโร เอวาติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

วิภาควนฺตานํ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนวเสเนว โหตีติ ปฐมํ ตาว วคฺคสุตฺตวเสน วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ทีฆาคโม นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ‘‘ทีฆสฺส อาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ ยทิทํ วุตฺตํ, ตสฺมิํ วจเนฯ ยสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามีติ ปฏิญฺญาตํ, โส **ทีฆาคโม นาม** วคฺคสุตฺตวเสน เอวํ วิภาโคติ อโตฺถฯ อถ วา **ตตฺถา**ติ ‘‘ทีฆาคมนิสฺสิตมตฺถ’’นฺติ เอตสฺมิํ วจเนฯ โย ทีฆาคโม วุโตฺต, โส วคฺคาทิวเสน เอทิโสติ อโตฺถฯ อตฺตโน สํวณฺณนาย ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมเนว ปวตฺตภาวทสฺสนตฺถํ **“ตสฺส วเคฺคสุ...เป.... วุตฺตํ นิทานมาที”**ติ อาหฯ กสฺมา ปน จตูสุ อาคเมสุ ทีฆาคโม ปฐมํ สงฺคีโต, ตตฺถ จ สีลกฺขนฺธวโคฺค อาทิโต นิกฺขิโตฺต, ตสฺมิญฺจ พฺรหฺมชาลนฺติ? นายมนุโยโค กตฺถจิปิ น ปวตฺตติ, อปิ จ สทฺธาวหคุณโต ทีฆนิกาโย ปฐมํ สงฺคีโตฯ สทฺธา หิ กุสลธมฺมานํ พีชํฯ ยถาห – ‘‘สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐี’’ติ, (สํ. นิ. ๑.๑๙๗; สุ. นิ. ๗๗) สทฺธาวหคุณตา จสฺส ทสฺสิตาเยวฯ กิญฺจ กติปยสุตฺตสงฺคหโต, อปฺปปริมาณโต จ คหณธารณาทิสุขโตฯ ตถาเหส จตุตฺติํสสุตฺตสงฺคโห จตุสฏฺฐิภาณวารปริมาโณ จฯ สีลกถาพาหุลฺลโต ปน สีลกฺขนฺธวโคฺค ปฐมํ นิกฺขิโตฺตฯ สีลญฺหิ สาสนสฺส อาทิ, สีลปติฏฺฐานตฺตา สพฺพคุณานํฯ เตเนวาห – ‘‘ตสฺมา ติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธ’’นฺติอาทิ (สํ. นิ.

๕.๓๙๕)ฯ เอเตน จสฺส วคฺคสฺส อนฺวตฺถสญฺญตา วุตฺตา โหติฯ ทิฏฺฐิวินิเวฐนกถาภาวโต ปน สุตฺตนฺตปิฏกสฺส นิรวเสสทิฏฺฐิวิภชนํ พฺรหฺมชาลํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตปิฏเก หิ พุทฺธวจเน พฺรหฺมชาลสทิสํ ทิฏฺฐิคตานิ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา วิภตฺตสุตฺตํ นตฺถีติฯ

ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา

ยสฺสา ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมน สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, ตํ, ตสฺสา จ ตนฺติอารุฬฺหาย อิธ วจเน การณํ ทเสฺสโนฺต **“ปฐมมหาสงฺคีติ...เป.... เวทิตพฺพา”**ติ อาหฯ ตตฺถ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา , ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ สงฺคีติ, เอเตน ตํตํสิกฺขาปทานํ สุตฺตานญฺจ อาทิปริโยสาเนสุ, อนฺตรนฺตรา จ สมฺพนฺธวเสน ฐปิตํ สงฺคีติการวจนํ สงฺคหิตํ โหติฯ มหาวิสยตฺตา, ปูชนียตฺตา จ มหตี สงฺคีติ มหาสงฺคีติ, ปฐมา มหาสงฺคีติ ปฐมมหาสงฺคีติ, ตสฺสา ปวตฺติกาโล ปฐมมหาสงฺคีติกาโล, ตสฺมึ **ปฐมมหาสงฺคีติกาเลฯ นิทาน**นฺติ จ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ นิทานํฯ สตฺตานํ ทสฺสนานุตฺตริยสรณาทิปฏิลาภเหตุภูตาสุ วิชฺชมานาสุปิ อญฺญาสุ ภควโต กิริยาสุ ‘‘พุโทฺธ โพเธยฺย’’นฺติ (พุ. วํ. อฏฺฐ. รตนจงฺกมนกณฺฑวณฺณนา; จริยา. อุทฺธานคาถาวณฺณนา) ปฏิญฺญาย อนุโลมโต เวเนยฺยานํ มคฺคผลปฺปตฺตีนํ เหตุภูตา กิริยา นิปฺปริยาเยน พุทฺธกิจฺจนฺติ อาห – **“ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺหิ อาทึ กตฺวา”**ติฯ ตตฺถ สทฺธินฺทฺริยาทิธโมฺมเยว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํฯ** อถ วา จกฺกนฺติ อาณา, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ **ธมฺมจกฺกํ,** ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺมจกฺกํฯ** ยถาห –

> ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๒, ๓๙, ๔๑)ฯ

“กตพุทฺธกิเจฺจ”ติ เอเตน พุทฺธกตฺตพฺพสฺส กสฺสจิปิ อเสสิตภาวํ ทเสฺสติฯ นนุ จ สาวเกหิ วินีตาปิ วิเนยฺยา ภควตาเยว วินีตา โหนฺติ, ยโต สาวกภาสิตํ สุตฺตํ ‘‘พุทฺธวจน’’นฺติ วุจฺจติ, สาวกวิเนยฺยา จ น ตาว วินีตาติ? นายํ โทโส เตสํ วินยนุปายสฺส สาวเกสุ ฐปิตตฺตาฯ เตเนวาห –

> ‘‘น ตาวาหํ, ปาปิม, ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว เม ภิกฺขู น สาวกา ภวิสฺสนฺติ วิยตฺตา วินีตา วิสารทา พหุสฺสุตา ธมฺมธรา…เป.… อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สห ธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสฺส’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๖๘; สํ. นิ. ๕.๘๒๒; อุทา. ๕๑)ฯ

“กุสินาราย”นฺติอาทิ ภควโต ปรินิพฺพุตเทสกาลวิเสสทสฺสนํ ‘‘อปรินิพฺพุโต ภควา’’ติ คาหสฺส มิจฺฉาภาวทสฺสนตฺถํ, โลเก ชาตสํวทฺธภาวทสฺสนตฺถญฺจ ฯ ตถา หิ มนุสฺสภาวสฺส สุปากฏกรณตฺถํ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว ทารปริคฺคหาทีนิปิ กโรนฺตีติฯ อุปาทียเต กมฺมกิเลเสหีติ อุปาทิ, วิปากกฺขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํฯ โส ปน อุปาทิ กิเลสาภิสงฺขารมารนิมฺมถเนน นิพฺพานปฺปตฺติยํ อโนสฺสโฏฺฐ, อิธ ขนฺธมจฺจุมารนิมฺมถเนน โอสฺสโฏฺฐ นิเสฺสสิโตติ อยํ **อนุปาทิเสสา,** นิพฺพานธาตุฯ **นิพฺพานธาตู**ติ เจตฺถ นิพฺพุติมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ กรณนิเทฺทโสฯ **“ธาตุภาชนทิวเส”**ติ อิทํ น ‘‘สนฺนิปติตาน’’นฺติ เอตสฺส วิเสสนํ, อุสฺสาหชนนสฺส ปน วิเสสนํ, ‘‘ธาตุภาชนทิวเส ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติฯ ธาตุภาชนทิวสโต หิ ปุริมปุริมตรทิวเสสุ ภิกฺขู สมาคตาติฯ อถ วา ธาตุภาชนทิวเส **สนฺนิปติตานํ** กายสามคฺคีวเสน

สหิตานนฺติ อโตฺถฯ สงฺฆสฺส เถโร **สงฺฆเตฺถโร,** โส ปน สโงฺฆ กึ ปริมาณานนฺติ อาห – **“สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน”**นฺติฯ นิจฺจสาเปกฺขตาย หิ เอทิเสสุ สมาโส โหติเยว, ยถา – ‘‘เทวทตฺตสฺส ครุกุล’’นฺติฯ

อายสฺมา มหากสฺสโปว ปุน ทุลฺลภภาวํ มญฺญมาโน ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ธาตุภาชนทิวเส สนฺนิปติตาน’’นฺติ อิทํ ‘‘ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติ เอตฺถ ‘‘ภิกฺขูน’’นฺติ อิมินาปิ ปเทน สมฺพนฺธนียํฯ สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **อนุสฺสรโนฺต** ธมฺมสํเวควเสนาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปยฺยุํ สงฺคาเยยฺยํ…เป…. จิรฏฺฐิติกํ ตสฺส กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสตี’’ติ เอเตสํ ปทานํ ‘‘อิติ จินฺตยโนฺต’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ ตถา ‘‘ยญฺจาห’’นฺติ เอตสฺส ‘‘อนุคฺคหิโต ปสํสิโต’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ยํ ปาปภิกฺขู**ติ เอตฺถ **ยน**ฺติ นิปาตมตฺตํ, การณนิเทฺทโส วา, เยน การเณน อนฺตรธาเปยฺยุํ, ตเทตํ การณํ วิชฺชตีติ อโตฺถ, **อทฺธนิย**นฺติ อทฺธานมคฺคคามิ, อทฺธานกฺขมนฺติ อโตฺถฯ

ยญฺจาหนฺติ เอตฺถ **ยน**ฺติ ยสฺมา, เยน การเณนาติ วุตฺตํ โหติ, กิริยาปรามสนํ วา เอตํ, เตน ‘‘อนุคฺคหิโต ปสํสิโต’’ติ เอตฺถ อนุคฺคณฺหนํ ปสํสนญฺจ ปรามสติฯ **‘‘จีวเร สาธารณปริโภเคนา’’**ติ เอตฺถ ‘‘อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนา’’ติ อิธ อตฺตนา-สทฺทํ อาเนตฺวา จีวเร อตฺตนา สาธารณปริโภเคนาติ โยเชตพฺพํฯ ยสฺส เยน หิ สมฺพโนฺธ ทูรฏฺฐมฺปิ จ ตสฺส ตนฺติ อถ วา ภควตา จีวเร สาธารณปริโภเคน ภควตา อนุคฺคหิโตติ โยชนียํ, เอตสฺสาปิ หิ กรณนิเทฺทสสฺส สหโยคกตฺตุตฺถโชตกตฺตสมฺภวโตฯ **ยาวเท**ติ ยาวเทว, ยตฺตกํ กาลํ, ยตฺตเก วา สมาปตฺติวิหาเร, อภิญฺญาวิหาเร วา อากงฺขโนฺต วิหรามิ เจว โวหรามิ จ, ตถา กสฺสโปปีติ อโตฺถฯ อิทญฺจ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาภาวสามเญฺญน ฤติมตฺตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ อายสฺมา มหากสฺสโป ภควา วิย เทวสิกํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ยมกปาฏิหาริยาทิวเสน วา อภิญฺญาโย วฬเญฺชตีติฯ เตเนวาห – ‘‘นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภเท’’ติฯ **ตสฺส กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสติ,** อญฺญตฺร ธมฺมวินยสงฺคายนาติ อธิปฺปาโยฯ **“นนุ มํ ภควา”**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ อุปมาวเสน วิภาเวติฯ

ตโต ปรนฺติ ตโต ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนโต ปรโตฯ **ปุเร อธโมฺม ทิปฺปตี**ติ อปินาม ทิพฺพติ, ยาว อธโมฺม ธมฺมํ ปฏิพาหิตุํ สมโตฺถ โหติ, ตโต ปุเรตรเมวาติ อโตฺถฯ อาสเนฺน อนิจฺฉิเต หิ อยํ ปุเร-สโทฺทฯ **ทิปฺปตี**ติ จ ทิปฺปิสฺสติฯ ปุเรสทฺทสนฺนิโยเคน หิ อนาคตเตฺถ อยํ วตฺตมานปฺปโยโค, ยถา – ‘‘ปุรา วสฺสติ เทโว’’ติฯ

“สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธเร…เป…. เอกูนปญฺจสเต ปริคฺคเหสี”ติ เอเตน สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวปริยนฺตานํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํ สติปิ อาคมาธิคมสพฺภาเว สห ปฏิสมฺภิทาหิ ปน เตวิชฺชาทิคุณยุตฺตานํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติยา อุกฺกํสคตตฺตา สงฺคีติยา พหุปการตํ ทเสฺสติฯ **อิทํ วุตฺตํ** สงฺคีติกฺขนฺธเก, (ปารา. ๔๓๗) **อปจฺจกฺขํ นาม นตฺถิ** ปคุณปฺปวตฺติภาวโต, สมนฺตปาสาทิกาย ปน ‘‘อสมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถี’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ปฐมมหาสงฺคีติกถา) วุตฺตํ, ตํ ‘‘เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต’’ติ วุตฺตมฺปิ ภควโต สนฺติเก ปฏิคฺคหิตเมวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **จตุราสีติสหสฺสานี**ติ ธมฺมกฺขเนฺธ สนฺธายาหฯ **ปวตฺติโน**ติ ปคุณานิฯ อานนฺทเตฺถรสฺส นวปฺปายาย ปริสาย วิพฺภมเนน มหากสฺสปเตฺถโร เอวมาห – **“น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี”**ติฯ ตตฺถ **มตฺต**นฺติ ปมาณํฯ ฉนฺทา อาคมนํ วิยาติ ปทวิภาโคฯ **“กิญฺจาปิ เสโกฺข”**ติ อิทํ น เสกฺขานํ อคติคมนสพฺภาเวน วุตฺตํ, อเสกฺขานเมว ปน อุจฺจินิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ

ฯ ปฐมมเคฺคเนว หิ จตฺตาริ อคติคมนานิ ปหียนฺตีติฯ **“อภพฺพ ฉนฺทา…เป…. อคตึ คนฺตุ”**นฺติ จ ธมฺมสงฺคีติยา ตสฺส โยคฺยภาวทสฺสเนน วิชฺชมานคุณกถนํฯ **ปริยตฺต**ติ อธีโตฯ

คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, โคจโร วิย **โคจโร,** ภิกฺขาจรณฏฺฐานํฯ **วิสภาคปุคฺคโล** สุภทฺทสทิโสฯ **สตฺติปณฺชร**นฺติ สตฺติขคฺคาทิหเตฺถหิ ปุริเสหิ มลฺลราชูนํ ภควโต ธาตุอารกฺขกรณํ สนฺธายาหฯ **ตํ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา ตํ กรณียํ กโรตู**ติ สงฺคาหเกน ฉินฺทิตพฺพํ ฉินฺทิตฺวา เอกนฺตกรณียํ กโรตูติ อโตฺถฯ **มหาชน**นฺติ พหุชนํฯ **คนฺธกุฏิํ วนฺทิตฺวา** ปริโภคเจติยภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **ยถา ต**นฺติ ยถา อโญฺญปิ ยถาวุตฺตสภาโว, เอวนฺติ อโตฺถฯ **สํเวเชสี**ติ ‘‘นนุ ภควตา ปฏิกเจฺจว อกฺขาตํ – ‘สเพฺพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว’’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๘๓; สํ. นิ. ๕.๓๗๙; อ. นิ. ๑๐.๔๘; จูฬว. ๔๓๗) สํเวคํ ชเนสิฯ **อุสฺสนฺนธาตุก**นฺติ อุปจิตโทสํฯ **เภสชฺชมตฺตา**ติ อปฺปกํ เภสชฺชํฯ อปฺปโตฺถ หิ อยํ มตฺตา-สโทฺท, ‘‘มตฺตาสุขปริจฺจาโค’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิยฯ **ทุติยทิวเส**ติ เทวตาย สํเวชิตทิวสโต, เชตวนวิหารํ ปวิฏฺฐทิวสโต วา ทุติยทิวเสฯ อาณาว จกฺกํ **อาณาจกฺกํฯ**

เอตทคฺคนฺติ เอโส อโคฺคฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน หิ อยํ นิเทฺทโสฯ **ยทิท**นฺติ จ โย อยํ, ยทิทํ ขนฺธปญฺจกนฺติ วา โยเชตพฺพํฯ ‘‘ปฐมํ อาวุโส อุปาลิ ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ตสฺส สงฺคีติยา ปุริมกาเล ปฐมภาโว น ยุโตฺตติ? โน น ยุโตฺต, ภควตา ปญฺญตฺตานุกฺกเมน ปาติโมกฺขุเทฺทสานุกฺกเมน จ ปฐมภาวสฺส สิทฺธตฺตาฯ เยภุเยฺยน หิ ตีณิ ปิฏกานิ ภควโต ธรมานกาเล ฐิตานุกฺกเมเนว สงฺคีตานิ, วิเสสโต วินยาภิธมฺมปิฏกานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉี”**ติอาทิ ‘กตฺถ ปญฺญตฺต’นฺติอาทินา ทสฺสิเตน สห ตทวสิฏฺฐมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **ปฐมปาราชิเก**ติ ปฐมปาราชิกปาฬิยํ (ปารา. ๒๔), เตเนวาห – **“น หิ ตถาคตา เอกพฺยญฺชนมฺปิ นิรตฺถกํ วทนฺตี”**ติฯ

ชาตกาทิเก ขุทฺทกนิกายปริยาปเนฺน, เยภุเยฺยน จ ธมฺมนิเทฺทสภูเต ตาทิเส อภิธมฺมปิฏเก สงฺคณฺหิตุํ ยุตฺตํ, น ปน ทีฆนิกายาทิปฺปกาเร สุตฺตนฺตปิฏเก, นาปิ ปญฺญตฺตินิเทฺทสภูเต วินยปิฏเกติ ทีฆภาณกา ‘‘ชาตกาทีนํ อภิธมฺมปิฏเก สงฺคโห’’ติ วทนฺติฯ จริยาปิฏกพุทฺธวํสานเญฺจตฺถ อคฺคหณํ, ชาตกคติกตฺตาฯ มชฺฌิมภาณกา ปน ‘‘อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน เทสิตานํ ชาตกาทีนํ ยถานุโลมเทสนาภาวโต ตาทิเส สุตฺตนฺตปิฏเก สงฺคโห ยุโตฺต, น ปน สภาวธมฺมนิเทฺทสภูเต ยถาธมฺมสาสเน อภิธมฺมปิฏเก’’ติ ชาตกาทีนํ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนตํ กถยนฺติฯ ตตฺถ จ ยุตฺตํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

เอวํ นิมิตฺตปโยชนกาลเทสการกกรณปฺปกาเรหิ ปฐมํ สงฺคีติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ววตฺถาปิตสิเทฺธสุ ธมฺมวินเยสุ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ เอกวิธาทิเภเท ทเสฺสตุํ **“เอวเมต”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิมุตฺติรส**นฺติ วิมุตฺติคุณํ, วิมุตฺติสมฺปตฺติกํ วา, อคฺคผลนิปฺผาทนโต, วิมุตฺติกิจฺจํ วา, กิเลสานํ อจฺจนฺตํ วิมุตฺติสมฺปาทนโตฯ เกจิ ปน ‘‘วิมุตฺติอสฺสาท’’นฺติ วทนฺติฯ

กิญฺจาปิ อวิเสเสน สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ กิเลสวินยเนน วินโย, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายปตนาทิโต ธารเณน ธโมฺม, อิธาธิเปฺปเต ปน ธมฺมวินเย นิทฺธาเรตุํ **“ตตฺถ วินยปิฏก”**นฺติอาทิมาหฯ **อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธโมฺม,** ขนฺธาทิวเสน สภาวธมฺมเทสนาพาหุลฺลโตฯ อถ วา ยทิปิ ธโมฺมเยว วินโยปิ, ปริยตฺติยาทิภาวโต, วินยสทฺทสนฺนิธาเน ปน ภินฺนาธิกรณภาเวน ปยุโตฺต ธมฺม-สโทฺท วินยตนฺติวิธุรํ ตนฺติํ ทีเปติ ยถา ‘‘ปุญฺญญาณสมฺภารา, โคพลิพทฺธ’’นฺติ จฯ

“อเนกชาติสํสาร”นฺติ อยํ คาถา ภควตา อตฺตโน สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานํ อรหตฺตปฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขเนฺตน เอกูนวีสติมสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อนนฺตรํ ภาสิตาฯ เตนาห **“อิทํ ปฐมพุทฺธวจน”**นฺติฯ อิทํ กิร สพฺพพุเทฺธหิ อวิชหิตํ อุทานํฯ อยมสฺส สเงฺขปโตฺถ – อหํ อิมสฺส อตฺตภาวเคหสฺส การกํ ตณฺหาวฑฺฒกึ **คเวสโนฺต** เยน ญาเณน ตํ ทฏฺฐุํ สกฺกา, ตสฺส โพธิญาณสฺสตฺถาย ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาโร เอตฺตกํ กาลํ **อเนกชาติสํสารํ** อเนกชาติสตสหสฺสสงฺขฺยํ สํสารวฏฺฏํ **อนิพฺพิสํ** ตํ ญาณํ อวินฺทโนฺต อลภโนฺตเยว **สนฺธาวิสฺสํ** สํสรึฯ ยสฺมา ชราวฺยาธิมรณมิสฺสตาย **ชาติ** นาเมสา ปุนปฺปุนํ อุปคนฺตุํ **ทุกฺขา,** น จ สา ตสฺมึ อทิเฎฺฐ นิวตฺตติ, ตสฺมา ตํ คเวสโนฺต สนฺธาวิสฺสนฺติ อโตฺถฯ **ทิโฎฺฐสี**ติ อิทานิ มยา สพฺพญฺญุตญาณํ ปฏิวิชฺฌเนฺตน ทิโฎฺฐ อสิฯ **ปุน เคห**นฺติ ปุน อิมํ อตฺตภาวสงฺขาตํ มม เคหํฯ **น กาหสิ** น กริสฺสสิฯ ตว **สพฺพา** อวเสสากิเลส**ผาสุกา** มยา **ภคฺคาฯ** อิมสฺส ตยา กตสฺส อตฺตภาวเคหสฺส **กูฏํ** อวิชฺชาสงฺขาตํ กณฺณิกมณฺฑลํ **วิสงฺขตํ** วิทฺธํสิตํฯ **วิสงฺขารํ** นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน **คตํ** อนุปวิฏฺฐํ อิทานิ มม จิตฺตํ, อหญฺจ ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ **อชฺฌคา** อธิคโต ปโตฺตสฺมีติฯ อยํ มนสา ปวตฺติตธมฺมานมาทิฯ **“ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา”**ติ (อุทา. ๑, ๒, ๓) อยํ ปน วาจาย ปวตฺติตธมฺมานํ อาทีติ วทนฺติฯ อโนฺตชปฺปนวเสน กิร ภควา ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทิมาห (ธ. ป. ๑๕๓)ฯ **“ปาฏิปททิวเส”**ติ อิทํ ‘‘สพฺพญฺญุภาวปฺปตฺตสฺสา’’ติ น เอเตน สมฺพนฺธิตพฺพํ, ‘‘ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนา’’ติ เอเตน ปน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ วิสาขปุณฺณมายเมว หิ ภควา ปจฺจูสสมเย สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตติฯ

วยธมฺมาติ อนิจฺจลกฺขณมุเขน ทุกฺขานตฺตลกฺขณมฺปิ สงฺขารานํ วิภาเวติ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๑๐) วจนโตฯ ลกฺขณตฺตยวิภาวนนเยเนว จ ตทารมฺมณํ วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ พุทฺธาเวณิกํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานาธิฏฺฐานํ อวิปรีตํ นิพฺพานคามินิปฺปฏิปทํ ปกาเสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทานิ ตตฺถ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชติ **“อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา”**ติฯ อถ วา **“วยธมฺมา สงฺขารา”**ติ เอเตน สเงฺขเปน สํเวเชตฺวา **“อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา”**ติ สเงฺขเปเนว นิรวเสสํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทเสฺสติฯ อปฺปมาทปทญฺหิ สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ เกวลปริปุณฺณํ สาสนํ ปริยาทิยิตฺวา ติฏฺฐตีติฯ

ปฐมสงฺคีติยํ อสงฺคีตํ สงฺคีติกฺขนฺธกกถาวตฺถุปฺปกรณาทิฯ เกจิ ปน ‘‘สุภสุตฺตมฺปิ (ที. นิ. ๑.๔๔๔) ปฐมสงฺคีติยํ อสงฺคีต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ ปน น ยุชฺชติฯ ปฐมสงฺคีติโต ปุเรตรเมว หิ อายสฺมตา อานเนฺทน เชตวเน วิหรเนฺตน สุภสฺส มาณวสฺส ภาสิตนฺติฯ

ทฬฺหีกมฺมสิถิลีกรณปฺปโยชนา ยถากฺกมํ ปกติสาวชฺชปณฺณตฺติสาวเชฺชสุ สิกฺขาปเทสุฯ **เตนา**ติ วิวิธนยตฺตาทินาฯ **เอต**นฺติ วิวิธวิเสสนยตฺตาติ คาถาวจนํฯ **เอตสฺสา**ติ วินยสฺสฯ

อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเทติ โย ตํ สุตฺตํ สชฺฌายติ, สุณาติ, วาเจติ, จิเนฺตติ, เทเสติ จ, สุเตฺตน สงฺคหิโต สีลาทิอโตฺถ ตสฺสาปิ โหติ, เตน ปรสฺส สาเธตพฺพโต ปรสฺสาปิ โหตีติ, ตทุภยํ ตํ สุตฺตํ **สูเจติ** ทีเปติฯ ตถา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ โลกิยโลกุตฺตรญฺจาติ เอวมาทิเภเท อเตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ **อตฺถ**-สโทฺท จายํ หิตปริยายวจนํ, น ภาสิตตฺถวจนํ, ยทิ สิยา, สุตฺตํ อตฺตโนปิ ภาสิตตฺถํ สูเจติ, ปรสฺสาปีติ อยมโตฺถ วุโตฺต สิยาฯ สุเตฺตน จ โย อโตฺถ ปกาสิโต โส ตเสฺสว โหตีติ, น เตน ปรโตฺถ สูจิโต โหติ, เตน สูเจตพฺพสฺส ปรตฺถสฺส นิวเตฺตตพฺพสฺส อภาวา อตฺถคหณญฺจ น กตฺตพฺพํฯ อตฺตตฺถปรตฺถวินิมุตฺตสฺส ภาสิตตฺถสฺส อ

ภาวา อาทิคฺคหณญฺจ น กตฺตพฺพํฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตสฺส หิตปริยายสฺส อตฺถสฺส สุตฺเต อสมฺภวโต สุตฺตธารสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน อตฺตตฺถปรตฺถา วุตฺตาฯ

อถ วา สุตฺตํ อนเปกฺขิตฺวา เย อตฺตตฺถาทโย อตฺถปฺปเภทา วุตฺตา ‘‘น หญฺญทตฺถตฺถิปสํสลาภา’’ติ เอตสฺส ปทสฺส นิเทฺทเส (มหานิ. ๖๓; จูฬนิ. ๘๕) ‘‘อตฺตโตฺถ, ปรโตฺถ, อุภยโตฺถ, ทิฎฺฐธมฺมิโก อโตฺถ, สมฺปรายิโก อโตฺถ, อุตฺตาโน อโตฺถ, คมฺภีโร อโตฺถ, คูโฬฺห อโตฺถ, ปฎิจฺฉโนฺน อโตฺถ, เนโยฺย อโตฺถ, นีโต อโตฺถ, อนวโชฺช อโตฺถ, นิกฺกิเลโส อโตฺถ, โวทาโน อโตฺถ, ปรมโตฺถ’’ติ เต สุตฺตํ สูเจตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป **อตฺถ**-สโทฺท ภาสิตตฺถปริยาโยปิ โหติฯ เอตฺถ หิ ปุริมกา ปญฺจ อตฺถปฺปเภทา หิตปริยายา, ตโต ปเร ฉ ภาสิตตฺถเภทา, ปจฺฉิมกา ปน อุภยสภาวาฯ ตตฺถ ทุรธิคมตาย วิภาวเน อลทฺธคาโธ **คมฺภีโรฯ** น วิวโฎ **คูโฬฺหฯ** มูลุทกาทโย วิย ปํสุนา อกฺขรสนฺนิเวสาทินา ติโรหิโต **ปฎิจฺฉโนฺน** ฯ นิทฺธาเรตฺวา ญาเปตโพฺพ **เนโยฺยฯ** ยถารุตวเสน เวทิตโพฺพ **นีโตฯ อนวชฺชนิกฺกิเลสโวทานา** ปริยายวเสน วุตฺตา, กุสลวิปากกิริยาธมฺมวเสน วาฯ **ปรมโตฺถ** นิพฺพานํ, ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว เอว วาฯ อถ วา ‘‘อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ โหตี’’ติ อตฺตตฺถํ, ‘‘อปฺปิจฺฉากถญฺจ ปเรสํ กตฺตา โหตี’’ติ ปรตฺถํ สูเจติฯ เอวํ ‘‘อตฺตนา จ ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๙๙, ๒๖๕) สุตฺตานิ โยเชตพฺพานิฯ วินยาภิธเมฺมหิ จ วิเสเสตฺวา สุตฺต-สทฺทสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ตสฺมา เวเนยฺยชฺฌาสยวสปฺปวตฺตาย เทสนาย อตฺตหิตปรหิตตาทีนิ สาติสยํ ปกาสิตานิ โหติ ตปฺปรภาวโต, น อาณาธมฺมสภาววสปฺปวตฺตายาติ อิทเมว จ **‘‘อตฺถานํ สูจนโต สุตฺต’’**นฺติ วุตฺตํฯ

สุตฺเต จ อาณาธมฺมสภาวา จ เวเนยฺยชฺฌาสยํ อนุวตฺตนฺติ, น วินยาภิธเมฺมสุ วิย เวเนยฺยชฺฌาสโย อาณาธมฺมสภาเวฯ ตสฺมา เวเนยฺยานํ เอกนฺตหิตปฎิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนา โหตีติ **‘‘สุวุตฺตา เจตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปสวตี**ติ ผลติฯ **‘‘สุตฺตาณา’’**ติ เอตสฺส อตฺถํ ปกาเสตุํ **‘‘สุฎฺฐุ จ เน ตายตี’’**ติ วุตฺตํฯ อตฺตตฺถาทิวิธาเนสุ จ สุตฺตสฺส ปมาณภาโว, อตฺตตฺถาทีนญฺจ สงฺคาหกตฺตํ โยเชตพฺพํ ตทตฺถปฺปกาสนปธานตฺตา สุตฺตสฺสฯ วินยาภิธเมฺมหิ วิเสสนญฺจ โยเชตพฺพํฯ **เอต**นฺติ ‘‘อตฺถานํ สูจนโต’’ติอาทิกํ อตฺถวจนํฯ **เอตสฺสา**ติ สุตฺตสฺสฯ

อภิกฺกมนฺตีติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท กมนกิริยาย วุทฺธิภาวํ อติเรกตํ ทีเปติ, **อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา**ติ เอตฺถ ญาณลกฺขณกิริยานํ สุปากฎตาวิเสสํ, **อภิกฺกเนฺตนา**ติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ วิสิฎฺฐตนฺติ ยุตฺตํ กิริยาวิเสสกตฺตา อุปสคฺคสฺสฯ **อภิราชา อภิวินเย**ติ ปน ปูชิตปริจฺฉิเนฺนสุ ราชวินเยสุ **อภิ**-สโทฺท ปวตฺตตีติ กถเมตํ ยุเชฺชยฺยาติ ? ปูชนปริเจฺฉทนกิริยาทีปนโต, ตาหิ จ กิริยาหิ ราชวินยานํ ยุตฺตตฺตาฯ เอตฺถ หิ อติมาลาทีสุ อติ-สโทฺท วิย, อภิ-สโทฺท ยถา สห สาธเนน กิริยํ วทตีติ อภิราชอภิวินย-สทฺทา สิทฺธา, เอวํ อภิธมฺมสเทฺท อภิ-สโทฺท สห สาธเนน วุฑฺฒิยาทิกิริยํ ทีเปตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

ภาวนาผรณวุฑฺฒีหิ **วุฑฺฒิมโนฺตปิ ธมฺมา วุตฺตาฯ อารมฺมณาทีหี**ติ อารมฺมณสมฺปยุตฺตกมฺมทฺวารปฎิปทาทีหิฯ **อวิสิฎฺฐ**นฺติ อญฺญมญฺญวิสิเฎฺฐสุ วินยสุตฺตาภิธเมฺมสุ อวิสิฎฺฐํ สมานํฯ ตํ ปิฎกสทฺทนฺติ อโตฺถฯ **ยถาวุเตฺตนา**ติ ‘‘เอวํ ทุวิธเตฺถนา’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ

กเถตพฺพานํ อตฺถานํ เทสกายเตฺตน อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ ปโพธนํ **เทสนาฯ** สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ วินยนํ **สาสนํฯ** กเถตพฺพสฺส สํวราสํวราทิโน อตฺถสฺส กถนํ วจนปฎิพทฺธตากรณํ **กถาฯ** กถียติ วา เอตฺถาติ **กถาฯ** สํวราสํวรสฺส กถา **สํวราสํวรกถาฯ** เอส นโย อิตเรสุปิฯ **เภท**-สโทฺท วิสุํ วิสุํ โยเชตโพฺพ ‘‘เทสนา

เภทํ สาสนเภทํ กถาเภทญฺจ ยถารหํ ปริทีปเย’’ติฯ **เภท**นฺติ จ นานตฺตนฺติ อโตฺถฯ สิกฺขา จ ปหานานิ จ คมฺภีรภาโว จ **สิกฺขาปฺปหานคมฺภีรภาวํ,** ตญฺจ ปริทีปเยฯ เอตฺถ **ยถา**ติ อุปา รมฺภนิสฺสรณธมฺมโกสรกฺขณเหตุปริยาปุณนํ สุปฺปฏิปตฺติ ทุปฺปฏิปตฺตีติ เอเตหิ ปกาเรหิฯ อาณํ ปเณตุํ อรหตีติ **อาณารโห** สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตาฯ โวหารปรมตฺถานมฺปิ สพฺภาวโต อาห **อาณาพาหุลฺลโต**ติฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ **ปจุราปราธา** เสยฺยสกาทโยฯ **อชฺฌาสโย** อาสโยว อตฺถโต ทิฏฺฐิ, ญาณญฺจฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิ จ, ขนฺติ เจวานุโลมิเก;
> ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสทฺทิต’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๓๖);

อนุสยา กามราคภวราคทิฏฺฐิปฏิฆวิจิกิจฺฉามานาวิชฺชาวเสน สตฺต อนาคตา กิเลสา, อ ตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตเถว วุจฺจนฺติฯ น หิ กาลเภเทน ธมฺมานํ สภาวเภโท อตฺถีติฯ **จริยา**ติ ฉ มูลจริยา, อนฺตรเภเทน อเนกวิธา, สํสคฺควเสน เตสฏฺฐิ โหนฺติฯ เต ปน อเมฺหหิ **อสโมฺม หนฺตรธานสุตฺตฏีกายํ** วิภาคโต ทสฺสิตา, อตฺถิเกหิ ตโต คเหตพฺพาฯ อถ วา **จริยา**ติ จริตํ, ตํ สุจริตทุจฺจริตวเสน ทุวิธํฯ **อธิมุตฺติ** นาม สตฺตานํ ปุพฺพปริจยวเสน อภิรุจิ, สา ทุวิธา หีน ปณีตเภเทนฯ ฆนวินิโพฺภคาภาวโต ทิฏฺฐิมานตณฺหาวเสน **‘‘อหํ มมา’’ติ สญฺญิโนฯ** มห โนฺต สํวโร **อสํวโรฯ** พุทฺธิอโตฺถ หิ อย’มกาโร ยถา ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๑)ฯ

ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมฺมตฺถเทสนา ปฏิเวธาติ เอตฺถ ตนฺติอโตฺถ ตนฺติเทสนา ตนฺติ อตฺถปฏิเวโธ จ ตนฺติวิสยา โหนฺตีติ วินยปิฏกาทีนํ อตฺถเทสนาปฏิเวธาธารภาโว ยุโตฺต, ปิฏกานิ ปน ตนฺติ เยวาติ เตสํ ธมฺมาธารภาโว กถํ ยุเชฺชยฺยาติ? ตนฺติสมุทายสฺส อวยวตนฺติ ยา อาธารภาวโตฯ อวยวสฺส หิ สมุทาโย อาธารภาเวน วุจฺจติ, ยถา – ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ ธมฺ มาทีนญฺจ ทุโกฺขคาหภาวโต เตหิ วินยาทโย คมฺภีราติ วินยาทีนญฺจ จตุพฺพิโธ คมฺภีรภาโว วุ โตฺตฯ ตสฺมา ธมฺมาทโย เอว ทุโกฺขคาหตฺตา คมฺภีรา, น วินยาทโยติ น โจเทตพฺพเมตํ สมุ เขน, วิสยวิสยีมุเขน จ วินยาทีนํเยว คมฺภีรภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ ธโมฺม หิ วินยาทโย, เตสํ วิส โย อโตฺถ, ธมฺมตฺถวิสยา จ เทสนาปฏิเวโธติฯ ตตฺถ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ, เท สนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย จ ทุโกฺขคาหภาโว เวทิตโพฺพ, ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเท ตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ

‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ เอเตน วจเนน ธมฺมสฺส เหตุภาโว กถํ ญาตโพฺพ ติ? **‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’**ติ เอตสฺส สมาสปทสฺส อวยวปทตฺถํ ทเสฺสเนฺตน **‘‘เหตุมฺหิ ญาณ’’**นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ‘‘ธเมฺม ปฏิสมฺภิทา’’ติ เอตฺถ หิ ‘‘ธเมฺม’’ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘เหตุมฺหี’’ติ วุตฺตํ, ‘‘ปฏิสมฺภิทา’’ติ เอตสฺส จ อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘ญาณ’’นฺติฯ ตสฺมา เหตุ ธมฺม-สทฺทา เอกตฺถา, ญาณปฏิสมฺภิทา-สทฺทา จาติ อิมมตฺถํ วทเนฺตน สาธิโต ธมฺมสฺส เหตุ ภาโว, อตฺถสฺส เหตุผลภาโว จ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

ยถาธมฺมนฺติ เจตฺถ **ธมฺม**-สโทฺท เหตุํ เหตุผลญฺจ สพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ สภาววาจโก เหส, น ปริยตฺติเหตุภาววาจโก, ตสฺมา **ยถาธมฺม**นฺติ โย โย อวิชฺชาสงฺขาราทิธโมฺม , ตสฺมึ ตสฺมินฺติ อโตฺถฯ ธมฺมานุรูปํ วา **ยถาธมฺมํฯ** เทสนาปิ หิ ปฏิเวโธ วิย อวิปรีตสวิสยวิภาวนโต ธมฺมานุรูปํ ปวตฺตติ, ยโต ‘อวิปรีตาภิลาโป’ติ วุจฺจติฯ **ธมฺมาภิลาโป**ติ อตฺถพฺยญฺชนโก อวิ ปรีตาภิลาโป, เอเตน ‘‘ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๘) เอตฺถ วุตฺตํ สภาวธมฺมนิรุตฺตึ ทเสฺสติ, สทฺทสภาวตฺตา เทสนายฯ ตถา หิ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปริตฺตารมฺมณาทิภาโว **ปฏิสมฺภิทาวิภงฺคปาฬิยํ** (วิภ. ๗๔๙) วุโตฺตฯ อฏฺฐกถายญฺจ ‘‘ตํ

สภาวนิรุตฺตึ สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา’’ติอาทินา (วิภ. อฏฺฐ. ๖๔๒) สทฺทารมฺมณตา ทสฺสิตาฯ ‘‘อิมสฺส อตฺถสฺส อยํ สโทฺท วาจโก’’ติ วจนวจนีเย ววตฺถเปตฺวา ตํตํวจนีย วิภาวนวเสน ปวตฺติโต หิ สโทฺท เทสนาติฯ **‘‘อนุโลมาทิวเสน วา กถน’’**นฺติ เอเตน ตสฺสา ธมฺมนิรุตฺติยา อภิลาปํ กถนํ ตสฺส วจนสฺส ปวตฺตนํ ทเสฺสติฯ **‘‘อธิปฺปาโย’’**ติ เอเตน ‘‘เทสนาติ ปญฺญตฺตี’’ติ เอตํ วจนํ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาปํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตพฺพินิมุตฺตํ ปญฺญตฺตึ สนฺธายาติ ทเสฺสติฯ

นนุ จ ‘‘ธโมฺม ตนฺตี’’ติ อิมสฺมึ ปเกฺข ธมฺมสฺส สทฺทสภาวตฺตา ธมฺมเทสนานํ วิเสโส น สิยาติ? น, เตสํ เตสํ อตฺถานํ โพธกภาเวน ญาโต, อุคฺคหณาทิวเสน จ ปุเพฺพ ววตฺถาปิโต สทฺทปฺปพโนฺธ ธโมฺม, ปจฺฉา ปเรสํ อวโพธนตฺถํ ปวตฺติโต ตทตฺถปฺปกาสโก สโทฺท เทสนาติฯ อถ วา ยถาวุตฺตสทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท เทสนา, มุสาวาทาทโย วิยฯ ‘‘วจนสฺส ปวตฺตน’’นฺติ จ ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาทวเสน ยุชฺชติฯ โส หิ วจนํ ปวเตฺตติ, ตญฺจ เตน ปวตฺตียติ เทสียติฯ ‘‘โส จ โลกิยโลกุตฺตโร’’ติ เอวํ วุตฺตํ อภิสมยํ เยน ปกาเรน อภิสเมติ, ยํ อภิสเมติ, โย จ ตสฺส สภาโว, เตหิ ปากฏํ กาตุํ **‘‘วิสยโต อสโมฺมหโต จ อตฺถานุรูปํ ธเมฺมสู’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิ วิสยโต อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ อวิชฺชาทิธมฺมสงฺขาราทิอตฺถตทุภยปญฺญาปนารมฺมโณ **โลกิโย อภิสมโย,** อสโมฺมหโต อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ นิพฺพานารมฺมโณ มคฺคสมฺปยุโตฺต ยถาวุตฺตธมฺมตฺถปญฺญตฺตีสุ สโมฺมหวิทฺธํสโน **โลกุตฺตโร อภิสมโย**ติฯ อภิสมยโต อญฺญมฺปิ ปฏิเวธตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เตสํ เตสํ วา’’**ติอาทิมาหฯ ‘ปฏิเวธนํ ปฏิเวโธ’ติ อิมินา หิ วจนเตฺถน อภิสมโย, ‘ปฏิวิชฺฌียตีติ ปฏิเวโธ’ติ อิมินา ตํตํรูปาทิธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว จ ‘‘ปฏิเวโธ’’ติ วุจฺจตีติฯ

ยถาวุเตฺตหิ ธมฺมาทีหิ ปิฏกานํ คมฺภีรภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฏเกสู’’**ติอาทิมาหฯ **โย เจตฺถา**ติ เอเตสุ ตํตํปิฏกคเตสุ ธมฺมาทีสุ โย ปฏิเวโธ, เอเตสุ จ ปิฏเกสุ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ โย อวิปรีตสภาโวติ โยเชตพฺพํฯ ทุโกฺขคาหตา จ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตาย, เตสํ ปญฺญาปนสฺส ทุกฺกรภาวโต ตํเทสนาย, ปฏิเวธนสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส อุปฺปาทนวิสยิกรณานํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, อวิปรีตสภาวสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส ทุวิเญฺญยฺยตาย เอว เวทิตพฺพาฯ

ยนฺติ ยํ ปริยตฺติทุคฺคหณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตฺถ**นฺติ ภาสิตตฺถํ, ปโยชนตฺถญฺจฯ **น อุปปริกฺขนฺตี**ติ น วิจาเรนฺติฯ **น นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ นิชฺฌานปญฺญํ นกฺขมนฺติ, นิชฺฌายิตฺวา ปญฺญาย ทิสฺวา โรเจตฺวา คเหตพฺพา น โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **อิตี**ติ เอวํ เอตาย ปริยตฺติยาฯ **วาทปฺปโมกฺขานิสํสา** อตฺตโน อุปริ ปเรหิ อาโรปิตวาทสฺส นิคฺคหสฺส ปโมกฺขปฺปโยชนา หุตฺวา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, **วาทปฺปโมกฺขา** วา นินฺทาปโมกฺขาฯ **ยสฺส จตฺถายา**ติ ยสฺส จ สีลาทิปูรณสฺส อนุปาทาวิโมกฺขสฺส วา อตฺถาย **ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ** ญาเยน ปริยาปุณนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **อสฺสา**ติ อสฺส ธมฺมสฺสฯ **นานุโภนฺตี**ติ น วินฺทนฺติฯ เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตตฺตา อุปารมฺภมานทพฺพมกฺขปลาสาทิเหตุภาเวน **ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติฯ** ภณฺฑาคาเร นิยุโตฺต ภณฺฑาคาริโก, ภณฺฑาคาริโก วิย ภณฺฑาคาริโก, ธมฺมรตนานุปาลโกฯ อญฺญตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ภณฺฑาคาริกเสฺสว สโต ปริยตฺติ ***ภณฺฑาคาริกปริยตฺติฯ***

‘‘ตาสํเยวา’’ติ อวธารณํ ปาปุณิตพฺพานํ ฉฬภิญฺญาจตุปฺปฏิสมฺภิทาทีนํ วินเย ปเภทวจนาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เวรญฺชกเณฺฑ** (ปารา. ๑๒) หิ ติโสฺส วิชฺชาว วิภตฺตาฯ ทุติเย ปน **‘‘ตาสํเยวา’’**ติ อวธารณํ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อเปกฺขิตฺวา กตํ, น ติโสฺส วิชฺชาฯ ตา หิ ฉสุ อภิญฺญาสุ อโนฺตคธาติ สุเตฺต วิภตฺตา เยวาติฯ

ทุคฺคหิตํ คณฺหาติ, ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ อนญฺญ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๙๖)ฯ **ธมฺมจินฺต**นฺติ ธมฺมสภาววิจารณํ, ‘‘จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว ทานํ โหติ, สยเมว จิตฺตํ อตฺตโน อารมฺมณํ โหติ, สพฺพํ จิตฺตํ อสภาวธมฺมารมฺมณ’’นฺติ จ เอวมาทิฯ **เตส**นฺติ เตสํ ปิฏกานํฯ

เอตนฺติ เอตํ พุทฺธวจนํฯ อตฺถานุโลมโต **อนุโลมิโก**ฯ อนุโลมิกตํเยว วิภาเวตุํ **‘‘กสฺมา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกนิกายมฺปี**ติ เอกสมูหมฺปิ ฯ โปณิกา จิกฺขลฺลิกา จ ขตฺติยา, เตสํ นิวาโส **โปณิกนิกาโย จิกฺขลฺลิกนิกาโย** จฯ

นวปฺปเภทนฺติ เอตฺถ กถํ นวปฺปเภทํ? สคาถกญฺหิ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกญฺจ สุตฺตํ เวยฺยากรณํ, ตทุภยวินิมุตฺตญฺจ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญารหิตํ นตฺถิ, ยํ สุตฺตงฺคํ สิยา, มงฺคลสุตฺตาทีนญฺจ (ขุ. ปา. ๕.๒; สุ. นิ. ๒๒๕) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา, คาถาภาวโต, ธมฺมปทาทีนํ วิย, เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา, สคาถกตฺตา, สคาถวคฺคสฺส วิย, ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> ‘‘สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา สหตาเญฺญน นาญฺญโต’’ฯ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา);

สพฺพสฺสาปิ หิ พุทฺธวจนสฺส **สุตฺตนฺติ** อยํ **สามญฺญวิธิฯ** เตเนวาห อายสฺมา มหากจฺจาโน เนตฺติยํ – ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติ (เนตฺติ. สงฺคหวาร)ฯ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ (ปาจิ. ๒๕๕, ๑๒๔๒), สกวาเท ปญฺจสุตฺตสตานี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; กถา. อฏฺฐ. นิทานกถา) เอวมาทิ จ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ

วิเสสวิธโย ปเร สนิมิตฺตา ตเทกเทเสสุ เคยฺยาทโย วิเสสวิธโย เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฏฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๓) จุณฺณิยคนฺถํ ‘เคยฺย’นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ ‘พฺยากรณ’นฺติ วุจฺจติ, พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํฯ เอวํ สเนฺต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต, ‘คาถาวิรเห สตี’ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ, สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุเตฺตสุ, ‘วุตฺตเญฺหต’นฺติอาทิวจนสมฺพเนฺธสุ, อพฺภุตธมฺมปฏิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตกอพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฏฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา, สติปิ ปญฺหาวิสฺสชฺชนภาเว, สคาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโยฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตติฯ นนุ จ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถา วาติ? น ตทวตฺถา, โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติฯ

ยญฺจ วุตฺตํ – ‘‘คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ (ขุ. ปา. ๕.๑, ๒, ๓) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ, ตํ น, **นิรุฬฺหตฺตาฯ** นิรุโฬฺห หิ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปท

พุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, อถ โข สุตฺตภาเวนฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ ‘‘สุตฺตนามก’’นฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยญฺจ ปน วุตฺตํ – ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตทปิ นตฺถิ, ยสฺมา **สหตาเญฺญนฯ** สห คาถาหีติ หิ สคาถกํฯ สหภาโว นาม อตฺถโต อเญฺญน โหติ, น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ กถาวินิมุตฺโต โกจิ สุตฺตปเทโส อตฺถิ, โย ‘สห คาถาหี’ติ วุเจฺจยฺย, น จ สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิ, ยทปิ วุตฺตํ – ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ ตทปิ น, อญฺญโตฯ อญฺญา เอว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติฯ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ

‘‘อยํ ธโมฺม…เป…. อยํ วินโย, อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยาทิเภเทน ววตฺถเปตฺวา สงฺคายเนฺตน มหากสฺสปปฺปมุเขน วสิคเณน อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฏิมณฺฑิตาย สงฺคีติยา อิมสฺส ทีฆาคมสฺส ปฐมมชฺฌิมพุทฺธวจนาทิภาโว ววตฺถาปิโตติ ทเสฺสติ, **‘‘เอวเมตํ อเภทโต’’**ติอาทินาฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนา

ปริพฺพาชกกถาวณฺณนา

เอวํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสตฺวา ยทตฺถํ สา อิธ ทสฺสิตา, อิทานิ ตํ นิคมนวเสน ทเสฺสตุํ **“อิมิสฺสา”**ติอาทิมาหฯ

๑. เอตฺตาวตา จ พฺรหฺมชาลสฺส สาธารณโต พาหิรนิทานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อพฺภนฺตรนิทานํ สํวเณฺณตุํ **“ตตฺถ เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ฉหิ อาการเรหิ สํวณฺณนา กาตพฺพา สมฺพนฺธโต ปทโต ปทวิภาคโต ปทตฺถโต อนุโยคโต ปริหารโต จาติฯ ตตฺถ **สมฺพโนฺธ** นาม เทสนาสมฺพโนฺธฯ ยํ โลกิยา ‘‘อุมฺมุคฺฆาโต’’ติ วทนฺติฯ โส ปน ปาฬิยา นิทานปาฬิวเสน, นิทานปาฬิยา ปน สงฺคีติวเสน เวทิตโพฺพติ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสเนฺตน นิทานปาฬิยา สมฺพนฺธสฺส ทสฺสิตตฺตา ปทาทิวเสน สํวณฺณนํ กโรโนฺต **“เอวนฺติ นิปาตปท”**นฺติอาทิมาหฯ **“เมติอาทีนี”**ติ เอตฺถ อนฺตรา-สทฺท-จ-สทฺทานํ นิปาตปทภาโว, วตฺตโพฺพ, น วา วตฺตโพฺพ เตสํ นยคฺคหเณน คหิตตฺตา, ตทวสิฏฺฐานํ อาปฏิ-สทฺทานํ อาทิ-สเทฺทน สงฺคณฺหนโตฯ **“ปทวิภาโค”**ติ ปทานํ วิเสโส, น ปน ปทวิคฺคโหฯ อถ วา ปทานิ จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค,** ปทวิคฺคโห จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค**ติ วา เอกเสสวเสน ปทปทวิคฺคหาปิ ปทวิภาค สเทฺทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปทวิคฺคโห ‘‘ภิกฺขูนํ สโงฺฆ’’ติอาทิเภเทสุ ปเทสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

อตฺถโตติ ปทตฺถโตฯ ตํ ปน ปทตฺถํ อตฺถุทฺธารกฺกเมน ปฐมํ เอวํ-สทฺทสฺส ทเสฺสโนฺต **“เอวํสโทฺท ตาวา”**ติอาทิมาหฯ **อวธารณาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อิทมตฺถปุจฺฉาปริมาณาทิอตฺถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวํคตานิ, เอวํวิโธ, เอวมากาโร’’ติอาทีสุ อิทํ-สทฺทสฺส อเตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ คต-สโทฺท หิ ปการปริยาโย, ตถา วิธาการ-สทฺทา จฯ ตถา หิ วิธยุตฺตคต-สเทฺท โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข, กึ นุ โข, กถํ นุ โข’’ติ, ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู, อามุตฺตมาลาภรณา โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ, เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติ? โน หิทํ โภ โคตมา’’ติ จ อาทีสุ ปุจฺฉายํฯ ‘‘เอวํ ลหุปริวตฺตํ, เอวํ อายุปริยโนฺต’’ติ จ อาทีสุ ปริมาเณฯ นนุ จ ‘‘เอวํ นุ โข, เอวํ สุ เต, เอวํ อายุปริยโนฺต’’ติ เอตฺถ เอวํ-สเทฺทน ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วุตฺตตฺตา อาการโตฺถ เอว เอวํ-สโทฺท ติ? น, วิเสสสพฺภาวโตฯ อาการมตฺตวาจโก เหตฺถ อาการโตฺถติ อธิเปฺปโต, ยถา ‘‘เอวํ พฺยาโขติอาทีสุ ปน น อาการวิเสสวาจโก เอวญฺจ กตฺวา ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจนา’’ติอาทีนิ อุปมาทีสุ อุทาหรณานิ อุปปนฺนานิ โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ยถาปิ…เป…. พหุ’’นฺติ? เอตฺถ ปุปฺผราสิฏฺฐานิยโต มนุสฺสุปปตฺติสปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสวนโยนิโสมนสิการโภคสมฺปตฺติอาทิทานาทิปุญฺญกิริยาเหตุสมุทายโต โสภาสุคนฺธตาทิคุณโยคโต มาลาคุณสทิสิโย ปหูตา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน สเตฺตน กตฺตพฺพาติ โชทิตตฺตา ปุปฺผราสิมาลาคุณาว อุปมา, เตสํ อุปมากาโร ยถา-สเทฺทน อนิยมโต วุโตฺตติ เอวํ-สโทฺท อุปมาการนิคมนโตฺถติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ โส ปน อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมาว โหตีติ อาห **“อุปมายํ อาคโต”**ติฯ

ตถา **เอวํ** อิมินา อากาเรน **“อภิกฺกมิตพฺพ”**นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา โย ตตฺถ อุปทิสนากาโร, โส อตฺถโต อุปเทโสเยวาติ วุตฺตํ **“เอวํ เต…เป…. อุปเทเส”**ติฯ ตถา **เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา**ติ เอตฺถ จ ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ตตฺถ สํวิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ

สมฺปหํสนํ, โย ตตฺถ สมฺปหํสนากาโรติ โยเชตพฺพํฯ **เอวเมวํ ปนายนฺ**ติ เอตฺถ ครหณากาโรติ โยเชตพฺพํฯ โส จ ครหณากาโร ‘‘วสลี’’ติอาทิ ขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต อิธ เอวํ-สทฺเทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ ‘‘ยถาหํ วทามิ, เอวํ สมณํ อานนฺทํ วเทหี’’ติ วทนากาโร อิทานิ วตฺตโพฺพ เอวํ-สทฺเทน นิทสฺสียตีติ นิทสฺสนโตฺถ วุโตฺตฯ **เอวํ โน**ติ เอตฺถาปิ เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเว สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคฺคหณวเสน ‘‘สํวตฺตนฺติ, โน วา, กถํ วา เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํ-สทฺเทน วิภาวิตนฺติ วิญฺญายติ, โส ปน เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อวธารณโตฺถ โหตีติ อาห **‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตีติ อาทีสุ อวธารเณ’’**ติฯ **เอวํ ภเนฺต**ติ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเร สนฺนิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ อตฺตโน ตตฺถ ฐิตภาวสฺส ปฏิชานนวเสน วุตฺตตฺตา เอตฺถ เอวํ-สโทฺท วจนสมฺปฏิจฺฉนโตฺถ วุโตฺต, เตน เอวํ ภเนฺต, สาธุ ภเนฺต, สุฏฺฐุ ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

นานานยนิปุณนฺติ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา, นนฺทิยาวฏฺฏ ติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตองฺกุสทิสาโลจนสงฺขาตา วา อาธาราทิเภทวเสน นานาวิธา นยา นานานยา, นยา วา ปาฬิคติโย, ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสตาทิวเสน กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหาทิวเสน สมยวิมุตฺตาทิวเสน ฐปนาทิวเสน กุสลมูลาทิวเสน ติกปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ นานานยา, เตหิ นิปุณํ สณฺหสุขุมนฺติ นานานยนิปุณํฯ อาสโยว อชฺฌาสโย, เต จ สสฺสตาทิเภเทน, ตตฺถ จ อปฺปรชกฺขตาทิวเสน อเนกา, อตฺตชฺฌาสยาทโย เอว วา สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํฯ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนนฺ**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณํ อุปเนตพฺพาภาวโต, สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตนฺติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิวิธปาฏิหาริยนฺติ เอตฺถ ปาฏิหาริยปทสฺส วจนตฺถํ ‘‘ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต ปาฏิหาริย’’นฺติ วทนฺติฯ ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ, เย หริตพฺพาฯ ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ ‘‘ปาฏิหาริย’’นฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต ‘‘ปาฏิหาริย’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต **ปาฏิหาริยํฯ** เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน, ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติฯ **‘‘ปฏิ’’**ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต, วิคตูปกฺกิเลเส จ กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปฏิหาริยํฯ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน, กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติฯ ปฏิหาริยเมว **ปาฏิหาริยํฯ** ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีสมุทาเย ภวํ เอเกกํ **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมิํ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหาริยํฯ** ตสฺส ปน อิทฺธิอาทิเภเทน วิสยเภเทน จ พหุวิธสฺส ภควโต เทสนาย ลพฺภมานตฺตา อาห ‘‘วิวิธปาฏิหาริย’’นฺติฯ

น อญฺญถาติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต น อญฺญถาติ อโตฺถ, น ปน ภควโต เทสิตา การโตฯ อจินฺเตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนาฯ เอวญฺจ กตฺวา ''สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุ''นฺติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ธารณพลทสฺสนญฺจ น วิรุชฺฌติ สุตาการาวิรชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ น เหตฺถ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ เอกวิสยตฺตา, อิตรถา เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ สมโตฺถ อสมโตฺถ จาติ อาปเชฺชยฺยาติฯ

''โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา''ติ เอวํ วุตฺตาย นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตาย สสนฺตติยํ วตฺตนโต ติวิโธปิ เม-สโทฺท กิญฺจาปิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานสามินิเทฺทสวเสน ปน วิชฺชมานเภทํ สนฺธายาห **''เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี''**ติฯ

กิญฺจาปิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมิํ สุต-สโทฺท เอว ตํ ตมตฺถํ อนุวทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุต-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต **''สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จา''**ติ อาหฯ **อสฺสา**ติ สุต-สทฺทสฺสฯ กมฺมภาวสาธนานิ อิธ สุต-สเทฺท สมฺภวนฺตีติ วุตฺตํ **''อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วา อโตฺถ''**ติฯ **มยาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา เมสทฺทสฺส กตฺตุวเสน กรณนิเทฺทโส, ตทาติ อโตฺถฯ **มมาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา สมฺพนฺธวเสน สามินิเทฺทโส, ตทาฯ

สุตสทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน เอวํสเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **''เอวนฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสน''**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาณานํ ตทภินิหฏานญฺจ มโนทฺวาริกวิญฺญาณานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ สเพฺพสมฺปิ วากฺยานํ เอวการตฺถสหิตตฺตา **''สุต''**นฺติ เอตสฺส สุตํ เอวาติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **''อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต''**ติ, เอเตน อวธารเณน นิรากตํ ทเสฺสติฯ ยถา จ สุตํ สุตํ เอวาติ นิยเมตพฺพํ, ตํ สมฺมา สุตํ โหตีติ อาห **''อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน''**นฺติฯ อถ วา ''สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตี''ติ **สุต**นฺติ อสุตํ น โหตีติ อยเมตสฺส อโตฺถติ วุตฺตํ **''อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต''**ติ, อิมินา ทิฏฺฐาทิวินิวตฺตนํ กโรติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ น อิทํ มยา ทิฏฺฐํ, น สยมฺภุญาเณน สจฺฉิกตํ, อถ โข สุตํ, ตญฺจ โข สมฺมเทวาติฯ เตเนวาห ''อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน''นฺติฯ อวธารณเตฺถ วา เอวํ-สเทฺท อยํ อตฺถโยชนา กรียตีติ ตทเปกฺขสฺส สุต-สทฺทสฺส อยมโตฺถ วุโตฺต **''อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต''**ติฯ เตเนว อาห ''อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน''นฺติฯ สวนสโทฺท เจตฺถ กมฺมโตฺถ เวทิตโพฺพ สุยฺยตีติฯ

เอวํ สวนเหตุสุณนฺตปุคฺคลสวนวิเสสวเสน ปทตฺตยสฺส เอเกน ปกาเรน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรหิปิ ตํ ทเสฺสตุํ **''ตถา เอว''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยา สา ภควโต สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนากาเรน ปวตฺตา มโนทฺวารวิญฺญาณวีถิ, ตสฺสาฯ สา หิ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติตุํ สมตฺถาฯ ตถา จ วุตฺตํ **''โสตทฺวารานุสาเรนา''**ติฯ **นานปฺปกาเรนา**ติ วกฺขมานานํ อเนกวิหิตานํ พฺยญฺชนตฺถคฺคหณานานากาเรน, เอเตน อิมิสฺสา โยชนาย อาการโตฺถ เอวํ-สโทฺท คหิโตติ ทีเปติฯ **ปวตฺติภาวปฺปกาสน**นฺติ ปวตฺติยา อตฺถิภาวปฺปกาสนํฯ **''สุตนฺติ ธมฺมปฺปกาสน''**นฺติ ยสฺมิํ อารมฺมเณ วุตฺตปฺปการา วิญฺญาณวีถิ นานปฺปกาเรน ปวตฺตา, ตสฺส ธมฺมตฺตา วุตฺตํ, น สุตสทฺทสฺส ธมฺมตฺถตฺตาฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏีกรณํ **''อยเญฺหตฺถา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **วิญฺญาณวีถิยา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํฯ **มยา**ติ กตฺตุอเตฺถฯ

''เอวนฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสน''นฺติ นิทสฺสนตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วุตฺตํ นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทฺทิสิตพฺพตฺตาภาวาภาวโต, เตน เอวํ-สเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ

ทเสฺสติฯ สุต-สทฺทสฺส กิริยาสทฺทตฺตา, สวนกิริยาย จ สาธารณวิญฺญาณปฺปพนฺธปฏิพทฺธตฺตา ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโรติ วุตฺตํ **“สุตนฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสน”**นฺติฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภตีติฯ

“ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺสา”ติอาทิปิ อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ปุริมโยชนาย อญฺญถา อตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาการปญฺญตฺตี**ติ อุปาทาปญฺญตฺติ เอว, ธมฺมานํ ปวตฺติอาการุปาทานวเสน ตถา วุตฺตาฯ **“สุตนฺติ วิสยนิเทฺทโส”**ติ โสตพฺพภูโต ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ จิตฺตสนฺตานวินิมุตฺตสฺส ปรมตฺถโต กสฺสจิ กตฺตุ อภาเวปิ สทฺทโวหาเรน พุทฺธิปริกปฺปิตเภทวจนิจฺฉาย จิตฺตสนฺตานโต อญฺญํ วิย ตํสมงฺคึ กตฺวา วุตฺตํ **“จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน”**ติฯ สวนกิริยาวิสโยปิ โสตพฺพธโมฺม สวนกิริยาวเสน ปวตฺตจิตฺตสนฺตานสฺส อิธ ปรมตฺถโต กตฺตุภาวโต, สวนวเสน จิตฺตปฺปวตฺติยา เอว วา สวนกิริยาภาวโต ตํกิริยากตฺตุ จ วิสโย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“ตํสมงฺคิโน กตฺตุ วิสเย”**ติฯ สุตาการสฺส จ เถรสฺส สมฺมานิจฺฉิตภาวโต อาห **“คหณสนฺนิฏฺฐาน”**นฺติ, เอเตน วา อวธารณตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา อยํ อตฺถโยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุเพฺพ สุตานํ นานาวิหิตานํ สุตฺตสงฺขาตานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อุปธาริตรูปสฺส อาการสฺส นิทสฺสนสฺส อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาโว เอวํ-สโทฺทติ ตทาการาทิอุปธารณสฺส ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตธมฺมปฺปพนฺธพฺยาปารตาย วุตฺตํ **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ สวนกิริยา ปน ปุคฺคลวาทิโนปิ วิญฺญาณนิรเปกฺขา นตฺถีติ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปาโรติ อาห **“สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ เมติ สทฺทปฺปวตฺติยา เอกเนฺตเนว สตฺตวิสยตฺตา, วิญฺญาณกิจฺจสฺส จ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพโต **“เมติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส”**ติ วุตฺตํฯ อวิชฺชมานปญฺญตฺติวิชฺชมานปญฺญตฺติสภาวา ยถากฺกมํ เอวํ-สทฺท สุต-สทฺทานํ อตฺถาติ เต ตถารูปปญฺญตฺติอุปาทานพฺยาปารภาเวน ทเสฺสโนฺต อาห **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ เอตฺถ จ กรณกิริยากตฺตุกมฺมวิเสสปฺปกาสนวเสน ปุคฺคลพฺยาปาวิสยปุคฺคลพฺยาปารนิทสฺสนวเสน คหณาการคาหกตพฺพิสยวิเสสนิเทฺทสวเสน กตฺตุกรณ พฺยาปารกตฺตุนิเทฺทสวเสน จ ทุติยาทโย จตโสฺส อตฺถโยชนา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพสฺสาปิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา, สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทิวเสน ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ อโนฺตคธตฺตา เตสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรโนฺต อาห **“เอวนฺติ จ เมติ จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ เอวนฺติ จ เมติ จ วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส อาการาทิโน, ธมฺมานญฺจ อสลฺลกฺขณภาวโต อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ อาห **“สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ ตตฺถ **สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสนา**ติ ภูตตฺถอุตฺตมตฺถวเสนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติโย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติ, โส รูปสทฺทาทิสภาโว รุปฺปนานุภวนาทิสภาโว วา อโตฺถ ‘‘สจฺจิกโฏฺฐ, ปรมตฺถ จา’’ติ วุจฺจติ, น ตถา เอวํ เมติ ปทานมโตฺถติ, เอตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“กิเญฺหตฺถ ต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สุตนฺ**ติ ปน สทฺทายตนํ สนฺธายาห **“วิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ เตเนว หิ **“ยญฺหิ ตเมตฺถ โสเตน อุปลทฺธ”**นฺติ วุตฺตํ , ‘‘โสตทฺวารานุสาเรน อุปลทฺธ’’นฺติ ปน วุเตฺต อตฺถพฺยญฺชนาทิสพฺพํ ลพฺภติฯ **ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต**ติ โสตปถํ อาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทิโน ปจฺจามสนวเสน ‘‘เอว’’นฺติ, สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ อุปาทาย ‘‘เม’’ติ วตฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ ทิฏฺฐมุตวิญฺญาเต อ

เปกฺขิตฺวา ปวตฺตติ อาห **“ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต”**ติฯ อสฺตํ น โหตีติ หิ ‘‘สุต’’นฺติ ปกาสิโต ยมตฺถตฺติฯ

อตฺตนา ปฏิวิทฺธา สุตฺตสฺส ปการวิเสสา ‘‘เอว’’นฺติ เถเรน ปจฺจามฏฺฐาติ อาห **“อสมฺโมหํ ทีเปตี”**ติฯ **“นานปฺปการปฏิเวธสมตฺถ โหตี”**ติ เอเตน วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส นานปฺปการตํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตญฺจ ทเสฺสติฯ **“สุตสฺส อสมฺโมสํ ทีเปตี”**ติ สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตา วุตฺตํฯ **อสมฺโมหเนนา**ติ สมฺโมหาภาเวน, ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตรกาลปญฺญาสิทฺธิ, เอวํ **อสมฺโมเสนา**ติ เอตฺถาปิ วตฺตพฺพํฯ พฺยญฺชนานํ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ อากาโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตาติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปุพฺพงฺคมายา”**ติอาทิ ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมาติ กตฺวาฯ ปุพฺพงฺคมตา เจตฺถ ปธานภาโว ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทีสุ วิย, ปุพฺพงฺคมตาย วา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาวชฺชนาทีนํ วิย อปฺปธานเตฺต ปญฺญา ปุพฺพงฺคมา เอติสฺสาติ อยมฺปิ อโตฺถ ยุชฺชติ, เอวํ **“สติปุพฺพงฺคมายา”**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน ยถาสมฺภวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺสา**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณสฺส, สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตสฺสาติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

โยนิโสมนสิการํ ทีเปตีติ เอวํ-สเทฺทน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **“อวิเกฺขปํ ทีเปตี”**ติ ‘‘พฺรหฺมชาลํ กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทิปุจฺฉาวเสน ปกรณปฺปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **“วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสา”**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนวเสน วุตฺตํฯ **สพฺพสมฺปตฺติยา**ติ อตฺถพฺยญฺชนเทสกปโยชนาทิสมฺปตฺติยาฯ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสเยหิ วิย อาการนิทสฺสนาวธารณเตฺถหิ โยนิโสมนสิการสฺส, สทฺธมฺมสฺสวเนน วิย จ อวิเกฺขปสฺส ยถา โยนิโสมนสิกาเรน ผลภูเตน อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตานํ สิทฺธิ วุตฺตา ตทวินาภาวโต, เอวํ อวิเกฺขเปน ผลภูเตน การณภูตานํ สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยานํ สิทฺธิ ทเสฺสตพฺพา สิยา อสฺสุตวโต, สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ

“น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต”ติอาทินา สมตฺถนวจเนน ปน อวิเกฺขเปน การณภูเตน สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ ผลภูตสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส สิทฺธิ ทสฺสิตาฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยา น เอกเนฺตน อวิเกฺขปสฺส การณํ พาหิรงฺคตฺตา, อวิเกฺขโป ปน สปฺปุริสูปนิสฺสโย วิย สทฺธมฺมสฺสวนสฺส เอกนฺตการณนฺติฯ เอวมฺปิ อวิเกฺขเปน สปฺปุริสูปนิสฺสยสิทฺธิโชตนา น สมตฺถิตาว, โน น สมตฺถิตา วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ สปฺปุริสปยิรุปาสนาภาวสฺส อตฺถสิทฺธตฺตาฯ เอตฺถ จ ปุริมํ ผเลน การณสฺส สิทฺธิทสฺสนํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฏฺฐิสพฺภาวสฺส, ทุติยํ การเณน ผลสฺส สิทฺธิทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํ เอกเนฺตน วสฺสินา วิย เมฆวุฏฺฐาเนน วุฏฺฐิปฺปวตฺติยาฯ

ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหนากาโร นิรวเสสปรหิตปาริปูริการณนฺติ วุตฺตํ **“เอวํ ภทฺทโก อากาโร”**ติฯ ยสฺมา น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตํ คุณทฺวยํฯ อปราปรํ วุตฺติยา เจตฺถ จกฺกภาโว, จรนฺติ เอเตหิ สตฺตา สมฺปตฺติภเวสูติ วาฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี’’ติอาทิ ฯ ปุริมปจฺฉิมภาโว เจตฺถ เทสนากฺกมวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา**ติ ปจฺฉิม

จกฺกทฺวยสฺส อตฺถิตายฯ สมฺมาปณิหิตโตฺต ปุเพฺพ จ กตปุญฺโญ สุทฺธาสโย โหติ ตทสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตติ อาห **“อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหตี”**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร’’ติ, ‘‘กตปุญฺโญสิ ตฺวํ อานนฺท, ปธานํ อนุยุญฺช ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’’ติ จฯ เตเนวาห **“อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี”**ติฯ **ปโยคสุทฺธิยา**ติ โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคมสฺส ธมฺมสฺสวนปโยคสฺส วิสทภาเวนฯ ตถา จาห **“อาคมพฺยตฺติสิทฺธี”**ติฯ สพฺพสฺส วา กายวจีปโยคสฺส นิโทฺทสภาเวนฯ ปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฏิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหตีติฯ

“นานปฺปการปฏิเวธทีปเกนา”ติอาทินา อตฺถพฺยญฺชเนสุ เถรสฺส เอวํ-สทฺท สุต-สทฺทานํ อสโมฺมหาสโมฺมสทีปนโต จตุปฺปฏิสมฺภิทาวเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **“โสตพฺพปฺปเภทปฏิเวธทีปเกนา”**ติ เอเตน อยํ สุต-สโทฺท เอวํ-สทฺทสนฺนิธานโต, วกฺขมานาเปกฺขาย วา สามเญฺญเนว โสตพฺพธมฺมวิเสสํ อามสตีติ ทเสฺสติฯ มโนทิฏฺฐิกรณาปริยตฺติธมฺมานํ อนุเปกฺขนสุปฺปฏิเวธา วิเสสโต มนสิการปฏิพทฺธาติ เต วุตฺตนเยน โยนิโสมนสิการทีปเกน เอวํ-สเทฺทน โยเชตฺวา, สวนธารณวจีปริจยา ปริยตฺติธมฺมานํ วิเสเสน โสตาวธานปฏิพทฺธาติ เต อวิเกฺขปทีปเกน สุต-สเทฺทน โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต สาสนสมฺปตฺติยา ธมฺมสฺสวเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ ตตฺถ ธมฺมาติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ ‘‘อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธิโย’’ติอาทินา นเยน มนสา อนุเปกฺขิตาฯ **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติภูตาย, ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฏฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ‘‘อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป’’นฺติอาทินา สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฏิวิทฺธาฯ

“สกเลน วจเนนา”ติ ปุเพฺพ ตีหิ ปเทหิ วิสุํ วิสุํ โยชิตตฺตา วุตฺตํฯ **อสปฺปุริสภูมิ**นฺติ อกตญฺญุตํ ‘‘อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี’’ติ เอวํ วุตฺตํ อนริยโวหาราวตฺถํฯ สา เอว อนริยโวหาราวตฺถา **อสทฺธโมฺม**ฯ นนุ จ อานนฺทเตฺถรสฺส ‘‘มเมทํ วจน’’นฺติ อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย อภาวโต อสปฺปุริสภูมิสมติกฺกมาทิวจนํ นิรตฺถกํ ติ? นยิทํ เอวํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วทเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ วิภาวิโตติ ทสฺสนโตฯ เกจิ ปน ‘‘เทวตานํ ปริวิตกฺกาเปกฺขํ ตถาวจนนฺติ เอทิสี โจทนา อนวกาสา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมึ กิร ขเณ เอกจฺจานํ เทวตานํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘ตถาคโต จ ปรินิพฺพุโต, อยญฺจ อายสฺมา เทสนากุสโล, อิทานิ ธมฺมํ เทเสติ, สกฺยกุลปฺปสุโต ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุโตฺต, กึ นุ โข สยํ สจฺฉิกต ธมฺมํ เทเสติ, อุทาหุ ภควโตเยว วจนํ ยถาสุต’’นฺติฯ เอวํ ตทาสงฺกิตปฺปการโต อสปฺปุริสภูมิสโมกฺกมาทิโต อติกฺกมาทิ วิภาวิตนฺติฯ **อตฺตโน อทหโนฺต**ติ ‘‘มเมต’’นฺติ อตฺตนิ อฏฺฐเปโนฺตฯ **อเปฺปตี**ติ นิทเสฺสติฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถสุ ยถารหํ สเตฺต เนตีติ เนตฺติ, ธโมฺมเยว เนตฺติ **ธมฺมเนตฺติ**ฯ

ทฬฺหตรนิวิฏฺฐา วิจิกิจฺฉา **กงฺขา**ฯ นาติสํสปฺปนํ มติเภทมตฺตํ **วิมติ**ฯ **อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ** ภควโต เทสิตตฺตา, สมฺมุขา จสฺส ปฏิคฺคหิตตฺตา, ขลิตทุรุตฺตาทิคฺคหณโทสาภาวโต จฯ เอตฺถ จ ปฐมาทโย ติโสฺส อตฺถโยชนา อาการาทิอเตฺถสุ อคฺคหิตวิเสสเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ทสฺสิตา, ตโต ปรา ติโสฺส อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วิภาวิตาฯ ปจฺฉิมา ปน ติโสฺส ยถากฺกมํ อาการตฺถํ นิทสฺสนตฺถํ อวธารณตฺถญฺจ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา โยชิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอก-สโทฺท อญฺญเสฏฺฐาสหายสงฺขฺยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถาเหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ อญฺญเตฺถ ทิสฺสติ, ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ เสฏฺฐเตฺถ, ‘‘เอโก วูปกโฏฺฐ’’ติอาทีสุ อสหาเย, ‘‘เอโกว โข ภิกฺขเว ขโณ จ

สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ สงฺขฺยยํ, อิธาปิ สงฺขฺยยนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส”**ติฯ **กาลญฺจ สมยญฺจา**ติ ยุตฺตกาลญฺจ ปจฺจยสามคฺคิญฺจฯ **ขโณ**ติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฏิลาภเหตุตฺตาฯ ขโณ เอว จ **สมโยฯ** โย ‘‘ขโณ’’ติ จ ‘‘สมโย’’ติ จ วุจฺจติ, โส เอโก วาติ หิ อโตฺถฯ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **สมโยปิ โข**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุปิฯ **สมยปฺปวาทเก**ติ ทิฏฺฐิปฺปวาทเกฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา ติตฺถิยา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนฺตีติฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ หิตปฏิลาภาฯ อภิสเมตพฺพโตติ อภิสมโย, อภิสมโย อโตฺถติ **อภิสมยโฏฺฐ**ติ ปีฬน อาทีนิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตานิฯ อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส วิสยภูตภาโว **อภิสมยโฏฺฐ**ติ ตาเนว ตถา เอกเตฺตน วุตฺตานิฯ ตตฺถ **ปีฬนํ** ทุกฺขสจฺจสฺส ตํ สมงฺคีโน หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ **สนฺตาโป**ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหณํฯ

ตตฺถ สหการีการณํ สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยเมตฺถ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ สเมติ เอตฺถ, เอเตนว สํคจฺฉติ สโตฺต, สภาวธโมฺม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตายอตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ, กรณํ วิย จ กปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห, ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโหติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพโนฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภฯ สมสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขํ ญาเณน เอตพฺพ อภิสเมตพฺพโตติ อภิสมโย, ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ อภิสมโย, ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ สมย-สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สมย-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อภิสมย-สทฺทสฺส อุทาหรณํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อสฺสา**ติ สมย-สทฺทสฺสฯ **กาโล อโตฺถ** สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต เทสเทสกปริสานํ วิย สุตฺตสฺส นิทานภาเวน กาลสฺส อปทิสิตพฺพโต จฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยามิตวเสเนว กาโล นิทฺทิโฏฺฐ, น อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยเมตฺวาติ อาห **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมํ อกตฺวา สมย-สทฺทสฺส วจเน อยมฺปิ คุโณ ลโทฺธ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“เย วา อิเม”**ติอาทิมาหฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐตีติฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย** เทวสิกํ ฌานสมาปตฺตีหิ วีตินามนกาโล, วิเสสโต สตฺตสตฺตาหานิฯ **ปกาสา**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา ปกมฺปนโอภาสปาตุภาวาทีหิ ปากฏาฯ ยถาวุตฺตปฺปเภเทสุเยว สมเยสุ เอกเทสํ ปการนฺตเรหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“โย จาย”**นฺติอาทิมาหฯ ตถา หิ ญาณกิจฺจสมโย อตฺตหิตปฏิปตฺติสมโย จ **อภิสโมฺพธิสมโยฯ** อริยตุณฺหิภาวสมโย **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโยฯ** กรุณากิจฺจปรหิตปฏิปตฺติธมฺมิกถาสมโย **เทสนาสมเยวฯ**

กรณวจเนน นิเทฺทโส กโต ยถาติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ อภิธมฺมวินเยสุฯ **ตถา**ติ ภุมฺมกรเณหิฯ **อธิกรณตฺถ** อาธารโตฺถฯ ภาโว นาม กิริยา, กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ **ภาเวนภาวลกฺขณํฯ** ตตฺถ ยถา กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉิโนฺน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญาโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต ‘‘ปุพฺพเณฺห ชาโต, สายเนฺห คจฺฉตี’’ติ, จ อาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมุโตฺต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิโทฺธ อวยวานํ

อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ ‘‘รุกฺข สาขา, ยวราสิยํ สมฺภูโต’’ติอาทีสุ, เอวํ อิธาปีติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘อธิกรณญฺหิ…เป…. ธมฺมาน’’**นฺติฯ ยสฺมิํ กาเล, ธมฺมปุญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว กาเล, ธมฺมปุญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ ยถา จ คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโตติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวํ อิธาปิ ‘‘ยสฺมิํ สมเย, ตสฺมิํ สมเย’’ติ จ วุเตฺต สตีติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหติ ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภวโตติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา, ผสฺสาทีนํ ภวนกิริยา จ ลกฺขียติฯ **ยสฺมิํ สมเย**ติ ยสฺมิํ นวเม ขเณ, โยนิโสมนสิการาทิเหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว ขเณ, เหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย จ สติ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อุภยตฺถ สมย-สเทฺท ภุมฺมนิเทฺทโส กโต ลกฺขณภูตภาวยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ขณ…เป…. ลกฺขียตี’’**ติฯ

เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติ ‘‘อเนฺนน วสติ, อเชฺฌเนน วสติ, ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี’’ติอาทีสุ วิยฯ วีติกฺกมญฺหิ สุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวา, วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุํ โอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปโนฺต ภควา วิหรติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ตติยปาราชิกาทีสุ วิยาติฯ

อจฺจนฺตเมว อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนานิฏฺฐานํ ปรหิตปฏิปตฺติสงฺขาเตน **กรุณาวิหาเรนฯ ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถโชตนตฺถํฯ **อุปโยควจนนิเทฺทโส กโต** ยถา ‘‘มาสํ อเชฺฌตี’’ติฯ

โปราณาติ อฏฺฐกถาจริยาฯ **อภิลาปมตฺตเภโท**ติ วจนมเตฺตน วิเสโสฯ เตน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติพฺยตโย กโตติ ทเสฺสติฯ

เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ เสฏฺฐคุณสหจรณโตฯ ตถา **อุตฺตม**นฺติ เอตฺถาปิฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโต, ครุกรณารหตาย วา **คารวยุโตฺตฯ**

วุโตฺตเยว น ปน อิธ วตฺตโพฺพ วิสุทฺธิมคฺคสฺส อิมิสฺสา อฏฺฐกถาย เอกเทสภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อปิจ ภเค วนิ, วมีติ วา ภควา, ภเค สีลาทิคุเณ วนิ ภชิ เสวิ, เต วา วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ‘‘กถํ นุ โข อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ วนิ ยาจิ ปตฺถยีติ ภควา, ภคํ วา สิริํ, อิสฺสริยํ, ยสญฺจ วมิ เขฬปิณฺฑํ วิย ฉฑฺฑยีติ ภควาฯ ตถา หิ ภควา หตฺถคตํ สิริํ, จตุทฺทีปิสฺสริยํ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยญฺจ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสํ อนเปโกฺข ปริจฺจชีติฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธราทิคตา ภาชนโลกโสภาฯ เต ภควา วมิ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหตีติ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาฯ

‘‘ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรตี’’ติ ‘‘โย โว อานนฺท มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ วจนโต ธมฺมสฺส สตฺถุภาวปริยาโย วิชฺชตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

วชิรสงฺฆาตสมานกาโย ปเรหิ อเภชฺชสรีรตฺตาฯ น หิ ภควโต รูปกาเย เกนจิ อนฺตราโย สกฺกา กาตุนฺติฯ **เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ** วกฺขมานสฺส สกลสุตฺตสฺส ‘‘เอว’’นฺติ นิทฺทิสนโตฯ **สาวกสมฺปตฺติํ** นิทฺทิสติ ปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิ

เตน มยา มหาสาวเกน สุตํ, ตญฺจ โข มยาว สุตํ, น อนุสฺสวิตํ, น ปรมฺปราภตนฺติ อิมสฺสตฺถสฺส ทีปนโตฯ **กาลสมฺปตฺตึ** นิทฺทิสติ ‘‘ภควา’’ติ ปทสฺส สนฺนิธาเน ปยุตฺตสฺส สมย-สทฺทสฺส กาลสฺส พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตภาวทีปนโตฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ เตเนตํ วุจฺจ ติ –

> ‘‘กปฺปกสาเย กลิยุเค, พุทฺธุปฺปาโท อโห มหจฺฉริยํ;
> หุตาวหมเชฺฌ ชาตํ, สมุทิตมกรนฺทมรวินฺท’’นฺติฯ

ภควาติ เทสกสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมคารวาธิวจนโตฯ

วิชฺชนฺตริกายาติ วิชฺชุนิจฺฉรณกฺขเณฯ **อนฺตรโต**ติ หทเยฯ **อนฺตรา**ติ อารพฺภ นิปฺผตฺ ตีนํ เวมเชฺฌฯ **อนฺตริกายา**ติ อนฺตราเฬฯ เอตฺถ จ ‘‘ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย, เอเตสํ อนฺตรา กปฺ ปา, คณนาโต อสงฺขิยา, อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตตี’’ติ จ อาทีสุ วิย การณเวมเชฺฌสุ วตฺตมา นา อนฺตรา-สทฺทา เอว อุทาหริตพฺพา สิยุํ, น ปน จิตฺตขณวิวเรสุ วตฺตมานา อนฺตรนฺตริกา-สทฺทาฯ อนฺตรา-สทฺทสฺส หิ อยํ อตฺถุทฺธาโรติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย สิยา – เยสุ อเตฺถสุ อนฺตรา-สโทฺท วตฺตติ, เตสุ อนฺตรสโทฺทปิ วตฺตตีติ สมานตฺถตฺตา อนฺตรา-สทฺทเตฺถ วตฺตมา โน อนฺตร-สโทฺท อุทาหโฏ, อนฺตรา-สโทฺท เอว วา ‘‘ยสฺสนฺตรโต’’ติ เอตฺถ คาถาสุขตฺถํ รสฺสํ กตฺวา วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อนฺตรา-สโทฺท เอว ปน อิก-สเทฺทน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘อนฺตริกา’’ติ วุโตฺตติ เอวเมตฺถ อุทาหรโณทาหริตพฺพานํ วิโรธาภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **อโยชิยมาเน อุปโย ควจนํ น ปาปุณาติ** สามิวจนสฺส ปสเงฺค อนฺตรา-สทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘อนฺตราสเทฺทน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กต’’**นฺติฯ

‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ, อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ‘‘เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ ติอาทิวจนโต ทิฏฺฐิสีลานํ นิยตสภาวตฺ ตา โสตาปนฺนานมฺปิ อญฺญมญฺญํ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตา, ปเคว สกทาคามิอาทโยฯ ‘‘ตถารู ปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรติ, ตถารูเปสุ สีเลสุ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ วจนโต ปุถุชฺชนานมฺปิ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาโว ลพฺภติเยวฯ

สุปฺปิโยปิ โขติ เอตฺถ **โข**-สโทฺท อวธารณโตฺถ ‘‘อโสฺสสิ โข’’ติอาทีสุ วิยฯ เตน อทฺธา นมคฺคปฏิปโนฺน อโหสิเยว, นาสฺส มคฺคปฏิปตฺติยา โกจิ อนฺตราโย อโหสีติ อยมโตฺถ ทีปิโต โหติฯ **ตตฺรา**ติ วา กาลสฺส ปฏินิเทฺทโสฯ โสปิ หิ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ ปุเพฺพ อธิกโตฯ ยญฺหิ สมยํ ภควา อนฺตรา ราชคหญฺจ นาฬนฺทญฺจ อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน, ตสฺมิํเยว สมเย สุปฺปิโยปิ ตํ มคฺคํ ปฏิปโนฺน อวณฺณํ ภาสติ, พฺรหฺมทโตฺต จ วณฺณํ ภาสตีติฯ ปริยายติ ปริวตฺตตีติ **ปริยา โย,** วาโรฯ ปริยาเยติ เทเสตพฺพมตฺถํ ปฏิปาเทตีติ **ปริยาโย,** เทสนาฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา ปวตฺตตีติ **ปริยาโย,** การณนฺติ เอวํ ปริยาย-สทฺทสฺส วาราทีสุ ปวตฺติ เวทิตพฺ พาฯ **การเณนา**ติ การณปติรูปเกนฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อการณเมว การณนฺติ วตฺวา’’ติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘อวณฺณํ ภาสตี’’ติ, ‘‘วณฺณํ ภาสตี’’ติ จ วตฺตมานกาลนิเทฺทโส กโต, นนุ สงฺคีติกาล โต โส อวณฺณวณฺณานํ ภาสิตกาโล อตีโตติ? สจฺจเมตํ, ‘‘อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน โหตี’’ติ เอตฺถ โหติ-สโทฺท วิย อตีตกาลโตฺถ ภาสติ-สโทฺท จ ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ยสฺมิํ กาเล เตหิ อวโณฺณ วโณฺณ จ ภาสียติ, ตํ อเปกฺขิตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ตตฺราติ กาลสฺส ปฏินิ เทฺทโส’’ติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

อการณนฺติ อยุตฺตึ, อนุปปตฺตินฺติ อโตฺถฯ น หิ อรสรูปตาทโย โทสา ภควติ สํวิชฺชนฺติ, ธมฺมสงฺฆานญฺจ ทุรกฺขาตทุปฺปฏิปนฺนตาทโยติฯ **อการณ**นฺติ วา ยุตฺตการณรหิตํ, ปฏิญฺญามตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ อิมสฺมิญฺจ อเตฺถ **การณนฺติ วตฺวา**ติ การณํ วาติ วตฺวาติ อ โตฺถฯ อรสรูปาทีนเญฺจตฺถ ชาติวุเฑฺฒสุ อภิวาทนาทิสามีจิกมฺมากรณํ **การณํ,** ตถา อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมาลมริยญาณทสฺสนาภาวสฺส สุนฺทริกามคุณาทินวโพโธ, สํสารสฺส อาทิโกฏิยา อปญฺญายนปฏิญฺญา, อพฺยากตวตฺถุพฺยากรณนฺติ เอวมาทโย, ตถา อสพฺพญฺญุตาทีนํ กมาว โพธาทโย ยถารหํ นิทฺธาเรตพฺพาฯ **ตถา ตถา**ติ ชาติวุฑฺฒานํ อนภิวาทนาทิอากาเรนฯ

อวณฺณํ ภาสมาโนติ อวณฺณํภาสนเหตุฯ เหตุอโตฺถ หิ อยํ มาน-สโทฺทฯ **อนยพฺยสนํ ปาปุณิสฺสติ** เอกนฺตมหาสาวชฺชตฺตา รตนตฺตโยปวาทสฺสฯ เตเนวาห –

> ‘‘โย นินฺทิยํ ปสํสติ,
> ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย;
> วิจินาติ มุเขน โส กลึ,
> กลินา เตน สุขํ น วินฺทตี’’ติฯ

‘‘อมฺหากํ อาจริโย’’ติอาทินา พฺรหฺมทตฺตสฺส สํเวคุปฺปตฺตึ, อตฺตโน อาจริเย กา รุญฺญุปฺปวตฺติญฺจ ทเสฺสตฺวา กิญฺจาปิ อเนฺตวาสินา อาจริยสฺส อนุกูเลน ภวิตพฺพํ, อยํ ปน ปณฺฑิตชาติกตฺตา น เอทิเสสุ ตํ อนุวตฺตตีติ, อิทานิ ตสฺส กมฺมสฺสกตญฺญาณปฺปวตฺตึ ทเสฺส โนฺต **‘‘อาจริเย โข ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **วณฺณํ ภาสิตุํ อารโทฺธ** ‘‘อปินามายํ เอตฺตเกนาปิ รตนตฺตยาวณฺณโต โอรเมยฺยา’’ติฯ วณฺณียตีติ **วโณฺณ,** คุโณฯ วณฺณนํ คุณสงฺกิตฺตนนฺติ **วโณฺณ,** ปสํสาฯ **สํญฺญุฬฺหา**ติ คนฺถิตา, นิพนฺธิตาติ อโตฺถฯ อติเตฺถน ปกฺขโนฺท ธมฺมกถิโก ติ น วตฺตโพฺพ อปริมาณคุณตฺตา พุทฺธาทีนํ , นิรวเสสานญฺจ เตสํ อิธ ปกาสนํ ปาฬิสํวณฺณ นาเยว สมฺปชฺชตีติฯ **อนุสฺสวาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อาการปริวิตกฺกทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ โย สงฺคณฺหาติฯ **อตฺตโน ถาเมน วณฺณํ อภาสิ,** น ปน พุทฺธาทีนํ คุณานุรูปนฺติ อธิปฺปาโยฯ อสงฺขฺยยฺยาปริมิตปฺปเภทา หิ พุทฺธาทีนํ คุณาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

อิธาปิ วกฺขติ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทิฯ

อิติ ห เตติ เอตฺถ **อิตี**ติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **ห**-กาโร นิปาตมตฺตนฺติ อาห **‘‘เอวํ เต’’**ติฯ

อิริยาปถานุพนฺธเนน อนุพนฺธา โหนฺติ, น ปน สมฺมาปฏิปตฺติอนุพนฺธเนนาติ อธิปฺปา โยฯ **ตสฺมึ กาเล**ติ ยสฺมึ สํวจฺฉเร อุตฺมฺหิ มาเส ปเกฺข วา ภควา ตํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, ตสฺ มึ กาเลฯ เตเนว หิ กิริยาวิเจฺฉททสฺสนวเสน ‘‘ราชคเห ปิณฺฑาย จรตี’’ติ วตฺตมานกาลนิ เทฺทโส กโตฯ **โส**ติ เอวํ ราชคเห วสมาโน ภควาฯ **ตํ ทิวส**นฺติ ยํ ทิวสํ อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน, ตํ ทิวสํฯ **ตํ อทฺธานํ ปฏิปโนฺน** นาฬนฺทายํ เวเนยฺยานํ วิวิธ หิตสุขนิปฺผตฺตึ อากงฺขมาโน อิ มิสฺสา จ อฏฺฐุปฺปตฺติยา ติวิธสีลาลงฺกตํ นานาวิธกุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิทฺธํสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิ

ชาลวินิเวฐนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปนํ พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตํ เทเสสฺสามีติฯ เอตฺตาวตา ‘‘กสฺมา ปน ภควา ตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺโน’’ติ โจทนา วิโสธิตา โหติฯ ‘‘กสฺมา จ สุปฺปิโย อนุพนฺโธ’’ติ อยํ ปน โจทนา ‘‘ภควโต ตํ มคฺคํ ปฏิปนฺนภาวํ อชานนฺโต’’ติ เอเตน วิโสธิตา โหติฯ น หิ โส ภควนฺตํ ทฏฺฐุเมว อิจฺฉตีติฯ เตนวาห **‘‘สเจ ปน ชาเนยฺย, นานุพนฺเธยฺยา’’**ติฯ

นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรวเสน **‘‘ฉพฺพณฺณรสฺมิโยฯ ‘‘สมนฺตา อสีติหตฺถปฺปมาเณ’’**ติ ตาสํ รสฺมีนํ ปกติยา ปวตฺติฏฺฐานวเสน วุตฺตํฯ **‘‘ตสฺมิํ กิร สมเย’’**ติ จ ตสฺมิํ อทฺธานคมนสมเย พุทฺธสิริยา อนิคูหิตภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ น หิ ตทา ตสฺสา นิคูหเน ปกฺกุสาติอภิคมนาทีสุ วิย กิญฺจิปิ การณํ อตฺถีติฯ **รตนาเวฬํ** รตนวฏํสกํฯ **จีนปิฏฺฐจุณฺณํ** สินฺธนจุณฺณํฯ

พฺยามปฺปภาปริเกฺขปวิลาสินี จ **อสฺส** ภควโต **ลกฺขณมาลา**ติ มหาปุริสลกฺขณานิ อญฺญมญฺญปฏิพทฺธตฺตา เอวมาหฯ ทฺวตฺติํสาย จนฺทมณฺฑลานํ มาลา เกนจิ คเนฺถตฺวา ฐปิตา ยทิ สิยาติ ปริกปฺปนวเสนาห **‘‘คเนฺถตฺวา ฐปิตทฺวตฺติํสจนฺทมาลายา’’**ติฯ สิริํ อภิภวนฺตี อิวาติ สมฺพนฺโธฯ เอส นโย **สูริยมาลายา**ติอาทีสุปิฯ **มหาเถรา**ติ มหาสาวเก สนฺธายาหฯ เอวํ คจฺฉนฺตํ ภควนฺตํ ภิกฺขู จ ทิสฺวา อถ อตฺตโน ปริสํ อวโลเกสีติ สมฺพนฺโธฯ **‘‘ยสฺมา ปเนสา’’**ติอาทินา ‘‘กสฺมา จ โส รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสตี’’ติ โจทนํ วิโสเธติฯ **อิตี**ติ เอวํ, วุตฺตปฺปกาเรนาติ อโตฺถฯ **อิเมหิ ทฺวีหี**ติ ลาภปริวารหานิํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ ภควโต วิโรธานุนยาภาววีมํสนตฺถํ เอเต อวณฺณํ วณฺณญฺจ ภาสนฺตีติ อปเรฯ ‘‘มาเรน อนฺวาวิฏฺฐา เอวํ กโรนฺตี’’ติ จ วทนฺติฯ

๒. อมฺพลฏฺฐิกาย อวิทูเร ภวตฺตา อุยฺยานํ **อมฺพลฏฺฐิกา** ยถา ‘‘วรุณานครํ, โคทาคาโม’’ติฯ เกจิ ปน **‘‘อมฺพลฏฺฐิกา**ติ ยถาวุตฺตนเยเนว เอกคาโม’’ติ วทนฺติ ฯ เตสํ มเต **อมฺพลฏฺฐิกายนฺ**ติ สมีปเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **ราชาคารกํ** เวสฺสวณมหาราชเทวายตนนฺติ เอเกฯ **พหุปฺปริสฺสโย**ติ พหุปทฺทโวฯ **‘‘สทฺธิํ อเนฺตวาสินา พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวนา’’ติ วุตฺตํ** สีหฬฏฺฐกถายํฯ ตญฺจ โข ปาฬิ อารุฬฺหวเสเนว, น ปน ตทา สุปฺปิยสฺส ปริสาย อภาวโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ พฺรหฺมทโตฺตเยว ปาฬิ อารุโฬฺห, น สุปฺปิยสฺส ปริสาติ? ปโยชนาภาวโตฯ ยถา เจตํ, เอวํ อญฺญมฺปิ เอทิสํ ปโยชนาภาวโต สงฺคีติกาเรหิ น สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน **‘‘วุตฺต**นฺติ ปาฬิยํ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติ ปาฬิอารุฬฺหวเสน ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อาปชฺชนโตฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ปริวาเรตฺวา นิสิโนฺน โหตีติ สมฺพนฺโธฯ

๓. **กถาธโมฺม**ติ กถาสภาโว, **กถาธโมฺม** อุปปริกฺขาวิธีติ เกจิฯ นียตีติ นโย, อโตฺถฯ สทฺทสตฺถํ อนุคโต นโย **สทฺทนโยฯ** ตตฺถ หิ อนภิณฺหวุตฺติเก อจฺฉริย-สโทฺท อิจฺฉิโตฯ เตเนวาห **‘‘อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหณํ วิยา’’**ติฯ **อจฺฉราโยคฺคนฺติ อจฺฉริย**นฺติ นิรุตฺตินโย , โส ปน ยสฺมา โปราณฏฺฐกถายํ อาคโต, ตสฺมา อาห **‘‘อฏฺฐกถานโย**ติฯ ยาวญฺจิทํ สุปฺปฏิวิทิตาติ สมฺพโนฺธ, ตสฺส ยตฺตกํ สุฏฺฐุ ปฏิวิทิตา, ตํ เอตฺตกนฺติ น สกฺกา อเมฺหหิ ปฏิวิชฺฌิตุํ, อกฺขาตุํ วาติ อโตฺถฯ เตนวาห **‘‘เตน สุปฺปฏิวิทิตตาย อปฺปเมยฺยตํ ทเสฺสตี’’**ติฯ

ปกตตฺถปฏินิเทฺทโส ตํ-สโทฺทติ ตสฺส ‘‘ภควตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตสฺส เยน อภิสมฺพุทฺธภาเวน ภควา ปกโต สุปากโฏ จ โหติ, ตํ อภิสมฺพุทฺธภาวํ สทฺธิํ อาคมนปฏิปทาย อตฺถภาเวน ทเสฺสโนฺต **‘‘โย โส…เป…. อภิสมฺพุโทฺธ’’**ติ อาหฯ สติปิ ญาณทสฺสน-สทฺทานํ อิธ ปญฺญาเววจนภาเว เตน เตน วิเสเสน เนสํ สวิสยวิเสสปฺปวตฺติทสฺสนตฺถํ อสาธารณญาณวิเสสวเสน วิชฺชตฺตยวเสน วิชฺชาภิญฺญานาวรณวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาณมํส

จกฺขุวเสน ปฏิเวธเทสนาญาณวเสน จ ตทตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **"เตสํ เตส"**นฺติอาทิม าหฯ ตตฺถ **อาสยานุสยํ ชานตา**อาสยานุสยญาเณนฯ **สพฺพเญฺยฺยธมฺมํ ปสฺสตา** สพฺพญฺญุตานาวรณญาเณหิฯ

ปุเพฺพนิวาสาทีหีติ ปุเพฺพนิวาสาสวกฺขยญาเณหิฯ **ปฏิเวธปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํ, ปญฺจวิธมารานํ วา, สาสนปจฺจตฺถิกานํ วา อญฺญติตฺถิยานํ, เตสํ หนนํ ปาฏิหาริเยหิ อภิภวนํ, อปฺปฏิภานตากรณํ, อชฺฌุเปกฺขนญฺจฯ เกสิวินยสุตฺตเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ตถา ฐานาฐานาทีนิ **ชานตา,** ยถากมฺมูปเค สเตฺต **ปสฺสตา,** สวาสนานํ อาสวานํ ขีณตฺตา **อรหตา,** อภิเญฺญยฺยาทิเภเท ธเมฺม อภิเญฺญยฺยาทิโต อวิปรีตาวโพธโต **สมฺมาสมฺพุเทฺธน** ฯ อถ วา ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาย **ชานตา,** ติณฺณมฺปิ กมฺมานํ ญาณานุปริวตฺติโต นิสมฺมการิตาย **ปสฺสตา,** ทวาทีนมฺปิ อภาวสาธิกาย ปหานสมฺปทาย **อรหตา,** ฉนฺทาทีนํ อหานิเหตุภูตาย อปริกฺขยปฏิภานสาธิกาย สพฺพญฺญุตาย **สมฺมาสมฺพุเทฺธนา**ติ เอวํ ทสพลฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธเมฺมหิปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ยทิปิ หีนกลฺยาณเภเทน ทุวิธาว อธิมุตฺติ ปาฬิยํ วุตฺตา, ปวตฺติอาการวเสน ปน อเนกเภทภินฺนาติ อาห **"นานาธิมุตฺติกตา"**ติฯ สา ปน อธิมุตฺติ อชฺฌาสยธาตุ, ตทปิ ตถา ตถา ทสฺสนํ ขมนํ โรจนญฺจาติ อาห **"นานาชฺฌาสยตา…เป.… รุจิตา"**ติฯ **นานาธิมุตฺติกตญาเณนา**ติ เจตฺถ สพฺพญฺญุตญาณํ อธิเปฺปตํ, น ทสพลญาณนฺติ อาห **"สพฺพญฺญุตญาเณนา"**ติฯ **อิติ ห เม**ติ เอตฺถ เอวํ-สทฺทโตฺถ **อิติ**-สโทฺท, **ห**-กาโร นิปาตมตฺตํ สรโลโป จ กโตติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **"เอวํ อิเม"**ติฯ

๔. **อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาตํ กตํ,** ยโต ''นตฺถิ อพฺยาวฏมโน''ติ พุทฺธธเมฺมสุ วุจฺจติฯ **วีตินาเมตฺวา** ผลสมาปตฺตีหิฯ **นิวาเสตฺวา** วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสนฯ **"กทาจิ เอกโก"**ติ อาทิ เตสํ เตสํ วิเนยฺยานํ วินยนานุกูลํ ภควโต อุปสงฺกมทสฺสนํฯ ปาทนิเกฺขปสมเย ภูมิยา สมภาวาปตฺติ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย นิสฺสนฺทผลํ, น อิทฺธินิมฺมานํฯ **"ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท"**ติ พุทฺธานํ สพฺพทกฺขิณตาย วุตฺตํฯ **อรหเตฺต** ปติฏฺฐหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

ทุลฺลภา สมฺปตฺตีติ สติปิ มนุสฺสตฺตปฏิลาเภ ปติรูปเทสวาสอินฺทฺริยาเวกลฺลสทฺธาปฏิลาภาทโย คุณา ทุลฺลภาติ อโตฺถฯ **จาตุมหาราชิกภวน**นฺติ จาตุมหาราชิกเทวโลเก สุญฺญวิมานานิ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เอส นโย **ตาวติํสภวนา**ทีสุปิฯ **กาลยุตฺต**นฺติ อิมิสฺสา เวลาย อิมสฺส เอวํ วตฺตพฺพนฺติ ตํตํกาลานุรูปํฯ **สมยยุตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ, อฏฺฐุปฺปตฺติอนุรูปํ วาฯ อถ วา **สมยยุตฺต**นฺติ เหตูทาหรณสหิตํฯ กาเลน สาปเทสญฺหิ ภควา ธมฺมํ เทเสติฯ **อุตุํ คณฺหเปติ,** น ปน มลํ ปกฺขาเลตีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ภควโต กาเย รโชชลฺลํ อุปลิมฺปตีติฯ

กิลาสุภาโว กิลมโถฯ สีหเสยฺยํ กเปฺปติ สรีรสฺส กิลาสุภาวโมจนตฺถนฺติ โยเชตพฺพํฯ **"พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกตี"**ติ อิทํ ปจฺฉิมยาเม ภควโต พหุลอาจิณฺณวเสน วุตฺตํฯ อเปฺปกทา อวสิฏฺฐพลญาเณหิ สพฺพญฺญุตญาเณน จ ภควา ตมตฺถํ สาเธตีติฯ ''อิเม ทิฏฺฐิฏฺฐานา''ติอาทิเทสนา **สีหนาโทฯ** เตสํ ''เวทนาปจฺจยา ตณฺหา'' ติอาทินา **ปจฺจยาการํ สโมธาเนตฺวาฯ "สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิย นภํ ปหรโนฺต วิย จา"**ติ อิทํ พฺรหฺมชาลเทสนาย อนญฺญสาธารณตฺตา สุทุกฺกรตาทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **เอต**นฺติ ''เยน, เตนา''ติ เอตํ ปททฺวยํฯ **เยนา**ติ วา เหตุมฺหิ กรณวจนํ, **เยน** การเณน **โส** มณฺฑลมาโฬ อุปสงฺกมิตโพฺพ, **เตน** การเณน อุปสงฺกมี

ติ อโตฺถ, การณํ ปน ‘‘อิเม ภิกฺขู’’ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตํเอวฯ **กฏฺฐ**นฺติ นิสีทนโยคฺยํ ทารุกฺขนฺธํฯ

ปุริโมติ ‘‘กตมาย นุ ภวถา’’ติ เอวํ วุตฺต อโตฺถฯ **กา จ ปน โว**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเกฯ เตน ยถาปุจฺฉิตาย กถาย วกฺขมานํ วิปฺปกตภาวํ โชเตติฯ **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาโรฯ ยาย หิ กถาย เต ภิกฺขู สนฺนิสินฺนา, สา เอว อนฺตรากถาภูตา วิปฺปกตา วิเสเสน ปุน ปุจฺฉียตีติฯ **อญฺญา**ติ อนฺตราสทฺทสฺส อตฺถมาหฯ อญฺญเตฺถ หิ อยํ อนฺตรา-สโทฺท ‘‘ภูมนฺตรํ สมยนฺตร’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **อนฺตรา**ติ วา เวมเชฺฌติ อโตฺถฯ นนุ จ เตหิ ภิกฺขูหิ สา กถา ยถาธิปฺปายํ ‘‘อิติ ห เม’’ติอาทินา นิฎฺฐปิตา เยวาติ? น นิฎฺฐาปิตา ภควโต อุปสงฺกมเนน อุปจฺฉินฺนตฺตาฯ ยทิ หิ ภควา ตสฺมิํ ขเณ น อุปสงฺกเมยฺย ภิโยฺยปิ ตปฺปฏิพทฺธาเยว กถา ปวเตฺตยฺยุํ, ภควโต อุปสงฺกมเนน ปน น ปวเตฺตสุํฯ เตเนวาห **อยํ โข…เป…. อนุปฺปโตฺต**’’ติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ธมฺมวินยสงฺคเห กริยมาเน นิทานวจนํ, นนุ ภควโต วจนเมว สงฺคเหตพฺพนฺติ? วุจฺจเตเทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกวตฺถุธมฺมปฏิคฺคาหกปฏิพทฺธา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ, อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จฯ เทสกาลกตฺตุโสตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโนฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโย, เตเนว จายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘พฺรหฺมชาลํ อาวุโส อานนฺท กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน นิทานํ ภาสิตนฺติ ตยิทมาห **‘‘กาล…เป…. นิทานํ ภาสิต**’’นฺติฯ

อปิจ สตฺถุสิทฺธิยา นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพรจนานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตสิทฺธิฯ สมฺมาสมฺพุทฺธภาเวน หิสฺส ปุพฺพรจนาทีนํ อภาโว สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย, เอกปฺปมาณตฺตา จ เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสตฺถุสาวกานุโรธาภาวโต ขีณาสวตฺตสิทฺธิฯ ขีณา สวตาย หิสฺส อาจริยมุฏฺฐิอาทีนํ อภาโว, วิสุทฺธา จ ปรานุคฺคหปฺปวตฺติฯ อิติ เทสกโทสภูตานํ ทิฏฺฐิจาริตฺตสมฺปตฺติทูสกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อภาวสูจเกหิ, ญาณปฺปหานสมฺปทาภิ พฺยญฺชนเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต เอว จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธเมฺมสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม , อตฺตหิตปรหิตปฺปฏิปตฺติ จ ปกาสิตา โหติ นิทานวจเนน สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโต, ‘‘ชานตา ปสฺสตา’’ติอาทิ วจนโต จฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุสิทฺธิยา นิทานวจน’’นฺติฯ

ตถา สตฺถุสิทฺธิยา นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถิกา ปวตฺติ, อตฺตหิตตฺถา วา, ตสฺมา ปเรสํเยว อตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ สตฺถุภูตํ, น กพฺยรจนาทิสาสนภูตํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุสิทฺธิยา นิทานวจน’’นฺติฯ อปิจ สตฺถุโน ปมาณภูตตาวิภาวเนน สาสนสฺส ปมาณภาวสิทฺธิยา นิทานวจนํฯ ‘‘ภควตา’’ติ หิ อิมินา ตถาคตสฺส คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมาทิภาวทีปเนน, ‘‘ชานตา’’ติ อาทินา อาสยานุสยญาณาทิปโยคทีปเนน จ อยมโตฺถ สาธิโต โหติฯ อิทเมตฺถ นิทานวจนปโยชนสฺส มุขมตฺตทสฺสนํฯ โก หิ สมโตฺถ พุทฺธานุพุเทฺธน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ภาสิตสฺส นิทานสฺส ปโยชนานิ นิรวเสสโต วิภาเวตุนฺติฯ

นิทานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. **นิกฺขิตฺตสฺสา**ติ เทสิตสฺสฯ เทสนาปิ หิ เทเสตพฺพสฺส สีลาทิอตฺถสฺส วิเนยฺยสนฺตาเนสุ นิกฺขิปนโต ‘‘นิเกฺขโป’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ยถา อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิสาสนปฺปฏฺฐานนเยน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิ

เกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวนฺติ อาห **“จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา”**ติฯ กามเญฺจตฺถ อตฺตชฺฌาสยสฺส, อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสพฺภาวโต, อตฺตชฺฌาสยอฏฺฐุปฺปตฺตีนํ ปน อญฺญมญฺญํ สํสโคฺค นตฺถีติ นยิธ นิรวเสโส วิตฺถารนโย สมฺภวติ, ตสฺมา ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา ยทิปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อชฺฌาสเยน สิยา สํสคฺคเภโท, ตทโนฺตคธตฺตา ปน เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโรว ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ โส ปนายํ สุตฺตนิเกฺขโป สามญฺญภาวโต ปฐมํ วิจาเรตโพฺพ, ตสฺมึ วิจาริเต ยสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ สุตฺตํ นิกฺขิตฺตํ, ตสฺสา วิภาควเสน ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว’’ติ อาทินา (ที. นิ. ๑.๕, ๖), ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๗), ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติ อาทินา (ที. นิ. ๑.๒๘) จ ปวตฺตานํ สุตฺตานํ สุตฺตปเทสานํ วณฺณนา วุจฺจมานา ตํตํอนุสนฺธิทสฺสนสุขตาย สุวิเญฺญยฺยา โหตีติ อาห **“สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหตี”**ติฯ

“สุตฺตนิเกฺขปา”ติอาทีสุ นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป สุตฺตสฺส กถนํ **สุตฺตนิเกฺขโป,** สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ นิกฺขิปียตีติ วา นิเกฺขโป, สุตฺตํเยว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโปฯ** อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ สุตฺตเทสนาการณภูโตติ **อตฺตชฺฌาสโยฯ** อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา **อตฺตชฺฌาสโยฯ ปรชฺฌาสโย**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโส ปุจฺฉาวโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปุจฺฉวสิโกฯ** อรณียโต อโตฺถ, สุตฺตเทสนาย วตฺถุฯ อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, อตฺถุปฺปตฺติเยว อฏฺฐุปฺปตฺติ, สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโกฯ** อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ **สุตฺตนิเกฺขโป,** อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย **อตฺตชฺฌาสโย,** ปเรสํ อชฺฌาสโย **ปรชฺฌาสโย,** ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถฯ โสตพฺพวสปฺปวตฺตํ ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสิกา, ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺควเสน วุตฺตํ **“ปุจฺฉาวสิโก”**ติฯ ตถา อฏฺฐุปฺปตฺติเยว **“อฏฺฐุปฺปตฺติโก”**ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ นิเกฺขปภาโว ยุโตฺตฯ เตเนวาห **“เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถตี”**ติฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนานิมิตฺตภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตเทสนตฺตา กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ ธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ (ม. นิ. ๑.๒๙) อามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ ‘‘อฏฺฐุปฺปตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยเมว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏ ยมโตฺถติฯ **อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถสิ** ธมฺมตนฺติฐปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตหารโก**ติ อนุปุเพฺพน นิทฺทิฏฺฐานํ สํยุตฺตเก สมฺมปฺปธานปฏิสํยุตฺตานํ สุตฺตานํ อาวฬิ, ตถา **อิทฺธิปาทหารกาทิฯ วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา** สทฺธินฺทฺริยาทโยฯ **อภินีหาร**นฺติ ปณิธานํฯ

วณฺณาวเณฺณติ เอตฺถ ‘‘อจฺฉริยํ อาวุโส’’ติอาทินา ภิกฺขุสเงฺฆน วุโตฺต วโณฺณปิ สงฺคหิโต, ตํ ปน อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญ จ ธมฺมา’’ติอาทินา อุปริ เทสนํ อารภิสฺสตีติฯ ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติ อิมิสฺสา เทสนาย พฺรหฺมทเตฺตน วุตฺตวโณฺณ อฏฺฐุปฺปตฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อเนฺตวาสี วณฺณํฯ อิติ อิมํ วณฺณาวณฺณํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา”**ติฯ **วา**-สโทฺท อุปมานสมุจฺจยสํสยววสฺสคฺคปทปูรณวิกปฺปาทีสุ พหูสุ อ

เตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๓) อุปมาเน ทิสฺสติ, สทิสภาเวติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๒๐๓) สมุจฺจเย, ‘‘เก วา อิเม, กสฺส วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๖) สํสเย, ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ ววสฺสเคฺค, ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) ปทปูรเณ, ‘‘เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๗๐) วิกเปฺป, อิธายํ วิกเปฺปเยวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘วา-สโทฺท วิกปฺปนโตฺถ’’**ติฯ **ปร**-สโทฺท อเตฺถว อญฺญเตฺถ ‘‘อหเญฺจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๖๔, ๖๕; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ม. นิ. ๒.๒๒๓; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๔, ๘) อตฺถิ อธิเก ‘‘อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณ’’นฺติอาทีสุ (ปฏิ. ม. มาติกา ๖๘, ๑.๑๑๑) อตฺถิ ปจฺฉาภาเค ‘‘ปรโต อาคมิสฺสตี’’ติอาทีสุฯ อตฺถิ ปจฺจนีกภาเว ‘‘อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สห ธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๖๘)ฯ อิธาปิ ปจฺจนีกภาเวติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปเรติ ปฏิวิรุทฺธา’’**ติฯ

อีทิเสสุปีติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท สมฺภาวเน, เตน รตนตฺตยนิมิตฺตมฺปิ อกุสลจิตฺตปฺปวตฺติ น กาตพฺพา, ปเคว วฎฺฎามิสโลกามิสนิมิตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ สภาวธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุภาวโชตนตฺถํ อาหนตีติ กตฺตุอเตฺถ อาฆาตสทฺทํ ทเสฺสติ, ตตฺถ **อาหนตี**ติ หึสติ วิพาธติ, อุปตาเปติ จาติ อโตฺถฯ อาหนติ เอเตน, อาหนนมตฺตํ วา **อาฆาโต**ติ กรณภาวตฺถาปิ สมฺภวนฺติเยวฯ เอวํ อวยวเภทเนน อาฆาต-สทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปริยาเยนปิ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โกปเสฺสตํ อธิวจน’’**นฺติ อาหฯ อยญฺจ นโย **‘‘อปฺปจฺจโย อนภิรทฺธี’’**ติอาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วตฺตโพฺพฯ **อปฺปตีตา โหนฺติ เตนา**ติ ปากฎปริยาเยน อปฺปจฺจย-สทฺทสฺส อตฺถทสฺสนํ, ตมฺเขน ปน น ปเจฺจติ เตนาติ **อปฺปจฺจโย**ติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อภิราธยตี**ติ สาธยติฯ **ทุวีหี**ติ อาฆาตอนภิรทฺธิปเทหิฯ **เอเกนา**ติ อปฺปจฺจยปเทนฯ **เสสาน**นฺติ สญฺญาวิญฺญาณกฺขนฺธานํ, สญฺญาวิญฺญาณอวสิฎฺฐสงฺขารกฺขนฺธสงฺขาตานํ วาฯ **กรณ**นฺติ อุปฺปาทนํฯ อาฆาตาทีนญฺหิ ปวตฺติยา ปจฺจยสมวายนํ อิธ ‘‘กรณ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ ปน อตฺถโต อุปฺปาทนเมวฯ อนุปฺปาทนญฺหิ สนฺธาย ภควตา ‘‘น กรณียา’’ติ วุตฺตนฺติฯ **ปฏิกฺขิตฺตเมว** เอกุปฺปาเทกวตฺถุเกการมฺมเณกนิโรธภาวโตฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ มโนปโทเสฯ **ตุมฺหน**ฺติ ‘‘ตุมฺหาก’’นฺติ อิมินา สมานโตฺถ เอโก สโทฺท ‘‘ยถา อมฺหาก’’นฺติ อิมินา สมานโตฺถ ‘‘อมฺห’’นฺติ อยํ สโทฺทฯ ยถาห, ‘‘ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร’’ติ (ชา. ๑.๙.๙๓, ๙๙)ฯ **‘‘อนฺตราโย’’**ติ อิทํ มโนปโทสสฺส อกรณียตาย การณวจนํฯ ยสฺมา ตุมฺหากํเยว จ ภเวยฺย เตน โกปาทินา ปฐมชฺฌานาทีนํ อนฺตราโย, ตสฺมา เต โกปาทิปริยาเยน วุตฺตา อาฆาตาทโย น กรณียาติ อโตฺถฯ เตน นาหํ ‘‘สพฺพญฺญู’’ติ อิสฺสรภาเวน ตุเมฺห ตโต นิวาเรมิ, อถ โข อิมินา นาม การเณนาติ ทเสฺสติฯ ตํ ปน การณวจนํ ยสฺมา อาทีนววิภาวนํ โหติ, ตสฺมา อาห **‘‘อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต’’**ติฯ **‘‘อปิ นุ ตุเมฺห’’**ติอาทินา มโนปโทโส น กาลนฺตรภาวิโนเยว หิตสุขสฺส อนฺตรายกโร, อถ โข ตงฺขณปฺปวตฺติรหสฺสปิ หิตสุขสฺส อนฺตรายกโรติ มโนปโทเส อาทีนวํ ทฬฺหตรํ กตฺวา ทเสฺสติฯ **เยสํ เกสญฺจิ** ‘‘ปเร’’ติอาทีสุ วิย น ปฏิวิรุทฺธานํเยวาติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘กุปิโต’’**ติอาทิฯ

อนฺธตมนฺติ อนฺธภาวกรตมํฯ **ยน**ฺติ ยตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ ยสฺมิํ กาเล โกโธ สหเต นรํ, อนฺธตมํ ตทา โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ยน**ฺติ วา การณวจนํ, ยสฺมา โกโธ อุปฺปชฺชมาโน นรํ อภิภวติ, ตสฺมา อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยทา โกโธติ อโตฺถ ยํตํสทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธิภาวโตฯ อถ วา **ยน**ฺติ กิริยาย ปรามสนํฯ **โกโธ สหเต**ติ ยเทตํ โกธสฺส สหนํ อภิภวนํ,

เอตํ อนฺธการตมภวนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ นรํ โกโธ สหเต อภิภวติ, ตสฺส อนฺธตมํ ตทา โหติ, ตโต จ กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสตีติฯ **อนุตฺตรโต**ติ อพฺภนฺตรโต, จิตฺตโต วาฯ

"อิทญฺจิทญฺจ การณ"นฺติ อิมินา สพฺพญฺญู เอว อมฺหากํ สตฺถา อวิปรีตธมฺมเทสนตฺตา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม เอกนฺตนิยฺยานิกตฺตา, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ สํกิเลสรหิตตฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **"อิทญฺจิทญฺจ การณ"**นฺติ เอเตน จ ''น สพฺพญฺญู''ติอาทิวจนํ อภูตํ อตจฺฉนฺติ นิเพฺพฐิตํ โหติฯ **ทุติยํ ปท**นฺติ ''อตจฺฉ''นฺติ ปทํฯ **ปฐมสฺสา**ติ ''อภูต''นฺติ ปทสฺสฯ **จตุตฺถญฺจา**ติ ''น จ ปเนตํ อเมฺหสุ สํวิชฺชตี''ติ ปทํฯ **ตติยสฺสา**ติ ''นตฺถิ เจตํ อเมฺหสู''ติ ปทสฺสฯ **อวเณฺณเยวา**ติ การณปติรูปกํ วตฺวา โทสปติฏฺฐาปนวเสน นินฺทเน เอวฯ **น สพฺพตฺถา**ติ เกวลํ อโกฺกสนขุํสนวมฺภนาทีสุ น เอกเนฺตน นิเพฺพฐนํ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเมวตฺถํ **"ยทิ หี"**ติอาทินา ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสติฯ

๖. **อานนฺทนฺติ** ปโมทนฺติ **เอเตน** ธเมฺมน ตํสมงฺคิโน สตฺตาติ อานนฺท-สทฺทสฺส กรณตฺถตํ ทเสฺสติ ฯ โสภนํ มโน อสฺสาติ สุมโน, โสภนํ วา มโน สุมโน, ตสฺส ภาโว โสมนสฺสนฺติ ตทญฺญธมฺมานมฺปิ สมฺปยุตฺตานํ โสมนสฺสภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ รุฬฺหีสทฺทตฺตา ยถา ''ปงฺกช''นฺติ ทเสฺสโนฺต **"เจตสิกสุขเสฺสตํ อธิวจน"**นฺติ อาหฯ อุพฺพิลยตีติ อุพฺพิลํ, ภินฺทติ ปุริมาวตฺถาย วิเสสํ อาปชฺชตีติ อโตฺถฯ อุพฺพิลเมว อุพฺพิลาวิตํ, ตสฺส ภาโว **อุพฺพิลาวิตตฺตํฯ** ยาย อุปฺปนฺนาย กายจิตฺตํ วาตปูริตภสฺตา วิย อุทฺธุมายนาการปฺปตฺตํ โหติ, ตสฺสา เคหสฺสิตาย โอทคฺคิยปีติยา เอตํ อธิวจนํฯ เตเนวาห **"อุทฺธจฺจาวหายา"**ติอาทิฯ อิธาปิ ''กิญฺจาปิ เตสํ ภิกฺขูนํ อุพฺพิลาวิตเมว นตฺถิ, อถ โข อายตึ กุลปุตฺตานํ เอทิเสสุปิ ฐาเนสุ อกุสลุปฺปตฺตึ ปฏิเสเธโนฺต ธมฺมเนตฺตึ ฐเปตี''ติ, **"ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺขารกฺขโนฺธ, เอเกน เวทนากฺขโนฺธ วุโตฺต"**ติ เอตฺถ ''เตสํ วเสน เสสานมฺปิ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ กรณํ ปฏิกฺขิตฺตเมวา''ติ จ อฏฺฐกถายํ, **"ปิ**-สโทฺท สมฺภาวเน''ติอาทินา อิธ จ วุตฺตนเยน อโตฺถ ยถาสมฺภวํ เวทิตโพฺพฯ **"ตุมฺหํเยวสฺส เตน อนฺตราโย"**ติ เอตฺถาปิ ''อนฺตราโยติ อิท''นฺติอาทินา เหฏฺฐา อวณฺณปเกฺข วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กสฺมา ปเนตนฺติ จ วกฺขมานํเยว อตฺถํ มนสิ กตฺวา โจเทติฯ อาจริโย **"สจฺจํ วณฺณิต"**นฺติ ตมตฺถํ ปฏิชานิตฺวา **"ตํ ปน เนกฺขมฺมนิสฺสิต"**นฺติอาทินา ปริหรติฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ อานนฺทาทีนํ อกรณียตาวจนํฯ นนุ ภควตา วณฺณิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **กสิเณนา**ติ กสิณตาย สกลภาเวนฯ เกจิ ปน **"ชมฺพุทีปสฺสา**ติ กรเณ สามิวจน''นฺติ วทนฺติ, เตสํ มเตน กสิณชมฺพุทีป-สทฺทานํ สมานาธิกรณภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เคหสฺสิตปีติโสมนสฺสํ ฌานาทีนํ อนฺตรายกรํ, ตสฺมาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ''โสมนสฺสํ ปาหํ เทวานํ อินฺท ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๙)ฯ **"อยญฺหี"**ติอาทิ เยน สมฺปยุตฺตา ปีติ อนฺตรายกรี, ตํ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ''อิทญฺหิ โลภสหคตํ ปีติโสมนสฺส''นฺติ วตฺตพฺพํ สิยา, ปีติคฺคหเณน ปน โสมนสฺสมฺปิ คหิตเมว โหติ โสมนสฺสรหิตาย ปีติยา อภาวโตติ ปีติเยว คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวิภาควจนโต โสมนสฺสสฺส ปากโฏ อนฺตรายกรภาโว, น ตถา ปีติยาติ ปีติเยว โลภสหคตเตฺตน วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ **"ลุโทฺธ อตฺถ"**นฺติอาทิคาถานํ ''กุโทฺธ อตฺถ''นฺติอาทิ คาถาสุ วิย อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

''มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถ อานนฺทิโน สุมนา อุพฺพิลาวิตา, อปิ นุ ตุเมฺห ปเรสํ สุภาสิตทุพฺ

ภาสิตํ อาชาเนยฺยาถาติฯ โน เหตํ ภเนฺต’’ติ อยํ **ตติยวาโร,** โส เทสนากาเล นีหริตฺวา เทเสตพฺพปุคฺคลาภาวโต เทสนาย อนาคโตปิ ตทตฺถสมฺภวโต อตฺถโต อาคโตเยวาติ ทฎฺฐพฺโพ ยถา ตํ กถาวตฺถุปกรณํ วิตฺถารวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘อตฺถโต อาคโต เยวา’’**ติ เอเตน สํวณฺณนากาเล ตถา พุชฺฌนกสตฺตานํ วเสน โส วาโร อาเนตฺวา วตฺตพฺโพติ ทเสฺสติฯ **‘‘ยเถว หี’’**ติอาทินา ตเมวตฺถสมฺภวํ วิภาเวติฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ตตฺร ตุเมฺหหีติ ตสฺมึ วเณฺณ ตุเมฺหหี’’ติอาทินา, ‘‘ทุติยํ ปทํ ปฐมสฺส ปทสฺส, จตุตฺถญฺจ ตติยสฺส เววจน’’นฺติอาทินา จ วุตฺตนเยนฯ

จูฬสีลวณฺณนา

๗. **นิวโตฺต** อมูลกตฺตา วิสฺสเชฺชตพฺพตาภาวโตฯ **อนุวตฺตติเยว** วิสฺสเชฺชตพฺพตาย อธิกตภาวโตฯ **อนุสนฺธึ ทเสฺสสฺสติ** ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินาฯ โอรนฺติ วา อปรภาโค ‘‘โอรโต โภคํ, โอรํ ปาร’’นฺติอาทีสุ วิยฯ อถ วา เหฎฺฐาอโตฺถ **โอร**-สโทฺท ‘‘โอรํ อาคมนาย เยปจฺจยา, เต โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานี’’ติอาทีสุ วิยฯ สีลญฺหิ สมาธิปญฺญาโย อเปกฺขิตฺวา อปรภาโค, เหฎฺฐาภูตญฺจ โหตีติฯ **สีลมตฺตกน**ฺติ เอตฺถ **มตฺต**-สโทฺท อปฺปกโตฺถ วา ‘‘เภสชฺชมตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) วิยฯ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ วา ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา ๖), มโนมตฺตา ธาตุ มโนธาตู’’ติ จ อาทีสุ วิยฯ ‘‘อปฺปมตฺตกํ, โอรมตฺตก’’นฺติ ปททฺวเยน สามญฺญโต วุโตฺตเยว หิ อโตฺถ สีลมตฺตกนฺติ วิเสสวเสน วุโตฺตฯ อถ วา สีเลนปิ ตเทกเทเสเสว สงฺคหณตฺถํ อปฺปกตฺถวาจโก, วิเสสนิวตฺติอโตฺถ เอว วา ‘‘สีลมตฺตก’’นฺติ เอตฺถ **มตฺต**-สโทฺท วุโตฺตฯ ตถา หิ อินฺทฺริยสํวรปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลานิ อิธ เทสนํ อนารุฬฺหานิฯ น หิ ตานิ ปาติโมกฺขอาชีวปาริสุทฺธิสีลานิ วิย สพฺพปุถุชฺชเนสุ ปากฎานีติฯ **‘‘อุสฺสาหํ กตฺวา’’**ติ เอเตน **‘‘วทมาโน’’**ติ เอตฺถ สตฺติอตฺถํ มาน-สทฺทํ ทเสฺสติฯ

อลงฺกรณํ วิภูสนํ **อลงฺกาโร,** กุณฺฑลาทิปสาธนํ วาฯ อูนฎฺฐานปูรณํ **มณฺฑนํฯ มณฺฑเน**ติ มณฺฑนเหตุฯ อถ วา มณฺฑตีติ มณฺฑโน, มณฺฑนชาติโก ปุริโสฯ พหุวจนเตฺถ จ อิทํ เอกวจนํ, มณฺฑนสีเลสูติ อโตฺถฯ **ปริปูรการี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน สกลมฺปิ สีลโถมน สุตฺตํ ทเสฺสติฯ **จนฺทน**นฺติ จนฺทนสหจรณโต จนฺทนคโนฺธ, ตถา **ตครา**ทีสุปิฯ **สตญฺจ คโนฺธ**ติ เอตฺถ คโนฺธ วิยาติ คโนฺธติ วุโตฺต สีลนิพนฺธโน ถุติโฆโสฯ สีลญฺหิ กิตฺติยา นิมิตฺตํฯ ยถาห ‘‘สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕)ฯ **ปวายตี**ติ ปกาสติฯ คนฺธาว **คนฺธชาตา**ฯ

‘‘อปฺปกํ พหุก’’นฺติ อิทํ ปาราปารํ วิย อญฺญมญฺญํ อุปนิธาย วุจฺจตีติ อาห **‘‘อุปริคุเณ อุปนิธายา’’**ติฯ **สีลญฺหี**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถ, เตน อิทํ ทเสฺสติ ‘‘ยสฺมา สีลํ กิญฺจาปิ ปติฎฺฐาภาเวน สมาธิสฺส พหุการํ, ปภาวาทิคุณวิเสเส ปนสฺส อุปนิธาย กลมฺปิ น อุเปติ, ตถา สมาธิ จ ปญฺญายา’’ติฯ เตเนวาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ อิทานิ ‘‘กถ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา สมาธิสฺส อานุภาวํ วิตฺถารโต วิภาเวติฯ **‘‘อภิ...เป.... มูเล’’**ติ อิทํ ยมกปาฎิหาริยสฺส สุปากฎภาวทสฺสนตฺถํ, อเญฺญหิ โพธิมูลญาติสมาคมาทีสุ กตปาฎิหาริเยหิ วิเสสนตฺถญฺจ วุตฺตํฯ ยมกปาฎิหาริยกรณตฺถาย หิ ภควโต จิเตฺต อุปฺปเนฺน ตทนุจฺฉวิกํ ฐานํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ รตนมณฺฑปาทิสกฺกสฺส เทวรโญฺญ อาณาย วิสฺสกมฺมุนา นิมฺมิตนฺติ วทนฺติ, ภควตาว นิมฺมิตนฺติ อปเรฯ ‘‘โย โกจิ เอวรูปํ ปาฎิหาริยํ กาตุํ สมโตฺถ อตฺถิ เจ, อาคจฺฉตู’’ติ โจทนาสทิสตฺตา วุตฺตํ **‘‘อตฺตา

ทานปริทีปน’’นฺติฯ ตตฺถ **อตฺตาทานํ** อนุโยโค, ติตฺถิยานํ ตถา กาตุํ อสมตฺถตฺตา, ‘‘กริสฺสามา’’ติ ปุพฺเพ อุฏฺฐิตตฺตา **ติตฺถิยปริมทฺทนํ**ฯ

อุปริมกายโตติอาทิ ปฏิสมฺภิทามคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖)ฯ

ตตฺถายํ ปาฬิเสโส –

> ‘‘เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขนฺธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ ปุรตฺถิมกายโต อคฺคิ, ปจฺฉิมกายโต อุทกํฯ ปจฺฉิมกายโต อคฺคิ, ปุรตฺถิมกายโต อุทกํฯ ทกฺขิณอกฺขิโต อคฺคิ, วามอกฺขิโต อุทกํฯ วามอกฺขิโต อคฺคิ, ทกฺขิณอกฺขิโต อุทกํฯ ทกฺขิณกณฺณโสตโต อคฺคิ, วามกณฺณโสตโต อุทกํฯ วามกณฺณโสตโต อคฺคิ, ทกฺขิณกณฺณโสตโต อุทกํฯ ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อคฺคิ, วามนาสิกาโสตโต อุทกํฯ วามนาสิกาโสตโต อคฺคิ, ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อุทกํฯ ทกฺขิณอํสกูฏโต อคฺคิ, วามอํสกูฏโต อุทกํฯ วามอํสกูฏโต อคฺคิ, ทกฺขิณอํสกูฏโต อุทกํฯ ทกฺขิณหตฺถโต อคฺคิ, วามหตฺถโต อุทกํฯ วามหตฺถโต อคฺคิ, ทกฺขิณหตฺถโต อุทกํฯ ทกฺขิณปสฺสโต อคฺคิ, วามปสฺสโต อุทกํฯ วามปสฺสโต อคฺคิ, ทกฺขิณปสฺสโต อุทกํฯ ทกฺขิณปาทโต อคฺคิ , วามปาทโต อุทกํฯ วามปาทโต อคฺคิ, ทกฺขิณปาทโต อุทกํฯ องฺคุลงฺคุเลหิ อคฺคิ, องฺคุลนฺตริกาหิ อุทกํ ฯ องฺคุลนฺตริกาหิ อคฺคิ, องฺคุลงฺคุเลหิ อุทกํฯ เอเกกโลมโต อคฺคิ, เอเกกโลมโต อุทกํฯ โลมกูปโต โลมกูปโต อคฺคิกฺขนฺธ ปวตฺตติ, โลมกูปโต โลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖)ฯ

อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘เอเกกโลมกูปโต’’ติ อาคตํฯ

‘‘ฉนฺนํ วณฺณานนฺติ อาทินยปฺปวตฺต’’นฺติ เอตฺถาปิ นีลานํ ปีตกานํ โลหิตกานํ โอทาตานํ มญฺชิฏฺฐานํ ปภสฺสรานนฺติ อยํ ปาฬิเสโสฯ **‘‘สุวณฺณวณฺณา รสฺมิโย’’**ติ อิทํ ตาสํ เยภุยฺยตาย วุตฺตํฯ **วิตฺถาเรตพฺพ**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘สตฺถา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปตี’’ติอาทินา จตูสุ อิริยาปเถสุ เอเกกมูลกา สตฺถุวเสน จตฺตาโร, นิมฺมิตวเสน จตฺตาโรติ สเพฺพว อฏฺฐ วาเร วิตฺถาเรตพฺพํฯ

มธุปายาสนฺติ มธุสิตฺตํ ปายาสํฯ อตฺตา มิโตฺต มชฺฌโตฺต เวรีติ จตูสุ สีมสเมฺภทวเสน **จตุรงฺคสมนฺนาคตํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํฯ** ‘‘จตุรงฺคสมนฺนาคต’’นฺติ อิทํ ปน ‘‘วีริยาธิฏฺฐาน’’นฺติ เอเตนาปิ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา’’ติอาทิปาฬิ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒; อ. นิ. ๒.๕; อ. นิ. ๘.๑๓; มหานิ. ๑๙๖) วเสน จตุรงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔) ชรามรณมุเขน **ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรตฺวาฯ อานาปานจตุตฺถชฺฌาน**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณ’’นฺติ ปทํ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา โยเชตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณเมวาติ วทนฺติฯ ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณคพฺภํ คณฺหาเปโนฺต **วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวาฯ** ทฺวตฺตึสโยชนคณฺหนปฺปมาณํ กุณฺฑํ **โกลโมฺพฯ** ทริภาโค **กนฺทโรฯ** จกฺกวาฬปาเทสุ มหาสมุทฺท **จกฺกวาฬมหาสมุโทฺทฯ**

‘‘ทฺเว ปุถุชฺชนา’’ติอาทิ ปุถุชฺชเน ลพฺภมานวิภาคทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, น มูลปริยายวณฺณนาทีสุ วิย ปุถุชฺชนวิเสสนิทฺธารณตฺถํฯ สโพฺพปิ หิ ปุถุชฺชโน ภควโต อุปริ คุเณ วิภาเวตุํ น สโกฺกติ, ติฏฺฐตุ ปุถุชฺชโน, สาวกปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ อวิสยา พุทฺธคุณาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โสตา

ปนฺนา’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘)ฯ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโหฯ** อตฺถปริปุจฺฉนํ **ปริปุจฺฉาฯ** อฏฺฐกถาวเสน อตฺถสฺส สวนํ **สวนํฯ** พฺยญฺชนตฺถานํ สุนิเกฺขปสฺสเนน ธมฺมสฺส ปริหรณํ **ธารณํฯ** เอวํ สุตธาตปริจิตานํ มนสานุเปกฺขนํ **ปจฺจเวกฺขณํฯ** พหูนํ นานปฺปการานํ กิเลสานํ สกฺกายทิฏฺฐิยา จ อวิหตตฺตา ตา ชเนนฺติ, ตาหิ วา ชนิตาติ **ปุถุชฺชนาฯ** อวิฆาตเมว วา **ชน**-สโทฺท วทติฯ **ปุถุ สตฺถารานํ มุขุโลฺลกิกา**ติ เอตฺถ ปุถู ชนา สตฺถุปฏิญฺญา เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ติ วจนโตฺถฯ **ปุถุ...เป.... อวุฏฺฐิตา**ติ เอตฺถ ชเนตพฺพา, ชายนฺติ วา เอตฺถาติ ชนา, คติโยฯ ปุถู ชนา เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนาฯ** อิโต ปเร ชายนฺติ เอเตหีติ ชนา, อภิสงฺขาราทโยฯ เต เอเตสํ ปุถู วิชฺชนฺตีติ **ปุถุชฺชนาฯ** อภิสงฺขรณาทิ อโตฺถ เอว วา **ชน**-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ กามราคภวราคทิฏฺฐิอวิชฺชา **โอฆาฯ** ราคคฺคิอาทโย **สนฺตาปาฯ** เตเยว, สเพฺพปิ วา กิเลสา **ปริฬาหาฯ ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา**ติ เอตฺถ ชายตีติ ชโน, ราโค เคโธติ เอวํ อาทิโกฯ ปุถุ ชโน เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา,** ปุถูสุ วา ชนา ชาตา รตฺตาติ เอวํ ราคาทิอโตฺถ เอว วา **ชน**-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **ปลิพุทฺธา**ติ สมฺพุทฺธา, อุปทฺทุตา วาฯ **“ปุถูนํ คณนปถมตีตาน”**นฺติอาทินา ปุถู ชนา **ปุถุชฺชนา**ติ ทเสฺสติฯ

เยหิ คุณวิเสเสหิ นิมิตฺตภูเตหิ ภควติ **ตถาคต**-สโทฺท ปวโตฺต, ตํทสฺสนตฺถํ **“อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต”**ติอาทิมาหฯ คุณเนมิตฺตกาเนว หิ ภควโต สพฺพานิ นามานิฯ ยถาห –

> ‘‘อสเงฺขยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖);

ตถา อาคโตติ เอตฺถ อาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ **ตถา**-สโทฺทฯ สามญฺญโชตนาย วิเสสาวฏฺฐานโต ปฏิปทาคมนโตฺถ **อาคต**-สโทฺท, น ญาณคมนโตฺถ ‘‘ตถลกฺขณํ อาคโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๗๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐; อุทา. อฏฺฐ. ๑๘; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๗; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๓; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๔) วิย, นาปิ กายคมนาทิอโตฺถ ‘‘อาคโต โข มหาสมโณ, มาคธานํ คิริพฺพช’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๖๒) วิยฯ ตตฺถ ยทาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ ตถา-สโทฺท, ตํ กรุณาปธานตฺตา มหากรุณามุเขน ปุริมพุทฺธานํ อาคมนปฏิปทํ อุทาหรณวเสน สามญฺญโต ทเสฺสโนฺต ยํตํสทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธภาวโต **“ยถา สพฺพโลก...เป.... อาคตา”**ติ อาหฯ ตํ ปน ปฏิปทํ มหาปทานสุตฺตาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔) สมฺพหุลนิเทฺทเสน สุปากฏานํ อาสนฺนานญฺจ วิปสฺสีอาทีนํ ฉนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ วเสน นิทเสฺสโนฺต **“ยถา วิปสฺสี ภควา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เยน อภินีหาเรนา**ติ มนุสฺสตฺตลิงฺคสมฺปตฺติเหตุสตฺถารทสฺสนปพฺพชฺชาอภิญฺญาทิคุณสมฺปตฺติอธิการฉนฺทานํ วเสน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน กายปฺปณิธานมหาปณิธาเนน ฯ สเพฺพสญฺหิ พุทฺธานํ กายปฺปณิธานํ อิมินาว อภินีหาเรน สมิชฺฌตีติฯ เอวํ มหาภินีหารวเสน ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปารมีปูรณวเสน ทเสฺสตุํ **“ยถา วิปสฺสี ภควา...เป.... กสฺสโป ภควา ทานปารมิํ ปูเรตฺวา”**ติอาทิมาหฯ

เอตฺถ จ สุตฺตนฺติกานํ มหาโพธิยานปฏิปทาย โกสลฺลชนนตฺถํ ปารมีสุ อยํ วิตฺถารกถา – กา ปเนตา ปารมิโย? เกนเฏฺฐน ปารมิโย? กติวิธา เจตา? โก ตาสํ กโม? กานิ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ? โก ปจฺจโย? โก สํกิเลโส? กิํ โวทานํ? โก ปฏิปโกฺข? กา ปฏิปตฺติ? โก

วิภาโค? โก สงฺคโห? โก สมฺปาทนูปาโย? กิตฺตเกน กาเลน สมฺปาทนํ? โก อานิสํโส? กึ เจตาสํ ผลนฺติ?

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ – **กา ปเนตา ปารมิโย**ติฯ ตณฺหามานาทีหิ อนุปหตา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา ทานาทโย คุณา ปารมิโยฯ

เกนเฏฺฐน ปารมิโยติ ทานสีลาทิคุณวิเสสโยเคน สตฺตุตฺตมตาย ปรมา มหาสตฺตา โพธิสตฺตา, เตสํ ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี, ทานาทิกิริยาฯ อถ วา ปรตีติ ปรโม, ทานาทิคุณานํ ปูรโก ปาลโก จ โพธิสตฺโตฯ ปรมสฺส อยํ, ปรมสฺส วา ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี, ทานาทิกิริยาวฯ อถ วา ปรํ สตฺตํ อตฺตนิ มวติ พนฺธติ คุณวิเสสโยเคน, ปรํ วา อธิกตรํ มชฺชติ สุชฺฌติ สํกิเลสมลโต, ปรํ วา เสฏฺฐํ นิพฺพานํ วิเสเสน มยติ คจฺฉติ, ปรํ วา โลกํ ปมาณภูเตน ญาณวิเสเสน อิธโลกํ วิย มุนาติ ปริจฺฉินฺทติ, ปรํ วา อติวิย สีลาทิคุณคณํ อตฺตโน สนฺตาเน มิโนติ ปกฺขิปติ, ปรํ วา อตฺตภูตโต ธมฺมกายโต อญฺญํ, ปฏิปกฺขํ วา ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หิํสตีติ ปรโม, มหาสตฺโตฯ ‘‘ปรมสฺส อย’’นฺติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ ปาเร วา นิพฺพาเน มชฺชติ สุชฺฌติ สตฺเต จ โสเธติ, ตตฺถ วา สตฺเต มวติ พนฺธติ โยเชติ, ตํ วา มยติ คจฺฉติ คเมติ จ, มุนาติ วา ตํ ยาถาวโต, ตตฺถ วา สตฺเต มิโนติ ปกฺขิปติ, กิเลสาริํ วา สตฺตานํ ตตฺถ มินาติ หิํสตีติ ปารมี, มหาปุริโสฯ ตสฺส ภาโว, กมฺมํ วา ปารมิตา, ทานาทิกิริยาวฯ อิมินา นเยน ปารมีนํ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กติวิธาติ สเงฺขปโต ทสวิธา, ตา ปน **ปาฬิยํ** สรูปโต อาคตาเยวฯ ยถาห –

> ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติอาทิ (พุ. วํ. ๑๑๖)ฯ

ยถา จาห –

> ‘‘กติ นุ โข ภเนฺต พุทฺธการกา ธมฺมา? ทส โข สาริปุตฺต พุทฺธการกา ธมฺมาฯ กตเม ทส? ทานํ โข สาริปุตฺต พุทฺธการโก ธโมฺม, สีลํ เนกฺขมฺมํ ปญฺญา วีริยํ ขนฺติ สจฺจมธิฏฺฐานํ เมตฺตา อุเปกฺขา พุทฺธการโก ธโมฺม, อิเม โข สาริปุตฺต ทส พุทฺธการกา ธมฺมาติฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –
>
> ‘ทานํ สีลญฺจ เนกฺขมฺมํ, ปญฺญา วีริเยน ปญฺจมํ;
> ขนฺติ สจฺจํ อธิฏฺฐานํ, เมตฺตุเปกฺขาติ เต ทสา’ติ’’ฯ

เกจิ ปน ‘‘ฉพฺพิธา’’ติ วทนฺติ, ตํ เอตาสํ สงฺคหวเสน วุตฺตํฯ โส ปน สงฺคโห ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ

โก ตาสํ กโมติ เอตฺถ **กโม** นาม เทสนากฺกโม, โส จ ปฐมสมาทานเหตุโก, สมาทานํ ปวิจยเหตุกํ, อิติ ยถา อาทิมฺหิ ปวิจิตา สมาทินฺนา จ, ตถา เทสิตาฯ ตตฺถ จ ทานํ สีลสฺส พหูปการํ สุกรญฺจาติ ตํ อาทิมฺหิ วุตฺตํฯ ทานํ สีลปริคฺคหิตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสนฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ วุตฺตํฯ สีลํ เนกฺขมฺมปริคฺคหิตํ, เนกฺขมฺมํ ปญฺญาปริคฺคหิตํ, ปญฺญา วีริยปริคฺคหิตา, วีริยํ ขนฺติปริคฺคหิตํ, ขนฺติ สจฺจปริคฺคหิตา, สจฺจํ อธิฏฺฐานปริคฺคหิตํ, อธิฏฺฐานํ เมตฺตาปริคฺคหิตํ, เมตฺตา อุเปกฺขาปริคฺคหิตา มหปฺผลา โหติ มหานิสํสาติ เมตฺตานนฺตรํ อุเปกฺขา วุตฺตาฯ อุเปกฺขา ปน กรุณาปริคฺคหิตา, กรุณา จ อุเปกฺขาปริคฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ ปน มหาการุณิกา โพธิสตฺตา สเตฺตสุ อุเปกฺขกา โหนฺตีติ? อุเปกฺขิตพฺพยุเตฺตสุ กญฺจิ กาลํ อุเปกฺขกา

โหนฺติ, น ปน สพฺพตฺถ, สพฺพทา จาติ เกจิฯ อปเร ปน น สเตฺตสุ อุเปกฺขกา, สตฺตกเตสุ ปน วิปฺปกาเรสุ อุเปกฺขกา โหนฺตีติฯ

อปโร นโย – ปจฺรชเนสุปิ ปวตฺติยา สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา, อปฺปผลตฺตา, สุกรตฺตา จ อาทิมฺหิ **ทานํ** วุตฺตํฯ สีเลนทายกปฏิคฺคาหกสุทฺธิโต, ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต, กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ ทานสฺส อนนฺตรํ **สีลํ** วุตฺตํฯ เนกฺขเมฺมน สีลสมฺปตฺติสิทฺธิโต, กายวจีสุจริตํ วตฺวา มโนสุจริตวจนโต, วิสุทฺธสีลสฺส สุเขเนว ฌานสมิชฺฌนโต, กมฺมาปราธปฺปหาเนน ปโยคสุทฺธึ วตฺวา กิเลสาปราธปฺปหาเนน อาสยสุทฺธิวจนโต, วีติกฺกมปฺปหาเนน จิตฺตสฺส ปริยุฏฺฐานปฺปหานวจนโต จ สีลสฺส อนนฺตรํ **เนกฺขมฺมํ** วุตฺตํฯ ปญฺญาย เนกฺขมฺมสฺส สิทฺธิปริสุทฺธิโต, ฌานาภาเว ปญฺญาภาววจนโตฯ สมาธิปทฏฺฐานา หิ ปญฺญา, ปญฺญาปจฺจุปฏฺฐาโน จ สมาธิฯ สมถนิมิตฺตํ วตฺวา อุเปกฺขานิมิตฺตวจนโต, ปรหิตชฺฌาเนน ปรหิตกรณูปายโกสลฺลวจนโต จ เนกฺขมฺมสฺส อนนฺตรํ **ปญฺญา** วุตฺตาฯ วีริยารเมฺภน ปญฺญากิจฺจสิทฺธิโต, สตฺตสุญฺญตาธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตึ วตฺวา สตฺตหิตาย อารมฺภสฺส อจฺฉริยตาวจนโต, อุเปกฺขานิมิตฺตํ วตฺวา ปคฺคหนิมิตฺตวจนโต, นิสมฺมการิตํ วตฺวา อุฏฺฐานวจนโต จฯ นิสมฺมการิโน หิ อุฏฺฐานํ ผลวิเสสมาวหตีติ ปญฺญาย อนนฺตรํ **วีริยํ** วุตฺตํฯ

วีริเยน ติติกฺขาสิทฺธิโตฯ วีริยวา หิ อารทฺธวีริยตฺตา สตฺตสงฺขาเรหิ อุปนีตํ ทุกฺขํ อภิภุยฺย วิหรติ วีริยสฺส ติติกฺขาลงฺการภาวโตฯ วีริยวโต หิ ติติกฺขา โสภติฯ ปคฺคหนิมิตฺตํ วตฺวา สมถนิมิตฺตวจนโต, อจฺจารเมฺภน อุทฺธจฺจโทสปฺปหานวจนโตฯ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา หิ อุทฺธจฺจโทโส ปหียติฯ วีริยวโต สาตจฺจกรณวจนโตฯ ขนฺติพหุโล หิ อนุทฺธโต สาตจฺจการี โหติฯ อปฺปมาทวโต ปรหิตกิริยารเมฺภ ปจฺจุปการตณฺหาภาววจนโตฯ ยาถาวโต ธมฺมนิชฺฌาเน หิ สติ ตณฺหา น โหติฯ ปรหิตารเมฺภ ปรเมปิ ปรกตทุกฺขสหนภาววจนโต จ วีริยสฺส อนนฺตรํ **ขนฺติ** วุตฺตา ฯ สเจฺจน ขนฺติยา จิราธิฏฺฐานโต, อปการิโน อปการขนฺตึ วตฺวา ตทุปการกรเณ อวิสํวาทวจนโต, ขนฺติยา อปวาทวาจาวิกมฺปเนน ภูตวาทิตาย อวิชหนวจนโต, สตฺตสุญฺญตาธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตึ วตฺวา ตทุปพฺรูหิตญาณสจฺจวจนโต จ ขนฺติยา อนนฺตรํ **สจฺจํ** วุตฺตํฯ อธิฏฺฐาเนน สจฺจสิทฺธิโตฯ อจลาธิฏฺฐานสฺส หิ วิรติ สิชฺฌติฯ อวิสํวาทิตํ วตฺวา ตตฺถ อจลภาววจนโตฯ สจฺจสนฺโธ หิ ทานาทีสุ ปฏิญฺญานุรูปํ นิจฺจโลว ปวตฺตติฯ ญาณสจฺจํ วตฺวา สมฺภาเรสุ ปวตฺตินิฏฺฐาปนวจนโตฯ ยถาภูตญาณวา หิ โพธิสมฺภาเรสุ อธิติฏฺฐติ, เต จ นิฏฺฐาเปติ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยภาวโตติ สจฺจสฺส อนนฺตรํ **อธิฏฺฐานํ** วุตฺตํฯ เมตฺตาย ปรหิตกรณสมาทานาธิฏฺฐานสิทฺธิโต, อธิฏฺฐานํ วตฺวา หิตูปสํหารวจนโตฯ โพธิสมฺภาเร หิ อธิติฏฺฐมาโน เมตฺตาวิหารี โหติฯ อจลาธิฏฺฐานสฺส สมาทานาวิโกปนโต, สมาทานสมฺภวโต จ อธิฏฺฐานสฺส อนนฺตรํ **เมตฺตา** วุตฺตาฯ อุเปกฺขาย เมตฺตาวิสุทฺธิโต, สเตฺตสุ หิตูปสํหารํ วตฺวา ตทปราเธสุ อุทาสีนตาวจนโต, เมตฺตาภาวนํ วตฺวา ตนฺนิสฺสนฺทภาวนาวจนโต, ‘‘หิตกามสเตฺตปิ อุเปกฺขโก’’ติ อจฺฉริยคุณภาววจนโต จ เมตฺตาย อนนฺตรํ **อุเปกฺขา** วุตฺตาติ เอวเมตาสํ กโม เวทิตโพฺพฯ

กานิ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ? เอตฺถ อวิเสเสน ตาว สพฺพาปิ ปารมิโย ปรานุคฺคหลกฺขณา, ปเรสํ อุปการกรณรสา, อวิกมฺปนรสา วา, หิเตสิตาปจฺจุปฏฺฐานา, พุทฺธตฺตปจฺจุปฏฺฐานา วา, มหากรุณาปทฏฺฐานา, กรุณูปายโกสลฺลปทฏฺฐานา วาฯ

วิเสเสน ปน ยสฺมา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา อตฺตุปกรณปริจฺจาคเจตนา **ทานปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ กายวจีสุจริตํ อตฺถโต อกตฺตพฺพวิรติ, กตฺตพฺพกรณเจตนาท

โย จ **สีลปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคโม กามภเวหิ นิกฺขมนจิตฺตุปฺปาโท **เนกฺขมฺมปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต ธมฺมานํ สามญฺญวิเสสลกฺขณาวโพโธ **ปญฺญาปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต กายจิเตฺตหิ ปรหิตารโมฺภ **วีริยปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ สตฺตสงฺขาราปราธสหนํ อโทสปฺปธาโน ตทาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท **ขนฺติปารมิตา** ฯ กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ วิรติเจตนาทิเภทํ อวิสํวาทนํ **สจฺจปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ อจลสมาทานาธิฏฺฐานํ ตทาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท **อธิฏฺฐานปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต โลกสฺส หิตูปสํหาโร อตฺถโต อพฺยาปาโท **เมตฺตาปารมิตาฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา อนุนยปฏิฆวิทฺธํสินี อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ สตฺตสงฺขาเรสุ สมปฺปวตฺติ **อุเปกฺขาปารมิตาฯ**

ตสฺมา ปริจฺจาคลกฺขณํ **ทานํ,** เทยฺยธเมฺม โลภวิทฺธํสนรสํ, อนาสตฺติปจฺจุปฏฺฐานํ, ภววิภวสมฺปตฺติปจฺจุปฏฺฐานํ วา, ปริจฺจชิตพฺพวตฺถุปทฏฺฐานํฯ สีลนลกฺขณํ **สีลํ,** สมาธานลกฺขณํ, ปติฏฺฐานลกฺขณญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ, อนวชฺชรสํ วา, โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, หิโรตฺตปฺปปทฏฺฐานํฯ กามโต ภวโต จ นิกฺขมนลกฺขณํ **เนกฺขมฺมํ,** ตทาทีนววิภาวนรสํ , ตโต เอว วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, สํเวคปทฏฺฐานํ ฯ ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา **ปญฺญา,** อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา วา กุสลิสฺสาสขิตฺตอุสุปฏิเวโธ วิย, วิสโยภาสนรสา ปทีโป วิย, อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐานา อรญฺญคตสุเทสโก วิย, สมาธิปทฏฺฐานา, จตุสจฺจปทฏฺฐานา วาฯ อุสฺสาหลกฺขณํ **วีริยํ,** อุปตฺถมฺภนรสํ, อสํสีทนปจฺจุปฏฺฐานํ, วีริยารมฺภวตฺถุ (อ. นิ. ๘.๘๐) ปทฏฺฐานํ, สํเวคปทฏฺฐานํ วาฯ ขมนลกฺขณา **ขนฺติ,** อิฏฺฐานิฏฺฐสหนรสา, อธิวาสนปจฺจุปฏฺฐานา, อวิโรธปจฺจุปฏฺฐานา วา, ยถาภูตทสฺสนปทฏฺฐานาฯ อวิสํวาทนลกฺขณํ **สจฺจํ,** ยาถาววิภาวนรสํ [ยถาสภาววิภาวนรสํ (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถาย)], สาธุตาปจฺจุปฏฺฐานํ, โสรจฺจปทฏฺฐานํฯ โพธิสมฺภาเรสุ อธิฏฺฐานลกฺขณํ **อธิฏฺฐานํ,** เตสํ ปฏิปกฺขาภิภวนรสํ, ตตฺถ อจลตาปจฺจุปฏฺฐานํ, โพธิสมฺภารปทฏฺฐานํฯ หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **เมตฺตา,** หิตูปสํหารรสา, อาฆาตวินยนรสา วา, โสมฺมภาวปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **อุเปกฺขา,** สมภาวทสฺสนรสา, ปฏิฆานุนยวูปสมปจฺจุปฏฺฐานา, กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณปทฏฺฐานาฯ เอตฺถ จ กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตตา ทานาทีนํ ปริจฺจาคาทิลกฺขณสฺส วิเสสนภาเวน วตฺตพฺพา, ยโต ตานิ ปารมีสงฺขฺยํ ลภนฺตีติฯ

โก ปจฺจโยติ อภินีหาโร ปจฺจโยฯ โย หิ อยํ ''มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺตี''ติอาทิ (พุ. วํ. ๒.๕๙) อฏฺฐธมฺมสโมธานสมฺปาทิโต ''ติโณฺณ ตาเรยฺยํ, มุโตฺต โมเจยฺยํ, พุโทฺธ โพเธยฺยํ, สุโทฺธ โสเธยฺยํ, ทโนฺต ทเมยฺยํ, สโนฺต สเมยฺยํ, อสฺสโตฺถ อสฺสาเสยฺยํ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปยฺย''นฺติอาทินา (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถาย) ปวโตฺต อภินีหาโร, โส อวิเสเสน สพฺพปารมีนํ ปจฺจโยฯ ตปฺปวตฺติยา หิ อุทฺธํ ปารมีนํ ปวิจยุปฏฺฐานสมาทานาธิฏฺฐานนิปฺผตฺติโย มหาปุริสานํ สมฺภวนฺติฯ

ยถา จ อภินีหาโร, เอวํ มหากรุณา, อุปายโกสลฺลญฺจฯ ตตฺถ **อุปายโกสลฺลํ** นาม ทานาทีนํ โพธิสมฺภารภาวสฺส นิมิตฺตภูตา ปญฺญา, ยาหิ กรุณูปายโกสลฺลตาหิ มหาปุริสานํ อตฺตสุขนิรเปกฺขตา, นิรนฺตรํ ปรหิตกรณปสุตตา, สุทุกฺกเรหิปิ มหาโพธิสตฺตจริเตหิ วิสาทาภาโว, ปสาทสมฺพุทฺธิทสฺสนสวนานุสฺสรณาวตฺถาสุปิ สตฺตานํ หิตสุขปฏิลาภเหตุภาโว จ สมฺปชฺชติฯ ตถา หิ ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกมฺมสิทฺธิฯ ปญฺญาย สยํ ตรติ, กรุณาย ปเร ตาเรติฯ ปญฺญาย ปรทุกฺขํ ปริชานาติ, กรุณาย ปรทุกฺขปฏิการํ อารภติฯ ปญฺญาย จ ทุเกฺข นิพฺพินฺทติ, กรุณาย ทุกฺขํ สมฺปฏิจฺฉติฯ ตถา ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุโข โหติ, กรุณาย

ตํ น ปาปุณาติฯ ตถา กรุณาย สํสาราภิมุโข โหติ , ปญฺญาย ตตฺร นาภิรมติฯ ปญฺญาย จ สพฺพตฺถ วิรชฺชติ, กรุณานุคตตฺตา น จ น สเพฺพสํ อนุคฺคหาย ปวตฺโต, กรุณาย สเพฺพปิ อนุกมฺปติ, ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิโตฺตฯ ปญฺญาย จ อหํการมมํการาภาโว, กรุณาย อาลสิยทีนตาภาโวฯ ตถา ปญฺญากรุณาหิ ยถากฺกมํ อตฺตปรนาถตา, ธีรวีรภาโว, อนตฺตนฺตปอปรนฺตปตา, อตฺตหิตปรหิตนิปฺผตฺติ, นิพฺภยาภิํสนกภาโว, ธมฺมาธิปติโลกาธิปติตา, กตญฺญุปุพฺพการิภาโว, โมหตณฺหาวิคโม, วิชฺชาจรณสิทฺธิ, พลเวสารชฺชนิปฺผตฺตีติ สพฺพสฺสาปิ ปารมิตาผลสฺส วิเสเสน อุปายภาวโต ปญฺญากรุณา ปารมีนํ ปจฺจโยฯ อิทญฺจ ทฺวยํ ปารมีนํ วิย ปณิธานสฺสาปิ ปจฺจโยฯ

ตถา อุสฺสาหอุมฺมงฺคอวตฺถานหิตจริยา จ ปารมีนํ ปจฺจโยติ เวทิตพฺพา, ยา พุทฺธภาวสฺส อุปฺปตฺติฎฺฐานตาย **“พุทฺธภูมิโย”**ติ ปวุจฺจนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘กติ ปน ภเนฺต พุทฺธภูมิโย? จตโสฺส โข สาริปุตฺต พุทฺธภูมิโยฯ กตมา จตโสฺส? อุสฺสาโห จ โหติ วีริยํ, อุมโงฺค จ โหติ ปญฺญาภาวนา, อวตฺถานญฺจ โหติ อธิฎฺฐานํ, เมตฺตาภาวนา จ โหติ หิตจริยาฯ อิมา โข สาริปุตฺต จตโสฺส พุทฺธภูมิโย’’ติ (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนายมฺปิ)ฯ

ตถา เนกฺขมฺมปวิเวกอโลภาโทสาโมหนิสฺสรณปฺปเภทา ฉ อชฺฌาสยาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา กาเม โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวก…เป.… สงฺคณิกาย, อโลภ…เป.… โลเภ, อโทส…เป.… โทเส, อโมห…เป.… โมเห, นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภเวสุ โทสทสฺสาวิโน’’ติ (วิสุทฺธิ. อฎฺฐ. ๑.๔๙ วากฺยขเนฺธปิ)ฯ

ตสฺมา เอเต โพธิสตฺตานํ ฉ อชฺฌาสยา ทานาทีนํ ปจฺจยาติ เวทิตพฺพาฯ น หิ โลภาทีสุ อาทีนวทสฺสเนน, อโลภาทิอธิกภาเวน จ วินา ทานาทิปารมิโย สมฺภวนฺติฯ อโลภาทีนญฺหิ อธิกภาเวน ปริจฺจาคาทินินฺนจิตฺตตา อโลภชฺฌาสยาทิตาติฯ ยถา เจเต, เอวํ ทานชฺฌาสยตาทโยปิฯ ยถาห –

> ‘‘กติ ปน ภเนฺต โพธาย จรนฺตานํ โพธิสตฺตานํ อชฺฌาสยา? ทส โข สาริปุตฺต โพธาย จรนฺตานํ โพธิสตฺตานํ อชฺฌาสยาฯ กตเม ทส? ทานชฺฌาสยา สาริปุตฺต โพธิสตฺตา มเจฺฉเร โทสทสฺสาวิโน, สีล…เป.… อุเปกฺขชฺฌาสยา สาริปุตฺต โพธิสตฺตา สุขทุเกฺขสุ โทสทสฺสาวิโน’’ติฯ

เอเตสุ หิ มเจฺฉรอสํวรกามวิจิกิจฺฉาโกสชฺชอกฺขนฺติวิสํวาทอนธิฎฺฐานพฺยาปาท- สุขทุกฺขสงฺขาเตสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา ทานาทินินฺนจิตฺตตาสงฺขาตา ทานชฺฌาสยตาทโย ทานาทิปารมีนํ นิพฺพตฺติยา การณนฺติ ฯ ตถา อปริจฺจาคปริจฺจาคาทีสุ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณา ทานาทิปารมีนํ ปจฺจโยฯ

ตตฺถายํ ปจฺจเวกฺขณาวิธิ – เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณโคมหิํสทาสิทาสปุตฺตทาราทิปริคฺคหพฺยาสตฺตจิตฺตานํ สตฺตานํ เขตฺตาทีนํ วตฺถุกามภาเวน พหุปตฺถนียภาวโต, ราชโจราทิสาธารณภาวโต, วิวาทาธิฎฺฐานโต, สปตฺตกรณโต, นิสฺสารโต, ปฎิลาภปริปาลเนสุ ปรวิเหฐนเหตุโต, วินาสนิมิตฺตญฺจ โสกาทิอเนกวิหิตพฺยสนาวหโต, ตทาสตฺตินิทานญฺจ มเจฺฉ

รมลปริยุฏฺฐิตจิตฺตานํ อปายูปปตฺติสมฺภวโตติ เอวํ วิวิธวิปุลานตฺถาวหา เอเต อตฺถา นาม, เตสํ ปริจฺจาโคเยเวโก โสตฺถิภาโวติ ปริจฺจาเค อปฺปมาโท กรณีโยฯ

อปิจ ‘‘ยาจโก ยาจมาโน อตฺตโน คุยฺหสฺส อาจิกฺขนโต มยฺหํ วิสฺสาสิโก’’ติ จ ‘‘ปหาย คมนียํ อตฺตโน สนฺตกํ คเหตฺวา ปรโลกํ ยาหีติ มยฺหํ อุปเทสโก’’ติ จ ‘‘อาทิเตฺต วิย อคาเร มรณคฺคินา อาทิเตฺต โลเก ตโต มยฺหํ สนฺตกสฺส อปวาหกสหาโย’’ติ จ ‘‘อปวาหิตสฺส จสฺส นิชฺฌายนิเกฺขปฏฺฐานภูโต’’ติ จ ‘‘ทานสงฺขาเต กลฺยาณกมฺมสฺมึ สหายภาวโต, สพฺพสมฺปตฺตีนํ อคฺคภูตาย ปรมทุลฺลภาย พุทฺธภูมิยา สมฺปตฺติเหตุภาวโต จ ปรโม กลฺยาณมิโตฺต’’ติ จ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ

ตถา ‘‘อุฬาเร กมฺมนิ อเนนาหํ สมฺภาวิโต, ตสฺมา สา สมฺภาวนา อวิตถา กาตพฺพา’’ติ จ ‘‘เอกนฺตเภทิตาย ชีวิตสฺส อยาจิเตนปิ มยา ทาตพฺพํ, ปเคว ยาจิเตนา’’ติ จ ‘‘อุฬาร ชฺฌาสเยหิ คเวสิตฺวาปิ ทาตโพฺพ, สยเมวาคโต มม ปุเญฺญนา’’ติ จ ‘‘ยาจกสฺส ทานาปเท เสน มยฺหเมวายมนุคฺคโห’’ติ จ ‘‘อหํ วิย อยํ สโพฺพปิ โลโก มยา อนุคฺคเหตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อสติ ยาจเก กถํ มยฺหํ ทานปารมี ปูเรยฺยา’’ติ จ ‘‘ยาจกานเมวตฺถาย มยา สโพฺพ ปริคฺคเหต โพฺพ’’ติ จ ‘‘อยาจิตฺวา มม สนฺตกํ ยาจกา สยเมว กทา คเณฺหยฺยุ’’นฺติ จ ‘‘กถมหํ ยาจกานํ ปิโย จสฺสํ มนาโป’’ติ จ ‘‘กถํ วา เต มยฺหํ ปิยา จสฺสุ มนาปา’’ติ จ ‘‘กถํ วาหํ ททมาโน, ทตฺวาปิ จ อตฺตมโน อสฺสํ ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต’’ติ จ ‘‘กถํ วา เม ยาจกา ภเวยฺยุํ, อุฬาโร จ ทานชฺฌาสโย’’ติ จ ‘‘กถํ วาหมยาจิโตเยว ยาจกานํ หทยมญฺญาย ทเทยฺย’’นฺติ จ ‘‘สติ ธเน ยาจเก จ อปริจฺจาโค มหตี มยฺหํ วญฺจนา’’ติ จ ‘‘กถํ วาหํ อตฺตโน องฺคานิ ชีวิตํ วาปิ ยาจกานํ ปริจฺจเชยฺย’’นฺติ จ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ

อปิจ ‘‘อโตฺถ นามายํ นิรเปกฺขํ ทายกํ อนุคจฺฉติ ยถา ตํ นิรเปกฺขํ เขปกํ กิฏโก’’ติ อเตฺถ นิรเปกฺขตาย จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ ยาจมาโน ปน ยทิ ปิยปุคฺคโล โหติ, ‘‘ปิโย มํ ยาจตี’’ติ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ อถ อุทาสีนปุคฺคโล โหติ, ‘‘อยํ มํ ยาจมาโน อทฺธา อิมินา ปริจฺจา เคน มิโตฺต โหตี’’ติ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ ททโนฺตปิ หิ ยาจกานํ ปิโย โหตีติฯ อถ ปน เวรีปุคฺคโล ยาจติ, ‘‘ปจฺจตฺถิโก มํ ยาจติ, อยํ มํ ยาจมาโน อทฺธา อิมินา ปริจฺจาเคน เวรีปิ ปิโย มิโตฺต โหตี’’ติ วิเสสโต โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ เอวํ ปิยปุคฺคเล วิย มชฺฌตฺตเวรี ปุคฺคเลสุปิ เมตฺตาปุพฺพงฺคมํ กรุณํ อุปฏฺฐเปตฺวาว ทาตพฺพํฯ

สเจ ปนสฺส จิรกาลปริภาวิตตฺตา โลภสฺส เทยฺยธมฺมวิสยา โลภธมฺมา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตน โพธิสตฺตปฏิเญฺญน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ‘‘นนุ ตยา สปฺปุริส สโมฺพธาย อภินีหารํ กโรเนฺตน สพฺพสตฺตานํ อุปการตฺถาย อยํ กาโย นิสฺสโฏฺฐ, ตปฺปริจฺจาคมยญฺจ ปุญฺญํ, ตตฺถ นาม เต พาหิเรปิ วตฺถุสฺมึ อติสงฺคปฺปวตฺติ หตฺถิสินานสทิสี โหติ, ตสฺมา ตยา น กตฺถจิ สโงฺค อุปฺปา เทตโพฺพฯ เสยฺยถาปิ นาม มหโต เภสชฺชรุกฺขสฺส ติฏฺฐโต มูลํ มูลตฺถิกา หรนฺติ, ปปฏิกํ, ตจํ, ขนฺธํ, วิฏปํ, สารํ, สาขํ, ปลาสํ, ปุปฺผํ, ผลํ ผลตฺถิกา หรนฺติ, น ตสฺส รุกฺขสฺส ‘มยฺหํ สนฺตกํ เอเต หรนฺตี’’ติ วิตกฺกสมุทาจาโร โหติ, เอวเมว สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปชฺชเนฺตน มยา มหาทุเกฺข อกตญฺญุเก นิจฺจาสุจิมฺหิ กาเย ปเรสํ อุปการาย วินิยุชฺชมาเน อณุมโตฺตปิ มิจฺฉาวิ ตโกฺก น อุปฺปาเทโพฺพ, โก วา เอตฺถ วิเสโส อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ มหาภูเตสุ เอกนฺตเภท นวิกิรณวิทฺธํสนธเมฺมสุ, เกวลํ ปน สโมฺมหวิชมฺภิตเมตํ, ยทิทํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ อภินิเวโสฯ ตสฺมา พาหิเรสุ วิย อชฺฌตฺติเกสุปิ กรจรณนยนาทีสุ , มํสาทีสุ จ อนเปเกฺขน หุตฺวา ‘ตํตทตฺถิกา หรนฺตู’ติ นิสฺสฏฺฐจิเตฺตน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขโต

จสฺส โพธาย ปหิตตฺตสฺส กายชีวิเตสุ นิรเปกฺขสฺส อปฺปกสิเรเนว กายวจีมโนกมฺมานิ สุวิสุทฺธานิ โหนฺติฯ โส วิสุทฺธกายวจีมโนกมฺมนฺโต วิสุทฺธาชีโว ญายปฏิปตฺติยํ ฐิโต, อายาปายุปายโกสลฺลสมนฺนาคเมน ภิโยฺยโส มตฺตาย เทยฺยธมฺมปริจฺจาเคน, อภยทานสทฺธมฺมทาเนหิ จ สพฺพสเตฺต อนุคฺคณฺหิตุํ สมโตฺถ โหตีติฯ อยํ ตาว **ทานปารมิยํ** ปจฺจเวกฺขณานโยฯ

สีลปารมิยํ ปน เอวํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ – อิทญฺหิ สีลํ นาม คโงฺคทกาทีหิ วิโสเธตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โทสมลสฺส วิกฺขาลนชลํ, หริจนฺทนาทีหิ วินเตุํ อสกฺกุเณยฺยราคาทิปริฬาหวินยนํ, หารมกุฏกุณฺฑลาทีหิ ปจุรชนาลงฺกาเรหิ อสาธารโณ สาธูนํ อลงฺการวิเสโส, สพฺพทิสาวายนโต อกิตฺติโม, สพฺพกาลานุรูโป จ สุรภิคโนฺธ, ขตฺติยมหาสาลาทีหิ เทวตาหิ จ วนฺทนียาทิภาวาวหนโต ปรโม วสีกรณมโนฺต, จาตุมหาราชิกาทิ เทวโลกาโรหนโสปานปนฺติ, ฌานาภิญฺญานํ อธิคมุปาโย, นิพฺพานมหานครสฺส สมฺปาปกมโคฺค, สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธีนํ ปติฏฺฐานภูมิ, ยํ ยํ วา ปนิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ, ตสฺส ตสฺส สมิชฺฌนูปายภาวโต จินฺตามณิกปฺปรุกฺขาทิเก จ อติเสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๕)ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๖๑), ตถา ‘‘อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑; ๑๑.๑), ‘‘ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา สีลวโต สีลสมฺปทายา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; อุทา. ๗๖; มหาว. ๑๘๕) สุตฺตานญฺจ วเสน สีลสฺส คุณา ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, ตถา อคฺคิกฺขโนฺธปมสุตฺตาทีนํ (อ. นิ. ๗.๗๒) วเสน สีลวิรเห อาทีนวาฯ

ปีติโสมนสฺสนิมิตฺตโต, อตฺตานุวาทปรานุวาททณฺฑทุคฺคติภยาภาวโต, วิญฺญูหิ ปาสํสภาวโต, อวิปฺปฏิสารเหตุโต, โสตฺถิฏฺฐานโต , อภิชนสาปเตยฺยาธิปเตยฺยายุรูปฏฺฐานพนฺธุมิตฺตสมฺปตฺตีนํ อติสยนโต จ สีลํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ สีลวโต หิ อตฺตโน สีลสมฺปทาเหตุ มหนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ ‘‘กตํ วต มยา กุสลํ, กตํ กลฺยาณํ, กตํ ภีรุตฺตาณ’’นฺติฯ ตถา สีลวโต อตฺตา น อุปวทติ, น ปเร วิญฺญู, ทณฺฑทุคฺคติภยานํ สมฺภโวเยว นตฺถิ, ‘‘สีลวา ปุริสปุคฺคโล กลฺยาณธโมฺม’’ติ วิญฺญูนํ ปาสํโส โหติฯ ตถา สีลวโต ยฺวายํ ‘‘กตํ วต มยา ปาปํ, กตํ ลุทฺทํ, กตํ กิพฺพิส’’นฺติ ทุสฺสีลสฺส วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติ, โส น โหติฯ สีลญฺจ นาเมตํ อปฺปมาทาธิฏฺฐานโต, โภคพฺยสนาทิปริหารมุเขน มหโต อตฺถสฺส สาธนโต, มงฺคลภาวโต จ ปรมํ โสตฺถิฏฺฐานํ, นิหีนชโจฺจปิ สีลวา ขตฺติยมหาสาลาทีนํ ปูชนีโย โหตีติ กุลสมฺปตฺตึ อติเสติ สีลสมฺปทา, ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, อิธ เต อสฺส ปุริโส ทาโส กมฺมกโร’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๘๓) วจนเญฺจตฺถ สาธกํฯ โจราทีหิ อสาธารณโต, ปรโลกานุคมนโต, มหปฺผลภาวโต, สมถาทิคุณาธิฏฺฐานโต จ พาหิรธนํ อติเสติ สีลํ, ปรมสฺส จิตฺติสฺสริยสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ขตฺติยาทีนํ อิสฺสริยํ อติเสติ สีลํฯ สีลนิมิตฺตญฺหิ ตํตํสตฺตนิกาเยสุ สตฺตานํ อิสฺสริยํ วสฺสสตทีฆปฺปมาณโต ชีวิตโต เอกาหมฺปิ สีลวโต ชีวิตสฺส วิสิฏฺฐตาวจนโต, สติ จ ชีวิเต สิกฺขานิเกฺขปสฺส มรณตาวจนโต สีลํ ชีวิตโต วิสิฏฺฐตรํฯ เวรีนมฺปิ มนุญฺญภาวาวหนโต, ชราโรควิปตฺตีหิ อนภิภวนียโต จ รูปสมฺปตฺตึ อติเสติ สีลํฯ ปาสาทหมฺมิยาทิฏฺฐานวิเสเส, ราชยุวราชเสนาปติอาทิฏฺฐานวิเสเส จ อติเสติ สีลํ สุขวิเสสาธิฏฺฐานภาวโต ฯ สภาวสินิเทฺธ สนฺติกาวจเรปิ พนฺธุชเน มิตฺตชเน จ อติเสติ เอกนฺตหิตสมฺปาทนโต, ปรโลกานุคมนโต จฯ ‘‘น ตํ มาตา ปิตา กยิรา’’ติอาทิ (ธ. ป. ๔๓) วจนเญฺจตฺถ สาธกํฯ ตถา หตฺถิอสฺสรถาทิเภเทหิ, มนฺตาคทโสตฺถานปฺปโยเคหิ จ ทุรารกฺขํ อตฺตานํ อารกฺขภาเวน สีลเมว วิสิฏฺฐตรํ อตฺตาธีนโต, อปราธีนโต, มหาวิสยโต จฯ เตเนวาห ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ’’นฺติอาทิ (ชา. ๑.๙.๑๐๒)ฯ เอวมเนกคุณสมนฺนาคตํ สีลนฺติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปริปุณฺณา เจว สีลสมฺปทา ปาริปูรึ คจฺฉติ อปริสุทฺธา จ ปาริสุทฺธึฯ

สเจ ปนสฺส ทีฆรตฺตํ ปริจเยน สีลปฏิปกฺขา ธมฺมา โทสาทโย อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เตน โพธิสตฺตปฏิเญฺญน เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ‘‘นนุ ตยา สโมฺพธาย ปณิธานํ กตํ, สีลวิกเลน จ น สกฺกา โลกิยาปิ สมฺปตฺติโย ปาปุณิตุํ, ปเคว โลกุตฺตรา, สพฺพสมฺปตฺตีนํ ปน อคฺคภูตาย สมฺมาสโมฺพธิยา อธิฏฺฐานภูเตน สีเลน ปรมุกฺกํสคเตน ภวิตพฺพํฯ ตสฺมา ‘กิกีว อณฺฑ’นฺติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) วุตฺตนเยน สมฺมา สีลํ ปริรกฺขเนฺตน สุฏฺฐุ ตยา เปสเลน ภวิตพฺพํฯ อปิ จ ตยา ธมฺมเทสนาย ยานตฺตเย สตฺตานํ อวตารณปริปาจนานิ กาตพฺพานิ, สีลวิกลสฺส จ วจนํ น ปเจฺจตพฺพํ โหติ อสปฺปายาหารวิจารสฺส วิย เวชฺชสฺส ติกิจฺฉนํ, ตสฺมา กถาหํ สเทฺธโยฺย หุตฺวา สตฺตานํ อวตารณปริปาจนานิ กเรยฺย’’นฺติ สภาวปริสุทฺธสีเลน ภวิตพฺพํฯ กิญฺจ ‘‘ฌานาทิคุณวิเสสโยเคน เม สตฺตานํ อุปการกรณสมตฺถตา , ปญฺญาปารมีอาทิปริปูรณญฺจ, ฌานาทโย จ คุณา สีลปาริสุทฺธิํ วินา น สมฺภวนฺตี’’ติ สมฺมเทว สีลํ ปริโสเธตพฺพํฯ

ตถา ‘‘สมฺพาโธ ฆราวาโส รโชปโถ’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๙๑; ม. นิ. ๑.๒๙๑; สํ. นิ. ๒.๑๕๔; ม. นิ. ๒.๑๐) ฆราวาเส ‘‘อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗; มหานิ. ๓, ๖;), ‘‘มาตาปิ ปุเตฺตน วิวทตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๖๘, ๑๗๘) จ กาเมสุ ‘‘เสยฺยถาปิ ปุริโส อิณํ อาทาย กมฺมเนฺต ปโยเชยฺยา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๘) กามจฺฉนฺทาทีสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา วุตฺตวิปริยาเยน ‘‘อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑.๙๑; สํ. นิ. ๑.๑๕๔) ปพฺพชฺชาทีสุ อานิสํสปฏิสงฺขาวเสน **เนกฺขมฺมปารมิยํ** ปจฺจเวกฺขณา เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ, วิตฺถาโร ปน ทุกฺขกฺขนฺธ (ม. นิ. ๑.๑๖๓) วีมํสสุตฺตาทิ (ม. นิ. ๑.๔๘๗) วเสน ทุกฺขกฺขนฺธอาสิวิโสปมสุตฺตาทิวเสน (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถายํ) เวทิตโพฺพฯ

ตถา ‘‘ปญฺญาย วินา ทานาทโย ธมฺมา น วิสุชฺฌนฺติ, ยถาสกํ พฺยาปารสมตฺถา จ น โหนฺตี’’ติ ปญฺญาคุณา มนสิ กาตพฺพาฯ ยเถว หิ ชีวิเตน วินา สรีรยนฺตํ น โสภติ, น จ อตฺตโน กิริยาสุ ปฏิปตฺติสมตฺถํ โหติ, ยถา จ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ วิญฺญาเณน วินา ยถาสกํ วิสเยสุ กิจฺจํ กาตุํ นปฺปโหนฺติ, เอวํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ปญฺญาย วินา สกิจฺจปฏิปตฺติยํ อสมตฺถานีติ ปริจฺจาคาทิปฏิปตฺติยํ ปญฺญา ปธานการณํฯ อุมฺมีลิตปญฺญาจกฺขุกา หิ มหาสตฺตา อตฺตโน องฺคปจฺจงฺคานิปิ ทตฺวา อนตฺตุกฺกํสกา, อปรวมฺภกา จ โหนฺติ, เภสชฺชรุกฺขา วิย วิกปฺปรหิตา กาลตฺตเยปิ โสมนสฺสชาตาฯ ปญฺญาวเสน อุปายโกสลฺลโยคโต ปริจฺจาโค ปรหิตปฺปวตฺติยา ทานปารมิภาวํ อุเปติฯ อตฺตตฺถญฺหิ ทานํ วุฑฺฒิสทิสํ โหติฯ

ตถา ปญฺญาย อภาเวน ตณฺหาทิสํกิเลสาวิโยคโต สีลสฺส วิสุทฺธิเยว น สมฺภวติ, กุโต สพฺพญฺญุคุณาธิฏฺฐานภาโวฯ ปญฺญวา เอว จ ฆราวาเส กามคุเณสุ สํสาเร จ อาทีนวํ, ปพฺพชฺชาย ฌานสมาปตฺติยํ นิพฺพาเน จ อานิสํสํ สุฏฺฐุ สลฺลเกฺขโนฺต ปพฺพชิตฺวา ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา นิพฺพานนิโนฺน, ปเร จ ตตฺถ ปติฏฺฐเปตีติฯ

วีริยญฺจ ปญฺญารหิตํ ยทิจฺฉิตมตฺถํ น สาเธติ ทุรารมฺภภาวโตฯ วรเมว หิ อนารโมฺภ ทุรารมฺภโต, ปญฺญาสหิเตน ปน วีริเยน น กิญฺจิ ทุรธิคมํ อุปายปฏิปตฺติโตฯ ตถา ปญฺญวา เอว ปราปการาทิอธิวาสกชาติโย โหติ, น ทุปฺปโญฺญฯ ปญฺญาวิรหิตสฺส จ ปเรหิ อุปนีตา อปการา ขนฺติยา ปฏิปกฺขเมว อนุพฺรูเหนฺติ, ปญฺญวโต ปน เต ขนฺติสมฺปตฺติยา ปริพฺรูหนวเสน อสฺสาถิรภาวาย สํวตฺตนฺติฯ ปญฺญวา เอว ตีณิ สจฺจานิ เตสํ การณานิ ปฏิปเกฺข จ ยถาภูตํ ชานิตฺวา ปเรสํ อวิสํวาทโก โหติฯ ตถา ปญฺญาพเลน อตฺตานํ อุปตฺถเมฺภตฺวา ธิติสมฺปทาย สพฺพปารมี

สุ อจลสมาทานาธิฏฺฐาโน โหติ, ปญฺญวา เอว จ ปิยมชฺฌตฺตเวรีวิภาคํ อกตฺวา สพฺพตฺถ หิตูปสํหารกุสโล โหติฯ ตถา ปญฺญาวเสน ลาภาทิโลกธมฺมสนฺนิปาเต นิพฺพิการตาย มชฺฌตฺโต โหติฯ เอวํ สพฺพาสํ ปารมีนํ ปญฺญาว ปาริสุทฺธิเหตูติ ปญฺญาคุณา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

อปิจ ปญฺญาย วินา น ทสฺสนสมฺปตฺติ, อนฺตเรน จ ทิฏฺฐิสมฺปทํ น สีลสมฺปทา, สีลทิฏฺฐิสมฺปทารหิตสฺส น สมาธิสมฺปทา, อสมาหิเตน จ น สกฺกา อตฺตหิตมตฺตมฺปิ สาเธตุํ, ปเคว อุกฺกํสคตํ ปรหิตนฺติ ปรหิตาย ปฏิปนฺเนน “นนุ ตยา สกฺกจฺจํ ปญฺญาปาริสุทฺธิยํ อาโยโค กรณีโย”ติ โพธิสเตฺตน อตฺตา โอวทิตพฺโพฯ ปญฺญานุภาเวน หิ มหาสโตฺต จตุรธิฏฺฐานาธิฏฺฐิโต จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ (ที. นิ. ๓.๒๑๐, ๓๑๓; อ. นิ. ๑๐.๓๒) โลกํ อนุคฺคณฺหโนฺต สเตฺต นิยฺยานิกมเคฺค อวตาเรติ, อินฺทฺริยานิ จ เนสํ ปริปาเจติฯ ตถา ปญฺญาพเลน ขนฺธายตนาทีสุ ปวิจยพหุโล ปวตฺตินิวตฺติโย ยาถาวโต ปริชานโนฺต ทานาทโย คุเณ วิเสสนิเพฺพธภาคิยภาวํ นยโนฺต โพธิสตฺตสิกฺขาย ปริปูรการี โหตีติ เอวมาทินา อเนกาการโวกาเร ปญฺญาคุเณ ววตฺถเปตฺวา ปญฺญาปารมี อนุพฺรูเหตพฺพาฯ

ตถา ทิสฺสมานปารานิปิ โลกิยานิ กมฺมานิ นิหีนวีริเยน ปาปุณิตุํ อสกฺกุเณยฺยานิ, อคณิตเขเทน ปน อารทฺธวีริเยน ทุรธิคมํ นาม นตฺถิฯ นิหีนวีริโย หิ “สํสารมโหฆโต สพฺพสเตฺต สนฺตาเรสฺสามี”ติ อารภิตุเมว น สกฺกุโณติฯ มชฺฌิโม อารภิตฺวา อนฺตราโวสานมาปชฺชติฯ อุกฺกฏฺฐวีริโย ปน อตฺตสุขนิรเปโกฺข อารมฺภปารํ อธิคจฺฉตีติ วีริยสมฺปตฺติ ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ อปิจ “ยสฺส อตฺตโนเยว สํสารปงฺกโต สมุทฺธรณตฺถมารโมฺภ, ตสฺสาปิ วีริยสฺส สิถิลภาเวน มโนรถานํ มตฺถกปฺปตฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํ, ปเคว สเทวกสฺส โลกสฺส สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาเรนา”ติ จ “ราคาทีนํ โทสคณานํ มตฺตมหาคชานํ วิย ทุนฺนิวารยภาวโต, ตนฺนิทานานญฺจ กมฺมสมาทานานํ อุกฺขิตฺตาสิกวธกสทิสภาวโต, ตนฺนิมิตฺตานญฺจ ทุคฺคตีนํ สพฺพทา วิวฏมุขภาวโต, ตตฺถ นิโยชกานญฺจ ปาปมิตฺตานํ สทา สนฺนิหิตภาวโต, ตโทวาทการิตาย จ พาลสฺส ปุถุชฺชนภาวสฺส สติ สมฺภเว ยุตฺตํ สยเมว สํสารทุกฺขโต นิสฺสริตุ”นฺติ จ “มิจฺฉาวิตกฺกา วีริยานุภาเวน ทูรี ภวนฺตี”ติ จ “ยทิ ปน สโมฺพธิ อตฺตาธีเนน วีริเยน สกฺกา สมธิคนฺตุํ , กิเมตฺถ ทุกฺกร”นฺติ จ เอวมาทินา นเยน วีริยสฺส คุณาปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา “ขนฺติ นามายํ นิรวเสสคุณปฏิปกฺขสฺส โกธสฺส วิธมนโต คุณสมฺปาทเน สาธูนมปฺปฏิหตมายุธํ, ปราภิภวเน สมตฺถานํ อลงฺกาโร, สมณพฺราหฺมณานํ พลสมฺปทา, โกธคฺคิวินยนี อุทกธารา, กลฺยาณสฺส กิตฺติสทฺทสฺส สญฺชาติเทโส, ปาปปุคฺคลานํ วจีวิสวูปสมกโร มนฺตาคโท, สํวเร ฐิตานํ ปรมา ธีรปกติ, คมฺภีราสยตาย สาคโร, โทสมหาสาครสฺส เวลา, อปายทฺวารสฺส ปิธานกวาฏํ, เทวพฺรหฺมโลกานํ อาโรหณโสปานํ, สพฺพคุณานํ อธิวาสนภูมิ, อุตฺตมา กายวจีมโนวิสุทฺธี”ติ มนสิ กาตพฺพํฯ อปิ จ “เอเต สตฺตา ขนฺติสมฺปตฺติยา อภาวโต อิธ เจว ตปนฺติ, ปรโลเก จ ตปนียธมฺมานุโยคโต”ติ จ “ยทิปิ ปราปการนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปน ทุกฺขสฺส เขตฺตภูโต อตฺตภาโว, พีชภูตญฺจ กมฺมํ มยาว อภิสงฺขต”นฺติ จ “ตสฺส ทุกฺขสฺส อาณณฺยการณเมต”นฺติ จ “อปการเก อสติ กถํ มยฺหํ ขนฺติสมฺปทา สมฺภวตี”ติ จ “ยทิปายํ เอตรหิ อปการโก, อยํ นาม ปุเพฺพ อเนน มยฺหํ อุปกาโร กโต”ติ จ “อปกาโร เอว วา ขนฺตินิมิตฺตตาย อุปกาโร”ติ จ “สเพฺพปิเม สตฺตา มยฺหํ ปุตฺตสทิสา, ปุตฺตกตาปราเธสุ จ โก กุชฺฌิสฺสตี”ติ จ “เยน โกธภูตาเวเสน อยํ มยฺหํ อปรชฺฌติ, โส โกธภูตาเวโส มยา วิเนตโพฺพ”ติ จ “เยน อปกาเรน อิทํ มยฺหํ ทุกฺขํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส อหมฺปิ นิมิตฺต”นฺติ จ “เยหิ ธเมฺมหิ อปราโธ กโต, ยตฺถ จ กโต, สเพฺพปิ เต ตสฺมิํเยว ขเณ นิรุทฺธา, กสฺสิทานิ เกน โกโธ กา

ตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อนตฺตตาย สพฺพธมฺมานํ โก กสฺส อปรชฺฌตี’’ติ จ ปจฺจเวกฺขเนฺตน ขนฺติสมฺปทา พฺรูเหตพฺพาฯ

ยทิ ปนสฺส ทีฆรตฺตํ ปริจเยน ปราปการนิมิตฺตโก โกโธ จิตฺตํ ปริยาทาย ติเฏฺฐยฺย, อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ‘‘ขนฺติ นาเมสา ปราปการสฺส ปฏิปกฺขปฏิปตฺตีนํ ปจฺจุปการการณ’’นฺติ จ ‘‘อปกาโร จ มยฺหํ ทุกฺขุปฺปาทเนน ทุกฺขุปนิสาย สทฺธาย, สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญาย จ ปจฺจโย’’ติ จ ‘‘อินฺทฺริยปกติเรสา, ยทิทํ อิฏฺฐานิฏฺฐวิสยสมาโยโค, ตตฺถ อนิฏฺฐวิสยสมาโยโค มยฺหํ น สิยาติ ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา’’ติ จ ‘‘โกธวสิโก สโตฺต โกเธน อุมฺมโตฺต วิกฺขิตฺตจิโตฺต, ตตฺถ กิํ ปจฺจปกาเรนา’’ติ จ ‘‘สเพฺพ ปิเม สตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน โอรสปุตฺตา วิย ปริปาลิตา, ตสฺมา น ตตฺถ มยา จิตฺตโกโปปิ กาตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อปราธเก จ สติ คุเณ คุณวติ มยา น โกโป กาตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อสติ คุเณ วิเสเสน กรุณายิตโพฺพ’’ติ จ ‘‘โกเปน จ มยฺหํ คุณยสา นิหียนฺตี’’ติ จ ‘‘กุชฺฌเนน มยฺหํ ทุพฺพณฺณทุกฺขเสยฺยาทโย สปตฺตกนฺตา อาคจฺฉนฺตี’’ติ จ ‘‘โกโธ จ นามายํ สพฺพาหิตการโก สพฺพหิตวินาสโก พลวา ปจฺจตฺถิโก’’ติ จ ‘‘สติ จ ขนฺติยา น โกจิ ปจฺจตฺถิโก’’ติ จ ‘‘อปราธเกน อปราธนิมิตฺตํ ยํ อายติํ ลทฺธพฺพํ ทุกฺขํ, สติ จ ขนฺติยา มยฺหํ ตทภาโว’’ติ จ ‘‘จินฺตเนน กุชฺฌเนฺตน จ มยา ปจฺจตฺถิโกเยว อนุวตฺติโต โหตี’’ติ จ ‘‘โกเธ จ มยา ขนฺติยา อภิภูเต ตสฺส ทาสภูโต ปจฺจตฺถิโก สมฺมเทว อภิภูโต โหตี’’ติ จ ‘‘โกธนิมิตฺตํ ขนฺติคุณปริจฺจาโค มยฺหํ น ยุโตฺต’’ติ จ ‘‘สติ จ โกเธ คุณวิโรธินิ (คุณวิโรธปจฺจนีธเมฺม จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถายํ) กิํ เม สีลาทิธมฺมา ปาริปูริํ คเจฺฉยฺยุํ, อสติ จ เตสุ กถาหํ สตฺตานํ อุปการพหุโล ปฏิญฺญานุรูปํ อุตฺตมํ สมฺปตฺติํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ จ ‘‘ขนฺติยา จ สติ พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโต สมาหิตสฺส สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจโต ทุกฺขโต สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตโต นิพฺพานญฺจ อสงฺขตามตสนฺตปณีตาทิภาวโต นิชฺฌานํ ขมนฺติ ‘พุทฺธธมฺมา จ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยปภาวา’ติ’’, ตโต จ ‘‘อนุโลมิยํ ขนฺติยํ ฐิโต ‘เกวลา อิเม จ อตฺตตฺตนิยภาวรหิตา ธมฺมมตฺตา ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนฺติ วยนฺติ, น กุโตจิ อาคจฺฉนฺติ, น กุหิญฺจิ คจฺฉนฺติ, น จ กตฺถจิ ปติฏฺฐิตา, น เจตฺถ โกจิ กสฺสจิ พฺยาปาโร’ติ อหํการมมํการานธิฏฺฐานตา นิชฺฌานํ ขมติ, เยน โพธิสโตฺต โพธิยา นิยโต อนาวตฺติธโมฺม โหตี’’ติ เอวมาทินา ขนฺติปารมิยํ ปจฺจเวกฺขณา เวทิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘สเจฺจน วินา สีลาทีนํ อสมฺภวโต, ปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปตฺติยา อภาวโต จ สจฺจธมฺมาติกฺกเม จ สพฺพปาปธมฺมานํ สโมสรณโต, อสจฺจสนฺธสฺส อปฺปจฺจยิกภาวโต, อายติญฺจ อนาเทยฺยวจนตาวหนโต, สมฺปนฺนสจฺจสฺส จ สพฺพคุณาธิฏฺฐานภาวโต, สจฺจาธิฏฺฐาเนน สพฺพโพธิสมฺภารานํ ปาริสุทฺธิปาริปูริสมนฺวายโต, สภาวธมฺมาวิสํวาทเนน สพฺพโพธิสมฺภารกิจฺจกรณโต, โพธิสตฺตปฏิปตฺติยา จ ปรินิปฺผตฺติโต’’ติอาทินา **สจฺจปารมิยา** สมฺปตฺติโย ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘ทานาทีสุ ทฬฺหสมาทานํ, ตมฺปฏิปกฺขสนฺนิปาเต จ เนสํ อจลาวตฺถานํ, ตตฺถ จ ถิรภาวํ วินา น ทานาทิสมฺภารา สโมฺพธินิมิตฺตา สมฺภวนฺตี’’ติอาทินา **อธิฏฺฐาเน** คุณา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘อตฺตหิตมเตฺต อวติฏฺฐเนฺตนาปิ สเตฺตสุ หิตจิตฺตตํ วินา น สกฺกา อิธโลกปรโลกสมฺปตฺติโย ปาปุณิตุํ, ปเคว สพฺพสเตฺต นิพฺพานสมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐาเปตุกาเมนา’’ติ จ ‘‘ปจฺฉา สพฺพสตฺตานํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติํ อากงฺขเนฺตน อิทานิ โลกิยสมฺปตฺติํ อากงฺขา ยุตฺตรูปา’’ติ จ ‘‘อิทานิ อาสยมเตฺตน ปเรสํ หิตสุขูปสํหารํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต กทา ปโยเคน ตํ สาเธสฺ

สามี’’ติ จ ‘‘อิทานิ มยา หิตสุขูปสํหาเรน สํวทฺธิตา ปจฺฉา ธมฺมสํวิภาคสหายา มยฺหํ ภวิสฺสนฺตี’’ติ จ ‘‘เอเตหิ วินา น มยฺหํ โพธิสมฺภารา สมฺภวนฺติ, ตสฺมา สพฺพพุทฺธคุณวิภูตินิปฺผตฺติการณตฺตา มยฺหํ เอเต ปรมํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตรํ กุสลายตนํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐาน’’นฺติ จ ‘‘สวิเสสํ สเตฺตสุ สเพฺพสุ หิตชฺฌาสยตา ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพา, กิญฺจ กรุณาธิฏฺฐานโตปิ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตา อนุพฺรูเหตพฺพาฯ วิมริยาทีกเตน หิ เจตสา สเตฺตสุ หิตสุขูปสํหารนิรตสฺส เตสํ อหิตทุกฺขาปนยนกามตา พลวตี อุปฺปชฺชติ ทฬฺหมูลา, กรุณา จ สเพฺพสํ พุทฺธการกธมฺมานมาทิจรณํ ปติฏฺฐา มูลํ มุขํ ปมุข’’นฺติ เอวมาทินา **เมตฺตาย** คุณา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘อุเปกฺขาย อภาเว สเตฺตหิ กตา วิปฺปการา จิตฺตสฺส วิการํ อุปฺปาเทยฺยุํ, สติ จ จิตฺตวิกาเร ทานาทิสมฺภารานํ สมฺภโวเยว นตฺถี’’ติ จ ‘‘เมตฺตาสิเนเหน สิเนหิเต จิเตฺต อุเปกฺขาย วินา สมฺภารานํ ปาริสุทฺธิ น โหตี’’ติ จ ‘‘อนุเปกฺขโก สมฺภาเรสุ ปุญฺญสมฺภารํ ตพฺพิปากญฺจ สตฺตหิตตฺถํ ปริณาเมตุํ น สโกฺกตี’’ติ จ ‘‘อุเปกฺขาย อภาเว เทยฺยปฏิคฺคาหเกสุ วิภาคํ อกตฺวา ปริจฺจชิตุํ น สโกฺกตี’’ติ จ ‘‘อุเปกฺขารหิเตน ชีวิตปริกฺขารานํ ชีวิตสฺส จ อนฺตรายํ อมนสิกริตฺวา สํวรวิโสธนํ กาตุํ น สกฺกา’’ติ จ ‘‘อุเปกฺขาวเสน อรติรติสหเสฺสว เนกฺขมฺมพลสิทฺธิโต, อุปฺปตฺติโต อิกฺขนวเสเนว สพฺพสมฺภารกิจฺจนิปฺผตฺติโต, อจฺจารทฺธสฺส วีริยสฺส อนุเปกฺขเนปธานกิจฺจากรณโต, อุเปกฺขโตเยว ติติกฺขานิชฺฌานสมฺภวโต, อุเปกฺขาวเสน สตฺตสงฺขารานํ อวิสํวาทนโต, โลกธมฺมานํ อชฺฌุเปกฺขเนน สมาทินฺนธเมฺมสุ อจลาธิฏฺฐานสิทฺธิโต, ปราปการาทีสุ อนาโภควเสเนว เมตฺตาวิหารนิปฺผตฺติโตติ สพฺพโพธิสมฺภารานํ สมาทานาธิฏฺฐานปาริปูรินิปฺผตฺติโย อุเปกฺขานุภาเวน สมฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ อาทินา นเยน **อุเปกฺขาปารมี** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ เอวํ อปริจฺจาคปริจฺจาคาทีสุ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณา ทานาทิปารมีนํ ปจฺจโยติ เวทิตพฺพาฯ

ตถา สปริกฺขารา ปญฺจทส จรณธมฺมา ปญฺจ จ อภิญฺญาโยฯ ตตฺถ **จรณธมฺมา** นาม สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโค, สตฺต สทฺธมฺมา, จตฺตาริ ฌานานิ จฯ เตสุ สีลาทีนํ จตุนฺนํ เตรสปิ ธุตธมฺมา, อปฺปิจฺฉตาทโย จ **ปริกฺขาโร** ฯ สทฺธเมฺมสุ **สทฺธาย** พุทฺธธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตูปสมานุสฺสติ- ลูขปุคฺคลปริวชฺชนสินิทฺธปุคฺคลเสวนปสาทนีย- ธมฺมปจฺจเวกฺขณตทธิมุตฺตตา **ปริกฺขาโร, หิโรตฺตปฺปานํ** อกุสลาทีนวปจฺจเวกฺขณอปายาทีนวปจฺจเวกฺขณกุสลธมฺมุปตฺถมฺภน- ภาวปจฺจเวกฺขณหิโรตฺตปฺป รหิตปุคฺคลปริวชฺชนหิโรตฺตปฺปสมฺปนฺนปุคฺคลเสวนตทธิมุตฺตตา, **พาหุสจฺจสฺส** ปุพฺพโยคปริปุจฺฉกภาวสทฺธมฺมาภิโยคอนวชฺชวิชฺชาฏฺฐานาทิ- ปริจยปริปกฺกินฺทฺริยตากิเลสทูรีภาวอปฺปสฺสุตปริวชฺชนพหุสฺสุตเสวนตทธิมุตฺตตา, **วีริยสฺส** อปายภยปจฺจเวกฺขณคมนวีถิปจฺจเวกฺขณธมฺมมหตฺตปจฺจเวกฺขณ- ถินมิทฺธวิโนทนกุสีตปุคฺคลปริวชฺชนอารทฺธวีริยปุคฺคล- เสวนสมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตทธิมุตฺตตา, **สติยา** สติสมฺปชญฺญมุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนอุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตทธิมุตฺตตา, **ปญฺญาย** ปริปุจฺฉกภาววตฺถุวิสทกิริยาอินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนทุปฺปญฺญ- ปุคฺคลปริวชฺชนปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนคมฺภีรญาณจริยปจฺจ- เวกฺขณตทธิมุตฺตตา, จตุนฺนํ ฌานานํ สีลาทิจตุกฺกํ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ปุพฺพภาคภาวนา, อาวชฺชนาทิวสีภาวกรณญฺจ **ปริกฺขาโรฯ** ตตฺถ สีลาทีหิ ปโยคสุทฺธิยา สตฺตานํ อภยทาเนน, อาสยสุทฺธิยา อามิสทาเนน, อุภยสุทฺธิยา จ ธมฺมทาเนน สมโตฺถ โหตีติอาทินา จรณาทีนํ ทานาทิสมฺภารานํ ปจฺจยภาโว ยถารหํ นิทฺธาเรตโพฺพ, อติวิตฺถารภเยน น นิทฺธารยิมฺหฯ เอวํ สมฺปตฺติจกฺกาทโยปิ ทานาทีนํ ปจฺจโยติ เวทิตพฺพาฯ

โก สํกิเลโสติ อวิเสเสน ตณฺหาทีหิ ปรามฏฺฐภาโว ปารมีนํ สํกิเลโส, วิเสเสน เทยฺยปฏิคฺคาหกวิกปฺปา ทานปารมิยา สํกิเลโส, สตฺตกาลวิกปฺปา สีลปารมิยา, กามภวตทุปสเมสุ อภิรติอนภิรติวิกปฺปา เนกฺขมฺมปารมิยา, ‘‘อหํ มมา’’ติ วิกปฺปา ปญฺญาปารมิยา, ลีนุทฺธจฺจวิกปฺปา วีริยปารมิยา, อตฺตปรวิกปฺปา ขนฺติปารมิยา, อทิฏฺฐาทีสุ ทิฏฺฐาทิวิกปฺปา สจฺจปารมิยา, โพธิสมฺภารตพฺพิปกฺเขสุ โทสคุณวิกปฺปา อธิฏฺฐานปารมิยา, หิตาหิตวิกปฺปา เมตฺตาปารมิยา, อิฏฺฐานิฏฺฐวิกปฺปา อุเปกฺขาปารมิยา สํกิเลโสติ เวทิตพฺโพฯ

กิํ โวทานนฺติ ตณฺหาทีหิ อนุปฆาโต, ยถาวุตฺตวิกปฺปวิรโห จ เอตาสํ โวทานนฺติ เวทิตพฺพํฯ อนุปหตา หิ ตณฺหามานทิฏฺฐิโกธูปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภ- มทปมาทาทีหิ กิเลเสหิ เทยฺยปฏิคฺคาหกวิกปฺปาทิรหิตา จ ทานาทิปารมิโย ปริสุทฺธา ปภสฺสรา ภวนฺตีติฯ

โก ปฏิปกฺโขติ อวิเสเสน สเพฺพปิ กิเลสา สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา เอตาสํ ปฏิปกฺโข, วิเสเสน ปน ปุเพฺพ วุตฺตา มเจฺฉราทโยติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ เทยฺยปฏิคฺคาหกทานผเลสุ อโลภาโทสาโมหคุณโยคโต โลภโทสโมหปฏิปกฺขํ ทานํ, กายาทิโทสวงฺกาปคมนโต โลภาทิปฏิปกฺขํ สีลํ , กามสุขปรูปฆาตอตฺตกิลมถปริวชฺชนโต โทสตฺตยปฏิปกฺขํ เนกฺขมฺมํ, โลภาทีนํ อนฺธีกรณโต, ญาณสฺส จ อนนฺธีกรณโต โลภาทิปฏิปกฺขา ปญฺญา, อลีนานุทฺธตญายารมฺภวเสน โลภาทิปฏิปกฺขํ วีริยํ, อิฏฺฐานิฏฺฐสุญฺญตานํ ขมนโต โลภาทิปฏิปกฺขา ขนฺติ, สติปิ ปเรสํ อุปกาเร อปกาเร จ ยถาภูตปฺปวตฺติยา โลภาทิปฏิปกฺขํ สจฺจํ, โลกธเมฺม อภิภุยฺย ยถาสมาทิเนฺนสุ สมฺภาเรสุ อจลนโต โลภาทิปฏิปกฺขํ อธิฏฺฐานํ, นีวรณวิเวกโต โลภาทิปฏิปกฺขา เมตฺตา, อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อนุนยปฏิฆวิทฺธํสนโต, สมปฺปวตฺติโต จ โลภาทิปฏิปกฺขา อุเปกฺขาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กา ปฏิปตฺตีติ สุขูปกรณสรีรชีวิตปริจฺจาเคน ภยาปนูทเนน ธโมฺมปเทเสน จ พหุธา สตฺตานํ อนุคฺคหกรณํ ทาเน ปฏิปตฺติฯ ตตฺถายํ วิตฺถารนโย – ‘‘อิมินาหํ ทาเนน สตฺตานํ อายุวณฺณสุขพลปฏิภานาทิสมฺปตฺติํ รมณียํ อคฺคผลสมฺปตฺติํ นิปฺผาเทยฺย’’นฺติ อนฺนทานํ เทติ, ตถา สตฺตานํ กมฺมกิเลสปิปาสวูปสมาย ปานํ เทติ, ตถา สุวณฺณวณฺณตาย, หิโรตฺตปฺปาลงฺการสฺส จ นิปฺผตฺติยา วตฺถานิ เทติ, ตถา อิทฺธิวิธสฺส เจว นิพฺพานสุขสฺส จ นิปฺผตฺติยา ยานํ เทติ, ตถา สีลคนฺธนิปฺผตฺติยา คนฺธํ, พุทฺธคุณโสภานิปฺผตฺติยา มาลาวิเลปนํ, โพธิมณฺฑาสนนิปฺผตฺติยา อาสนํ , ตถาคตเสยฺยานิปฺผตฺติยา เสยฺยํ, สรณภาวนิปฺผตฺติยา อาวสถํ, ปญฺจจกฺขุปฏิลาภาย ปทีเปยฺยํ เทติฯ พฺยามปฺปภานิปฺผตฺติยา รูปทานํ, พฺรหฺมสฺสรนิปฺผตฺติยา สทฺททานํ, สพฺพโลกสฺส ปิยภาวาย รสทานํ, พุทฺธสุขุมาลภาวาย โผฏฺฐพฺพทานํ, อชรามรณภาวาย เภสชฺชทานํ, กิเลสทาสพฺยวิโมจนตฺถํ ทาสานํ ภุชิสฺสตาทานํ, สทฺธมฺมาภิรติยา อนวชฺชขิฑฺฑารติเหตุทานํ, สเพฺพปิ สเตฺต อริยาย ชาติยา อตฺตโน ปุตฺตภาวูปนยนาย ปุตฺตทานํ, สกลสฺส โลกสฺส ปติภาวูปคมนาย ทารทานํ, สุภลกฺขณสมฺปตฺติยา สุวณฺณมณิมุตฺตาปวาฬาทิทานํ, อนุพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา นานาวิธวิภูสนทานํ, สทฺธมฺมโกสาธิคมาย วิตฺตโกสทานํ, ธมฺมราชภาวาย รชฺชทานํ, ฌานาทิสมฺปตฺติยา อารามุยฺยานาทิวนทานํ, จกฺกงฺกิเตหิ ปาเทหิ โพธิมณฺฑูปสงฺกมนาย จรณทานํ, จตุโรฆนิตฺถรณาย สตฺตานํ สทฺธมฺมหตฺถทานตฺถํ หตฺถทานํ, สทฺธินฺทฺริยาทิปฏิลาภาย กณฺณนาสาทิทานํ, สมนฺตจกฺขุปฏิลาภาย จกฺขุทานํ, ‘‘ทสฺสนสวนานุสฺสรณปาริจริยาทีสุ สพฺพกาลํ สพฺพสตฺตานํ หิตสุขาวโห, สพฺพโลเกน จ อุปชีวิตโพฺพ เม กาโย ภเวยฺยา’’ติ มํสโลหิตาทิทานํ, ‘‘สพฺพโลกุตฺตโม ภเวยฺย’’นฺติ อุตฺตมงฺคทานํ เทติฯ

เอวํ ททโนฺต จ น อเนสนาย เทติ, น ปโรปฆาเตน, น ภเยน, น ลชฺชาย, น ทกฺขิเณยฺย โรสเนน, น ปณีเต สติ ลูขํ, น อตฺตุกฺกํสเนน, น ปรวมฺภเนน, น ผลาภิกงฺขาย, น ยาจกชิคุจฺฉาย, น อจิตฺตีกาเรน เทติ, อถ โข สกฺกจฺจํ เทติ, สหตฺเถน เทติ, กาเลน เทติ, จิตฺตึ กตฺวา เทติ, อวิภาเคน เทติ, ตีสุ กาเลสุ โสมนสฺสิโต เทติฯ ตโตเยว ทตฺวา น ปจฺฉานุตาปี โหติ, น ปฏิคฺคาหกวเสน มานาวมานํ กโรติ, ปฏิคฺคาหกานํ ปิยสมุทาจาโร โหติ วทญฺญู ยาจโยโค ส ปริวารทายีฯ ตญฺจ ทานสมฺปตฺตึ สกลโลกหิตสุขาย ปริณาเมติ, อตฺตโน จ อกุปฺปาย วิมุตฺติยา, อปริกฺขยสฺส ฉนฺทสฺส, อปริกฺขยสฺส วีริยสฺส, อปริกฺขยสฺส สมาธานสฺส, อปริกฺขยสฺส ญาณสฺส, อปริกฺขยาย สมฺมาสโมฺพธิยา ปริณาเมติฯ อิมญฺจ ทานปารมึ ปฏิปชฺชเนฺตน มหาสเตฺตน ชีวิเต, โภเคสุ จ อนิจฺจสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพา, สเตฺตสุ จ มหากรุณาฯ เอวญฺหิ โภเค คเหตพฺพสารํ คณฺหโนฺต อาทิตฺตสฺมา วิย อคารสฺมา สพฺพํ สาปเตยฺยํ, อตฺตานญฺจ พหินีหรโนฺต น กิญฺจิ เสเสติ, นิรวเสสโต นิสฺสชฺชติเยวฯ อยํ ตาว **ทานปารมิยา** ปฏิปตฺติกฺกโมฯ

สีลปารมิยา ปน ยสฺมา สพฺพญฺญุสีลาลงฺกาเรหิ สเตฺต อลงฺกริตุกาเมน อตฺตโนเยว ตาว สีลํ วิโสเธตพฺพํ, ตสฺมา สเตฺตสุ ตถา ทยาปนฺนจิเตฺตน ภวิตพฺพํ, ยถา สุปินเนฺตนปิ น อาฆาโต อุปฺปเชฺชยฺยฯ ปรูปการนิรตตาย ปรสนฺตโก อลคฺคทฺท วิย น ปรามสิตโพฺพฯ อพฺรหฺมจริยโตปิ อาราจารี, สตฺตวิธเมถุน สํโยควิรโต, ปเคว ปรทารคมนโตฯ สจฺจํ หิตํ ปิยํ ปริมิตเมว จ กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ, อนภิชฺฌาลุ อพฺยาปโนฺน อวิปรีตทสฺสโน สมฺมาสมฺพุเทฺธ นิวิฏฺฐสโทฺธ นิวิฏฺฐเปโมฯ อิติ จตุราปายวฏฺฏทุกฺขปเถหิ อกุสลกมฺมปเถหิ, อกุสลธเมฺมหิ จ โอรมิตฺวา สคฺคโมกฺขปเถสุ กุสลกมฺมปเถสุ ปติฏฺฐิตสฺส สุทฺธาสยปโยคตาย ยถาภิปตฺถิตา สตฺตานํ หิตสุขูปสญฺหิตา มโนรถา สีฆํ อภินิปฺผชฺชนฺติฯ

ตตฺถ หิํสานิวตฺติยา สพฺพสตฺตานํ อภยทานํ เทติ, อปฺปกสิเรเนว เมตฺตาภาวนํ สมฺปาเทติ, เอกาทส เมตฺตานิสํเส อธิคจฺฉติ, อปฺปาพาโธ โหติ อปฺปาตโงฺก ทีฆายุโก สุขพหุโล, ลกฺขณวิเสเส ปาปุณาติ, โทสวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ ตถา อทินฺนาทานนิวตฺติยา โจราทิอสาธารเณ อุฬาเร โภเค อธิคจฺฉติ, อนาสงฺกนีโย ปิโย มนาโป วิสฺสสนีโย, วิภวสมฺปตฺตีสุ อลคฺคจิโตฺต ปริจฺจาคสีโล , โลภวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ อพฺรหฺมจริยนิวตฺติยา อโลโภ โหติ สนฺตกายจิโตฺต, สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป อปริสงฺกนีโย, กลฺยาโณ จสฺส กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, อลคฺคจิโตฺต โหติ มาตุคาเมสุ อลุทฺธาสโย, เนกฺขมฺมพหุโล, ลกฺขณวิเสเส อธิคจฺฉติ, โลภวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ

มุสาวาทนิวตฺติยา สตฺตานํ ปมาณภูโต โหติ ปจฺจยิโก เถโต อาเทยฺยวจโน เทวตานํ ปิโย มนาโป สุรภิคนฺธมุโข อารกฺขิยกายวจีสมาจาโร , ลกฺขณวิเสเส จ อธิคจฺฉติ, กิเลสวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ เปสุญฺญนิวตฺติยา ปรูปกฺกเมหิ อเภชฺชกาโย โหติ อเภชฺชปริวาโร, สทฺธเมฺม จ อภิชฺชนกสโทฺธ, ทฬฺหมิโตฺต ภวนฺตรปริจิตานมฺปิ สตฺตานํ เอกนฺตปิโย, อสํกิเลสพหุโลฯ ผรุสวาจานิวตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป สุขสีโล มธุรวจโน สมฺภาวนีโย, อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต จสฺส สโร (ม. นิ. ๒.๓๘๗) นิพฺพตฺตติฯ สมฺผปฺปลาปนิวตฺติยา จ สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป ครุภาวนีโย จ อาเทยฺยวจโน จ ปริมิตาลาโป, มเหสกฺโข จ โหติ มหานุภาโว, ฐานุปฺปตฺติเกน ปฏิภาเนน ปญฺหานํ พฺยากรณกุสโล, พุทฺธภูมิยญฺจ เอกาย เอว วาจาย อเนกภาสานํ สตฺตานํ อเนเกสํ ปญฺหานํ พฺยากรณสมโตฺถ โหติฯ

อนภิชฺฌาลุตาย อิจฺฉิตลาภี โหติ, อุฬาเรสุ จ โภเคสุ รุจิํ ปฏิลภติ, ขตฺติยมหาสาลาทีนํ สมฺมโต โหติ, ปจฺจตฺถิเกหิ อนภิภวนีโย, อินฺทฺริยเวกลฺลํ น ปาปุณาติ, อปฺปฏิปุคฺคโล จ โหติฯ

อพฺยาปาเทน ปิยทสฺสโน โหติ สตฺตานํ สมฺภาวนีโย, ปรหิตาภินนฺทิตาย จ สเตฺต อปฺปกสิเรเนว ปสาเทติ, อลูขสภาโว จ โหติ เมตฺตาวิหารี, มเหสกฺโข จ โหติ มหานุภาโวฯ มิจฺฉาทสฺสนาภาเวน กลฺยาเณ สหาเย ปฏิลภติ, สีสเจฺฉทมฺปิ ปาปุณโนฺต ปาปกมฺมํ น กโรติ, กมฺมสฺสกตาทสฺสนโต อโกตูหลมงฺคลิโก จ โหติ, สทฺธเมฺม จสฺส สทฺธา ปติฏฺฐิตา โหติ มูลชาตา, สทฺทหติ จ ตถาคตานํ โพธึ , สมยนฺตเรสุ นาภิรมติ อุกฺการฏฺฐาเน วิย ราชหํโส, ลกฺขณตฺตยปริชานนกุสโล โหติ, อเนฺต จ อนาวรณญาณลาภี, ยาว โพธึ น ปาปุณาติ, ตาว ตสฺมึ ตสฺมึ สตฺตนิกาเย อุกฺกฏฺฐุกฺกโฏฺฐ จ โหติ, อุฬารุฬารสมฺปตฺติโย ปาปุณาติฯ

‘‘อิติ หิทํ สีลํ นาม สพฺพสมฺปตฺตีนํ อธิฏฺฐานํ, สพฺพพุทฺธคุณานํ ปภวภูมิ, สพฺพพุทฺธกรธมฺมานมาทิ จรณํ มุขํ ปมุข’’นฺติ พหุมานํ อุปฺปาเทตฺวา กายวจีสํยเม, อินฺทฺริยทมเน, อาชีวสมฺปทาย, ปจฺจยปริโภเค จ สติสมฺปชญฺญพเลน อปฺปมเตฺตน ลาภสกฺการสิโลกํ มิตฺตมุขปจฺจตฺถิกํ วิย สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘กิกีว อณฺฑ’’นฺติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) วุตฺตนเยน สกฺกจฺจํ สีลํ สมฺปาเทตพฺพํ ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๖) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ ตญฺจ ปเนตํ สีลํ น อตฺตโน ทุคฺคติปริกิเลสวิมุตฺติยา, สุคติยมฺปิ, น รชฺชสมฺปตฺติยา, นจกฺกวตฺติ-นเทว-นสกฺก-นมาร-นพฺรหฺมสมฺปตฺติยา, นาปิ อตฺตโน เตวิชฺชตาทิเหตุ, น ปเจฺจกโพธิยา, อถ โข สพฺพญฺญุภาเวน สพฺพสตฺตานํ อนุตฺตรสีลาลงฺการสมฺปาทนตฺถเมวาติ ปริณาเมตพฺพํฯ

ตถา สกลสํกิเลสนิวาสฏฺฐานตาย, ปุตฺตทาราทีหิ มหาสมฺพาธตาย, กสิวณิชฺชาทินานาวิธกมฺมนฺตาธิฏฺฐานพฺยากุลตาย จ ฆราวาสสฺส เนกฺขมฺมสุขาทีนํ อโนกาสตํ, กามานญฺจ ‘‘สตฺถธาราลคฺคมธุพินฺทุ วิย จ อวเลยฺหมานา ปริตฺตสฺสาทา วิปุลานตฺถานุพนฺธา’’ติ จ ‘‘วิชฺชุลโตภาเสน คเหตพฺพํ นจฺจํ วิย ปริตฺตกาโลปลพฺภา, อุมฺมตฺตกาลงฺกาโร วิย วิปรีตสญฺญาย อนุภวิตพฺพา , กรีสาวจฺฉาทนสุขํ วิย ปฏิการภูตา, อุทกเตมิตงฺคุลิยา อุสฺสาวโกทกปานํ วิย อติตฺติกรา, ฉาตชฺฌตฺตโภชนํ วิย สาพาธา, พลิสามิสํ วิย พฺยสนสนฺนิปาตการณา, อคฺคิสนฺตาโป วิย กาลตฺตเยปิ ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุภูตา, มกฺกฏาเลโป วิย พนฺธนิมิตฺตา ฆาตกาวจฺฉาทนกิมิลโย วิย อนตฺถจฺฉาทนา, สปตฺตคามวาโส วิย ภยฏฺฐานภูตา, ปจฺจตฺถิกโปสโก วิย กิเลสมาราทีนํ อามิสภูตา, ฉณสมฺปตฺติโย วิย วิปริณามทุกฺขา, โกฏรคฺคิ วิย อโนฺตทาหกา, ปุราณกูปาวลมฺพพีรณมธุปิณฺฑํ วิย อเนกาทีนวา, โลณูทกปานํ วิย ปิปาสเหตุภูตา, สุราเมรยํ วิย นีจชนเสวิตา, อปฺปสฺสาทตาย อฏฺฐิกงฺกลูปมา’’ติอาทินา จ นเยน อาทีนวํ สลฺลเกฺขตฺวา ตพฺพิปริยาเยน เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปสฺสเนฺตน เนกฺขมฺมปวิเวกอุปสมสุขาทีสุ นินฺนโปณปพฺภารจิเตฺตน เนกฺขมฺมปารมี ปูเรตพฺพาฯ

ตถา ยสฺมา ปญฺญา อาโลโก วิย อนฺธกาเรน, โมเหน สห น วตฺตติ, ตสฺมา โมหการณานิ ตาว โพธิสเตฺตน ปริวชฺชิตพฺพานิฯ ตตฺถิมานิ โมหการณานิ – อรติ ตนฺที วิชมฺภิตา อาลสิยํ คณสงฺคณิการามตา นิทฺทาสีลตา อนิจฺฉยสีลตา ญาณสฺมึ อกุตูหลตา มิจฺฉาธิมาโน อปริปุจฺฉกตา กายสฺส น สมฺมาปริหาโร อสมาหิตจิตฺตตา ทุปฺปญฺญานํ ปุคฺคลานํ เสวนา ปญฺญวนฺตานํ อปยิรุปาสนา อตฺตปริภโว มิจฺฉาวิกโปฺป วิปรีตาภินิเวโส กายทฬฺหีพหุลตา อสํเวคสีลตา ปญฺจ นีวรณานิฯ สเงฺขปโต เย วา ปน ธเมฺม อาเสวโต อนุปฺปนฺนา ปญฺญา น อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนา ปริหายติ, อิติ อิมานิ สโมฺมหการณานิ ปริวชฺชเนฺตน พาหุสเจฺจ ฌานาทีสุ จ โยโค กรณีโยฯ

ตตฺถายํ พาหุสจฺจสฺส วิสยวิภาโค – ปญฺจ ขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย จตฺตาริ สจฺจานิ พาวีสตินฺทฺริยานิ ทฺวาทสปทิโก ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, ตถา สติปฏฺฐานาทโย กุสลาทิธมฺมปฺปการเภทา จฯ ยานิ จ โลเก อนวชฺชานิ วิชฺชฏฺฐานานิ, เย จ สตฺตานํ หิตสุขวิธานโยคฺยา พฺยากรณวิเสสาฯ อิติ เอวํ ปการํ สกลเมว สุตวิสยํ อุปายโกสลฺลปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย สติวีริยุปตฺถมฺภการณาย สาธุกํ อุคฺคหณสวนธารณปริจยปริปุจฺฉาหิ โอคาเหตฺวา ตตฺถ จ ปเรสํ ปติฏฺฐปเนน สุตมยา ปญฺญา นิพฺพเตฺตตพฺพา, ตถา ขนฺธาทีนํ สภาวธมฺมานํ อาการปริวิตกฺกนมุเขน เต นิชฺฌานํ ขมาเปเนฺตน จินฺตามยา, ขนฺธาทีนํเยว ปน สลกฺขณสามญฺญลกฺขณปริคฺคหวเสน โลกิยํ ปริญฺญํ นิพฺพเตฺตเนฺตน ปุพฺพภาคภาวนาปญฺญา สมฺปาเทตพฺพาฯ เอวญฺหิ ‘‘นามรูปมตฺตมิทํ ยถารหํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติ เจว นิรุชฺฌติ จ, น เอตฺถ โกจิ กตฺตา วา กาเรตา วา, หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจํ, อุทยพฺพยปฏิปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขํ, อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตา’’ติ อชฺฌตฺติกพาหิเร ธเมฺม นิพฺพิเสสํ ปริชานโนฺต ตตฺถ อาสงฺคํ ปชหิตฺวา, ปเร จ ตตฺถ ตํ ชหาเปตฺวา เกวลํ กรุณาวเสเนว ยาว น พุทฺธคุณา หตฺถตลํ อาคจฺฉนฺติ, ตาว ยานตฺตเย สเตฺต อวตารณปริปาจเนหิ ปติฏฺฐาเปโนฺต, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติโย จ วสีภาวํ ปาเปโนฺต ปญฺญาย อติวิย มตฺถกํ ปาปุณาตีติฯ

ตถา สมฺมาสโมฺพธิยา กตาภินีหาเรน มหาสเตฺตน ‘‘โก นุ อชฺช ปุญฺญญาณสมฺภาโร อุปจิโต, กิญฺจ มยา กตํ ปรหิต’’นฺติ ทิวเส ทิวเส ปจฺจเวกฺขเนฺตน สตฺตหิตตฺถํ อุสฺสาโห กรณีโย, สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อุปการาย อตฺตโน กายํ ชีวิตญฺจ โอสฺสชฺชิตพฺพํ, สเพฺพปิ สตฺตา อโนธิโส เมตฺตาย กรุณาย จ ผริตพฺพา, ยา กาจิ สตฺตานํ ทุกฺขุปฺปตฺติ, สพฺพา สา อตฺตนิ ปาฏิกงฺขิตพฺพา, สเพฺพสญฺจ สตฺตานํ ปุญฺญํ อพฺภนุโมทิตพฺพํ, พุทฺธมหนฺตตา อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, ยญฺจ กิญฺจิ กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย วา, ตํ สพฺพํ โพธินินฺนจิตฺตปุพฺพงฺคมํ กาตพฺพํฯ อิมินา หิ อุปาเยน โพธิสตฺตานํ อปริเมโยฺย ปุญฺญภาโค อุปจียติฯ อปิจ สตฺตานํ ปริโภคตฺถํ ปริปาลนตฺถญฺจ อตฺตโน สรีรํ ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิตฺวา ขุปฺปิปาสาสีตุณฺหวาตาตปาทิทุกฺขปฏิกาโร ปริเยสิตโพฺพฯ ยญฺจ ยถาวุตฺตทุกฺขปฏิการชํ สุขํ อตฺตนา ปฏิลภติ, ตถา รมณีเยสุ อารามุยฺยานปาสาทตลาทีสุ, อรญฺญายตเนสุ จ กายจิตฺตสนฺตาปาภาเวน อภินิพฺพุตตฺตา สุขํ วินฺทติ, ยญฺจ สุณาติ พุทฺธานุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธโพธิสตฺตานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารภูตํ ฌานสมาปตฺติสุขํ, ตํ สพฺพํ สเตฺตสุ อโนธิโส อุปสํหรติฯ อยํ ตาว อสมาหิตภูมิยํ นโยฯ

สมาหิโต ปน อตฺตนา ยถานุภูตํ วิเสสาธิคมนิพฺพตฺตํ ปีติปสฺสทฺธิสุขํ สพฺพสเตฺตสุ อธิมุจฺจติ, ตถา มหติ สํสารทุเกฺข, ตนฺนิมิตฺตภูเต จ กิเลสาภิสงฺขารทุเกฺข นิมุคฺคํ สตฺตนิกายํ ทิสฺวา ตตฺถปิ เฉทนเภทนผาลนปีสนคฺคิสนฺตาปาทิชนิตา ทุกฺขา ติพฺพา ขรา กฏุกา เวทนา นิรนฺตรํ จิรกาลํ เวทิยเนฺต นารเก, อญฺญมญฺญํ กุชฺฌนสนฺตาปนวิเหฐนหิํสนปราธีนตาทีหิ ทุกฺขํ อนุภวเนฺต ติรจฺฉาเน, โชติมาลา’กุลสรีเร อุทฺธพาหุวิรวเนฺต อุกฺกามุเข ขุปฺปิปาสาทีหิ ฑยฺหมาเน จ วนฺตเขฬาทิอาหาเร จ มหาทุกฺขํ เวทยมาเน เปเต จ ปริเยฏฺฐิมูลกํ มหนฺตํ อนยพฺยสนํ ปาปุณเนฺต หตฺถเจฺฉทาทิการณโยเคน ทุพฺพณฺณทุทฺทสิกทลิทฺทตาทิภาเวน ขุปฺปิปาสาทิโยเคน พลวเนฺตหิ อภิภวนียโต, ปเรสํ วหนโต, ปราธีนโต จ นารเก เปเต ติรจฺฉาเน จ อติสยเนฺต อปายทุกฺขนิพฺพิเสสํ ทุกฺขํ อนุภวเนฺต มนุเสฺส จ ตถา วิสยวิสปริโภควิกฺขิตฺตจิตฺตตายราคาทิปริยุฏฺฐาเนน ฑยฺหมาเน วายุเวคสมุฏฺฐิตชาลาสมิทฺธสุกฺขกฏฺฐสนฺนิปาเต อคฺคิกฺขเนฺธ วิย อนุปสนฺตปริฬาหวุตฺติเก อนิหตปราธีเน กามาวจรเทเว จ มหตา วายาเมน วิทูรมากาสํ วิคาหิตสกุนฺตา วิย, พลวเนฺตหิ ขิตฺตสรา วิย จ ‘‘สติปิ จิรปฺปวตฺติยํ อนจฺจนฺติกตาย ปาตปริโยสานา อนติกฺกนฺตชาติชรามรณา เอวา’’ติ รูปาวจรารูปาวจรเทเว จ ปสฺสเนฺตน เมตฺตาย

กรุณาย จ อโนธิโส สตฺตา ผริตพฺพาฯ เอวํ กาเยน วาจาย มนสา จ โพธิสมฺภาเร นิรนฺตรํ อุปจินเนฺตน อุสฺสาโห ปวเตฺตตพฺโพฯ

อปิจ ‘‘อจิเนฺตยฺยาปริมิตวิปุโลฬารวิมลนิรุปมนิรุปกฺกิเลสคุณนิจยนิทานภูตสฺส พุทฺธภาวสฺส อุสฺสกฺกิตฺวา สมฺปหํสนโยคฺยํ วีริยํ นาม อจิเนฺตยฺยานุภาวเมวฯ ยํ น ปจฺุรชนา โสตุมฺปิ สกฺกุณนฺติ, ปเคว ปฏิปชฺชิตุํฯ ตถา หิ ติวิธา อภินีหารจิตฺตุปฺปตฺติ, จตโุสฺส พุทฺธภูมิโย, จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ (ที. นิ. ๓.๒๑๐, ๓๑๓; อ. นิ. ๔.๓๒), กรุโณกาสตา, พุทฺธธเมฺมสุ นิชฺฌานกฺขนฺติ, สพฺพธเมฺมสุ นิรุปเลโป, สพฺพสเตฺตสุ ปุตฺตสญฺญา, สํสารทุเกฺขหิ อปริเขโท, สพฺพเทยฺยธมฺมปริจฺจาโค, เตน จ นิรติมานตา, อธิสีลสิกฺขาทิอธิฏฺฐานํ, ตตฺถ จ อจลตา, กุสลกิริยาสุ ปีติปาโมชฺชํ, วิเวกนินฺนจิตฺตตา, ฌานานุโยโค, อนวชฺชสุเตน อติตฺติ, ยถาสุตสฺส ธมฺมสฺส ปเรสํ หิตชฺฌาสเยน เทสนา, สตฺตานํ ญาเย นิเวสนํ, อารมฺภทฬฺหตา, ธีรวีรภาโว, ปราปวาทปราปกาเรสุ วิการาภาโว, สจฺจาธิฏฺฐานํ, สมาปตฺตีสุ วสีภาโว, อภิญฺญาสุ พลปฺปตฺติ, ลกฺขณตฺตยาวโพโธ, สติปฏฺฐานาทีสุ อภิโยเคน โลกุตฺตรมคฺคสมฺภารสมฺภรณํ, นวโลกุตฺตราวกฺกนฺตี’’ติ เอวมาทิกา สพฺพา โพธิสมฺภารปฏิปตฺติ วีริยานุภาเวเนว สมิชฺฌตีติ อภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อโนสฺสชเนฺตน สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ วีริยํ สมฺปาเทตพฺพํฯ สมฺปชฺชมาเน จ วีริเย ขนฺติอาทโย ทานาทโย จ สเพฺพปิ โพธิสมฺภารา ตทธีนวุตฺติตาย สมฺปนฺนา เอว โหนฺตีติฯ ขนฺติอาทีสุปิ อิมินา นเยน ปฏิปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อิติ สตฺตานํ สุขูปกรณปริจฺจาเคน พหุธา อนุคฺคหกรณํ ทาเนน ปฏิปตฺติ, สีเลน เตสํ ชีวิตสาปเตยฺยทารรกฺขอเภทปิยหิตวจนาวิหึสาทิกรณานิ, เนกฺขเมฺมน เนสํ อามิสปฏิคฺคหณธมฺมทานาทินา อเนกธา หิตจริยา, ปญฺญาย เตสํ หิตกรณูปายโกสลฺลํ, วีริเยน ตตฺถ อุสฺสาหารมฺภอสํหีรานิ, ขนฺติยา ตทปราธสหนํ, สเจฺจน เตสํ อวญฺจนตทุปการกิริยาสมาทานาวิสํวาทนาทิ, อธิฏฺฐาเนน ตทุปการกรเณ อนตฺถสมฺปาเตปิ อจลนํ, เมตฺตาย เตสํ หิตสุขานุจินฺตนํ, อุเปกฺขาย เตสํ อุปการาปกาเรสุ วิการานาปตฺตีติ เอวํ อปริมาเณ สเตฺต อารพฺภ อนุกมฺปิตสพฺพสตฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุถุชฺชเนหิ อสาธารโณ อปริมาโณ ปุญฺญญาณสมฺภารูปจโย เอตฺถ ปฏิปตฺตีติ เวทิตพฺพํฯ โย เจตาสํ ปจฺจโย วุโตฺต, ตสฺส จ สกฺกจฺจํ สมฺปาทนํฯ

โก วิภาโคติ ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโยฯ ตตฺถ กตาภินีหารสฺส โพธิสตฺตสฺส ปรหิตกรณาภินินฺนอาสยปฺปโยคสฺส กณฺหธมฺมโวกิณฺณา สุกฺกธมฺมา ปารมิโย, เตหิ อโวกิณฺณา สุกฺกา ธมฺมา อุปปารมิโย, อกณฺหา อสุกฺกา ปรมตฺถปารมิโยติ เกจิฯ สมุทาคมนกาเลสุ ปูริยมานา ปารมิโย, โพธิสตฺตภูมิยํ ปุณฺณา อุปปารมิโย, พุทฺธภูมิยํ สพฺพาการปริปุณฺณา ปรมตฺถปารมิโยฯ โพธิสตฺตภูมิยํ วา ปรหิตกรณโต ปารมิโย, อตฺตหิตกรณโต อุปปารมิโย, พุทฺธภูมิยํ พลเวสารชฺชสมธิคเมน อุภยหิตปริปูรณโต ปรมตฺถปารมิโยติ เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปณิธานารมฺภปรินิฏฺฐาเนสุ เตสํ วิภาโคติ อปเรฯ โทสุปสมกรุณาปกติกานํ ภวสุขวิมุตฺติสุขปรมสุขปฺปตฺตานํ ปุญฺญูปจยเภทโต ตพฺพิภาโคติ อเญฺญฯ

ลชฺชาสติมานาปสฺสยานํ โลกุตฺตรธมฺมาธิปตีนํ สีลสมาธิปญฺญาครุกานํ ตาริตตริตตารยิตูนํ อนุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปารมี, อุปปารมี, ปรมตฺถปารมีติ โพธิตฺตยปฺปตฺติโต ยถาวุตฺตวิภาโคติ เกจิฯ จิตฺตปณิธิโต ยาว วจีปณิธิ, ตาว ปวตฺตา สมฺภารา ปารมิโย, วจีปณิธิโต ยาว กายปณิธิ, ตาว ปวตฺตา อุปปารมิโย, กายปณิธิโต ปภุติ ปรมตฺถปารมิโยติ อปเรฯ อเญฺญ ปน ‘‘ปรปุญฺญานุโมทนวเสน ปวตฺตา สมฺภารา ปารมิโย, ปเรสํ การาปนวเสน

ปวตฺตา อุปปารมิโย, สยํ กรณวเสน ปวตฺตา ปรมตฺถปารมิโย''ติ วทนฺติฯ ตถา ภวสุขาวโห ปุญฺญญาณสมฺภาโร ปารมี, อตฺตโน นิพฺพานสุขาวโห อุปปารมี, ปเรสํ ตทุภยสุขาวโห ปรมตฺถปารมีติ เอเกฯ

ปุตฺตทารธนาทิอุปกรณปริจฺจาโค ปน ทานปารมี, อตฺตโน องฺคปริจฺจาโค ทานอุปปารมี, อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาโค ทานปรมตฺถปารมีฯ ตถา ปุตฺตทาราทิกสฺส ติวิธสฺสปิ เหตุ อวีติกฺกมนวเสน ติโสฺส สีลปารมิโย, เตสฺ เอว ติวิเธสฺ วตฺถูสุ อาลยํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา นิกฺขมนวเสน ติโสฺส เนกฺขมฺมปารมิโย, อุปกรณงฺคชีวิตตณฺหํ สมูหนิตฺวา สตฺตานํ หิตาหิตวินิจฺฉยกรณวเสน ติโสฺส ปญฺญาปารมิโย, ยถาวุตฺตเภทานํ ปริจฺจาคาทีนํ วายมนวเสน ติโสฺส วีริยปารมิโย, อุปกรณงฺคชีวิตนฺตรายกรานํ ขมนวเสน ติโสฺส ขนฺติปารมิโย, อุปกรณงฺคชีวิตเหตุ สจฺจาปริจฺจาควเสน ติโสฺส สจฺจปารมิโย, ทานาทิปารมิโย อกุปฺปาธิฏฺฐานวเสเนว สมิชฺฌนฺตีติ อุปกรณาทิวินาเสปิ อจลาธิฏฺฐานวเสน ติโสฺส อธิฏฺฐานปารมิโย, อุปกรณาทิอุปฆาตเกสุปิ สเตฺตสุ เมตฺตาย อวิชหนวเสน ติโสฺส เมตฺตาปารมิโย, ยถาวุตฺตวตฺถุตฺตยสฺส อุปการาปกาเรสุ สตฺตสงฺขาเรสุ มชฺฌตฺตตาปฏิลาภวเสน ติโสฺส อุเปกฺขาปารมิโยติ เอวมาทินา เอตาสํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

โก สงฺคโหติ เอตฺถ ปน ยถา เอตา วิภาคโต ตึสวิธาปิ ทานปารมีอาทิภาวโต ทสวิธา, เอวํ ทานสีลขนฺติวีริยฌานปญฺญาสภาเวน ฉพฺพิธาฯ เอตาสุ หิ เนกฺขมฺมปารมี สีลปารมิยา สงฺคหิตา ตสฺสา ปพฺพชฺชาภาเว, นีวรณวิเวกภาเว ปน ฌานปารมิยา, กุสลธมฺมภาเว ฉหิปิ สงฺคหิตาฯ สจฺจปารมี สีลปารมิยา เอกเทโสเยว วจีสจฺจวิรติสจฺจปเกฺข, ญาณสจฺจปเกฺข ปน ปญฺญาปารมิยา สงฺคหิตาฯ เมตฺตาปารมี ฌานปารมิยา เอว, อุเปกฺขาปารมี ฌานปญฺญาปารมีหิ, อธิฏฺฐานปารมี สพฺพาหิปิ สงฺคหิตาติฯ

เอเตสญฺจ ทานาทีนํ ฉนฺนํ คุณานํ อญฺญมญฺญํ สมฺพนฺธานํ ปญฺจทสยุคฬาทีนิ ปญฺจทสยุคฬาทิสาธกานิ โหนฺติ – เสยฺยถิทํ? ทานสีลยุคเฬน ปรหิตาหิตานํ กรณากรณยุคฬสิทฺธิ, ทานขนฺติยุคเฬน อโลภาโทสยุคฬสิทฺธิ, ทานวีริยยุคเฬน จาคสุตยุคฬสิทฺธิ, ทานฌานยุคเฬน กามโทสปฺปหานยุคฬสิทฺธิ, ทานปญฺญายุคเฬน อริยยานธุรยุคฬสิทฺธิ, สีลขนฺติทฺวเยน ปโยคาสยสุทฺธิทฺวยสิทฺธิ, สีลวีริยทฺวเยน ภาวนาทฺวยสิทฺธิ, สีลฌานทฺวเยน ทุสฺสีลฺยปริยุฏฺฐานปฺปหานทฺวยสิทฺธิ, สีลปญฺญาทฺวเยน ทานทฺวยสิทฺธิ, ขนฺติวีริยยุคเฬน ขมาเตชทฺวยสิทฺธิ, ขนฺติฌานยุคเฬน วิโรธานุโรธปฺปหานยุคฬสิทฺธิ , ขนฺติปญฺญายุคเฬน สุญฺญตาขนฺติปฏิเวธทุกสิทฺธิ, วีริยฌานทุเกน ปคฺคาหาวิเกฺขปทุกสิทฺธิ, วีริยปญฺญาทุเกน สรณทุกสิทฺธิ, ฌานปญฺญาทุเกน ยานทุกสิทฺธิฯ ทานสีลขนฺติตฺติเกน โลภโทสโมหปฺปหานตฺติกสิทฺธิ, ทานสีลวีริยตฺติเกน โภคชีวิตกายสาราทานตฺติกสิทฺธิ, ทานสีลฌานตฺติเกน ปุญฺญกิริยวตฺถุตฺติกสิทฺธิ, ทานสีลปญฺญาติเกน อามิสาภยธมฺมทานตฺติกสิทฺธีติ เอวํ อิตเรหิปิ ติเกหิ จตุกฺกาทีหิ จ ยถาสมฺภวํ ติกานิ จตุกฺกาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

เอวํ ฉพฺพิธานมฺปิ ปน อิมาสํ ปารมีนํ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ สพฺพปารมีนํ สมูหสงฺคหโต หิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิฯ เสยฺยถิทํ – สจฺจาธิฏฺฐานํ, จาคาธิฏฺฐานํ, อุปสมาธิฏฺฐานํ, ปญฺญาธิฏฺฐานนฺติฯ ตตฺถ อธิติฏฺฐติ เอเตน, เอตฺถ วา อธิติฏฺฐติ, อธิฏฺฐานมตฺตเมว วา ตนฺติ อธิฏฺฐานํฯ สจฺจญฺจ ตํ อธิฏฺฐานญฺจ, สจฺจสฺส วา อธิฏฺฐานํ, สจฺจํ อธิฏฺฐานํ เอตสฺสาติ วา สจฺจาธิฏฺฐานํฯ เอวํ เสเสสุปิฯ ตตฺถ อวิเสสโต ตาว โลกุตฺตรคุเณ กตาภินีหารสฺส อนุกมฺปิตสพฺพสตฺตสฺส มหาสตฺตสฺส ปริญฺญานุรูปํ สพฺพปารมิปริคฺคหโต สจฺจาธิฏฺฐานํ, เตสํ ปฏิ

ปกฺขปริจฺจาคโต จาคาธิฏฺฐานํ, สพฺพปารมิตาคุเณหิ อุปสมโต อุปสมาธิฏฺฐานํ , เตหิเยว ปรหิโตปายโกสลฺลโต ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ วิเสสโต ปน ‘‘อตฺถิกชนํ อวิสํวาเทตฺวา ทสฺสามี’’ติ ปฏิชานโต, ปฏิญฺญํ อวิสํวาเทตฺวา ทานโต, ทานํ อวิสํวาเทตฺวา อนุโมทนโต, มจฺฉริยาทิปฏิปกฺขปริจฺจาคโต, เทยฺยปฏิคฺคาหกทานเทยฺยธมฺมกฺขเยสุ โลภโทสโมหภยวูปสมโต, ยถารหํ ยถากาลํ ยถาวิธานญฺจ ทานโต, ปญฺญุตฺตรโต จ กุสลธมฺมานํ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ ทานํฯ ตถา สํวรสมาทานสฺส อวีติกฺกมโต, ทุสฺสีลฺยปริจฺจาคโต, ทุจฺจริตวูปสมโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ สีลํฯ ยถาปฏิญฺญํ ขมนโต, ปราปราธวิกปฺปปริจฺจาคโต, โกธปริยุฏฺฐานวูปสมโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานา ขนฺติฯ ปฏิญฺญานุรูปํ ปรหิตกรณโต, วิสาทปริจฺจาคโต, อกุสลธมฺมานํ วูปสมโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ วีริยํฯ ปฏิญฺญานุรูปํ โลกหิตานุจินฺตนโต, นีวรณปริจฺจาคโต, จิตฺตวูปสมโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ ฌานํฯ ยถาปฏิญฺญํ ปรหิตูปายโกสลฺลโต, อนุปายกิริยาปริจฺจาคโต , โมหชปริฬาหวูปสมโต, สพฺพญฺญุตาปฏิลาภโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานา ปญฺญาฯ

ตตฺถ เญยฺยปฏิญฺญานุวิธาเนหิ สจฺจาธิฏฺฐานํ, วตฺถุกามกิเลสกามปริจฺจาเคหิ จาคาธิฏฺฐานํ, โทสทุกฺขวูปสเมหิ อุปสมาธิฏฺฐานํ, อนุโพธปฏิเวเธหิ ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ ติวิธสจฺจปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ สจฺจาธิฏฺฐานํ, ติวิธจาคปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ จาคาธิฏฺฐานํ, ติวิธวูปสมปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ อุปสมาธิฏฺฐานํ, ติวิธญาณปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ สจฺจาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ จาคูปสมปญฺญาธิฏฺฐานานิ อวิสํวาทนโต , ปฏิญฺญานุวิธานโต จฯ จาคาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจูปสมปญฺญาธิฏฺฐานานิ ปฏิปกฺขปริจฺจาคโต, สพฺพปริจฺจาคผลตฺตา จฯ อุปสมาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจจาคปญฺญาธิฏฺฐานานิ กิเลสปริฬาหูปสมโต, กามูปสมโต, กามปริฬาหูปสมโต จฯ ปญฺญาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจจาคูปสมาธิฏฺฐานานิ ญาณปุพฺพงฺคมโต, ญาณานุปริวตฺตนโต จาติ เอวํ สพฺพาปิ ปารมิโย สจฺจปฺปภาวิตา จาคปริพฺยญฺชิตา อุปสโมปพฺรูหิตา ปญฺญาปริสุทฺธาฯ สจฺจญฺหิ เอตาสํ ชนกเหตุ, จาโค ปริคฺคาหกเหตุ, อุปสโม ปริวุฑฺฒิเหตุ, ปญฺญา ปาริสุทฺธิเหตุฯ ตถา อาทิมฺหิ สจฺจาธิฏฺฐานํ สจฺจปฏิญฺญตฺตา, มชฺเฌ จาคาธิฏฺฐานํ กตปณิธานสฺส ปรหิตาย อตฺตปริจฺจาคโต, อนฺเต อุปสมาธิฏฺฐานํ สพฺพูปสมปริโยสานตฺตา, อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ตสฺมึ สติ สมฺภวโต, อสติ อภาวโต, ยถาปฏิญฺญญฺจ ภาวโตฯ

ตตฺถ มหาปุริสา อตฺตหิตปรหิตกเรหิ ครุปิยภาวกเรหิ สจฺจจาคาธิฏฺฐาเนหิ คิหิภูตา อามิสทาเนน ปเร อนุคฺคณฺหนฺติฯ ตถา อตฺตหิตปรหิตกเรหิ ครุปิยภาวกเรหิ อุปสมปญฺญาธิฏฺฐาเนหิ จ ปพฺพชิตภูตา ธมฺมทาเนน ปเร อนุคฺคณฺหนฺติฯ

ตตฺถ อนฺติมภเว โพธิสตฺตสฺส จตุรธิฏฺฐานปริปูรณํฯ ปริปุณฺณจตุรธิฏฺฐานสฺส หิ จริมกภวูปปตฺตีติ เอเกฯ ตตฺร หิ คพฺภโอกฺกนฺติฐิติอภินิกฺขมเนสุ ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคเมน สโต สมฺปชาโน สจฺจาธิฏฺฐานปาริปูริยา สมฺปติชาโต อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สพฺพา ทิสา โอโลเกตฺวา สจฺจานุปริวตฺตินา วจสา ‘‘อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐ…เป.… เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิ, อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคเมน ชิณฺณาตุรมตปพฺพชิตทสฺสาวิโน จตุธมฺมปเทสโกวิทสฺส โยพฺพนาโรคฺยชีวิตสมฺปตฺติมทานํ อุปสโม, จาคาธิฏฺฐานสมุทาคเมน มหโต ญาติปริวฏฺฏสฺส หตฺถคตสฺส จ จกฺกวตฺติรชฺชสฺส อนเปกฺขปริจฺจาโคติฯ

ทุติเย ฐาเน อภิสโมฺพธิยํ จตุรธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ เกจิฯ ตตฺถ หิ ยถาปฏิญฺญํ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อภิสมโย, ตโต หิ สจฺจาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน สพฺพกิเลโสปกฺกิเลสปริจฺจาโค, ตโต หิ จาคาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน ปรมูปสมสมฺปตฺติ, ตโต หิ อุปสมาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน อนาวรณญาณปฏิลาโภ, ตโต หิ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ, ตํ อสิทฺธํ อภิสโมฺพธิยาปิ ปรมตฺถภาวโตฯ

ตติเย ฐาเน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) จตุรธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ อเญฺญฯ ตตฺถ หิ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส ทฺวาทสหิ อากาเรหิ อริยสจฺจเทสนาย สจฺจาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สทฺธมฺมมหายาคกรเณน จาคาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สยํ อุปสนฺตสฺส ปเรสํ อุปสมเนน อุปสมาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส วิเนยฺยานํ อาสยาทิปริชานเนน ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ, ตทปิ อสิทฺธํ อปริโยสิตตฺตา พุทฺธกิจฺจสฺสฯ

จตุเตฺถ ฐาเน ปรินิพฺพาเน จตุรธิฏฺฐานปริปุณฺณนฺติ อปเรฯ ตตฺร หิ ปรินิพฺพุตตฺตา ปรมตฺถสจฺจสมฺปตฺติยา สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรณํ, สพฺพูปธิปฏินิสฺสเคฺคน จาคาธิฏฺฐานปริปูรณํ, สพฺพสงฺขารูปสเมน อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรณํ, ปญฺญาปโยชนปรินิฏฺฐาเนน ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรณนฺติฯ

ตตฺร มหาปุริสสฺส วิเสเสน เมตฺตาเขเตฺต อภิชาติยํ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน กรุณาเขเตฺต อภิสโมฺพธิยํ ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน มุทิตาเขเตฺต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส จาคาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน อุเปกฺขาเขเตฺต ปรินิพฺพาเน อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺรปิ สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สํวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส อาปทาสุ ถาโม เวทิตโพฺพ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคตสฺส สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพาฯ เอวํ สีลาชีวจิตฺตทิฏฺฐิวิสุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ

ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน โทสา อคตึ น คจฺฉติ อวิสํวาทนโต, จาคาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน โลภา อคตึ น คจฺฉติ อนภิสงฺคโต, อุปสมาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน ภยา อคตึ น คจฺฉติ อนปราธโต, ปญฺญาธิฏฺฐานสมฺทาคเมน โมหา อคตึ น คจฺฉติ ยถาภูตาวโพธโตฯ

ตถา ปฐเมน อทุโฏฺฐ อธิวาเสติ, ทุติเยน อลุโทฺธ ปฏิเสวติ, ตติเยน อภีโต ปริวเชฺชติ, จตุเตฺถน อสมฺมูโฬฺห วิโนเทติฯ ปฐเมน เนกฺขมฺมสุขปฺปตฺติ, อิตเรหิ ปวิเวกอุปสมสโมฺพธิสุขปฺปตฺติโย โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา วิเวกชปีติสุขสมาธิชปีติสุขอปฺปีติชกายสุขสติปาริสุทฺธิชอุเปกฺขาสุขปฺปตฺติโย เอเตหิ จตูหิ ยถากฺกมํ โหนฺตีติฯ เอวมเนกคุณานุพเนฺธหิ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สพฺพปารมิสมูหสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ยถา จ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สพฺพปารมิสงฺคโห, เอวํ กรุณาปญฺญาหิปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สโพฺพปิ หิ โพธิสมฺภาโร กรุณาปญฺญาหิ สงฺคหิโตฯ กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตา หิ ทานาทิคุณา มหาโพธิสมฺภารา ภวนฺติ พุทฺธตฺตสิทฺธิปริโยสานาติ เอวเมตาสํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

โก สมฺปาทนูปาโยติ สกลสฺสาปิ ปุญฺญาทิสมฺภารสฺส สมฺมาสโมฺพธึ, อุทฺทิสฺส **อนวเสสสมฺภรณํ** อเวกลฺลการิตาโยเคน, ตตฺถ จ **สกฺกจฺจการิตา** อาทรพหุมานโยเคน, **สาตจฺจการิตา** นิรนฺตรปโยเคน, จิรกาลาทิโยโค จ อนฺตรา อโวสานาปชฺชเนนาติ จตุรงฺคโยโค เอตาสํ สมฺปาทนูปาโยฯ อปิจ สมาสโต กตาภินีหารสฺส อตฺตนิ สิเนหสฺส ปริยาทานํ, ปเรสุ จ สิเนหสฺส ปริวฑฺฒนํ เอตาสํ สมฺปาทนูปาโยฯ สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมาย หิ กตมหาปณิธานสฺส มหาสตฺตสฺส ยาถาวโต ปริชานเนน สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนุปลิตฺตสฺส อตฺตนิ สิเนโห ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, มหากรุณาสมาโยควเสน ปน ปิเย ปุเตฺต วิย สพฺพสเตฺต สมฺปสฺสมานสฺส เตสุ เมตฺตาสิเนโห ปริวฑฺฒติฯ ตโต จ ตํตทาวตฺถานุรูปมตฺตปรสนฺตาเนสุ โลภโทสโมหวิคเมน วิทูรีกตมจฺฉริยาทิโพธิสมฺภารปฏิปโกฺข มหาปุริโส ทานปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาสงฺขาเตหิ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ (ที. นิ. ๓.๒๑๐; อ. นิ. ๔.๓๒) จตุรธิฏฺฐานานุคเตหิ อจฺจนฺตํ ชนสฺส สงฺคหกรณวเสน อุปริ ยานตฺตเย อวตารณํ ปริปาจนญฺจ กโรติฯ มหาสตฺตานญฺหิ มหาปญฺญา มหากรุณา จ ทาเนน อลงฺกตา; ทานํ ปิยวจเนน; ปิยวจนํ อตฺถจริยาย; อตฺถจริยาสมานตฺตตาย อลงฺกตา สงฺคหิตา จฯ สพฺพภูตตฺตภูตสฺส หิ โพธิสตฺตสฺส สพฺพตฺถ สมานสุขทุกฺขตาย สมานตฺตตาสิทฺธิฯ พุทฺธภูโต ปน เตเหว สงฺคหวตฺถูหิ จตุรธิฏฺฐานปริปูริตาภิพุเทฺธหิ ชนสฺส อจฺจนฺติกสงฺคหกรเณน อภิวินยนํ กโรติฯ ทานญฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ จาคาธิฏฺฐาเนน ปริปูริตาภิพุทฺธํ ; ปิยวจนํ สจฺจาธิฏฺฐาเนน; อตฺถจริยา ปญฺญาธิฏฺฐาเนน; สมานตฺตตา อุปสมาธิฏฺฐาเนน ปริปูริตาภิพุทฺธาฯ ตถาคตานญฺหิ สพฺพสาวกปเจฺจกพุเทฺธหิ สมานตฺตตา ปรินิพฺพาเนฯ ตตฺร หิ เตสํ อวิเสสโต เอกีภาโวฯ เตเนวาห ‘‘นตฺถิ วิมุตฺติยา นานตฺต’’นฺติฯ

โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘สโจฺจ จาคี อุปสโนฺต, ปญฺญวา อนุกมฺปโก,
สมฺภตสพฺพสมฺภาโร, กํ นามตฺถํ น สาธเยฯ

มหาการุณิโก สตฺถา, หิเตสี จ อุเปกฺขโก,
นิรเปโกฺข จ สพฺพตฺถ, อโห อจฺฉริโย ชิโนฯ

วิรโตฺต สพฺพธเมฺมสุ, สเตฺตสุ จ อุเปกฺขโก,
สทา สตฺตหิเต ยุโตฺต, อโห อจฺฉริโย ชิโนฯ

สพฺพทา สพฺพสตฺตานํ, หิตาย จ สุขาย จ,
อุยฺยุโตฺต อกิลาสู จ, อโห อจฺฉริโย ชิโน’’ติฯ (จริยา. อฏฺฐ. ๓๒๐ ปกิณฺณกกถา);

กิตฺตเกน กาเลน สมฺปาทนนฺติ เหฏฺฐิเมน ตาว ปริเจฺฉเทน จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มชฺฌิเมน อฏฺฐาสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, อุปริเมน โสฬสาสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, เอเต จ เภทา ยถากฺกมํ ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกวเสน ญาตพฺพาฯ ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ, ปญฺญา ติกฺขาฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหติ, วีริยาธิกานํ ปญฺญา มนฺทาฯ ปญฺญานุภาเวน จ สมฺมาสโมฺพธิ อภิคนฺตพฺพาติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อวิเสเสน ปน วิมุตฺติปริปาจนียานํ ธมฺมานํ ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาเวน ตโยเปเต เภทา ยุตฺตาติ วทนฺติฯ ติวิธา หิ โพธิสตฺตา อภินีหารกฺขเณ ภวนฺติ อุคฺฆฏิตญฺญูวิปญฺจิตญฺญูเนยฺยเภเทนฯ เตสุ อุคฺฆฏิตญฺญู สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขา จตุปฺปทิกํ คาถํ สุณโนฺต ตติยปเท อปริโยสิเตเยว ฉฬภิญฺญาหิ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย โหติ, ทุติโย สตฺถุ สมฺมุขา จตุปฺปทิกํ คาถํ สุณโนฺต อปริโยสิเตเยว จตุตฺถปเท ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ ปตฺ

ตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย โหติ, อิตโร ภควโต สมฺมุขา จตุปฺปทิกํ คาถํ สุตฺวา ปริโยสิตาย คาถาย ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย ภวติฯ ตโยเปเต วินา กาลเภเทน กตาภินีหาร ลทฺธพฺยากรณา ปารมิโย ปูเรนฺตา ยถากฺกมํ ยถาวุตฺตเภเทน กาเลน สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณนฺติฯ เตสุ เตสุ ปน กาลเภเทสุ อปริปุเณฺณสุ เต เต มหาสตฺตา ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทาน สทิสํ ทานํ เทนฺตาปิ ตทนุรูเป สีลาทิสพฺพปารมิธเมฺม อาจินนฺตาปิ อนฺตรา พุทฺธา ภวิสฺสนฺตีติ อการณเมตํฯ กสฺมา? ญาณสฺส อปริปจฺจนโตฯ ปริจฺฉินฺนกาลนิปฺผาทิตํ วิย หิ สสฺสํ ปริจฺฉินฺนกาเล ปรินิปฺผาทิตา สมฺมาสโมฺพธิฯ ตทนฺตรา ปน สพฺพุสฺสาเหน วายมเนฺตนาปิ น สกฺกา ปาปุณิตุนฺติ ปารมิปาริปูรี ยถาวุตฺตกาลวิเสสํ วินา น สมฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

โก อานิสํโสติ เย เต กตาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ –

‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
สํสรํ ทีฆมทฺธานํ, กปฺปโกฏิสเตหิปิ;
อวีจิมฺหิ นุปฺปชฺชนฺติ, ตถา โลกนฺตเรสุ จา’’ติฯ อาทินา (อภิ. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒๗.ทูเรนิทานกถา; จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) –

อฏฺฐารส อภพฺพฎฺฐานานุปคมนปฺปการา อานิสํสา สํวณฺณิตาฯ เย จ ‘‘สโต สมฺปชาโน อานนฺท โพธิสโตฺต ตุสิตากายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๙๙) โสฬส อจฺฉริยพฺภุตธมฺมปฺปการา, เย จ ‘‘สีตํ พฺยปคตํ โหติ, อุณฺหญฺจ อุปสมฺมตี’’ติอาทินา (พุ. วํ. ๘๓), ‘‘ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสเตฺต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธตี’’ติอาทินา จ ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตปฺปการา, เย วา ปนเญฺญปิ ‘‘โพธิสตฺตานํ อธิปฺปาย สมิชฺฌนํ กมฺมาทีสุ วสีภาโว’’ติ เอวมาทโย ตตฺถ ตตฺถ ชาตกพุทฺธวํสาทีสุ ทสฺสิตปฺปการา อานิสํสา, เต สเพฺพปิ เอตาสํ อานิสํสา, ตถา ยถานิทสฺสิตเภทา อโลภาโทสาทิคุณยุคฬาทโย จาติ เวทิตพฺพาฯ

กิํ ผลนฺติ สมาสโต ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธภาโว เอตาสํ ผลํ, วิตฺถารโต ปน ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณ- (ที. นิ. ๒.๒๔ อาทโย; ๓.๑๖๘ อาทโย; ม. นิ. ๒.๓๘๕) อสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิอเนกคุณคณสมุชฺชลรูปกายสมฺปตฺติอธิฎฺฐานา ทสพลจตุเวสารชฺชฉอสาธารณญาณอฎฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺม- (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕; มูลฏี. ๒.สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา) -ปภุติอเนกสตสหสฺสคุณสมุทโยปโสภินี ธมฺมกายสิรี, ยาวตา ปน พุทฺธคุณา เย อเนเกหิปิ กเปฺปหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธนาปิ วาจาย ปริโยสาเปตุํ น สกฺกา, อิทํ เอตาสํ ผลนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน พุทฺธวํสจริยาปิฎกชาตกมหาปทานสุตฺตาทีนํ วเสน เวทิตโพฺพฯ

ยถาวุตฺตาย ปฏิปทาย ยถาวุตฺตวิภาคานํ ปารมีนํ ปูริตภาวํ สนฺธายาห **‘‘สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา**’’ติฯ สติปิ มหาปริจฺจาคานํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ **‘‘ปญฺจ มหาปริจฺจาเค**’’ติ วิสุํ คหณํ, ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโต วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณํ, ปริคฺคหปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ ธนรชฺชปริจฺจาคโต ปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณญฺจ กตํฯ คตปจฺจาคติกวตฺตสงฺขาตาย ปุพฺพภาคปฏิปทาย สทฺธิํ อภิญฺญาสมาปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพโยโค**ฯ ทานาทีสุเยว สาติสยปฏิปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพจริยา,** ยา จริยาปิฎกสงฺคหิตาฯ อภินีหาโร **ปุพฺพโยโค,** ทานาทิปฏิปตฺติ, กายวิเวกวเสน เอกจริยา วา **ปุพฺพจริยา**ติ เกจิฯ ทานาทีนเญฺจว อปฺปิจฺฉตาทีนญฺจ สํสารนิพฺพาเนสุ อาทีนวานิสํสาทีนญฺจ วิภาวนวเสน สตฺตานํ โพธิตฺตเย ปติฏฺฐาปนปริปาจนวเสน ปวตฺตา กถา **ธมฺมกฺ**

ขานํ ญาตีนํ อตฺถจริยา **ญาตตฺถจริยา,** สาปิ กรุณายนวเสเนวฯ **อาทิ**-สทฺทน โลกตฺถ จริยาทโย สงฺคณฺหาติฯ กมฺมสฺสกตาญาณวเสน, อนวชฺชกมฺมายตนวิชฺชาฎฺฐานปริจยวเสน, ขนฺธายตนาทิปริจยวเสน, ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน จ ญาณจาโร **พุทฺธิจริยา,** สา ปน อตฺถโต ปญฺญาปารมีเยว, ญาณสมฺภารทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณํฯ **โกฏิ**นฺติ ปริยนฺตํ, อุกฺกํโสติ อโตฺถฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวาฯ **พฺรู เหตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวาฯ สติปฏฺฐานาทิคฺคหเณน อาคมนปฏิปทํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสติ, วิ ปสฺสนาสหคตา เอว วา สติปฏฺฐานาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ เอตฺถ จ ‘‘เยน อภินีหาเรนา’’ติอาทินา อาคมนปฏิปทาย อาทิํ ทเสฺสติ, ‘‘ทานปารมี’’ติอาทินา มชฺฌํ, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน’’ติ อาทินา ปริโยสานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สมฺปติชาโตติ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา มุหุตฺตชาโต, น มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺตฯ นิกฺขนฺ ตมตฺตญฺหิ มหาสตฺตํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหิํสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคณฺหิํสุ, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุญฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฎฺฐิโตติ **ยถาห** ภควา มหาปทานเทสนายํฯ **เสตมฺหิ ฉเตฺต**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺตฯ **อนุหีรมาเน**ติ ธาริยมาเนฯ เอตฺถ จ ฉตฺตคฺคหเณเนว ขคฺคาทีนิ ปญฺจ กกุธภณฺฑานิปิ (ชา. ๒.๑๙.๗๒) วุตฺตาเนวาติ เวทิตพฺพํฯ ขคฺคตาลวณฺฏโมรหตฺถกวาฬพีชนี อุณฺหีสปฏฺฏาปิ หิ ฉเตฺตน สห ตทา อุปฏฺฐิตา อเหสุํฯ ฉตฺตาทีนิเยว จ ตทา ปญฺญายิํสุ, น ฉตฺ ตาทิคาหกาฯ **สพฺพา จ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสาฯ นยิทํ สพฺพทิสาวิโลกนํ สตฺตปทวีติหารุตฺต รกาลํ ทฎฺฐพฺพํฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมทิสํ โอโลเกสิ, ตตฺถ เทว มนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา ‘‘มหาปุริส อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา, จตโสฺส อนุทิสา, เหฎฺฐา, อุปรีติ สพฺพา ทิสา อนุวิโลเกตฺวา สพฺพตฺถ อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรา ทิสา’’ติ ตตฺถ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสิฯ **อา สภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **อโคฺค**ติ สพฺพปฐโมฯ **เชโฎฺฐ เสโฎฺฐ**ติ จ ตเสฺสว เววจนํฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

‘‘**อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาวนา**’’ติ สงฺขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ ‘‘**ยญฺหิ**’’ติ อาทินา วิตฺถารโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ –

‘‘อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา,
น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓);

อิมิสฺสา คาถายฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจารตาย อนาวรณญาณนฺ ติ อาห ‘‘**สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสา**’’ติฯ ‘‘**ตถา อยํ ภควาปิ คโต…เป…. ปุพฺพนิมิตฺตภาวนา**’’ติ เอเตน อภิชาติยํ ธมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนวิเสสา สพฺพโพธิสตฺตานํ สาธารณาติ ทเสฺสติฯ ปารมิตานิสฺสนฺทา หิ เตติฯ

วิกฺกมีติ อคมาสิฯ **มรู**ติ เทวาฯ **สมา**ติ วิโลกนสมตาย สมา สทิสิโยฯ มหาปุริโส หิ ยถา เอกํ ทิสํ วิโลเกสิ, เอวํ เสสา ทิสาปิ, น กตฺถจิ วิโลกเน วิพนฺธ ตสฺส อโหสีติฯ **สมา**ติ วา วิโลเกตุํ ยุตฺตาติ อโตฺถฯ น หิ ตทา โพธิสตฺตสฺส วิรูปพีภจฺฉวิสมรูปานิ วิโลเกตุํ อยุตฺตานิ ทิสาสุ อุปฏฺฐหนฺตีติฯ

‘‘เอวํ ตถาคโต’’ติ กายคมนเฏฺฐน คต-สเทฺทน ตถาคต-สทฺทํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ญาณคมนเฏฺฐน ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนกฺขเมฺมนา**ติ อโลภปฺปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทนฯ กุสลา หิ ธมฺมา อิธ เนกฺขมฺมํ, น ปพฺพชฺชาทโย, ‘‘ปฐมชฺฌาเนนา’’ติ จ วทนฺติฯ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **คโต** อธิคโต, ปฏิปโนฺน อุตฺตริวิเสสนฺติ อโตฺถฯ **ปหายา**ติ วา ปหานเหตุ, ปหานลกฺขณํ วาฯ เหตุลกฺขณโตฺถ หิ อยํ ปหาย-สโทฺทฯ ‘‘กามจฺฉนฺทาทิปฺปหานเหตุกํ คโต’’ติ เหตุถ วุตฺตํ คมนํ อวโพโธ, ปฏิปตฺติ เอว วาฯ กามจฺฉนฺทาทิปฺปหาเนน จ ตํ ลกฺขียติฯ เอส นโย **‘‘ปทาเลตฺวา’’**ติอาทีสุปิฯ **อพฺยาปาเทนา**ติ เมตฺตายฯ **อาโลกสญฺญายา**ติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน อุปฏฺฐิตอาโลกสญฺชานเนน ฯ **อวิเกฺขเปนา**ติ สมาธินาฯ **ธมฺมววตฺถาเนนา**ติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาววินิจฺฉเยน, ‘‘สปฺปจฺจยนามรูปววตฺถาเนนา’’ติปิ วทนฺติฯ

เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) วุตฺตาย ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย ภควโต ตถาคตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห อุปาเยน อฏฺฐหิ สมาปตฺตีหิ, อฏฺฐารสหิ จ มหาวิปสฺสนาหิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ญาเณนา’’**ติอาทิมาหฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานญฺหิ วิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญายํ ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติ, ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชน, ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทิ สมธิคโมติ สมาปตฺติวิปสฺสนานํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนาทิ อุปาโย, อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐา นีวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สมาปตฺติวิหารปฺปเวสวิพนฺธเนน นีวรณานิ กวาฏสทิสานีติ อาห **‘‘นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา’’**ติฯ ‘‘รตฺติํ วิตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ทิวา กมฺมเนฺต ปโยเชตี’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน วิย วิตกฺกวิจารา ธูมายนาติ อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘วิตกฺกวิจารธูม’’**นฺติฯ กิญฺจาปิ ปฐมชฺฌานูปจาเรเยว จ ทุกฺขํ, จตุตฺถชฺฌานูปจาเรเยว สุขํ ปหียติ, อติสยปฺปหานํ ปน สนฺธายาห **‘‘จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหายา’’**ติฯ

อนิจฺจสฺส, อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขตธเมฺม ‘‘นิจฺจา, สสฺสตา’’ติ เอวํ ปวตฺตมิจฺฉาสญฺญํ , สญฺญาสีเสน ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพิชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ ตถา **วิราคานุปสฺสนายา**ติ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนายฯ ‘‘เต สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายติํ สมุทยวเสน อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ วา อนุปสฺสนา **นิโรธานุปสฺสนา**ฯ เตเนวาห ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ, โน สมุเทตี’’ติฯ มุญฺจิตุกมฺยตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา** ฯ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา หิ อยํฯ **อาทาน**นฺติ นิจฺจาทิวเสน คหณํฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน เอกตฺตคฺคหณํ **ฆนสญฺญาฯ อายูหนํ** อภิสงฺขรณํฯ อวตฺถาวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโมฯ ธุวสญฺญ**นฺติ ถิรภาวคฺคหณํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สมูหาทิฆนวเสน, สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สงฺขารานํ สวิคฺคหคฺคหณํฯ **ปณิธิ**นฺติ ราคาทิปณิธิํ, สา ปนตฺถโต ตณฺหานํ วเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตาฯ

อภินิเวสนฺติ อตฺตานุทิฏฺฐิํฯ อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพธมฺมตีรณํ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาฯ สาราทานาภินิเวส**นฺติ อสาเร สารคฺคหณวิปลฺลาสํฯ ‘‘อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปโนฺน’’ติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโสฯ** เกจิ ปน ‘‘อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธานนฺติ อาทินา ปวตฺตสํสยาปตฺติ **สโมฺมหาภินิเวโส’’**ติ วทนฺติฯ สงฺขาเรสุ เลณตาณภาวคฺคหณํ **อาลยาภินิเวโสฯ** ‘‘อาลยรตา อาลยสมฺทิตา’’ติ วจนโต อาลโย ตณฺหา, สาเยว จกฺขาทีสุ รู

ปาทีสุ จ อภินิวิสนวเสน ปวตฺติยา **อาลยาภินิเวโส**ติ เกจิฯ ‘‘เอวํวิธา สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตี’’ติ ปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาฯ** วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ, ตตฺถ อารมฺมณกรณสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติยา **วิวฏฺฏานุปสฺสนา** โคตฺรภุฯ **สํโยคาภินิเวส**นฺติ สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ อภินิวิสนํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ, ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **‘‘โอฬาริเก’’**ติ อุปริมคฺควชฺฌ กิเลส อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสนปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควชฺฌหิ โอฬาริกาติฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเต, อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลเส**ติ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเสฯ น หิ ปฐมาทิมคฺคหิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺตีติฯ

กกฺขฬตฺตํ กฐินภาโวฯ **ปคฺฆรณํ** ทฺรวภาโวฯ โลกิยวายุนา ภสฺตสฺส วิย เยน ตํตํกลาปสฺส อุทฺธุมายนํ, ถมฺภภาโว วา, ตํ **วิตฺถมฺภนํฯ** วิชฺชมาเนปิ กลาปนฺตรภูตานํ กลาปนฺตรภูเตหิ อสมฺผุฏฺฐภาเว, ตํตํภูตวิวิตฺตตา รูปปริยนฺโต อากาโสติ เยสํ โย ปริเจฺฉโท, เตหิ โส อสมฺผุโฏฺฐว, อญฺญถา ภูตานํ ปริเจฺฉทสภาโว น สิยา พฺยาปีภาวาปตฺติโต ฯ อพฺยาปิตา หิ อสมฺผุฏฺฐตาติฯ ยสฺมิํ กลาเป ภูตานํ ปริเจฺฉโท, เตหิ อสมฺผุฏฺฐภาโว **อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํฯ** เตนาห ภควา อากาสธาตุนิเทฺทเส ‘‘อสมฺผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหี’’ติ (ธ. ส. ๖๓๗)ฯ

วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺปนํฯ** เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาวเสเนตํ วุตฺตํ **‘‘สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณ’’**นฺติฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธวิภเงฺค ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา (วิภ. ๙๒) เจตนาว วิภตฺตา, อภิสงฺขรณลกฺขณา จ เจตนาฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร? กุสลา เจตนา กามาวจรา’’ติ อาทิ (วิภ. ๒๒๖)ฯ **ผรณํ** สวิปฺผาริกตาฯ **อสฺสทฺธิเย**ติ อสฺสทฺธิยเหตุ, นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ เอส นโย **‘‘โกสเชฺช’’**ติอาทีสุฯ **วูปสมลกฺขณ**นฺติ กายจิตฺตปริฬาหูปสมลกฺขณํฯ ลีนุทฺธจฺจรหิเต อธิจิเตฺต ปวตฺตมาเน ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาย อชฺฌุเปกฺขนํ **ปฏิสงฺขานํ** ปกฺขปาตุปเจฺฉทโตฯ

มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต ปริคฺคาหิกา สมฺมาวาจา สินิทฺธภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺม, สมฺมาวาจาปจฺจยสุภาสิตานํ โสตารญฺจ ปุคฺคลํ ปริคฺคณฺหาตีติ สา ปริคฺคหลกฺขณา สมฺมาวาจาฯ กายิกกิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติฯ สยญฺจ สมุฏฺฐหนํ ฆฏนํ โหตีติ สมฺมากมฺมนฺตสงฺขาตา วิรติ สมุฏฺฐานลกฺขณา ทฏฺฐพฺพา, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ สมุฏฺฐาปนํ กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา ชีวิตินฺทฺริยวุตฺติยา, อาชีวเสฺสว วา สุทฺธิ **โวทานํฯ** สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส จิตฺตสฺส สํกิเลสปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺมเทว ปคฺคณฺหนํ **ปคฺคโหฯ**

‘‘สงฺขารา’’ติ อิธ เจตนา อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **‘‘สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณ’’**นฺติฯ **นมนํ** อารมฺมณาภิมุขภาโวฯ **อายตนํ**ปวตฺตนํฯ อายตนานํ วเสน หิ อายสงฺขาตานํ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฯ **ตณฺหาย เหตุลกฺขณ**นฺติ วฏฺฏสฺส ชนกเหตุภาโว, มคฺคสฺส ปน นิพฺพานสมฺปาปกตฺตนฺติ อยเมว เตสํ วิเสโสฯ

ตถลกฺขณํ อวิปรีตสภาโวฯ **เอกรโส** อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ อนูนาธิกภาโวฯ **ยุคนทฺธา** สมถวิปสฺสนาว, ‘‘สทฺธาปญฺญา ปคฺคหาวิเกฺขปา’’ติปิ วทนฺติฯ

ขิโณติ กิเลเสติ **ขโย,** มโคฺคฯ อนุปฺปาทปริโยสานตาย **อนุปฺปาโท,** ผลํฯ **ปสฺสทฺธิ** กิเลสวูปสโมฯ

ฉนฺทสฺสาติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทสฺส ฯ **มูลลกฺขณํ** ปติฏฺฐาภาโว ฯ **สมุฏฺฐาปนลกฺขณํ** อารมฺมณปฏิปาทกตาย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุปฺปตฺติเหตุตา ฯ **สโมธานํ** วิสยาทิสนฺนิปาเตน คเหตพฺพากาโร, ยา ‘‘สงฺคตี’’ติ วุจฺจติ ฯ สมํ สห โอทหนฺติ อเนน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ วา **สโมธานํ,** ผโสฺส ฯ สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ **สโมสรณํ ฯ** เวทนาย วินา อปฺปวตฺตมานา สมฺปยุตฺตธมฺมา เวทนานุภวนนิมิตฺตํ สโมสฏา วิย โหนฺตีติ เอวํ วุตฺตํ ฯ โคปานสีนํ กูฏํ วิย สมฺปยุตฺตานํ ปาโมกฺขภาโว **ปมุขลกฺขณํ ฯ** ตโต, เตสํ วา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุตฺตริ ปธานนฺติ **ตทุตฺตริ ฯ** ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมา ฯ **วิมุตฺติยา**ติ ผลสฺส ฯ ตญฺหิ สีลาทิคุณสารสฺส ปรมุกฺกํสภาเวน สารํ ฯ อยญฺจ ลกฺขณวิภาโค ฉธาตุปญฺจฌานงฺคาทิวเสน ตํตํสุตฺตปทานุสาเรน, โปราณฏฺฐกถาย อาคตนเยน จ กโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตถา หิ วุโตฺตปิ โกจิ ธโมฺม ปริยายนฺตรปฺปกาสนตฺถํ ปุน ทสฺสิโต, ตโต เอว จ ‘‘ฉนฺทมูลกา กุสลา ธมฺมา มนสิการสมุฏฺฐานา, ผสฺสสโมธานา, เวทนาสโมสรณา’’ติ, ‘‘ปญฺญุตฺตรา กุสลา ธมฺมา’’ติ, ‘‘วิมุตฺติสารมิทํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ, ‘‘นิพฺพาโนคธญฺหิ อาวุโส พฺรหฺมจริยํ นิพฺพานปริโยสาน’’นฺติ จ สุตฺตปทานํ วเสน **‘‘ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อวิปรีตสภาวตฺตา ฯ **ตถานิ** ตํสภาวตฺตา ฯ **อวิตถานิ** อมุสาสภาวตฺตา ฯ **อนญฺญถานิ** อญฺญาการรหิตตฺตา ฯ

ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐติ ชาติปจฺจยา สมฺภูตํ หุตฺวา สหิตสฺส อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส อุทฺธํ อุทฺธํ อาคตภาโว, อนุปวตฺตโตฺถติ อโตฺถ ฯ อถ วา สมฺภูตโฏฺฐ จ สมุทาคตโฏฺฐ จ สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ, น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ ชาตึ วินา อญฺญโต โหตีติ ชาติปจฺจยสมฺภูตโฏฺฐ ฯ อิตฺถญฺจ ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ ชาติปจฺจยสมุทาคตโฏฺฐ ฯ ยา ยา ชาติ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, ตทนุรูปํ ปาตุภาโวติ อโตฺถ ฯ **อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ น อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย น โหติ, น จ อวิชฺชํ วินา สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ยา ยา อวิชฺชา เยสํ เยสํ สงฺขารานํ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, อยํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ, ปจฺจยภาโวติ อโตฺถ ฯ

ภควา ตํ ชานาติ ปสฺสตีติ สมฺพนฺโธ ฯ **เตนา**ติ ภควตา ฯ ตํ วิภชฺชมานนฺติ โยเชตพฺพํ ฯ **ต**นฺติ รูปายตนํ ฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มชฺฌตฺตํ สงฺคณฺหาติ, ตถา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนปริตฺตอชฺฌตฺตพหิทฺธาตทุภยาทิเภทํ ฯ **ลพฺภมานกปทวเสนา**ติ ‘‘รูปายตนํ ทิฏฺฐํ สทฺทายตนํ สุตํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มุตํ, สพฺพํ รูปํ มนสา วิญฺญาต’’นฺติ (ธ. ส. ๙๖๖) วจนโต ทิฏฺฐปทญฺจ วิญฺญาตปทญฺจ รูปารมฺมเณ ลพฺภติ ฯ ‘‘รูปารมฺมณํ อิฏฺฐํ อนิฏฺฐํ มชฺฌตฺตํ ปริตฺตํ อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา ทิฏฺฐํ วิญฺญาตํ รูปํ รูปายตนํ รูปธาตุ วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติ เอวมาทีหิ **อเนเกหิ นาเมหิ ฯ ‘‘เตรสหิ วาเรหี’’**ติ รูปกเณฺฑ (ธ. ส. ๖๑๔ อาทโย) อาคเต เตรส นิเทฺทสวาเร สนฺธายาห ฯ เอเกกสฺมิญฺจ วาเร จตุนฺนํ จตุนฺนํ ววตฺถาปนนยานํ วเสน **‘‘ทฺวิปญฺญาสาย นเยหี’’**ติ อาห ฯ **ตถเมว** อวิปรีตทสฺสิตาย, อปฺปฏิวตฺติยเทสนตาย จ ฯ **ชานามิ อพฺภญฺญาสิ**นฺติ วตฺตมานาตีตกาเลสุ ญาณปฺปวตฺติทสฺสเนน อนาคเตปิ ญาณปฺปวตฺติ วุตฺตาเยวาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ **วิทิต**-สเทฺท อนามฏฺฐกาลวิเสโส เวทิตโพฺพ, ‘‘ทิฏฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติอาทีสุ (ธ. ส. ๙๖๖) วิย ฯ **น อุปฏฺฐาสี**ติ อตฺตตฺตนิยวเสน น อุปคจฺฉิ ฯ ยถา รูปารมฺมณาทโย ธมฺมา ยํสภาวา ยํปการา จ, ตถา เน ปสฺสติ ชานาติ คจฺฉตีติ **ตถาคโต**ติ เอวํ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพ ฯ เกจิ ปน ‘‘นิรุตฺตินเยน ปิโสทราทิปเกฺขปเน วา ทสฺสี-สทฺทสฺส โลปํ, อาคต-สทฺทสฺส จาคมํ กตฺวา **ตถาคโต’’**ติ วเณฺณนฺติ ฯ

นิโทฺทสตาย **อนุปวชฺชํฯ** ปกฺขิปิตพฺพาภาเวน **อนูนํฯ** อปเนตพฺพาภาเวน **อนธิกํฯ** อตฺถพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา **สพฺพาการปริปุณฺณํฯ โน อญฺญถา**ติ ‘‘ตเถวา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรเกน สมฺปาเทติฯ เตน ยทตฺถํ ภาสิตํ, เอกเนฺตน ตทตฺถนิปฺผาทนโต ยถา ภาสิตํ ภควตา, ตเถวาติ อวิปรีตเทสนตํ ทเสฺสติฯ **‘‘คทโตฺถ’’**ติ เอเตน ตถํ คทตีติ ตถาคโตติ **ท**-การสฺส **ต**-กาโร กโต นิรุตฺตินเยนาติ ทเสฺสติฯ

ตถา คตมสฺสาติ **ตถาคโต,** คตนฺติ จ กายสฺส วาจาย วา ปวตฺตีติ อโตฺถฯ **ตถา**ติ จ วุเตฺต **ยํตํ**-สทฺทานํ อพฺยภิจาริสมฺพนฺธิตาย ‘‘ยถา’’ติ อยมโตฺถ อุปฏฺฐิโตเยว โหติฯ กายวจีกิริยานญฺจ อญฺญมญฺญานุโลเมน วจนิจฺฉายํ, กายสฺส วาจา, วาจาย จ กาโย สมฺพนฺธีภาเวน อุปติฏฺฐตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภควโต หี’’**ติอาทิฯ อิมสฺมิํ ปน อเตฺถ ตถาวาทิตาย **ตถาคโต**ติ อยมฺปิ อโตฺถ สิโทฺธ โหติฯ โส ปน ปุเพฺพ ปการนฺตเรน ทสฺสิโตติ อาห **‘‘เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโต’’**ติฯ

‘‘ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสู’’ติ เอเตน ยเทเก ‘‘ติริยํ วิย อุปริ อโธ จ สนฺติ โลกธาตุโย’’ติ วทนฺติ, ตํ ปฏิเสเธติฯ เทสนาวิลาโสเยว **เทสนาวิลาสมโย** ยถา ‘‘ปุญฺญมยํ, ทานมย’’นฺติอาทีสุฯ

อุปสคฺคนิปาตานํ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน ตทตฺถโชตนภาเวน ปวตฺตนโต คต-สโทฺทเยว อวคตตฺถํ อตีตตฺถญฺจ วทตีติ อาห **‘‘คโตติ อวคโต อตีโต’’**ติฯ อถ วา อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว สโมฺพธิ, เอตฺถนฺตเร มหาโพธิยานปฏิปตฺติยา หานฐานสํกิเลสนิวตฺตีนํ อภาวโต ยถา ปณิธานํ, ตถา คโต อภินีหารานุรูปํ ปฏิปโนฺนติ **ตถาคโตฯ** อถ วา มหิทฺธิกตาย, ปฏิสมฺภิทานํ อุกฺกํสาธิคเมน อนาวรณตาย จ กตฺถจิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถา รุจิ, ตถา กายวจีจิตฺตานํ คตานิ คมนานิ ปวตฺติโย เอตสฺสาติ **ตถาคโตฯ** ยสฺมา จ โลเก วิธยุตฺตคตปการ-สทฺทา สมานตฺถา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ยถา วิธา วิปสฺสีอาทโย ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตถา วิโธติ **ตถาคโตฯ** ยถา ยุตฺตา จ เต ภควโนฺต อยมฺปิ ภควา ตถา ยุโตฺตติ **ตถาคโตฯ** อถ วา ยสฺมา สจฺจํ ตจฺฉํ ตถนฺติ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา ตเถน ญาเณน อาคโตติ **ตถาคโต**ติฯ เอวมฺปิ ตถาคต-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพ –

‘‘ปหาย กามาทิมเล ยถา คตา,
สมาธิญาเณหิ วิปสฺสิอาทโย;
มเหสิโน สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
ตถาคโต เตน **ตถาคโต** มโตฯ

ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
สยมฺภุญาเณน ชิโน สมาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ

ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
อนญฺญเนเยฺยน ยโต วิภาวิตา,
ยาถาวโต เตน ชิโน **ตถาคโตฯ**

อเนกเภทาสุปิ โลกธาตุสุ,
ชินสฺส รูปายตนาทิโคจเร;
วิจิตฺตเภทํ ตถเมว ทสฺสนํ,
ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ

ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,
กโรติ วาจายนุโลม มตฺตโน;
คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺย อิริยติ,
ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ

ยถาภินีหารมโต ยถารุจิ,
ปวตฺตวาจาตนุจิตฺตภาวโต;
ยถาวิธา เยน ปุรา มเหสิโน,
ตถาวิโธ เตน ชิโน **ตถาคโต**’’ติฯ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘);

สงฺคหคาถา มุขมตฺตเมวฯ กสฺมา? อปฺปมาทปทํ วิย สกลธมฺมปฏิปตฺติยา สพฺพพุทฺธคุณานํ สงฺคาหกตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘สพฺพากาเรนา’’**ติอาทิฯ

‘‘ตํ กตมนฺติ ปุจฺฉตี’’ติ เอเตน ‘‘กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเว’’ติอาทิวจนสฺส สามญฺญโต ปุจฺฉาภาโว ทสฺสิโต อวิเสสโต หิ ตสฺส ปุจฺฉาวิเสสภาวญาปนตฺถํ มหานิเทฺทเส อาคตา สพฺพาว ปุจฺฉา อตฺถุทฺธารนเยน ทเสฺสติ **‘‘ตตฺถ ปุจฺฉา นามา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ‘‘ตํ กตมนฺติ ปุจฺฉตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ สามญฺญโต ปุจฺฉาวจนํ, ตสฺมิํฯ

ลกฺขณนฺติ ญาตุํ อิจฺฉิโต โย โกจิ สภาโวฯ **‘‘อญฺญาต’’**นฺติ เยน เกนจิ ญาเณน อญฺญาตภาวมาห, **‘‘อทิฏฺฐ’’**นฺติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน ปจฺจกฺขํ วิย อทิฏฺฐตํฯ **‘‘อตุลิต’’**นฺติ ‘‘เอตฺตกเมต’’นฺติ ตุลนภูเตน อตูลิตตํ, **‘‘อตีริต’’**นฺติ ตีรณภูเตน อกตญาณกิริยาสมาปนตํ, **‘‘อวิภูต’’**นฺติ ญาณสฺส อปากฏภาวํ, **‘‘อวิภาวิต’’**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตภาวํฯ อทิฏฺฐํ โชตียติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนาฯ** ทิฏฺฐํ สํสนฺทียติ เอตายาติ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา,** สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ วิมติ ฉิชฺชติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนาฯ** อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ ภิกฺขเว’’ติอาทิ ปุจฺฉาย หิ ‘‘กา ตุมฺหากํ อนุมตี’’ติ อนุมติ ปุจฺฉิตา โหติฯ **กเถตุกมฺยตา**ติ กเถตุกมฺยตายฯ

๘. สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตรา เอว อตีว ปาตนํ **อติปาโต,** สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถฯ อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ **อติปาโตฯ สโตฺต**ติ ขนฺธสนฺตาโนฯ ตตฺถ หิ สตฺตปญฺญตฺติฯ **ชีวิตินฺทฺริย**นฺติ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยํฯ รูปชีวิตินฺทฺริเย หิ วิโกปิเต อิตรมฺปิ ตํสมฺพนฺธตาย วินสฺสติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ปาณสฺส อติปาโต, ปาโณติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต’’ติ จ เอกวจนนิเทฺทโส กโต, นนุ นิรวเสสานํ ปาณานํ อติปาตโต วิรติ อิธ อธิเปฺปตาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ สเพฺพ ปาณภูเต’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.จูฬสีลวณฺณนา) พหุวจนนิเทฺทสนฺติ? สจฺจเมตํ, ปาณภาวสามญฺญวเสน ปเนตฺถ เอกวจนนิเทฺทโส กโต, สพฺพสทฺทสนฺนิธาเนน ตตฺถ ปุถุตฺตํ วิญฺญายมานเมวาติ สามญฺญนิเทฺทสํ อกตฺวา เภทวจนิจฺฉาวเสน พหุวจนนิเทฺทโส กโตติ ฯ กิญฺจ ภิโยฺยสามญฺญโต สํวรสมาทานํ, ตพฺพิเสสโต สํวรเภโทติ อิมสฺส วิเสสสฺส ญาปนตฺถํ อยํ วจนเภโท กโตติ เวทิตโพฺพฯ ยาย เจตนาย วตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส นิสฺสยภูเตสุ มหาภูเตสุ อุปกฺกมกรณเหตุ ตํ มหาภูต

ปฺปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สา ตาทิสปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโตฯ ลทฺธุปกฺกมานิ หิ ภูตานิ อิตรภูตานิ วิย น วิสทานีติ สมานชาติยานํ การณํ น โหนฺตีติฯ **“กายวจีทฺวาราน”**นฺติ เอเตน มโนทฺวาเร ปวตฺตาย วธกเจตนาย ปาณาติปาตภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ

ปโยควตฺถุมหนฺตตาทีหิ มหาสาวชฺชตา เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานาย เจตนาย พลวภาวโต เวทิตพฺพาฯ ยถาธิเปฺปตสฺส หิ ปโยคสฺส สหสา นิปฺผาทนวเสน กิจฺจสาธิกาย พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวเนหิ ลทฺธาเสวนาย จ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย วเสน ปโยคสฺส มหนฺตภาโวฯ สติปิ กทาจิ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ปาเณ ปโยคสฺส สมภาเว มหนฺตํ หนนฺตสฺส เจตนา ติพฺพตรา อุปฺปชฺชตีติ วตฺถุสฺส มหนฺตภาโวฯ อิติ อุภยํ เปตํ เจตนาย พลวภาเวเนว โหติฯ ตถา หิ หนฺตพฺพสฺส มหาคุณภาเวน ตตฺถ ปวตฺตอุปการเจตนา วิย เขตฺตวิเสสนิพฺพตฺติยา อปการเจตนาปิ พลวตี, ติพฺพตรา จ อุปฺปชฺชตีติ ตสฺสา มหาสาวชฺชตา ทฏฺฐพฺพาฯ ตสฺมา ปโยควตฺถุอาทิปจฺจยานํ อมหเตฺตปิ มหาคุณตาทิปจฺจเยหิ เจตนาย พลวภาวาทิวเสเนว มหาสาวชฺชภาโว เวทิตโพฺพฯ

สมฺภรียนฺติ เอเตหีติ **สมฺภารา,** องฺคานิฯ เตสุ ปาณสญฺญิตาวธกจิตฺตานิ ปุพฺพภาคิยานิปิ โหนฺติฯ **อุปกฺกโม** วธกเจตนาสมุฏฺฐาปิโตฯ ปญฺจสมฺภารวตี ปาณาติปาตเจตนาติ สา ปญฺจสมฺภารวินิมุตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ **วิชฺชามโย** มนฺตปริชปฺปนปโยโค อาถพฺพณิกาทีนํ วิยฯ **อิทฺธิมโย** กมฺมวิปากชิทฺธิมโย ทาฐาโกฏกาทีนํ วิยฯ **อติวิย ปปโญฺจ**ติ อติมหาวิตฺถาโรฯ

เอตฺถาห – ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ โก หนฺติ, โก วา หญฺญติ, ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, โส อรูปตาย น เฉทนเภทนาทิวเสน วิโกปนสมโตฺถ, นาปิ วิโกปนีโย, อถ รูปสนฺตาโน, โส อเจตนตาย กฏฺฐกลิงฺครูปโมติ น ตตฺถ เฉทนาทินา ปาณาติปาโต ลพฺภติ ยถา มตสรีเร, ปโยโคปิ ปาณาติปาตสฺส ปหรณปฺปการาทิ อตีเตสุ วา สงฺขาเรสุ ภเวยฺย อนาคเตสุ วา ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วา, ตตฺถ น ตาว อตีตานาคเตสุ สมฺภวติ เตสํ อภาวโต, ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน ปโยโค สิยา, วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปการาทิปโยคเหตุกํ มรณํ, นิรีหกตาย จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค, ขณิกตฺตา วธาธิปฺปายสมกาลภิชฺชนกสฺส กิริยาปริโยสานกาลานวฏฺฐานโต กสฺส วา ปาณาติปาตกมฺมพโทฺธติฯ

วุจฺจเต – ยถาวุตฺตวธกเจตนาสหิโต สงฺขารานํ ปุโญฺช สตฺตสงฺขาโต หนฺตา, เตน ปวตฺติตวธกปโยคนิมิตฺตํ อปคตุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย มตโวหารปฺปวตฺตินิพโนฺธ ยถาวุตฺตวธปฺปโยคากรเณ อุปฺปชฺชนารโห รูปารูปธมฺมสมูโห หญฺญติ, เกวโล วา จิตฺตเจตสิกสนฺตาโนฯ วธปฺปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย รูปสนฺตาเน ปเรน ปโยชิตชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยควเสน ตนฺนิพฺพตฺติวิพนฺธกวิสทิสรูปุปฺปตฺติยา วิหเต วิเจฺฉโท โหตีติ น ปาณาติปาตสฺส อสมฺภโว, นาปิ อเหตุโก ปาณาติปาโต, น จ ปโยโค นิปฺปโยชโน ปจฺจุปฺปเนฺนสุ สงฺขาเรสุ กตปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถา อนุปฺปตฺติโต, ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิเปฺปตตฺตา, สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ, น จ กตฺตุรหิโต ปาณาติปาตปฺปโยโค นิรีหเกสุปิ สงฺขาเรสุ สนฺนิหิตตามเตฺตน อุปการเกสุ อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทนนิยเตสุ การเณสุ กตฺตุโวหารสิทฺธิโต ยถา ‘‘ปทีโป ปกาเสติ นิสากโร จนฺทิมา’’ติ จ, น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิโต สนฺตานวเสน อวฏฺฐิตเสฺสว ปฏิชานน

โต, สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺถกิริยาสิทฺธิ ทิสฺสตีติ อเตฺถว ปาณาติปาเตน กมฺมพโทฺธฯ อยญฺจ วิจาโร อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาเวตโพฺพฯ

“ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย วิรโตวา”ติ เอเตน ปหานเหตุกา อิธาธิเปฺปตา สมุเจฺฉทวิรตีติ ทเสฺสติฯ กมฺมกฺขยญาเณน หิ ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยสฺส ปหีนตฺตา ภควา อจฺจนฺตเมว ตโต ปฏิวิรโตติ วุจฺจติ สมุเจฺฉทวเสน ปหานวิรตีนํ อธิเปฺปตตฺตาฯ กิญฺจาปิ ปหานวิรมณานํ ปุริมปจฺฉิมกาลตา นตฺถิ, มคฺคธมฺมานํ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ สมฺมาวาจาทีนญฺจ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเว อเปกฺขิเต สหชาตานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ ปุริมปจฺฉิมภาเวเนว โหตีติ คหณปฺปวตฺติอาการวเสน ปจฺจยภูเตสุ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีสุ ปหายกธเมฺมสุ ปหานกิริยาย ปุริมกาลโวหาโร, ปจฺจยุปฺปนฺนาสุ จ วิรตีสุ วิรมณกิริยาย อปรกาลโวหาโร จ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปหานํ วา สมุเจฺฉทวเสน, วิรติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน โยเชตพฺพาฯ อถ วา ปาโณ อติปาตียติ เอเตนาติ **ปาณาติปาโต,** ปาณฆาตเหตุภูโต ธมฺมสมูโหฯ โก ปเนโส? อหิริกาโนตฺตปฺปโทสโมหวิหึสาทโย กิเลสาฯ เต หิ ภควา อริยมเคฺคน ปหาย สมุคฺฆาเฏตฺวา ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยโต อจฺจนฺตเมว ปฏิวิรโตติ วุจฺจติ กิเลเสสุ ปหีเนสุ กิเลสนิมิตฺตสฺส กมฺมสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ ‘‘อทินฺนาทานํ ปหายา’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วิรโตวา**ติ อวธารเณน ตสฺสา วิรติยา กาลาทิวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ ยถา หิ อเญฺญ สมาทินฺนวิรติกาปิ อนวฏฺฐิตจิตฺตตาย ลาภชีวิตาทิเหตุ สมาทานํ ภินฺทนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน สพฺพโส ปหีนปาณาติปาตตฺตา อจฺจนฺตวิรโต เอวาติฯ **วีติกฺกมิสฺสามี**ติ อนวชฺชธเมฺมหิ โวกิณฺณา อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชนกา ทุพฺพลากุสลาฯ ยสฺมา ปน กายวจีปโยคํ อุปลภิตฺวา ‘‘อิมสฺส กิเลสา อุปฺปนฺนา’’ติ วิญฺญุนา สกฺกา ญาตุํ, ตสฺมา เต อิมินา ปริยาเยน **“จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา”**ติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **กายิกา**ติ ปาณาติปาตาทินิปฺผาทเก พลวากุสเล สนฺธายาหฯ

โคตฺตวเสน ลทฺธโวหาโรติ สมฺพโนฺธฯ **ทีเปตุํ วฏฺฏติ** พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิตวณฺณสฺส อนุสนฺธิทสฺสนวเสน อิมิสฺสา เทสนาย อารทฺธตฺตาฯ ตตฺถายํ ทีปนา – ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต สมณสฺส โคตมสฺส สาวกสโงฺฆ นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ’’ติ วิตฺถาเรตพฺพํฯ นนุ จ ธมฺมสฺสาปิ วโณฺณ พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิโต? สจฺจํ ภาสิโต, โส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธปภวตฺตา, อริยสงฺฆาธารตฺตา จ ธมฺมสฺส ธมฺมานุภาวสิทฺธตฺตา จ เตสํ ตทุภยทีปเนเนว ทีปิโต โหตีติ วิสุํ น อุทฺธโฏฯ สทฺธมฺมานุภาเวเนว หิ ภควา ภิกฺขุสโงฺฆ จ ปาณาติปาตาทิปฺปหานสมโตฺถ อโหสิ, เทสนา ปน อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ อาคตาติฯ

เอตฺถายํ อธิปฺปาโย – ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญ จ ธมฺมา’’ติอาทินา อนญฺญสาธารเณ พุทฺธคุเณ อารพฺภ อุปริ เทสนํ วเฑฺฒตุกาโม ภควา อาทิโต ปฏฺฐาย ‘‘ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยา’’ติอาทินา พุทฺธคุณวเสเนว เทสนํ อารภิ, น ภิกฺขุสงฺฆวเสนาติฯ เอสา หิ ภควโต เทสนาย ปกติ, ยํ เอกรเสเนว เทสนํ ทเสฺสตุํ ลพฺภมานสฺสาปิ กสฺสจิ อคฺคหณํฯ ตถา หิ รูปกเณฺฑ ทุกาทีสุ ตนฺนิเทฺทเสสุ จ หทยวตฺถุ น คหิตํฯ อิตรวตฺถูหิ อสมานคติกตฺตา เทสนาเภโท โหตีติฯ ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ เอกนฺตโต จกฺขาทินิสฺสยานิ, น เอวํ มโนวิญฺญาณํ เอกเนฺตน หทยวตฺถุนิสฺสยํ, นิสฺสิตวเสน จ วตฺถุทุกาทิเทสนา ปวตฺตา ‘‘อตฺถิ รูปํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถุ, อตฺถิ รูปํ น จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถู’’ติอาทินาฯ ยมฺปิ เอกนฺตโต หทยวตฺถุนิสฺสยํ, ตสฺส วเสน ‘‘อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส วตฺถู’’ติอาทินา ทุกาทีสุ วุจฺจมาเนสุปิ น ตทนุรูปา อารมฺมณทุกาทโย สมฺภวนฺติฯ น หิ ‘‘อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ, อตฺถิ รูปํ น มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณ’’นฺติ สกฺกา วตฺตุนฺติ วตฺถารมฺมณทุกา ภินฺนคติกา สิยุนฺติ น เอกรสา เทสนา ภเวยฺยาติฯ ตถา นิเกฺขปกเณฺฑ จิตฺตุปฺปาทวิภาเคน อวุจฺจมานตฺตา อวิตกฺกอวิ

จารปทวิสุสชฺชเน ‘‘วิจาโร จา’’ติ วตฺตุํ น สกฺกาติ อวิตกฺกวิจารมตฺตปทวิสุสชฺชเน ลพฺภมาโนปิ วิตโกฺก น อุทฺธโฏ, อญฺญถา ‘‘วิตโกฺก จา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ

ทณฺฑนสงฺขาตสฺส ทณฺฑสฺส ปรวิเหฐนสฺส วิวชฺชิตภาวทีปนตฺถํ ทณฺฑสตฺถานํ นิเกฺขปวจนนฺติ อาห **‘‘ปรูปฆาตตฺถายา’’**ติอาทิฯ **วิเหฐนภาวโต**ติ วิหึสนภาวโตฯ ‘‘ภิกฺขุสงฺฆวเสนาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตมฺปิ เอกเทเสน ทีเปนฺโต **‘‘ยํ ปน ภิกฺขู’’**ติอาทิมาหฯ

ลชฺชีติ เอตฺถ วุตฺตลชฺชาย โอตฺตปฺปมฺปิ วุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ปาปชิคุจฺฉนํ ปาปุตฺตาสนรหิตํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ ธมฺมครุตาย วา พุทฺธานํ, ธมฺมสฺส จ อตฺตาธีนตฺตา อตฺตาธิปติภูตา ลชฺชาว วุตฺตา, น ปน โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํฯ ‘‘ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺน’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ทยา-สโทฺท ‘‘ทยาปโนฺน’’ติอาทีสุ กรุณาย ปวตฺตตีติ? สจฺจเมตํ , อยํ ปน ทยา-สโทฺท อนุรกฺขณมตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตมาโน เมตฺตาย กรุณาย จ ปวตฺตตีติ อิธ เมตฺตาย ปวตฺตมาโน วุโตฺตฯ มิทติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา, เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, เมตฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ เมตฺตจิโตฺต, ตสฺส ภาโว **เมตฺตจิตฺตตา,** เมตฺตา อิเจฺจว อโตฺถฯ **‘‘สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี’’**ติ เอเตน ตสฺสา วิรติยา สตฺตวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ **ปาณภูเต**ติ ปาณชาเตฯ **อนุกมฺปโก**ติ กรุณายนโกฯ ยสฺมา ปน เมตฺตา กรุณาย วิเสสปจฺจโย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ตาย เอว ทยาปนฺนตายา’’**ติฯ เอวํ เยหิ ธเมฺมหิ ปาณาติปาตา วิรติ สมฺปชฺชติ, เตหิ ลชฺชาเมตฺตากรุณาหิ สมงฺคีภาโว ทสฺสิโตฯ **วิหรตี**ติ เอวํภูโต หุตฺวา เอกสฺมิํ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา หรติ ปวเตฺตติ, อตฺตภาวํ วา ยาเปตีติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘อิริยติ ยเปติ ยาเปติ ปาเลตี’’**ติฯ

อาจารสีลมตฺตกนฺติ สาธุชนาจารสีลมตฺตกํ, เตน อินฺทฺริยสํวราทิคุเณหิปิ โลกิยปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วตฺตุํ น สโกฺกตีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ อินฺทฺริยสํวรปจฺจยปริโภคสีลานิ อิธ สีลกถายํ น วิภตฺตานิฯ

ปรสํหรณนฺติ ปรสฺส สนฺตกหรณํฯ เถโน วุจฺจติ โจโร, ตสฺส ภาโว **เถยฺยํฯ** อิธาปิ ขุทฺทเก ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, มหเนฺต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตาย, วตฺถุคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชํ, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชนฺติ อยมฺปิ นโย โยเชตโพฺพฯ

สาหตฺถิกาทโยติ เอตฺถ มนฺตปริชปฺปเนน ปรสนฺตกหรณํ วิชฺชามโย, วินา มเนฺตน กายวจีปโยเคน ปรสนฺตกสฺส อากฑฺฒนํ ตาทิสอิทฺธานุภาเวน อิทฺธิมโย ปโยโคฯ

เสสนฺติ ‘‘ปหาย ปฏิวิรโต’’ติ เอวมาทิกํฯ ตญฺหิ ปุเพฺพ วุตฺตนยํฯ กิญฺจาปิ นยิธ สิกฺขาปทโวหาเรน วิรติ วุตฺตา, อิโต อเญฺญสุ ปน สุตฺตปเทเสสุ วินยาภิธเมฺมสุ จ ปวตฺตโวหาเรน วิรติโย เจตนา จ อธิสีลสิกฺขาทีนํ อธิฏฺฐานภาวโต, เตสุ อญฺญตรโกฏฺฐาสภาวโต จ สิกฺขาปทนฺติ อาห **‘‘ปฐมสิกฺขาปเท’’**ติฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘ลชฺชี ทยาปโนฺน’’ติ น วุตฺตํ, อธิการวเสน ปน อตฺถโต วา วุตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ ยถา หิ ลชฺชาทโย ปาณาติปาตปฺปหานสฺส วิเสสปฺปจฺจโย, เอวํ อทินฺนาทานปฺปหานสฺสาปีติ, ตสฺมา สาปิ ปาฬิ อาเนตฺวา วตฺตพฺพาฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิฯ อถ วา ‘‘สุจิภูเตนา’’ติ เอเตน หิโรตฺตปฺปาทีหิ สมนฺนาคโม, อหิริกาทีนญฺจ ปหานํ วุตฺตเมวาติ ‘‘ลชฺชี’’ติอาทิ น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อเสฏฺฐจริยนฺติ อเสฏฺฐานํ หีนานํ, อเสฏฺฐํ วา ลามกํ นิหีนํ วุตฺตึ, เมถุนนฺติ อโตฺถฯ **“พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อาจาร**”นฺติ เมถุนวิรติมาหฯ **“อาราจารี เมถุนา**”ติ เอเตน ‘‘อิธ พฺราหฺมณ เอกโจฺจ…เป…. น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหนํ สาทิยติ, โส ตํ อสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๕๐) วุตฺตา สตฺตวิธเมถุนสํโยคาปิ ปฏิวิรติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อิธาปิ อสทฺธมฺมเสวนาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา อพฺรหฺมจริยํ, มิจฺฉาจาเร ปน อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนาติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ อคมนียฏฺฐานํ นาม ปุริสานํ มาตุรกฺขิตาทโย ทส, ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโยฯ อิตฺถีสุ ปน ทสนฺนํ ธนกฺกิตาทีนํ สารกฺขสปริทณฺฑานญฺจ วเสน ทฺวาทสนฺนํ อเญฺญ ปุริสาฯ คุณวิรหิเต วิปฺปฏิปตฺติ อปฺปสาวชฺชา, มหาคุเณ มหาสาวชฺชาฯ คุณรหิเตปิ จ อภิภวิตฺวา ปวตฺติ มหาสาวชฺชา, อุภินฺนํ สมานจฺฉนฺทภาเวปิ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชา, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชาติ เวทิตพฺพาฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา เสเวตุกามตาจิตฺตํ, มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺตีติฯ มิจฺฉาจาเร ปน อคมนียฏฺฐานตา, เสวนาจิตฺตํ มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติ, สาทิยนญฺจาติ จตฺตาโรฯ ‘‘อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน สติปิ ปุริมุปฺปนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต อภิภุยฺยมานสฺส มิจฺฉาจาโร น โหตี’’ติ วทนฺติฯ เสวนาจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว น ปมาณํ อิตฺถิยา เสวนาปโยคสฺส เยภุเยฺยน อภาวโต, อิตฺถิยา ปุเรตรํ อุปฏฺฐาปิตเสวนาจิตฺตายปิ มิจฺฉาจาโร น สิยาติ อาปชฺชติ ปโยคาภาวโตฯ ตสฺมา ปุริสสฺส วเสน อุกฺกํสโต จตฺตาโร วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ, อญฺญถา อิตฺถิยา ปุริสกิจฺจกรณกาเล ปุริสสฺสปิ เสวนาปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น สิยาติ เอเกฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส ตโย, พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส ตโย, อนวเสสคฺคหเณน ปน จตฺตาโรติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ

๙. กมฺมปถปฺปตฺตํ ทเสฺสตุํ **“อตฺถภญฺชนโก**”ติ วุตฺตํฯ **วจีปโยโค กายปโยโค วา**ติ **มุสา**-สทฺทสฺส กิริยาปธานตํ ทเสฺสติฯ **วิสํวาทนาธิปฺปาโย** ปุพฺพภาคกฺขเณ ตงฺขเณ จฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ปุเพฺพวสฺส โหติ ‘มุสา ภณิสฺส’นฺติ, ภณนฺตสฺส โหติ ‘มุสา ภณามี’ติ’’ (ปารา. ๒๐๕)ฯ เอตญฺหิ ทฺวยํ องฺคภูตํ, อิตรํ ปน โหตุ วา มา วา, อการณเมตํฯ **อสฺสา**ติ วิสํวาทกสฺสฯ ยถาวุตฺตํ ปโยคภูตํ มุสา วทติ วิญฺญาเปติ, สมุฏฺฐาเปติ วา เอตายาติ **เจตนา มุสาวาโท**ฯ

ปุริมนเย ลกฺขณสฺส อพฺยาปิตตาย, มุสา-สทฺทสฺส จ วิสํวทิตพฺพตฺถวาจกตฺตสมฺภวโต ปริปุณฺณํ กตฺวา มุสาวาทลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **“มุสาติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถู**”ติอาทินา ทุติยนโย อารทฺโธฯ อิมสฺมิญฺจ นเย มุสา วทียติ วุจฺจติ เอตายาติ **เจตนา มุสาวาโท**ฯ **“ยมตฺถํ ภญฺชตี**”ติ วตฺถุวเสน มุสาวาทสฺส อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตมาหฯ ยสฺส อตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวโชฺช, มหาคุณตาย มหาสาวโชฺชติ อทินฺนาทาเน วิย คุณวเสนาปิ โยเชตพฺพํฯ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสนาปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา ลพฺภติเยวฯ

อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย, ปูรณกถานเยน จ วิสํวาทนปุเรกฺขารเสฺสว มุสาวาโทฯ ตตฺถ ปน เจตนา พลวตี น โหตีติ อปฺปสาวชฺชตา วุตฺตาฯ อปฺปตาย อูนสฺส อตฺถสฺส ปูรณวเสน ปวตฺตา กถา **ปูรณกถา**ฯ

ตโชฺชติ ตสฺสารุโปฺป, วิสํวาทนานุรูโปติ อโตฺถฯ **“วายาโม**”ติ วายามสีเสน ปโยคมาหฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปโยเค กเตปิ ปเรน ตสฺมึ อเตฺถ อวิญฺญาเต วิสํวาทนสฺส อสิชฺฌนโต ปรสฺส ตทตฺถวิชานนํ เอโก สมฺภาโร วุโตฺตฯ เกจิ ปน ‘‘อภูตวจนํ วิสํวาทนจิตฺตํ

ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ ตโย สมฺภารา’’ติ วทนฺติฯ **กิริยาสมุฏฺฐาปกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกกมฺมุนา พชฺฌติ** สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย นิพฺพตฺตตฺตา, สเจปิ ทนฺธตาย วิจาเรตฺวา ปโร ตมตฺถํ ชานาตีติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘สจฺจโต เถตโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙) วิย **เถต**-สทฺโท ถิรปริยาโย, ถิรภาโว จ สจฺจวาทิตาย อธิกตตฺตา กถาวเสน เวทิตพฺพติ อาห **‘‘ถิรกโถติ อตฺโถ’’**ติฯ **นถิรกโถ**ติ ยถา หลิทฺทิราคาทโย อนวฏฺฐิตสภาวตาย น ถิรา, เอวํ น ถิรา กถา ยสฺส โส น ถิรกโถติ หลิทฺทิราคาทโย ยถา กถาย อุปมา โหนฺติ, เอวํ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย **‘‘ปาสาณเลขา วิยา’’**ติอาทีสุปิฯ

สทฺธา อยติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ สทฺธาโย, สทฺธาโย เอว **สทฺธายิโก** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘)ฯ สทฺธาย วา อยิตโพฺพ **สทฺธายิโก,** สเทฺธโยฺยติ อโตฺถฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ** วิสํวาทนโตติ อธิปฺปาโยฯ

สุญฺญภาวนฺติ ปีติวิรหิตตาย ริตฺตตํฯ **สา ปิสุณวาจา**ติ ยายํ ยถาวุตฺตา สทฺทสภาวา วาจา, สา ปิยสุญฺญกรณโต ปิสุณวาจาติ นิรุตฺตินเยน อตฺถมาหฯ ปิสตีติ วา ปิสุณา, สมเคฺคสเตฺต อวยวภูเต วเคฺค ภิเนฺน กโรตีติ อโตฺถฯ

ผรุสนฺติ สิเนหาภาเวน ลูขํฯ **สยมฺปิ ผรุสา**ติ โทมนสฺสสมุฏฺฐิตตฺตา สภาเวนปิ กกฺกสาฯ เอตฺถ จ ผรุสํ กโรตีติ ผลูปจาเรน, ผรุสยตีติ วา วาจาย ผรุส-สทฺทปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **สยมฺปิ ผรุสา**ติ ปเรสํ มมฺมเจฺฉทวเสน ปวตฺติยา เอกนฺตนิฏฺฐุรตาย สภาเวน, การณโวหาเรน จ วาจาย ผรุส-สทฺทปฺปวตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตโตเยว จ **เนว กณฺณสุขาฯ** อตฺถวิปนฺนตาย **น หทยงฺคมา**ฯ

เยน สมฺผํ ปลปตีติ เยน ปลาปสงฺขาเตน นิรตฺถกวจเนน สุขํ หิตญฺจ ผลติ วิทรติ วินาเสตีติ ‘‘สมฺผ’’นฺติ ลทฺธนามํ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนุปการกํ ยํ กิญฺจิ ปลปติฯ

สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺสาติ โลเภน โทเสน วา วิพาธิตจิตฺตสฺส, อุปตาปิตจิตฺตสฺส วา, ทูสิตจิตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **เจตนา ปิสุณวาจา** ปิสุณํ วทนฺติ เอตายาติฯ ยสฺส ยโต เภทํ กโรติ, เตสุ อภิเนฺนสุ อปฺปสาวชฺชํ, ภิเนฺนสุ มหาสาวชฺชํ, ตถา กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวิเสเสสุฯ

ยสฺส เปสุญฺญํ อุปสํหรติ, โส ภิชฺชตุ วา มา วา, ตสฺส อตฺถสฺส วิญฺญาปนเมว ปมาณนฺติ อาห **‘‘ตทตฺถวิชานน’’**นฺติ, กมฺมปถปฺปตฺติ ปน ภิเนฺน เอวฯ

อนุปฺปทาตาติ อนุพลปฺปทาตา, อนุวตฺตนวเสน วา ปทาตาฯ กสฺส ปน อนุวตฺตนํ ปทานญฺจ? ‘‘สหิตาน’’นฺติ วุตฺตตฺตา ‘‘สนฺธานสฺสา’’ติ วิญฺญายติฯ เตเนวาห **‘‘สนฺธานานุปฺปทาตา’’**ติฯ ยสฺมา ปน อนุวตฺตนวเสน สนฺธานสฺส ปทานํ อาธานํ, รกฺขณํ วา ทฬฺหีกรณํ โหติ, เตน วุตฺตํ **‘‘ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อตฺโถ’’**ติฯ อารมนฺติ เอตฺถาติ **อาราโม,** รมิตพฺพฏฺฐานํ ฯ ยสฺมา ปน อากาเรน วินาปิ อยเมวโตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สมคฺคราโมติปิ ปาฬิ, อยเมเวตฺถ อตฺโถ’’**ติฯ

มมฺมานิ วิย มมฺมานิ, เยสุ ผรุสวาจาย ฉุปิตมเตฺตสุ ทุฏฺฐารูสุ วิย ฆฏฺฏิเตสุ จิตฺตํ อธิมตฺตํ ทุกฺขปฺปตฺตํ โหติฯ กานิ ปน ตานิ? ชาติอาทีนิ อโกฺกสวตฺถูนิฯ ตานิ ฉิชฺชนฺติ, ภิชฺชนฺติ วา เยน กายวจีปโยเคน, โส **มมฺมเจฺฉทโกฯ** เอกเนฺตน ผรุสเจตนา ผรุสวาจา ผรุสํ วทติ เอตา

ยาติฯ กถํ ปน เอกนฺตผรุสเจตนา โหติ? ทุฏฺฐจิตฺตตายฯ **ตสฺสา**ติ เอกนฺตผรุสเจตนาย เอว ผรุสวาจาภาวสฺสฯ **มมฺมเจฺฉทโก** สวนผรุสตายาติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ** กมฺมปถ’ปฺปตฺตตฺตา, กมฺมภาวํ ปน น สกฺกา วาเรตุนฺติฯ เอวํ อนฺวยวเสน เจตนาผรุสตาย ผรุสวาจํ สาเธตฺวา อิทานิ ตเมว ปฏิปกฺขนเยน สาเธตุํ **“วจนสณฺหตายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สา** ผรุสวาจา ฯ **ยนฺ**ติ ยํ ปุคฺคลํฯ เอตฺถาปิ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตา อปฺปสาวชฺชา, อิตรา มหาสาวชฺชา, ตถา กิเลสานํ มุทุติพฺพตาภาเวฯ เกจิ ปน ‘‘ยํ อุทฺทิสฺส ผรุสวาจา ปยุชฺชนฺติ, ตสฺส สมฺมุขาว สีสํ เอตี’’ติ, เอเก ‘‘ปรมฺมุขาปิ ผรุสวาจา โหติเยวา’’ติ วทนฺติฯ ตตฺถายมธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา – สมฺมุขา ปโยเค อคารวาทีนํ พลวภาวโต สิยา เจตนา พลวตี, ปรสฺส จ ตทตฺถชานนํ, น ตถา อสมฺมุขาติฯ ยถา ปน อโกฺกสิเต มเต อาฬหเน กตา ขมนา อุปวาทนฺตรายํ นิวเตฺตติ, เอวํ ‘‘ปรมฺมุขา ปยุตฺตาปิ ผรุสวาจา โหติเยวา’’ติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ **กุปิตจิตฺตน**ฺติ อโกฺกสาธิปฺปาเยเนว กุปิตจิตฺตํ, น มรณาธิปฺปาเยนฯ มรณาธิปฺปาเยน หิ จิตฺตโกเป สติ พฺยาปาโทเยว โหตีติฯ **เอตฺถา**ติ –

> ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ;
> อนีฆํ ปสฺส อายนฺตํ, ฉินฺนโสตํ อพนฺธน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗; อุทา. ๖๕);

อิมิสฺสา คาถายฯ สีลเญฺหตฺถ ‘‘เนลงฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห จิโตฺต คหปติ ‘‘เนลงฺคนฺติ โข ภเนฺต สีลานเมตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗)ฯ **สุกุมารา**ติ อผรุสตาย มุทุกาฯ **ปุรสฺสา**ติ เอตฺถ **ปุร**-สโทฺท ตนฺนิวาสีวาจโก ทฏฺฐโพฺพ ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ เตเนวาห **“นครวาสีน”**นฺติฯ มนํ อปฺปายติ วเฑฺฒตีติ **มนาปาฯ** เตน วุตฺตํ **“จิตฺตวุฑฺฒิกรา”**ติฯ **อาเสวนํ** ภาวนํ พหุลีกรณํฯ ยํ คาหยิตุํ ปวตฺติโต, เตน อคฺคหิเต อปฺปสาวโชฺช คหิเต มหาสาวโชฺชติ, อิธาปิ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสนาปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา ลพฺภติเยวฯ

“กาลวาที”ติอาทิ สมฺผปฺปลาปา ปฏิวิรตสฺส ปฏิปตฺติทสฺสนํฯ ยถา หิ ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิ ปาณาติปาตปฺปหานปฏิปตฺติทสฺสนํฯ ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย วิหรตี’’ติ หิ วุเตฺต กถํ ปาณาติปาตปฺปหานํ โหตีติ? อเปกฺขาสพฺภาวโต ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตี’’ติ วุตฺตํ, สา ปน วิรติ กถนฺติ อาห ‘‘นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ’’ติ, ตญฺจ ทณฺฑสตฺถนิธานํ กถนฺติ วุตฺตํ ‘‘ลชฺชี’’ติอาทิ, เอวํ อุตฺตรุตฺตรํ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อุปายสนฺทสฺสนํ, ตถา อทินฺนาทานาทีสุ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กาลวาทีติอาทิ สมฺผปฺปลาปา ปฏิวิรตสฺส ปฏิปตฺติทสฺสน’’นฺติฯ อตฺถสญฺหิตาปิ หิ วาจา อยุตฺตกาลปฺปโยเคน อตฺถาวหา น สิยาติ อนตฺถวิญฺญาปนวาจํ อนุโลเมติ, ตสฺมา สมฺผปฺปลาปํ ปชหเนฺตน อกาลวาทิตา ปริวเชฺชตพฺพาติ วุตฺตํ **“กาลวาที”**ติฯ กาเลน วทเนฺตนาปิ อุภยานตฺถสาธนโต อภูตํ ปริวเชฺชตพฺพนฺติ อาห **“ภูตวาที”**ติฯ ภูตญฺจ วทเนฺตน ยํ อิธโลกปรโลกหิตสมฺปาทกํ, ตเทว วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“อตฺถวาที”**ติ วุตฺตํฯ อตฺถํ วทเนฺตนาปิ น โลกิยธมฺมสนฺนิสฺสิตเมว วตฺตพฺพํ, อถ โข โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ ปีติ ทเสฺสตุํ **“ธมฺมวาที”**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ อโตฺถ โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหติ, ตํ ทสฺสนตฺถํ **“วินยวาที”**ติ วุตฺตํฯ ปาติโมกฺขสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรติ หิ ปญฺจนฺนํ สํวรานํ, ตทงฺควินโย วิกฺขมฺภนวินโย สมุเจฺฉทวินโย ปฏิปฺปสฺสทฺธิวินโย นิสฺสรณวินโยติ ปญฺจนฺนํ วินยานญฺจ วเสน วุจฺจมาโน อโตฺถ นิพฺพานาธิคมเหตุภาวโต โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหตีติฯ

เอวํ คุณวิเสสยุโตฺต จ อโตฺถ วุจฺจมาโน เทสนาโกสเลฺล สติ โสภติ, กิจฺจกโร จ โหติ, นาญฺญถาติ ทเสฺสตุํ **“นิธานวตึ วาจํ ภาสิตา”**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตํ เทสนาโกสลฺลํ วิภาเวตุํ

“กาเลนา”ติอาทิมาหฯ อชฺฌาสยฎฺฐุปฺปตฺตีนํ ปุจฺฉาย จ วเสน โอติเณฺณ เทสนาวิสเย เอกํสาทิพฺยากรณวิภาคํ สลฺลกฺเขตฺวา ฐปนาเหตุทาหรณสํสนฺทนานิ ตํตํกาลานุรูปํ วิภาเวนฺติยา ปริมิตปริจฺฉินฺนรูปาย วิปุลตรคมฺภีรุทารปหูตตฺถวิตฺถารสงฺคาหกาย เทสนาย ปเร ยถาชฺฌาสยํ ปรมตฺถสิทฺธิยํ ปติฏฺฐาเปโนฺต ‘‘เทสนากุสโล’’ติ วุจฺจตีติ เอวเมตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

๑๐. เอวํ ปฏิปาฏิยา สตฺต มูลสิกฺขาปทานิ วิภชิตฺวา สติปิ อภิชฺฌาทิปฺปหานสฺส สํวรสีลสิกฺขาสงฺคเห อุปริคุณสงฺคหโต, โลกิยปุถุชฺชนาวิสยโต จ อุตฺตรเทสนาย สงฺคณฺหิตุํ ตํ ปริหริตฺวา ปจฺรชนปากฏํ อาจารสีลเมว วิภชโนฺต ภควา **“พีชคามภูตคามสมารมฺภา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คาโม**ติ สมูโหฯ นนุ จ รุกฺขาทโย จิตฺตรหิตตาย น ชีวา, จิตฺตรหิตตา จ ปริปฺผนฺทาภาวโต , ฉินฺเน วิรุหนโต, วิสทิสชาติกภาวโต, จตุโยนิอปฺปริยาปนฺนโต จ เวทิตพฺพา, วุฑฺฒิ ปน ปวาฬสิลาลวณานมฺปิ วิชฺชตีติ น เตสํ ชีวภาเว การณํ, วิสยคฺคหณญฺจ ปริกปฺปนามตฺตํ สุปนํ วิย จิญฺจาทีนํ, ตถา โทหฬาทโย, ตตฺถ กสฺมา พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรติ อิจฺฉิตาติ? สมณสารุปฺปโต, สนฺนิสฺสิตสตฺตานุรกฺขณโต จฯ เตเนวาห ‘‘ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริสา มนุสฺสา รุกฺขสฺมิ’’นฺติอาทิ (ปาจิ. ๘๙)ฯ **นีลติณรุกฺขาทิกสฺสา**ติ อลฺลติณสฺส เจว อลฺลรุกฺขาทิกสฺส จฯ **อาทิ**-สเทฺทน โอสธิคจฺฉลตาทโย เวทิตพฺพาฯ

เอกํ ภตฺตํ เอกภตฺตํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ **เอกภตฺติโก,** เอกสฺมิํ ทิวเส เอกวารเมว ภุญฺชนโกฯ ตยิทํ รตฺติโภชโนปิ สิยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถมาห **“รตฺตูปรโต”**ติฯ เอวมฺปิ อปรณฺหโภชีปิ สิยา เอกภตฺติโกติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **“วิรโต วิกาลโภชนา”**ติ วุตฺตํฯ อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิกา, อยํ พุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล นาม, ตทโญฺญ วิกาโลฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ทุติยปเทน รตฺติโภชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อปรโณฺห ‘‘วิกาโล’’ติ วุโตฺตฯ

สเงฺขปโต ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔) นยปฺปวตฺตํ ภควโต สาสนํ อจฺจนฺตฉนฺทราคปฺปวตฺติโต นจฺจาทีนํ ทสฺสนํ น อนุโลเมตีติ อาห **“สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา”**ติฯ อตฺตนา ปโยชิยมานํ, ปเรหิ ปโยชาปิยมานญฺจ นจฺจํ นจฺจภาวสามญฺญโต ปาฬิยํ เอเกเนว นจฺจ-สเทฺทน คหิตํ, ตถา คีตวาทิต-สเทฺทนจาติ อาห **“นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสนา”**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน คายนคายาปนวาทนวาทาปนานิ สงฺคณฺหาติฯ ทสฺสเนน เจตฺถ สวนมฺปิ สงฺคหิตํ วิรูเปกเสสนเยนฯ อาโลจนสภาวตาย วา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสพฺภาวโต **“ทสฺสนา”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ อวิสูกภูตสฺส คีตสฺส สวนํ กทาจิ วฏฺฏตีติ อาห **“วิสูกภูตา ทสฺสนา”**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปรมตฺถโชติกาย **ขุทฺทกปาฐฎฺฐกถาย** (ขุ. ปา. อฎฺฐ. ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) ‘‘ธมฺมูปสํหิตมฺปิ เจตฺถ คีตํ วฏฺฏติ, คีตูปสํหิโต ธโมฺม น วฏฺฏตี’’ติฯ

อุจฺจาติ อุจฺจสเทฺทน สมานตฺถํ เอกํ สทฺทนฺตรํ, เสติ เอตฺถาติ **สยนํฯ** อุจฺจาสยนํ มหาสยนญฺจ สมณสารุปฺปรหิตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ปมาณาติกฺกนฺตํ, อกปฺปิยตฺถรณ”**นฺติ ฯ อาสนฺทาทิอาสนเญฺจตฺถ สยเนน สงฺคหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยสฺมา ปน อาธาเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทาธารกิริยา ปฏิกฺขิตฺตาว โหติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’ อิเจฺจว วุตฺตํ, อตฺถโต ปน ตทุปโภคภูต นิสชฺชานิปชฺชเนหิ วิรติ ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ อุจฺจาสยนสยนมหาสยนสยนาติ วา เอตสฺมิํ อเตฺถ เอกเสสนเยน อยํ นิเทฺทโส กโต ยถา ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑)ฯ อาสนกิริยาปุพฺพกตฺตา สยนกิริยาย สยนคฺคหเณเนว อาสนํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อเญฺญหิ คาหาปเน อุปนิกฺขิตฺตสาทิยเน จ ปฏิคฺคหณโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทียตี”**ติฯ อถ วา ติวิธํ ปฏิคฺคหณํ กาเยน วาจาย มนสาฯ ตตฺถ กาเยน ปฏิคฺคหณํ อุคฺคณฺหนํ, วาจาย ปฏิคฺคหณํ อุคฺคหาปนํ, มนสา ปฏิคฺคหณํ สาทิยนนฺติ ติวิธมฺปิ ปฏิคฺคหณํ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา คเหตฺวา ‘‘ปฏิคฺคหณา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“เนว นํ อุคฺคณฺหาตี”**ติอาทิฯ เอส นโย **“อามกธญฺญปฏิคฺคหณา”**ติอาทีสุปิฯ นีวาราทิอุปธญฺญสฺส สาลิยาทิมูลธญฺญโนฺตคธตฺตา วุตฺตํ **“สตฺตวิธสฺสา”**ติฯ ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจ วสานิ เภสชฺชานิ อจฺฉวสํ มจฺฉวสํ สุสุกาวสํ สูกรวสํ คทฺรภวส’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา อิทํ โอทิสฺส อนุญฺญาตํ นาม, ตสฺส ปน ‘‘กาเล ปฏิคฺคหิต’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา ปฏิคฺคหณํ วฏฺฏตีติ อาห **“อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา”**ติฯ

อกฺกมตีติ นิปฺปีเฬติฯ ปุพฺพภาเค อกฺกมตีติ สมฺพโนฺธฯ **หทย**นฺติ นาฬิอาทิมานภาชนานํ อพฺภนฺตรํฯ ติลาทีนํ นาฬิอาทีหิ มินนกาเล อุสฺสาปิตสิขาเยว **สิขา,** ตสฺสา **เภโท** หาปนํฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ

วโธติ มุฏฺฐิปฺปหารกสาตาฬนาทีหิ หึสนํ, วิเหฐนนฺติ อโตฺถฯ วิเหฐนโตฺถปิ หิ วธสโทฺท ทิสฺสติ ‘‘อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๘๐)ฯ ยถา หิ อปฺปฏิคฺคหภาวสามเญฺญ สติปิ ปพฺพชิเตหิ อปฺปฏิคฺคหิตพฺพวตฺถุวิเสสภาวสนฺทสฺสนตฺถํ อิตฺถิกุมาริทาสิทาสาทโย วิภาเคน วุตฺตา , เอวํ ปรสฺสหรณภาวโต อทินฺนาทานภาวสามเญฺญ สติปิ ตุลากูฏาทโย อทินฺนาทานวิเสสภาวทสฺสนตฺถํ วิภาเคน วุตฺตา, น เอวํ ปาณาติปาตปริยายสฺส วธสฺส ปุนคฺคหเณ ปโยชนํ อตฺถิฯ ‘‘ตตฺถ สยงฺกาโร, อิธ ปรํกาโร’’ติ จ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ฉปฺปโยคา’’ติ จ วุตฺตตฺตาฯ ตสฺมา ยถาวุโตฺตเยว อโตฺถ สุนฺทรตโรฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘วโธติ มารณ’’นฺติ วุตฺตํ, ตมฺปิ โปถนเมว สนฺธายาติ จ สกฺกา วิญฺญาตุํ มารณ-สทฺทสฺส วิหึสเนปิ ทิสฺสนโตฯ

เอตฺตาวตาติ ‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทินา ‘‘เฉทน…เป.… สหสาการา ปฏิวิรโต’’ติ เอตปริมาเณน ปาเฐนฯ อนฺตราเภทํ อคฺคเหตฺวา ปาฬิยํ อาคตนเยน ฉพฺพีสติสิกฺขาปทสงฺคหํ เยภุเยฺยน สิกฺขาปทานํ อวิภตฺตตฺตา **จูฬสีลํ** นามฯ เทสนาวเสน หิ อิธ จูฬมชฺฌิมาทิภาโว อธิเปฺปโต, น ธมฺมวเสนฯ ตถา หิ อิธ สงฺขิเตฺตน อุทฺทิฏฺฐานํ สิกฺขาปทานํ อวิภตฺตานํ วิภชนวเสน มชฺฌิมสีลเทสนา ปวตฺตาฯ เตเนวาห **“มชฺฌิมสีลํ วิตฺถาเรนฺต”**ติฯ

จูฬสีลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มชฺฌิมสีลวณฺณนา

๑๑. ตตฺถ **ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **วา**ติ วิกปฺปนเตฺถฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺกาเรฯ **เอเก**ติ อเญฺญฯ **โภโนฺต**ติ สาธูนํ ปิยสมุทาหาโรฯ สาธโว หิ ปเร ‘‘โภโนฺต’’ติ วา, ‘‘เทวานํปิยา’’ติ วา ‘‘อายสฺมโนฺต’’ติ วา สมาลปนฺติฯ ยํ กิญฺจิ ปพฺพชฺชํ อุปคตา **สมณาฯ** ชาติมเตฺตน **พฺราหฺมณาฯ** อิทํ วุตฺตํ โหติ – อุสฺสาหํ กตฺวา มม วณฺณํ วทมาโนปิ ปุถุชฺชโน ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทินา ปรานุเทฺทสิกนเยน วา ยถา ปเนเก โภโนฺต สมณพฺราหฺมณภาวํ ปฏิชานมานา, ปเรหิ จ ตถาสมฺภาวิยมานา ตทนุรูปปฏิปตฺตึ อชานนโต, อสมตฺถโต จ น อภิสมฺภุณนฺติ, น เอวมยํ, อยํ ปน สมโณ โคตโม สพฺพถาปิ สมณสารุปฺปปฏิปทํ ปูเรสิเยวาติ เอวํ อญฺญุเทฺทสิกนเยน วา สพฺพถาปิ อาจารสีลมตฺตเมว วเทยฺยํ, น ตทุตฺตรินฺติฯ

พีชคามภูตคามสมารมฺภปเท สทฺทกฺกเมน อปฺปธานภูโตปิ พีชคามภูตคาโม นิทฺทิสิต พฺพตาย ปธานภาวํ ปฏิลภติฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม อโญฺญ อตฺถกฺกโมติ อาห **"กตโม โส พีชคามภูตคาโม"**ติฯ ตสฺมิญฺหิ วิภเตฺต ตพฺพิสยตาย สมารโมฺภปิ วิภโตฺตว โหตีติ ฯ เตเน วาห ภควา **"มูลพีช"**นฺติอาทิฯ มูลเมว พีชํ **มูลพีชํ,** มูลํ พีชํ เอตสฺสาติปิ **มูลพีชํฯ** เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ผฬุพีช**นฺติ ปพฺพพีชํฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาว โต วิรุหณสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห **พีช**-สโทฺท ตทตฺถสํสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ มูลาทิโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **"พีชพีช"**นฺติฯ "รูปรูปํ , ทุกฺขทุกฺ ข"นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗) จ ยถาฯ กสฺมา ปเนตฺถ พีชคามภูตคามํ ปุจฺฉิตฺวา พีชคาโม เอว วิภ โตฺตติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ อโวจุมฺห "มูลเมว พีชํ มูลพีชํ, มูลํ พีชํ เอตสฺสาติปิ มูลพีชนฺติ"ฯ ตตฺถ ปุริเมน พีชคาโม นิทฺทิโฏฺฐ, ทุติเยน ภูตคาโม, ทุวิโธเปส สามญฺญนิเทฺท เสน, มูลพีชญฺจ มูลพีชญฺจ มูลพีชนฺติ เอกเสสนเยน วา ปาฬิยํ นิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ เต เนวาห **"สพฺพเญฺหต"**นฺติอาทิฯ

๑๒. **"สนฺนิธิกตสฺสา"**ติ เอเตน "สนฺนิธิการปริโภค"นฺติ เอตฺถ **การ**-สทฺทสฺส กมฺมตฺถตํ ทเสฺสติฯ ยถา วา "อาจยํคมิโน"ติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน "อาจยคามิโน"ติ (ธ. ส. ๑๐) นิเทฺทโส กโต, เอวํ "สนฺนิธิการํ ปริโภค"นฺติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน "สนฺนิธิ การปริโภค"นฺติ วุตฺตํ, สนฺนิธึ กตฺวา ปริโภคนฺติ อโตฺถฯ

สมฺมา กิเลเส ลิขตีติ **สเลฺลโข,** สุตฺตนฺตนเยน ปฏิปตฺติฯ ปริยายติ กปฺปียตีติ **ปริยาโย,** กปฺปิยวาจานุสาเรน ปฏิปตฺติฯ กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ,** ยํ กิญฺจิ อุปโภคารหํ วตฺถุฯ เต เนวาห **"อามิสนฺติ วุตฺตาวเสส"**นฺติฯ นยทสฺสนเญฺหตํ สนฺนิธิวตฺถูนํฯ **อุทกกทฺทเม**ติ อุทเก จ กทฺทเม จฯ **อจฺฉถา**ติ นิสีทถฯ **คีวายามก**นฺติ คีวํ อายมิตฺวา, ยถา จ ภุเตฺต อติภุตฺตตาย คีวา อายมิตพฺพาว โหติ, เอวนฺติ อโตฺถฯ **จตุภาคมตฺตน**ฺติ กุฑฺฑุพมตฺตํฯ **"กปฺปิยกุฏิย"**นฺติ อาทิ วินยวเสน วุตฺตํฯ

๑๓. **เอตฺตกมฺปี**ติ วินิจฺฉยวิจารณาวตฺถุกิตฺตนมฺปิ ฯ **ปโยชนมตฺตเมวา**ติ ปทตฺถโยชน มตฺตเมวฯ ยสฺส ปน ปทสฺส วิตฺถารกถํ วินา น สกฺกา อโตฺถ วิญฺญาตุํ, ตตฺถ วิตฺถารกถาปิ ปทตฺถสงฺคหเมว คจฺฉติฯ กุตูหลวเสน เปกฺขิตพฺพโต **เปกฺขา,** นฏสตฺถวิธินา นฏานญฺจ ปโย โคฯ นฏสมูเหน ปน ชนสมูเห กรณวเสน **"นฏสมชฺช"**นฺติ วุตฺตํ, สารสมาเส "เปกฺขา มห"นฺติ วุตฺตํฯ **ฆนตาฬํ** นาม ทณฺฑมยตาฬํ, สิลาสลากตาฬํ วาฯ **เอเก**ติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุปิ "เอเก"ติ อาคตฏฺฐาเนสุฯ **จตุรสฺสอมฺพณกตาฬํ** นาม รุกฺขสารทณฺฑาทีสุ เยน เกนจิ จตุรสฺสอมฺพณกํ กตฺวา จตูสุ ปเสฺสสุ จ เมฺมน โอนนฺธิตฺวา กตวาทิตํฯ **อโพฺภกฺกิรณํ** รงฺคพลีกรณํ, ยา "นนฺที"ติ วุจฺจติฯ **โสภนกรน**ฺติ โสภนกรณํ, "โสภนฆรก"นฺติ สารสมาเส วุตฺตํฯ จณฺฑาลานมิทนฺติ **จณฺฑาลํฯ** สาเณ อุทเกน เตเมตฺวา อญฺญมญฺญํ อาโกฏนกีฬา **สาณโธวนํฯ อินฺทชาเลนา**ติ อฏฺฐิโธวนมนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา ยถา ปเร อฏฺฐีนิเยว ปสฺสนฺติ, เอวํ ตจาทีนํ อนฺตรธาปนมายายฯ **สกฏพฺยูหาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน จกฺกปทุมกฬีรพฺยูหาทึ สงฺคณฺหาติฯ

๑๔. **ปทานี**ติ สารีนํ ปติฏฺฐานฏฺฐานานิฯ **ทสปทํ** นาม ทฺวีหิ ปนฺตีหิ วีสติยา ปเทหิ กีฬน ชูตํฯ **ปาสกํ** วุจฺจติ ฉสุ ปเสฺสสุ เอเกกํ ยาว ฉกฺกํ ทเสฺสตฺวา กตกีฬนกํ, ตํ วเฑฺฒตฺวา ยถา ลทฺธํ เอกกาทิวเสน สาริโย อปเนนฺตา อุปเนนฺตา จ กีฬนฺติฯ ฆเฏิน กีฬา **ฆฏิกา**ติ เอเกฯ พหูสุ สลากาสุ วิเสสรหิตํ เอกํ สลากํ คเหตฺวา ตาสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ตเสฺสว อุทฺธรณํ **สลาก**

หตฺถนฺติ เอเกฯ ปเณฺณน วํสากาเรน กตา **นาฬิกาฯ** เตเนวาห **“ตํ ธมนฺตา”**ติฯ ‘‘ปุจฺฉนฺตสฺส มุขาคตํ อกฺขรํ คเหตฺวา นฎฺฐมุตฺติ ลาภาลาภาทิชานนกีฬา **อกฺขริกา**’’ติปิ วทนฺติฯ ‘‘วาทิตานุรูปํ นจฺจนํ คายนํ วา **ยถาวชฺชํ”** ติปิ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ กเต ชโย ภวิสฺสติ, อญฺญถา ปราชโย’’ติ ชยปราชเย ปุรกฺขตฺวา ปโยคกรณวเสน ปริหารปถาทีนมฺปิ **ชูตปมาทฏฺฐานภาโว** เวทิตโพฺพฯ ปงฺคจีราทีหิปิ วํสาทีหิ กาตพฺพกิจฺจสิทฺธิอสิทฺธิชยปราชยาวโห ปโยโค วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ **“ยถาวชฺช”**นฺติ จ กาณาทีหิ สทิสตาการทสฺสเนหิ ชยปราชยวเสน ชูตกีฬิตภาเวน วุตฺตํฯ

๑๕. **วาฬรูปานี**ติ อาหริมานิ วาฬรูปานิฯ ‘‘อกปฺปิยมโญฺจว **ปลฺลโงฺก**’’ติ สารสมาเสฯ **วานวิจิตฺต**นฺติ ภิตฺติจฺฉทาทิวเสน วาเนน วิจิตฺรํฯ รุกฺขตูลลตาตูลโปฏกีตูลานํ วเสน **ติณฺณํ ตูลานํฯ** อุทฺทโลมิยํ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ ตถา เอกนฺตโลมิยํฯ **โกเสยฺยกฏฺฐิสฺสมย**นฺติ โกเสยฺยกสฺสฏฺฐมยํฯ **สุทฺธโกเสยฺย**นฺติ รตนปริสิพฺพนรหิตํฯ **“ฐเปตฺวา ตูลิก”**นฺติ เอเตน รตนปริสิพฺพนรหิตาปิ ตูลิกา น วฏฺฏตีติ ทีเปติฯ **“รตนปริสิพฺพิตานี”**ติ อิมินา ยานิ รตนปริสิพฺพิตานิ, ตานิ ภูมตฺถรณวเสน, ยถานุรูปํ มญฺจปีฐาทีสุ จ อุปเนตุํ วฏฺฏตีติ ทีปิตํ โหติฯ **อชินจเมฺมหี**ติ อชินมิคจเมฺมหิฯ ตานิ กิร จมฺมานิ สุขุมานิ, ตสฺมา ทุปฏฺฏติปฏฺฏานิ กตฺวา สิพฺพนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“อชินปฺปเวณี”**ติฯ **วุตฺตนเยนา**ติ วินเย วุตฺตนเยนฯ

๑๖. **อลงฺการณฺชนเมว** น เภสชฺชํ มณฺฑนานุโยคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ มาลา-สโทฺท สาสเน สุทฺธปุเปฺผสุปิ นิรุโฬฺหติ อาห **“พทฺธมาลา วา”**ติฯ **มตฺติกกกฺก**นฺติ โอสเธหิ อภิสงฺขตํ โยคมตฺติกกกฺกํฯ **จลิเต**ติ กุปิเตฯ **โลหิเต สนฺนิสิเนฺน**ติ ทุฏฺฐโลหิเต ขีเณฯ

๑๗. ทุคฺคติโต สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ นิยฺยานํ, สคฺคมโคฺค โมกฺขมโคฺค จฯ ตํ นิยฺยานํ อรหติ, นิยฺยาเน วา นิยุตฺตา, นิยฺยานํ วา ผลภูตํ เอติสฺสา อตฺถีติ นิยฺยานิกา, วจีทุจฺจริตสํกิเลสโต นิยฺยาตีติ วา อี-การสฺส รสฺสตฺตํ, ย-การสฺส จ ก-การํ กตฺวา นิยฺยานิกา, เจตนาย สทฺธิํ สมฺผปฺปลาปา เวรมณิฯ ตปฺปฏิปกฺขโต อนิยฺยานิกา, ตสฺสา ภาโว อนิยฺยานิกตฺตํ, ตสฺมา **อนิยฺยานิกตฺตาฯ ติรจฺฉานภูตา**ติ ติโรกรณภูตาฯ **กมฺมฏฺฐานภาเว**ติ อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตจตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาเวฯ สห อเตฺถนาติ **สาตฺถกํ,** หิตปฏิสํยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **วิสิขา**ติ ฆรสนฺนิเวโส, วิสิขาคหเณน จ ตนฺนิวาสิโน คหิตา ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ เตเนวาห ‘‘สูรา สมตฺถา’’ติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติ จฯ กุมฺภฏฺฐานาปเทเสน กุมฺภทาสิโย วุตฺตาติ อาห **“กุมฺภทาสีกถา วา”**ติฯ อุปฺปตฺติฐิติสมฺภาราทิวเสน โลกํ อกฺขายตีติ **โลกกฺขายิกาฯ**

๑๘. **สหิต**นฺติ ปุพฺพาปราวิรุทฺธํฯ

๑๙. ทูตสฺส กมฺมํ ทูเตยฺยํ, ตสฺส กถา **ทูเตยฺยกถาฯ**

๒๐. **ติวิเธนา**ติ สามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตปจฺจยปฏิเสวนเภทโต ติปฺปกาเรนฯ **วิมฺหาปยนฺตี**ติ ‘‘อโห อจฺฉริยปุริโส’’ติ อตฺตนิ ปเรสํ วิมฺหยํ อุปฺปาเทนฺติฯ **ลปนฺตี**ติ อตฺตานํ, ทายกํ วา อุกฺขิปิตฺวา ยถา โส กิญฺจิ ททาติ, เอวํ อุกฺกาเจตฺวา กเถนฺติฯ นิมิเตฺตน จรนฺติ, นิมิตฺตํ วา กโรนฺตีติ **เนมิตฺติกา** นิมิตฺตนฺติ จ ปเรสํ ปจฺจย ทานสญฺญุปฺปาทกํ กายวจีกมฺมํ วุจฺจติฯ นิปฺปิํสนฺตีติ นิเปฺปสา, นิเปฺปสาเยว **นิเปฺปสิกา,** นิเปฺปโสติ จ สฐปุริโส วิย ลาภสกฺการตฺถํ อโกฺกสขุํสนุปฺปณฺฑนปรปิฏฺฐิมํสิกตาทิฯ

มชฺฌิมสีลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาสีลวณฺณนา

๒๑. องฺคานิ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา องฺคสหจริตํ สตฺถํ **"องฺค"**นฺติ วุตฺตํฯ **นิมิตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เกจิ ปน **"องฺค**นฺติ องฺควิการ''นฺติ วทนฺติ, ปเรสํ องฺควิการทสฺสเนนาปิ ลาภาลาภาทิวิชฺชาติฯ **ปณฺฑุราชา**ติ ทกฺขิณามธุราธิปติฯ **"มหนฺตาน"**นฺติ เอเตน อปฺปกํ นิมิตฺตํ, มหนฺตํ นิมิตฺตํ อุปฺปาโตติ ทเสฺสติฯ **อิทํ นาม ปสฺสตี**ติ โย วสภํ กุญฺชรํ ปาสาทํ ปพฺพตํ วา อารุฬฺหํ สุปิเน อตฺตานํ ปสฺสติ, ตสฺส อิทํ นาม ผลํ โหตีติฯ **สุปินก**นฺติ สุปินสตฺถํฯ องฺคสมฺปตฺติวิปตฺติทสฺสนมเตฺตน อาทิสนํ วุตฺตํ **"องฺค"**นฺติ อิมินา, **"ลกฺขณ"**นฺติ อิมินา ปน มหานุภาวตานิปฺผาทกองฺคลกฺขณวิเสสทสฺสเนนาติ อยเมเตสํ วิเสโสติฯ **อหเต**ติ นเวฯ **อิโต ปฏฺฐายา**ติ เทวรกฺขสมนุสฺสาทิเภเทน วิวิธวตฺถภาเค อิโต วา เอโตฺต วา สญฺฉิเนฺน อิทํ นาม โภคาทิ โหตีติฯ **ทพฺพิโหมทีนิ** โหมสฺสุปกรณาทิวิเสเสหิ ผลวิเสสทสฺสนวเสน ปวตฺตานิฯ **อคฺคิโหมํ** วุตฺตาวเสสสาธนวเสน ปวตฺตํ โหมํฯ **องฺคลฏฺฐิ**นฺติ สรีรํฯ อพฺภิโน สตฺถํ **อเพฺภยฺยํ,** มาสุรเกฺขน กโต คโนฺถ **มาสุรโกฺขฯ ภูริวิชฺชา** สสฺสพุทฺธิกรณวิชฺชาติ สารสมาเสฯ **สปกฺขก...เป.... จตุปฺปทาน**นฺติ ปิงฺคลมกฺขิกาทิสปกฺขก ฆรโคลิกาทิอปกฺขกเทวมนุสฺสโกญฺจาทิทฺวิปทกกณฺฎกชมฺพุกาทิจตุปฺปทานํฯ

๒๓. **"อสุกทิวเส"**ติ ''ปกฺขสฺส ทุติเย ตติเย''ติอาทิ ติถิวเสน วุตฺตํฯ **อสุกนกฺขเตฺตนา**ติ โรหิณีอาทินกฺขตฺตโยควเสนฯ

๒๔. **อุกฺกานํ ปตน**นฺติ อุโกฺกภาสานํ ปตนํฯ วาตสงฺฆาเตสุ หิ เวเคน อญฺญมญฺญํ สงฺฆเฏฺฏเนฺตสุ ทีปโกภาโส วิย โอภาโส อุปฺปชฺชิตฺวา อากาสโต ปตติ, ตตฺถายํ อุกฺกาปาตโวหาโรฯ **อวิสุทฺธตา** อพฺภมหิกาทีหิฯ

๒๕. **ธารานุปเวจฺฉนํ** วสฺสนํฯ หเตฺถน อธิเปฺปตวิญฺญาปนํ **หตฺถมุทฺทา,** ตํ ปน องฺคุลิสโงฺกจเนน คณนาเยวฯ ปาริสิก มิลกฺขกาทโย วิย นวนฺตวเสน คณนา **อจฺฉิทฺทกคณนาฯ สงฺกลนปฏุปฺปาทนาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน โวกลนภาคหาราทิเก สงฺคณฺหาติฯ **จินฺตาวเสนา**ติ วตฺถุํ อนุสนฺธิญฺจ สยเมว จิเรน จิเนฺตตฺวา กรณวเสน **จินฺตากวิ** เวทิตโพฺพ, กิญฺจิ สุตฺวา สุเตน อสฺสุตํ อนุสเนฺธตฺวา กรณวเสน **สุตกวิ,** กญฺจิ อตฺถํ อุปธาเรตฺวา ตสฺส สงฺขิปนวิตฺถารณาทิวเสน **อตฺถกวิ,** ยํ กิญฺจิ ปเรน กตํ กพฺพํ นาฏกํ วา ทิสฺวา ตํ สทิสเมว อญฺญํ อตฺตโน ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน กรณวเสน **ปฏิภานกวิ** เวทิตโพฺพฯ

๒๖. ปริคฺคหภาเวน ทาริกาย คณฺหาปนํ **อาวาหนํฯ** ตถา ทาปนํ **วิวาหนํฯ** เทสนฺตเร ทิคุณติคุณาทิคหณวเสน ภณฺฑปฺปโยชนํ **ปโยโคฯ** ตตฺถ วา อญฺญตฺถ วา ยถากาลปริเจฺฉทํ วฑฺฒิคหณวเสน ปโยชนํ **อุทฺธาโรฯ** ''ภณฺฑมูลรหิตานํ วาณิชฺชํ กตฺวา เอตฺตเกนุทเยน สหมูลํ เทถาติ ธนทานํ **ปโยโค,** ตาวกาลิกทานํ **อุทฺธาโร**''ติ จ วทนฺติฯ **ตีหิ การเณหี**ติ เอตฺถ วาเตน, ปาณเกหิ วา คเพฺภ วินสฺสเนฺต น ปุริมกมฺมุนา โอกาโส กโต, ตปฺปจฺจยา กมฺมํ วิปจฺจติฯ สยเมว ปน กมฺมุนา โอกาเส กเต น เอกเนฺตน วาโต ปาณกา วา อเปกฺขิตพฺพาติ กมฺมสฺส วิสุํ การณภาโว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิพฺพาปนีย**นฺติ อุปสมกรํฯ **ปฏิกมฺม**นฺติ ยถา เต น ขาทนฺติ, ตถา ปฏิกรณํฯ **ปริวตฺตนตฺถ**นฺติ อาวุธาทินา สห อุกฺขิตฺตหตฺถสฺส อุกฺขิปนวเสน ปริวตฺตนตฺถํฯ อิจฺฉิตตฺถสฺส เทวตาย กเณฺณ กถนวเสน ชปฺปนํ **กณฺณชปฺปน**นฺติฯ **อาทิจฺจปาริจริยา**ติ กรวีรมาลาหิ ปูชํ กตฺวา สกลทิวสํ อาทิจฺจาภิมุขาวฏฺฐาเนน อาทิจฺจสฺส ปริจรณํฯ ''สิรวฺหายน''นฺติ เกจิ ปฐนฺติ, ตสฺสโตฺถมนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา สิรสา อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส อวฺหายนนฺติฯ

๒๗. **สมิทฺธิกาเล**ติ อายาจิตสฺส อตฺถสฺส สิทฺธิกาเลฯ **สนฺติปฏิสฺสวกมฺม**นฺติ เทวตายาจนาย ยา สนฺติ ปฏิกตฺตพฺพา, ตสฺสา ปฏิญฺญาปฏิสฺสวกมฺมกรณํ, สนฺติยา อายาจนปฺปโยโคติ อโตฺถฯ **ตสฺมิ**นฺติ ปฏิสฺสวผลภูเต ยถาภิปตฺถิตกมฺมสฺมิํ, ยํ ''สเจ เม อิทํ นาม สมิชฺฌิสฺสตี''ติ วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ สนฺติปฏิสฺสวสฺส, โย ''ปณิธี''ติ จ วุโตฺตฯ ยถาปฏิสฺสวญฺหิ อุปหาเรกเต ปณิธิ อายาจนา กตา นิยฺยาติตา โหตีติฯ **อจฺฉนฺทิกภาวมตฺตน**ฺติ อิตฺถิยา อกามกภาวมตฺตํฯ **ลิงฺค**นฺติ ปุริสลิงฺคํฯ **พลิกมฺมกรณํ** อุปทฺทวปฏิพาหนตฺถเญฺจว วฑฺฒิอาวหนตฺถญฺจฯ **โทสาน**นฺติ ปิตฺตาทิโทสานํฯ เอตฺถ จ **วมน**นฺติ ปจฺฉฎฺฎนํ อธิเปฺปตํฯ **อุทฺธํวิเรจน**นฺติ วมนํ ''อุทฺธํ โทสานํ นีหรณ''นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ตถา **วิเรจน**นฺติ วิเรจนเมวฯ **อโธวิเรจน**นฺติ ปน สุทฺธิวตฺถิกสาวตฺถิอาทิ วตฺถิกิริยาปิ อธิเปฺปตา ''อโธ โทสานํ นีหรณ''นฺติ วุตฺตตฺตาฯ **สีสวิเรจนํ** เสมฺหนีหรณาทิฯ **ปฏลานี**ติ อกฺขิปฏลานิฯ **สลากเวชฺชกมฺม**นฺติ อกฺขิเวชฺชกมฺมํ, อิทํ วุตฺตาวเสสสาลากิยสงฺคหณตฺถํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพนฺติฯ ตปฺปนาทโยปิ หิ สาลากิยาเนวาติฯ มูลานิ ปธานานิ โรคูปสเม สมตฺถานิ เภสชฺชานิ **มูลเภสชฺชานิ,** มูลานํ วา พฺยาธีนํ เภสชฺชานิ **มูลเภสชฺชานิ**ฯ มูลานุพนฺธวเสน หิ ทุวิโธ พฺยาธิฯ มูลโรเค จ ติกิจฺฉิเต เยภุเยฺยน อิตรํ วูปสมตีติฯ **''กายติกิจฺฉนํ ทเสฺสตี''**ติ อิทํ โกมารภจฺจสลฺลกตฺตสาลากิยาทิกรณวิเสสภูตตนฺตีนํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตตฺตา ปาริเสสวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา ตทวเสสาย ตนฺติยาปิ อิธ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ สพฺพานิ เจตานิ อาชีวเหตุกานิเยว อิธาธิเปฺปตานิ ''มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺตี''ติ วุตฺตตฺตา ฯ ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิยํ **''อิติ วา''**ติ วุตฺตํ, ตตฺถ **อิตี**ติ ปการเตฺถ นิปาโต, **วา**-อิติ วิกปฺปนเตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ อิมินา ปกาเรน, อิโต อเญฺญ น วาติฯ เตน ยานิ อิโต พาหิรกปพฺพชิตา สิปฺปายตนวิชฺชาฎฺฐานาทีนิ ชีวิโกปายภูตานิ อาชีวปกตา อุปชีวนฺติ, เตสํ ปริคฺคโห กโตติ เวทิตโพฺพฯ

มหาสีลวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปุพฺพนฺตกปฺปิกสสฺสตวาทวณฺณนา

๒๘. ***ภิกฺขุสเงฺฆน วุตฺตวโณฺณ*** นาม ''ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา''ติอาทินา วุตฺตวโณฺณฯ เอตฺถายํ สมฺพโนฺธ – น ภิกฺขเว เอตฺตกา เอว พุทฺธคุณา, เย ตุมฺหากํ ปากฎา, อปากฎา ปน ''อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญ ธมฺมา''ติ วิตฺถาโรฯ ตตฺถ ''อิเม ทิฎฺฐิฎฺฐานา เอวํ คหิตา''ติอาทินา สสฺสตาทิทิฎฺฐิฎฺฐานานํ ยถาคหิตาการสุญฺญตภาวปฺปกาสนโต, ''ตญฺจ ปชานนํ น ปรามสตี''ติ สีลาทีนญฺจ อปรามาสนิยฺยานิกภาวทีปเนน นิจฺจสาราทิวิรหปฺปกาสนโต, ยาสุ เวทนาสุ อวีตราคตาย พาหิรกานํ เอตานิ ทิฎฺฐิวิปฺผนฺทิตานิ สมฺภวนฺติ, เตสํ ปจฺจยภูตานญฺจ สโมฺมหาทีนํ เวทกการกสภาวาภาวทสฺสนมุเขน สพฺพธมฺมานํ อตฺตตฺตนิยตาวิรหทีปนโต, อนุปาทาปรินิพฺพานทีปนโต จ อยํ เทสนา สุญฺญตาวิภาวนปฺปธานาติ อาห **''สุญฺญตาปกาสนํ อารภี''**ติฯ **ปริยตฺตี**ติ วินยาทิเภทภินฺนา ตนฺติฯ **เทสนา**ติ ตสฺสา ตนฺติยา มนสาววตฺถาปิตาย วิภาวนา, ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาปภูตา วา ปญฺญาปนา, อนุโลมาทิวเสน วา กถนนฺติ ปริยตฺติเทสนานํ วิเสโส ปุเพฺพเยว ววตฺถาปิโตติ อาห **''เทสนายํ ปริยตฺติย''**นฺติฯ **เอวํ อาทีสู**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สจฺจสภาวสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญอาปตฺติเญยฺยาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ ตถา หิ อยํ ธมฺม-สโทฺท ''จตุนฺนํ ภิกฺขเว ธมฺมานํ อนนุโพธา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๘๖; อ. นิ. ๔.๑) สเจฺจ วตฺตติ, ''กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑) สภาเว, ''เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ''นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๓๗๘) สมาธิมฺหิ, ''สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ส เว เปจฺจ น โสจตี''ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๙๐) ปญฺญาย, ''ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๗๓; ปฏิ. ม. ๑.๓๓) ปกติยํ, ''ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาตี''ติอาทีสุ

(สุ. นิ. ๑๘๔; เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒) ปุเญฺญ, ‘‘จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๓) อาปตฺติยํ, ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๖) เญฺยฺย วตฺตติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา; อภิ. อฏฺฐ. ๑.ติกมาติกาปทวณฺณนา; พุ. วํ. อฏฺฐ. รตนจงฺกมนกณฺฑวณฺณนา)ฯ **ธมฺมา โหนฺตี**ติ สุญฺญา ธมฺมมตฺตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ

‘‘ทุทฺทสา’’ติ เอเตเนว เตสํ ธมฺมานํ ทุกฺขคาหตา ปกาสิตา โหติฯ สเจ ปน โกจิ อตฺตโน ปมาณํ อชานโนฺต ญาเณน เต ธเมฺม โอคาหิตุํ อุสฺสาหํ กเรยฺย, ตสฺส ตํ ญาณํ อปฺปติฏฺฐเมว มกสตุณฺฑสูจิ วิย มหาสมุเทฺทติ อาห **‘‘อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา’’**ติฯ อลพฺภเนยฺยา ปติฏฺฐา เอตฺถาติ อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐาติ ปทวิคฺคโห เวทิตโพฺพฯ อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐานํ โอคาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ‘‘เอตฺตกา เอเต อีทิสา จา’’ติ ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ วุตฺตํ **‘‘คมฺภีรตฺตา เอว ทุทฺทสา’’**ติฯ เย ปน ทฏฺฐุเมว น สกฺกา, เตสํ โอคาหิตฺวา อนุพุชฺฌเน กถา เอว นตฺถีติ อาห **‘‘ทุทฺทสตฺตา เอว ทุรนุโพธา’’**ติฯ สพฺพปริฬาหปฏิปฺปสฺสทฺธิมตฺถเก สมุปฺปนฺนตฺตา, นิพฺพุตสพฺพปริฬาหสมาปตฺติสโมกิณฺณตฺตา จ **นิพฺพุตสพฺพปริฬาหาฯ สนฺตารมฺมณานิ** มคฺคผลนิพฺพานานิ อนุปสนฺตสภาวานํ กิเลสานํ สงฺขารานญฺจ อภาวโตฯ อถ วา สมูหวิเกฺขปตาย นิจฺจสมาหิตสฺส มนสิการสฺส วเสน ตทารมฺมณธมฺมานํ สนฺตภาโว เวทิตโพฺพ กสิณุคฺฆาฏิมากาสตพฺพิสยวิญฺญาณานํ อนนฺตภาโว วิยฯ อวิรชฺฌิตฺวา นิมิตฺตปฏิเวโธ วิย อิสฺสาสานํ อวิรชฺฌิตฺวา ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวโพโธ สาทุรโส มหารโส จ โหตีติ อาห **อติตฺติกรณเฏฺฐนา**ติฯ ปฏิเวธปฺปตฺตานํ, เตสุ จ พุทฺธานํเยว สพฺพากาเรน วิสยภาวูปคมนโต น ตกฺกพุทฺธิยา โคจราติ อาห **‘‘อุตฺตมญาณวิสยตฺตา’’**ติอาทิฯ **‘‘นิปุณา’’**ติ เญฺยฺยสุ ติกฺขวิสทวุตฺติยา เฉกาฯ ยสฺมา ปน โส เฉกภาโว อารมฺมเณ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย สุขุมเญฺยฺยคหณสมตฺถตาย สุปากโฏ โหติ, เตน วุตฺตํ **‘‘สณฺหสุขุมสภาวตฺตา’’**ติฯ

อปโร นโย – วินยปณฺณตฺติอาทิคมฺภีรเนยฺยวิภาวนโต **คมฺภีราฯ** กทาจิ อสเงฺขยฺยยมหากเปฺป อติกฺกมิตฺวาปิ ทุลฺลภทสฺสนตาย **ทุทฺทสาฯ** ทสฺสนเญฺจตฺถ ปญฺญาจกฺขุวเสเนว เวทิตพฺพํฯ ธมฺมนฺวยสงฺขาตสฺส อนุโพธสฺส กสฺสจิเทว สมฺภวโต **ทุรนุโพธา** ฯ สนฺตสภาวโต, เวเนยฺยานญฺจ คุณสมฺปทานํ ปริโยสานตฺตา **สนฺตาฯ** อตฺตโน จ ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตตาย **ปณีตาฯ** สมธิคตสจฺจลกฺขณตาย อตเกฺกหิ, อตเกฺกน วา ญาเณน อวจริตพฺพตาย **อตกฺกาวจราฯ** นิปุณํ, นิปุเณ วา อเตฺถ สจฺจปฺปจฺจยาการาทิวเสน วิภาวนโต **นิปุณาฯ** โลเก อคฺคปณฺฑิเตน สมฺมาสมฺพุเทฺธน เวทียนฺติ ปกาสียนฺตีติ **ปณฺฑิตเวทนียาฯ** อนาวรณญาณปฏิลาภโต หิ ภควา ‘‘สพฺพวิทู หํ อสฺมิ, (ธ. ป. ๓๕๓; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕) ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว ตถาคโต’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๑) อตฺตโน สพฺพญฺญุตาทิคุเณ ปกาเสติฯ เตเนวาห **‘‘สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตี’’**ติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ผลนิพฺพานานิ วิย สจฺฉิกาตพฺพสภาวํ น โหติ, อาสวกฺขยญาเณ ปน อธิคเต อธิคตเมว โหตีติ ตสฺส ปจฺจกฺขกรณํ สจฺฉิกิริยาติ อาห **‘‘อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ปจฺจกฺขํ กตฺวา’’**ติฯ **อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณนา**ติ จ เหตุอเตฺถ กรณวจนํ, อภิวิสิฏฺฐญาณาธิคมเหตูติ อโตฺถฯ **อภิวิสิฏฺฐญาณ**นฺติ วา ปจฺจเวกฺขณญาเณ อธิเปฺปเต กรณวจนมฺปิ ยุชฺชติเยวฯ ปเวทนเญฺจตฺถ อญฺญาวิสยานํ สจฺจาทีนํ เทสนากิจฺจสาธนโต, ‘‘เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา (มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕) ปฏิชานนโต จ เวทิตพฺพํฯ **วทมานา**ติ เอตฺถ สตฺติอโตฺถ **มาน**-สโทฺท, วตฺตุํ อุสฺสาหํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํภูตา จ วตฺตุกามา นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘วณฺณํ วตฺตุกามา’’**ติฯ สาวเสสํ วทโนฺตปิ วิปรีตํ วทโนฺต วิย ‘‘สมฺมา

วทตี''ติ น วตฺตโพฺพติ อาห **''อหาเปตฺวา''**ติ, เตน อนวเสสโตฺถ อิธ **สมฺมา**-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ **''วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยุ''**นฺติ อิมินา ''วเทยฺยุ''นฺติ สกตฺถทีปนภาวมาหฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ภควโต ทสพลาทิญาณานิปิ อนญฺญสาธารณานิ, สปฺปเทสวิสยตฺตา ปน เตสํ ญาณานํ น เตหิ พุทฺธคุณา อหาเปตฺวา คหิตา นาม โหนฺติ, นิปฺปเทสวิสยตฺตา ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ตสฺมึ คหิเต สเพฺพปิ พุทฺธคุณา คหิตา เอว นาม โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **''เยหิ...เป.... วเทยฺยุ''**นฺติฯ ปุถูนิ อารมฺมณานิ เอตสฺสาติ **ปุถุอารมฺมณํ,** สพฺพารมฺมณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา ปุถุอารมฺมณารมฺมณโตติ เอตสฺมึ อเตฺถ ''ปุถุอารมฺมณโต''ติ วุตฺตํ, เอกสฺส อารมฺมณ-สทฺทสฺส โลปํ กตฺวา ''โอฏฺฐมุโข กามาวจร''นฺติ อาทีสุ วิย, เตนสฺส ปุถุญาณกิจฺจสาธกตํ ทเสฺสติฯ ตถา เหตํ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ, ฉสุ อสาธารณญาเณสุ เสสาสาธารณญาณานิ, สตฺตอริยปุคฺคลวิภาวกญาณํ, อฏฺฐสุปิ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, นวสตฺตาวาสปริชานนญาณํ, ทสพลญาณนฺติ เอวมาทีนํ อเนกสตสหสฺสเภทานํ ญาณานํ ยถาสมฺภวํ กิจฺจํ สาเธตีติฯ **''ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสนา''**ติ เอเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส กมวุตฺติตํ ทเสฺสติฯ กเมนาปิ หิ ตํ วิสเยสุ ปวตฺตติ, น สกึเยว ยถา พาหิรกา วทนฺติ ''สกึเยว สพฺพญฺญู สพฺพํ ชานาติ, น กเมนา''ติฯ

ยทิ เอวํ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยเภทสฺส เญยฺยสฺส ปริเจฺฉทวตา เอเกน ญาเณน นิรวเสสโต กถํ ปฏิเวโธติ, โก วา เอวมาห ''ปริเจฺฉทวนฺตํ พุทฺธญาณ''นฺติฯ อนนฺตญฺหิ ตํ ญาณํ เญยฺยํ วิยฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยาวตกํ เญยฺยํ ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺย''นฺติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ เอวมฺปิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภิเนฺน เญเยฺย กเมน คยฺหมาเน อนวเสสปฏิเวโธ น สมฺภวติ เยวาติ, นยิทเมวํฯ กสฺมา? ยํ กิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกลํ เอกเทโส วาฯ ตตฺถ อปฺปฏิหตจารตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ, วิเกฺขปาภาวโต จ ภควา สพฺพกาลํ สมาหิโตว ญาตุํ, อิจฺฉิตสฺส ปจฺจกฺขภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํ ''อากงฺขาปฏิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณ''นฺติอาทิ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโต, น เจตฺถ ทูรโต จิตฺตปฏํ ปสฺสนฺตานํ วิย, ''สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา''ติ วิปสฺสนฺตานํ วิย จ อเนกธมฺมาวโพธกาเล อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวตฺตตีติ คเหตพฺพํ อจิเนฺตยฺยานุภาวตาย พุทฺธญาณสฺสฯ เตเนวาห ''พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย''ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํสพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสฺส ปฏิลาเภน ภควา สนฺตาเนน สพฺพธมฺมปฏิเวธสมโตฺถ อโหสิ สพฺพเนยฺยาวรณสฺส ปหานโต, ตสฺมา สพฺพญฺญู, น สกึเยว สพฺพธมฺมาวโพธโต , ยถา สนฺตาเนน สพฺพอินฺธนสฺส ทหนสมตฺถตาย ปาวโก ''สพฺพภู''ติ วุจฺจตีติฯ

วตฺถาปนวจนนฺติ สนฺนิฏฺฐาปนวจนํ, อวธารณวจนนฺติ อโตฺถฯ **อเญฺญ วา**ติ เอตฺถ อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสติ **''น ปาณาติปาตา เวรมณิอาทโย''**ติ, อยญฺจ **เอว**-สโทฺท อนิยตเทสตาย จ-สโทฺท วิย ยตฺถ วุโตฺต, ตโต อญฺญตฺถาปิ วจนิจฺฉาวเสน อุปติฏฺฐตีติ อาห **''คมฺภีรา วา''**ติอาทิฯ **สพฺพปเทหี**ติ ยาว ''ปณฺฑิตเวทนียา''ติ อิทํ ปทํ, ตาว สพฺพปเทหิฯ **สาวกปารมิญาณ**นฺติ สาวกานํ ทานาทิปาริปูริยา นิปฺผนฺนํ วิชฺชตฺตยฉฬภิญฺญาจตุปฺปฏิสมฺภิทาทิเภทํ ญาณํฯ **ตโต**ติ สาวกปารมิญาณโตฯ **ตตฺถา**ติ สาวกปารมิญาเณฯ **ตโตปี**ติ อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐโต ปเจฺจกพุทฺธญาณโตปิ, โก ปน วาโท สาวกปารมิญาณโตติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถายํ อตฺถโยชนา – กิญฺจาปิ สาวกปารมิญาณํ เหฏฺฐิมเสกฺขญาณํ ปุถุชฺชนญาณญฺจ อุปาทาย คมฺภีรํ, ปเจฺจกพุทฺธญาณํ อุปาทาย น ตถา คมฺภีรนฺติ ''คมฺภีรเมวา''ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา ปเจฺจกพุทฺธญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุปาทายาติ ตตฺถ ววตฺถานํ น ลพฺภติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณธมฺมา ปน สาวกปารมิญาณาทีนํ วิย กิญฺจิ อุปาทาย อคมฺภีรภาวาภาวโต

คมฺภีรา วาติฯ ยถา เจตฺถ ววตฺถานํ ทสฺสิตํ, เอวํ สาวกปารมิญาณํ ทุทฺทสํ, ปเจฺจกพุทฺธญาณํ ปน ตโต ทุทฺทสตรนฺติ ตตฺถ ววตฺถานํ นตฺถีติอาทินา ววตฺถานสพฺภาโว เนตโพฺพฯ เตเนวาห **“ตถา ทุทฺทสาว...เป.... เวทิตพฺพ”**นฺติฯ

กสฺมา ปเนตํ เอวํ อารทฺธํติ เอตฺถายํ อธิปฺปาโย – ภวตุ ตาว นิรวเสสพุทฺธคุณวิภาวนูปายภาวโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ เอกมฺปิ ปุถุนิสฺสยารมฺมณญากิจฺจสิทฺธิยา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญว ธมฺมา’’ติอาทินา พหุวจเนน อุทฺทิฏฺฐํ, ตสฺส ปน วิสฺสชฺชนํ สจฺจปจฺจยาการาทิวิเสสวเสน อนญฺญสาธารเณน วิภชนนเยน อนารภิตฺวา สนิสฺสยานํ ทิฏฺฐีนํ วิภชนวเสน กสฺมา อารทฺธนฺติฯ ตตฺถ ยถา สจฺจปจฺจยาการาทีนํ วิภชนํ อนญฺญสาธารณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสว วิสโย, เอวํ นิรวเสเสน ทิฏฺฐิคตวิภชนมฺปีติ ทเสฺสตุํ **“พุทฺธานญฺหี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ฐานานี**ติ การณานิฯ **คชฺชิตํ มหนฺตํ โหตี**ติ เทเสตพฺพสฺส อตฺถสฺส อเนกวิธตาย, ทุวิเญฺญยฺยตาย จ นานานเยหิ ปวตฺตมานํ เทสนาคชฺชิตํ มหนฺตํ วิปุลํ, พหุเภทญฺจ โหติฯ **ญาณํ อนุปวิสตี**ติ ตโต เอว จ เทสนาญาณํ เทเสตพฺพธเมฺม วิภาคโส กุรุมานํ อนุปวิสติ, เต อนุปวิสฺส ฐิตํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ

พุทฺธญาณสฺส มหนฺตภาโว ปญฺญายตีติ เอววิธสฺส นาม ธมฺมสฺส เทสกํ ปฏิเวธกญฺจาติ พุทฺธานํ เทสนาญาณสฺส ปฏิเวธญาณสฺส จ อุฬารภาโว ปากโฏ โหติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ‘‘สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตี’’ติ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; เนตฺติ. ๑๔) วจนโต สพฺพาปิ ภควโต เทสนา ญาณรหิตา นตฺถิ, สีหสมานวุตฺติตาย จ สพฺพตฺถ สมานุสฺสาหปฺปวตฺติ เทเสตพฺพธมฺมวเสน ปน เทสนา วิเสสโต ญาเณน อนุปวิฏฺฐา คมฺภีรตรา จ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ กถํ ปน วินยปญฺญตฺตึ ปตฺวา เทสนา ติลกฺขณาหตา สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตา โหตีติ? ตตฺถาปิ จ สนฺนิสินฺนปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺตมานา เทสนา สงฺขารานํ อนิจฺจตาทิวิภาวนี, สพฺพธมฺมานํ อตฺตตฺตนิยตาภาวปฺปกาสนี จ โหติฯ เตเนวาห **“อเนกปริยาเยน ธมฺมิํ กถํ กตฺวา”**ติอาทิฯ

ภูมนฺตรนฺติ ธมฺมานํ อวตฺถาวิเสสญฺจ ฐานวิเสสญฺจฯ ตตฺถ **อวตฺถาวิเสโส**สติอาทิธมฺมานํ สติปฏฺฐานินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคาทิเภโทฯ **ฐานวิเสโส** กามาวจราทิเภโทฯ **ปจฺจยาการ**ปทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **สมยนฺตร**นฺติ ทิฏฺฐิวิเสสา, นานาวิหิตา ทิฏฺฐิโยติ อโตฺถ, อญฺญสมยํ วาฯ **เอวํ โอติเณฺณ วตฺถุสฺมิ**นฺติ เอวํ ลหุกครุกาทิวเสน ตทนุรูเป โอติเณฺณ วตฺถุสฺมิํ **สิกฺขาปทปญฺญาปนํ**ฯ

ยทิปิ กายานุปสฺสนาทิวเสน สติปฏฺฐานาทโย สุตฺตนฺตปิฏเกปิ (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗) วิภตฺตา, สุตฺตนฺตภาชนียาทิวเสน ปน อภิธเมฺมเยว เต สวิเสสํ วิภตฺตาติ อาห **“อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา...เป.... อภิธมฺมปิฏกํ วิภชิตฺวา”**ติฯ ตตฺถ **“สตฺต ผสฺสา”**ติ สตฺตวิญฺญาณธาตุสมฺปโยควเสน วุตฺตํฯ ตถา **“สตฺต เวทนา”**ติอาทีสุปิฯ **โลกุตฺตรา ธมฺมา นามา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน วุตฺตาวเสสํ อภิธเมฺม อาคตํ ธมฺมานํ วิภชิตพฺพาการํ สงฺคณฺหาติฯ จตุวีสติ สมนฺตปฏฺฐานานิ เอตฺถาติ **จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ,** อภิธมฺมปิฏกํฯ เอตฺถ ปจฺจยนยํ อคฺคเหตฺวา ธมฺมวเสเนว สมนฺตปฏฺฐานสฺส จตุวีสติวิธตา วุตฺตาฯ ยถาห –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,

ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีราฯ (ปฏฺฐา. ๑.ปจฺจยนิเทฺทส ๔๑, ๔๔, ๔๘, ๕๒);

ตถา –

ติกญฺจ…เป…. ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา;
ติกญฺจ…เป…. ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา;
ติกญฺจ…เป…. ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ (ปฏฺฐา. ๑.ปจฺจยนิเทฺทส ๔๔, ๕๒);

เอวํ ธมฺมวเสน จตุวีสติเภเทสุ ติกปฏฺฐานาทีสุ เอเกกํ ปจฺจยนเยน อนุโลมาทิวเสน จตุพฺพิธํ โหตีติ ฉนฺนวุติ สมนฺตปฏฺฐานานิฯ ตตฺถ ปน ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐาเน กุสลตฺติเก ปฏิจฺจวาเร ปจฺจยานุโลเม เหตุมูลเก เหตุปจฺจยวเสน เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉานยา สตฺต วิสฺสชฺชนนยาติ อาทินา ทสฺสิยมานา อนนฺตเภทา นยาติ อาห **‘‘อนนฺตนย’’**นฺติฯ โหติ เจตฺถ –

‘‘ปฏฺฐานํ นาม ปเจฺจกํ ธมฺมานํ อนุโลมาทิมฺหิ ติกทุกาทีสุ ยา ปจฺจยมูลวิสิฏฺฐา จตุนยโต สตฺตธา คตี’’ติฯ

นวหากาเรหีติ อุปฺปาทาทีหิ นวหิ ปจฺจยากาเรหิฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมา ผลนฺติ **อุปฺปาโท,** อุปฺปตฺติยา การณภาโวฯ สติ จ อวิชฺชาย สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, น อสติ, ตสฺมา **อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ** ตถา อวิชฺชาย สติ สงฺขารา ปวตฺตนฺติ ธรนฺติ, นิวิสนฺติ จ, เต อวิชฺชาย สติ ผลํ ภวาทีสุ ขิปนฺติ, อายูหนฺติ ผลุปฺปตฺติยา ฆฏนฺติ, สํยุชฺชนฺติ อตฺตโน ผเลน, ยสฺมิํ สนฺตาเน สยญฺจ อุปฺปนฺนา, ตํ ปลิพุนฺธนฺติ, ปจฺจยนฺตรสมวาเย อุทยนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ, หิโนติ จ สงฺขารานํ การณภาวํ คจฺฉติ, ปฏิจฺจ อวิชฺชํ สงฺขารา อยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ การณภาวูปคมนวิเสสา อุปฺปาทาทโย เวทิตพฺพาฯ ตถา สงฺขาราทีนํ วิญฺญาณาทีสุฯ

อุปฺปาทฏฺฐิตีติอาทีสุ จ ติฏฺฐติ เอเตนาติ ฐิติ, การณํฯ อุปฺปาโท เอว ฐิติ **อุปฺปาทฏฺฐิติฯ** เอส นโย เสเสสุปิฯ ยสฺมา อโยนิโสมนสิกาโร, ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓) วจนโต อาสวา จ อวิชฺชาย ปจฺจโย, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา’’**ติฯ **ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา**ติ สงฺขารานํ อวิชฺชาย จ อุปฺปาทาทิเก ปจฺจยากาเร ปริจฺฉินฺทิตฺวา คหณวเสน ปวตฺตา ปญฺญาฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ธมฺมานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจยภาวโต ธมฺมฏฺฐิติสงฺขาเต ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํฯ ปจฺจยธมฺมา หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ‘‘ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทา’’ติ วจนโต ทฺวาทส ปจฺจยาฯ อยญฺจ นโย น ปจฺจุปฺปเนฺน เอว, อถ โข อตีตานาคตกาเลปิ, น จ อวิชฺชาย เอว สงฺขาเรสุ, อถ โข สงฺขาราทีนมฺปิ วิญฺญาณาทีสุ ลพฺภตีติ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปจฺจยาการสฺส วิภตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อตีตมฺปิ อทฺธาน’’**นฺติอาทิ ปาฬิํ อารภิฯ ปฏฺฐาเน (ปฏฺฐา. ๑.ปจฺจยนิเทฺทส ๑) ทสฺสิตา เหตาทิปจฺจยา เอเวตฺถ อุปฺปาทาทิปจฺจยากาเรหิ คหิตาติ เต ยถาสมฺภวํ นีหริตฺวา โยเชตพฺพา, อติวิตฺถารภเยน ปน น โยชยิมฺหฯ

ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺสาติ ตสฺส ตสฺส สงฺขาราทิปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺสฯ **ตถา ตถา ปจฺจยภาเวนา**ติ อุปฺปาทาทิเหตาทิปจฺจยภาเวนฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคตวเสน ตโย อทฺธา กาลา เอตสฺสาติ **ติยทฺธํฯ** เหตุผลผลเหตุเหตุผลวเสน ตโย สนฺธี เอตสฺสาติ **ติสนฺธิํฯ** สงฺขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ สเงฺขโป, กมฺมํ วิปาโก จฯ สงฺขิปฺปนฺติ เอตฺถาติ วา สเงฺขโป, อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จฯ โกฏฺฐาสปริยาโย วา **สเงฺขป**-สโทฺทฯ อตีเต

กมฺมสงฺขปาทิวเสน จตฺตาโร สงฺขปา เอตสฺสาติ **จตุสงฺขปํ**ฯ สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺขเป อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสียนฺตีติ อาการา, อตีเต เหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา, เต สงฺขเป ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วีสติอาการา เอตสฺสาติ **วีสตาการํ**ฯ

ขตฺติยาทิเภเทน อเนกเภทภินฺนาปิ สสฺสตวาทิโน ชาติสตสหสฺสานุสฺสรณาทิโน อภินิเวสเหตุโน วเสน จตฺตาโรว โหนฺติ , น ตโต อุทฺธํ อโธติ สสฺสตวาทาทีนํ ปริมาณปริเจฺฉทสฺส อนญฺญวิสยตํ ทเสฺสตุํ **“จตฺตาโร ชนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จตฺตาโร ชนา**ติ จตฺตาโร ชนสมูหาฯ **อิทํ นิสฺสายา**ติ อิทํ อิทปฺปจฺจยตาย สมฺมา อคฺคหณํ, ตตฺถาปิ จ เหตุผลภาเวน สมฺพนฺธานํ สนฺตติฆนสฺส อเภทิตตฺตา ปรมตฺถโต วิชฺชมานมฺปิ เภทนิพนฺธนํ นานตฺตนยํ อนุปธาเรตฺวา คหิตํ เอกตฺตคฺคหณํ นิสฺสายฯ **อิทํ คณฺหนฺตี**ติ อิทํ สสฺสตคฺคหณํ อภินิวิสฺส โวหรนฺติ, อิมินา นเยน เอกจฺจสสฺสตวาทาทโยเปตฺถ ยถาสมฺภวํ โยเชตฺวา วตฺตพฺพาฯ **ภินฺทิตฺวา**ติ ‘‘อาตปฺปมนฺวายา’’ติอาทินา วิภชิตฺวา ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทินา วิมทฺทิตฺวา **นิชฺชฏํ นิคุมฺพํ กตฺวา** ทิฏฺฐิชฏาวิชฏเนน ทิฏฺฐิคุมฺพวิวรเณน จฯ

“ตสฺมา”ติอาทินา พุทฺธคุเณ อารพฺภ เทสนาย สมุฏฺฐิตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุทฺทิสิตฺวา เทสนากุสโล ภควา สมยนฺตรวิคฺคาหณวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว วิสฺสเชฺชตีติ ทเสฺสติฯ **“สนฺตี”**ติ อิมินา เตสํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิชฺชมานตาย อวิจฺฉินฺนตํ, ตโต จ เนสํ มิจฺฉาคาหโต สิถิลกรณวิเวจเนหิ อตฺตโน เทสนาย กิจฺจการิตํ, อวิตถตญฺจ ทีเปติ ธมฺมราชาฯ

๒๙. **อตฺถี**ติ ‘‘สํวิชฺชนฺตี’’ติ อิมินา สมานโตฺถ ปุถุวจนวิสโย เอโก นิปาโต ‘‘อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ม. นิ. ๓.๑๕๔; สํ. นิ. ๔.๑๒๗; ขุ. ปา. ๓.๑) วิยฯ สสฺสตาทิวเสน ปุพฺพนฺตํ กเปฺปนฺตีติ **ปุพฺพนฺตกปฺปิกาฯ** ยสฺมา ปน เต ตํ ปุพฺพนฺตํ ปุริมสิเทฺธหิ ตณฺหาทิฏฺฐิกเปฺปหิ กเปฺปตฺวา, อาเสวนพลวตาย วิจิตฺตวุตฺติตาย จ วิกเปฺปตฺวา อปราภาคสิเทฺธหิ อภินิเวสภูเตหิ ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาเหหิ คณฺหนฺติ อภินิวิสนฺติ ปรามสนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตี”**ติฯ ตณฺหุปาทานวเสน วา กปฺปนคฺคหณานิ เวทิตพฺพานิฯ ตณฺหาปจฺจยา หิ อุปาทานํฯ **โกฏฺฐาเสสู**ติ เอตฺถ โกฏฺฐาสาทีสูติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปทปูรณสมีปอุมฺมคฺคาทีสุปิ หิ **อนฺต**-สโทฺท ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘อิงฺฆ ตฺวํ สุตฺตเนฺต วา คาถาโย วา อภิธมฺมํ วา ปริยาปุณสฺสุ (ปาจิ. ๔๔๒), สุตฺตเนฺต โอกาสํ การาเปตฺวา’’ติ (ปาจิ. ๑๒๒๑) จ อาทีสุ ปทปูรเณ อนฺต-สโทฺท วตฺตติ, คามนฺตํ โอสเรยฺย, (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) คามนฺตเสนาสน’’นฺติอาทีสุ สมีเป , ‘‘กามสุขลฺลิกานุโยโค เอโก อโนฺต, อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) อุมฺมเคฺคติฯ

กปฺป-สโทฺท มหากปฺปสมนฺตภาวกิเลสกามวิตกฺกกาลปญฺญตฺติสทิสภาวาทีสุ วตฺตตีติ อาห **“สมฺพหุเลสุ อเตฺถสุ วตฺตตี”**ติฯ ตถา เหส ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสงฺเขฺยยฺยานี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) มหากเปฺป วตฺตติ, ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาเว, ‘‘สงฺกโปฺป กาโม, ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโม’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑; จูฬนิ. ๘) กิเลสกาเม, ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๗) วิตเกฺก, ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาเล, ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๙๐; จูฬนิ. ๑๑๓) ปญฺญตฺติยํ, ‘‘สตฺถุกเปฺปน วต กิร โภ สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานาน ชานิมฺหา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) สทิสภาเว วตฺตตีติฯ **วุตฺตมฺปิ เจต**นฺติ มหานิเทฺทสํ (มหานิ. ๒๘) สนฺธายาหฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา**ติ ทิฏฺฐิยา อุปนิสฺสยภูตาย สหชาตาย อภินนฺทนภูตาย จ ตณฺหาย, สสฺสตาทิอากาเรน อภินิวิสนฺตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส จ วเสนฯ ปุเพฺ

พนิวุตฺถธมฺมวิสยาย กปฺปนาย อธิเปฺปตตฺตา อตีตกาลวาจโก อิธ ปุพฺพ-สโทฺท, รูปาทิขนฺธวินิมุตฺตสฺส กปฺปนาวตฺถุโน อภาวา อนฺต-สโทฺท จ ภาควาจโกติ อาห **“อตีตํ ขนฺธโกฏฺฐาส”**นฺติฯ **“กเปฺปตฺวา”**ติ จ ตสฺมิํ ปุพฺพเนฺต ตณฺหายนาภินิเวสานํ สมตฺถนํ ปรินิฏฺฐาปนมาหฯ **ฐิตา**ติ ตสฺสา ลทฺธิยา อวิชหนํฯ **อารพฺภา**ติ อาลมฺพิตฺวาฯ วิสโย หิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ปุพฺพโนฺตฯ วิสยภาวโต เอว หิ โส ตสฺสา อาคมนฏฺฐานํ, อารมฺมณปจฺจโย จาติ วุตฺตํ **“อาคมฺม ปฏิจฺจา”**ติฯ

อธิวจนปทานีติ ปญฺญตฺติปทานิฯ ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทิ-สทฺทา วิย วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺติยา อธิวจนํ ปญฺญตฺติฯ อถ วา อธิ-สโทฺท อุปริภาเว, วุจฺจตีติ วจนํ, อุปริ วจนํ อธิวจนํ, อุปาทาภูตรูปาทีนํ อุปริ ปญฺญาปิยมานา อุปาทาปญฺญตฺตีติ อโตฺถ , ตสฺมา ปญฺญตฺติทีปกปทานีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปญฺญตฺติมตฺตเญฺหตํ วุจฺจติ, ยทิทํ ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ, น รูปเวทนาทโย วิย ปรมโตฺถฯ อธิกวุตฺติตาย วา อธิวุตฺติโยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติฯ อธิกญฺหิ สภาวธเมฺมสุ สสฺสตาทิํ ปกติอาทิทพฺพาทิํ ชีวาทิํ กายาทิญฺจ อภูตมตฺถํ อชฺฌาโรเปตฺวา ทิฏฺฐิโย ปวตฺตนฺตีติฯ

๓๐. **อภิวทนฺตี**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗, ๒๐๓, ๔๒๗; ม. นิ. ๓.๒๗, ๒๙) อภินิวิสิตฺวา วทนฺติ ‘‘อยํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม’’ติอาทินา วิวทนฺติฯ อภิวทนกิริยาย อชฺชาปิ อวิเจฺฉทภาวทสฺสนตฺถํ วตฺตมานกาลวจนํฯ ทิฏฺฐิ เอว **ทิฏฺฐิคตํ** ‘‘มุตฺตคตํ, (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑) สงฺขารคต’’นฺติอาทีสุ (มหานิ. ๔๑) วิยฯ คนฺตพฺพาภาวโต วา ทิฏฺฐิยา คตมตฺตํ, ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐิปฺปกาโร วา **ทิฏฺฐิคตํฯ** โลกิยา หิ วิธยุตฺตคตปการ-สเทฺท สมานเตฺถ อิจฺฉนฺติฯ เอเกกสฺมิญฺจ ‘‘อตฺตา’’ติ, ‘‘โลโก’’ติ จ คหณวิเสสํ อุปาทาย ปญฺญาปนํ โหตีติ อาห **“รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตา จ โลโก จาติ คเหตฺวา”**ติฯ **อมรํ นิจฺจํ ธุว**นฺติ สสฺสตเววจนานิฯ มรณาภาเวน วา **อมรํ,** อุปฺปาทาภาเวน สพฺพถาปิ อตฺถิตาย **นิจฺจํ,** ถิรเฏฺฐน วิการาภาเวน **ธุวํฯ “ยถาหา”**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ นิเทฺทสปฏิสมฺภิทาปาฬีหิ วิภาเวติฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, เวทนํ, สญฺญํ, สงฺขาเร, วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ อิมิสฺสา ปญฺจวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน วุโตฺตฯ ‘‘รูปวนฺตํ อตฺตาน’’นฺติอาทิกาย ปน ปญฺจทสวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทญฺญํ ‘‘โลโก’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภติฯ ตถา เอกํ ขนฺธํ ’’อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทเญฺญ อตฺตโน อุปโภคภูโต โลโกติ, สสนฺตติปติเต วา ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทเญฺญ ‘‘โลโก’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถาห – สสฺสโตวาโท เอเตสนฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เตสํ อตฺตา โลโก จ สสฺสโตติ อธิเปฺปโต, น วาโท ติ? สจฺจเมตํ, สสฺสตสหจริตตาย ปน ‘‘วาโท สสฺสโต’’ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติฯ สสฺสโต อิติ วาโท เอเตสนฺติ วา อิติ-สทฺทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา สสฺสตํ วทนฺติ ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ อภินิวิสฺส โวหรนฺตีติ สสฺสตวาทา, สสฺสตทิฏฺฐิโนติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๓๑. **อาตาปนํ** กิเลสานํ วิพาธนํ ปหานํฯ **ปทหนํ** โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา จิตฺตสฺส อุสฺสหนํฯ **อนุโยโค** ยถา สมาธิ วิเสสภาคิยตํ ปาปุณาติ, เอวํ วีริยสฺส พหุลีกรณํฯ อิธ อุปจารปฺปนาจิตฺตปริทมนวีริยานํ อธิเปฺปตตฺตา อาห **“ติปฺปเภทํ วีริย”**นฺติ ฯ นปฺปมชฺชติ เอเตนาติ **อปฺปมาโท,** อสโมฺมโสฯ สมฺมา อุปาเยน มนสิ กโรติ กมฺมฏฺฐานํ เอเตนาติ **สมฺมามนสิกาโร** ญาณนฺติ อาห **“วีริยญฺจ สติญฺจ ญาณญฺจา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘อาตปฺป…เป…. มนสิการํ อนฺวายา’’ติ อิมสฺมิํ ปาเฐฯ สีลวิสุทฺธิยา สทฺธิํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ อธิคมนปฏิปทา

วตฺตพฺพา, สา ปน วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถารโต วุตฺตาติ อาห **“สงฺเขปโตฺถ”**ติฯ **“ตถารูป”**นฺติ จุทฺทสวิเธหิ จิตฺตทมเนหิ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส ทมิตตฺตํ วทติฯ

สมาธานาทิอฏฺฐงฺคสมนฺนาคตรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส โยคิโน สมาธิวิชมฺภนภูตา โลกิยาภิญฺญา **ฌานานุภาโวฯ “ฌานาทีน”**นฺติ อิทํ ฌานลาภิสฺส วิเสเสน ฌานธมฺมา อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, ตมฺมุเขน เสสธมฺมาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ** สติ หิ ชนกภาเว รูปาทิธมฺมานํ วิย สุขาทิธมฺมานํ วิย, จ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปาทวนฺตตา วิญฺญายติ, อุปฺปาเท จ สติ อวสฺสมฺภาวี นิโรโธติ อนวกาสาว นิจฺจตา สิยาติฯ **กูฏฏฺฐ**-สทฺโท วา โลเก อจฺจนฺตนิเจฺจ นิรุโฬฺห ทฏฺฐโพฺพฯ **“เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิโต”**ติ เอเตน ยถา เอสิกา วาตปฺปหาราทีหิ น จลติ, เอวํ น เกนจิ วิการํ อาปชฺชตีติ วิการาภาวมาห, **“กูฏโฏฺฐ”**ติ อิมินา ปน อนิจฺจตาภาวํฯ วิกาโรปิ วินาโสเยวาติ อาห, **“อุภเยนปิ โลกสฺส วินาสาภาวํ ทีเปตี”**ติฯ **“วิชฺชมานเมวา”**ติ เอเตน การเณ ผลสฺส อตฺถิภาวทสฺสเนน อภิพฺยตฺติวาทํ ทีเปติฯ **นิกฺขมตี**ติ จ อภิพฺยตฺตึ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ กถํ ปน วิชฺชมาโนเยว ปุเพฺพ อนภิพฺยโตฺต อภิพฺยตฺตึ คจฺฉตีติ? ยถา อนฺธกาเรน ปฏิจฺฉโนฺน ฆโฏ อาโลเกน อภิพฺยตฺตึ คจฺฉติฯ

อิทเมตฺถ วิจาเรตพฺพํ – กึ กโรโนฺต อาโลโก ฆฏํ ปกาเสตีติ วุจฺจติ, ยทิ ฆฏวิสยํ พุทฺธึ กโรโนฺต, พุทฺธิยา อนุปฺปนฺนาย อุปฺปตฺติทีปนโต อภิพฺยตฺติวาโท หายติฯ อถ ฆฏพุทฺธิยา อาวรณภูตํ อนฺธการํ วิธมโนฺต, เอวมฺปิ อภิพฺยตฺติวาโท หายติเยวฯ สติ หิ ฆฏพุทฺธิยา อนฺธกาโร กถํ ตสฺสา อาวรณํ โหตีติ, ยถา ฆฏสฺส อภิพฺยตฺติ น ยุชฺชติ, เอวํ อตฺตโนปิฯ ตตฺถาปิ หิ ยทิ อินฺทฺริยวิสยาทิสนฺนิปาเตน อนุปฺปนฺนาย พุทฺธิยา อุปฺปตฺติ, อุปฺปตฺติวจเนเนว อภิพฺยตฺติวาโท หายติ, ตถา สสฺสตวาโทฯ อถ พุทฺธิปฺปวตฺติยา อาวรณภูตสฺส อนฺธการฏฺฐานิยสฺส โมหสฺส วิธมเนนฯ สติ พุทฺธิยา กถํ โมโห อาวรณนฺติ, กิญฺจิ เภทสมฺภวโตฯ น หิ อภิพฺยญฺชนกานํ จนฺทสูริยมณิปทีปาทีนํ เภเทน อภิพฺยญฺชิตพฺพานํ ฆฏาทีนํ เภโท โหติ, โหติ จ วิสยเภเทน พุทฺธิเภโทติ ภิโยฺยปิ อภิพฺยตฺติ น ยุชฺชติเยว, น เจตฺถ วุตฺติกปฺปนา ยุตฺตา วุตฺติยา วุตฺติมโต จ อนญฺญถานุชานนโตติ ฯ **เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺตี**ติ เย อิธ มนุสฺสภาเวน อวฏฺฐิตา, เตเยว เทวภาวาทิอุปคมเนน อิโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺติ, อญฺญถา กตสฺส กมฺมสฺส วินาโส, อกตสฺส จ อพฺภาคโม อาปเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

อปราปรนฺติ อปรสฺมา ภวา อปรํ ภวํฯ **เอวํ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺตี**ติ อตฺตโน นิจฺจสภาวตฺตา น จุตูปปตฺติโย, สพฺพพฺยาปิตาย นาปิ สนฺธาวนสํสรณานิ, ธมฺมานํเยว ปน ปวตฺติวิเสเสน เอวํ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ, เอวํ โวหรียนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เอเตน อวฏฺฐิตสภาวสฺส อตฺตโน, ธมฺมิโน จ ธมฺมมตฺตํ อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จาติ อิมํ วิปริณามวาทํ ทเสฺสติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต วกฺขามฯ **อตฺตโน วาทํ ภินฺทตี**ติ สนฺธาวนาทิวจนสิทฺธาย อนิจฺจตาย ปุเพฺพ ปฏิญฺญาตํ สสฺสตวาทํ ภินฺทติ, วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ **สสฺสติสม**นฺติ วา เอตสฺส สสฺสตํ ถาวรํ นิจฺจกาลนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เหตุํ ทเสฺสโนฺตติ เยสํ ‘‘สสฺสโต’’ติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปติ อยํ ทิฏฺฐิคติโก, เตสํ เหตุํ ทเสฺสโนฺตติ อโตฺถฯ น หิ อตฺตโน ทิฏฺฐิยา ปจฺจกฺขกตมตฺถํ อตฺตโนเยว สาเธติ, อตฺตโน ปน ปจฺจกฺขกเตน อเตฺถน อตฺตโน อปฺปจฺจกฺขภูตมฺปิ อตฺถํ สาเธติฯ อตฺตนา หิ ยถา นิจฺฉิตํ ปเรหิ วิญฺญาเปติ, น อนิจฺฉิตํฯ **“เหตุํ ทเสฺสโนฺต”**ติ เอตฺถ อิทํ เหตุทสฺสนํ – เอเตสุ อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ เอโกวายํ เม อตฺตา, โลโก จ อนุสฺสรณสพฺภาวโตฯ โย หิ ยมตฺถํ อนุภวติ, โส เอว ตํ อนุสฺสรติ, น อโญฺญฯ น หิ อเญฺญน อนุภูตมตฺถํ อโญฺญ อนุสฺสริตุํ สโกฺกติ

ยถา ตํ พุทฺธรกฺขิเตน อนุภูตํ ธมฺมรกฺขิโตฯ ยถา เจตาสุ, เอวํ อิโต ปุริมตราสุปิ ชาตีสูติฯ กสฺมา สสฺสโต เม อตฺตา จ โลโก จฯ ยถา จ เม, เอวํ อเญฺญสมฺปิ สตฺตานํ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ? สสฺสตวเสน ทิฏฺฐิคหนํ ปกฺขโนฺท ทิฏฺฐิคติโก ปเรปิ ตตฺถ ปติฏฺฐเปติ, ปาฬิยํ ปน ‘‘อเนกวิหิตานิ อธิวุตฺติปทานิ อภิวทนฺติฯ โส เอวํ อาหา’’ติ จ วจนโต ปรานุมานวเสน อิธ เหตุทสฺสนํ อธิเปฺปตนฺติ วิญฺญายติฯ **การณ**นฺติ ติวิธํ การณํ สมฺปาปกํ นิพฺพตฺตกํ ญาปกนฺติฯ ตตฺถ อริยมโคฺค นิพฺพานสฺส สมฺปาปกํ การณํ, พีชํ องฺกุรสฺส นิพฺพตฺตกํ การณํ, ปจฺจยุปฺปนฺนตาทโย อนิจฺจตาทีนํ ญาปกํ การณํ, อิธาปิ ญาปกการณเมว อธิเปฺปตํฯ ญาปโก หิ ญาเปตพฺพตฺถวิสยสฺส ญาณสฺส เหตุภาวโต การณนฺติฯ ตทายตฺตวุตฺติตาย ตํ ญาณํ ติฏฺฐติ ตตฺถาติ **‘‘ฐาน’’**นฺติ, วสติ ตตฺถ ปวตฺตตีติ **‘‘วตฺถู’’**ติ จ วุจฺจติฯ ตถา หิ ภควตา วตฺถุ-สเทฺทน อุทฺทิสิตฺวาปิ ฐานสเทฺทน นิทฺทิฏฺฐนฺติฯ

๓๒-๓๓. ทุติยตติยวาทานํ ปฐมวาทโต นตฺถิ วิเสโส ฐเปตฺวา กาลวิเสสนฺติ อาห **‘‘อุปริ วาททฺวเยปิ เอเสว นโย’’**ติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา สสฺสตวาโท จตุธา วิภโตฺต, นนุ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท วิย ทุวิเธเนว วิภชิตโพฺพ สิยาติ อาห **‘‘มนฺทปโญฺญ หิ ติตฺถิโย’’**ติอาทิฯ

๓๔. **ตกฺกยตี**ติ อูหยติ, สสฺสตาทิอาการเรน ตสฺมึ ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปตีติ อโตฺถฯ **ตโกฺก**ติ อาโกฏนลกฺขโณ วินิจฺฉยลกฺขโณ วา ทิฏฺฐิฏฺฐานภูโต วิตโกฺกฯ **วีมํสา** นาม วิจารณา, สา ปเนตฺถ อตฺถโต ปญฺญาปติรูปโก โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโท, มิจฺฉาภินิเวโส วา อโยนิโสมนสิกาโร, ปุพฺพภาเค วา ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตนฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ เตเนวาห **‘‘ตุลนา รุจฺจนา ขมนา’’**ติฯ ปริยาหนนํ วิตกฺกสฺส อารมฺมณอูหนํ เอวาติ อาห **‘‘เตน เตน ปกาเรน ตเกฺกตฺวา’’**ติฯ **อนุวิจริต**นฺติ วีมํสาย อนุปวตฺติตํ, วีมํสานุคเตน วา วิจาเรน อนุมชฺชิตํฯ ปฏิ ปฏิ ภาตีติ ปฏิภานํ, ยถาสมิหิตาการวิเสสวิภาวโก จิตฺตุปฺปาโทฯ ปฏิภานโต ชาตํ ปฏิภานํ, สยํ อตฺตโน ปฏิภานํ **สยํ ปฏิภานํฯ** เตเนวาห **‘‘อตฺตโน ปฏิภานมตฺตสญฺชาต’’**นฺติฯ **มตฺต**-สเทฺทน วิเสสาธิคมาทโย นิวเตฺตติฯ

‘‘อนาคเตปิ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ อิทํ น อิธาธิเปฺปตตกฺกีวเสเนว วุตฺตํ, ลาภีตกฺกิโน เอวมฺปิ สมฺภวตีติ สมฺภวทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ กิญฺจิ อตฺตนา ปฏิลทฺธํ รูปาทิ สุขาทิ จ อิธ ลพฺภตีติ ลาโภ, น ฌานาทิวิเสโสฯ **‘‘เอวํ สติ อิทํ โหตี’’**ติ อนิเจฺจสุ ภาเวสุ อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวเทตีติ อาปชฺชติ, ตถา จ สติ กตสฺส วินาโส, อกตสฺส จ อพฺภาคโม สิยาฯ นิเจฺจสุ ปน ภาเวสุ โย กโรติ, โส ปฏิสํเวเทตีติ น โทโส อาปชฺชตีติ ตกฺกิกสฺส ยุตฺติคเวสนาการํ ทเสฺสติฯ

ตกฺกมเตฺตเนวาติ อาคมาธิคมาทีนํ อนุสฺสวาทีนญฺจ อภาวา สุทฺธตเกฺกเนวฯ นนุ จ วิเสสลาภิโนปิ สสฺสตวาทิโน อตฺตโน วิเสสาธิคมเหตุ อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ ทสสุ สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ จตฺตาลีสาย สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ ยถานุภูตํ อตฺตโน สนฺตานํ ตปฺปฏิพทฺธญฺจ ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ อนุสฺสริตฺวา ตโต ปุริมปุริมตราสุปิ ชาตีสุ ตถาภูตสฺส อตฺถิตานุวิตกฺกนมุเขน สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ ตถาภาวานุวิตกฺกนวเสเนว สสฺสตาภินิเวสิโน ชาตา, เอวญฺจ สติ สโพฺพปิ สสฺสตวาที อนุสฺสุติชาติสฺสรตกฺกิกา วิย อตฺตโน อุปลทฺธวตฺถุนิพนฺธเนน ตกฺกเนน ปวตฺตวาทตฺตา ตกฺกีปเกฺขเยว ติเฏฺฐยฺยุ, อวสฺสญฺจ วุตฺตปฺปการํ ตกฺกนมิจฺฉิตพฺพํ , อญฺญถา วิเสสลาภี สสฺสตวาที เอกจฺจสสฺสติกปกฺขํ, อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกปกฺขํ วา ภเชยฺยาติ ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, ยสฺมา วิเสสลาภีนํ ขนฺธสนฺตานสฺส ทีฆทีฆตรทีฆตมกาลานุสฺสรณํ สสฺสตคฺคาหสฺส อสาธารณการณํฯ ตถา หิ ‘‘อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรามิฯ อิมินามหเมตํ ชานา

มี’’ติ อนุสฺสรณเมว ปธานการณภาเวน ทสฺสิตํฯ ยํ ปน ตสฺส ‘‘อิมินามหเมตํ ชานามี’’ติ ปวตฺตํ ตกฺกนํ, น ตํ อิธ ปธานํ อนุสฺสรณํ ปติ ตสฺส อปฺปธานภูตตฺตาฯ ยทิ เอวํ อนุสฺสวาทีนมฺปิ ปธานภาโว อาปชฺชตีติ เจ? น, เตสํ สจฺฉิกิริยาย อภาเวน ตกฺกปธานตฺตา, ปธานการเณน จ นิเทฺทโส นิรุโฬฺห สาสเน โลเก จ ยถา ‘‘จกฺขุวิญฺญาณํ, ยวงฺกุโร’’ติ จฯ

อถ วา วิเสสาธิคมนิพนฺธนรหิตสฺส ตกฺกนสฺส วิสุํ สสฺสตคฺคาเห การณภาวทสฺสนตฺถํ วิเสสาธิคโม วิสุํ สสฺสตคฺคาหการณํ วตฺตโพฺพ , โส จ มนฺทมชฺฌติกฺขปญฺญาวเสน ติวิโธติ ภควตา สพฺพตกฺกิโน ตกฺกีภาวสามญฺญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา จตุธา ววตฺถาปิโต สสฺสตวาโทฯ ยทิปิ อนุสฺสวาทิวเสน ตกฺกิกานํ วิย มนฺทปญฺญาทีนมฺปิ หีนาทิวเสน อเนกเภทสพฺภาวโต วิเสสลาภีนมฺปิ พหุธา เภโท สมฺภวติ, สเพฺพ ปน วิเสสลาภิโน มนฺทปญฺญาทิวเสน ตโย ราสี กตฺวา ตตฺถ อุกฺกฎฺฐวเสน อเนกชาติสตสหสฺสทสสํวฏฺฏวิวฏฺฏจตฺตารีสสํวฏฺฏวิวฏฺฏานุสฺสรเณน อยํ วิภาโค วุโตฺตฯ ตีสุปิ ราสีสุ เย หีนมชฺฌปญฺญา, เต วุตฺตปริเจฺฉทโต อูนกเมว อนุสฺสรนฺติฯ เย ปน ตตฺถ อุกฺกฎฺฐปญฺญา, เต วุตฺตปริเจฺฉทํ อติกฺกมิตฺวา นานุสฺสรนฺตีติ เอวํ ปนายํ เทสนาฯ ตสฺมา อญฺญตรเภทสงฺคหวเสเนว ภควตา จตฺตาริฎฺฐานานิ วิภตฺตานีติ ววตฺถิตา สสฺสตวาทีนํ จตุพฺพิธตาฯ น หิ อิธ สาวเสสํ ธมฺมํ เทเสติ ธมฺมราชาฯ

๓๕. **‘‘อญฺญตเรนา’’**ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอเกนา’’**ติ วุตฺตํฯ **วา**-สทฺทสฺส ปน อนิยมตฺถตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ทฺวีหิ วา ตีหิ วา’’**ติ วุตฺตํฯ เตน จตูสุ ฐาเนสุ ยถารหํ เอกจฺจํ เอกจฺจสฺส ปญฺญาปเน สหการีการณนฺติ ทเสฺสติฯ กึ ปเนตานิ วตฺถูนิ อภินิเวสสฺส เหตุ, อุทาหุ ปติฎฺฐาปนสฺสฯ กิเญฺจตฺถ ยทิ ตาว อภินิเวสสฺส, กสฺมา อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว คหิตานิ, น สญฺญาวิปลฺลาสาทโยฯ ตถาหิ วิปรีตสญฺญา อโยนิโสมนสิการอสปฺปุริสูปนิสฺสยอสทฺธมฺมสฺสวนาทีนิ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา ปวตฺตนฎฺฐานานิฯ อถ ปติฎฺฐาปนสฺส อธิคมยุตฺติโย วิย อาคโมปิ วตฺถุภาเวน วตฺตโพฺพ, อุภยตฺถาปิ ‘‘นตฺถิ อิโต พหิทฺธา’’ติ วจนํ น ยุชฺชตีติ? นฯ กสฺมา? อภินิเวสปเกฺข ตาว อยํ ทิฎฺฐิคติโก อสปฺปุริสูปนิสฺสยอสทฺธมฺมสฺสวเนหิ อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา วิปลฺลาสสโญฺญ รูปาทิธมฺมานํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวสฺส อนวโพธโต ธมฺมยุตฺตึ อติธาวโนฺต เอกตฺตนยํ มิจฺฉา คเหตฺวา ยถาวุตฺตานุสฺสรณตเกฺกหิ ขเนฺธสุ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๑) อภินิเวสํ ชเนสิฯ อิติ อาสนฺนการณตฺตา, ปธานการณตฺตา, ตคฺคหเณเนว จ อิตเรสมฺปิ คหิตตฺตา อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว อิธ คหิตานิฯ ปติฎฺฐาปนปเกฺข ปน อาคโมปิ ยุตฺติปเกฺขเยว ฐิโต วิเสสโต พาหิรกานํ ตกฺกคาหิภาวโตติ อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว ทิฎฺฐิยา วตฺถุภาเวน คหิตานิฯ กิญฺจ ภิโยฺย ทุวิธํ ลกฺขณํ ปรมตฺถธมฺมานํ สภาวลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณญฺจาติฯ ตตฺถ สภาวลกฺขณาวโพโธ ปจฺจกฺขญาณํ, สามญฺญลกฺขณาวโพโธ อนุมานญาณํ, อาคโม จ สุตมยาย ปญฺญาย สาธนโต อนุมานญาณเมว อาวหติ, สุตานํ ปน ธมฺมานํ อาการปริวิตกฺกเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยํ ฐิโต จินฺตามยํ ปญฺญํ นิพฺพเตฺตตฺวา อนุกฺกเมน ภาวนาย ปจฺจกฺขญาณํ อธิคจฺฉตีติ เอวํ อาคโมปิ ตกฺกวิสยํ นาติกฺกมตีติ ตคฺคหเณน คหิโตวาติ เวทิตโพฺพฯ โส อฎฺฐกถายํ อนุสฺสุติตกฺกคฺคหเณน วิภาวิโตติ ยุตฺตํ เอวิทํ ‘‘นตฺถิ อิโต พหิทฺธา’’ติฯ ‘‘อเนกวิหิตานิ อธิวุตฺติปทานิ อภิวทนฺติ, สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๐) จ วจนโต ปติฎฺฐาปนวตฺถูนิ อิธาธิเปฺปตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๓๖. **ทิฎฺฐิเยว ทิฎฺฐิฎฺฐานํ** ปรมวชฺชตาย อเนกวิหิตานํ อนตฺถานํ เหตุภาวโตฯ ยถาห ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิปรมาหํ ภิกฺขเว วชฺชํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐) **‘‘ยถาหา’’**ติอาทินา ปฎิสมฺภิทาปาฬิยา (ปฎิ. ม. ๑.๑๒๔) ทิฎฺฐิยา ฐานวิภาคํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ขนฺธาปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ** อารมฺมณเฎฺฐน ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๘๑, ๓๔๕) วจนโตฯ **อวิชฺชาปิ**

ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปนิสฺสยาทิภาเวน ปวตฺตนโตฯ ยถาห ‘‘อสฺสุตวา ภิกฺขเว ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒; ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐)ฯ **ผสฺสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ** ยถา จาห ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา, (ที. นิ. ๑.๑๑๘ อาทโย) ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๔๔) จ ฯ **สญฺญาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ** วุตฺตเญฺจตํ ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา, (สุ. นิ. ๘๘๐; มหานิ. ๑๐๙) ปถวิโต สญฺญตฺวา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒) จ อาทิฯ **วิตกฺกปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ** วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ตกฺกญฺจ ทิฏฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู’’ติ (สุ. นิ. ๘๙๒) ‘‘ตกฺกี โหติ วีมํสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๔) จ อาทิฯ **อโยนิโสมนสิการาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ** เตนาห ภควา ‘‘ตสฺส เอวํ อโยนิโส มนสิ กโรโต ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ ‘อตฺถิ เม อตฺตา’ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๙)ฯ สมุฏฺฐาติ เอเตนาติ สมุฏฺฐานํ สมุฏฺฐานภาโว **สมุฏฺฐานโฏฺฐฯ ปวตฺติตา**ติ ปรสนฺตาเนสุ อุปฺปาทิตาฯ **ปรินิฏฺฐาปิตา**ติ อภินิเวสสฺส ปริโยสานํ มตฺถกํ ปาปิตาติ อโตฺถฯ **‘‘อารมฺมณวเสนา’’**ติ อฏฺฐสุ ทิฏฺฐิฏฺฐาเนสุ ขเนฺธ สนฺธายาหฯ **ปวตฺตนวเสนา**ติ อวิชฺชาทโยฯ **อาเสวนวเสนา**ติ ปาปมิตฺตปรโตโฆสาทีนมฺปิ เสวนํ ลพฺภติเยวฯ อถ วา **เอวํคติกา**ติ เอวํคมนา, เอวํนิฏฺฐาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม ทิฏฺฐิสงฺขาตา ทิฏฺฐิฏฺฐานา เอวํ ปรมตฺถโต อสนฺตํ อตฺตานํ สสฺสตภาวญฺจสฺส อชฺฌาโรเปตฺวา คหิตา, ปรามฏฺฐา จ พาลลปนา ยาว ปณฺฑิตา น สมนุยุญฺชนฺติ, ตาว คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติฯ ปณฺฑิเตหิ สมนุยุญฺชิยมานา ปน อนวฏฺฐิตวตฺถุกา อวิมทฺทกฺขมา สูริยุคฺคมเน อุสฺสาวพินฺทู วิย ขโชฺชปนกา วิย จ ภิชฺชนฺติ วินสฺสนฺติ จาติฯ

ตตฺถายํ อนุยุญฺชเน สเงฺขปกถา – ยทิ หิ ปเรน ปริกปฺปิโต อตฺตา โลโก วา สสฺสโต สิยา, ตสฺส นิพฺพิการตาย ปุริมรูปาวิชหนโต กสฺสจิ วิเสสาธานสฺส กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อหิตโต นิวตฺตนตฺถํ, หิเต จ ปฏิปตฺติอตฺถํ อุปเทโส เอว นิปฺปโยชโน สิยา สสฺสตวาทิโน, กถํ วา โส อุปเทโส ปวตฺตียติ วิการาภาวโต, เอวญฺจ อตฺตโน อชฏากาสสฺส วิย ทานาทิกิริยา หิํสาทิกิริยา จ น สมฺภวติฯ ตถา สุขสฺส ทุกฺขสฺส อนุภวนนิพนฺธ เอว สสฺสตวาทิโน น ยุชฺชติ กมฺมพทฺธาภาวโต, ชาติอาทีนญฺจ อสมฺภวโต กุโต วิโมโกฺข, อถ ปน ธมฺมมตฺตํ ตสฺส อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จ, ยสฺส วเสนายํ กิริยาทิโวหาโรติ วเทยฺย, เอวมฺปิ ปุริมรูปาวิชหเนน อวฏฺฐิตสฺส อตฺตโน ธมฺมมตฺตนฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํ, เต วา ปนสฺส ธมฺมา อวตฺถาภูตา อเญฺญ วา สิยุํ อนเญฺญ วาฯ ยทิ อเญฺญ, น ตาหิ ตสฺส อุปฺปนฺนาหิปิ โกจิ วิเสโส อตฺถิฯ ยาหิ กโรติ ปฏิสํเวเทติ จวติ อุปปชฺชติ จาติ อิจฺฉิตํ, ตสฺมา ตทวโตฺถ เอว ยถาวุตฺตโทโสฯ กิญฺจ ธมฺมกปฺปนาปิ นิรตฺถิกา สิยา, อถานเญฺญ อุปฺปาทวินาสวนฺตีหิ อวตฺถาหิ อนญฺญสฺส อตฺตโน ตาสํ วิย อุปฺปาทวินาสสพฺภาวโต กุโต นิจฺจตาวกาโส, ตาสมฺปิ วา อตฺตโน วิย นิจฺจตาติ พนฺธวิโมกฺขานํ อสมฺภโว เอวาติ น ยุชฺชติเยว สสฺสตวาโทฯ น เจตฺถ โกจิ วาที ธมฺมานํ สสฺสตภาเว ปริสุทฺธํ ยุตฺติํ วตฺตุํ สมโตฺถ, ยุตฺติรหิตญฺจ วจนํ น ปณฺฑิตานํ จิตฺตํ อาราเธตีติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยาว ปณฺฑิตา น สมนุยุญฺชนฺติ, ตาว คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตี’’ติฯ กมฺมวเสน อภิมุโข สมฺปเรติ เอตฺถาติ **อภิสมฺปราโย,** ปโรโลโกฯ

‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจา’’ติ อิทํ อิธ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิภชิยมานตฺตา วุตฺตํ, ตสฺมิํ วา วุเตฺต ตทธิฏฺฐานโต อาสวกฺขยญาณํ, ตทวินาภาวโต สพฺพมฺปิ วา ภควโต ทสพลาทิญาณํ คหิตเมว โหตีติ กตฺวาฯ **ปชานโนฺตปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺภาวเน, เตน **‘‘ตญฺจา’’**ติ เอตฺถ วุตฺตํ จ-สทฺทตฺถมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตํ ทิฏฺฐิคตโต อุตฺตริตรํ สารภูตํ สีลาทิคุณวิเสสมฺปิ ตถาคโต นาภินิวิสติ, โก ปน วาโท วฏฺฏามิเสติฯ **‘‘อห’’**นฺติ ทิฏฺฐิวเสน วา ตํ ปรามสนาการมาหฯ **ปชานามี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, เตน ‘‘มม’’นฺติ ตณฺหาวเสน ปรามสนาการํ ทเสฺสติฯ ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสนํ **ปรามาโสฯ** น หิ ตํ อตฺถิ, ขเนฺธสุ ยํ

‘‘อห’’นฺติ วา, ‘‘มม’’นฺติ วา คเหตพฺพํ สิยาฯ โย ปน ปรามาโส ตณฺหาทโยว, เต จ ภควโต โพธิมูเลเยว ปหีนาติ อาห **‘‘ปรามาสกิเลสาน**’’นฺติอาทิฯ **อปรามาสโต**ติ วา นิพฺพุติเวทนสฺส เหตุวจนํ, **‘‘วิทิตา**’’ติ อิทํ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตริ สามิวจนํ, อปรามสนเหตุ ปรามาสรหิตาย ปฏิปตฺติยา ตถาคเตน สยเมว อสงฺขตธาตุ อธิคตาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘ยาสุ เวทนาสู’’ติอาทินา ภควโต เทสนาวิลาสํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ ขนฺธายตนาทิวเสน อเนกวิธาสุ จตุสจฺจเทสนาสุ สมฺภวนฺตีสุปิ อยํ ตถาคตานํ เทสนาสุ ปฏิปตฺติ, ยํ ทิฏฺฐิคติกามิจฺฉาปฏิปตฺติยา ทิฏฺฐิคหนํ ปกฺขนฺทาติ ทสฺสนตฺถํ เวทนาเยว ปริญฺญาย ภูมิทสฺสนตฺถํ อุทฺธฏาฯ **กมฺมฎฺฐาน**นฺติ จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานํฯ **ยถาภูตํ วิทิตฺวา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เวทนาย สมุทยาทีนิ อารมฺมณปฏิเวธวเสน มคฺคปญฺญาย อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ชานิตฺวา, ปฏิวิชฺฌิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยสมุทยเฎฺฐนา**ติ ‘‘อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๔; สํ. นิ. ๒.๒๑; อุทา. ๑) วุตฺตลกฺขเณน อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยานํ อุปฺปาเทน เจว มเคฺคน อสมุคฺฆาเตน จฯ **นิพฺพตฺติลกฺขณ**นฺติ อุปฺปาทลกฺขณํ, ชาตินฺติ อโตฺถฯ **ปญฺจนฺนํ ลกฺขณาน**นฺติ เอตฺถ จตุนฺนํ ปจฺจยานมฺปิ อุปฺปาทลกฺขณเมว คเหตฺวา วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํ, ยสฺมา ปจฺจยลกฺขณมฺปิ ลพฺภติเยว, ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ **ปจฺจยนิโรธเฎฺฐนา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ย**นฺติ ยสฺมา, **ยํ** วา สุขํ โสมนสฺสํฯ **ปฏิจฺจา**ติ อารมฺมณปจฺจยาทิภูตํ เวทนํ ลภิตฺวาฯ **อย**นฺติ สุขโสมนสฺสานํ ปจฺจยภาโว, สุขโสมนสฺสเมว วา, ‘‘อสฺสาโท’’ติ ปทํ ปน อเปกฺขิตฺวา ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ปุริมุปฺปนฺนํ เวทนํ อารพฺภ โสมนสฺสุปฺปตฺติยํ โย ปุริมเวทนาย อสฺสาเทตพฺพากาโร โสมนสฺสสฺสาทนากาโร, อยํ อสฺสาโทติฯ กถํ ปน เวทนํ อารพฺภ สุขํ อุปฺปชฺชตีติ? เจตสิกสุขสฺส อธิเปฺปตตฺตา นายํ โทโสฯ วิเสสนํ เหตฺถ โสมนสฺสคฺคหณํ สุขํ โสมนสฺสนฺติ ‘‘รุโกฺข สิํสปา’’ติ ยถาฯ

‘‘อนิจฺจา’’ติ อิมินา สงฺขารทุกฺขตาวเสน อุเปกฺขาเวทนาย, สพฺพเวทนาสุเยว วา อาทีนวมาห, อิตเรหิ อิตรทุกฺขตาวเสน ยถากฺกมํ ทุกฺขสุขเวทนานํ, อวิเสเสน วา ตีณิปิ ปทานิ สพฺพาสมฺปิ เวทนานํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ **อย**นฺติ โย เวทนาย หุตฺวา อภาวเฎฺฐน อนิจฺจภาโว, อุทยพฺพยปฏิปีฬนเฎฺฐน ทุกฺขภาโว, ชราย มรเณน จาติ เทฺวธา วิปริณาเมตพฺพภาโว จ, อยํ เวทนาย อาทีนโว, ยโต วา อาทีนํ ปรมการุญฺญํ วาติ ปวตฺตตีติฯ **เวทนาย นิสฺสรณ**นฺติ เอตฺถ **เวทนายา**ติ นิสฺสกฺกวจนํ, ยาว เวทนาปฏิพทฺธํ ฉนฺทราคํ น ปชหติ, ตาวายํ ปุริโส เวทนํ อลฺลีโนเยว โหติฯ ยทา ปน ตํ ฉนฺทราคํ ปชหติ, ตทายํ ปุริโส เวทนาย นิสฺสโฎ วิสํยุโตฺต โหตีติ ฉนฺทราคปฺปหานํ เวทนาย นิสฺสรณํ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เวทนาคฺคหเณน เวทนาย สหชาตนิสฺสยารมฺมณภูตา จ รูปารูปธมฺมา คหิตา เอว โหนฺตีติ ปญฺจนฺนมฺปิ อุปาทานกฺขนฺธานํ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เวทนาสีเสน ปน เทสนา อาคตา, ตตฺถ การณํ วุตฺตเมว, ลกฺขณหารนเยน วา อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ ตตฺถ เวทนาคฺคหเณน คหิตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, เวทนานํ สมุทยคฺคหเณน คหิตา อวิชฺชาทโย สมุทยสจฺจํ, อตฺถงฺคมนิสฺสรณปริยาเยหิ นิโรธสจฺจํ, ‘‘ยถาภูตํ วิทิตฺวา’’ติ เอเตน มคฺคสจฺจนฺติ เอวเมตฺถ จตฺตาริ สจฺจานิ เวทิตพฺพานิฯ กามุปาทานมูลกตฺตา เสสุปาทานานํ, ปหีเน จ กามุปาทาเน อุปาทานเสสาภาวโต **‘‘วิคตฉนฺทราคตาย อนุปาทาโน**’’ติ วุตฺตํฯ **อนุปาทาวิมุโตฺต**ติ อตฺตโน มคฺคผลปฺปตฺตึ ภควา ทเสฺสติฯ ‘‘เวทนาน’’นฺติอาทินา หิ ยสฺสา ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา อิมํ ทิฏฺฐิคตํ สการณํ สคติกํ ปเภทโต วิภชิตุํ สมโตฺถ อโหสิ , ตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สทฺธิํ ปุพฺพภาคปฏิปทาย อุปฺปตฺติภูมิํ ทเสฺสติ ธมฺมราชาฯ

เอกจฺจสสฺสตวาทวณฺณนา

๓๘. สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ จ เอกจฺจํ สสฺสตํ เอตสฺสาติ เอกจฺจสสฺสโต, เอกจฺจสสฺสตวาโทฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ **เอกจฺจสสฺสติกา** ฯ เต ปน ยสฺมา เอกจฺจสสฺสโต วาโท ทิฏฺฐิ เอเตสนฺติ เอกจฺจสสฺสตวาทา นาม โหนฺติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสนฺเต อาห **“เอกจฺจสสฺสตวาทา”**ติฯ อิมินา นเยน **เอกจฺจอสสฺสติกา** ทิปทสฺสปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นนุ จ ‘‘เอกจฺจสสฺสติกา’’ติ วุเตฺต ตทญฺญสฺส เอกจฺจสฺส อสสฺสตตาสนฺนิฏฺฐานํ สิทฺธเมว โหตีติ? สจฺจํ สิทฺธเมว โหติ อตฺถโต, น ปน สทฺทโตฯ ตสฺมา สุปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘เอกจฺจอสสฺสติกา’’ติ วุตฺตํฯ น หิ อิธ สาวเสสํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ ธมฺมสฺสามีฯ **อิธา**ติ ‘‘เอกจฺจสสฺสติกา’’ติ อิมสฺมิํ ปเทฯ **คหิตา**ติ วุตฺตา, ตถา เจว อโตฺถ ทสฺสิโตฯ **อิธา**ติ วา อิมิสฺสา เทสนายฯ ตถา หิ ปุริมกา ตโย วาทา สตฺตวเสน, จตุโตฺถ สงฺขารวเสน วิภโตฺตฯ **“สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา”**ติ อิทํ เตหิ สสฺสตภาเวน คยฺหมานานํ ธมฺมานํ ยาถาวสภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํ, น ปเนกจฺจสสฺสติกมตทสฺสนวเสนฯ ตสฺส หิ สสฺสตาภิมตํ อสงฺขตเมวาติ ลทฺธิฯ เตเนวาห ‘‘จิตฺตนฺติ วา…เป…. ฐสฺสตี’’ติฯ น หิ ยสฺส ภาวสฺส ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตภาวํ ปฏิชานาติ, ตเสฺสว นิจฺจธุวาทิภาโว อนุมฺมตฺตเกน สกฺกา ปฏิญฺญาตุํฯ เอเตน ‘‘อุปฺปาทวยธุวตายุตฺตภาวา สิยา นิจฺจา, สิยา อนิจฺจา สิยา น วตฺตพฺพา’’ติอาทินา ปวตฺตสฺส สตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา วิภาวิตา โหติฯ

ตตฺถายํ อยุตฺตตาวิภาวนา – ยทิ ‘‘เยน สภาเวน โย ธโมฺม อตฺถีติ วุจฺจติ, เตเนว สภาเวน โส ธโมฺม นตฺถี’’ติอาทินา วุเจฺจยฺย, สิยา อเนกนฺตวาโทฯ อถ อเญฺญน, สิยา น อเนกนฺตวาโทฯ น เจตฺถ เทสนฺตราทิสมฺพนฺธภาโว ยุโตฺต วตฺตุํ ตสฺส สพฺพโลกสิทฺธตฺตา, วิวาทาภาวโต ฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘ยถา สุวณฺณฆเฏน มกุเฏ กเต ฆฏภาโว นสฺสติ, มกุฏภาโว อุปฺปชฺชติ, สุวณฺณภาโว ติฏฺฐติเยว, เอวํ สพฺพภาวานํ โกจิ ธโมฺม นสฺสติ, โกจิ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ, สภาโว ปน ติฏฺฐตี’’ติฯ เต วตฺตพฺพา ‘‘กิํ ตํ สุวณฺณํ, ยํ ฆเฏ มกุเฏ จ อวฏฺฐิตํ, ยทิ รูปาทิ, โส สโทฺท วิย อนิโจฺจฯ อถ รูปาทิ สมูโห, สมูโห นาม สมฺมุติมตฺตํฯ น ตสฺส อตฺถิตา นตฺถิตา นิจฺจตา วา ลพฺภตี’’ติ อเนกนฺตวาโท น สิยาฯ ธมฺมานญฺจ ธมฺมิโน อญฺญถานญฺญถาสุ โทโส วุโตฺตเยว สสฺสตวาทวิจารณายํฯ ตสฺมา โส ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อปิจ นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพรูโป อตฺตา โลโก จ ปรมตฺถโต วิชฺชมานตาปฏิชานนโต ยถา นิจฺจาทีนํ อญฺญตรํ รูปํ, ยถา วา ทีปาทโยฯ น หิ ทีปาทีนํ อุทยพฺพยสภาวานํ นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพสภาวตา สกฺกา วิญฺญาตุํ, ชีวสฺส นิจฺจาทีสุ อญฺญตรํ รูปํ วิยาติ เอวํ สตฺตภงฺคสฺส วิย เสสภงฺคานมฺปิ อสมฺภโวเยวาติ สตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ‘‘อิสฺสโร นิโจฺจ, อเญฺญ สตฺตา อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา สเตฺตกจฺจสสฺสติกา เสยฺยถาปิ อิสฺสรวาทาฯ ‘‘ปรมาณโว นิจฺจา ธุวา, อณุกาทโย อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา เสยฺยถาปิ กาณาทาฯ นนุ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ เอตสฺมิํ วาเท จกฺขาทีนํ อสสฺสตตาสนฺนิฏฺฐานํ ยถาสภาวาวโพโธ เอว, ตยิทํ กถํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ, โก วา เอวมาห ‘‘จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ มิจฺฉาทสฺสน’’นฺติ? อสสฺสเตสุเยว ปน เกสญฺจิ ธมฺมานํ สสฺสตภาวาภินิเวโส อิธ มิจฺฉาทสฺสนํฯ เตน ปน เอกวาเร ปวตฺตมาเนน จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวาวโพโธ วิทูสิโต สํสฏฺฐภาวโต วิสสํสโฏฺฐ วิย สปฺปิมโณฺฑ สกิจฺจกรณาสมตฺถตาย สมฺมาทสฺสนปเกฺข ฐเปตพฺพตํ นารหตีติฯ อสสฺสตภาเวน นิจฺฉิตาปิ วา จกฺขุอาทโย สมาโรปิตชีวสภาวา เอว ทิฏฺฐิคติเกหิ คยฺหนฺตีติ ตทวโพธสฺส มิจฺฉาทสฺสนภาโว น

สกฺกา นิวาเรตุํฯ เตเนวาห **“จกฺขุํ อิติปิ...เป.... กาโย อิติปิ อยํ เม อตฺตา”**ติอาทิฯ เอว ญฺจ กตฺวา อสงฺขตาย สงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน ยถากฺกมํ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ เอวํ ปวตฺโต วิภชฺชวาโทปิ เอกจฺจสสฺสตวาโท อาปชฺชตีติ เอวํปการา โจทนา อนวกาสา โหติ อวิปรีตธมฺมสภาวสมฺปฏิปตฺติภาวโตฯ

กามเญฺจตฺถ ปุริมวาเทปิ อสสฺสตานํ ธมฺมานํ ‘‘สสฺสตา’’ติ คหณํ วิเสสโต มิจฺฉาทสฺสนํ, สสฺสตานํ ปน ‘‘สสฺสตา’’ติ คาโห น มิจฺฉาทสฺสนํ ยถาสภาวคฺคหณภาวโตฯ อสสฺสเตสฺเยว ปน ‘‘เกจิเทว ธมฺมา สสฺสตา, เกจิ อสสฺสตา’’ติ คเหตพฺพธเมฺมสุ วิภาคปฺปวตฺติยา อิมสฺส วาทสฺส วาทนฺตรตา วุตฺตา, น เจตฺถ ‘‘สมุทายโนฺตคธตฺตา เอกเทสสฺส สปฺปเทสสสฺสตคฺ คาโห นิปฺปเทสสสฺสตคฺคาเห สโมธานํ คจฺฉตี’’ติ สกฺกา วตฺตุํ วาที ตพฺพิสยวิเสสวเสน วาท ทฺวยสฺส ปวตฺตตฺตาฯ อเญฺญ เอว หิ ทิฏฺฐิคติกา ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สสฺสตา’’ติ อภินิวิฏฺฐา, อเญฺญ ‘‘เอกจฺจสสฺสตา’’ติฯ สงฺขารานํ อนวเสสปริยาทานํ, เอกเทสปริคฺคโห จ วาททฺวยสฺส ปริพฺยโตฺตเยวฯ กิญฺจ ภิโยฺย อเนกวิธสมุสฺสเย เอกวิธสมุสฺสเย จ ขนฺธปฺพเนฺธ อภินิเวสภาว โตฯ จตุพฺพิโธปิ หิ สสฺสตวาที ชาติวิเสสวเสน นานาวิธรูปกายสนฺนิสฺสเย เอว อรูปธมฺม ปุเญฺช สสฺสตาภินิเวสี ชาโต อภิญฺญาเณน อนุสฺสวาทีหิ จ รูปกายเภทคฺคหณโตฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๓๒) ‘‘จวนฺติ อุปปชฺชนฺตี’’ติ จ อาทิฯ วิเส สลาภี เอกจฺจสสฺสติโก อนุปธาริตเภทสมุสฺสเยว ธมฺมปพเนฺธ สสฺสตาการคฺคหเณน อภินิวิ สนํ ชเนสิ เอกภวปริยาปนฺนขนฺธสนฺตานวิสยตฺตา ตทภินิเวสสฺสฯ ตถา จ ตีสุปิ วาเทสุ ‘‘ตํ ปุ เพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ, ตโต ปรํ นานุสฺสรตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, ตกฺกีนํ ปน สสฺสเตกจฺจสสฺสต วาทีนํ สสฺสตาภินิเวสวิเสโส รูปารูปธมฺมวิสยตาย สุปากโฏเยวาติฯ

๓๙. **ทีฆสฺส กาลสฺส อจฺจเยนา**ติ วิวฏฺฏวิวฏฺฏฏฺฐายีนํ อปคเมนฯ อเนกตฺถตฺตา ธา ตูนํ **สํ**-สเทฺทน ยุโตฺต **วฏฺฏ**-สโทฺท วินาสวาจีติ อาห **“วินสฺสตี”**ติ, สงฺขยวเสน วตฺตตีติ อ โตฺถฯ วิปตฺติกรมหาเมฆสมุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย หิ ยาว อณุสหคโตปิ สงฺขาโร น โหติ, ตาว โลโก สํวฏฺฏตีติ วุจฺจติฯ **โลโก**ติ เจตฺถ ปถวีอาทิภาชนโลโก อธิเปฺปโตฯ **อุปริพฺรหฺมโลเก สู**ติ ปริตฺตสุภาทีสุ รูปีพฺรหฺมโลเกสุฯ อคฺคินา หิ กปฺปวุฏฺฐานํ อิธาธิเปฺปตํ พหุลํ ปวตฺตนโตฯ เตเนวาห ภควา ‘‘อาภสฺสรสํวตฺตนิกา โหนฺตี’’ติฯ **อรูเปสุ วา**ติ **วา**-สเทฺทน สํวฏฺฏมานโลก ธาตูหิ อญฺญโลกธาตูสุ วาติ วิกปฺปนํ เวทิตพฺพํฯ น หิ ‘‘สเพฺพ อปายสตฺตา ตทา รูปารูปภเวสุ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อปาเยสุ ทีฆตมายุกานํ มนุสฺสโลกูปตฺติยา อสมฺภวโตฯ สติปิ สพฺพสตฺตานํ อภิสงฺขารมนสา นิพฺพตฺตภาเว พาหิรปจฺจเยหิ วินา มนสาว นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘มโนมยา’’ติ วุจฺจนฺติ รูปาวจรสตฺตาฯ ยทิ เอวํ กามภเว โอปปาติกสตฺตานมฺปิ มโนมยภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ อธิจิตฺตภูเตน อติสยมนสา นิพฺพตฺตสเตฺตสุ มโนมยโวหารโตติ ทสฺส โนฺต อาห **“ฌานมเนน นิพฺพตฺตตฺตา มโนมยา”**ติฯ เอวํ อรูปาวจรสตฺตานมฺปิ มโนมยภา โว อาปชฺชตีติ เจ? น, ตตฺถ พาหิรปจฺจเยหิ นิพฺพเตฺตตพฺพตาสงฺกาย เอว อภาวโต, ‘‘มนสาว นิพฺพตฺตา’’ติ อวธารณาสมฺภวโตฯ นิรุฬฺหํ วายํ โลเก มโนมยโวหาโร รูปาวจรสเตฺตสุฯ ตถา หิ ‘‘อนฺนมโย ปานมโย มโนมโย อานนฺทมโย วิญฺญาณมโย’’ติ ปญฺจธา อตฺตานํ เวทวาทิโน วทนฺติฯ อุเจฺฉทวาเทปิ วกฺขติ ‘‘ทิโพฺพ รูปี มโนมโย’’ติ (ที. นิ. ๑.๘๖)ฯ โสภนา ปภา เอเตสุ สนฺตีติ **สุภาฯ “อุกฺกํเสนา”**ติ อาภสฺสรเทเว สนฺธายาห, ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา ปน เทฺว จตฺตาโร จ กเปฺป ติฏฺฐนฺติฯ **อฏฺฐกเปฺป**ติ อฏฺฐ มหากเปฺปฯ

๔๐. **สณฺฐาตี**ติ สมฺปตฺติกรมหาเมฆสมุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ปถวีสนฺธารกุทกตํสนฺธารกวา ยุมหาปถวีอาทีนํ สมุปฺปตฺติวเสน ฐาติ, ‘‘สมฺภวติ’’ อิเจฺจว วา อโตฺถ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํฯ

ปกติยาติ สภาเวน, ตสฺส ‘‘สุญฺญ’’นฺติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ การณมาห **“นิพฺพตฺตสตฺตานํ นตฺถิตายา”**ติ, อนุปฺปนฺนตฺตาติ อโตฺถ, เตน ยถา เอกจฺจานิ วิมานานิ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ จุตตฺตา สุญฺญานิ โหนฺติ, น เอวมิทนฺติ ทเสฺสติฯ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโน พฺรหฺมกายิกา, เตสํ นิวาโส ภูมิปิ **“พฺรหฺมกายิกา”**ติ วุตฺตาฯ กมฺมํ อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย เอติสฺสาติ **กมฺมปจฺจยาฯ** อถ วา ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ วิปจฺจนกกมฺมสฺส สหการีปจฺจยภาวโต, กมฺมสฺส ปจฺจยาติ **กมฺมปจฺจยา** ฯ อุตุ สมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **อุตุสมุฏฺฐานาฯ “กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานา”**ติ วา ปาโฐ, กมฺมสหาโย ปจฺจโย, กมฺมสฺส วา สหายภูโต ปจฺจโย กมฺมปจฺจโย , โสว อุตุ กมฺมปจฺจยอุตุ, โส สมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ โยเชตพฺพํฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘พฺรหฺมวิมาน’’นฺติ วุตฺตาย พฺรหฺมกายิกภูมิยาฯ กถํ ปณีตาย ทุติยชฺฌานภูมิยํ ฐิตานํ หีนาย ปฐมชฺฌานภูมิยา อุปปตฺติ โหตีติ อาห **“อถ สตฺตาน”**นฺติอาทิฯ **โอตรนฺตี**ติ อุปปชฺชนวเสน เหฏฺฐาภูมึ คจฺฉนฺติฯ

อปฺปายุเกติ ยํ อุฬารํ ปุญฺญกมฺมํ กตํ, ตสฺส อุปปชฺชนารหวิปากปพนฺธโต อปฺปปริมาณายุเกฯ **อายุปฺปมาเณเนวา**ติ ปรมายุปฺปมาเณเนวฯ กึ ปเนตํ ปรมายุ นาม, กถํ วา ตํ ปริจฺฉินฺนปมาณนฺติ? วุจฺจเต – โย เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตสฺมึ ตสฺมึ ภววิเสเส ปุริมสิทฺธภวปตฺถนูปนิสฺสยวเสน สรีราวยววณฺณสณฺฐานปมาณาทิวิเสสา วิย ตํตํคตินิกายาทีสุ เยภุเยฺยน นิยตปริเจฺฉโท คพฺภเสยฺยกกามาวจรเทวรูปาวจรสตฺตานํ สุกฺกโสณิตอุตุโภชนาทิ อุตุอาทิปจฺจยุปฺปนฺนปจฺจยูปตฺถมฺภิโต วิปากปพนฺธสฺส ฐิติกาลนิยโม, โส ยถาสกํ ขณมตฺตาวฏฺฐายีนมฺปิ อตฺตโน สหชาตานํ รูปารูปธมฺมานํ ฐปนาการวุตฺติตาย ปวตฺตกานิ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานิ ยสฺมา น เกวลํ เนสํ ขณฐิติยา เอว การณภาเวน อนุปาลกานิ, อถ โข ยาว ภวงฺคุปเจฺฉทา อนุปพนฺธสฺส อวิเจฺฉทเหตุภาเวนาปิ, ตสฺมา อายุเหตุกตฺตา การณูปจาเรน อายุ, อุกฺกํสปริเจฺฉทวเสน ปรมายูติ จ วุจฺจติฯ ตํ ปน เทวานํ เนรยิกานํ อุตฺตรกุรุกานญฺจ นิยตปริเจฺฉทํ, อุตฺตรกุรุกานํ ปน เอกนฺตนิยตปริเจฺฉทเมว, อวสิฏฺฐมนุสฺสเปตติรจฺฉานานํ ปน จิรฏฺฐิติสํวตฺตนิกกมฺมพหุเล กาเล ตํกมฺมสหิตสนฺตานชนิตสุกฺกโสณิตปฺปจฺจยานํ ตํมูลกานญฺจ จนฺทสูริยสมวิสมปริวตฺตนาทิชนิตอุตุอาหาราทิสมวิสม ปจฺจยานํ วเสน จิราจิรกาลโต อนิยตปริเจฺฉทํ, ตสฺส จ ยถา ปุริมสิทฺธภวปตฺถนาวเสน ตํตํคตินิกายาทีสุ วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสนิยโม สิโทฺธ ทสฺสนานุสฺสวาทีหิ, ตถา อาทิโต คหณสิทฺธิยาฯ เอวํ ตาสุ ตาสุ อุปปตฺตีสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ เยภุเยฺยน สมปฺปมาณฏฺฐิติกาลํ ทสฺสนานุสฺสเวหิ ลภิตฺวา ตํ ปรมตํ อโชฺฌสาย ปวตฺติตภวปตฺถนาวเสน อาทิโต ปริเจฺฉทนิยโม เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน กมฺมํ ตาสุ ตาสุ อุปปตฺตีสุ ยถา ตํตํอุปปตฺตินิยตวณฺณาทินิพฺพตฺตเน สมตฺถํ, เอวํ นิยตายุปริเจฺฉทาสุ อุปปตฺตีสุ ปริเจฺฉทาติกฺกเมน วิปากนิพฺพตฺตเน สมตฺถํ น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อายุปฺปมาเณเนว จวนฺตี”**ติฯ ยสฺมา ปน อุปตฺถมฺภกสหาเยหิ อนุปาลกปฺปจฺจเยหิ อุปาทินฺนกกฺขนฺธานํ ปวเตฺตตพฺพากาโร อตฺถโต ปรมายุ, ตสฺส ยถาวุตฺตปริเจฺฉทานติกฺกมนโต สติปิ กมฺมาวเสเส ฐานํ น สมฺภวติ, เตน วุตฺตํ **“อตฺตโน ปุญฺญพเลเนว ฐาตุํ น สโกฺกตี”**ติฯ **กปฺปํ วา**ติ อสเงฺขยฺยยกปฺปํ วา ตสฺส อุปฑฺฒํ วา อุปฑฺฒกปฺปโต อูนมธิกํ วาติ วิกปฺปนโตฺถ **วา**-สโทฺทฯ

๔๑. อนภิรตีติ เอกวิหาเรน อนภิรติฯ สา ปน ยสฺมา อเญฺญหิ สมาคมิจฺฉา โหติ, เตน วุตฺตํ **“อปรสฺสาปิ สตฺตสฺส อาคมนปตฺถนา”**ติฯ ปิยวตฺถุวิรเหน ปิยวตฺถุอลาเภน วา จิตฺตวิฆาโต **อุกฺกณฺฐิตา,** สา อตฺถโต โทมนสฺสจิตฺตุปฺปาโท เยวาติ อาห **“ปฏิฆสมฺปยุตฺตา”**ติฯ ทีฆรตฺตํ ฌานรติยา รมมานสฺส วุตฺตปฺปการํ อนภิรตินิมิตฺตํ อุปฺปนฺนา ‘‘มม’’นฺติ จ ‘‘อห’’นฺติ จ คหณสฺส การณภูตา ตณฺหาทิฏฺฐิโย อิธ **ปริตสฺสนาฯ** ตา ปน จิตฺตสฺส ปุริมาวตฺถาย จลนํ กมฺปนนฺติ อาห **“อุพฺพิชฺชนา ผนฺทนา”**ติฯ เตเนวาห **“ตณฺหาตสฺสนาปิ ทิฏฺฐิตสฺสนาปิ**

วฎฺฎตี''ติฯ ยํ ปน อตฺถุทฺธาเร ''อโห วต อเญฺญปิ สตฺตา อิตฺถตฺตํ อาคจฺเฉยฺยุนฺติ อยํ ตณฺหาตสฺสนา นามา''ติ วุตฺตํ, ตํ ทิฏฺฐิตสฺสนาย วิสุํ อุทาหรณํ ทเสฺสนฺเตน ตณฺหาตสฺสนํเยว ตโต นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตํ, น ปน ตตฺถ ทิฏฺฐิตสฺสนาย อภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตาสตสฺสนา** จิตฺตุตฺราโสฯ **ภยานกนฺ**ติ เภรวารมฺมณนิมิตฺตํ พลวภยํฯ เตน สรีรสฺส ถทฺธภาโว **ฉมฺภิตตฺตํ ภยํ สํเวคนฺ**ติ เอตฺถ **ภยนฺ**ติ ภงฺคานุปสฺสนาย จิณฺณเนฺต สพฺพสงฺขารโต ภายนวเสน อุปฺปนฺนํ ภยญาณํฯ **สํเวคนฺ**ติ สโหตฺตปฺปญาณํ, โอตฺตปฺปเมว วาฯ **สนฺตาสนฺ**ติ อาทีนวนิพฺพิทานุปสฺสนาหิ สงฺขาเรหิ สนฺตสฺสนญาณํฯ สห พฺยายติ ปวตฺตติ, โทสํ วา ฉาเทตีติ สหโพฺย, สหาโย, ตสฺส ภาวํ **สหพฺยตํ**ฯ

๔๒. **อภิภวิตฺวา ฐิโต** อิเม สเตฺตติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน โส ปาสํสภาเวน อุตฺตมภาเวน จ ''เต สเตฺต อภิภวิตฺวา ฐิโต''ติ อตฺตานํ มญฺญติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''เชฏฺฐโกหมสฺมี''**ติฯ **อญฺญทตฺถุ ทโส**ติ ทสฺสเน อนฺตรายาภาววจเนน, เญยฺยวิเสสปริคฺคาหิกภาเวน จ อนาวรณทสฺสาวิตํ ปฏิชานาตีติ อาห **''สพฺพํ ปสฺสามีติ อโตฺถ''**ติฯ **ภูตภพฺยานนฺ**ติ อเหสุนฺติ ภูตา, ภวนฺติ ภวิสฺสนฺตีติ ภพฺยา, อฏฺฐกถายํ ปน วตฺตมานกาลวเสเนว ภพฺย-สทฺทสฺส อโตฺถ ทสฺสิโตฯ **ปฐมจิตฺตกฺขเณ**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตกฺขเณฯ กิญฺจาปิ โส พฺรหฺมา อนวฏฺฐิตทสฺสนตฺตา ปุถุชฺชนสฺส ปุริมตรชาติปริจิตมฺปิ กมฺมสฺสกตญฺญาณํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิกุพฺพนิทฺธิวเสน จิตฺตุปฺปตฺติมตฺตปฏิพเทฺธน สตฺตนิมฺมาเนน วิปลฺลโฏฺฐ ''อหํ อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา''ติอาทินา อิสฺสรกุตฺตทสฺสนํ ปกฺขนฺทมาโน อภินิวิสนวเสเนว ปติฏฺฐิโต, น ปติฏฺฐาปนวเสน ''ตสฺส เอวํ โหตี''ติ วุตฺตตฺตา, ปติฏฺฐาปนกฺกเมเนว ปน ตสฺส โส อภินิเวโส ชาโตติ ทสฺสนตฺถํ **''การณโต สาเธตุกาโม''**ติ, **''ปฏิญฺญํ กตฺวา''**ติ จ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ''ตํ กิสฺส เหตู''ติอาทิฯ ตตฺถ **มโนปณิธี**ติ มนสา เอว ปตฺถนา, ตถา จิตฺตปฺปวตฺติมตฺตเมวาติ อโตฺถ, **อิตฺถภาวนฺ**ติ อิทปฺปการตํฯ ยสฺมา ปน อิตฺถนฺติ พฺรหฺมตฺตภาโว อิธาธิเปฺปโต, ตสฺมา **''พฺรหฺมภาวนฺติ อโตฺถ''**ติ วุตฺตํฯ นนุ จ เทวานํ อุปปตฺติสมนนฺตรํ ''อิมิสฺสา นาม คติยา จวิตฺวา อิมินา นาม กมฺมุนา อิธูปปนฺนา''ติ ปจฺจเวกฺขณา โหตีติ? สจฺจํ โหติ, สา ปน ปุริมชาตีสุ กมฺมสฺสกตญฺญาเณ สมฺมเทว นิวิฏฺฐชฺฌาสยานํฯ อิเม ปน สตฺตา ปุริมาสุปิ ชาตีสุ อิสฺสรกุตฺตทสฺสนวเสน วินิพนฺธาภินิเวสา อเหสุนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **''อิมินา มย''**นฺติอาทิฯ

๔๓. อีสตีติ อีโส, อภิภูติ อโตฺถฯ มหา อีโส มเหโส, สุปฺปติฏฺฐมเหสตาย ปน ปเรหิ ''มเหโส''ติ อกฺขาตพฺพตาย มเหสโกฺข, อติสเยน มเหสโกฺข **มเหสกฺขตโร**ติ วจนโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปน โส มเหสกฺขภาโว อาธิปเตยฺยปริวารสมฺปตฺติยา วิญฺญายติ, ตสฺมา **''อิสฺสริยปริวารวเสน มหายสตโร''**ติ วุตฺตํฯ

๔๔. **อิเธว อาคจฺฉตี**ติ อิมสฺมึ มนุสฺสโลเก เอว ปฏิสนฺธิวเสน อาคจฺฉติฯ **ยํ อญฺญตโร สโตฺต**ติ เอตฺถ **ยนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, กรเณ วา ปจฺจตฺตนิเทฺทโส, เยน ฐาเนนาติ อโตฺถ, กิริยาปรามสนํ วาฯ **อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉตี**ติ เอตฺถ ยเทตํ อิตฺถตฺตสฺส อาคมนํ, เอตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอส นโย **''ปพฺพชติ, เจโตสมาธึ ผุสติ, ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรตี''**ติ เอเตสุปิ ปเทสุฯ ''ฐานํ โข ปเนตํ ภิกฺขเว วิชฺชติ, ยํ อญฺญตโร สโตฺต''ติ อิมญฺหิ ปทํ ''ปพฺพชตี''ติอาทีหิ ปเทหิ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพนฺติฯ

๔๕. ขิฑฺฑาย ปทุสฺสนฺตีติ ขิฑฺฑาปโทสิโน, ขิฑฺฑาปโทสิโน เอว **ขิฑฺฑาปโทสิกา,** ขิฑฺฑาปโทโส วา เอเตสํ อตฺถีติ **ขิฑฺฑาปโทสิกาฯ** อติกฺกนฺตเวลํ **อติเวลํ,** อาหารูปโภคกาลํ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ เมถุนสมฺปโยเคน อุปฺปชฺชนกสุขํ **เกฬิหสฺสสุขํ รติธมฺมํ** รติ

สภาโวฯ **อาหาร**นฺติ เอตฺถ โก เทวานํ อาหาโร, กา อาหารเวลาติ? สเพฺพสมฺปิ กามาวจรเทวานํ สุธา อาหาโร, สา เหฏฺฐิเมหิ อุปริมานํ ปณีตตมา โหติ, ตํ ยถาสกํ ทิวสวเสน ทิวเส ทิวเส ภุญฺชนฺติฯ เกจิ ปน ''พิฬารปทปฺปมาณํ สุธาหารํ ภุญฺชนฺติ, โส ชิวฺหาย ฐปิตมตฺโต ยาว เกสคฺคนขคฺคา กายํ ผรติ, เตสํเยว ทิวสวเสน สตฺตทิวเส ยาปนสมตฺโถ จ โหตี''ติ วทนฺติฯ **''นิรนฺตรํ ขาทนฺตา ปิวนฺตา''**ติ อิทํ ปริกปฺปนวเสน วุตฺตํฯ **กมฺมชเตชสฺส พลวภาโว** อุฬารปุญฺญนิพฺพตฺตตฺตา, อุฬารครุสินิทฺธสุธาหารชีรณโต จฯ **กรชกายสฺส มนฺทภาโว** มุทุสุขุมาลภาวโตฯ เตเนว หิ ภควา อินฺทสาลคุหายํ ปกติปถวิยํ สณฺฐาตุํ อสกฺโกนฺตํ สกฺกํ เทวราชานํ ''โอฬาริกํ กายํ อธิเฏฺฐหี''ติ อาหฯ **เตส**นฺติ มนุสฺสานํฯ **วตฺถุ**นฺติ กรชกายํฯ **เกจีติ** อภยคิริวาสิโนฯ

๔๗. **มเนนา**ติ อิสฺสาปกตตฺตา ปทุเฏฺฐน มนสาฯ อุสูยาวเสน มนโสว ปโทโส มโนปโทโส, โส เอเตสํ อตฺถิ วินาสเหตุภูโตติ **มโนปโทสิกา**ติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อกฺโกุทฺธ รกฺขตี**ติ กุทฺธสฺส โส โกโธ อิตรสฺมึ อกุชฺฌเนฺต อนุปาทาโน เอกวารเมว อุปฺปตฺติยา อนาเสวโน จาเวตุํ น สโกฺกติ อุทกนฺตํ ปตฺวา อคฺคิ วิย นิพฺพายติ, ตสฺมา อกฺโกุทฺธ ตํ จวนโต รกฺขติ, อุโภสุ ปน กุเทฺธสุ ภิโยฺย ภิโยฺย อญฺญมญฺญมฺหิ ปริวฑฺฒนวเสน ติขิณสมุทาจาโร นิสฺสยทหนรโส โกโธ อุปฺปชฺชมาโน หทยวตฺถุํ นิทหโนฺต อจฺจนฺตสุขุมาลกรชกายํ วินาเสติ, ตโต สกโลปิ อตฺตภาโว อนฺตรธายติฯ เตนาห **''อุโภสุ ปนา''**ติอาทิ ฯ ตถา จาห ภควา ''อญฺญมญฺญํ ปทุฏฺฐจิตฺตา กิลนฺตกายา...เป.... จวนฺตี''ติฯ **ธมฺมตา**ติ ธมฺมนิยาโมฯ โส จ เตสํ กรชกายสฺส มนฺทตาย, ตถาอุปฺปชฺชนกโกธสฺส จ พลวตาย ฐานโส จวนํ, เตสํ รูปารูปธมฺมานํ สภาโวติ อธิปฺปาโยฯ

๔๙. **จกฺขาทีนํ เภทํ ปสฺสตี**ติ วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิการาปตฺติทสฺสนโต, อเนฺต จ อทสฺสนูปคมนโต วินาสํ ปสฺสติ โอฬาริกตฺตา รูปธมฺมเภทสฺสฯ **ปจฺจยํ ทตฺวา**ติ อนนฺตรปจฺจยาทิวเสน ปจฺจโย หุตฺวาฯ **''พลวตร''**นฺติ จิตฺตสฺส ลหุตรํ เภทํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตถา หิ เอกสฺมึ รูเป ธรเนฺตเยว โสฬส จิตฺตานิ ภิชฺชนฺติฯ **เภทํ น ปสฺสตี**ติ ขเณ ขเณ ภิชฺชนฺตมฺปิ จิตฺตํ ปรสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว ภิชฺชตีติ ปุริมจิตฺตสฺส อภาวํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา วิย ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติโต ภาวปโกฺข พลวตโร ปากโฏ จ โหติ, น อภาวปโกฺขติ จิตฺตสฺส วินาสํ น ปสฺสติ, อยญฺจ อโตฺถ อลาตจกฺกทสฺสเนน สุปากโฏ วิญฺญายติฯ ยสฺมา ปน ตกฺกีวาที นานตฺตนยสฺส ทูรตตาย เอกตฺตนยสฺสปิ มิจฺฉาคหิตตฺตา ''ยเทวิทํ วิญฺญาณํ สพฺพทาปิ เอกรูเปน ปวตฺตติ, อยเมว อตฺตา นิโจฺจ''ติอาทินา อภินิเวสํ ชเนติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''โส ตํ อปสฺสโนฺต''**ติอาทิฯ

อนฺตานนฺตวาทวณฺณนา

๕๓. **อนฺตานนฺติกา**ติ เอตฺถ อมติ คจฺฉติ เอตฺถ สภาโว โอสานนฺติ อโนฺต, มริยาทาฯ ตปฺปฏิเสเธน อนโนฺต, อโนฺต จ อนโนฺต จ อนฺตานโนฺต จ เนวนฺตานานโนฺต จ อนฺตานนฺตา สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๗๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑) วิยฯ กสฺส ปน อนฺตานโนฺตติ? โลกียติ สํสารนิสฺสรณตฺถิเกหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ, โลกียนฺติ วา เอตฺถ เตหิ ปุญฺญาปุญฺญํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกติ สงฺขฺยํ คตสฺส อตฺตโนฯ เตนาห ภควา ''อนฺตานนฺตํ โลกสฺส ปญฺญเปนฺตี''ติฯ โก ปน เอโส อตฺตาติ? ฌานวิสยภูตกสิณนิมิตฺตํฯ ตตฺถ หิ อยํ ทิฏฺฐิคติโก โลกสญฺญีฯ ตถา จ วุตฺตํ ''ตํ โลโกติ คเหตฺวา''ติฯ เกจิ ปน ''ฌานํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จ อิธ 'อตฺตา , โลโก'ติ จ คหิตา''ติ วทนฺติฯ อนฺตานนฺตสหจริตวาโท อนฺตานโนฺต, ยถา ''กุนฺตา ปจรนฺตี''ติ อนฺตานนฺตสนฺนิสฺสโย วา ยถา ''มญฺจา โฆสนฺ

ตี’’ติฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ **อนฺตานนฺติกาฯ** เต ปน ยสฺมา ยถาวุตฺตนเยน อนฺตานนฺต วาโท ทิฏฺฐิ เอเตสนฺติ **‘‘อนฺตานนฺตวาทา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ‘‘อนฺตานนฺตวาทา’’ติ วตฺวา ‘‘อนฺตํ วา’’ติอาทินา อโตฺถ วิภโตฺตฯ

เอตฺถาห – ยุตฺตํ ตาว ปุริมานํ ติณฺณํ วาทีนํ อนฺตตฺตญฺจ อนนฺตตฺตญฺจ อนฺตานนฺตตฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา อนฺตานนฺติกตฺตํ, ปจฺฉิมสฺส ปน ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา เอวฯ ยสฺมา อนฺตานนฺตปฏิเสธวาโทปิ อนฺตานนฺตวิสโย เอว ตํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตาฯ เอตทตฺถํเยว หิ สนฺธาย อฏฺฐกถายํ ‘‘อารพฺภ ปวตฺตวาทา’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา ยถา ตติยวาเท เทสเภทวเสน เอกเสฺสว อนฺตวนฺตตา อนนฺตตา จ สมฺภวติ, เอวํ ตกฺกีวาเทปิ กาลเภทวเสน อุภยสมฺภวโต อญฺญมญฺญปฏิเสเธน อุภยเญฺญว วุจฺจติฯ กถํ? อนฺตวนฺตตาปฏิเสเธน หิ อนนฺตตา วุจฺจติ, อนนฺตตาปฏิเสเธน จ อนฺตวนฺตตา, อนฺตานนฺตานญฺจ น ตติยวาทภาโว กาลเภทสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา อยํ โลกสญฺญิโต อตฺตา อธิคตวิเสเสหิ มเหสีหิ อนโนฺต กทาจิ สกฺขิทิโฏฺฐติ อนุสฺสุยฺยติ, ตสฺมา เนวนฺตวาฯ ยสฺมา ปน เตหิเยว กทาจิ อนฺตวา สกฺขิทิโฏฺฐติ อนุสฺสุยฺยติ, ตสฺมา น ปน อนโนฺตติฯ ยถา จ อนุสฺสุติตกฺกีวเสน, เอวํ ชาติสฺสรตกฺกี อาทีนญฺจ วเสน ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ อยญฺหิ ตกฺกิโก อวฑฺฒิตภาวปุพฺพกตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตานํ วฑฺฒิตภาวสฺส วฑฺฒิตกาลวเสน อปฺปจฺจกฺขการิตาย อนุสฺสวาทิมเตฺต ฐตฺวา ‘‘เนวนฺตวา’’ติ ปฏิกฺขิปติฯ อวฑฺฒิตกาลวเสน ปน ‘‘น ปนานโนฺต’’ติ, น ปน อนฺตตานนฺตตานํ อจฺจนฺตมภาเวน ยถา ตํ ‘‘เนวสญฺญินาสญฺญี’’ติฯ ปุริมวาทตฺตยปฏิเกฺขโป จ อตฺตนา ยถาธิเปฺปตปฺปการวิลกฺขณตาย เตสํ, อวสฺสเญฺจตํ เอวํ วิญฺญาตพฺพํ, อญฺญถา วิเกฺขปปกฺขํเยว ภเชยฺย จตุตฺถวาโทฯ น หิ อนฺตตาอนนฺตตาตทุภยวินิมุโตฺต อตฺตโน ปกาโร อตฺถิ, ตกฺกีวาที จ ยุตฺติมคฺคโก, กาลเภทวเสน จ ตทุภยํ เอกสฺมิมฺปิ น น ยุชฺชตีติฯ

เกจิ ปน ยทิ ปนายํ อตฺตา อนฺตวา สิยา, ทูรเทเส อุปฺปชฺชนานุสฺสรณาทิ กิจฺจนิปฺผตฺติ น สิยาฯ อถ อนโนฺต, อิธ ฐิตสฺส เทวโลกนิรยาทีสุ สุขทุกฺขานุภวนมฺปิ สิยาฯ สเจ ปน อนฺตวา จ อนโนฺต จ, ตทุภยโทสสมาโยโคฯ ตสฺมา ‘‘อนฺตวา, อนโนฺต’’ติ จ อพฺยากรณีโย อตฺตาติ เอวํ ตกฺกนวเสน จตุตฺถวาทปฺปวตฺติํ วเณฺณนฺติฯ เอวมฺปิ ยุตฺตํ ตาว ปจฺฉิมวาทีทฺวยสฺส อนฺตานนฺติกตฺตํ อนฺตานนฺตานํ วเสน อุภยวิสยตฺตา เตสํ วาทสฺสฯ ปุริมวาทีทฺวยสฺส ปน กถํ วิสุํ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? อุปจารวุตฺติยาฯ สมุทิเตสุ หิ อนฺตานนฺตวาทีสุ ปวตฺตมาโน อนฺตานนฺติก-สโทฺท ตตฺถ นิรุฬฺหตาย ปเจฺจกมฺปิ อนฺตานนฺติกวาทีสุ ปวตฺตติ, ยถา อรูปชฺฌาเนสุ ปเจฺจกํ อฏฺฐวิโมกฺขปริยาโย, ยถา จ โลเก สตฺตาสโยติฯ อถ วา อภินิเวสโต ปุริมกาลปฺปวตฺติวเสน อยํ ตตฺถ โวหาโร กโตฯ เตสญฺหิ ทิฏฺฐิคติกานํ ตถารูปเจโตสมาธิสมธิคมโต ปุพฺพกาลํ ‘‘อนฺตวา นุ อยํ โลโก, อนโนฺต นู’’ติ อุภยาการาวลมฺพิโน ปริวิตกฺกสฺส วเสน นิรุโฬฺห อนฺตานนฺติกภาโว วิเสสลาเภน ตตฺถ อุปฺปเนฺนปิ เอกํสคฺคาเห ปุริมสิทฺธรุฬฺหิยา โวหรียตีติฯ

๕๔-๖๐. **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ตกฺกยตีติ ตกฺกี’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔) สทฺทโต, ‘‘จตุพฺพิโธ ตกฺกี’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔) อตฺถโต จ สสฺสตวาเท วุตฺตวิธินาฯ **ทิฏฺฐปุพฺพานุสาเรนา**ติ ทสฺสนภูเตน วิญฺญาเณน อุปลทฺธปุพฺพสฺส อนฺตวนฺตาทิโน อนุสฺสรเณนฯ เอวญฺจ กตฺวา อนุสฺสุติตกฺกีสุทฺธตกฺกีนมฺปิ อิธ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ อถ วา ทิฏฺฐคฺคหเณเนว ‘‘นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑๐, ๑๙๔) วิย สุตาทีนมฺปิ คหิตตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘อนฺตวา’’ติอาทินา อิจฺฉิตสฺส อตฺตโน สพฺพทา ภาวปรามสนวเสเนว อิ

เมสํ วาทานํ ปวตฺตนโต สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เสสา สสฺสตทิฏฺฐิ โย’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๙๗-๙๘)ฯ

อมราวิเกฺขปวาทวณฺณนา

๖๑. **น มรตี**ติ น อุจฺฉิชฺชติฯ ‘‘เอวมฺปิ เม โน’’ติอาทินา **วิวิโธ** นานปฺปกาโร **เขโป** ปเรน ปรวาทีนํ ขิปนํ **วิเกฺขโป**ฯ อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย จ วิกฺขิปนฺตีติ วา อมราวิเกฺขปิโนฯ อมราวิเกฺขปิโน เอว **อมราวิเกฺขปิกา**ฯ **อิโต จิโต จ สนฺธาวติ** เอกสฺมึ สภาเว อนวฏฺฐานโตฯ อมรา วิย วิกฺขิปนฺตีติ วา ปุริมนเยเนว สทฺทโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๖๒. วิเกฺขปวาทิโน อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม, อกุสลธเมฺมปิ สภาวเภทวเสเนว ญาตุํ ญาณพลํ นตฺถีติ กุสลากุสลปทานํ กุสลากุสลกมฺมปถวเสเนว อโตฺถฯ ปฐมนยวเสเนว อปริยนฺตวิเกฺขปตาย อมราวิเกฺขปํ วิภาเวตุํ **‘‘เอวนฺติปิ เม โนติ อนิยมิตวิเกฺขโป’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนิยมิตวิเกฺขโป**ติ สสฺสตาทีสุ เอกสฺมิมฺปิ ปกาเร อฏฺฐตฺวา วิเกฺขปกรณํ, ปรวาทินา ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ ปุจฺฉิเต ปกาเร ตสฺส ปฏิเกฺขโปติ อโตฺถฯ ทุติยนยวเสน อมราสทิสาย อมราย วิเกฺขปํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทํ กุสลนฺติ วา ปุโฏฺฐ’’**ติอาทิมาหฯ อถ วา ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา อนิยมโตว สสฺสเตกจฺจสสฺสตุเจฺฉทตกฺกีวาทานํ ปฏิเสธเนน ตํ ตํ วาทํ ปฏิกฺขิปเตว อปริยนฺตวิเกฺขปวาทตฺตา อมราวิเกฺขปิโนฯ อตฺตนา ปน อนวฏฺฐิตวาทตฺตา น กิสฺมิญฺจิ ปเกฺข อวติฏฺฐตีติ อาห **‘‘สยํ ปน...เป.... พฺยากโรตี’’**ติฯ อิทานิ กุสลาทีนํ อพฺยากรเณน ตเมว อนวฏฺฐานํ วิภาเวติ ‘‘อิทํ กุสลนฺติ วา ปุโฏฺฐ’’ติอาทินาฯ เตเนวาห **‘‘เอกสฺมิมฺปิ ปเกฺข น ติฏฺฐตี’’**ติฯ

๖๓. กุสลากุสลํ ยถาภูตํ อปฺปชานโนฺตปิ เยสมหํ สมเยน กุสลเมว ‘‘กุสล’’นฺติ, อกุสลเมว จ ‘‘อกุสล’’นฺติ พฺยากเรยฺยํ, เตสุ ตถา พฺยากรณเหตุ ‘‘อโห วต เร ปณฺฑิโต’’ติ สกฺการสมฺมานํ กโรเนฺตสุ มม ฉโนฺท วา ราโค วา อสฺสาติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ สมฺภวติฯ **โทโส วา ปฏิโฆ วา**ติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน โยเชตพฺพํฯ อฏฺฐกถายํ ปน อตฺตโน ปณฺฑิตภาววิสยานํ ราคาทีนํ วเสน โยชนา กตาฯ **‘‘ฉนฺทราคทฺวยํ อุปาทาน’’**นฺติ อภิธมฺมนเยน วุตฺตํฯ อภิธเมฺม หิ ตณฺหาทิฏฺฐิโยว ‘‘อุปาทาน’’นฺติ อาคตา, สุตฺตเนฺต ปน โทโสปิ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ วุโตฺต ‘‘โกธุปาทานวินิพนฺธา วิฆาตํ อาปชฺชนฺตี’’ติอาทีสุฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อุภยมฺปิ วา ทฬฺหคฺคหณวเสน อุปาทาน’’**นฺติ ฯ **ทฬฺหคฺคหณํ** อมุญฺจนํฯ ปฏิโฆปิ หิ อุปนาหาทิวเสน ปวโตฺต อารมฺมณํ น มุญฺจติฯ **วิหนนํ** หึสนํ วิพาธนํฯ ราโคปิ หิ ปริฬาหวเสน สารทฺธวุตฺติตาย นิสฺสยํ วิพาธตีติฯ วินาเสตุกามตาย อารมฺมณํ คณฺหาตีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๔. **ปณฺฑิเจฺจนา**ติ ปญฺญายฯ เยน หิ ธเมฺมน ยุโตฺต ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ วุจฺจติ, โส ธโมฺม ปณฺฑิจฺจํ, เตน สุตจินฺตามยํ ปญฺญํ ทเสฺสติ, น ปากติกกมฺมนิพฺพตฺตํ สาภาวิกปญฺญํฯ กต-สทฺทสฺส กิริยาสามญฺญวาจกตฺตา ‘‘กตวิโชฺช’’ติอาทีสุ วิย กต-สโทฺท ญาณานุยุตฺตตํ วทตีติ อาห **‘‘วิญฺญาตปรปฺปวาทา’’**ติฯ สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลคฺคสฺส อํสุโกฏิเวธโก **‘‘วาลเวธี’’**ติ อธิเปฺปโตฯ

๖๕-๖. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ปุริมานมฺปิ ติณฺณํ กุสลาทิธมฺมสภาวานวโพธโต อเตฺถว มนฺทภาโว, เตสํ ปน อตฺตโน กุสลาทิธมฺมานวโพธสฺส อวโพธวิเสโส อตฺถิ, ตทภาวา ปจฺฉิโมเยว มนฺทโมมูหภาเวน วุโตฺตฯ นนุ จ ปจฺฉิมสฺสาปิ ‘‘อตฺถิ ปโรโลโก’ติ อิติ เจ เม อสฺส, ‘อตฺถิ ปโรโลโก’ติ อิติ เต นํ พฺยากเรยฺยํ, เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๖๕) วจนโต อตฺตโน ธมฺมานวโพธสฺส อวโพโธ อตฺถิเยวาติ? กิญฺจาปิ อตฺถิ, น ตสฺส ปุริมานํ วิย อปริญฺญาตธมฺมพฺยาก

รณนิพนฺธนมุสาวาทาทิภยปริชิคุจฺฉนกาโร อตฺถิ, อถ โข มหามูโฬฺหเยวฯ อถ วา ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณตฺถํ ‘‘อตฺถิ ปโรโลโก’ติ อิติ เจ มํ ปุจฺฉสี’’ติ ปุจฺฉาฐปน เมว เตน ทสฺสียติ, น อตฺตโน ธมฺมานวโพโธติ อยเมว วิเสเสน ‘‘มโนฺท เจว โมมูโห จา’’ติ วุตฺโตฯ เตเนว หิ ตถาวาทินํ สญฺชยํ เพลฏฺฐปุตฺตํ อารพฺภ ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพมโนฺท สพฺพมูโฬฺห’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๘๑) วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อตฺถิ ปโรโลโก’’ติ สสฺสตทสฺสนวเสน สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา ปุจฺฉาฯ ‘‘นตฺถิ ปโรโลโก’’ติ นตฺถิกทสฺสนวเสน สมฺมาทสฺสนวเสน วา ปุจฺฉาฯ ‘‘อตฺถิ จ นตฺถิ จ ปโรโลโก’’ติ อุเจฺฉททสฺสนวเสน สมฺมาทิฏฺฐิวเสน เอว วา ปุจฺฉาฯ ‘‘เนว อตฺถิ น นตฺถิ ปโรโลโก’’ติ วุตฺตปฺปการตฺตยปฏิเกฺขเป สติ ปการนฺตรสฺส อสมฺภวโต อตฺถิตานตฺถิตาหิ นวตฺตพฺพาการโร ปโรโลโกติ วิเกฺขปเญฺญว ปุเรกฺขาเรน สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา ปุจฺฉาฯ เสสจตุกฺกตฺตเยปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุญฺญสงฺขารตฺติโก วิย หิ กายสงฺขารตฺติเกน ปุริมจตุกฺกสงฺคหิโต เอว อโตฺถฯ เสสจตุกฺกตฺตเยน อตฺตปรามาสปุญฺญาทิ ผลตาโจทนานเยน สงฺคหิโตติฯ

อมราวิเกฺขปิโก สสฺสตาทีนํ อตฺตโน อรุจฺจนตาย สพฺพตฺถ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา วิเกฺขปเญฺญว กโรติฯ ตตฺถ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทิ ตตฺถ ตตฺถ ปุจฺฉิตาการปฏิเสธนวเสน วิกฺขิปนาการทสฺสนํฯ นนุ จ วิเกฺขปวาทิโน วิเกฺขปปกฺขสฺส อนุชานนํ วิเกฺขปปเกฺข อวฏฺฐานํ ยุตฺตรูปนฺติ? น, ตตฺถาปิ ตสฺส สมฺมูฬฺหตฺตา, ปฏิเกฺขปวเสเนว จ วิเกฺขปวาทสฺส ปวตฺตนโตฯ ตถา หิ สญฺจโย เพลฏฺฐปุโตฺต รญฺญา อชาตสตฺตุนา สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ ปุโฏฺฐ ปรโลกตฺติกาทีนํ ปฏิเสธนมุเขน วิเกฺขปํ พฺยากาสิฯ

เอตฺถาห – นนุ จายํ สโพฺพปิ อมราวิเกฺขปิโก กุสลาทโย ธเมฺม, ปรโลกตฺติกาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปุจฺฉาย วิเกฺขปนมตฺตํ อาปชฺชติ, ตสฺส กถํ ทิฏฺฐิคติกภาโวฯ น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตมตฺถมชานนฺตสฺส วิเกฺขปกรณมเตฺตน ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตาติ? วุจฺจเต – น เหว โข ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา, อถ โข มิจฺฉาภินิเวสวเสนฯ สสฺสตาภินิเวเสน มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐเยว หิ ปุคฺคโล มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธเมฺม ปรโลกตฺติกาทีนิ จ ยาถาวโต อปฺปฏิปชฺชมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย มุสาวาทาทิภเยน จ วิเกฺขปํ อาปชฺชตีติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ยาสํ สเตฺตว อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโย’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๙๗-๙๘) อถ วา ปุญฺญปาปานํ ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน อสทฺทหเนน จ ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณํเยว สุนฺทรนฺติ ขนฺตึ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิสนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสํเยเวสา เอกา ทิฏฺฐิ สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑)ฯ กถํ ปนสฺสา สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห? อุเจฺฉทวเสน อนภินิเวสโตฯ นตฺถิ โกจิ ธมฺมานํ ยถาภูตเวที วิวาทพหุลตฺตา โลกสฺส, ‘‘เอวเมว’’นฺติ ปน สทฺทนฺตเรน ‘‘ธมฺมนิชฺฌานนา อนาทิกาลิกา โลเก’’ติ คาหวเสน สสฺสตเลโสเปตฺถ ลพฺภติเยวฯ

อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาทวณฺณนา

๖๗. อธิจฺจ ยทิจฺฉกํ ยํ กิญฺจิ การณํ, กสฺสจิ วุทฺธิปุพฺพํ วา วินา สมุปฺปโนฺนติ อตฺตโลกสญฺญิตานํ ขนฺธานํ อธิจฺจุปฺปตฺติอาการารมฺมณํ ทสฺสนํ ตทาการสนฺนิสฺสเยน ปวตฺติโต, ตทาการสหจริตตาย จ ‘‘อธิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติ วุจฺจติ ยถา ‘‘มญฺจา โฆสนฺติ, กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติ จ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อธิจฺจสมุปฺปโนฺน อตฺตา จ โลโก จาติ ทสฺสนํ อธิจฺจสมุปฺปนฺน**’’นฺติฯ

๖๘-๗๓. เทสนาสีสนฺติ เทสนาย เชฏฺฐกภาเวน คหณํ, เตน สญฺญํเยว ธุรํ กตฺวา ภควตา อยํ เทสนา กตา, น ปน ตตฺถ อเญฺญสํ อรูปธมฺมานํ อตฺถิภาวโตติ ทเสฺสติฯ เตนวาห **“อจิตฺตุปฺปาทา”**ติอาทิฯ ภควา หิ ยถา โลกุตฺตรธมฺมํ เทเสนฺโต สมาธึ ปญฺญํ วา ธุรํ กโรติ, เอวํ โลกิยธมฺมํ เทเสนฺโต จิตฺตํ สญฺญํ วา ธุรํ กโรติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ (ธ. ส. ๒๗๗) ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ [ที. นิ. ๓.๓๕๕ (ข)] ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, [ที. นิ. ๓.๓๕๕ (ช); วิภ. ๒.๘๐๔] ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๑) ตถา ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, (ธ. ส. ๑) กิญฺจิโตฺต ตฺวํ ภิกฺขุ (ปารา. ๑๔๖, ๑๘๐) มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, (ธ. ป. ๑, ๒; เนตฺติ. ๙๐; เปฏโก. ๘๓) สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, (ที. นิ. ๓.๓๓๒, ๓๔๒, ๓๕๗; อ. นิ. ๙.๒๔; จูฬนิ. ๘๓) น เนวสญฺญานาสญฺญายตน’’นฺติอาทีนิ สุตฺตานิ (ที. นิ. ๓.๓๕๘) เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ **ติตฺถายตเน**ติ อญฺญติตฺถิยสมเยฯ ติตฺถิยา หิ อุปปตฺติวิเสเส วิมุตฺติสญฺญิโน, สญฺญาวิราคาวิราเคสุ อาทีนวานิสํสทสฺสิโน วา หุตฺวา อสญฺญสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตตฺวา อกฺขณภูมิยํ อุปฺปชฺชนฺติ, น สาสนิกาฯ **วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา**ติ วาโยกสิเณ ปฐมาทีนิ ตีณิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ตติยชฺฌาเนน จิณฺณวสี หุตฺวา ตโต วุฏฺฐาย จตุตฺถชฺฌานาธิคมาย ปริกมฺมํ กตฺวาฯ เตนวาห **“จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา”**ติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต – ยเถว หิ รูปปฏิภาคภูเตสุ กสิณวิเสเสสุ รูปวิภาวเนน รูปวิราคภาวนาสงฺขาโต อรูปสมาปตฺติวิเสโส สจฺฉิกรียติ, เอวํ อปริพฺยตฺตวิคฺคหตาย อรูปปฏิภาคภูเต กสิณวิเสเส อรูปวิภาวเนน อรูปวิราคภาวนาสงฺขาโต รูปสมาปตฺติวิเสโส อธิคมียตีติ เอตฺถ ‘‘สญฺญา โรโค สญฺญา คโณฺฑ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔) ‘‘ธิ จิตฺตํ, ธิพฺพเต ตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ นเยน อรูปปฺปวตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน, ตทภาเว จ สนฺตปณีตภาวสนฺนิฏฺฐาเนน รูปสมาปตฺติยา อภิสงฺขรณํ, รูปวิราคภาวนา ปน สทฺธึ อุปจาเรน อรูปสมาปตฺติโย, ตตฺถาปิ วิเสเสน ปฐมารุปฺปชฺฌานํฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปี’’ติ วตฺตพฺพํฯ ตสฺสาปิ หิ อรูปปฏิภาคตา ลพฺภตีติ? อิจฺฉิตเมเวตํ เกสญฺจิ อวจนํ ปเนตฺถ ปุพฺพาจริเยหิ อคฺคหิตภาเวนฯ ยถา หิ รูปวิราคภาวนา วิรชฺชนียธมฺมภาวมเตฺตน ปรินิปฺผนฺนา, วิรชฺชนียธมฺมปฏิภาคภูเต จ วิสยวิเสเส ปาตุภวติ, เอวํ อรูปวิราคภาวนาปีติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธ, ติตฺถิเยเหว ปน ตสฺสา สมาปตฺติยา ปฏิปชฺชิตพฺพตาย, เตสญฺจ วิสยปเถสุปนิพนฺธเนสฺเสว ตสฺส ฌานสฺส ปฏิปตฺติโต ทิฏฺฐิวเนฺตหิ ปุพฺพาจริเยหิ จตุเตฺถเยว ภูตกสิเณ อรูปวิราคภาวนาปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กิญฺจ วณฺณกสิเณสุ วิย ปุริมภูตกสิณตฺตเยปิ วณฺณปฏิจฺฉายาว ปณฺณตฺติ อารมฺมณํ ฌานสฺส โลกโวหารานุโรเธเนว ปวตฺติโตฯ เอวญฺจ กตฺวา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๕๗) ปถวีกสิณสฺส อาทาสจนฺทมณฺฑลูปมาวจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติ, จตุตฺถํ ปน ภูตกสิณํ ภูตปฺปฏิจฺฉายเมว ฌานสฺส โคจรภาวํ คจฺฉตีติ ตเสฺสว อรูปปฏิภาคตา ยุตฺตาติ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิเธวาติ ปญฺจโวการภเวเยวฯ **ตตฺถา**ติ อสญฺญภเวฯ ยทิ รูปกฺขนฺธมตฺตเมว อสญฺญภเว ปาตุภวติ, กถมรูปสนฺนิสฺสเยน วินา ตตฺถ รูปํ ปวตฺตติ, กถํ ปน รูปสนฺนิสฺสเยน วินา อรูปธาตุยํ อรูปํ ปวตฺตติ, อิทมฺปิ เตน สมานชาติยเมวฯ กสฺมา? อิเธว อทสฺสนโตฯ ยทิ เอวํ กพฬีการาหาเรน วินา รูปธาตุยํ รูเปน น ปวตฺติตพฺพํ, กึ การณํ ? อิเธว อทสฺสนโตฯ อปิ จ ยถา ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นิพฺพตฺติการณํ รูเป อวิคตตณฺหํ, ตสฺส สห รูเปน สมฺภวโต รูปํ นิสฺสาย ปวตฺติ, ยสฺส ปน นิพฺพตฺติการณํ รูเป วิคตตณฺหํ, ตสฺส วินา รูเปน รูปนิรเปกฺขตาย การณสฺส, เอวํ ยสฺส รูปปฺปพนฺธสฺส นิพฺพตฺติการณํ วิคตตณฺหํ อรูเป, ตสฺส วินา อรูเปน ปวตฺติ โหตีติ อสญฺญภเว รูปกฺขนฺธมตฺตเมว นิพฺพตฺตติฯ กถํ ปน ตตฺถ เกวโล รูปปฺปพโนฺธ ปจฺจุปฺ

ปนฺนปจฺจยรหิโต จิรกาลํ ปวตฺตตีติ ปเจฺจตพฺพํ, กิตฺตกํ วา กาลํ ปวตฺตตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“ยถา นาม ขิยาเวคุกฺขิตฺต สโร”**ติอาทิ, เตน น เกวลมาคโมเยว อยเมตฺถ ยุตฺตีติ ทเสฺสติฯ **ตตฺตกเมว กาล**นฺติ อุกฺกํสโต ปญฺจ มหากปฺปสตานิปิ ติฎฺฐนฺติ อสญฺญสตฺตาฯ **ฌานเวเค**ติ อสญฺญสมาปตฺติปริกฺขเต กมฺมเวเคฯ **อนฺตรธายตี**ติ ปจฺจยนิโรเธน นิรุชฺฌติ นปฺปวตฺตติฯ

อิธาติ กามภเวฯ กถํ ปน อเนกกปฺปสตสมติกฺกเมน จิรนิรุทฺธโต วิญฺญาณโต อิธ วิญฺญาณํ สมุปฺปชฺชติฯ น หิ นิรุเทฺธ จกฺขุมฺหิ จกฺขุวิญฺญาณมุปฺปชฺชมานํ ทิฎฺฐนฺติ? นยิทเมกนฺตโต ทฎฺฐพฺพํฯ จิรนิรุทฺธมฺปิ หิ จิตฺตํ สมานชาติกสฺส อนฺตรานุปฺปชฺชนโต อนนฺตรปจฺจยมตฺตํ โหติเยว, น พีชํ, พีชํ ปน กมฺมํฯ ตสฺมา กมฺมโต พีชภูตโต อารมฺมณาทีหิ ปจฺจเยหิ อสญฺญภวโต จุตานํ กามธาตุยา อุปปตฺติวิญฺญาณํ โหติเยวฯ เตนาห **“อิธ ปฎิสนฺธิสญฺญา อุปฺปชฺชตี”**ติฯ เอตฺถ จ ยถา นาม อุตุนิยาเมน ปุปฺผคฺคหเณ นิยตกาลานํ รุกฺขานํ เวเข ทิเนฺน เวขพเลน น ยถา นิยามตา โหติ ปุปฺผคฺคหณสฺส, เอวเมว ปญฺจโวการภเว อวิปฺปโยเคน วตฺตมาเนสุ รูปารูปธเมฺมสุ รูปารูปวิราคภาวนาเวเข ทิเนฺน ตสฺส สมาปตฺติเวขพลสฺส อนุรูปโต อรูปภเว อสญฺญาภเว จ ยถากฺกมํ รูปรหิตา อรูปรหิตา จ ขนฺธานํ ปวตฺติ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ นนุ เอตฺถ ชาติสตสหสฺสทสสํวฎฺฎาทีนํ มตฺถเก, อพฺภนฺตรโต วา ปวตฺตาย อสญฺญปวตฺติยา วเสน ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท ลาภีสสฺสตวาโท วิย อเนกเภโท สมฺภวตีติ? สจฺจํ สมฺภวติ, อนนฺตรตฺตา ปน อาปนฺนาย อสญฺญุปปตฺติยา วเสน ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท นยทสฺสนวเสน เอโกว ทสฺสิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคหโต อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาทสฺส สสฺสตวาเทอาคโต สโพฺพ เทสนานโย ยถาสมฺภวํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาเทปิ คเหตโพฺพติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ภควตา ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท อวิภชิตฺวา เทสิโตฯ อวสฺสญฺจ สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคโห อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาทสฺส อิจฺฉิตโพฺพ สํกิเลสปเกฺข สตฺตานํ อชฺฌาสยสฺส ทุวิธตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ อฎฺฐกถายํ ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิ จา’’ติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ยาสํ สเตฺตว อุเจฺฉททิฎฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฎฺฐิโย’’ติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๙๗-๙๘)ฯ

นนุ จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาทสฺส สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคโห น ยุโตฺตฯ ‘‘อหญฺหิ ปุเพฺพ นาโหสิ’’นฺติอาทิวเสน ปวตฺตนโต, อปุพฺพสตฺตปาตุภาวคฺคาหตฺตา, อตฺตโน โลกสฺส จ สทาภาวคาหินี จ สสฺสตทิฎฺฐิ ‘‘อตฺถิเตฺวว สสฺสติสม’’นฺติ ปวตฺตนโต? โน น ยุโตฺต อนาคเต โกฎิอทสฺสนโตฯ ยทิปิ หิ อยํ วาโท ‘‘โสมฺหิ เอตรหิ อหุตฺวา สนฺตตาย ปริณโต’’ติ (ที. นิ. ๑.๖๘) อตฺตโน โลกสฺส จ อตีตโกฎิปรามสนวเสน ปวโตฺต, ตถาปิ วตฺตมานกาลโต ปฎฺฐาย น เตสํ กตฺถจิ อนาคเต ปริยนฺตํ ปสฺสติ, วิเสเสน จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาเลสุ ปริยนฺตาทสฺสนปภาวิโต สสฺสตวาโทฯ ยถาห ‘‘สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสตี’’ติฯ ยทิ เอวํ อิมสฺส วาทสฺส, สสฺสตวาทาทีนญฺจ ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ สงฺคโห น ยุโตฺต อนาคตกาลปรามสนวเสน ปวตฺตตฺตาติ? น, สมฺทาคมสฺส อตีตโกฎฺฐาสิกตฺตาฯ ตถา หิ เนสํ สมุปฺปตฺติ อตีตํสปุเพฺพนิวาสญาเณหิ, ตปฺปฎิรูปกานุสฺสวาทิปฺปภาวิตตกฺกเนหิ จ สงฺคหิตาติ, ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ อถ วา สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตญาเณน วาทิวเรน ธมฺมสฺสามินา นิรวเสสโต อคติญฺจ คติญฺจ ยถาภูตํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิตา เอตา ทิฎฺฐิโย, ตสฺมา ยาวติกา ทิฎฺฐิโย ภควตา เทสิตา, ยถา จ เทสิตา, ตถา ตถาว สนฺนิฎฺฐานโต สมฺปฎิจฺฉิตพฺพา, น เอตฺถ ยุตฺติวิจารณา กาตพฺพา พุทฺธวิสยตฺตาฯ อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธวิสโยติฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อปรนฺตกปฺปิกวาทวณฺณนา

๗๔. ‘‘อปรเนฺต ญาณํ, อปรนฺตานุทิฏฺฐิโน’’ติอาทีสุ วิย **อปร**-สโทฺท อิธ อนาคตกาล วาจโกติ อาห **‘‘อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาต’’**นฺติฯ **อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา**ติอาทีสุ ‘‘ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา’’ติอาทีสุ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ

สญฺญีวาทวณฺณนา

๗๕. อุทฺธมาฆาตนาติ ปวโตฺต วาโท อุทฺธมาฆาตโน, โส เอเตสํ อตฺถีติ **อุทฺธมาฆาต นิกาฯ** ยสฺมา ปน เต ทิฏฺฐิคติกา ‘‘อุทฺธํ มรณา อตฺตา นิพฺพิกาโร’’ติ วทนฺติ, ตสฺมา **‘‘อุทฺธมา ฆาตนา อตฺตานํ วทนฺตีติ อุทฺธมาฆาตนิกา’’**ติ วุตฺตํฯ สญฺญีวาโท เอเตสํ อตฺถีติ **สญฺญี วาทา** ‘‘พุทฺธํ อสฺส อตฺถีติ พุโทฺธ’’ติ ยถาฯ อถ วา สญฺญีติ ปวโตฺต วาโท สญฺญี สหจรณน เยน, สญฺญี วาโท เอเตสนฺติ **สญฺญีวาทาฯ**

๗๖-๗๗. **รูปี อตฺตา**ติ เอตฺถ นนุ รูปวินิมุเตฺตน อตฺตนา ภวิตพฺพํ สญฺญาย วิย รูปสฺสปิ อตฺตนิยตฺตาฯ น หิ ‘‘สญฺญี อตฺตา’’ติ เอตฺถ สญฺญา อตฺตาฯ เตเนว หิ **‘‘ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส สญฺญาติ คเหตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ เอวํ สติ กสฺมา กสิณรูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ ค เหตฺวา วุตฺตนฺติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ, อถ โข ‘‘รุปฺปนสีโล รูปี’’ติฯ รุปฺปนเญฺจตฺถ รูปสริกฺขตาย กสิณรูปสฺส วฑฺฒิตาวฑฺฒิตกาลวเสน วิเสสาปตฺติ, สา จ ‘‘นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ ปริตฺตวิปุลตาทิวิเสสสพฺภาวโตฯ ยทิ เอวํ อิมสฺส วาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห น ยุชฺชตีติ? โน น ยุชฺชติ กายเภทโต อุทฺธํ อตฺตโน นิพฺพิการตาย เตน อธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘อโรโค ปรํ มรณา’’**ติฯ อถ วา ‘‘รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ วุจฺจมาเนปิ น โทโสฯ กปฺปนาสิเทฺธนปิ หิ เภเทน อเภทสฺสาปิ นิเทฺทสทสฺสนโต, ยถา ‘‘สิลา ปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ รุปฺปนํ วา รูปสภาโว รูปํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **รูปี,** อตฺตา ‘‘รูปิโน ธมฺมา’’ติ อาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๑) วิยฯ เอวญฺจ กตฺวา รูปสภาวตฺตา อตฺตโน ‘‘รูปี อตฺตา’’ติ วจนํ ญายาคตเมวาติ **‘‘กสิณรูปํ ‘อตฺตา’ติ คเหตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ นิยตวาทิตาย กมฺมผลปฏิเกฺขป โต นตฺถิ อาชีวเกสุ ฌานสมาปตฺติลาโภติ อาห **‘‘อาชีวกาทโย วิย ตกฺกมเตฺตเนว วา รูปี อตฺตา’’**ติฯ ตถา หิ กณฺหาภิชาติอาทีสุ ฉฬาภิชาตีสุ อญฺญตรํ อตฺตานํ เอกเจฺจ อาชีวกา ปฏิ ชานนฺติฯ นตฺถิ เอตสฺส โรโค ภโงฺคติ **อโรโค**ติ อโรค-สทฺทสฺส นิจฺจปริยายตา เวทิตพฺพา, โรครหิตตาสีเสน วา นิพฺพิการตาย นิจฺจตํ ปฏิชานาติ ทิฏฺฐิคติโกติ อาห **‘‘อโรโคติ นิ โจฺจ’’**ติฯ

กสิณุคฺฆาฏิมากาสปฐมารุปฺปวิญฺญาณนตฺถิภาวอากิญฺจญฺญายตนานิ **อรูปสมาปตฺตินิ มิตฺตํ** นิมฺพปเณฺณ ติตฺตกรโส วิย สรีรปริมาโณ อรูปี อตฺตา ตตฺถ ติฏฺฐตีติ นิคณฺฐาติ อาห **‘‘นิ คณฺฐาทโย วิยา’’**ติฯ **มิสฺสกคาหวเสนา**ติ รูปารูปสมาปตฺตีนํ นิมิตฺตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘เอโก อตฺตา’’ติ, ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส ‘‘สญฺญา’’ติ คหณวเสนฯ อยญฺหิ ทิฏฺฐิคติโก รู ปารูปสมาปตฺติลาภิตาย ตนฺนิมิตฺตํ รูปภาเวน อรูปภาเวน จ อตฺตา อุปติฏฺฐติ, ตสฺมา ‘‘รูปี จ อรูปี จา’’ติ อภินิเวสํ ชเนสิ อชฺฌตฺตวาทิโน วิย, ตกฺกมเตฺตเนว วา รูปารูปธมฺมานํ มิสฺสกคฺ คหณวเสน ‘‘รูปี อรูปี จ อตฺตา โหตี’’ติฯ

ตกฺกคาเหเนวาติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺตธมฺมา วิย อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺติยา สกิจฺจสาธนาสมตฺถตาย ถมฺภกุฎฺฎหตฺถปาทาทิสงฺฆาโต วิย เนว รูปี, รูปสภาวานติวตฺตนโต น อรูปีติ เอวํ ปวตฺตตกฺกคาเหนฯ อถ วา อนฺตานนฺติกจตุกฺกวาเท วิย อญฺญมญฺญปฏิเกฺขปว

เสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน ตตฺถ เทสกาลเภทวเสน ตติยจตุตฺถวาทา ทสฺสิตา, อิธ กาลวตฺถุเภทวเสนาติ อยเมว วิเสโสติฯ กาลเภทวเสน เจตฺถ ตติยวาทสฺส ปวตฺติ รูปารูปนิมิตฺตานํ สห อนุปฏฺฐานโตฯ จตุตฺถวาทสฺส ปน วตฺถุเภทวเสน ปวตฺติ รูปารูปธมฺมานํ สมูหโต ‘‘เอโก อตฺตา’’ติ ตกฺกนวเสนาติ ตตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ทุติยจตุกฺเก ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ‘‘อมติ คจฺฉติ เอตฺถ ภาโว โอสาน’’นฺติอาทินา อนฺตานนฺติกวาเท วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ยทิปิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ทิฏฺฐิคติกสฺส วเสน สมาปตฺติเภเทน สญฺญาเภทสมฺภวโต ‘‘นานตฺตสญฺญี อตฺตา’’ติ อยมฺปิ วาโท สมาปนฺนกวเสน ลพฺภติฯ ตถาปิ สมาปตฺติยํ เอกรูเปเนว สญฺญาย อุปฏฺฐานโต สมาปนฺนกวเสน **‘‘เอกตฺตสญฺญี’’**ติ อาหฯ เตเนวตฺถ สมาปนฺนกคฺคหณํ กตํฯ เอกสมาปตฺติลาภิโน เอว วา วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมาปตฺติเภเทน สญฺญาเภทสมฺภเวปิ พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ สญฺญานานเตฺตน โอฬาริเกน นานตฺตสญฺญิตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อสมาปนฺนกวเสน นานตฺตสญฺญี’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘ปริตฺตกสิณวเสน ปริตฺตสญฺญี’’**ติ อิมินา สติปิ สญฺญาวินิมุเตฺต ธเมฺม ‘‘สญฺญาเยว อตฺตา’’ติ วทตีติ ทสฺสิตํ โหติฯ กสิณคฺคหณเณฺจตฺถ สญฺญาย วิสยทสฺสนํ, เอวํ **วิปุลกสิณวเสนา**ติ เอตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวญฺจ กตฺวา อนฺตานนฺติกวาเท , อิธ จ อนฺตานนฺติกจตุเกฺก ปฐมทุติยวาเทหิ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วาทานํ วิเสโส สิโทฺธ โหติ, อญฺญถา วุตฺตปฺปกาเรสุ วาเทสุ ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปนเภเทน สติปิ เกหิจิ วิเสเส เกหิจิ นตฺถิ เยวาติฯ อถ วา ‘‘องฺคุฏฺฐปฺปมาโณ อตฺตา, ยวปฺปมาโณ, อณุมโตฺต วา อตฺตา’’ติ อาทิทสฺสนวเสน ปริโตฺต สญฺญี จาติ **ปริตฺตสญฺญี,** กปิลกณาทาทโย วิย อตฺตโน สพฺพคตภาวปฏิชานนวเสน อปฺปมาโณ สญฺญี จาติ **อปฺปมาณสญฺญี**ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ทิพฺพจกฺขุปริภณฺฑตาย ยถากมฺมูปคญาณสฺส ทิพฺพจกฺขุปภาวชนิเตน ยถากมฺมูปคญาเณน ทิสฺสมานาปิ สตฺตานํ สุขาทิสมงฺคิตา ทิพฺพจกฺขุนาว ทิฏฺฐา โหตีติ อาห **‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา’’**ติอาทิฯ นนุ จ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา’’ติอาทิวาทานํ อปรนฺตทิฏฺฐิภาวโต ‘‘นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา’’ติ วจนํ อนุปนฺนนฺติ? นานุปปนฺนํ, อนาคตสฺส เอกนฺตสุขิภาวาทิกสฺส ปกปฺปนํ ปจฺจุปฺปนฺนาย นิพฺพตฺติยา ทสฺสเนน อธิเปฺปตนฺติฯ เตเนวาห ‘‘นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ‘เอกนฺตสุขี’ติ คณฺหาตี’’ติฯ เอตฺถ จ ตสฺสํ ตสฺสํ ภูมิยํ พหุลํ สุขาทิสหิตธมฺมปฺปวตฺติทสฺสเนน เตสํ ‘‘เอกนฺตสุขี’’ติ คาโห ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา หตฺถิทสฺสกอนฺธา วิย ทิฏฺฐิคติกา ยํ ยเทว ปสฺสนฺติ, ตํ ตเทว อภินิวิสฺส โวหรนฺตีติ น เอตฺถ ยุตฺติ มคฺคิตพฺพาฯ

อสญฺญี เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทวณฺณนา

๗๘-๘๓. อสญฺญีวาเท อสญฺญภเว นิพฺพตฺตสตฺตวเสน ปฐมวาโท, ‘‘สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน สญฺญํเยว ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตสฺส กิญฺจนภาเวน ฐิตาย อญฺญาย สญฺญาย อภาวโต ‘‘อสญฺญี’’ติ ปวโตฺต ทุติยวาโท, ตถา สญฺญาย สห รูปธเมฺม, สเพฺพ เอว วา รูปารูปธเมฺม ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ปวโตฺต ตติยวาโท, ตกฺกคาหวเสเนว จตุตฺถวาโท ปวโตฺตฯ ตสฺส ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุติยจตุเกฺกปิ กสิณรูปสฺส อสญฺชานนสภาวตาย อสญฺญีติ กตฺวา อนฺตานนฺติกวาเท วุตฺตนเยเนว จตฺตาโรปิ เวทิตพฺพาฯ ตถา เนวสญฺญีนาสญฺญีวาเทปิ เนวสญฺญีนาสญฺญีภเว นิพฺพตฺตสตฺตเสฺสว จุติปฏิสนฺธีสุ, สพฺพตฺถ วา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถาย สุขุมาย สญฺญาย อตฺถิภาวปฏิชานนวเสน ปฐมวาโท, อสญฺญีวาเท วุตฺตนเยน สุขุมาย สญฺญาย วเสน, สญฺชานนสภาวตาปฏิชาเนน จ

ทุติยวาทาทโย ปวตฺตาติ เอวํ เอเกน ปกาเรน สติปิ การณปริเยสนสฺส สมฺภเว ทิฏฺฐิคติกวาทานํ อนาทรณียภาวทสฺสนตฺถํ **“ตตฺถ น เอกเนฺตน การณํ ปริเยสิตพฺพ”**นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเตสญฺจ สญฺญีอสญฺญีเนวสญฺญีนาสญฺญีวาทานํ ‘‘อโรโค ปรํ มรณา’’ติ วจนโต สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห ปากโฏเยวฯ

อุเจฺฉทวาทวณฺณนา

๘๔. อสโต วินาสาสมฺภวโต อตฺถิภาวนิพนฺธโน อุเจฺฉโทติ วุตฺตํ **“สโต”**ติฯ ยถา เหตุผลภาเวน ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ สติปิ เอกสนฺตานปริยาปนฺนานํ ภินฺนสนฺตติปติเตหิ วิเสเส เหตุผลานํ ปรมตฺถโต ภินฺนสภาวตฺตา ภินฺนสนฺตานปติตานํ วิย อจฺจนฺตเภทสนฺนิฏฺฐาเนน นานตฺตนยสฺส มิจฺฉาคหณํ อุเจฺฉทาภินิเวสสฺส การณํ, เอวํ เหตุผลภูตานํ ธมฺมานํ วิชฺชมาเนปิ สภาวเภเท เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เอกตฺตนเยน อจฺจนฺตมเภทคฺคหณมฺปิ การณํ เอวาติ ทเสฺสตุํ ‘‘สตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตํ ปาฬิยํฯ สนฺตานวเสน หิ วตฺตมาเนสุ ขเนฺธสุ ฆนวินิโพฺภคาภาเวน สตฺตคาโห, สตฺตสฺส จ อตฺถิภาวคาหนิพนฺธโน อุเจฺฉทคาโห ยาวายํ อตฺตา น อุจฺฉิชฺชติ, ตาวายํ วิชฺชติเยวาติ คหณโต, นิรุทยวินาโส วา อิธ อุเจฺฉโทติ อธิเปฺปโตติ อาห **“อุปเจฺฉท”**นฺติฯ วิเสเสน นาโส **วินาโส,** อภาโวฯ โส ปน มํสจกฺขุปญฺญาจกฺขูนํ ทสฺสนปถาติกฺกโมเยว โหตีติ อาห **“อทสฺสน”**นฺติฯ อทสฺสเน หิ นาส-สโทฺท โลเก นิรุโฬฺหติฯ **ภาววิคม**นฺติ สภาวาปคมํฯ โย หิ นิรุทยวินาสวเสน อุจฺฉิชฺชติ, น โส อตฺตโน สภาเวน ติฏฺฐตีติฯ **ลาภี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณลาภีฯ **จุติมตฺตเมวา**ติ เสกฺขปุถุชฺชนานมฺปิ จุติมตฺตเมวฯ **น อุปปาต**นฺติ ปุพฺพโยคาภาเวน, ปริกมฺมากรเณน วา อุปปาตํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกติฯ **“อลาภี จ โก ปรโลกํ น ชานาตี”**ติ นตฺถิกวาทวเสน, มหามูฬฺหภาเวเนว วา ‘‘อิโต อโญฺญ ปรโลโก อตฺถี’’ติ อนวโพธมาหฯ เอตฺตโกเยว วิสโย, โย ยํ อินฺทฺริยโคจโรติฯ อตฺตโน ธีตุยา หตฺถคฺคหนกราชาทิ วิย **กามสุขคิทฺธตาย** วาฯ **“น ปุน วิรุหนฺตี”**ติ ปติตปณฺณานํ วเณฺฏฺน อปฺปฏิสนฺธิกภาวมาหฯ **เอวเมว สตฺตา**ติ ยถา ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต น ปฏิสนฺธิยติ, เอวํ สเพฺพ สตฺตา อปฺปฏิสนฺธิกมรณเมว นิคจฺฉนฺตีติฯ ชลปุพฺพูฬฺกูปมา หิ สตฺตาติ ตสฺส ลทฺธิฯ **ตถา**ติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ ลาภิโนปิ จุติโต อุทฺธํ อทสฺสเนเนว อิมา ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺตีติ อาห **“วิกเปฺปตฺวา วา”**ติฯ

เอตฺถาห – ยถา อมราวิเกฺขปิกวาทา เอกนฺตอลาภีวเสเนว ทสฺสิตา, ยถา จ อุทฺธมาฆาตนิกสญฺญีวาทจตุโกฺก เอกนฺตลาภีวเสเนว, น เอวมยํฯ อยํ ปน สสฺสเตกจฺจสสฺสตวาทาทโย วิย ลาภีอลาภีวเสน ปวโตฺตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“ตตฺถ เทฺว ชนา”**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา สสฺสตวาทาทิเทสนาหิ อิธ อญฺญถา เทสนา ปวตฺตาติ? วุจฺจเต – เทสนาวิลาสปฺปตฺติโตฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺตา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เต เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิวิเธนากาเรน ธมฺมํ เทเสนฺติ, อญฺญถา อิธาปิ จ เอวํ ภควา เทเสยฺย ‘‘อิธ ภิกฺขเว เอกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อาตปฺปมนฺวาย…เป.… ยถาสมาหิเต จิเตฺต สตฺตานํ จุตูปปาตญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ, โส ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน อรหโต จุติจิตฺตํ ปสฺสติ, ปุถูนํ วา ปรสตฺตานํ, น เหว โข ตทุทฺธํ อุปปตฺติํ, โส เอวมาห ‘ยถา โข โภ อยํ อตฺตา’’’ ติอาทินา วิเสสลาภิโน, ตกฺกิโน จ วิสุํ กตฺวา, ตสฺมา เทสนาวิลาเสน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ สสฺสตวาทาทิเทสนาหิ อญฺญถายํ เทสนา ปวตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อถ วา เอกจฺจสสฺสตวาทีสุ วิย น อิธ ตกฺกีวาทิโต วิเสสลาภีวาโท ภินฺนากาโร, อถ โข สมานเภทตาย สมานากาโรเยวาติ อิมสฺส วิเสสสฺส ปกาสนตฺถํ ภควตา อยมุเจฺฉทวาโท

ปุริมวาเทหิ วิสิฏฺฐากาโร เทสิโตฯ สมฺภวติ หิ ตกฺกิโนปิ อนุสฺสวาทิวเสน อธิคมวโต วิย อิธ อภินิเวโสฯ อถ วา น อิมา ทิฏฺฐิโย ภควตา อนาคเต เอวํ ภาวีวเสน เทสิตา, นาปิ ปริกปฺปวเสน, อถ โข ยถา ยถา ทิฏฺฐิคติเกหิ “อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ”นฺติ ปญฺญตฺตา, ตถา ตถา ยถาภุจฺจํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปกาสิตาฯ เยหิ คมฺภีราทิปฺปการา อปฺปุถุชฺชนโคจรา พุทฺธธมฺมา ปกาสนฺติ, เยสญฺจ ปริกิตฺตเนน ตถาคตา สมฺมเทว โถมิตา โหนฺติฯ อุเจฺฉทวาทีหิ จ ทิฏฺฐิคติเกหิ ยถา อุตฺตรุตฺตรภวทสฺสีหิ อปรภวทสฺสีนํ เตสํ วาทปฏิเสธวเสน สกสกวาทา ปติฏฺฐาปิตา, ตถายํ เทสนา ปวตฺตาติ ปุริมเทสนาหิ อิมิสฺสา เทสนาย ปวตฺติเภโท น โจเทตพฺโพฯ เอวญฺจ กตฺวา อรูปภวเภทวเสน วิย กามรูปภวเภทวเสนาปิ อุเจฺฉทวาโท วิภชิตฺวา ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ปเจฺจกํ กามรูปภวเภทวเสน วิย อรูปภววเสนาปิ น วิภชิตฺวา วตฺตพฺพ, เอวญฺจ สติ ภควตา วุตฺตสตฺตกโต พหุตรเภโท, อปฺปตรเภโท วา อุเจฺฉทวาโท อาปชฺชตีติ เอวํ ปการาปิ โจทนา อนวกาสาวาติฯ

เอตฺถาห – ยุตฺตํ ตาว ปุริเมสุ ตีสุ วาเทสุ “กายสฺส เภทา”ติ วุตฺตํ ปญฺจโวการภวปริยาปนฺนํ อตฺตภาวํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา เตสํ วาทานํ, จตุโวการภวปริยาปนฺนํ ปน อตฺตภาวํ นิสฺสาย ปวเตฺตสุ จตุตฺถาทีสุ จตูสุ วาเทสุ กสฺมา “กายสฺส เภทา”ติ วุตฺตํ ฯ น หิ อรูปีนํ กาโย วิชฺชตีติ? สจฺจเมตํ, รูปตฺตภาเว ปวตฺตโวหาเรเนว ปน ทิฏฺฐิคติโก อรูปตฺตภาเวปิ กายโวหารํ อาโรเปตฺวา อาห “กายสฺส เภทา”ติฯ ยถา จ ทิฏฺฐิคติกา ทิฏฺฐิโย ปญฺญาเปนฺติ, ตถา จ ภควา ทเสฺสตีติ, อรูปกายภาวโต วา ผสฺสาทิธมฺมสมูหภูเต อรูปตฺตภาเว กายนิเทฺทโส ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ กามเทวตฺตภาวาทินิรวเสสวิภวปติฏฺฐาปกานํ ทุติยวาทาทีนํ ยุโตฺต อปรนฺตกปฺปิกภาโว อนาคตทฺธวิสยตฺตา เตสํ วาทานํ, น ปน ทิฏฺฐิคติกปจฺจกฺขภูตมนุสฺสตฺตภาวสมุเจฺฉทปติฏฺฐาปกสฺส ปฐมวาทสฺส ปจฺจุปฺปนฺนวิสยตฺตาฯ ทุติยวาทาทีนญฺหิ ปุริมปุริมวาทสงฺคหิเตสฺสว อตฺตโน ตทุตฺตรุตฺตริภโวปปนฺนสฺส สมุเจฺฉทโต ยุชฺชติ อปรนฺตกปฺปิกตา, ตถา จ “โน จ โข โภ อยํ อตฺตา เอตฺตาวตา สมฺมา สมุจฺฉิโนฺน โหตี”ติอาทิ วุตฺตํ, ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ “อตฺถิ โข โภ อโญฺญ อตฺตา”ติ, ตํ มนุสฺสกายวิเสสาเปกฺขาย วุตฺตํ, น สพฺพถา อญฺญภาวโตติ? โน น ยุโตฺต, อิธโลกปริยาปนฺนเตฺตปิ จ ปฐมวาทวิสยสฺส อนาคตกาลเสฺสว ตสฺส อธิเปฺปตตฺตา ปฐมวาทิโนปิ อปรนฺตกปฺปิกตาย น โกจิ วิโรโธติฯ

ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวณฺณนา

๙๓. **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน อุปลทฺธธโมฺมฯ ตตฺถ โย อนินฺทฺริยวิสโย, โสปิ สุปากฏภาเวน อินฺทฺริยวิสโย วิย โหตีติ อาห **“ทิฏฺฐธโมฺมติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจตี”**ติฯ เตเนว จ **“ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจน”**นฺติ วุตฺตํฯ

๙๕. **อโนฺตนิชฺฌายนลกฺขโณ**ติ ญาติโภคโรคสีลทิฏฺฐิพฺยสเนหิ ผุฏฺฐสฺส เจตโส อโนฺต อพฺภนฺตรํ นิชฺฌายนํ โสจนํ อโนฺตนิชฺฌายนํ, ตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ อโนฺตนิชฺฌายนลกฺขโณฯ **ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปนลกฺขโณ**ติ ตํ โสกํ สมุฏฺฐานเหตุํ นิสฺสิตํ ตนฺนิสฺสิตํ, ภุสํ วิลาปนํ ลาลปฺปนํ, ตนฺนิสฺสิตญฺจ ลาลปฺปนญฺจ ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปนํ, ตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปนลกฺขโณฯ ญาติพฺยสนาทินา ผุฏฺฐสฺส ปริเทเวนาปิ อสกฺกุณนฺตสฺส อโนฺตคตโสกสมุฏฺฐิโต ภุโส อายาโส **อุปายาโสฯ** โส ปน ยสฺมา เจตโส อปฺปสนฺนากาโร โหติ, ตสฺมา **“วิสาทลกฺขโณ”**ติ วุโตฺตฯ

๙๖. วิตกฺกนํ **วิตกฺกิตํ,** ตํ ปน อภินิโรปนสภาโว วิตโกฺกเยวาติ อาห **“อภิ…เป…. วิตโกฺก”**ติฯ เอส นโย **วิจาริต**นฺติ เอตฺถาปิฯ โขภกรสภาวตฺตา วิตกฺกวิจารานํ ตํสหิตํ ฌานํ

สอุพฺพิลนํ วิย โหตีติ วุตฺตํ **“สกณฺฑกํ วิย ขายตี”**ติฯ

๙๗. ยาย อุพฺพิลาปนปีติยา อุปฺปนฺนาย จิตฺตํ ‘‘อุพฺพิลาวิต’’นฺติ วุจฺจติ, สา ปีติ **อุพฺพิลาวิตตฺตํ** ยสฺมา ปน จิตฺตสฺส อุพฺพิลภาโว ตสฺสา ปีติยา สติ โหติ, นาสติ, ตสฺมา สา **“อุพฺพิลภาวการณ”**นฺติ วุตฺตาฯ

๙๘. **อาโภโค**ติ วา จิตฺตสฺส อาภุคฺคภาโว, อารมฺมเณ โอณตภาโวติ อโตฺถฯ สุเขน หิ จิตฺตํ อารมฺมเณ อภินตํ โหติ, น ทุเกฺขน วิย อปนตํ, นาปิ อทุกฺขมสุเขน วิย อนภินตํ อนปนตญฺจฯ ตตฺถ ‘‘ขุปฺปิปาสาทิอภิภูตสฺส วิย มนุญฺญโภชนาทีสุ กาเมหิ วิเวจิยมานสฺสุปาทารมฺมณปตฺถนา วิเสสโต อภิวฑฺฒติ, อุฬารสฺส ปน กามรสสฺส ยาวทตฺถํ ติตฺตสฺส มนุญฺญรสโภชนํ ภุตฺตาวิโน วิย สุหิตสฺส โภตฺตุกามตา กาเมสุ ปาตพฺยตา น โหติ, วิสยสฺสาคิทฺธตาย วิสเยหิ ทุโมฺมจิเยหิปิ ชลูกา วิย สยเมว มุญฺจตี’’ติ จ อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา กามคุณสนฺตปฺปิตตาย สํสารทุกฺขวูปสมํ พฺยากาสิ ปฐมวาทีฯ กามาทีนํ อาทีนวทสฺสิตาย, ปฐมาทิชฺฌานสุขสฺส สนฺตภาวทสฺสิตาย จ ปฐมาทิชฺฌานสุขติตฺติยา สํสารทุกฺขุปเจฺฉทํ พฺยากํสุ ทุติยาทิวาทิโน, อิธาปิ อุเจฺฉทวาเท วุตฺตปฺปกาโร วิจาโร ยถาสมฺภวํ อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – เอกสฺมิญฺหิ อตฺตภาเว ปญฺจ วาทา ลพฺภนฺติฯ เตเนว หิ ปาฬิยํ ‘‘อโญฺญ อตฺตา’’ติ อญฺญคฺคหณํ น กตํฯ กถํ ปเนตฺถ อจฺจนฺตนิพฺพานปญฺญาปกสฺส อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิยา สงฺคโห, น ปน อุเจฺฉททิฏฺฐิยาติ? ตํตํสุขวิเสสสมงฺคิตาปฎิลเทฺธน พนฺธวิโมเกฺขน สุทฺธสฺส อตฺตโน สกรูเป อวฎฺฐานทีปนโตฯ

เสสาติ เสสา ปญฺจปญฺญาส ทิฏฺฐิโยฯ ตาสุ อนฺตานนฺติกวาทาทีนํ สสฺสตทิฏฺฐิภาโว ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิโตเยวฯ

๑๐๑-๓. กิํ ปน การณํ ปุพฺพนฺตาปรนฺตา เอว ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส วิสยภาเวน ทสฺสิตา, น ปน ตทุภยเมกชฺฌนฺติ? อสมฺภวโตฯ น หิ ปุพฺพนฺตาปรเนฺตสุ วิย ตทุภยวินิมุเตฺต มชฺฌเนฺต ทิฏฺฐิกปฺปนา สมฺภวติ อิตฺตรกาลตฺตา, อถ ปน ปจฺจุปฺปนฺนภโว ตทุภยเวมชฺฌํ, เอวํ สติ ทิฏฺฐิกปฺปนกฺขโม ตสฺส อุภยสภาโว ปุพฺพนฺตาปรเนฺตสุเยว อโนฺตคโธติ กถมทสฺสิตํฯ อถ วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตวนฺตตาย ‘‘ปุพฺพนฺตาปรโนฺต’’ติ มชฺฌโนฺต วุจฺจติ , โส จ ‘‘ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิกา วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตานุทิฏฺฐิโน’’ติ วทเนฺตน ปุพฺพนฺตาปรเนฺตหิ วิสุํ กตฺวา วุโตฺตเยวาติ ทฎฺฐโพฺพฯ อฎฺฐกถายมฺปิ ‘‘สเพฺพปิ เต อปรนฺตกปฺปิเก ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิเก’’ติ เอเตน สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพํ, อญฺญถา สงฺกฑฺฒิตฺวา วุตฺตวจนสฺส อนตฺถกตา อาปเชฺชยฺยาติฯ เก ปน เต ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิกา? เย อนฺตานนฺติกา หุตฺวา ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอวํ ปการา เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ‘‘สเพฺพ เต อิเมเหว ทฺวาสฎฺฐิยา วตฺถูหิ, เอเตสํ วา อญฺญตเรน, นตฺถิ อิโต พหิทฺธา’’ติ วจนโต, ปุพฺพนฺตกปฺปิกาทิตฺตยวินิมุตฺตสฺส จ กสฺสจิ ทิฏฺฐิคติกสฺส อภาวโต ยานิ ตานิ สามญฺญผลาทิ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) สุตฺตนฺตเรสุ วุตฺตปฺปการานิ อกิริยาเหตุกนตฺถิกวาทาทีนิ, ยานิ จ อิสฺสรปชาปติปุริสกาลสภาวนิยติยทิจฺฉาวาทาทิปฺปเภทานิ ทิฏฺฐิคตานิ (วิสุทฺธิ. ฎี. ๒.๕๖๓; วิภ. อนุฎี. ๑๘๙ ปสฺสิตพฺพํ) พหิทฺธาปิ ทิสฺสมานานิ, เตสํ เอเตฺถว สงฺคโห, อโนฺตคธตา จ เวทิตพฺพาฯ กถํ? อกิริยวาโท ตาว ‘‘วโญฺฌ กูฎโฎฺฐ’’ติอาทินา กิริยาภาวทีปนโต สสฺสตวาเท อโนฺตคโธ, ตถา ‘‘สตฺติเม กายา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๗๔) นยปฺปวโตฺต ปกุธวาโท, ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) วจนโต อเหตุกวาโท อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาเท อโนฺตคโธฯ ‘‘นตฺถิ ปโร โลโก’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๗๑) ว

จนโต นตฺถิกวาโท อุเจฺฉทวาเท อโนฺตคโธฯ ตถา หิ ตตฺถ ‘‘กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๘๖) วุตฺตํฯ ปฐเมน **อาทิ**-สเทฺทน นิคณฺฐวาทาทโย สงฺคหิตาฯ

ยทิปิ ปาฬิยํ นาฏปุตฺตวาท (ที. นิ. ๑.๑๗๘) ภาเวน จาตุยามสํวโร อาคโต, ตถาปิ สตฺตวตาติกฺกเมน วิเกฺขปวาทิตาย นาฏปุตฺตวาโทปิ สญฺจยวาโท วิย อมราวิเกฺขปวาเทสุ อโนฺตคโธฯ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ, อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๓๗๗; ม. นิ. ๒.๑๒๒; สํ. นิ. ๒.๓๕) เอวํ ปการา วาทา ‘‘รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา’’ติอาทิวาเทสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, ‘‘อตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํ ปการา สสฺสตวาเทฯ ‘‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํ ปการา อุเจฺฉทวาเทน สงฺคหิตาฯ ‘‘โหติ จ น โหติ จ ตถาคโต ปรํ มรณา, อตฺถิ จ นตฺถิ จ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํ ปการา เอกจฺจสสฺสตวาเท อโนฺตคธาฯ ‘‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, เนวตฺถิ น นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ จ เอวํ ปการา อมราวิเกฺขปวาเท อโนฺตคธาฯ อิสฺสรปชาปติปุริสกาลวาทา เอกจฺจสสฺสตวาเท อโนฺตคธา, ตถา กณาทวาโทฯ สภาวนิยติยทิจฺฉาวาทา อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาเทน สงฺคหิตาฯ อิมินา นเยน สุตฺตนฺตเรสุ, พหิทฺธา จ ทิสฺสมานานํ ทิฏฺฐิคตานํ อิมาสุ ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีสุ อโนฺตคธตา เวทิตพฺพาฯ

อชฺฌาสยนฺติ ทิฏฺฐิชฺฌาสยํฯ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิวเสน หิ สตฺตานํ สํกิเลสปเกฺข ทุวิโธ อชฺฌาสโย, ตญฺจ ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อปริมาเณ เอว เญยฺยวิเสเส อุปฺปชฺชนวเสน อเนกเภทภินฺนานมฺปิ ‘‘จตฺตาโร ชนา สสฺสตวาทา’’ติอาทินา ทฺวาสฏฺฐิยา ปเภเทหิ สงฺคณฺหนวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทเสฺสโนฺต ปมาณภูตาย ตุลาย ธารยมาโน วิย โหตีติ อาห **‘‘ตุลาย ตุลยโนฺต วิยา’’**ติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อโนฺตชาลีกตา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๔๖)ฯ **‘‘สิเนรุปาทโต วาลุกํ อุทฺธรโนฺต วิยา’’**ติ เอเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญสฺส อิมิสฺสา เทสนาย อสกฺกุเณยฺยตํ ทเสฺสติฯ

อนุสนฺธานํ อนุสนฺธิ, ปุจฺฉาย กโต อนุสนฺธิ **ปุจฺฉานุสนฺธิฯ** อถ วา อนุสนฺธยตีติ อนุสนฺธิ, ปุจฺฉา อนุสนฺธิ เอตสฺสาติ **ปุจฺฉานุสนฺธิฯ** ปุจฺฉาย อนุสนฺธิยตีติ วา **ปุจฺฉานุสนฺธิฯ อชฺฌาสยานุสนฺธิ**มฺหิปิ เอเสว นโยฯ **ยถานุสนฺธี**ติ เอตฺถ ปน อนุสนฺธียตีติ อนุสนฺธิ, ยา ยา อนุสนฺธิ ยถานุสนฺธิ, อนุสนฺธิอนุรูปํ วา **ยถานุสนฺธี**ติ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพ, โส ‘‘เยน ปน ธเมฺมน อาทิมฺหิ เทสนา อุฏฺฐิตา, ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ปฏิปกฺขวเสน วา เยสุ สุเตฺตสุ อุปริ เทสนา อาคจฺฉติ, เตสํ วเสน ยถานุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ? อากเงฺขยฺยสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๖๔-๖๙) เหฏฺฐา สีเลน เทสนา อุฏฺฐิตา, อุปริ ฉ อภิญฺญา อาคตา…เป.… กกจูปเม (ม. นิ. ๑.๒๒๒) เหฏฺฐา อกฺขนฺติยา อุฏฺฐิตา, อุปริ กกจูปมา อาคตา’’ติอาทินา อฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๐-๑๐๔) วุโตฺตฯ

อิติ กิราติ ภควโต ยถาเทสิตาย อตฺตสุญฺญตาย อตฺตโน อรุจฺจนภาวทีปนํฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนํฯ **อนตฺตกตานี**ติ อตฺตนา น กตานิ, อนตฺตเกหิ วา ขเนฺธหิ กตานิฯ **กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี**ติ อสติ อตฺตนิ ขนฺธานญฺจ ขณิกตฺตา กมฺมานิ กํ อตฺตานํ อตฺตโน ผเลน ผุสิสฺสนฺติ, โก กมฺมผลํ ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ **อวิทฺวา**ติ สุตาทิวิรเหน อริยธมฺมสฺส อโกวิทตาย น วิทฺวาฯ **อวิชฺชาคโต**ติ อวิชฺชาย อุปคโต, อริยธเมฺม อวินีตตาย อปฺปหีนาวิโชฺชติ อโตฺถฯ **ตณฺหาธิปเตยฺยน เจตสา**ติ ‘‘ยทิ อหํ นาม โกจิ นตฺถิ , มยา กตสฺส กมฺมสฺส โก ผลํ ปฏิสํเวเทติ, สติ ปน ตสฺมิํ สิยา ผลูปโภโค’’ติ ตณฺหาธิปติโต **อาคโต ตณฺหาธิปเตยฺโย,** เตนฯ อตฺตวาทุปาทานสหคต **เจตสาฯ อติธาวิตพฺพ**นฺติ ขณิกเตฺตปิ สงฺขารานํ ยสฺมิํ สนฺตาเน กมฺมํ กตํ, ตเตฺถว ผลุ

ปฺปตฺติโต ธมฺมปุญฺชมตฺตเสฺสว จ สิเทฺธ กมฺมผลสมฺพเนฺธ เอกตฺตนยํ มิจฺฉา คเหตฺวา เอเกน การกเวทกภูเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา ''กมฺมผลานํ สมฺพโนฺธ น สิยา''ติ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตาปกาสนํ สตฺถุสาสนํ อติกฺกมิตพฺพํ มเญฺญยฺยาติ อโตฺถฯ

''อุปริ ฉ อภิญฺญา อาคตา''ติ อนุรูปธมฺมวเสน ยถานุสนฺธึ ทเสฺสติ, อิตเรหิ ปฏิปกฺขวเสนฯ **กิเลเสนา**ติ ''โลโภ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส''ติอาทินา กิเลสวเสนฯ **อิมสฺมิมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ยถา วุตฺตสุตฺตาทีสุ ปฏิปกฺขวเสน ยถานุสนฺธิ, เอวํ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺตติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ นิจฺจสาราทิปญฺญาปกานํ ทิฎฺฐิคตานํ วเสน อุฎฺฐิตา อยํ เทสนา นิจฺจสาราทิสุญฺญตาปกาสเนน นิฎฺฐาปิตาติฯ

ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตวารวณฺณนา

๑๐๕-๑๑๗. **มริยาทวิภาคทสฺสนตฺถ**นฺติ สสฺสตาทิทิฎฺฐิทสฺสนสฺส สมฺมาทสฺสเนน สงฺกราภาววิภาวนตฺถํฯ ตทปิ เวทยิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อชานตํ อปสฺสต**นฺติ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ ''อิทํ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ เอวํคหิกํ เอวํปรามฎฺฐํ เอวํคหิตํ โหติ เอวํอภิสมฺปราย''นฺติ ยถาภูตํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํฯ ตถา ยสฺมิํ เวทยิเต อวีตตณฺหตาย เอวํ ทิฎฺฐิคตํ อุปาทิยนฺติ, ตํ เวทยิตํ สมุทยาทิโต ยถาภูตํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ, เอเตน อนาวรณญาณสมนฺตจกฺขูหิ ยถา ตถาคตานํ ยถาภูตเมตฺถ ญาณทสฺสนํ, น เอวํ ทิฎฺฐิคติกานํ, อถ โข ตณฺหาทิฎฺฐิปรามาโสเยวาติ ทเสฺสติฯ เตเนว จายํ เทสนา มริยาทวิภาคทสฺสนตฺถา ชาตาฯ อฎฺฐกถายํ ปน ''ยถาภูตํ ธมฺมานํ สภาวํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตาน''นฺติ อวิเสเสน วุตฺตํฯ น หิ สงฺขตธมฺมสภาวํ อชานนมเตฺตน มิจฺฉา อภินิวิสนฺตีติฯ สามญฺญโชตนา วิเสเส อวติฎฺฐตีติ อยํ วิเสสโยชนา กตาฯ **เวทยิต**นฺติ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ ทิฎฺฐิปญฺญาปนวเสน ปวตฺตํ ทิฎฺฐิยา อนุภูตํ อนุภวนํฯ **ตณฺหาคตาน**นฺติ ตณฺหาย คตานํ อุปคตานํ, ปวตฺตานํ วาฯ **ตญฺจ โข ปเนต**นฺติ จ ยถาวุตฺตํ เวทยิตํ ปจฺจามสติฯ ตณฺหิ วฎฺฎามิสภูตํ ทิฎฺฐิตณฺหาสลฺลานุวิทฺธตาย สอุพฺพิลตฺตา จญฺจลํ, น มคฺคผลสุขํ วิย เอกรูเปน อวติฎฺฐตีติฯ เตเนวาห **''ปริตสฺสิเตนา''**ติอาทิฯ

อถ วา เอวํ วิเสสการณโต ทฺวาสฎฺฐิ ทิฎฺฐิคตานิ วิภชิตฺวา อิทานิ อวิเสสการณโต ตานิ ทเสฺสตุํ **''ตตฺร ภิกฺขเว''**ติอาทิกา เทสนา อารทฺธาฯ สเพฺพสญฺหิ ทิฎฺฐิคติกานํ เวทนา อวิชฺชา ตณฺหา จ อวิสิฎฺฐการนฺติฯ ตตฺถ **ตทปี**ติ ''สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ''ติ เอตฺถ ยเทตํ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ ปญฺญาปนํ, ตทปิฯ สุขาทิเภทํ ติวิธเวทยิตํ ยถากฺกมํ ทุกฺขสลฺลานิจฺจโต, อวิเสเสน สมุทยตฺถงฺคมสฺสาทาทีนวนิสฺสรณโต วา ยถาภูตํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ, ตโต เอว จ สุขาทิปตฺถนาสมฺภวโต ตณฺหาย อุปคตตฺตา ตณฺหาคตานํ ตณฺหาปริตสฺสิเตน ทิฎฺฐิวิปฺผนฺทิตเมว ทิฎฺฐิจลนเมว, ''อสติ อตฺตนิ โก เวทนํ อนุภวตี''ติ กายวจีทฺวาเรสุ ทิฎฺฐิยา โจปนปฺปตฺติมตฺตเมว วา, น ปน ทิฎฺฐิยา ปญฺญาเปตโพฺพ สสฺสโต โกจิ ธโมฺม อตฺถีติ อโตฺถฯ เอกจฺจสสฺสตวาทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ผสฺสปจฺจยวารวณฺณนา

๑๑๘. เยน ตณฺหาปริตสฺสิเตน เอตานิ ทิฎฺฐิคตานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺส เวทยิตํ ปจฺจโย, เวทยิตสฺสาปิ ผโสฺส ปจฺจโยติ เทสนา ทิฎฺฐิยา ปจฺจยปรมฺปรนิทฺธารณนฺติ อาห **''ปรมฺปรปจฺจยทสฺสนตฺถ''**นฺติ, เตน ยถา ปญฺญาปนธโมฺม ทิฎฺฐิ, ตปฺปจฺจยธมฺมา จ ยถาสกํ

ปจฺจยวเสเนว อุปฺปชฺชนฺติ, น ปจฺจเยหิ วินา, เอวํ ปญฺญาเปตพฺพา ธมฺมาปิ รูปเวทนาทโย, น เอตฺถ โกจิ อตฺตา วา โลโก วา สสฺสโตติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เนตํฐานํวิชฺชติวารวณฺณนา

๑๓๑. **ตสฺส ปจฺจยสฺสา**ติ ผสฺสปจฺจยสฺส **ทิฏฺฐิเวทยิเต**ติ ทิฏฺฐิยา ปจฺจยภูเต เวทยิเต, ผสฺสปธาเนหิ อตฺตโน ปจฺจเยหิ นิปฺผาเทตพฺพติ อโตฺถฯ วินาปิ จกฺขาทิวตฺถูหิ, สมฺปยุตฺตธ เมฺมหิ จ เกหิจิ เวทนา อุปฺปชฺชติ, น ปน กทาจิ ผเสฺสน วินาติ ผโสฺส เวทนาย พลวการณนฺติ อาห **“พลวภาวทสฺสนตฺถ”**นฺติฯ สนฺนิหิโตปิ หิ วิสโย สเจ ผุสนาการรหิโต โหติ จิตฺตุปฺปา โท, น ตสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย โหตีติ ผโสฺสว สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วิเสสปจฺจโยฯ ตถา หิ ภควตา จิตฺตุปฺปาทํ วิภชเนฺตน ผโสฺสเยว ปฐมํ อุทฺธโฏ, เวทนาย ปน อธิฏฺฐานเมวฯ

ทิฏฺฐิคติกาธิฏฺฐานวฏฺฏกถาวณฺณนา

๑๔๔. เหฏฺฐา ตีสุปิ วาเรสุ อธิกตตฺตา, อุปริ จ ‘‘ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ วกฺขมานตฺตา เวทยิต เมตฺถ ปธานนฺติ อาห **“สพฺพทิฏฺฐิเวทยิตานิ สมฺปิเณฺฑตี”**ติฯ **สมฺปิเณฺฑตี**ติ จ ‘‘เยปิ เต’’ติ ตตฺถ ตตฺถ อาคตสฺส ปิ-สทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ เวทยิตสฺส ผเสฺส ปกฺขิปนํ ผสฺสปจฺจย ตาทสฺสนเมว ‘‘ฉหิ อชฺฌตฺติกายตเนหิ ฉฬารมฺมณปฏิสํเวทนํ เอกนฺตโต ฉผสฺสเหตุกเม วา’’ติฯ สญฺชายนฺติ เอตฺถาติ อธิกรณโตฺถ สญฺชาติ-สโทฺทติ อาห **“สญฺชาติฏฺฐาเน”**ติฯ เอวํ สโมสรณสโทฺทปิ ทฏฺฐโพฺพฯ อายตติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตาย, อายภูตํ วา อตฺต โน ผลํ ตโนติ ปวเตฺตตีติ **อายตนํ,** การณํฯ รุกฺขคจฺฉสมูเห อรญฺญโวหาโร อรญฺญเมว อรญฺญายตนนฺติ อาห **“ปณฺณตฺติมเตฺต”**ติฯ **อตฺถตฺตเยปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อวุตฺตตฺถ สมฺปิณฺฑนํ ทฏฺฐพฺพํ, เตน อาการนิวาสาธิฏฺฐานเตฺถ สงฺคณฺหาติฯ หิรญฺญายตนํ สุวณฺณาย ตนํ, วาสุเทวายตนํ กมฺมายตนนฺติ อาทีสุ อากรนิวาสาธิฏฺฐาเนสุ อายตนสโทฺทฯ จกฺขาทีสุ จ ผสฺสาทโย อากิณฺณา, ตานิ จ เนสํ นิวาโส, อธิฏฺฐานญฺจ นิสฺสยปจฺจยภาวโตติฯ ติณฺณมฺปิ วิสยินฺทฺริยวิญฺญาณานํ สงฺคติภาเวน คเหตโพฺพ ผโสฺสติ **“สงฺคตี”**ติ วุโตฺตฯ ตถา หิ โส ‘‘สนฺนิปาตปจฺจุปฏฺฐาโน’’ติ วุจฺจติฯ **อิมินา นเยนา**ติ วิชฺชมาเนสุปิ อเญฺญสุ สมฺปยุตฺตธเมฺม สุ ยถา ‘‘จกฺขุญฺจ…เป…. ผโสฺส’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ม. นิ. ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; สํ. นิ. ๔.๖๐; กถา. ๔๖๕) เอตสฺมึ สุเตฺต เวทนาย ปธานการณภาวทสฺสนตฺถํ ผสฺสสีเสน เทสนา กตา, เอวมิธาปิ พฺรหฺมชาเล ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติอาทินา ผสฺสํ อาทึ กตฺวา อปรนฺตปฏิจฺจสมุปฺปาททีปเนน ปจฺจยปรมฺปรํ ทเสฺสตุํ ‘‘ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺสา’’ติ ผสฺสมุเขน วุตฺตํฯ

ผโสฺส อรูปธโมฺมปิ สมาโน เอกเทเสน อารมฺมเณ อนลฺลียมาโนปิ ผุสนากาเรน ปวตฺตติ ผุสโนฺต วิย โหตีติ อาห **“ผโสฺสว ตํ ตํ อารมฺมณํ ผุสตี”**ติ, เยน โส ‘‘ผุสนลกฺขโณ, สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ จ วุจฺจติฯ ‘‘ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺสา’’ติ อผุสนกิจฺจานิปิ อายตนานิ ‘‘มญฺจา โฆสนฺตี’’ติอาทีสุ วิย นิสฺสิตโวหาเรน ผุสนกิจฺจานิ กตฺวา ทสฺสิตานีติ อาห **“ผเสฺส อุปนิกฺขิปิตฺวา”**ติ, ผสฺสคติกานิ กตฺวา ผสฺสูปจารํ อาโรเปตฺวาติ อโตฺถฯ อุปจาโร หิ นาม โวหารมตฺตํ, น เตน อตฺถสิทฺธิ โหตีติ อาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ

อตฺตโน ปจฺจยภูตานํ ฉนฺนํ ผสฺสานํ วเสน จกฺขุสมฺผสฺสชา ยาว มโนสมฺผสฺสชาติ สเงฺขป โต ฉพฺพิธา เวทนา, วิตฺถารโต ปน อฏฺฐสตปริยาเยน อฏฺฐสตเภทาฯ **รูปตณฺหาทิเภทา ยา**ติ รูปตณฺหา ยาว ธมฺมตณฺหาติ สเงฺขปโต ฉปฺปเภทาย, วิตฺถารโต อฏฺฐสตเภทายฯ **อุ**

ปนิสฺสยโกฏิยา**ติ อุปนิสฺสยสีเสนฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุปนิสฺสยปจฺจโยว อุทฺธโฏ, นนุ สุขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนา จ ตณฺหาย อารมฺมณมตฺตอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยปกตู ปนิสฺสยวเสน จตุธา ปจฺจโย, ทุกฺขา จ อารมฺมณมตฺตปกตูปนิสฺสยวเสน ทฺวิธาติ? สจฺจเมตํ, อุ ปนิสฺสเย เอว ปน ตํ สพฺพํ อโนฺตคธํฯ ยุตฺตํ ตาว อารมฺมณูปนิสฺสยสฺส อุปนิสฺสยสามญฺญโต อุปนิสฺสเยน สงฺคโห, อารมฺมณมตฺตอารมฺมณาธิปตีนํ ปน กถนฺติ? เตสมฺปิ อารมฺมณสามญฺญ โต อารมฺมณูปนิสฺสเยน สงฺคโหว กโต, น ปกตูปนิสฺสเยนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตทตฺถเมเวตฺถ **“อุ ปนิสฺสยโกฏิยา”**ติ วุตฺตํ, น ‘‘อุปนิสฺสเยนา’’ติฯ

จตุพฺพิธสฺสาติ กามุปาทานํ ยาว อตฺตวาทุปาทานนฺติ จตุพฺพิธสฺสฯ นนุ จ ตณฺหาว กา มุปาทานนฺติ? สจฺจเมตํฯ ตตฺถ ทุพฺพลา ตณฺหา ตณฺหาว, พลวตี ตณฺหา กามุปาทานํฯ อถ วา อปฺปตฺตวิสยปตฺถนา ตณฺหา ตมสิ โจรานํ กรปสารณํ วิยฯ สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ อุปาทานํ, โจ รานํ กรปฺปตฺตธนคฺคหณํ วิยฯ อปฺปิจฺฉตาปฏิปกฺขา ตณฺหา, สโนฺตสปฏิปกฺขา อุปาทานํฯ ปริ เยสนทุกฺขมูลํ ตณฺหา, อารกฺขทุกฺขมูลํ อุปาทานนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **อุปาทานสฺสา**ติ อ สหชาตสฺส อุปาทานสฺส อุปนิสฺสยโกฏิยา, อิตรสฺส สหชาตโกฏิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อนนฺต รสฺส อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนปจฺจเยหิ, อนานนฺตรสฺส อุปนิสฺสเยน, อารมฺมณภูตา ปน อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสเยหิ, อารมฺมณมตฺเตเนว วาติ ตํ สพฺพํ อุ ปนิสฺสเยเนว คเหตฺวา **“อุปนิสฺสยโกฏิยา”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ ตณฺหาย รูปาทีนิ อสฺสาเทตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตณฺหา กามุปาทานสฺส อุปนิสฺสโยฯ ตถา รูปาทิเภเทว สมฺมูโฬฺห ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ม. นิ. ๒.๙๔, ๙๕, ๒๒๕; ม. นิ. ๓.๙๑, ๑๑๖, ๑๓๖; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) มิจฺฉาทสฺสนํ, สํสารโต มุจฺจิตุกาโม อสุทฺธิมเคฺค สุทฺธิมคฺคปรามสนํ, ขเนฺธสุ อตฺตตฺตนิยคาหภูตํ สกฺกายทสฺสนํ คณฺ หาติ, ตสฺมา อิตเรสมฺปิ ตณฺหา อุปนิสฺสโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ สหชาตสฺส ปน สหชาตอญฺญมญฺญ นิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตเหตุวเสน ตณฺหา ปจฺจโย โหติฯ ตํ สพฺพํ สนฺธาย **“สหชาตโกฏิ ยา”**ติ วุตฺตํฯ

ตถาติ อุปนิสฺสยโกฏิยา เจว สหชาตโกฏิยา จาติ อโตฺถฯ **ภวสฺสา**ติ กมฺมภวสฺส เจว อุปปตฺติภวสฺส จฯ ตตฺถ เจตนาทิสงฺขาตํ สพฺพํ ภวคามิกมฺมํ กมฺมภโว, กามภวาทิโก นววิโธ อุปปตฺติภโว, เตสํ อุปปตฺติภวสฺส จตุพฺพิธมฺปิ อุปาทานํ อุปปตฺติภวการณกมฺมภวการณภาว โต , ตสฺส จ สหายภาวูปคมนโต ปกตูปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย โหติฯ กมฺมารมฺมณกรณกาเล ปน กมฺมสหชาตกามุปาทานํ อุปปตฺติภวสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ กมฺมภวสฺส ปน สหชาตสฺส สหชาตํ อุปาทานํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน เจว เหตุมคฺควเสน จ อเนกธา ปจฺจโย โหติ, อสหชาตสฺส อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิ คตาเสวนวเสน, อิตรสฺส ปกตูปนิสฺสยวเสน, สมฺมสนาทิกาเลสุ อารมฺมณวเสน จ ปจฺจโย โห ติฯ ตตฺถ อนนฺตราทิเก อุปนิสฺสยปจฺจเย, สหชาตาทิเก สหชาตปจฺจเย ปกฺขิปิตฺวา วุตฺตํ **“อุ ปนิสฺสยโกฏิยา เจว สหชาตโกฏิยา จา”**ติฯ

ภโว ชาติยาติ เอตฺถ **ภโว**ติ กมฺมภโว อธิเปฺปโตฯ โส หิ ชาติยา ปจฺจโย, น อุปปตฺติภ โวฯ อุปปตฺติภโว หิ ปฐมาภินิพฺพตฺตา ขนฺธา ชาติเยวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ชาตีติ ปเนตฺถ สวิการา ปญฺจกฺขนฺธา ทฏฺฐพฺพา’’ติฯ **สวิการา**ติ จ นิพฺพตฺติวิกาเรน สวิการา, เต จ อตฺถโต อุปปตฺติภ โวเยวฯ น หิ ตเทว ตสฺส การณํ ภวิตุํ ยุตฺตนฺติฯ กมฺมภโว จ อุปปตฺติภวสฺส กมฺมปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จ ปจฺจโย โหตีติ อาห ‘‘ภโว ชาติยา อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย’’ติฯ

ยสฺมา จ สติ ชาติยา ชรามรณํ, ชรามรณาทินา ผุฏฺฐสฺส พาลสฺส โสกาทโย จ สมฺภวนฺติ, นาสติ, ตสฺมา **“ชาติ...เป.... ปจฺจโย โหตี”**ติ วุตฺตํฯ สหชาตูปนิสฺสยสีเสน ปจฺจยวิจารณาย ทสฺสิตตฺตา, องฺควิจารณาย จ อนามฏฺฐตฺตา อาห **“อยเมตฺถ สเงฺขโป”**ติฯ มหาวิสยตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิจารณาย สา นิรวเสสา กุโต ลทฺธพฺพาติ อาห **“วิตฺถารโต”**ติอาทิฯ เอกเทเสน เจตฺถ กถิตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ตถา กถเน สทฺธึ อุทาหรเณน การณํ ทเสฺสนฺโต **“ภควา หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ อสุกสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, จกฺกวตฺติโน วา กาเล อวิชฺชา อุปฺปนฺนา, น ตโต ปุเพฺพติ อวิชฺชาย อาทิมริยาทา อปฺปฏิหตสฺส มม สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสาปิ น ปญฺญายติ อวิชฺชมานตฺตาเยวาติ อโตฺถฯ อยํ ปจฺจโย อิทปฺปจฺจโย, ตสฺมา **อิทปฺปจฺจยา,** อิมสฺมา การณา อาสวปจฺจยาติ อโตฺถฯ **ภวตณฺหายา**ติ ภวสํโยชนภูตาย ตณฺหายฯ **ภวทิฏฺฐิยา**ติ สสฺสตทิฏฺฐิยาฯ **“อิโต เอตฺถ เอโตฺต อิธา”**ติ อปริยนฺตํ อปราปรุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ

วิวฏฺฏกถาทิวณฺณนา

๑๔๕. ‘‘เวทนานํ สมุทย’’นฺติอาทิปาฬิ **เวทนากมฺมฏฺฐาน**นฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ **ต**นฺติ ‘‘ผสฺสสมุทยา ผสฺสนิโรธา’’ติ วุตฺตผสฺสฏฺฐานํฯ **อาหาโร**ติ กพฬีกาโร อาหาโร เวทิตโพฺพฯ โส หิ ‘‘กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.ปจฺจยนิเทฺทส ๔๒๙) วจนโต กมฺมสมุฏฺฐานานมฺปิ อุปตฺถมฺภกปจฺจโย โหติเยวฯ ยทิปิ โสตาปนฺนาทโย ยถาภูตํ ปชานนฺติ, อุกฺกํสคติวิชานนวเสน ปน เทสนา อรหตฺตนิกูเฏน นิฏฺฐาปิตาฯ เอตฺถ จ ‘‘ยโต โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ…เป…. ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ เอเตน ธมฺมสฺส นิยฺยานิกภาเวน สทฺธึ สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสติฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายเมตฺถ ‘‘โก เอวํ ชานาตีติ? ขีณาสโว ชานาติ, ยาว อารทฺธวิปสฺสโก ชานาตี’’ติ ปริปุณฺณํ กตฺวา ภิกฺขุสโงฺฆ ทสฺสิโต, เตน ยํ วุตฺตํ ‘‘ภิกฺขุสงฺฆวเสนปิ ทีเปตุํ วฏฺฏตี’’ติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘) ตํ ยถารุตวเสเนว ทีปิตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๔๖. อโนฺต ชาลสฺสาติ อโนฺตชาลํ, อโนฺตชาเล กตาติ **อโนฺตชาลีกตาฯ** อปายูปปตฺติวเสน อโธ โอสีทนํ, สมฺปตฺติภววเสน อุทฺธํ อุคฺคมนํฯ ตถา ปริตฺตภูมิมหคฺคตภูมิวเสน, โอลีนตา’ติธาวนวเสน, ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิอปรนฺตานุทิฏฺฐิวเสน จ ยถากฺกมํ อโธ โอสีทนํ อุทฺธํ อุคฺคมนํ โยเชตพฺพํฯ **“ทสสหสฺสิโลกธาตู”**ติ ชาติเขตฺตํ สนฺธายาหฯ

๑๔๗. **อปณฺณตฺติกภาว**นฺติ ธรมานกปณฺณตฺติยา อปณฺณตฺติกภาวํฯ อตีตภาเวน ปน ตถา ปณฺณตฺติ ยาว สาสนนฺตรธานา, ตโต อุทฺธมฺปิ อญฺญพุทฺธุปฺปาเทสุ วตฺตติ เอวฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โวหารมตฺตเมว ภวิสฺสตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๗)ฯ **กาโย**ติ อตฺตภาโว, โย รูปารูปธมฺมสมูโหฯ เอวํ หิสฺส อมฺพรุกฺขสทิสตา, ตทวยวานญฺจ รูปกฺขนฺธจกฺขาทีนํ อมฺพปกฺกสทิสตา ยุชฺชตีติฯ เอตฺถ จ วณฺฏเจฺฉเท วณฺฏูปนิพนฺธานํ อมฺพปกฺกานํ อมฺพรุกฺขโต วิเจฺฉโท วิย ภวเนตฺติเฉเท ตทุปนิพนฺธานํ รูปกฺขนฺธาทีนํ สนฺตานโต วิเจฺฉโทติ เอตฺตาวตา โอปมฺมํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๔๘. **ธมฺมปริยาเย**ติ ปาฬิยํฯ **อิธโตฺถ**ติ ทิฏฺฐธมฺมหิตํฯ **ปรโตฺถ**ติ สมฺปรายหิตํฯ สงฺคามํ วิชินาติ เอเตนาติ **สงฺคามวิชโยฯ** อตฺถสมฺปตฺติยา **อตฺถชาลํฯ** พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา, สีลาทิอนวชฺชธมฺมนิเทฺทสโต จ **ธมฺมชาลํฯ** เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมภูตานํ มคฺคผลนิพฺพานานํ วิภตฺตตฺตา **พฺรหฺมชาลํฯ** ทิฏฺฐิวิเวจนมุเขน สุญฺญตาปกาสเนน สมฺมาทิฏฺฐิยา วิภาวิตตฺตา

ทิฏฺฐิชาลํฯ ติตฺถิยวาทนิมฺมทฺทนูปายตฺตา **อนุตฺตโร สงฺคามวิชโย**ติ เอวเมฺปตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๑๔๙. **อตฺตมนา**ติ ปีติยา คหิตจิตฺตาฯ เตเนวาห **“พุทฺธคตายา”**ติอาทิฯ ยถา ปน อนตฺตมนา อตฺตโน อนตฺถจรตาย ปรมนา เวริมนา นาม โหนฺติฯ ยถาห ‘‘ทิโส ทิส’’นฺติ (ธ. ป. ๔๒; อุทา. ๓๓) คาถา, น เอวํ อตฺตมนาฯ อิเม ปน อตฺตโน อตฺถจรตาย สกมนา โหนฺตีติ อาห **“อตฺตมนาติ สกมนา”**ติฯ อถ วา **อตฺตมนา**ติ สมตฺตมนา, อิมาย เทสนาย ปริปุณฺณมนสงฺกปฺปาติ อโตฺถฯ **อภินนฺทตี**ติ ตณฺหายตีติ อโตฺถติ อาห **“ตณฺหายมฺปิ อาคโต”**ติฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ **อภินนฺทนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติ เสวนฺตีติ อโตฺถติ อาห **“อุปคมเนปิ อาคโต”**ติฯ ตถา **อภินนฺทนฺตี**ติ สมฺปฏิจฺฉนฺตีติ อโตฺถติ อาห **“สมฺปฏิจฺฉเนปิ อาคโต”**ติฯ **“อภินนฺทิตฺวา”**ติ อิมินา ปเทน วุโตฺตเยว อโตฺถ **“อนุโมทิตฺวา”**ติ อิมินา ปกาสียตีติ อภินนฺทนสโทฺท อิธ อนุโมทนสทฺทโตฺถติ อาห **“อนุโมทเนปิ อาคโต”**ติฯ ‘‘กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเว’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๗) ตตฺถ ตตฺถ ปวตฺตาย กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตตฺตา อิทํ สุตฺตํ **เวยฺยากรณํ** โหติฯ ยสฺมา ปน ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตมฺปิ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ นาม โหติ, นิคฺคาถกตฺตเมว ปน องฺคนฺตํ คาถารหิตํ เวยฺยากรณํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“นิคฺคาถกตฺตา หิ อิทํ เวยฺยากรณนฺติ วุตฺต”**นฺติฯ

อปเรสุปีติ เอตฺถ **ปิ**สเทฺทน ปารมิปริจยมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ วุตฺตญฺหิ พุทฺธวํเส –

> ‘‘อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวสรสลกฺขเณ;
> ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถา’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๖๖);

วีริยพเลนาติ **มหาภินิกฺขมเน** จกฺกวตฺติสิริปริจฺจาคเหตุภูตวีริยปฺปภาเวน, **โพธิมณฺฑูปสงฺกมเน** ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตู’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒; มหานิ. ๑๙๖) วุตฺตจตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยานุภาเวนฯ **อจฺฉริยเวคาภิหตา**ติ วิมฺหยาวหกิริยานุภาวฆฏฺฏิตา ฯ **ปํสุกูลโธวเน** เกจิ ‘‘ปุญฺญเตเชนา’’ติ วทนฺติ , อจฺฉริยเวคาภิหตาติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ, **เวสฺสนฺตรชาตเก** ปารมิปริปูรณปุญฺญเตเชน อเนกกฺขตฺตุํ กมฺปิตตฺตา **“อกาลกมฺปเนนา”**ติ วุตฺตํฯ **สาธุการทานวเสน อกมฺปิตฺถ** ยถา ตํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐)ฯ สงฺคีติกาลาทีสุปิ สาธุการทานวเสน อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาเวตฺถ อฏฺฐกถาย ลีนตฺถวณฺณนาฯ

ปกรณนยวณฺณนา

อยํ ปน ปกรณนเยน ปาฬิยา อตฺถวณฺณนา – สา ปนายํ อตฺถวณฺณนา ยสฺมา เทสนาย สมุฏฺฐานปฺปโยชนภาชเนสุ ปิณฺฑเตฺถสุ จ นิทฺธาริเตสุ สุกรา โหติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา สุตฺตเทสนาย สมุฏฺฐานาทีนิ ปฐมํ นิทฺธารยิสฺสามฯ ตตฺถ **สมุฏฺฐานํ** ตาว วุตฺตํ ‘‘วณฺณาวณฺณภณน’’นฺติฯ อปิจ นินฺทาปสํสาสุ วิเนยฺยานํ ฆาตานนฺทาทิภาวานาปตฺติ, ตตฺถ จ อาทีนวทสฺสนํ **สมุฏฺฐานํ**ฯ ตถา นินฺทาปสํสาสุ ปฏิปชฺชนกฺกมสฺส, ปสํสาวิสยสฺส ขุทฺทกาทิวเสน อเนกวิธสฺส สีลสฺส, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สสฺสตาทิทิฏฺฐิฏฺฐาเนสุ ตตฺตุตฺตริ จ อปฺปฏิหตจารตาย, ตถาคตสฺส จ กตฺถจิ อปริยาปนฺนตาย อนวโพโธ **สมุฏฺฐานํ**ฯ

วุตฺตวิปริยาเยน **ปโยชนํ** เวทิตพฺพํฯ วิเนยฺยานํ ฆาตานนฺทาทิภาวาปตฺติ อาทิกญฺหิ อิมํ เทสนํ ปโยเชตีติฯ ตถา กุหนลปนาทินานาวิธมิจฺฉาชีววิทฺธํสนํ, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนํ,

ทิฏฺฐิสีเสน ปจฺจยาการวิภาวนํ, ฉผสฺสายตนวเสน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส, สพฺพทิฏฺฐิค ตานํ อนวเสสปริยาทานํ, อตฺตโน อนุปาทาปรินิพฺพานทีปนญฺจ **ปโยชนานิฯ**

วณฺณาวณฺณนิมิตฺตํ อนุโรธวิโรธวนฺตจิตฺตา กุหนาทิวิวิธมิจฺฉาชีวนิรตา สสฺสตาทิทิฏฺฐิ ปงฺกํ นิมฺคฺคา, สีลกฺขนฺธาทีสุ อปริปูรการิตาย อนวพุทฺธคุณวิเสสญาณา วิเนยฺยา อิมิสฺสา ธมฺมเทสนาย ***ภาชนํฯ***

ปิณฺฑตฺถา ปน อาฆาตาทีนํ อกรณียตาวจเนน ปฏิญฺญานุรูปํ สมณสญฺญาย นิโยชนํ, ขนฺติโสรจฺจานุฏฺฐานํ, พฺรหฺมวิหารภาวนานุโยโค, สทฺธาปญฺญาสมาโยโค, สติ สมฺปชญฺญาธิฏฺฐานํ, ปฏิสงฺขานภาวนาพลสิทฺธิ, ปริยุฏฺฐานานุสยปฺปหานํ, อุภยหิตปฏิปตฺติ, โลกธมฺมหิ อนุปเลโป จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน สีลวิสุทฺธิ ทสฺสิตา, ตาย จ หิโรตฺตปฺปสมฺปตฺติ, เมตฺตากรุณาสมงฺคิตา , วีติกฺกมปฺปหานํ, ตทงฺคปหานํ, ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานํ, วิรติตฺตยสิทฺธิ, ปิยมนาปครุภาวนียตานิปฺผตฺติ, ลาภสกฺการสิโลกสมุ ทาคโม, สมถวิปสฺสนานํ อธิฏฺฐานภาโว, อกุสลมูลตนุกรณํ, กุสลมูลโรปนํ, อุภยานตฺถทูรี กรณํ, ปริสาสุ วิสารทตา, อปฺปมาทวิหาโร,ปเรหิ ทุปฺปธํสิยตา, อวิปฺปฏิสาราทิสมงฺคิตา จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ

“***คมฺภีรา***”ติอาทิวจเนหิ คมฺภีรธมฺมวิภาวนํ, อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตา, กปฺปานํ อสงฺเขฺยยฺเยนาปิ ทุลฺลภปาตุภาวตา, สุขุเมนปิ ญาเณน ปจฺจกฺขโต ปฏิวิชฺฌิตุํ อสกฺกุเณยฺย ตา, ธมฺมนฺวยสงฺขาเตน อนุมานญาเณนาปิ ทุรธิคมนียตา, ปสฺสทฺธสพฺพทรถตา, สนฺตธมฺมวิ ภาวนํ, โสภนปริโยสานตา, อติตฺติกรภาโว, ปธานภาวปฺปตฺติ, ยถาภูตญาณโคจรตา, สุขุม สภาวตา, มหาปญฺญาวิภาวนา จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ ทิฏฺฐิทีปกปเทหิ สมาสโต สสฺสตุ เจฺฉททิฏฺฐิโย ปกาสิตาติ โอลีนตาติธาวนวิภาวนํ, อุปายวินิพทฺธนิเทฺทโส, มิจฺฉาภินิเวสกิตฺ ตนํ, กุมฺมคฺคปฏิปตฺติยา ปกาสนา, วิปริเยสคฺคาหปญฺญาปนํ, ปรามาสปริคฺคโห, ปุพฺพนฺตา ปรนฺตานุทิฏฺฐิปติฏฺฐาปนํ, ภววิภวทิฏฺฐิวิภาโค, ตณฺหาวิชฺชาปวตฺติ, อนฺตวานนฺตวาทิฏฺฐินิ เทฺทโส, อนฺตทฺวยาวตารณํ, อาสโวฆโยคกิเลสคนฺถสํโยชนูปาทานวิเสสวิภชฺชนญฺจ ทสฺสิ ตานิ โหนฺติฯ ตถา “**เวทนานํ สมุทย**”นฺติอาทิวจเนหิ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนุโพธปฏิเวธ สิทฺธิ, วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหานํ , ตณฺหาวิชฺชาวิคโม, สทฺธมฺมฏฺฐิตินิมิตฺตปริคฺคโห, อา คมาธิคมสมฺปตฺติ, อุภยหิตปฏิปตฺติ, ติวิธปญฺญาปริคฺคโห, สติสมฺปชญฺญานุฏฺฐานํ, สทฺธาปญฺญาสมาโยโค, สมฺมาวีริยสมถานุโยชนํ, สมถวิปสฺสนานิปฺผตฺติ จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ

“**อชานตํ อปสฺสต**”นฺติ อวิชฺชาสิทฺธิ, “**ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต**นฺติ ตณฺหา สิทฺธิ, ตทุภเยน จ นีวรณสํโยชนทฺวยสิทฺธิ, อนมตคฺคสํสารวฏฺฏานุเจฺฉโท, ปุพฺพนฺตาหรณ อปรนฺตปฏิสนฺธานานิ, อตีตปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน เหตุวิภาโค, อวิชฺชาตณฺหานํ อญฺญมญฺญานติวตฺตนเฏฺฐน อญฺญมญฺญูปการิตา, ปญฺญาวิมุตฺติเจโตวิมุตฺตีนํ ปฏิปกฺขนิ เทฺทโส จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ “**ตทปิ ผสฺสปจฺจยา**”ติ สสฺสตาทิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติ ตากถเนน ธมฺมานํ นิจฺจตาปฏิเสโธ, อนิจฺจตาปติฏฺฐาปนํ, ปรมตฺถโต การกาทิปฏิเกฺขโป, เอวํธมฺมตาทินิเทฺทโส, สุญฺญตาปกาสนํ, สมตฺตนิยามปจฺจยลกฺขณวิภาวนญฺจ ทสฺสิตานิ โหนฺติฯ

“**อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก**”ติอาทินา ภควโต ปหานสมฺปตฺติ, วิชฺชาธิมุตฺติ, วสีภาโว, สิกฺขตฺตยนิปฺผตฺติ, นิพฺพานธาตุทฺวยวิภาโค, จตุรธิฏฺฐานปริปูรณํ, ภวโยนิอาทีสุ อปริยาปนฺน ตา จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ สกเลน ปน สุตฺตปเทน อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ภควโต ตาทิภาโว, ตตฺถ จ

ปเรสํ ปติฏฺฐาปนํ, กุสลธมฺมานํ อาทิภูตธมฺมทฺวยสฺส นิทฺเทโส, สิกฺขตฺตยูปเทโส, อตฺตนฺตปาทิปุคฺคลจตุกฺกสิทฺธิ, กณฺหากณฺหวิปากาทิกมฺมจตุกฺกวิภาโค, จตุรปฺปมญฺญาวิสยนิทฺเทโส, สมุทยาทิปญฺจกสฺส ยถาภูตาวโพโธ, ฉสารณียธมฺมวิภาวนา , ทสนาถกรธมฺมปติฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทโย นิทฺธาเรตพฺพาฯ

โสฬสหารวณฺณนา

เทสนาหารวณฺณนา

ตตฺถ ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ ทิฏฺฐิยา อธิฏฺฐานภาเวน, เวทนาผสฺสายตนาทิมุเขน จ คหิเตสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ตณฺหาวชฺชา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา **ทุกฺขสจฺจํฯ** ตณฺหา **สมุทยสจฺจํฯ** สา ปน ปริตสฺสนาคฺคหเณน ‘‘ตณฺหาคตาน’’นฺติ, ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติ จ สรูเปเนว สมุทยคฺคหเณน, ภวเนตฺติคฺคหเณน จ ปาฬิยํ คหิตาวฯ อยํ ตาว สุตฺตนฺตนโยฯ อภิธมฺมนเยน ปน อาฆาตานนฺทาทิวจเนหิ, อาตปฺปาทิปเทหิ, จิตฺตปฺปโทสวจเนน, สพฺพทิฏฺฐิทีปกปเทหิ, กุสลากุสลคฺคหเณน, ภวคฺคหเณน, โสกาทิคฺคหเณน, ตตฺถ ตตฺถ สมุทยคฺคหเณน จาติ สงฺเขปโต สพฺพโลกิยกุสลากุสลธมฺมวิภาวนปเทหิ คหิตา กมฺมกิเลสา **สมุทยสจฺจํฯ** อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ **นิโรธสจฺจํฯ** ตสฺส ตตฺถ ตตฺถ เวทนานํ อตฺถงฺคมนิสฺสรณปริยาเยหิ, ปจฺจตฺตํ นิพฺพุติวจเนน, อนุปาทาวิมุตฺติวจเนน จ ปาฬิยํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ นิโรธปชานนา ปฏิปทา **มคฺคสจฺจํฯ** ตสฺสาปิ ตตฺถ ตตฺถ เวทนานํ สมุทยาทิยถาภูตเวทนาปเทเสน, ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยาทิยถาภูตปชานนปริยาเยน, ภวเนตฺติยา อุจฺเฉทปริยาเยน จ คหณํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ สมุทเยน **อสฺสาโท,** ทุกฺเขน **อาทีนโว,** มคฺคนิโรเธหิ **นิสฺสรณ**นฺติ เอวํ จตุสจฺจวเสน, ยานิ **ปาฬิยํ** (เนตฺติ. ๙) สรูเปเนว อาคตานิ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ, เตสญฺจ วเสน อิธ อสฺสาทาทโย เวทิตพฺพาฯ วิเนยฺยานนฺตาทิภาวาปตฺติอาทิกํ ยถาวุตฺตวิภาคํ ปโยชนเมว **ผลํฯ** อาฆาตาทีนํ อกรณียตา, อาฆาตาทิผลสฺส จ อนญฺญสนฺตานภาวิตา, นินฺทาปสํสาสุ ยถาสภาวปฏิชานนนิเพฺพฐนาติ เอวํ ตํตํปโยชนาธิคมเหตุ **อุปาโยฯ** อาฆาตาทีนํ กรณปฏิเสธนาทิอปเทเสน ธมฺมราชสฺส **อาณตฺติ** เวทิตพฺพาติ อยํ **เทสนาหาโรฯ**

วิจยหารวณฺณนา

กปฺปนาภาเวปิ โวหารวเสน, อนุวาทวเสน จ ‘‘มม’’นฺติ วุตฺตํ, นิยมาภาวโต วิกปฺปนตฺถํ วาคฺคหณํ กตํ, คุณสมงฺคิตาย, อภิมุขีกรณาย จ **‘‘ภิกฺขเว’’**ติ อามนฺตนํฯ อญฺญภาวโต, ปฏิวิรุทฺธภาวโต จ **‘‘ปเร’’**ติ วุตฺตํ, วณฺณปฏิปกฺขโต, อวณฺณนียโต จ ‘‘อวณฺณ’’นฺติ วุตฺตํฯ พฺยตฺติวเสน, วิตฺถารวเสน จ ‘‘ภาเสยฺยุ’’นฺติ วุตฺตํ, ธารณภาวโต, อธมฺมปฏิปกฺขโต จ ‘‘ธมฺมสฺสา’’ติ วุตฺตํ, ทิฏฺฐิสีเลหิ สํหตภาวโต, กิเลสานํ สงฺฆาตกรณโต จ ‘‘สงฺฆสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ วุตฺตปฏินิเทฺทสโต, วจนุปนฺยาสนโต จ ‘‘ตตฺรา’’ติ วุตฺตํ, สมฺมุขภาวโต, ปุถุภาวโต จ ‘‘ตุเมฺหหี’’ติ วุตฺตํฯ จิตฺตสฺส หนนโต, อารมฺมณาภิฆาตโต จ ‘‘อาฆาโต’’ติ วุตฺตํ, อารมฺมเณ สโงฺกจวุตฺติยา, อตฺถฏฺฐาการตาย จ ‘‘อปฺปจฺจโย’’ติ วุตฺตํ, อารมฺมณจินฺตนโต, นิสฺสยโต จ ‘‘เจตโส’’ติ วุตฺตํ, อตฺถาสาธนโต, อนุ อนุ ‘‘อนตฺถสาธนโต’’ จ ‘‘อนภิรทฺธี’’ติ วุตฺตํ, การณานรหตฺตา, สตฺถุสาสเน ฐิเตหิ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ ‘‘น กรณียา’’ติ วุตฺตนฺติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ วินิจฺฉโย กาตโพฺพฯ อิติ อนุปทวิจยโต **วิจโย หาโร** อติวิตฺถารภเยน, สกฺกา จ อฏฺฐกถํ ตสฺสา ลีนตฺถวณฺณนญฺจ อนุคนฺตฺวา อยมโตฺถ วิญฺญุนา วิภาเวตุนฺติ น วิตฺถารยิมฺหฯ

ยุตฺติหารวณฺณนา

สเพฺพน สพฺพํ อาฆาตาทีนํ อกรณํ ตาทิภาวาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติ อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ สมปฺปวตฺติสพฺภาวโตฯ ยสฺมึ สนฺตาเน อาฆาตาทโย อุปฺปนฺนา, ตนฺนิมิตฺตโก อนฺตราโย ต เสฺสว สมฺปตฺติวิพนฺธาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติฯ กสฺมา? สนฺตานนฺตเรสุ อสงฺกมนโตฯ จิตฺตํ อภิภ วิตฺวา อุปฺปนฺนา อาฆาตาทโย สุภาสิตาทิสลฺลกฺขเณปิ อสมตฺถตาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ สโกธ โลภานํ อนฺธตมสพฺภาวโตฯ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยโต เวรมณิ สพฺพสตฺตานํ ปาโมชฺชปาสํ สภาวาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติฯ สีลสมฺปตฺติยา หิ มหโต กิตฺติสทฺทสฺส อพฺภุคฺคโม โหตีติฯ คมฺภีร ตาทิวิเสสยุเตฺตน คุเณน ตถาคตสฺส วณฺณนา เอกเทสภูตาปิ สกลสพฺพญฺญุคุณคฺคหณาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติ อนญฺญสาธารณตฺตาฯ ตชฺชาอโยนิโสมนสิการปริกฺขตานิ อธิคมตกฺกนานิ สสฺสตวาทาทิอภินิเวสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ กปฺปนาชาลสฺส อสมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ เวทนาที นวานวโพเธน เวทนาย ตณฺหา ปวฑฺฒตีติ ยุชฺชติ อสฺสาทานุปสฺสนาสพฺภาวโตฯ สติ จ เวท ยิตราเค ตตฺถ อตฺตตฺตนิยคาโห, สสฺสตาทิคาโห จ วิปริผนฺทตีติ ยุชฺชติ การณสฺส สนฺนิหิตตฺ ตาฯ ตณฺหาปจฺจยา หิ อุปาทานํ สสฺสตาทิวาเท ปญฺญเปนฺตานํ , ตทนุจฺฉวิกํ วา เวทนํ เวท ยนฺตานํ ผโสฺส เหตูติ ยุชฺชติ วิสยินฺทฺริยวิญฺญาณสงฺคติยา วินา ตทภาวโตฯ ฉผสฺสายตนนิ มิตฺตวฏฺฏสฺส อนุปเจฺฉโทติ ยุชฺชติ ตตฺถ อวิชฺชาตณฺหานํ อปฺปหีนตฺตาฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยาทิปชานนา สพฺพทิฏฺฐิคติกสญฺญํ อติจฺจ ติฏฺฐตีติ ยุชฺชติ จตุสจฺจปฏิเวธภาวโตฯ อิมา เหว ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีหิ สพฺพทิฏฺฐิคตานํ อโนฺตชาลีกตภาโวติ ยุชฺชติ อกิริยวาทาทีนํ อิสฺสร วาทาทีนญฺจ ตทโนฺตคธตฺตาฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก ตถาคตสฺส กาโยติ ยุชฺชติ, ยสฺมา ภควา อภินีหารสมฺปตฺติยา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ปติฏฺฐิตจิโตฺต สตฺต โพชฺฌเงฺคเยว ยถาภูตํ ภาเวสิฯ กายสฺส เภทา ปรินิพฺพุตํ น ทกฺขนฺตีติ ยุชฺชติ อนุปาทิเส สนิพฺพานปฺปตฺติยํ รูปาทีสุ กสฺสจิปิ อนวเสสโตติ อยํ **ยุตฺติหาโรฯ**

ปทฏฺฐานหารวณฺณนา

อวณฺณารหอวณฺณานุรูปสมฺปตฺตานาเทยฺยวจนตาทิวิปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ วณฺณารหวณฺณานุรูสมฺปตฺตสเทฺธยฺยวจนตาทิสมฺปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ ตถา อาฆาตาทโย นิร ยาทิทุกฺขสฺส ปทฏฺฐานํฯ อาฆาตาทีนํ อกรณํ สคฺคสมฺปตฺติอาทิสพฺพสมฺปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติ อริยสฺส สีลกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ อริโย สีลกฺขโนฺธ อริยสฺส สมาธิกฺ ขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ อริโย สมาธิกฺขโนฺธ อริยสฺส ปญฺญากฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ คมฺภีรตาทิวิเส สยุตฺตํ ภควโต ปฏิเวธปฺปการญาณํ เทสนาญาณสฺส ปทฏฺฐานํฯ เทสนาญาณํ วิเนยฺยานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณสฺส ปทฏฺฐานํฯ สพฺพาปิ ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐุปาทานฺติ สา ยถารหํ นววิธสฺสาปิ ภวสฺส ปทฏฺฐานํฯ ภโว ชาติยา, ชาติ ชรามรณสฺส, โสกาทีนญฺจ ปทฏฺฐานํฯ เวทนานํ สมุ ทยาทิยถาภูตเวทนํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนุโพธปฏิเวโธฯ ตตฺถ อนุโพโธ ปฏิเวธสฺส ปทฏฺ ฐานํ, ปฏิเวโธ จตุพฺพิธสฺส สามญฺญผลสฺส ปทฏฺฐานํฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ อวิชฺชาคหณํ, ตตฺถ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปทฏฺฐานฺติ ยาว เวทนา ตณฺหาย ปทฏฺฐานฺติ เนตพฺพํฯ ‘‘ตณฺหาค ตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ เอตฺถ ตณฺหา อุปาทานสฺส ปทฏฺฐานํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ สสฺสตาทิปญฺญาปนํ ปเรสํ มิจฺฉาภินิเวสสฺส ปทฏฺฐานํ, มิจฺฉาภินิเวโส สทฺธมฺมสฺสวน สปฺปุริสูปสฺสยโยนิโสมนสิการธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีหิ วิมุขตาย, อสทฺธมฺมสฺสวนาทีนญฺจ ปทฏฺฐานํ, ‘‘อญฺญตฺร ผสฺสา’’ติอาทีสุ ผโสฺส เวทนาย ปทฏฺฐานํ, ฉ ผสฺสายตนานิ ผสฺสสฺส, สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส จ ปทฏฺฐานํ, ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยาทิยถาภูตปฺปชานนํ นิพฺพิทาย ปทฏฺฐานํ, นิพฺพิทา วิราคสฺสาติ ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ เนตพฺพํฯ ภควโต ภวเนตฺติสมุเจฺฉ โท สพฺพญฺญุตาย ปทฏฺฐานํฯ ตถา อนุปาทาปรินิพฺพานสฺสาติ อยํ **ปทฏฺฐานหาโรฯ**

ลกฺขณหารวณฺณนา

อาฆาตาทิคฺคหเณน โกธุปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยสารมฺภปรวมฺภนาทีนํ สงฺคโห ปฏิฆจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตาย เอกลกฺขณตฺตาฯ อานนฺทาทิคฺคหเณน อภิชฺฌาวิสมโลภมานาติมานมทปฺปมาทาทีนํ สงฺคโห โลภจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตาย สมานลกฺขณตฺตาฯ ตถา อาฆาตคฺคหเณน อวสิฏฺฐคนฺถนีวรณานํ สงฺคโห กายคนฺถนีวรณลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ อานนฺทคฺคหเณน ผสฺสาทีนํ สงฺคโห สงฺขารกฺขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ สีลคฺคหเณน อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขานมฺปิ สงฺคโห สิกฺขาลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ อิธ ปน สีลเสฺสว อินฺทฺริยสํวราทิกสฺส ทฏฺฐพฺพํฯ ทิฏฺฐิคฺคหเณน อวสิฏฺฐอุปาทานานมฺปิ สงฺคโห อุปาทานลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘เวทนาน’’นฺติ เอตฺถ เวทนาคฺคหเณน อวสิฏฺฐอุปาทานกฺขนฺธานมฺปิ สงฺคโห ขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา เวทนาย ธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปนฺนตฺตา สมฺมสนูปคานํ สเพฺพสํ อายตนานํ ธาตูนญฺจ สงฺคโห อายตนลกฺขเณน, ธาตุลกฺขเณน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ เอตฺถ อวิชฺชาคฺคหเณน เหตุอาสโวฆโยคนีวรณาทิ สงฺคโห เหตาทิลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา อวิชฺชาย, ตถา ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ เอตฺถ ตณฺหาคฺคหเณนาปิฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ผสฺสคฺคหเณน สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานํ สงฺคโห วิปลฺลาสเหตุภาเวน, ขนฺธลกฺขเณน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ฉผสฺสายตนคฺคหเณน ขนฺธินฺทฺริยธาตาทีนํ สงฺคโห ผสฺสุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย, สมฺมสนสภาเวน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ภวเนตฺติคฺคหเณน อวิชฺชาทีนมฺปิ สํกิเลสธมฺมานํ สงฺคโห วฏฺฏเหตุภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติ อยํ **ลกฺขณหาโร**ฯ

จตุพฺยูหหารวณฺณนา

นินฺทาปสํสาหิ สมฺมากมฺปิตเจตสา มิจฺฉาชีวโต อโนรตา สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสิโน สีลาทิธมฺมกฺขเนฺธสุ อปฺปติฏฺฐิตตาย สมฺมาสมฺพุทฺธคุณรสสฺสาทวิมุขา เวเนยฺยา อิมิสฺสา เทสนาย **นิทานํ**ฯ เต ยถาวุตฺตโทสวินิมุตฺตา กถํ นุ โข สมฺมาปฏิปตฺติยา อุภยหิตปรา ภเวยฺยุนฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อธิปฺปาโย**ฯ ปทนิพฺพจนํ **นิรุตฺติ**ฯ ตํ ‘‘เอว’’นฺติอาทินิทานปทานํ, ‘‘มม’’นฺติอาทิปาฬิปทานญฺจ อฏฺฐกถาวเสน สุวิเญฺญยฺยตฺตา อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ ปทปทตฺถนิเทฺทสนิเกฺขปสุตฺตเทสนาสนฺธิวเสน ฉพฺพิธา **สนฺธิ**ฯ ตตฺถ ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทสนฺธิ**ฯ ตถา ปทตฺถสฺส ปทตฺถนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทตฺถสนฺธิ** ฯ นานานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ตํตํอนุสนฺธีหิ สมฺพโนฺธ, เอกานุสนฺธิกสฺส จ ปุพฺพาปรสมฺพโนฺธ **นิเทฺทสสนฺธิ** , ยา อฏฺฐกถายํ ปุจฺฉานุสนฺธิอชฺฌาสยานุสนฺธิยถานุสนฺธิวเสน ติวิธา วิภตฺตา, ตา ปเนตา ติโสฺสปิ สนฺธิโย อฏฺฐกถายํ วิจาริตา เอวฯ **สุตฺตสนฺธิ** จ ปฐมํ นิเกฺขปวเสน อเมฺหหิ ปุเพฺพ ทสฺสิตาเยวฯ เอกิสฺสา เทสนาย เทสนานฺตเรน สทฺธึ สํสนฺทนํ **เทสนาสนฺธิ,** สา เอวํ เวทิตพฺพา – ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว…เป.… น เจตโส อนภิรทฺธิ กรณียา’’ติ อยํ เทสนา ‘‘อุภโตทณฺฑเกน เจปิ ภิกฺขเว กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกฺกเนฺตยฺยุํ, ตตฺรปิ โย มโน ปทูเสยฺย, น เม โส เตน สาสนกโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) อิมาย เทสนาย สทฺธึ สํสนฺทติฯ ‘‘ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย’’ติ ‘‘กมฺมสฺสกา มาณว สตฺตา…เป.… ทายาทา ภวิสฺสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑๖) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ‘‘อปิ ตุเมฺห…เป.… อาชาเนยฺยาถา’’ติ ‘‘กุโทฺธ อตฺถํ…เป.… สหเต นร’’นฺติ (อ. นิ. ๗.๖๔; มหานิ. ๕, ๑๕๖, ๑๙๕) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ

‘‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ…เป.… น เจตโส อุพฺพิลฺลาวิตตฺตํ กรณีย’’นฺติ ‘‘ธมฺมาปิ โว ภิกฺขเว ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ กุลฺลูปมํ โว ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ‘‘ตตฺร เจ ตุเมฺหหิ…เป.… อุพฺพิลาวิตา, ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย’’ติ ‘‘ลุทฺธอตฺถํ…เป.… สหเตนร’’นฺติ (อิติวุ. ๘๘; มหานิ. ๕.๑๕๖, ๑๙๕; จูฬนิ. ๑๒๘) ‘‘กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา’’ติ (อุทา. ๖๔; เนตฺติ. ๒๗, ๙๐; เปฏโก. ๑๔) อิมาหิ เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘อปฺปมตฺตกํ…เป.… สีลมตฺตก’’นฺติ ‘‘ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อยํ โข พฺราหฺมณ ยโญฺญ ปุริเมหิ ยเญฺญหิ อปฺปฏฺฐตโร จ อปฺปสมารมฺภตโร จ มหปฺผลตโร จ มหานิสํสตโร จา’’ติอาทิกาย (ที. นิ. ๑.๓๕๓) เทสนาย สํสนฺทติ, ปฐมชฺฌานสฺส สีลโต มหปฺผลมหานิสํสตรภาววจเนน ฌานโต สีลสฺส อปฺปภาวทีปนโตฯ

‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทิ ‘‘สมโณ ขลุ โภ โคตโม สีลวา…เป.… กุสลสีเลน สมนฺนาคโต’’ติอาทิกาหิ (ที. นิ. ๑.๓๐๔) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติอาทิ ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘) ปาฬิยา สํสนฺทติฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตธมฺมปฏิเวเธน หิ ญาณสฺส คมฺภีราทิภาโว วิญฺญายตีติฯ

‘‘สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทิ ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา…เป.… อภิวทนฺติ, สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ, อสสฺสโต, สสฺสโต จ อสสฺสโต จ, เนว สสฺสโต จ นาสสฺสโต จ, อนฺตวา, อนนฺตวา, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ, เนวนฺตวา นานนฺตวา จ อตฺตา จ โลโก จ อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทิกาหิ (ม. นิ. ๓.๒๗) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา อปรนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิ ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา อปรนฺตกปฺปิกา…เป.… อภิวทนฺติ, สญฺญี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณาฯ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ อสญฺญี, เนวสญฺญีนาสญฺญี จ อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณาฯ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ สโต วา ปน สตฺตสฺส อุจฺเฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา ปเนเก อภิวทนฺตี’’ติอาทิกาหิ (ม. นิ. ๓.๒๑) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ ‘‘เวทนานํ…เป.… ตถาคโต’’ติ ‘‘ตยิทํ สงฺขตํ โอฬาริกํ, อตฺถิ โข ปน สงฺขารานํ นิโรโธ, อเตฺถตนฺติ อิติ วิทิตฺวา ตสฺส นิสฺสรณทสฺสาวี ตถาคโต ตทุปาติวโตฺต’’ติอาทิกาหิ (ม. นิ. ๓.๒๘) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘ตทปิ เตสํ…เป.… วิปฺผนฺทิตเมวา’’ติ อิทํ ‘‘เตสํ ภวตํ อญฺญเตฺรว ฉนฺทาย อญฺญตฺร รุจิยา อญฺญตฺร อนุสฺสวา อญฺญตฺร อาการปริวิตกฺกา อญฺญตฺร ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา ปจฺจตฺตํเยว ญาณํ ภวิสฺสติ ปริสุทฺธํ ปริโยทาตนฺติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ปจฺจตฺตํ โข ปน ภิกฺขเว ญาเณ อสติ ปริสุเทฺธ ปริโยทาเต ยทปิ เต โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา ตตฺถ ญาณภาคมตฺตเมว ปริโยทาเปนฺติ, ตทปิ เตสํ ภวตํ สมณพฺราหฺมณานํ อุปาทานมกฺขายตี’’ติอาทิกาหิ (ม. นิ. ๓.๒๙) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ อิทญฺจ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน’’นฺติ, (สํ.

นิ. ๒.๔๔) ‘‘ฉนฺทมูลกา อิเม อาวุโส ธมฺมา มนสิการสมุฏฺฐานา ผสฺสสโมธานา เวทนาสโมสรณา’’ติ (อ. นิ. ๘.๘๓) จ อาทิกาหิ เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘ยโต โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฉนฺนํ ผสฺสายตนาน’’นฺติอาทิ ‘‘ยโต โข อานนฺท ภิกฺขุ เนว เวทนํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, น สญฺญํ, น สงฺขาเร, น วิญฺญาณํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, โส เอวํ อสมนุปสฺสโนฺต น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ, อนุปาทิยํ น ปริตสฺสติ, อปริตสฺสํ ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี’’ติอาทิกาหิ เทสนาหิ สํสนฺทติฯ

‘‘สเพฺพ เต อิเมเหว ทฺวาสฏฺฐิยา วตฺถูหิ อโนฺตชาลีกตา’’ติอาทิ ‘‘เย หิ เกจิ ภิกฺขเว…เป.… อภิวทนฺติ, สเพฺพ เต อิมาเนว ปญฺจ กายานิ อภิวทนฺติ เอเตสํ วา อญฺญตร’’นฺติอาทิกาหิ (ม. นิ. ๓.๒๖) เทสนาหิ สํสนฺทติฯ **‘‘กายสฺส เภทา…เป.… เทวมนุสฺสา’’ติ** –

‘‘อจฺจี ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา, (อุปสิวาติ ภควา)
อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ;
เอวํ มุนี นามกายา วิมุโตฺต,
อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๘๐; จูฬนิ. ๔๓);

อาทิกาหิ เทสนาหิ สํสนฺทตีติ อยํ **จาตุพฺยูโห หาโรฯ**

อาวตฺตหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ อกรณียตาวจเนน ขนฺติโสรจฺจานุฏฺฐานํฯ ตตฺถ ขนฺติยา สทฺธาปญฺญาปราปการทุกฺขสหคตานํ สงฺคโห, โสรเจฺจน สีลสฺสฯ สทฺธาทิคฺคหเณน จ สทฺธินฺทฺริยาทิสกลโพธิปกฺขิยธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ สีลคฺคหเณน อวิปฺปฏิสาราทโย สเพฺพปิ สีลานิสํสธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน อปฺปมาทวิหาโร, เตน สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํ อาวตฺตติฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตธมฺมคฺคหเณน มหาโพธิปกิตฺตนํฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ อาสวกฺขยญาณํ, อาสวกฺขยญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ มหาโพธิ, เตน ทสพลาทโย สเพฺพ พุทฺธคุณา อาวตฺตนฺติฯ สสฺสตาทิทิฏฺฐิคฺคหเณน ตณฺหาวิชฺชาย สงฺคโห, ตาหิ อนมตคฺคสํสารวฏฺฏํ อาวตฺตติฯ เวทนานํ สมุทยาทิยถาภูตเวทเนน ภควโต ปริญฺญาตฺตยวิสุทฺธิ, ตาย ปญฺญาปารมิมุเขน สพฺพปารมิโย อาวตฺตนฺติฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ อวิชฺชาคฺคหเณน อโยนิโสมนสิการปริคฺคโห, เตน จ อโยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ ตณฺหาคฺคหเณน นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติ, ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติอาทิ สสฺสตาทิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติทสฺสนํ, เตน อนิจฺจตาทิลกฺขณตฺตยํ อาวตฺตติฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ ยถาภูตํ ปชานเนน วิมุตฺติสมฺปทานิเทฺทโส, เตน สตฺตปิ วิสุทฺธิโย อาวตฺตนฺติฯ ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก ตถาคตสฺส กาโย’’ติ ตณฺหาปหานํ, เตน ภควโต สกลสํกิเลสปฺปหานํ อาวตฺตตีติ อยํ **อาวโตฺต หาโรฯ**

วิภตฺติหารวณฺณนา

อาฆาตานนฺทาทโย อกุสลา ธมฺมา, เตสํ อโยนิโสมนสิการาทิ ปทฏฺฐานํฯ เยหิ ปน ธเมฺมหิ อาฆาตานนฺทาทีนํ อกรณํ อปฺปวตฺติ, เต อพฺยาปาทาทโย กุสลา ธมฺมา, เตสํ โยนิโสมนสิการาทิ ปทฏฺฐานํฯ เตสุ อาฆาตาทโย กามาวจราว, อพฺยาปาทาทโย จตุภูมกาฯ ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติ กุสลา วา อพฺยากตา วา, ตสฺสา หิโรตฺตปฺปาทโย ธมฺมา ปทฏฺ

ฐานํฯ ตตฺถ กุสลา สิยา กามาวจรา, สิยา โลกุตฺตรา, อพฺยากตา โลกุตฺตราวฯ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติ วุตฺตธมฺมา สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา, ตตฺถ กุสลานํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา ปทฏฺฐานํฯ อพฺยากตานํ มคฺคธมฺมา, วิปสฺสนา, อาวชฺชนา วา ปทฏฺฐานํฯ เตสุ กุสลา โลกุตฺตรา, อพฺยากตา สิยา กามาวจรา, สิยา โลกุตฺตรา, สพฺพาปิ ทิฏฺฐิโย อกุสลาว กามาวจราว, ตาสํ อวิเสเสน มิจฺฉาภินิเวเส อโยนิโสมนสิกาโร ปทฏฺฐานํฯ วิเสสโต ปน สนฺตติฆนวินิโพฺภคาภาวโต เอกตฺตนยสฺส มิจฺฉาคาโห อตีตชาติอนุสฺสรณตกฺกสหิโต สสฺสตทิฏฺฐิยา ปทฏฺฐานํฯ เหตุผลภาเวน สมฺพนฺธภาวสฺส อคฺคหณโต นานตฺตนยสฺส มิจฺฉาคาโห ตชฺชาสมนฺนาหารสหิโต อุเจฺฉททิฏฺฐิยา ปทฏฺฐานํฯ เอวํ เสสทิฏฺฐีนมฺปิ ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺพํฯ ‘‘เวทนาน’’นฺติ เอตฺถ เวทนา สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา, สิยา กามาวจรา, สิยา รูปาวจรา, สิยา อรูปาวจรา, ผโสฺส ตาสํ ปทฏฺฐานํฯ เวทนานํ สมุทยาทิยถาภูตเวทนํ มคฺคญาณํ, อนุปาทาวิมุตฺติ ผลํ , เตสํ ‘‘อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ธมฺมาทิวิภาโค เนตโพฺพฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติอาทีสุ อวิชฺชา ตณฺหา อกุสลา กามาวจรา, ตาสุ อวิชฺชาย อาสวา, อโยนิโสมนสิกาโร เอว วา ปทฏฺฐานํฯ ตณฺหาย สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาททสฺสนํ ปทฏฺฐานํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ผสฺสสฺส เวทนาย วิย ธมฺมาทิวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน ผสฺสายตนาทีนมฺปิ ยถารหํ ธมฺมาทิวิภาโค เนตโพฺพติ อยํ **วิภตฺติหาโรฯ**

ปริวตฺตหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ อกรณํ ขนฺติโสรจฺจานิ อนุพฺรูเหตฺวา ปฏิสงฺขานภาวนาพลสิทฺธิยา อุภยหิตปฏิปตฺตึ อาวหติฯ อาฆาตาทโย ปน ปวตฺติยมานา ทุพฺพณฺณตํ ทุกฺขเสยฺยํ โภคหานิํ อกิตฺติํ ปเรหิ ทุรุปสงฺกมนตญฺจ นิปฺผาเทนฺตา นิรยาทีสุ มหาทุกฺขํ อาวหนฺติฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติ อวิปฺปฏิสาราทิกลฺยาณํ ปรมฺปรํ อาวหติฯ ปาณาติปาตาทิ ปน วิปฺปฏิสาราทิอกลฺยาณํ ปรมฺปรํ, คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตํ ญาณํ วิเนยฺยานํ ยถารหํ วิชฺชาภิญฺญาทิคุณวิเสสํ อาวหติ สพฺพเญฺญยฺยํ ยถาสภาวาวโพธโตฯ ตถา คมฺภีรตาทิวิเสสรหิตํ ปน ญาณํ เญเยฺยสุ สาวรณโต ยถาวุตฺตคุณวิเสสํ นาวหติฯ สพฺพาปิ เจตา ทิฏฺฐิโย ยถารหํ สสฺสตุเจฺฉทภาวโต อนฺตทฺวยภูตา สกฺกายตีรํ นาติวตฺตนฺติ อนิยฺยานิกสภาวตฺตาฯ นิยฺยานิกสภาวตฺตา ปน สมฺมาทิฏฺฐิ สปริกฺขารา มชฺฌิมปฏิปทาภูตา อติกฺกมฺม สกฺกายตีรํ ปารํ อาคจฺฉติฯ เวทนานํ สมุทยาทิยถาภูตเวทนํ อนุปาทาวิมุตฺติํ อาวหติ มคฺคภาวโตฯ เวทนานํ สมุทยาทิอสมฺปฏิเวโธ สํสารจารกาวโรธํ อาวหติ สงฺขารานํ ปจฺจยภาวโตฯ เวทยิตสภาวปฏิจฺฉาทโก สโมฺมโห ตทภินนฺทนํ อาวหติ ฯ ยถาภูตาวโพโธ ปน ตตฺถ นิเพฺพทํ วิราคญฺจ อาวหติฯ มิจฺฉาภินิเวส อโยนิโสมนสิการสหิตา ตณฺหา อเนกวิหิตํ ทิฏฺฐิชาลํ ปสาเรติฯ ยถาวุตฺตตณฺหาสมุเจฺฉโท ปฐมมโคฺค ตํ ทิฏฺฐิชาลํ สโงฺกเจติฯ สสฺสตวาทาทิปญฺญาปนสฺส ผโสฺส ปจฺจโย โหติ อสติ ผเสฺส ตทภาวโตฯ ทิฏฺฐิพนฺธนพนฺธานํ ผสฺสายตนาทีนํ อนิโรเธน ผสฺสาทิอนิโรโธ สํสารทุกฺขสฺส อนิวตฺติเยว, ยาถาวโต ผสฺสายตนาทิปริญฺญา สพฺพทิฏฺฐิทสฺสนานิ อติวตฺตติ, ผสฺสายตนาทิอปริญฺญา ตํทิฏฺฐิคหนํ นาติวตฺตติ, ภวเนตฺติสมุเจฺฉโท อายตึ อตฺตภาวสฺส อนิพฺพตฺติยา สํวตฺตติ, อสมุจฺฉินฺนาย ภวเนตฺติยา อนาคเต ภวปฺปพโนฺธ ปริวตฺตติเยวาติ อยํ **ปริวโตฺต หาโรฯ**

เววจนหารวณฺณนา

‘‘มม มยฺหํ เม’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ภิกฺขเว สมณา ตปสฺสิโน’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ปเร อเญฺญ ปฏิวิรุทฺธา’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘อวณฺณํ อกิตฺติํ นินฺท’’นฺติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ภาเสยฺยุํ ภเณยฺยุํ

กเรยฺยุ’’นฺติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ธมฺมสฺส วินยสฺส สตฺถุสาสนสฺสา’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘สงฺฆสฺส สมูหสฺส คณสฺสา’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ตตฺร ตตฺถ เตสู’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ตุเมฺหหิ โว ภวเนฺตหี’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘อาฆาโต โทโส พฺยาปาโท’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘อปฺปจฺจโย โทมนสฺสํ เจตสิกทุกฺข’’นฺติ ปริยายวจนํฯ ‘‘เจตโส อนภิรทฺธิ จิตฺตสฺส พฺยาปตฺติ มโนปโทโส’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘น กรณียา น อุปฺปาเทตพฺพา น ปวเตฺตตพฺพา’’ติ ปริยายวจนํฯ อิติ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ เววจนํ วตฺตพฺพนฺติ อยํ **เววจโน หาโรฯ**

ปญฺญตฺติหารวณฺณนา

อาฆาโต วตฺถุวเสน ทสวิเธน เอกูนวีสติวิเธน วา ปญฺญโตฺตฯ อปฺปจฺจโย อุปวิจารวเสน ฉธา ปญฺญโตฺตฯ อานโนฺทปีติอาทิวเสน นวธา ปญฺญโตฺตฯ ปีติ สามญฺญโต ขุทฺทิกาทิวเสน ปญฺจธา ปญฺญตฺตาฯ โสมนสฺสํ อุปวิจารวเสน ฉธา ปญฺญตฺตํฯ สีลํ วาริตฺตจาริตฺตาทิวเสน อเนกธา ปญฺญตฺตํฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตํ ญาณํ จิตฺตุปฺปาทวเสน จตุธา, ทฺวาทสวิเธน วา, วิสยเภทโต อเนกธา จ ปญฺญตฺตํฯ ทิฎฺฐิสสฺสตาทิวเสน ทฺวาสฎฺฐิยา เภเทหิ, ตทโนฺตคธวิภาเคน อเนกธา จ ปญฺญตฺตาฯ เวทนา ฉธา อฎฺฐสตธา อเนกธา จ ปญฺญตฺตาฯ ตสฺสา สมุทโย ปญฺจธา ปญฺญโตฺต, ตถา อตฺถงฺคโมฯ อสฺสาโท ทุวิเธน ปญฺญโตฺตฯ อาทีนโว ติวิเธน ปญฺญโตฺตฯ นิสฺสรณํ เอกธา จตุธา จ ปญฺญตฺตํ…เป…. อนุปาทาวิมุตฺติ ทุวิเธน ปญฺญตฺตาฯ

‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ วุตฺตา อวิชฺชา วิสยเภเทน จตุธา อฎฺฐธา จ ปญฺญตฺตาฯ ‘‘ตณฺหาคตาน’’นฺติอาทินา วุตฺตา ตณฺหา ฉธา อฎฺฐสตธา อเนกธา จ ปญฺญตฺตาฯ ผโสฺส นิสฺสยวเสน ฉธา ปญฺญโตฺตฯ อุปาทานํ จตุธา ปญฺญตฺตํฯ ภโว ทุวิธา อเนกธา จ ปญฺญโตฺตฯ ชาติ เววจนวเสน ฉธา ปญฺญตฺตาฯ ตถา ชรา สตฺตธา ปญฺญตฺตาฯ มรณํ อฎฺฐธา นวธา จ ปญฺญตฺตํฯ โสโก ปญฺจธา ปญฺญโตฺตฯ ปริเทโว ฉธา ปญฺญโตฺตฯ ทุกฺขํ จตุธา ปญฺญตฺตํ, ตถา โทมนสฺสํฯ อุปายาโส จตุธา ปญฺญโตฺตฯ ‘‘สมุทโย โหตี’’ติ ปภวปญฺญตฺติ, ‘‘ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปญฺญตฺติ, สมุทยสฺส ปหานปญฺญตฺติ, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ, มคฺคสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ

‘‘อโนฺตชาลีกตา’’ติอาทิ สพฺพทิฎฺฐีนํ สงฺคหปญฺญตฺติฯ ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก’’ติอาทิ ทุวิเธน ปรินิพฺพานปญฺญตฺติฯ เอวํ อาฆาตาทีนํ อกุสลกุสลาทิธมฺมานํ ยถาปภวปญฺญตฺติอาทิวเสน, ตถา ‘‘อาฆาโต’’ติ พฺยาปาทสฺส เววจนปญฺญตฺติ, ‘‘อปฺปจฺจโย’’ติ โทมนสฺสสฺส เววจนปญฺญตฺตีติอาทินา นเยน ปญฺญตฺติเภโท วิภชิตโพฺพติ อยํ **ปญฺญตฺติหาโรฯ**

โอตรณหารวณฺณนา

อาฆาตคฺคหเณน สงฺขารกฺขนฺธสงฺคโห, ตถา อนภิรทฺธิคฺคหเณนฯ อปฺปจฺจยคฺคหเณน เวทนากฺขนฺธสงฺคโหติ อิทํ **ขนฺธมุเขน โอตรณํฯ** ตถา อาฆาตาทิคฺคหเณน ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ ทุกฺขสจฺจํ สมุทยสจฺจํ วา คหิตนฺติ อิทํ **อายตนมุเขน ธาตุมุเขน สจฺจมุเขน** จ **โอตรณํฯ** ตถา อาฆาตาทีนํ สหชาตา อวิชฺชา เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติ, อสหชาตา ปน อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติ, อนนฺตรา อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจโย โหติ ฯ ตณฺหาอุปาทานาทีนํ, ผสฺสาทีนมฺปิ เตสํ สหชาตานํ อสหชาตานญฺจ ยถารหํ ปจฺจยภาโว วตฺตโพฺพฯ โกจิ ปเนตฺถ อธิปติวเสน, โกจิ กมฺมวเสน, โกจิ อาหารวเสน, โกจิ อินฺทฺริยวเสน, โกจิ ฌานวเสน, โกจิ

มคฺควเสนปิ ปจฺจโย โหตีติฯ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพติ อิทํ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน โอตรณํฯ** อานนฺทาทีนมฺปิ อิมินาว นเยน ขนฺธาทิมุเขน โอตรณํ วิภาเวตพฺพํฯ

ตถา สีลํ ปาณาติปาตาทีหิ วิรติเจตนา, อพฺยาปาทาทิเจตสิกธมฺมา จ, ปาณาติปาตาทโย เจตนาว, เตสํ ตทุปการกธมฺมานญฺจ ลชฺชาทยาทีนํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนาทิสงฺคโห, ปุริมนเยเนว ขนฺธาทิมุเขน จ โอตรณํ วิภาเวตพฺพํฯ เอส นโย ญาณทิฏฺฐิเวทนาอวิชฺชาตณฺหาทิคฺคหเณสุฯ นิสฺสรณอนุปาทาวิมุตฺติคหเณสุ อสงฺขตธาตุวเสนปิ **ธาตุมุเขน โอตรณํ** วิภาเวตพฺพํฯ ตถา ‘‘เวทนานํ…เป.… อนุปาทาวิมุตฺโต’’ติ เอเตน ภควโต สีลาทโย ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา, สติปฏฺฐานาทโย จ โพธิปกฺขิยธมฺมา ปกาสิตา โหนฺตีติ ตํ มุเขนปิ โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ ทิฏฺฐิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติตาทีปเนน **อนิจฺจตามุเขน โอตรณํ,** ตถา เอวํธมฺมตาย **ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน โอตรณํ,** อนิจฺจสฺส ทุกฺขานตฺตภาวโต **อปฺปณิหิตมุเขน สุญฺญตามุเขน** จ **โอตรณํฯ** เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติ อยํ **โอตรโณ หาโรฯ**

โสธนหารวณฺณนา

‘‘มมํ วา…เป.… ภาเสยฺยุ’’นฺติ **อารโมฺภฯ** ‘‘ธมฺมสฺส…เป.… สงฺฆสฺส…เป.… ภาเสยฺยุ’’นฺติ **ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ** ‘‘ตตฺร ตุเมฺหหิ…เป.… กรณียา’’ติ **ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จฯ** ทุติยนยาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ ตถา ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทิ **อารโมฺภฯ** ‘‘กตม’’นฺติอาทิ **ปุจฺฉาฯ** ‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทิ **ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิ, โน จ ปุจฺฉาสุทฺธิฯ** ‘‘อิทํ โข’’ติอาทิ **ปุจฺฉาสุทฺธิ เจว ปทสุทฺธิ จ อารมฺภสุทฺธิ จฯ**

ตถา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทิ **อารโมฺภฯ** ‘‘กตเม จ เต’’ติอาทิ **ปุจฺฉาฯ** ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว’’ติอาทิ **อารโมฺภฯ ‘‘กิ’’**นฺติอาทิ **อารมฺภ ปุจฺฉาฯ** ‘‘ยถาสมาหิเต’’ติอาทิ **ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิ โน จ ปุจฺฉาสุทฺธิฯ** ‘‘อิเม โข เต’’ติอาทิ **ปทสุทฺธิ เจว ปุจฺฉาสุทฺธิ จ อารมฺภสุทฺธิ จฯ** อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อารมฺภาทโย เวทิตพฺพาติฯ อยํ **โสธโน หาโรฯ**

อธิฏฺฐานหารวณฺณนา

‘‘อวณฺณ’’นฺติ **สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ ตํ,** อวิกเปฺปตฺวา **วิเสสวจนํ** ‘‘มมํ วา ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา’’ติฯ สุกฺกปเกฺขปิ เอเสว นโยฯ

ตถา ‘‘สีล’’นฺติ **สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ,** ตํ อวิกเปฺปตฺวา **วิเสสวจนํ** ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิฯ

‘‘อเญฺญว ธมฺมา’’ติอาทิ **สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ,** ตํ อวิกเปฺปตฺวา **วิเสสวจนํ** ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทิฯ

ตถา ‘‘ปุพฺพนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิ **สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ,** ตํ อวิกเปฺปตฺวา **วิเสสวจนํ** ‘‘สสฺสตวาทา’’ติอาทิฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ สามญฺญวิเสโส นิทฺธาเรตโพฺพติ อยํ **อธิฏฺฐาโน หาโรฯ**

ปริกฺขารหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทีนิ (ธ. ส. ๑๒๓๗; วิภ. ๙๐๙) จ เอกูนวีสติ อาฆาตวตฺถูนิ **เหตุฯ** อานนฺทาทีนํ อารมฺมเณ อภิสิเนโห **เหตุฯ** สีลสฺส หิริโอตฺตปฺปํ อปฺปิจฺฉตาทโย จ **เหตุฯ** ‘‘คมฺภีรา’’ติอาทินา วุตฺตธมฺมสฺส สพฺพาปิ ปารมิโย **เหตุ,** วิเสเสน ปญฺญาปารมีฯ ทิฏฺฐีนํ อสปฺปุริสูปสฺสโย, อสทฺธมฺมสฺสวนํ, มิจฺฉาภินิเวเสน อโยนิโสมนสิกาโร จ อวิเสเสน **เหตุ,** วิเสเสน ปน สสฺสตวาทาทีนํ อตีตชาติอนุสฺสรณาทิ **เหตุฯ** เวทนานํ อวิชฺชาตณฺหากมฺมานิ ผโสฺส จ **เหตุฯ** อนุปาทาวิมุตฺติยา อริยมคฺค **เหตุฯ** ปญฺญาปนสฺส อโยนิโสมนสิกาโร **เหตุฯ** ตณฺหาย สํโยชนิเยสุ อสฺสาทานุปสฺสนา **เหตุฯ** ผสฺสสฺส ฉฬายตนานิ, ฉฬายตนสฺส นามรูปํ **เหตุฯ** ภวเนตฺติสมุจฺเฉทสฺส วิสุทฺธิภาวนา **เหตูติ** อยํ **ปริกฺขาโร หาโรฯ**

สมาโรปนหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ อกรณียตาวจเนน ขนฺติสมฺปทา ทสฺสิตา โหติฯ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทินา โสรจฺจสมฺปทา, ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินา ญาณสมฺปทา, ‘‘อปรามสโต จสฺส ปจฺจตฺตญฺเญว นิพฺพุติ วิทิตา’’ติ, ‘‘เวทนานํ…เป.… ยถาภูตํ วิทิตฺวา อนุปาทาวิมุตฺโต’’ติ เอเตหิ สมาธิสมฺปทาย สทฺธึ วิชฺชาวิมุตฺติวสีภาวสมฺปทา ทสฺสิตา โหติฯ ตตฺถ ขนฺติสมฺปทา ปฏิสงฺขานพลสิทฺธิโต โสรจฺจสมฺปทาย **ปทฏฺฐานํฯ** โสรจฺจสมฺปทา ปน อตฺถโต สีลเมว, ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจนํ สีลสฺส ปริยายวิภาคทสฺสนตฺถํฯ ตตฺถ สีลํ สมาธิสฺส **ปทฏฺฐานํ,** สมาธิ ปญฺญาย **ปทฏฺฐานํฯ** เตสุ สีเลน **วีติกฺกมปฺปหานํ ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานญฺจ** สิชฺฌติ, สมาธินา **ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, ตณฺหาสํกิเลสปฺปหานญฺจ** สิชฺฌติฯ ปญฺญาย **ทิฏฺฐิสํกิเลสปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, อนุสยปฺปหานญฺจ** สิชฺฌตีติ สีลาทีหิ ตีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ สมถวิปสฺสนาภาวนาปาริปูรี, ปหานตฺตยสิทฺธิ จาติ อยํ **สมาโรปโน หาโรฯ**

โสฬสหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา

นนฺทิยาวฏฺฏนยวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ อกรณวจเนน ตณฺหาวิชฺชาสโงฺกโจ ทสฺสิโต โหติฯ สติ หิ อตฺตตฺตนิยวตฺถูสุ สิเนเห สโมฺมเส จ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๓๗, วิภ. ๙๐๙) อาฆาโต ชายติ, ตถา ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิวจเนหิ , ‘‘ปจฺจตฺตญฺเญว นิพฺพุติ วิทิตา, อนุปาทาวิมุโตฺต, ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ…เป.… ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทีหิ วจเนหิ จ ตณฺหาวิชฺชานํ อจฺจนฺตปฺปหานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตาสํ ปน ปุพฺพนฺตกปฺปิกาทิปเทหิ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติอาทิปเทหิ จ สรูปโต ทสฺสิตานํ ตณฺหาวิชฺชานํ รูปธมฺมา อรูปธมฺมา จ **อธิฏฺฐานํฯ** ยถากฺกมํ สมโถ จ วิปสฺสนา จ **ปฏิปโกฺขฯ** เตสํ เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาวิมุตฺติ จ **ผลํฯ** ตตฺถ ตณฺหา, ตณฺหาวิชฺชาวา สมุทยสจฺจํ, ตทธิฏฺฐานภูตา รูปารูปธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เตสํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา สมถวิปสฺสนา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ จตุสจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ ตณฺหาคฺคหเณน เจตฺถ มายาสาเฐยฺยมานาติมานมทปฺปมาทปาปิจฺฉตาปาปมิตฺตตาอหิริกาโนตฺตปฺปาทิวเสน สโพฺพ อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา อวิชฺชาคฺคหเณน วิปรีตมนสิการโกธุปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยสารมฺภโทวจสฺสตา- ภวทิฏฺฐิวิภวทิฏฺฐาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ วุตฺตวิปริยาเยน อมายาอสาเฐยฺยาทิอวิปรีตมนสิการาทิวเสน, ตถา สมถปกฺขิยานํ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ, วิ

ปสฺสนาปกฺขิยานญฺจ อนิจฺจสญฺญาทีนํ วเสน กุสลปโกฺข เนตโพฺพติฯ อยํ **นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิฯ**

ติปุกฺขลนยวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ อกรณวจเนน อโทสสิทฺธิ, ตถา ปาณาติปาตผรุสวาจาหิ ปฏิวิรติวจเนนฯ อานนฺทาทีนํ อกรณวจเนน อโลภสิทฺธิ, ตถา อพฺรหฺมจริยโต ปฏิวิรติวจเนนฯ อทินฺนาทานาทีหิ ปน ปฏิวิรติวจเนน อุภยสิทฺธิฯ ''ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต ปชานาตี''ติอาทินา อโมหสิทฺธิฯ อิติ ตีหิ อกุสลมูเลหิ คหิเตหิ ตปฺปฏิปกฺขโต, อาฆาตาทิอกรณวจเนน จ ตีณิ กุสลมูลานิ สิทฺธานิเยว โหนฺติฯ ตตฺถ ตีหิ อกุสลมูเลหิ ติวิธทุจฺจริตสํกิเลสมลวิสมากุสลสญฺญาวิตกฺกาสทฺธมฺมาทิวเสน สโพฺพ อกุสลปโกฺข วิตฺถาเรตโพฺพฯ ตถา ตีหิ กุสลมูเลหิ ติวิธสุจริตโวทานสมกุสลสญฺญาวิตกฺกปญฺญาสทฺธมฺมสมาธิ- วิโมกฺขมุขวิโมกฺขาทิวเสน สโพฺพ กุสลปโกฺข วิภาเวตโพฺพฯ เอตฺถาปิ จ สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ กถํ? โลโภ สพฺพานิ วา กุสลากุสลมูลานิ สมุทยสจฺจํ, เตหิ ปน นิพฺพตฺตา เตสํ อธิฏฺฐานโคจรภูตา อุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา นเยน สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาติ อยํ **ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิฯ**

สีหวิกฺกีฬิตนยววณฺณนา

อาฆาตานนฺทนาทีนํ อกรณวจเนน สติสิทฺธิฯ สติยา หิ สาวชฺชานวเชฺช, ตตฺถ จ อาทีนวานิสํเส สลฺลเกฺขตฺวา สาวชฺชํ ปหาย อนวชฺชํ สมาทาย วตฺตตีติฯ ตถา มิจฺฉาชีวา ปฏิวิรติวจเนน วีริยสิทฺธิฯ วีริเยน หิ กามพฺยาปาทวิหิํสาวิตเกฺก วิโนเทติ, วีริยสาธนญฺจ อาชีวปาริสุทฺธิสีลนฺติฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน สติสิทฺธิฯ สติยา หิ สาวชฺชานวเชฺช, ตตฺถ จ อาทีนวานิสํเส สลฺลเกฺขตฺวา สาวชฺชํ ปหาย อนวชฺชํ สมาทาย วตฺตติฯ ตถา หิ สา ''วิสยาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา''ติ จ วุจฺจติฯ ''ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต ปชานาตี''ติอาทินา สมาธิปญฺญาสิทฺธิฯ ปญฺญาย หิ ยถาภูตาวโพโธ, สมาหิโต จ ยถาภูตํ ปชานาตีติฯ ตถา ''นิโจฺจ ธุโว''ติอาทินา อนิเจฺจ ''นิจฺจ''นฺติ วิปลฺลาโส, ''อโรโค ปรํ มรณา, เอกนฺตสุขี อตฺตา ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต''ติ จ เอวมาทีหิ อสุเข ''สุข''นฺติ วิปลฺลาโส, ''ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต''ติอาทินา อสุเภ ''สุภ''นฺติ วิปลฺลาโส, สเพฺพเหว จ ทิฏฺฐิทีปกปเทหิ อนตฺตนิ ''อตฺตา''ติ วิปลฺลาโสติ เอวเมตฺถ จตฺตาโร วิปลฺลาสา สิทฺธา โหนฺติ, เตสํ ปฏิปกฺขโต จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ สิทฺธาเนว โหนฺติฯ ตตฺถ จตูหิ อินฺทฺริเยหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพาฯ

กถํ? ทุวิโธ หิ ตณฺหาจริโต มุทินฺทฺริโย จ ติกฺขินฺทฺริโย จาติ, ตถา ทิฏฺฐิจริโตฯ เตสุ ปฐโม อสุเภ ''สุภ''นฺติ วิปลฺลตฺตทิฏฺฐิ สติพเลน ยถาภูตํ กายสภาวํ สลฺลเกฺขตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ทุติโย อสุเข ''สุข''นฺติ วิปลฺลตฺตทิฏฺฐิ ''อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) วุเตฺตน วีริยสํวรสงฺขาเตน วีริยพเลน ตํ วิปลฺลาสํ วิธมติฯ ตติโย อนิเจฺจ ''นิจฺจ''นฺติ อยาถาวคาหี สมถพเลน สมาหิตภาวโต สงฺขารานํ ขณิกภาวํ ยถาภูตํ ปฏิวิชฺฌติฯ จตุโตฺถ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนวิจิตฺตตฺตา ผสฺสาทิธมฺมปุญฺชมเตฺต อนตฺตนิ ''อตฺตา''ติ มิจฺฉาภินิเวสี จตุโกฏิกสุญฺญตามนสิกาเรน ตํ มิจฺฉาภินิเวสํ วิทฺธํเสติฯ จตูหิ เจตฺถ วิปลฺลาเสหิ จตุราสโวฆโยคคายคนฺถอคติตณฺหุปฺปาทุปาทานสตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติอปริญฺญาทิวเสน สโพฺพ อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ จตุพฺพิธฌานวิหาราธิฏฺฐานสุขภาคิยธมฺมอปฺปมญฺญาสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทาทิวเสน สโพฺพ โวทานปโกฺข เนตโพฺพติ อยํ **สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิฯ** อิธาปิ สุภสญฺญาสุขสญฺญาหิ, จตูหิปิ วา

วิปลฺลาเสหิ สมุทยสจฺจํ , เตสํ อธิฏฺฐานารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ

ทิสาโลจนองฺกุสนยทฺวยวณฺณนา

อิติ ติณฺณํ อตฺถนยานํ สิทฺธิยา โวหารนยทฺวยมฺปิ สิทฺธเมว โหติฯ ตถา หิ อตฺถนยทิสาภูตธมฺมานํ สมาโลจนํ **ทิสาโลจนํ,** เตสํ สมานยนํ **องฺกุโส**ติ นิยุตฺตา ปญฺจ นยาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาสนปฏฺฐานวณฺณนา

อิทํ สุตฺตํ โสฬสวิเธ สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน สํกิเลสวาสนาเสกฺขภาคิยํ, สํกิเลสนิเพฺพธาเสกฺขภาคิยเมว วาฯ อฏฺฐวีสติวิเธ ปน สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน โลกิยโลกุตฺตรํ สตฺตธมฺมาธิฏฺฐานํ ญาณเญยฺยทสฺสนภาวนํ สกวจนปรวจนํ วิสฺสชฺชนียาวิสฺสชฺชนียํ กุสลากุสลํ อนุญฺญาตปฏิกฺขิตฺตญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ

ปกรณนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา

ราชามจฺจกถาวณฺณนา

๑๕๐. **ราชคเห**ติ เอตฺถ ทุคฺคชนปทฏฺฐานวิเสสสมฺปทาทิโยคโต ปธานภาเวน ราชูหิ คหิตนฺติ **ราชคหนฺ**ติ อาห **“มนฺธาตุ...เป....** วุจฺจตี’’ติฯ ตตฺถ มหาโควินฺทน มหาสเตฺตน ปริคฺคหิตํ เรณุอาทีหิ ราชูหิ ปริคฺคหิตเมว โหตีติ มหาโควินฺทคฺคหณํฯ **มหาโควิโนฺท**ติ มหานุภาโว เอโก ปุราตโน ราชาติ เกจิฯ **ปริคฺคหิตตฺตา**ติ ราชธานีภาเวน ปริคฺคหิตตฺตาฯ **ปการเร**ติ นครมาปเนน รญฺญา การิตสพฺพเคหตฺตา **ราชคหํ,** คิชฺฌกูฏาทีหิ ปริกฺขิตฺตตฺตา ปพฺพตราเชหิ ปริกฺขิตฺตเคหสทิสนฺติปิ **ราชคหํ,** สมฺปนฺนภวนตาย ราชมานํ เคหนฺติ ปิ **ราชคหํ,** สํวิหิตารกฺขตาย อนตฺถาวหภาเวน อุปคตานํ ปฏิราชูนํ คหํ เคหภูตนฺติปิ **ราชคหํ,** ราชูหิ ทิสฺวา สมฺมา ปติฏฺฐาปิตตฺตา เตสํ คหํ เคหภูตนฺติปิ **ราชคหํ,** อารามรามเณยฺยกาทีหิ ราชเต, นิวาสสุขตาทินา สเตฺตหิ มมตฺตวเสน คยฺหติ, ปริคฺคยฺหตีติ วา **ราชคหนฺ**ติ เอทิเส ปการโส ปเทโส ฐานวิเสสภาเวน อุฬารสตฺตปริโภโคติ อาห **“ตํ ปเนต**’’นฺติอาทิฯ **เตสนฺ**ติ ยกฺขานํฯ **วสนวนนฺ**ติ อาปานภูมิภูตํ อุปวนํฯ

อวิเสเสนาติ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ’’ (ม. นิ. ๑.๖๙; ๓.๗๕; วิภ. ๕๐๘), ‘‘ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, (ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓; ปารา. ๑๑) ‘‘เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ’’, (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕, ๔๕๑, ๔๗๑; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒) ‘‘สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธึ สมาปชฺชิตฺวา วิหรตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๕๙) วิย สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิเทฺธน วิเสสปรามสเนน วินาฯ อิริยาย กายิกกิริยาย ปวตฺตนูปายภาวโต ปโถติ **อิริยาปโถฯ** ฐานาทีนญฺหิ คตินิวตฺติ อาทิอวตฺถาหิ วินา น กญฺจิ กายิกกิริยํ ปวเตฺตตุํ สกฺกาฯ วิหรติ ปวตฺตติ เอเตน, วิหรณญฺจาติ วิหาโร, ทิพฺพภาวาวโห วิหาโร **ทิพฺพวิหาโร,** มหคฺคตชฺฌานานิฯ **เนตฺติยํ** ปน ‘‘จตโสฺส อารุปฺปสมาปตฺติโย อาเนญฺชา วิหารา’’ติ วุตฺตํ ฯ ตํ ตาสํ เมตฺตาฌานาทีนํ พฺรหฺมวิหารตา วิย ภาวนาวิเสสภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถาสุ** ปน ทิพฺพภาวาวหสามญฺญโต ตาปิ ‘‘ทิพฺพวิหารา’’ เตฺวว วุตฺตาฯ หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา พฺรหฺมภูตา เสฏฺฐภูตา วิหาราติ **พฺรหฺมวิหารา,** เมตฺตาฌานาทิกาฯ อนญฺญสาธารณตฺตา อริยานํ วิหาราติ **อริยวิหารา,** จตโสฺสปิ ผลสมาปตฺติโยฯ **สมงฺคีปริทีปนนฺ**ติ สมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **อิริยาปถสมาโยคปริทีปนํ** อิตรวิหารสมาโยคปริทีปนสฺส วิเสสวจนสฺส อภาวโต, อิริยาปถสมาโยคปริทีปนสฺส จ อตฺถสิทฺธตฺตาฯ **วิหรตี**ติ เอตฺถ **วิ**-สโทฺท วิเจฺฉทตฺถโชตโน, **หรตี**ติ เนติ, ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ กสฺส เกน วิจฺฉินฺทนํ, กถํ กสฺส ปวตฺตนนฺติ อโนฺตลีนํ โจทนํ สนฺธายาห **“โส หี”**ติอาทิฯ

โคจรคามทสฺสนตฺถํ ‘‘ราชคเห’’ติ วตฺวา พุทฺธานํ อนุรูปนิวาสนฏฺฐานทสฺสนตฺถํ ‘‘อมฺพวเน’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“อิทมสฺสา”**ติอาทิฯ **เอตนฺ**ติ เอตํ ‘‘ราชคเห’’ติ **ภุมฺมวจนํ สมีปตฺเถ** ‘‘คงฺคาย คาโว จรนฺติ, กูเป คคฺคกุล’’นฺติ จ ยถาฯ กุมาเรน ภโตติ กุมารภโต, โส เอว **โกมารภโจฺจ** ยถา ภิสคฺคเมว เภสชฺชํฯ **โทสาภิสนฺนนฺ**ติ วาตปิตฺตาทิวเสน อุสฺสนฺนโทสํฯ **วิเรเจตฺวา**ติ โทสปโกปโต วิเวเจตฺวาฯ

อฑฺฒเตฬสหีติ อเฑฺฒน เตรสหิ อฑฺฒเตรสหิ ภิกฺขุสเตหิฯ ตานิ ปน ปญฺญาสาย อูนานิ เตรสภิกฺขุสตานิ โหนฺตีติ อาห **“อฑฺฒสเตนา”**ติอาทิฯ

ราชตีติ ทิพฺพติ, โสภตีติ อโตฺถฯ **รเญฺชตี**ติ รเมติฯ **รโญฺญ**ติ ปิตุ พิมฺพิสารรโญฺญฯ สาสนเฎฺฐน หึสนเฎฺฐน **สตฺตุฯ**

ภาริเยติ ครุเก อเญฺญสํ อสกฺกุเณยฺเย วาฯ **สุวณฺณสตฺถเกนา**ติ สุวณฺณมเยน สตฺถเกนฯ อโยมยญฺหิ รโญฺญ สรีรํ อุปเนตุํ อยุตฺตนฺติ วทติฯ **สุวณฺณสตฺถเกนา**ติ วา สุวณฺณปริกฺขเตน สตฺถเกน **พาหุํ ผาลาเปตฺวา**ติ สิราเวธวเสน พาหุํ ผลาเปตฺวา **อุทเกน สมฺภินฺทิตฺวา ปาเยสิ** เกวลสฺส โลหิตสฺส คพฺภินิตฺถิยา ทุชฺชีรภาวโตฯ **ธุรา**ติ ธุรภูตา, คณสฺส , โธรยฺหาติ อโตฺถฯ **ธุรํ นีหรามี**ติ คณธุรํ คณพนฺธิยํ นิพฺพเตฺตมิฯ **“ปุเพฺพ โข”**ติอาทิ ขนฺธกปาฬิ เอวฯ

โปตฺถนิยนฺติ ฉุริกํ, ยํ ‘‘นขร’’นฺติปิ [โปถนิกนฺติ ฉุริกํ, ยํ ขรนฺติปิ (สารตฺถ. ฏี. ๓.๓๓๙) โปถนิกนฺติ ฉุริกํ, ขรนฺติปิ (วิ. วิ. ฏี. ๒.จูฬวคฺควณฺณนา ๓๓๙)] วุจฺจติฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสฺสปิ ทิวา, มชฺฌนฺหิกเวลายนฺติ อโตฺถฯ

ตสฺสา สรีรํ เลหิตฺวา ยาเปติ อตฺตูปกฺกเมน มรณํ น ยุตฺตนฺติฯ น หิ อริยสาวกา อตฺตานํ วินิปาเตนฺตีติฯ **มคฺคผลสุเขนา**ติ มคฺคผลสุขาวเหน โสตาปตฺติมคฺคผลสุขูปสญฺหิเตน **จงฺกเมน ยาเปติฯ เจติยงฺคเณ**ติ คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชนฏฺฐานภูเต เจติยงฺคเณ ฯ **นิสชฺชนตฺถายา**ติ ภิกฺขุสงฺฆนิสีทนตฺถายฯ **จาตุมหาราชิกเทวโลเก…เป…. ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺติ** ตตฺถ พหุลํ นิพฺพตฺตปุพฺพตาย จิรปริจิตนิกนฺติวเสนฯ

โขเภตฺวาติ ปุตฺตสิเนหสฺส พลวภาวโต, สหชาตปีติเวคสฺส จ สวิปฺผารตาย ตํสมุฏฺฐานรูปธเมฺมหิ ผรณวเสน สกลสรีรํ อาโลเฬตฺวาฯ เตนาห **“อฎฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฎฺฐาสี”**ติฯ **ปิตุคุณ**นฺติ ปิตุ อตฺตนิ สิเนหคุณํฯ **มุญฺจาเปตฺวา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, เตน ‘‘อภิมารกปุริสเปสนาทิปฺปการเรนา’’ติ วุตฺต เอว ปกาเร ปจฺจามสติฯ **วิตฺถารกถานโย**ติ อชาตสตฺตุปสาทนาทิวเสน วิตฺถารโต วตฺตพฺพาย กถาย นยมตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ วิตฺถารนยา กถา น วุตฺตาติ อาห **“อาคตตฺตา ปน สพฺพํ น วุตฺต”**นฺติฯ

โกสลรโญฺญติ มหาโกสลรโญฺญฯ **ปณฺฑิตาธิวจน**นฺติ ปณฺฑิตเววจนํฯ **วิทนฺตี**ติ ชานนฺติฯ **เวเทน** ญาเณน กรณภูเตน **อีหติ** ปวตฺตตีติ **เวเทหิฯ**

เอตฺถาติ เอตสฺมิํ ทิวเสฯ **อนสเนน วา**ติ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถ, เตน เอกจฺจมโนทุจฺจริตทุสฺสีลฺยาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ ตถา หิ โคปาลกูโปสโถ อภิชฺฌาสหคตจิตฺตสฺส วเสน วุโตฺต, นิคณฺฐุโปสโถ โมสวชฺชาทิวเสนฯ ยถาห ‘‘โส เตน อภิชฺฌาสหคเตน เจตสา ทิวสํ อตินาเมตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๗๑), ‘‘อิติ ยสฺมิํ สมเย สเจฺจ สมาทเปตพฺพา, มุสาวาเท ตสฺมิํ สมเย สมาทเปนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๗๑) จ อาทิฯ **เอตฺถา**ติ อุโปสถสเทฺทฯ **อตฺถุทฺธาโร**ติ วตฺตพฺพอตฺถานํ อุทฺธารณํฯ

นนุ จ อตฺถมตฺตํ ปติ สทฺทา อภินิวิสนฺตีติ น เอเกน สเทฺทน อเนเก อตฺถา อภิธียนฺตีติ? สจฺจเมตํ สทฺทวิเสเส อเปกฺขิเต, เตสํ ปน อตฺถานํ อุโปสถสทฺทวจนียตา สามญฺญํ อุปาทาย วุจฺจมาโน อยํ วิจาโร อุโปสถสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโรติ วุโตฺตฯ เหฎฺฐา ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทีสุ อาคเต อตฺถุทฺธาเรปิ เอเสว นโยฯ กามญฺจ ปาติโมกฺขุเทฺทสาทิวิสโยปิ อุโปสถสโทฺท สามญฺญรูโป เอว วิเสสสทฺทสฺส อวาจกภาวโต, ตาทิสํ ปน สามญฺญํ อนาทิยิตฺวา อยมโตฺถ วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ สีลสุทฺธิวเสน อุเปเตหิ สมเคฺคหิ วสียติ อนุฎฺฐียตีติ **อุโปสโถ,** ปาติโมกฺขุเทฺทโสฯ สมาทานวเสน อธิฏฺฐานวเสน วา อุเปจฺจ อริยวาสาทิอตฺถํ วสิตพฺพโต **อุโปสโถ,**

สีลํฯ อนสนาทิวเสน อุเปจฺจ วสิตพฺพโต อนุวสิตพฺพโต **อุโปสโถฯ อุปวาโส**ติ สมาทานํฯ อุโปสถกุลภูตตาย นวมหตฺถินิกายปริยาปเนฺน หตฺถินาเค กิญฺจิ กิริยํ อนเปกฺขิตฺวา รูฬฺหิวเสน สมญฺญามตฺตํ อุโปสโถติ อาห **“อุโปสโถ นาคราชาติอาทีสุ ปญฺญตฺตี”**ติฯ ทิวเส ปน อุโปสถสทฺทปฺปวตฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตา เอวฯ **สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคู**ติ เอตฺถ ปน **สุทฺธสฺสา**ติ สพฺพโส กิเลสมลาภาเวน สุทฺธสฺสฯ **เว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **เว**ติ วา พฺยตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สทา ผคฺคู**ติ นิจฺจกาลมฺปิ ผคฺคุณนกฺขตฺตเมวฯ ยสฺส หิ ผคฺคุณมาเส อุตฺตรผคฺคุณทิวเส ติตฺถนฺหานํ กโรนฺตสฺส สํวจฺฉริกปาปปวาหนํ โหตีติ ลทฺธิ, ตํ ตโต วิเวเจตุํ อิทํ ภควตา วุตฺตํฯ **สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา**ติ ยถาวุตฺตสุทฺธิยา สุทฺธสฺส อุโปสถงฺคานิ วตสมาทานานิ จ อสมาทิยโตปิ นิจฺจํ อุโปสโถ, อุโปสถวาโส เอวาติ อโตฺถฯ ปญฺจทสนฺนํ ติถีนํ ปูรณวเสน **ปนฺนรโสฯ**

พหุโส , อติสยโต วา กุมุทานิ เอตฺถ สนฺตีติ กุมุทวตี, ติสฺสํ **กุมุทวติยาฯ** จตุนฺนํ มาสานํ ปาริปูริภูตาติ **จาตุมาสีฯ** สา เอว ปาฬิยํ จาตุมาสินีติ วุตฺตาติ อาห **“อิธ ปน จาตุมาสินีติ วุจฺจตี”**ติฯ ตทา กตฺติกมาสสฺส ปุณฺณตาย **มาสปุณฺณตาฯ** วสฺสานสฺส อุตุโน ปุณฺณตาย **อุตุปุณฺณตาฯ** กตฺติกมาสลกฺขิตสฺส สํวจฺฉรสฺส ปุณฺณตาย **สํวจฺฉรปุณฺณตาฯ “มา” อิติ จโนฺท วุจฺจติ** ตสฺส คติยา ทิวสสฺส มินิตพฺพโตฯ **เอตฺถ ปุโณฺณ**ติ เอติสฺสา รตฺติยา สพฺพกลาปาริปูริยา ปุโณฺณฯ ตทา หิ จโนฺท สพฺพโส ปริปุโณฺณ หุตฺวา ทิสฺสติฯ เอตฺถ จ ‘‘ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส’’ติ ปทานิ ทิวสวเสน วุตฺตานิ, ‘‘โกมุทิยา’’ติอาทีนิ รตฺติวเสนฯ

ราชามจฺจปริวุโตติ ราชกุลสมฺภาคเตหิ อมเจฺจหิ ปริวุโตฯ อถ วา อนุยุตฺตกราชูหิ เจว อมเจฺจหิ จ ปริวุโตฯ **จตุรุปกฺกิเลสา**ติ อพฺภา มหิกา ธูมรโช ราหูติ อิเมหิ จตูหิ อุปกฺกิเลเสหิฯ **สนฺนิฏฺฐานํ กตํ** อฏฺฐกถายํฯ

ปีติวจนนฺติ ปีติสมุฏฺฐานํ วจนํฯ ยญฺหิ วจนํ ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺขํ เกวลํ อุฬาราย ปีติยา วเสน สรสโต สหสาว มุขโต นิจฺฉรติ, ตํ อิธ ‘‘อุทาน’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ เตนาห **“ยํ ปีติวจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกตี”**ติอาทิฯ

โทเสหิ อิตา คตา อปคตาติ **โทสินา** ต-การสฺส น-การํ กตฺวา ยถา ‘‘กิเลเส ชิโต วิชิตาวีติ ชิโน’’ติฯ **อนีย**-สโทฺท กตฺตุอเตฺถ เวทิตโพฺพติ อาห **“มนํ รมยตี”**ติ **“รมณียา”**ติ ยถา ‘‘นิยฺยานิกา ธมฺมา’’ติฯ ชุณฺหวเสน รตฺติยา สุรูปตาติ อาห **“วุตฺตโทสวิมุตฺตายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ อพฺภาทโย วุตฺตโทสา, ตพฺพิคเมเนว จสฺสา **ทสฺสนียตา,** เตน, อุตุสมฺปตฺติยา จ **ปาสาทิกตา** เวทิตพฺพาฯ **ลกฺขณํ ภวิตุํ ยุตฺตา**ติ เอติสฺสา รตฺติยา ยุโตฺต ทิวโส มาโส อุตุ สํวจฺฉโรติ เอวํ ทิวสมาสอุตุสํวจฺฉรานํ สลฺลกฺขณํ ภวิตุํ ยุตฺตา **ลกฺขญฺญา,** ลกฺขณียาติ อโตฺถฯ

‘‘ยํ โน ปยิรุปาสโต จิตฺตํ ปสีเทยฺยา’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา’’ติ เอตฺถ ปรมตฺถสมโณ จ ปรมตฺถพฺราหฺมโณ จ อธิเปฺปโต, น ปพฺพชฺชามตฺตสมโณ, น ชาติมตฺตพฺราหฺมโณ จาติ อาห **“สมิตปาปตาย สมณํฯ พาหิตปาปตาย พฺราหฺมณ”**นฺติฯ พหุวจเน วตฺตเพฺพ เอกวจนํ, เอกวจเน วา วตฺตเพฺพ พหุวจนํ **วจนพฺยตโยฯ** อฏฺฐกถายํ ปน เอกวจนวเสเนว พฺยตโย ทสฺสิโตฯ อตฺตนิ, ครุฏฺฐานิเย จ เอกสฺมิมฺปิ พหุวจนปฺปโยโค นิรูโฬฺหติฯ **สเพฺพนปี**ติ ‘‘รมณียา วตา’’ติอาทินา สเพฺพน วจเนนฯ **โอภาสนิมิตฺตกมฺม**นฺติ โอภาสภูตนิมิตฺตกมฺมํ ปริพฺยตฺตํ นิมิตฺตกรณนฺติ อโตฺถฯ **เทวทโตฺต จา**ติฯ **จ**-สโทฺท อตฺตูปนยเน, เตน ยถา ราชา อชาตสตฺตุ อตฺตโน ปิตุ อริยสาวกสฺส สตฺถุอุปฏฺฐากสฺส ฆาตเนน มหาปราโธ , เอวํ ภควโต มหาอนตฺถกรสฺส เทวทตฺตสฺส อวสฺสยภาเวน ปีติ อิมมตฺถํ อุปเนติฯ **ตสฺส ปิฏฺฐิฉายายา**ติ ตสฺส ชีวกสฺส ปิฏฺฐิอปสฺสเยน, ตํ ปมุขํ กตฺวา ตํ อปสฺสายาติ อโตฺถฯ **วิเกฺขปป**

เจฺฉทนฺตุถนฺติ ภาวินิยา อตฺตโน กถาย อุปฺปชฺชนกวิเกฺขปนสฺส ปจฺฉินฺทนตฺถํ, อนุปฺปตฺติ อตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ตสฺสํ หี”**ติอาทิฯ

๑๕๑. **“โส กิรา”**ติอาทิ โปราณฎฺฐกถาย อาคตนโยฯ เอเสว นโย ปรโต มกฺขลิปทนิพฺพจเนปิ ฯ **อุปสงฺกมนฺตี**ติ อุปคตาฯ **ตเทว ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสี**ติ ตเทว นคฺครูปํ ปพฺพชฺชํ กตฺวา คณฺหิฯ

ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆติ ปพฺพชิตสมูหตามตฺเตน สโงฺฆ, น นิยฺยานิกทิฎฺฐิสุวิสุทฺธสีลสามญฺญวเสน สํหตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อสฺส อตฺถี**ติ อสฺส สตฺถุปฎิญฺญสฺส ปริวารภูโต อตฺถิฯ **เสฺววา**ติ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโตวฯ เกจิ ปน ‘‘ปพฺพชิตสมูหวเสน **สงฺฆี,** คหฎฺฐสมูหวเสน **คณี**’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ คเณ เอว โลเก สงฺฆ-สทฺทสฺส นิรูฬฺหตฺตาฯ **อาจารสิกฺขาปนวเสนา**ติ อเจลก วตจริยาทิอาจารสิกฺขาปนวเสนฯ **ปากโฎ**ติ สงฺฆีอาทิภาเวน ปกาสิโตฯ ‘‘อปฺปิโจฺฉ’’ติ วตฺวา ตตฺถ ลพฺภมานํ อปฺปิจฺฉตฺตํ ทเสฺสตุํ **“อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสตี”**ติ วุตฺตํฯ น หิ ตสฺมึ สาสนิเก วิย สนฺตคุณนิคูหณลกฺขณา อปฺปิจฺฉตา ลพฺภตีติฯ **ยโส**ติ กิตฺติสโทฺทฯ ‘‘ตรนฺติ เอเตน สํสาโรฆ’’นฺติ เอวํ สมฺมตตฺตา **ติตฺถํ** วุจฺจติ ลทฺธีติ อาห **“ติตฺถกโรติ ลทฺธิกโร”**ติฯ **สาธุสมฺมโต**ติ ‘‘สาธู’’ติ สมฺมโต, น สาธูหิ สมฺมโตติ อาห **“อยํ สาธู”**ติอาทิฯ ‘‘อิมานิ เม วตสมาทานานิ เอตฺตกํ กาลํ สุจิณฺณานี’’ติ **ปพฺพชิตโต ปฎฺฐาย อติกฺกนฺตา พหู รตฺติโย ชานาตี**ติ **รตฺตญฺญูฯ** ตา ปนสฺส รตฺติโย จิรกาลภูตาติ กตฺวา **จิรํ ปพฺพชิตสฺส อสฺสาติ จิรปพฺพชิโตฯ** ตตฺถ จิรปพฺพชิตตาคหเณน พุทฺธิสีลตํ ทเสฺสติ, รตฺตญฺญุตาคหเณน ตตฺถ สมฺปชานตํฯ **อทฺธาน**นฺติ ทีฆกาลํฯ กิตฺตโก ปน โสติ อาห **“เทฺว ตโย ราชปริวเฎฺฎ”**ติ, ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ราชูนํ รชฺชํ อนุสาสนปฎิปาฎิโยติ อโตฺถฯ **“อทฺธคโต”**ติ วตฺวา กตํ วโยคหณํ โอสานวยาเปกฺขนฺติ อาห **“ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปโตฺต”**ติฯ **อุภย**นฺติ ‘‘อทฺธคโต, วโยอนุปฺปโตฺต’’ติ ปททฺวยํฯ

ปุเพฺพ ปิตรา สทฺธึ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา เทสนาย สุตปุพฺพตํ สนฺธายาห **“ฌานาภิญฺญาทิ…เป…. โสตฺกาโม”**ติฯ **ทสฺสเนนา**ติ น ทสฺสนมตฺตํ, ทิสฺวา ปน เตน สทฺธึ อาลาปสลฺลาปํ กตฺวา ตโต อกิริยวาทํ สุตฺวา เตสํ อนตฺตมโน อโหสิฯ **คุณกถายา**ติ อภูตคุณกถายฯ เตนาห **“สุฎฺฐุตรํ อนตฺตมโน หุตฺวา”**ติฯ ยทิ อนตฺตมโน, กสฺมา ตุณฺหี อโหสีติ อาห **“อนตฺตมโน สมาโนปี”**ติอาทิฯ

๑๕๒. **โคสาลายา**ติ เอวํ นามเก คาเมฯ วสฺสานกาเล คุนฺนํ ติฎฺฐนสาลาติ เอเกฯ

๑๕๓. **ปฎิกิฎฺฐตร**นฺติ นิหีนตรํฯ **ตนฺตาวุตานี**ติ ตเนฺต ปสาเรตฺวา วีตานิฯ **“สีเตสีโต”**ติอาทินา ฉหากาเรหิ ตสฺส นิหีนสฺส นิหีนตรตํ ทเสฺสติฯ

๑๕๔. **วจฺจํ กตฺวาปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน โภชนํ ภุญฺชิตฺวาปิ เกนจิ อสฺจินา มกฺขิโต ปีติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ **วาลิกถูปํ กตฺวา**ติ วตฺตวเสน วาลิกาย ถูปํ กตฺวาฯ

๑๕๖. **ปลิพุทฺธนกิเลโส**ติ สํสาเร ปลิพุทฺธนกิโจฺจ ราคาทิกิเลโส เขตฺตวตฺถุปุตฺตทาราทิวิสโยฯ

โกมารภจฺจชีวกกถาวณฺณนา

๑๕๗. น ยถาธิปฺปายํ วตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อนโตฺถ วต เม”**ติฯ ชีวกสฺส ตุณฺหีภาโว มม อธิปฺปายสฺส มทฺทนสทิโส, ตสฺมา ตํ ปุจฺฉิตฺวา กถาปเนน มม อธิปฺปาโย ปูเรตโพฺพติ อยเมตฺถ รโญฺญ อชฺฌาสโยติ ทเสฺสโนฺต **“หตฺถิมฺหิ นุ โข ปนา”**ติอาทิมาหฯ **กิํ ตุณฺหี**ติ กิํ การณา ตุณฺหี, กิํ ตํ การณํ, เยน ตุวํ ตุณฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“เกน การเณน ตุณฺหี”**ติฯ

กามํ สพฺพาปิ ตถาคตสฺส ปฏิปตฺติ อนญฺญสาธารณา อจฺฉริยอพฺภุตรูปา จ, ตถาปิ คโพฺภกฺกนฺติ- อภิชาติอภินิกฺขมนอภิสโมฺพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตน- ยมกปาฏิหาริยเทโวโรหณานิ สเทวเก โลเก อติวิย สุปากฏานิ, น สกฺกา เกนจิ ปฏิพาหิตุนฺติ ตานิเยเวตฺถ อุทฺธฏานิฯ **อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ**ติ อิตฺถํ เอวํ ปกาโร ภูโต ชาโตติ เอวํ กถนเตฺถฯ **อุปโยควจน**นฺติฯ ‘‘อพฺภุคฺคโต’’ติ เอตฺถ อภีติ อุปสโคฺค อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตโก, เตน โยคโต ‘‘ตํ โข ปน ภควนฺต’’นฺติ อิทํ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ, เตนาห **“ตสฺส โข ปน ภควโตติ อโตฺถ”**ติฯ **กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต**ติ กลฺยาเณหิ คุเณหิ ยุโตฺต, ตํ นิสฺสิโต ตพฺพิสยตายาติ อธิปฺปาโยฯ **เสโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ กิเตฺตตพฺพโต กิตฺติ, สา เอว สทฺทนียโต **สโทฺท**ติ อาห **“กิตฺติสโทฺทติ กิตฺติเยวา”**ติฯ อภิตฺถวนวเสน ปวโตฺต สโทฺท **ถุติโฆโส**ฯ อนญฺญสาธารณคุเณ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา สเทวกํ โลกํ **อโชฺฌตฺถริตฺวา** อภิภวิตฺวา **อุคฺคโต**ฯ

โส ภควาติ โย โส สมติํ สปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ สเทวเก โลเก ‘‘ภควา’’ติ สพฺพตฺถ ปตฺถฏกิตฺติสโทฺท, โส ภควาฯ **“ภควา”**ติ จ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กต’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๘๔)ฯ ปรโต ปน **ภควา**ติ คุณกิตฺตนํฯ

ยถา กมฺมฏฺฐานิเกน ‘‘อรห’’นฺติอาทีสุ นวฏฺฐาเนสุ ปเจฺจกํ อิติ-สทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสรียนฺติ, เอวํ พุทฺธคุณสงฺกิตฺตเกนาปีติ ทเสฺสโนฺต **“อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ...เป.... อิติปิ ภควา”**ติ อาหฯ ‘‘อิติเปตํ อภูตํ, อิติเปตํ อตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕) วิย อิธ **อิติ**-สโทฺท อาสนฺนปจฺจกฺขกรณโตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน จ เตสํ คุณานํ พหุภาโว ทีปิโตฯ ตานิ จ สงฺกิเตฺตเนฺตน วิญฺญุนา จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตาเนว กตฺวา สงฺกิเตฺตตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **“อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี”**ติ อาหฯ เอวญฺหิ นิรูเปตฺวา กิเตฺตเนฺต ยสฺส สงฺกิเตฺตติ, ตสฺส ภควติ อติวิย อภิปฺปสาโท โหติฯ **อารกตฺตา**ติ สุวิทูรตฺตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํฯ **อราน**นฺติ สํสารจกฺกสฺส อรานํฯ **หตตฺตา**ติ วิหตตฺตาฯ **ปจฺจยาทีน**นฺติ จีวราทิปจฺจยานเญฺจว ปูชาวิเสสานญฺจฯ **ตโต**ติ วิสุทฺธิมคฺคโตฯ ยถา จ วิสุทฺธิมคฺคโต, เอวํ ตํสํวณฺณนโตปิ เนสํ วิตฺถาโร คเหตโพฺพฯ

ยสฺมา ชีวโก พหุโส สตฺถุสนฺติเก พุทฺธคุเณ สุตฺวา ฐิโต, ทิฏฺฐสจฺจตาย จ สตฺถุสาสเน วิคตกถํกโถ เวสารชฺชปฺปโตฺต, ตสฺมา อาห **“ชีวโก ปนา”**ติอาทิฯ **ปญฺจวณฺณนายา**ติ ขุทฺทิกาทิวเสน ปญฺจปฺปการายฯ **นิรนฺตรํ ผุฏํ อโหสิ** กตาธิการภาวโตฯ กมฺมนฺตรายวเสน หิสฺส รโญฺญ คุณสรีรํ ขตุปหตํ อโหสิฯ

๑๕๘. ‘‘อุตฺตม’’นฺติ วตฺวา น เกวลํ เสฏฺฐภาโว เอเวตฺถ การณํ, อถ โข อปฺปสทฺทตาปิ การณนฺติ ทเสฺสตุํ **“อสฺสยานรถยานานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ หตฺถิยาเนสุ นิพฺพิเสวนเมว คณฺหโนฺต หตฺถินิโยว กปฺปาเปสิฯ รโญฺญ อาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ อาสนฺนจารีภาเวน ตตฺถ อิตฺถิโยว นิสชฺชาปิตาฯ รโญฺญ ปเรสํ ทุรุปสงฺกมนภาวทสฺสนตฺถํ ตา **ปุริสเวสํ คาหาเปตฺวา** อาวุธหตฺถา การิตาฯ **ปฏิเวเทสี**ติ ญาเปสิฯ **ตเทวา**ติ คมนํ, อคมนเมว วาฯ

๑๕๙. **มหญฺจาติ** กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“มหตา**จา”ติฯ **มหจฺจาติ** มหติยา , ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตํ, มหเนฺตนาติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ราชานุภาเวนา”**ติ **“ทฺวินฺนํ มหารฎฺฐานํ อิสฺสริยสิรี”**ติ องฺคมคธรฎฺฐานํ อาธิปจฺจมาหฯ **อาสตฺตขคฺคานีติ** อํเส โอลมฺพนวเสน สนฺนทฺธอสีนิฯ กุลโภคอิสฺสริยาทิวเสน มหตี มตฺตา เอเตสนฺติ **มหามตฺตา,** มหานุภาวา ราชปุริสาฯ **วิชฺชาธรตรุณา วิยาติ** วิชฺชาธรกุมารา วิยฯ **รฎฺฐิยปุตฺตาติ** โภชปุตฺตาฯ **หตฺถิฆฎาติ** หตฺถิสมูหาฯ **อญฺญมญฺญสงฺฆฎฺฎนาติ** อวิเจฺฉทวเสน คมเนน อญฺญมญฺญสมฺพนฺธาฯ

จิตฺตุตฺราโส สยํ ภายนเฎฺฐน **ภยํ** ยถา ตถา ภายตีติ กตฺวาฯ **ญาณํ** ภายิตเพฺพ เอว วตฺถุสฺมึ ภยโต อุปฎฺฐิเต ‘‘ภายิตพฺพมิท’’นฺติ ภยโต ตีรณโต **ภยํฯ** เตเนวาห ‘‘ภยตุปฎฺฐานญาณํ ปน ภายติ นภายตีติ? น ภายติฯ ตญฺหิ อตีตา สงฺขารา นิรุทฺธา, ปจฺจุปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺติ, อนาคตา นิรุชฺฌิสฺสนฺตีติ ตีรณมตฺตเมว โหตี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๕๑)ฯ **อารมฺมณํ** ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํฯ โอตฺตปฺปํ** ปาปโต ภายติ เอเตนาติ **ภยํฯ ภยานก**นฺติ ภายนากาโรฯ **ภย**นฺติ ญาณภยํฯ **สํเวค**นฺติ สโหตฺตปฺปญาณํ **สนฺตาส**นฺติ สพฺพโส อุพฺพิชฺชนํฯ ภายิตพฺพเฎฺฐน ภยํ ภีมภาเวน เภรวนฺติ **ภยเภรวํ,** ภีตพฺพวตฺถุฯ เตนาห **“อาคจฺฉตี”**ติฯ

***ภีรุํ* ปสํสนฺตีติ** ปาปโต ภายนโต อุตฺตสนโต ภีรุํ ปสํสนฺติ ปณฺฑิตาฯ **น หิ ตตฺถ สูร**นฺติ ตสฺมึ ปาปกรเณ สูรํ ปคพฺภธํสินํ น หิ ปสํสนฺติฯ เตนาห **“*ภยา หิ สโนฺต น กโรนฺติ ปาป*”**นฺติฯ ตตฺถ **ภยาติ** ปาปุตฺราสโต, โอตฺตปฺปเหตูติ อโตฺถฯ **สรีรจลน**นฺติ ภยวเสนสรีรสํกโมฺปฯ **เอเกติ** อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **“ราชคเห”**ติอาทิ เตสํ อธิปฺปายวิวรณํฯ กามํ วยตฺโลฺย ‘‘วยโสฺส’’ติ วุจฺจติ, รูฬฺหิเรโส, โย โกจิ ปน สหาโย วยโสฺส, ตสฺมา **วยสฺสาภิลาโป**ติ สหายาภิลาโปฯ **น วิปฺปลเมฺภสีติ** น วิสํวาเทสิฯ **วินเสฺสยฺยาติ** จิตฺตวิฆาเตน วิหเญฺญยฺยฯ

สามญฺญผลปุจฺฉาวณฺณนา

๑๖๐. ***ภควโต เตโช*ติ** พุทฺธานุภาโวฯ **รโญฺญ สรีรํ ผริ** ยถา ตํ โสณทณฺฑสฺส พฺราหฺมณสฺส ภควโต สนฺติกํ คจฺฉนฺตสฺส อโนฺตวนสณฺฑคตสฺสฯ **เอเกติ** อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ

๑๖๑. **เยน, เตนาติ** จ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนนฺติ อาห **“ยตฺถ ภควา, ตตฺถ คโต”**ติฯ ตทา ตสฺมึ ภิกฺขุสเงฺฆ ตุณฺหีภาวสฺส อนวเสสโต พฺยาปิภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยโต ยโต...เป.... เมวาติ อโตฺถ”**ติฯ หตฺถสฺส กุกตตฺตา อสํยโม อสมฺปชญฺญกิริยา **หตฺถกุกฺกุจฺจ**นฺติ เวทิตโพฺพฯ **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปโตฺถ, เตน ตทโญฺญ อสํยมภาโว วิภาวิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ ปน จกฺขุอสํยโม สพฺพปฐโม, ทุนฺนิวาโร จาติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพาลงฺการปฎิมณฺฑิต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ กายิกวาจสิเกน อุปสเมน ลเทฺธน อิตโรปิ อนุมานโต ลโทฺธ เอว โหตีติ อาห **“มานสิเกน จา”**ติฯ **อุปสม**นฺติ สํยมํ, อาจารสมฺปตฺตินฺติ อโตฺถฯ **ปญฺจปริวเฎฺฎติ** ปญฺจปุริสปริวเฎฺฎฯ **ปญฺจหากาเรหีติ** ‘‘อิฎฺฐานิเฎฺฐ ตาที’’ติ (มหานิ. ๓๘, ๑๙๒) เอวํ อาทินา อาคเตหิ, ปญฺจวิธอริยิทฺธิสิเทฺธหิ จ ปญฺจหิ ปกาเรหิฯ **ตาทิลกฺขเณติ** ตาทิภาเวฯ

๑๖๒. **น เม ปญฺหวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถีติ** สตฺถุ สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตญาณจารตาทสฺสนํฯ **ยทากงฺขสีติ น วทนฺติ,** กถํ ปน วทนฺตีติ อาห **“สุตฺวา เวทิสฺสามา”**ติ ปเทสญาเณ ฐิตตฺตาฯ พุทฺธา ปน สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **“ยกฺขนรินฺทเทวสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกาน”**นฺติ อิทํ ‘‘ปุจฺฉาวุโส ยทากงฺขสี’’ติอาทีนิ (สํ. นิ. ๑.๒๓๗, ๒๔๖;

สุ. นิ. อาฬวกสุตฺต) สุตฺตปทานิ ปุจฺฉนฺตานํ เยสํ ปุคฺคลานํ วเสน อาคตานิ, ตํ ทสฺสนตฺถํฯ **“ปุจฺฉาวุโส ยทากงฺขสี”**ติ อิทํ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส โอกาสกรณํ, เสสานิ นรินฺทาทีนํฯ **มนสิจฺฉสี**ติ มนสา อิจฺฉสิฯ **ปุจฺฉโวฺห, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉถา**ติ พาวริสฺส สํสยํ มนสา ปุจฺฉโวฺหฯ ตุมฺหากํ ปน สเพฺพสํ ยํ กิญฺจิ สพฺพสํสยํ มนสา, อญฺญถา จ, ยถา อิจฺฉถ, ตถา ปุจฺฉโวฺหติ อธิปฺปาโยฯ

สาธุรูปาติ สาธุสภาวาฯ **ธโมฺม**ติ ปเวณีธโมฺมฯ **วุทฺธ**นฺติ สีลาทีหิ พุทฺธิปฺปตฺตํ, ครุนฺติ อโตฺถฯ **เอส ภาโร**ติ เอส สํสยูปเจฺฉทนสงฺขาโต ภาโร, อาคโต ภาโร อวสฺสํ อาวหิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ **ญตฺวา สย**นฺติ ปรูปเทเสน วินา สยเมว ญตฺวาฯ

สุจิรเตนาติ เอวํ นามเกน พฺราหฺมเณนฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํเสนฯ **ยถาปิ กุสโล ตถา**ติ ยถา สพฺพธมฺมกุสโล สพฺพวิทู ชานาติ กเถติ, ตถา อหมกฺขิสฺสํฯ **ราชา จ โข ตํ ยทิ กาหติ วา น วา**ติ โย ตํ อิธ ปุจฺฉิตุํ เปเสสิ, โส ราชานํ ตยา ปุจฺฉิตํ กโรตุ วา มา วา, อหํ ปน เต อกฺขิสฺสํ อกฺขิสฺสามิ, อาจิกฺขิสฺสามีติ อโตฺถฯ

๑๖๓. สิปฺปนเฎฺฐน สิกฺขิตพฺพตาย จ สิปฺปเมว **สิปฺปายตนํ** ชีวิกาย การณภาวโต ฯ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส เต กตเมติ อโตฺถฯ ปุถุ สิปฺปายตนานีติ หิ สาธารณโต สิปฺปานิ อุทฺทิสิตฺวา อุปริ ตํตํสิปฺปูปชีวิโน นิทฺทิฎฺฐา ปุคฺคลาธิฎฺฐานกถาย ปปญฺจํ ปริหริตุํฯ อญฺญถา ยถาธิเปฺปตานิ ตาว สิปฺปายตนานิ ทเสฺสตฺวา ปุน ตํตํสิปฺปูปชีวีสุ ทสฺสิยมาเนสุ ปปโญฺจ สิยาติฯ เตนาห **“หตฺถาโรหา”**ติอาทิฯ

หตฺถึ อาโรหนฺติ, อาโรหาปยนฺติ จาติ **หตฺถาโรหาฯ** เยหิ ปโยเคหิ ปุริโส หตฺถิโน อาโรหนโยโคฺค โหติ, หตฺถิสฺส ตํ ปโยคํ วิธายตํ สเพฺพสํ เปเตสํ คหณํฯ เตนาห **“สเพฺพปี”**ติ อาทิฯ ตตฺถ **หตฺถาจริยา** นาม เย หตฺถิโน หตฺถาโรหกานญฺจ สิกฺขปกาฯ **หตฺถิเวชฺชา** นาม หตฺถิภิสกฺกาฯ **หตฺถิเมณฺฑา** นาม หตฺถีนํ ปาทรกฺขกาฯ **อาทิ**-สเทฺทน หตฺถีนํ ยวสทายกาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **อสฺสาโรหา รถิกา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ รเถ นิยุตฺตา **รถิกาฯ รถรกฺขา** นาม รถสฺส อาณิรกฺขกาฯ ธนุํ คณฺหนฺติ, คณฺหาเปนฺติ จาติ **ธนุคฺคหา,** อิสฺสาสา ธนุสิปฺปสฺส สิกฺขาปกา จฯ เตนาห **“ธนุอาจริยา อิสฺสาสา”**ติฯ เจเลน เจลปฎากาย ยุเทฺธ อกนฺติ คจฺฉนฺตีติ **เจลกา**ติ อาห **“เย ยุเทฺธ ชยธชํ คเหตฺวา ปุรโต คจฺฉนฺตี”**ติฯ ยถา ตถา ฐิเต เสนิเก พฺยูหกรณวเสน ตโต จลยนฺติ อุจฺจาเลนฺตีติ **จลกาฯ** สกุณคฺฆิอาทโย วิย มํสปิณฺฑํ ปรเสนาสมูหํ สาหสิกมหาโยธตาย เฉตฺวา เฉตฺวา ทยนฺติ อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉนฺตีติ **ปิณฺฑทายกาฯ** ทุติยวิกเปฺป ปิเณฺฑ ทยนฺติ ชนสมฺมเทฺท อุปฺปตนฺตา วิย คจฺฉนฺตีติ ปิณฺฑทายกาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุคฺคตุคฺคตา**ติ ถามชวปรกฺกมาทิวเสน อติวิย อุคฺคตา อุคฺคาติ อโตฺถฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ อตฺตโน วีรสูรภาเวน อสชฺชมานา ปรเสนํ อนุปวิสนฺตีติ อโตฺถฯ ถามชวพลปรกฺกมาทิสมฺปตฺติยา **มหานาคา วิย มหานาคาฯ เอกนฺตสูรา**ติ เอกากิสูรา อตฺตโน สูรภาเวเนว เอกากิโน หุตฺวา ยุชฺฌนกาฯ **สชาลิกา**ติ สวมฺมิกาฯ **สรปริตฺตาณจมฺม**นฺติ จมฺม ปริสิพฺพิตํ เขฎกํ, จมฺมมยํ วา ผลกํฯ **ฆรทาสโยธา**ติ อโนฺตชาตโยธาฯ

อาฬารํ วุจฺจติ มหานสํ, ตตฺถ นิยุตฺตาติ **อาฬาริกา,** ภตฺตการาฯ **ปูวิกา**ติ ปูวสมฺปาทกา, เย ปูวเมว นานปฺปการโต สมฺปาเทตฺวา วิกฺกิณนฺตา ชีวนฺติฯ เกสนขลิขนาทิวเสน มนุสฺสานํ อลงฺการวิธึ กเปฺปนฺติ สํวิทหนฺตีติ **กปฺปกาฯ นฺหาปกา**ติ จุณฺณวิเลปนาทีหิ มลหรณวณฺณสมฺปาทนวิธินา นฺหาเปนฺตีติ นฺหาปกาฯ นวนฺตาทิวิธินา ปวโตฺต คณนคโนฺถ อนฺตรา ฉิทฺทาภาเวน อจฺฉิทฺทโกติ วุจฺจติ, ตํ คณนํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตา **อจฺฉิทฺทกปาฐกาฯ** หเตฺถน อธิปฺปาย

วิญฺญาปนํ หตฺถมุทฺทา **หตฺถ**-สโทฺท เจตฺถ ตเทกเทเสสุ องฺคุลีสุ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘น ภุญฺชมาโน สพฺพํ หตฺถํ มุเข ปกฺขิปิสฺสามี’’ติอาทีสุ วิย, ตสฺมา องฺคุลิสโงฺกจนาทินา คณนา **หตฺถมุทฺทาย คณนาฯ จิตฺตการาทีนี**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ภมการโกฏฺฏกเลขก วิลีวการาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สนฺทิฏฺฐิกเมวา**ติ อสมฺปรายิกตาย สามํ ทฏฺฐพฺพํ, สยํ อนุภวิตพฺพํ อตฺตปจฺจกฺขํ ทิฏฺฐธมฺมิกนฺติ อโตฺถฯ **สุขิต**นฺติ สุขปฺปตฺตํฯ **อุปรี**ติ เทวโลเกฯ โส หิ มนุสฺสโลกโต อุปริโมฯ กมฺมสฺส กตตฺตา นิพฺพตฺตนโต ตสฺส ผลํ ตสฺส อคฺคิสิขา วิย โหติ, ตญฺจ อุทฺธํ เทวโลเกติ อาห **‘‘อุทฺธํ อคฺคํ อสฺสา อตฺถีติ อุทฺธคฺคิกา’’**ติฯ **สคฺคํ อรหตี**ติ อตฺตโน ผลภูตํ สคฺคํ อรหติ, ตตฺถ สา นิพฺพตฺตนารโหติ อโตฺถฯ **สุขวิปากา**ติ อิฏฺฐวิปากวิปจฺจนีกาฯ **สุฏฺฐุ อเคฺค**ติ อติวิย อุตฺตเม อุฬาเรฯ ทกฺขนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตายาติ **ทกฺขิณา,** ปริจฺจาคมยํ ปุญฺญนฺติ อาห **‘‘ทกฺขิณํ ทาน’’**นฺติฯ

มโคฺค สามญฺญํ สมิตปาปสมณภาโวติ กตฺวาฯ ยสฺมา อยํ ราชา ปพฺพชิตานํ ทาสกสฺสกาทีนํ โลกโต อภิวาทนาทิลาโภ สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลนฺติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อีทิสมตฺถํ ชานโนฺต’’ติ วีมํสโนฺต ปูรณาทิเก ปุจฺฉิตฺวา เตสํ กถาย อนาราธิตจิโตฺต ภควนฺตมฺปิ ตมตฺถํ ปุจฺฉิ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุปริ อาคตํ ปน ทาสกสฺสโกปมํ สนฺธาย ปุจฺฉตี’’**ติฯ

กณฺหปกฺขนฺติ ยถาปุจฺฉิเต อเตฺถ ลพฺภมานํ ทิฏฺฐิคตูปสญฺหิตํ สํกิเลสปกฺขํฯ **สุกฺกปกฺข**นฺติ ตพฺพิธุรํ อุปริสุตฺตาคตํ โวทานปกฺขํฯ **สมณโกลาหล**นฺติ สมณโกตูหลํ ตํตํสมณวาทานํ อญฺญมญฺญวิโรธํฯ **สมณภณฺฑน**นฺติ เตเนว วิโรเธน ‘‘เอวํวาทีนํ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ อยํ โทโส, เอวํวาทีนํ อยํ โทโส’’ติ เอวํ ตํตํวาทสฺส ปริภาสนํฯ **รโญฺญ ภารํ กโรโนฺต** อตฺตโน เทสนาโกสเลฺลนาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๖๔. **ปณฺฑิตปติรูปกาน**นฺติ อามํ วิย ปกฺกานํ ปณฺฑิตาภาสานํฯ

ปูรณกสฺสปวาทวณฺณนา

๑๖๕. **เอกํ อิทาห**นฺติ เอกาหํฯ **อิธ**-สโทฺท เจตฺถ นิปาตมตฺตํ, เอกาหํ สมยํ ติเจฺจว อโตฺถฯ **สริตพฺพยุตฺต**นฺติ อนุสฺสรณานุจฺฉวิกํฯ

๑๖๖. **สหตฺถา กโรนฺตสฺสา**ติ สหเตฺถเนว กโรนฺตสฺสฯ นิสฺสคฺคิยถาวราทโยปิ อิธ สหตฺถกรเณเนว สงฺคหิตาฯ **หตฺถาทีนี**ติ หตฺถปาทกณฺณนาสาทีนิฯ **ปจนํ** ทหนํ วิพาธนนฺติ อาห **‘‘ทเณฺฑน อุปฺปีเฬนฺตสฺสา’’**ติฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** ‘‘ตเชฺชนฺตสฺส วา’’ติ อโตฺถ วุโตฺต, อิธ ปน ตชฺชนํ ปริภาสนํ ทเณฺฑเนว สงฺคเหตฺวา ‘‘ทเณฺฑน อุปฺปีเฬนฺตสฺส’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ **โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสา**ติ ปรสฺส โสกการณํ สยํ กโรนฺตสฺส, โสกํ วา อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ปเรหี**ติ อตฺตโน วจนกเรหิฯ **สยมฺปิ ผนฺทโต**ติ ปรสฺส วิพาธนปโยเคน สยมฺปิ ผนฺทโตฯ **‘‘อติปาตาปยโต’’**ติ ปทํ สุทฺธกตฺตุอเตฺถ เหตุกตฺตุอเตฺถ จ วตฺตตีติ อาห **‘‘หนนฺตสฺสาปิ หนาเปนฺตสฺสาปี’’**ติฯ **การณวเสนา**ติ การาปนวเสนฯ

ฆรสฺส ภิตฺติ อโนฺต พหิ จ สนฺธิตา หุตฺวา ฐิตา **ฆรสนฺธิฯ** กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา นิรวเสโส โลโป **นิโลฺลโปฯ** เอกาคาเร นิยุโตฺต วิโลโป **เอกาคาริโกฯ** ปริโต สพฺพโส ปเนฺถ หนนํ **ปริปโนฺถฯ ปาปํ น กรียติ** ปุเพฺพ อสญฺญโต อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, ตสฺมา **นตฺถิ ปาปํฯ** ยทิ เอวํ กถํ สตฺตา ปาเป ปฏิปชฺชนฺตีติ อาห **‘‘สตฺตา ปน ปาปํ กโรมาติ เอวํ สญฺญิโน

โหนฺตี’’ติฯ เอวํ กิรสฺส โหติ – อิเมสญฺหิ สตฺตานํ หึสาทิกิริยา น อตฺตานํ ผุสติ ตสฺส นิจฺจตาย นิพฺพิการตฺตา สรีรํ ปน อเจตนํ กฏฺฐกลิงฺครูปมํ, ตสฺมึ วิโกปิเตปิ น กิญฺจิ ปาปนฺติฯ **ขุรเนมินา**ติ นิสิตขุรมยเนมินาฯ

คงฺคาย ทกฺขิณา ทิสา อปฺปติรูปเทโส, อุตฺตรา ทิสา ปติรูปเทโสติ อธิปฺปาเยน‘‘ทกฺขิณญฺจ’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา’’**ติอาทิฯ **มหายาค**นฺติ มหาวิชิตยญฺญสทิสํ มหายาคํฯ **อุโปสถกมฺเมน วา**ติ อุโปสถกมฺเมน จฯ **ทม**-สโทฺท หิ อินฺทฺริยสํวรสฺส อุโปสถสีลสฺส จ วาจโก อิธาธิเปฺปโตฯ เกจิ ปน **‘‘อุโปสถกมฺมนา**ติ อิทํ อินฺทฺริยทมนสฺส วิเสสนํ, ตสฺมา ‘อุโปสถกมฺมภูเตน อินฺทฺริยทมเนนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติ ฯ **สีลสํยเมนา**ติ กายิกวาจสิกสํวเรน ฯ **สจฺจวเชฺชนา**ติ สจฺจวาจาย, ตสฺสา วิสุํ วจนํ โลเก ครุตรปุญฺญสมฺมตภาวโตฯ ยถา หิ ปาปธเมฺมสุ มุสาวาโท ครุ, เอวํ ปุญฺญธเมฺมสุ สจฺจวาจาฯ เตนาห ภควา ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺสา’’ติอาทิฯ **ปวตฺตี**ติ โย ‘‘กโรตี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส สนฺตาเน ผลุปฺปตฺติปจฺจยภาเวน อุปฺปตฺติฯ **สพฺพถา**ติ ‘‘กโรโต’’ติอาทินา วุเตฺตน สพฺพปฺปกาเรนฯ **กิริยเมว ปฏิกฺขิปติ,** น รญฺญา ปุฏฺฐํ สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ พฺยากโรตีติ อธิปฺปาโยฯ อิทํ อวธารณํ วิปากปฏิเกฺขปนิวตฺตนตฺถํฯ โย หิ กมฺมํ ปฏิกฺขิปติ, เตน อตฺถโต วิปาโกปิ ปฏิกฺขิโตฺต เอว นาม โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กมฺมํ ปฏิพาหเนฺตนาปี’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒)ฯ

ปฏิราชูหิ อนภิภวนียภาเวน วิเสสโต ชิตนฺติ **วิชิตํ,** อาณาปวตฺติเทโสฯ ‘‘มา มยฺหํ วิชิเต วสถา’’ติ อปสาทนา ปพฺพชิตสฺส วิเหฐนา ปพฺพาชนาติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อปสาเทตพฺพนฺติ วิเหเฐตพฺพ’’**นฺติฯ อุคฺคณฺหนํ เตน วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘เอวเมต’’นฺติ อุปธารณํ สลฺลกฺขณํ, นิกุชฺชนํ ตสฺส อทฺธนิยภาวาปาทนวเสน จิเตฺตน สนฺธารณํฯ ตทุภยํ ปฏิกฺขิปโนฺต อาห **‘‘อนุคฺคณฺหโนฺต อนิกุชฺชโนฺต’’**ติฯ เตนาห **‘‘สารวเสน อคฺคณฺหโนฺต’’**ติอาทิฯ

มกฺขลิโคสาลวาทวณฺณนา

๑๖๘. **อุภเยนา**ติ เหตุปจฺจยปฏิเสธนวจเนนฯ **สํกิเลสปจฺจย**นฺติ สํกิลิสฺสนสฺส มลีนภาวสฺส การณํฯ **วิสุทฺธิปจฺจย**นฺติ สงฺกิเลสโต วิสุทฺธิยา โวทานสฺส การณํฯ **อตฺตกาโร**ติ เตน เตน สเตฺตน อตฺตนา กาตพฺพกมฺมํ อตฺตนา นิปฺผาเทตพฺพปโยโคฯ **ปรการ**นฺติ ปรสฺส วาหสา อิชฺฌนกปโยชนํฯ เตนาห **‘‘เยนา’’**ติอาทิฯ **มหาสตฺต**นฺติ อนฺติมภวิกํ มหาโพธิสตฺตํ, ปเจฺจกโพธิสตฺตสฺสปิ เอเตฺถว สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **มนุสฺสโสภคฺยต**นฺติ มนุเสฺสสุ สุภคภาวํฯ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ กมฺมวาทสฺส กิริยวาทสฺส ปฏิกฺขิปเนน ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปาก’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๔.๒๓๒) นยปฺปวเตฺต **ชินจเกฺก ปหารํ เทติ นามฯ นตฺถิ ปุริสกาเร**ติ ยถาวุตฺตอตฺตการปรการาภาวโต เอว สตฺตานํ ปจฺจตฺตปุริสกาโร นาม โกจิ นตฺถีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘เยนา’’**ติอาทิฯ **นตฺถิ พล**นฺติ สตฺตานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกนิพฺพานสมฺปตฺติอาวหํ พลํ นาม กิญฺจิ นตฺถิฯ เตนาห **‘‘ยมฺหี’’**ติอาทิฯ นิทสฺสนมตฺตเมฺจตํ, สํกิเลสิกมฺปิ จายํ พลํ ปฏิกฺขิปเตวฯ ยทิ วีริยาทีนิ ปุริสการเววจนานิ, กสฺมา วิสุํ คหณนฺติ อาห **‘‘อิทํ โน วีริเยนา’’**ติอาทิฯ สทฺทตฺถโต ปน ตสฺสา ตสฺสา กิริยาย อุสฺสนฺนเฏฺฐน **พลํฯ** สูรวีรภาวาวหเฏฺฐน **วีริยํฯ** ตเทว ทพฺพํหภาวโต, โปริสธุรํ วหเนฺตน ปวเตฺตตพฺพโต จ **ปุริสถาโมฯ** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนปฺปวตฺติยา **ปุริสปรกฺกโม**ติ วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ

สตฺตโยคโต รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย **สตฺตาฯ** ปาณนโต อสฺสสนปสฺสสนวเสน ปวตฺติยา **ปาณาฯ** เต ปน โส เอกินฺทฺริยาทิวเสน วิภชิตฺวา วทตีติ อาห **‘‘เอกินฺทฺริโย’’**ติอาทิฯ อณฺฑโกสาทีสุ ภวนโต **‘‘ภูตา’’**ติ วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘อณฺฑโกส...เป.... วทตี’’**ติ ฯ ชีวนโต

ปาณํ ธาเรนฺตา วิย วฑฺฒนฺโต **ชีวาฯ** เตนาห **“สาลิยวา”**ติอาทิฯ นตฺถิ เอเตสํ สํกิเลสวิสุทฺธีสุ วโสติ **อวสาฯ** นตฺถิ เนสํ พลํ วีริยํ จาติ **อพลา อวีริยาฯ นิยตา**ติ อเจฺฉชฺชสุตฺตาวุตาเภชฺชมณิโน วิย นิยตปฺปวตฺติตาย คติชาติพนฺธาปวคฺควเสน นิยาโมฯ **ตตฺถ ตตฺถ คมน**นฺติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตาสุ ตาสุ คตีสุ อุปคมนํ สมวาเยน สมาคโมฯ **สภาโวเยวา**ติ ยถา กณฺฏกสฺส ติขิณตา, กปิตฺถผลานํ ปริมณฺฑลตา, มิคปกฺขีนํ วิจิตฺตาการตา, เอวํ สพฺพสฺสาปิ โลกสฺส เหตุปจฺจเยน วินา ตถา ตถา ปริณาโม อยํ สภาโว เอว อกิตฺติโมเยวฯ เตนาห **“เยน หี”**ติอาทิฯ ฉฬาภิชาติโย ปรโต วิตฺถารียนฺติฯ **“สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตี”**ติ วทโนฺต อทุกฺขมสุขภูมิ สเพฺพน สพฺพํ น ชานาตีติ อุลฺลิงฺคโนฺต **“อญฺญา อทุกฺขมสุขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสตี”**ติ อาหฯ

ปมุขโยนีนนฺติ มนุสฺสติรจฺฉานาทีสุ ขตฺติยพฺราหฺมณาทิสีหพฺยคฺฆาทิวเสน ปธานโยนีนํฯ **สฏฺฐิสตานี**ติ ฉสหสฺสานิฯ ‘‘ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี’’ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนํ **“ปญฺจกมฺมสตานิ จา”**ติฯ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา ‘‘เกวลํ ตกฺกมตฺตเกน นิรตฺถกํ ทิฏฺฐึ ทีเปตี’’ติ อิมเมวตฺถํ อติทิสติฯ เอตฺถ จ **“ตกฺกมตฺตเกนา”**ติ อิมินา ยสฺมา ตกฺกิกา นิรงฺกุสตาย ปริกปฺปนสฺส ยํ กิญฺจิ อตฺตโน ปริกปฺปิตํ สารโต มญฺญมานา ตเถว อภินิวิสฺส ตกฺกทิฏฺฐิคาหํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา น เตสํ ทิฏฺฐิวตฺถุสฺมึ วิญฺญูหิ วิจารณา กาตพฺพาติ ทเสฺสติฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ เต หิ ‘‘ปญฺจ กมฺมานีติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายา อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ‘ปญฺจ กมฺมานี’ติ ปญฺญาเปนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **กมฺมนฺติ ลทฺธี**ติ โอฬาริกภาวโต ปริปุณฺณกมฺมนฺติ ลทฺธิฯ **มโนกมฺมํ** อโนฬาริกตฺตา **อุปฑฺฒกมฺม**นฺติ ลทฺธีติ โยชนาฯ **ทฺวฏฺฐิปฏิปทา**ติ ‘‘ทฺวาสฏฺฐิปฏิปทา’’ติ วตฺตเพฺพ สภาวนิรุตฺตึ อชานโนฺต ‘‘ทฺวฏฺฐิปฏิปทา’’ติ วทติฯ **เอกสฺมึ กเปฺป**ติ เอกสฺมึ มหากเปฺป, ตตฺถาปิ จ วิวฏฺฏฏฺฐายีสญฺญิเต เอกสฺมึ อสเงฺขฺยเยฺยกเปฺปฯ

อุรเพฺภ หนนฺตีติ **โอรพฺภิกาฯ** เอวํ **สูกริกา**ทโย เวทิตพฺพาฯ **ลุทฺทา**ติ อเญฺญปิ เย เกจิ มาควิกเนสาทาฯ เต ปาปกมฺมปสุตตาย **“กณฺหาภิชาตีติ วทติฯ ภิกฺขู”**ติ พุทฺธสาสเน ภิกฺขูฯ **เต กิร** ‘‘สณฺฑาสคา ปริภุญฺชนฺตี’’ติ อธิปฺปาเยน **“จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺตี”**ติ วทติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ‘‘เต ปณีตปณีเต ปจฺจเย ปฏิเสวนฺตี’’ติ ตสฺส มิจฺฉาคาโห, ตสฺมา ญายลทฺเธปิ ปจฺจเย ภุญฺชมานา อาชีวกสมยสฺส วิโลมคาหิตาย ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ นามาติ วทตีติ อปเรฯ **เอเก ปพฺพชิตา,** เย สวิเสสํ อตฺตกิลมถานุโยคํ อนุยุตฺตาฯ ตถา หิ เต กณฺฏเก วตฺตนฺตา วิย โหนฺตีติ **“กณฺฏกวุตฺติกา”**ติ วุตฺตาฯ ฐตฺวา ภุญฺชนนหานปฏิเกฺขปาทิวตสมาโยเคน **ปณฺฑรตรา** ฯ **“อเจลกสาวกา”**ติ อาชีวกสาวเก วทติฯ **เต กิร** อาชีวกลทฺธิยา วิสุทฺธจิตฺตตาย นิคเณฺฐหิปิ **ปณฺฑรตราฯ** นนฺทาทโย หิ ตถารูปํ อาชีวกปฏิปตฺตึ อุกฺกํสํ ปาเปตฺวา ฐิตาฯ ตสฺมา นิคเณฺฐหิ อาชีวกสาวเกหิ จ ปณฺฑรตรา ปรมสุกฺกาภิชาตีติ อยํ ตสฺส ลทฺธิฯ

ปุริสภูมิโยติ ปธานปุคฺคเลน นิเทฺทโสฯ อิตฺถีนมฺปิ ตา ภูมิโย อิจฺฉเนฺตวฯ **“ภิกฺขุ จ ปนฺนโก”**ติอาทิ เตสํ ปาฬิเยวฯ ตตฺถ **ปนฺนโก**ติ ภิกฺขาย วิจรณโก, เตสํ วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปนฺนโกฯ **ชิโน**ติ ชิโณฺณ ชราวเสน หีนธาตุโก, อตฺตโน วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปกฺขํ ชินิตฺวา ฐิโตฯ โส กิร ตถาภูโต ธมฺมมฺปิ กสฺสจิ น กเถสิฯ เตนาห **“น กิญฺจิ อาหา”**ติฯ โอฏฺฐวทนาทิวิปฺปกาเร กเตปิ ขมนวเสน น กิญฺจิ วทตีติปิ วทนฺติฯ **อลาภิ**นฺติ ‘‘โส น กุมฺภิมุขา ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๙๔) นเยน วุตฺตอลาภเหตุสมาโยเคน อลาภึ, ตโตเยว ชิฆจฺฉาทุพฺพลปเรตตาย สยนปรายนํ **“สมณํ ปนฺนภูมี”**ติ วทติฯ

อาชีววุตฺติสตานีติ สตฺตานํ อาชีวภูตานิ ชีวิกาวุตฺติสตานิฯ **ปสุ**คฺคหเณน เอฬกชาติ คหิตา, มิคคฺคหเณน รุรุควยาทิสพฺพมิคชาติฯ **พหู เทวา**ติ จาตุมหาราชิกาทิพฺรหฺมกายิกา ทิวเสน, เตสํ อนฺตรเภทวเสน พหู เทวาฯ ตตฺถ จาตุมหาราชิกานํ เอกจฺจเภโท มหาสมยสุตฺตวเสน (ที. นิ. ๒.๓๓๑) ทีเปตพฺโพฯ **มนุสฺสาปิ อนนฺตา**ติ ทีปเทสกุลวํสาชีวาทิวิภาควเสน มนุสฺสาปิ อนนฺตเภทาฯ ปิสาจา เอว **เปสาจาฯ** เต อปรเปตาทโย **มหนฺตมหนฺตาฯ** ฉทฺทนฺตทหมนฺทากินิโย กุวาฬิยมุจลินฺทนาเมน วทติฯ

ปวุฏาติ ปพฺพคณฺฐิกาฯ **ปณฺฑิโตปิ ...เป.... อุทฺธํ น คจฺฉติ,** กสฺมา? สตฺตานํ สํสรณกาลสฺส นิยตภาวโตฯ **อปริปกฺกํ** สํสรณนิมิตฺตํ สีลาทินา **ปริปาเจติ นาม** สีฆํเยว วิสุทฺธิปฺปตฺติยาฯ **ปริปกฺกํ** กมฺมํ **ผุสฺส ผุสฺส** ปตฺวา ปตฺวา กาเลน ปริปกฺกภาวานาปาทเนน **พฺยนฺติํ กโรติ นามฯ**

สุตฺตคุเฬติ สุตฺตวฏฺฏิยํฯ **“นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี”**ติ อุปมาย สตฺตานํ สํสาโร อนุกฺกเมน ขียเตว, น ตสฺส วฑฺฒตีติ ทเสฺสติ ปริจฺฉินฺนรูปตฺตาฯ

อชิตเกสกมฺพลวาทวณฺณนา

๑๗๑. **ทินฺนนฺ**ติ เทยฺยธมฺมสีเสน ทานํ วุตฺตนฺติ อาห **“ทินฺนสฺส ผลาภาวํ วทตี”**ติ, ทินฺนํ ปน อนฺนาทิวตฺถุํ กถํ ปฏิกฺขิปติฯ เอเสว นโย **ยิฏฺฐํ หุตนฺ**ติ เอตฺถาปิฯ **มหายาโค**ติ สพฺพสาธารณํ มหาทานํฯ **ปาหุนกสกฺกาโร**ติ ปาหุนภาเวน กาตพฺพสกฺกาโรฯ **ผลนฺ**ติ อานิสํสผลํ, นิสฺสนฺทผลญฺจฯ **วิปาโก**ติ สทิสผลํฯ **ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถี**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธพฺพ อยํ โลโก น โหติฯ **อิธโลเก ฐิตสฺสาปิ ปรโลโก นตฺถี**ติ อิธโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธพฺพ ปรโลโก น โหติฯ ตตฺถ การณมาห **“สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตี”**ติฯ อิเม สตฺตา ยตฺถ ยตฺถ ภเว, โยนิอาทีสุ จ ฐิตา ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺติ นิรุทยวินาสวเสน วินสฺสนฺติฯ **ผลาภาววเสนา**ติ มาตาปิตูสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลสฺส อภาววเสน ‘‘นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปิตา’’ติ วทติ, น มาตาปิตูนํ, นาปิ เตสุ อิทานิ กยิรมานสกฺการสกฺการานํ อภาววเสน เตสํ โลกปจฺจกฺขตฺตาฯ ปุพฺพุฬกสฺส วิย อิเมสํ สตฺตานํ อุปฺปาโท นาม เกวโล, น จวิตฺวา อาคมนปุพฺพโกติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทตี”**ติฯ สมเณน นาม ยาถาวโต ชานเนฺตน กสฺสจิ กิญฺจิ อกเถตฺวา สญฺญเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา อาโหปุริสิกา นาม สิยาฯ กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสติ? ตถา จ อตฺตโน สมฺปาทนสฺส กสฺสจิ อวสฺสโย เอว น สิยา ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนโตติ อาห **“เย อิมญฺจ...เป.... ปเวเทนฺตี”**ติฯ

จตูสุ มหาภูเตสุ นิยุโตฺตติ **จาตุมหาภูติโกฯ** ยถา ปน มตฺติกาย นิพฺพตฺตํ ภาชนํ มตฺติกามยํ, เอวํ อยํ จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพโตฺตติ อาห **“จตุมหาภูตมโย”**ติฯ **อชฺฌตฺติกปถวีธาตู**ติ สตฺตสนฺตานคตา ปถวีธาตุฯ **พาหิรปถวีธาตุ**นฺติ พหิทฺธา มหาปถวิํฯ **อุปคจฺฉตี**ติ พาหิรปถวิกายโต ตเทกเทสภูตา ปถวี อาคนฺตฺวา อชฺฌตฺติกภาวปฺปตฺติยา สตฺตภาเวน สณฺฐิตา อิทานิ ฆฏาทิคตปถวี วิย ตเมว พาหิรปถวิกายํ อุเปติ อุปคจฺฉติ สพฺพโส เตน นิพฺพิเสสตํ เอกีภาวเมว คจฺฉติฯ **อาปาทีสุปิ เอเสว นโย**ติ เอตฺถ ปชฺชุเนฺนน มหาสมุทฺทโต คหิตอาโป วิย วโสฺสทกภาเวน ปุนปิ มหาสมุทฺทเมว, สูริยรสฺมิโต คหิตํ อินฺทคฺคิสงฺขาตเตโช วิย ปุน สูริยรสฺมิํ, มหาวายุขนฺธโต นิคฺคตมหาวาโต วิย ตเมว วายุขนฺธํ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ ทิฏฺฐิคติกสฺส อธิปฺปาโยฯ **มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติ** เตสํ วิสยาภาวาติ วทนฺติฯ วิสยิคฺคหเณน หิ วิสยาปิ คหิตา เอว โหนฺตีติฯ **คุณาคุณปทานี**ติ คุณโทสโกฏฺฐาสาฯ

สรีรเมว ปทานีติ อธิเปฺปตํ สรีเรน ตํตํกิริยาย ปชฺชิตพฺพโตฯ ทพฺพนฺติ มุยฺหนฺตีติ ทตฺตู, มูฬฺหปุคฺคลาฯ เตหิ **ทตฺตูหิ** พาลมนุเสฺสหิฯ ''ปรโลโก อตฺถี''ติ มติ เยสํ, เต อตฺถิกา, เตสํ วาโทติ อตฺถิกวาโท, ตํ **อตฺถิกวาทํ**ฯ

กมฺมํ ปฏิพาหติ อกิริยวาทิภาวโตฯ **วิปากํ ปฏิพาหติ** สเพฺพน สพฺพํ อายตึ อุปฺปตฺติยา ปฏิกฺขิปนโตฯ **อุภยํ ปฏิพาหติ** สพฺพโส เหตุปฏิพาหเนเนว ผลสฺสปิ ปฏิกฺขิตฺตตฺตาฯ อุภยนฺติ หิ กมฺมํ วิปากญฺจาติ อุภยํฯ โส หิ ''อเหตู อปฺปจฺจยา สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ, วิสุชฺฌนฺติ จา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๑๐๐, ๒๒๗; สํ. นิ. ๓.๒๑๒) วทโนฺต กมฺมสฺส วิย วิปากสฺสาปิ สํกิเลสวิสุทฺธีนํ ปจฺจยตฺตาภาววจนโต ตทุภยํ ปฏิพาหติ นามฯ **วิปาโก ปฏิพาหิโต โหติ** อสติ กเมฺม วิปากาภาวโตฯ **กมฺมํ ปฏิพาหิตํ โหติ** อสติ วิปาเก กมฺมสฺส นิรตฺถกภาวาปตฺติโตฯ **อตฺถโต**ติ สรูเปนฯ **อุภยปฺปฏิพาหกา**ติ วิสุํ วิสุํ ตํตํทิฏฺฐิทีปกภาเวน ปาฬิยํ อาคตาปิ ปเจฺจกํ ติวิธทิฏฺฐิกา เอว อุภยปฏิพาหกตฺตาฯ อุภยปฺปฏิพาหกาติ หิ เหตุวจนํฯ **''อเหตุกวาทา เจวา''**ติอาทิ ปฏิญฺญาวจนํฯ โย หิ วิปากปฏิพาหเนน นตฺถิกทิฏฺฐิโก อุเจฺฉทวาที, โส อตฺถโต กมฺมปฏิพาหเนน อกิริยทิฏฺฐิโก, อุภยปฏิพาหเนน อเหตุกทิฏฺฐิโก จ โหติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

สชฺฌายนฺตีติ ตํ ทิฏฺฐิทีปกํ คนฺถํ อุคฺคเหตฺวา ปฐนฺติฯ **วีมํสนฺตี**ติ ตสฺส อตฺถํ วิจาเรนฺติฯ **''เตส''**นฺติอาทิ วีมํสนาการทสฺสนํฯ **ตสฺมิํ อารมฺมเณ**ติ ยถาปริกปฺปิตกมฺมผลาภาวาทิเก ''กโรโต น กรียติ ปาป''นฺติ อาทินยปฺปวตฺตาย ลทฺธิยา อารมฺมเณฯ **มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐตี**ติ ''กโรโต น กรียติ ปาป''นฺติอาทิวเสน อนุสฺสวูปลทฺเธ อเตฺถ ตทาการปริวิตกฺกเนหิ สวิคฺคเห วิย สรูปโต จิตฺตสฺส ปจฺจุปฏฺฐิเต จิรกาลปริจเยน เอวเมตนฺติ นิชฺฌานกฺขมภาวูปคมเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยา ตถาคหิเต ปุนปฺปุนํ ตเถว อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส มิจฺฉาวิตเกฺกน สมาทิยมานา มิจฺฉาวายามูปตฺถมฺภิตา อตํสภาวํ ''ตํสภาว''นฺติ คณฺหนฺตี มิจฺฉาสตีติ ลทฺธนามา ตํลทฺธิสหคตา ตณฺหา สนฺติฏฺฐติฯ **จิตฺตํ เอกคฺคํ โหตี**ติ ยถาสกํ วิตกฺกาทิปจฺจยลาเภน ตสฺมิํ อารมฺมเณ อวฏฺฐิตตาย อเนกคฺคตํ ปหาย เอกคฺคํ อปฺปิตํ วิย โหติฯ จิตฺตสีเสน มิจฺฉาสมาธิ เอว วุโตฺตฯ โสปิ หิ ปจฺจยวิเสเสหิ ลทฺธภาวนาพโล อีทิเส ฐาเน สมาธานปติรูปกิจฺจกโรเยว, วาฬวิชฺฌนาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ชวนานิ ชวนฺตี**ติ อเนกกฺขตฺตุํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสุ ชวนวาเรสุ ปวเตฺตสุ สพฺพปจฺฉิเม ชวนวาเร สตฺต ชวนานิ ชวนฺติฯ **ปฐเม ชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติฯ ตถา ทุติยาทีสู**ติ ธมฺมสภาวทสฺสนมตฺตเมตํ, น ปน ตสฺมิํ ขเณ เตสํ ติกิจฺฉา เกนจิ สกฺกา กาตุํฯ

ตตฺถาติ เตสุ ตีสุ มิจฺฉาทสฺสเนสุฯ **โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมตี**ติ ยสฺส เอกสฺมิํเยว อภินิเวโส อาเสวนา จ ปวตฺตา, โส เอกเมว ทสฺสนํ โอกฺกมติฯ ยสฺส ปน ทฺวีสุ ตีสุปิ วา อภินิเวโส อาเสวนา จ ปวตฺตา, โส เทฺว ตีณิปิ โอกฺกมติ, เอเตน ยา ปุเพฺพ อุภยปฏิพาหกตามุเขน ทีปิตา อตฺถสิทฺธา สพฺพทิฏฺฐิกตา, สา ปุพฺพภาคิยาฯ ยา ปน มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกนฺติภูตา, สา ยถาสกํ ปจฺจยสมุทาคมสิทฺธิโต ภินฺนารมฺมณานํ วิย วิเสสาธิคมานํ เอกชฺฌํ อนุปฺปตฺติยา อสงฺกิณฺณา เอวาติ ทเสฺสติฯ **''เอกสฺมิํ โอกฺกเนฺตปี''**ติอาทินา ติสฺสนฺนมฺปิ ทิฏฺฐีนํ สมานพลตํ สมานผลตญฺจ ทเสฺสติฯ ตสฺมา ติโสฺสปิ เจตา เอกสฺส อุปฺปนฺนา อโพฺพกิณฺณา เอว, เอกาย วิปาเก ทิเนฺน อิตรา อนุพลปฺปทายิกาโย โหนฺติฯ **''วฏฺฏขาณุ นาเมสา''**ติ อิทํ วจนํ เนยฺยตฺถํ, น นีตตฺถํฯ ตถา หิ **ปปญฺจสูทนิยํ** ''กิํ ปเนส เอกสฺมิํเยว อตฺตภาเว นิยโต โหติ, อุทาหุ อญฺญสฺมิํ ปีติ? เอกสฺมิํเยว นิยโต, อาเสวนวเสน ปน ภวนฺตเรปิ ตํ ตํ ทิฏฺฐิํ โรเจติเยวา''ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๒๙) วุตฺตํฯ อกุสลญฺหิ นาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํ, น กุสลํ วิย สพลํ มหา

พลํฯ ตสฺมา ‘‘เอกสฺมึเยว อตฺตภาเว นิยโต’’ติ วุตฺตํฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย มิจฺฉตฺตนิยาโมปิ อจฺจนฺติโก สิยา, น จ อจฺจนฺติโกฯ ยทิ เอวํ วฏฺฏขาณุโชตนา กถนฺติ อาห ‘‘อาเสวนวเสน ปนา’’ติอาทิฯ ตสฺมา ยถา ‘‘สกึ นิมุคฺคิปิ นิมุคฺโค เอว พาโล’’ติ วุตฺตํ, เอวํ วฏฺฏขาณุโชตนาฯ ยาทิเส หิ ปจฺจเย ปฏิจฺจ อยํ ตํ ตํ ทสฺสนํ โอกฺกนฺโต ปุน กทาจิ ตปฺปฏิปกฺเข ปจฺจเย ปฏิจฺจ ตโต สีสุกฺขิปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา **‘‘เยภุเยฺยน หิ เอวรูปสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอวํ สํสารขาณุภาวสฺสปิ ปจฺจโย อปณฺณกชาโต, ตสฺมาฯ **ภูติกาโม**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ วเสน อตฺตโน คุเณหิ วฑฺฒิกาโมฯ

ปกุธกจฺจายนวาทวณฺณนา

๑๗๔. **อกตา**ติ สเมน วิสเมน วา เกนจิ เหตุนา น กตา น วิหิตาฯ กตวิโธ กรณวิธิ นตฺถิ เอเตสนฺติ **อกตวิธานา** ฯ ปททฺวเยนาปิ โลเก เกนจิ เหตุปจฺจเยน เนสํ อนิพฺพตฺตนภาวํ ทเสฺสติฯ **อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา**ติ กสฺสจิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส เทวสฺส , อิสฺสราทิโน วา อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาปิตา** กสฺสจิ อนิมฺมาปิตาฯ **วุตฺตตฺถเมวา**ติ พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐) วุตฺตตฺถเมวฯ **วญฺฌา**ติ วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย อผลา, กสฺสจิ อชนกาติ อโตฺถ, เอเตน ปถวิกายาทีนํ รูปาทิชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ รูปสทฺทาทโย หิ ปถวิกายาทีหิ อปฺปฏิพทฺธวุตฺติกาติ ตสฺส ลทฺธิฯ ปพฺพตกูฏํ วิย ฐิตาติ **กูฏฏฺฐา,** ยถา ปพฺพตกูฏํ เกนจิ อนิพฺพตฺติตํ, กสฺสจิ จ อนิพฺพตฺตกํ, เอวเมเต ปีติ อธิปฺปาโยฯ ยมิทํ ‘‘พีชโต องฺกุราทิ ชายตี’’ติ วุจฺจติ, ตํ วิชฺชมานเมว ตโต นิกฺขมติ, น อวิชฺชมานํ, อญฺญถา อญฺญโตปิ อญฺญสฺส อุปลทฺธิ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **ฐิตตฺตา**ติ นิพฺพิการาภาเวน ฐิตตฺตาฯ **น จลนฺตี**ติ วิการํ นาปชฺชนฺติฯ วิการาภาวโต หิ เตสํ สตฺตนฺนํ กายานํ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตตาฯ อนิญฺชนญฺจ อตฺตโน ปกติยา อวฏฺฐานเมวฯ เตนาห **‘‘น วิปริณมนฺตี’’**ติฯ อวิปริณามธมฺมตฺตา เอว หิ เต อญฺญมญฺญํ น พฺยาพาเธนฺติฯ สติ หิ วิการํ อาปาเทตพฺพตาย พฺยาพาธกตาปิ สิยา, ตถา อนุคฺคเหตพฺพตาย อนุคฺคาหกตาติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **นาล**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปถวี เอว** กาเยกเทสตฺตา **ปถวิกาโยฯ** ชีวสตฺตมานํ กายานํ นิจฺจตาย นิพฺพิการภาวโต น หนฺตพฺพตา, น ฆาเตตพฺพตา จาติ เนว โกจิ หนฺตา วา ฆาเตตา วา, เตเนวาห **‘‘สตฺตนฺนํ เตฺวว กายาน’’**นฺติอาทิฯ ยทิ โกจิ หนฺตา นตฺถิ, กถํ สตฺถปฺปหาโรติ อาห **‘‘ยถา มุคฺคราสิ อาทีสู’’**ติอาทิฯ **เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหติฯ** หนนฆาตนาทิ ปน ปรมตฺถโต นเตฺถว กายานํ อวิโกปนียภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

นิคณฺฐนาฏปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๗. จตฺตาโร ยามา ภาคา จตุยามา, จตุยามา เอว จาตุยามา, ภาคโตฺถ หิ อิธ ยาม-สโทฺท ยถา ‘‘รตฺติยา ปฐโม ยาโม’’ติ ฯ โส ปเนตฺถ ภาโค สํวรลกฺขโณติ อาห **‘‘จาตุยามสํวุโตติ จตุโกฏฺฐาเสน สํวเรน สํวุโต’’**ติฯ **ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทโก**ติ ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทกปริโภโคฯ **สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฺต**ติ สพฺพปฺปกาเรน สํวรลกฺขเณน สมนฺนาคโตฯ **ธุตปาโป**ติ สเพฺพน นิชฺชรลกฺขเณน ปาปวารเณน วิธุตปาโปฯ **ผุโฏฺฐ**ติ อฏฺฐนฺนมฺปิ กมฺมานํ เขปเนน โมกฺขปฺปตฺติยา กมฺมกฺขยลกฺขเณน สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฺฐ ตํ ปตฺวา ฐิโตฯ **โกฏิปฺปตฺตจิโตฺต**ติ โมกฺขาธิคเมเนว อุตฺตมมริยาทปฺปตฺตจิโตฺตฯ **ยตโตฺต**ติ กายาทีสุ อินฺทฺริเยสุ สํยเมตพฺพสฺส อภาวโต **สํยตจิโตฺตฯ สุปฺปติฏฺฐิตจิโตฺต**ติ นิเสฺสสโต สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตจิโตฺตฯ **สาสนานุโลมํ** นาม ปาปวารเณน ยุตฺตตาฯ เตนาห ‘‘ธุตปาโป’’ติอาทิฯ **อสุทฺธลทฺธิ**

ตายาติ ‘‘อตฺถิ ชีโว, โส จ สิยา นิจฺโจ, สิยา อนิจฺโจ’’ติ เอวมาทิอสุทฺธลทฺธิตาย ฯ **สพฺพา**ติ กมฺมปกติวิภาคาทิวิสยา สพฺพา นิชฺฌานกฺขนฺติโยฯ **ทิฏฺฐิเย วา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโย เอว ชาตาฯ

สญฺจยเพลฏฺฐปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๙-๑๘๑. อมราวิเกฺขเป วุตฺตนโย เอวาติ พฺรหฺมชาเล อมราวิเกฺขปวาทสํวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑-๖๓) วุตฺตนโย เอว วิเกฺขปพฺยากรณภาวโต, ตเถว เจตฺถ วิเกฺขปวาทสฺส อาคตตฺตาฯ

ปฐมสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๓. ยถา เต รุเจฺจยฺยาติ อิทานิ มยา ปุจฺฉิยมาโน อตฺโถ ยถา ตว จิตฺต โรเจยฺยฯ ฆรทาสิยา กุจฺฉิสฺมึ ชาโต **อโนฺตชาโตฯ** ธเนน กีโต **ธนกฺกีโตฯ** พนฺธคฺคาหคหิโต **กรมรานีโตฯ สามํ**ติ สยเมวฯ **ทาสพฺย**นฺติ ทาสภาวํฯ โกจิ ทาโสปิ สมาโน อลโส กมฺมํ อกโรนฺโต ‘‘กมฺมกาโร’’ติ น วุจฺจตีติ อาห **‘‘อนลโส กมฺมกรณสีโลเยวา’’**ติฯ **ปฐมเมวา**ติ อาสนฺนตรฏฺฐานูปสงฺกมนโต ปเคว ปุเรตรเมวฯ **ปจฺฉา**ติ สามิกสฺส นิปชฺชาย ปจฺฉาฯ **สยนโต อวุฏฺฐิเต**ติ รตฺติยา วิภายนเวลาย เสยฺยโต อวุฏฺฐิเตฯ **ปจฺจูสกาลโต ปฏฺฐายา**ติ อตีตาย รตฺติยา ปจฺจูสกาลโต ปฏฺฐายฯ **ยาว สามิโน รตฺตึ นิโทฺทกฺกมน**นฺติ อปราย ปโทสเวลายํ ยาว นิโทฺทกฺกมนํฯ **กึ การ**นฺติ กึ กรณียํ, กึการภาวโต ปุจฺฉิตฺวา กาตพฺพเวยฺยาวจฺจนฺติ อโตฺถฯ

เทโว วิยาติ อาธิปจฺจปริวาราทิสมฺปตฺติสมนฺนาคโต ปธานเทโว วิยฯ **โส วตสฺสาห**นฺติ โส วต อสฺสํ อหํฯ โส ราชา วิย อหมฺปิ ภเวยฺยํ, กถํ ปุญฺญานิ กเรยฺยํ, ยทิ ปุญฺญานิ อุฬารานิ กเรยฺยนฺติ โยชนาฯ **‘‘โส วตสฺส’สฺส’’**นฺติ ปาเฐ โส ราชา อสฺส อหํ อสฺสํ วต, ยทิ ปุญฺญานิ กเรยฺยนฺติ โยชนาฯ เตนาห **‘‘อยเมวโตฺถ’’**ติฯ **อสฺส**นฺติ อุตฺตมปุริสปฺปโยเค **อหํ**-สโทฺท อปฺปยุโตฺตปิ ปยุโตฺต เอว โหติฯ **ยาวชีวํ น สกฺขิสฺสามิ ทาตุ**นฺติ ยาวชีวํ ทานตฺถาย อุสฺสาหํ กโรนฺโตปิ ยํ ราชา เอกํ ทิวสํ เทติ , ตโต สตภาคมฺปิ ทาตุํ น สกฺขิสฺสามิฯ ตสฺมา ปพฺพชิสฺสามีติ ปพฺพชฺชายํ อุสฺสาหํ กตฺวาติ โยชนาฯ

กาเยน สํวุโตติ กาเยน สํวริตพฺพํ กายทฺวาเรน ปวตฺตนกํ ปาปธมฺมํ สํวริตฺวา วิหเรยฺยาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘กาเยน ปิหิโต หุตฺวา’’**ติอาทิฯ **ฆาสจฺฉาทเนน ปรมตายา**ติ ฆาสจฺฉาทนปริเยสเน สเลฺลขวเสน ปรมตาย, อุกฺกฏฺฐภาเว สณฺฐิโต ฆาสจฺฉาทนเมว วา ปรมํ ปรา โกฏิ เอตสฺส, น ตโต ปรํ กิญฺจิ อามิสชาตํ ปริเยสติ ปจฺจาสีสติ จาติ ฆาสจฺฉาทนปรโม, ตพฺภาโว ฆาสจฺฉาทนปรมตา, ตสฺสา **ฆาสจฺฉาทนปรมตายฯ วิเวกฏฺฐกายาน**นฺติ คณสงฺคณิกโต ปวิวิเตฺต ฐิตกายานํฯ **เนกฺขมฺมาภิรตาน**นฺติ ฌานาภิรตานํฯ ตาย เอว ฌานาภิรติยา ปรมํ อุตฺตมํ โวทานํ วิสุทฺธึ ปตฺตตาย **ปรมโวทานปฺปตฺตานํฯ** กิเลสูปธิอภิสงฺขารูปธีนํ อจฺจนฺตวิคเมน **นิรุปธีนํฯ วิสงฺขารคตาน**นฺติ อธิคตนิพฺพานานํฯ เอตฺถ จ ปฐโม วิเวโก อิตเรหิ ทฺวีหิ วิเวเกหิ สหาปิ ปตฺตโพฺพ วินาปิ, ตถา ทุติโยฯ ตติโย ปน อิตเรหิ ทฺวีหิ สเหว ปตฺตโพฺพ, น วินาติ ทฏฺฐพฺพํฯ คเณ ชนสมาคเม สนฺนิปตนํ **คณสงฺคณิกา,** ตํ **ปหาย เอโก วิหรติ** จรติ ปุคฺคลวเสน อสหายตฺตาฯ จิเตฺต กิเลสานํ สนฺนิปตนํ **จิตฺตกิเลสสงฺคณิกา,** ตํ **ปหาย เอโก วิหรติ** กิเลสวเสน อสหายตฺตาฯ มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา, โคตฺรภุอาทีนญฺจ อารมฺมณมตฺตตฺตา น เตสํ วเสน สาติสยา นิพฺพุติสุขสมฺผุสนา, ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติวเสน สาติสยาติ อาห **‘‘ผลสมาปตฺตึ วา นิโรธสมาปตฺตึ วา ปวิสิตฺวา’’**ติฯ ผลปริโยสาโน หิ นิโรโธติฯ

๑๘๔. **อภิหริตฺวา**ติ อภิมุขีภาเวน เนตฺวาฯ ‘‘อหํ จีวราทีหิ ปโยชนํ สาเธสฺสามี’’ติ วจน เสโสฯ **สปฺปายนฺ**ติ สพฺพเคลญฺญปหรณวเสน อุปการาวหํฯ ภาวินา อนตฺถโต ปริปาลนวเสน โคปนา **รกฺขาคุตฺติฯ** ปจฺจุปฺปนฺนสฺส นิเสธวเสน **อาวรณคุตฺติฯ**

ทุติยสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๖. **กสตีติ** กสึ กโรติฯ **คหปติโก**ติ เอตฺถ ก-สทฺโท อปฺปโตฺถติ อาห **‘‘เอกเคหม เตฺต เชฏฺฐโก’’**ติ, เตน อเนกกุลเชฏฺฐกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ **กรํ กโรตี**ติ กรํ สมฺปาเทติฯ **วเฑฺฒ ตี**ติ อุปรูปริ สมฺปาทเนน วเฑฺฒติฯ เอวํ อปฺปมฺปิ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรนฺติ อยมโตฺถ ลฏฺกิโก ปมสุเตฺตน (ม. นิ. ๒.๑๕๑, ๑๕๒) ทีเปตโพฺพฯ เตนาห ‘‘เสยฺยถาปิ, อุทายิ, ปุริโส ทลิโทฺท อสฺสโก อนาฬฺหิโย, ตสฺสสฺส เอกํ อคารกํ โอลุคฺควิลุคฺคํ กากาติทายึ นปรมรูป’’นฺติ วิตฺถา โรฯ ยทิ อปฺปมฺปิ โภคํ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรํ, กสฺมา ทาสวาเร โภคคฺคหณํ น กตนฺติ อาห **‘‘ทาสวาเร ปนา’’**ติอาทิฯ ยถา จ ทาสสฺส โภคาปิ อโภคา ปรายตฺตภาวโต, เอวํ ญาตโย ปีติ ทาสวาเร ญาติปริวฏฺฏคฺคหณมฺปิ น กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปณีตตรสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๙. **เอวรูปาห**ีติ ยถาวุตฺตทาสกสฺสกูปมาสทิสาหิ อุปมาหิ สามญฺญผลํ ทีเปตุํ ปโห ติ ภควา สกลมฺปิ รตฺตินฺทิวํ ตโต ภิโยฺยปิ อนนฺตปฏิภานตาย วิจิตฺตนยเทสนภาวโตฯ **ตถา ปี**ติ สติปิ เทสนาย อุตฺตรุตฺตราธิกนานานยวิจิตฺตภาเวฯ

เอกตฺถเมตํ ปทํ สาธุสทฺทเสฺสว ก-กาเรน วฑฺฒิตฺวา วุตฺตตฺตา, เตเนว **สาธุก**-สทฺทสฺส อตฺถํ วทเนฺตน อตฺถุทฺธารวเสน **สาธุ**-สโทฺท อุทาหโฏฯ **อายาจเน**ติ อภิมุขยาจเน, อภิปตฺถ นายนฺติ อโตฺถ ฯ **สมฺปฏิจฺฉเน**ติ ปฏิคฺคณฺหเน ฯ **สมฺปหํสเน**ติ สํวิชฺชมานคุณวเสน หํสเน โต สเน, อุทคฺคตากรเณติ อโตฺถฯ **ธมฺมรุจี**ติ ปุญฺญกาโมฯ **ปญฺญาณวา**ติ ปญฺญวาฯ **อทฺทุ โพฺภ**ติ อทูสโก, อนุปฆาตโกติ อโตฺถฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ สามญฺญผเลปิฯ **อยํ** สาธุ-สโทฺทฯ **ทฬฺหีกเมฺม**ติ สกฺกจฺจ กิริยายํฯ **อาณตฺติยนฺ**ติ อาณาปเนฯ ‘‘สุโณหิ สาธุกํ มนสิ กโรหี’’ติ หิ วุเตฺต สาธุก-สเทฺทน สวนมนสิการานํ สกฺกจฺจกิริยา วิย ตทาณาปนมฺปิ โชติตํ โหติ, อายา จนตฺถตา วิย จสฺส อาณาปนตฺถตา เวทิตพฺพาฯ **สุนฺทเรปี**ติ สุนฺทรเตฺถปิฯ อิทานิ ยถาวุเตฺตน สาธุก-สทฺทสฺส อตฺถตฺตเยน ปกาสิตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘ทฬฺหีกมฺมเตฺถน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

มนสิ กโรหีติ เอตฺถ มนสิกาโร น อารมฺมณปฏิปาทนลกฺขโณ, อถ โข วีถิปฏิปาทนชวน ปฏิปาทนมนสิการปุพฺพกํ จิเตฺต ฐปนลกฺขโณติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อาวชฺชา’’**ติอาทิมาหฯ **โสติ นฺทฺริยวิเกฺขปวารณํ** สวเน นิโยชนวเสน กิริยนฺตรปฏิเสธนภาวโต, โสตํ โอทหาติ อโตฺถฯ **มนินฺทฺริยวิเกฺขปวารณํ** อญฺญจินฺตาปฏิเสธนโตฯ **พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ** ‘‘สาธุ ก’’นฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ ปจฺฉิมสฺส อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหวารเณปิ เอเสว นโยฯ **ธารณูป ปริกฺขาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน ตุลนตีรณาทิเก, ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิเธ จ สงฺคณฺหาติฯ **สพฺยญฺช โน**ติ เอตฺถ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ, สภาวนิรุตฺติฯ สห พฺยญฺชเนนาติ สพฺยญฺชโน, พฺยญฺชนสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **สาโตฺถ**ติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อนุธาตพฺพโต อโตฺถ, จตุปาริสุทฺธิสีลาทิโก ฯ เตน สห อเตฺถนาติ สาโตฺถ, อตฺถสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **ธมฺม คมฺภีโร**ติอาทีสุ **ธโมฺม** นาม ตนฺติฯ **เทสนา** นาม ตสฺสา มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เท สนาฯ **อโตฺถ** นาม ตนฺติยา อโตฺถฯ **ปฏิเวโธ** นาม ตนฺติยา, ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ ยสฺมา เจเต ธมฺมเทสนา อตฺถปฺปฏิเวธา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาหา,

อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คมฺภีราฯ เตน วุตฺตํ **“ยสฺมา อยํ ธมฺโม...เป.... สาธุกํ มนสิ กโรหี”**ติฯ เอตฺถ จ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ, เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย ทุโกฺขคาหตา, ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย, ญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ **เทสนํ** นาม อุทฺทิสนํ, ตสฺส นิทฺทิสนํ **ภาสน**นฺติ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **“วิตฺถารโต ภาสิสฺสามี”**ติฯ ปริพฺยตฺตํ กถนญฺหิ ภาสนํ, เตนาห **“เทเสสฺสามีติ...เป.... วิตฺถารทีปน”**นฺติฯ

ยถาวุตฺตมตฺถํ สุตฺตปเทน สมเตฺถตุํ **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สาฬิกายิว นิโคฺฆโส**ติ สาฬิกาย อาลาโป วิย มธุโร กณฺณสุโข เปมนีโยฯ **ปฏิภาน**นฺติ สโทฺทฯ **อุทีรยี**ติ อุจฺจารียติ, วุจฺจติ วาฯ

เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาโตติ เอวํ ‘‘สุโณหิ สาธุกํ มนสิ กโรหิ ภาสิสฺสามี’’ติ วุเตฺต ‘‘น กิร ภควา สเงฺขเปเนว เทเสสฺสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสิสฺสตี’’ติ สญฺชาตุสฺสาโห หฏฺฐตุโฏฺฐ หุตฺวาฯ

๑๙๐. **“อิธา”**ติ อิมินา วุจฺจมานํ อธิกรณํ ตถาคตสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“เทสาปเทเส นิปาโต”**ติฯ **“สฺวาย”**นฺติ สามญฺญโต อิธสทฺทมตฺตํ คณฺหาติ, น ยถาวิเสสิตพฺพํ อิธ-สทฺทํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กตฺถจิ ปทปูรณมเตฺตเมวา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐)ฯ **โลกํ อุปาทาย วุจฺจติ** โลก-สเทฺทน สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตตฺตา ฯ เสสปทฺทวเย ปน ปทนฺตรสนฺนิธานมเตฺตน ตํ ตํ อุปาทาย วุตฺตตา ทฏฺฐพฺพาฯ **อิธ ตถาคโต โลเก**ติ หิ ชาติเขตฺตํ, ตตฺถาปิ อยํ จกฺกวาโฬ ‘‘โลโก’’ติ อธิเปฺปโตฯ **สมโณ**ติ โสตาปโนฺนฯ **ทุติโย สมโณ**ติ สกทาคามีฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘กตโม จ ภิกฺขเว สมโณ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ ‘‘กตโม จ ภิกฺขเว ทุติโย สมโณ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ **โอกาส**นฺติ กญฺจิ ปเทสํฯ **อิเธว ติฏฺฐมานสฺสา**ติ อิมิสฺสา เอว อินฺทสาลคุหายํ ติฏฺฐมานสฺสฯ

ปทปูรณมตฺตเมว โอกาสาปทิสนสฺสาปิ อสมฺภวโต อตฺถนฺตรสฺส อโพธนโตฯ อรหนฺติ อาทโย สทฺทา วิตฺถาริตาติ โยชนาฯ อตฺถโต วิตฺถารณํ สทฺทมุเขเนว โหตีติ สทฺทคฺคหณํฯ ยสฺมาฯ ‘‘อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต’’ติอาทินา อุทานฏฺฐกถาทีสุ, (อุทา. อฏฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘) อรหนฺติ อาทโย วิสุทฺธิมคฺคฏีกายํ อปเรหิ ปกาเรหิ วิตฺถาริตา , ตสฺมาเตสุ วุตฺตานเยนปิ โส (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๒๙, ๑๓๐) อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถาคตสฺส สตฺตนิกายโนฺตคธตาย ‘‘อิธ ปน สตฺตโลโก อธิเปฺปโต’’ติ วตฺวา ตตฺถายํ ยสฺมิํ สตฺตนิกาเย ยสฺมิญฺจ โอกาเส อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สตฺตโลเก อุปฺปชฺชมาโนปิ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ตถาคโต น เทวโลเก อุปฺปชฺชตี”**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ **สารปฺปตฺตา**ติ กุลโภคิสฺสริยาทิวเสน สารภูตาฯ **พฺราหฺมณคหปติกา**ติ พฺรหฺมายุโปกฺขรสาติอาทิพฺราหฺมณา เจว อนาถปิณฺฑิกาทิคหปติกา จฯ

“สุชาตายา”ติอาทินา วุเตฺตสุ จตูสุ วิกเปฺปสุ ปฐโม วิกโปฺป พุทฺธภาวาย อาสนฺนตรปฏิปตฺติทสฺสนวเสน วุโตฺตฯ อาสนฺนตราย หิ ปฏิปตฺติยา ฐิโต ‘‘อุปฺปชฺชตีติ’’ วุจฺจติ อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตา, ปเคว ปฏิปตฺติยา มตฺถเก ฐิโตฯ ทุติโย พุทฺธภาวาวหปพฺพชฺชโต ปฏฺฐาย อาสนฺนปฏิปตฺติทสฺสนวเสน, ตติโย พุทฺธกรธมฺม ปาริปูริโต ปฏฺฐาย พุทฺธภาวาย ปฏิปตฺติทสฺสนวเสนฯ น หิ มหาสตฺตานํ อุปฺปตฺติภวูปปตฺติโต ปฏฺฐาย โพธิสมฺภารสมฺภรณํ นาม อตฺถิฯ จตุโตฺถ พุทฺธกรธมฺมสมารมฺภโต ปฏฺฐายฯ โพธิยา นิยตภาวปฺปตฺติโต ปภุติ หิ

วิญฺญูหิ ‘‘พุโทฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติ วตฺตุํ สกฺกา อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตาฯ ยถา ปน สนฺทนฺติ นทิโยติ สนฺทนกิริยาย อวิเจฺฉทมุปาทาย วตฺตมานปฺปโยโค, เอวํ อุปฺปาทตฺถาย ปฏิปชฺชนกิริยาย อวิเจฺฉทมุปาทาย จตูสุ วิกเปฺปสุ ‘‘อุปฺปชฺชติ นามา’’ติ วุตฺตํฯ **สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาว**นฺติ จตูสุ วิกเปฺปสุ สพฺพปฐมํ วุตฺตํ ตถาคตสฺส อุปฺปนฺนตาสงฺขาตํ อตฺถิภาวํฯ เตนาห **‘‘อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถ’’**ติฯ

โส ภควาติ โย ‘‘ตถาคโต อรห’’นฺติอาทินา กิตฺติตคุโณ, โส ภควาฯ ‘‘อิมํ โลก’’นฺติ นยิทํ มหาชนสฺส สมฺมุขมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข อนวเสสํ ปริยาทายาติ ทเสฺสตุํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, เตนาห **‘‘อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสตี’’**ติฯ **ปชาตตฺตา**ติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺตตฺตาฯ **ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปาริเสสญาเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตาฯ สเทวกนฺติ จ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ **ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ ตตฺถ หิ โส ชาโต, ตํนิวาสี จฯ **พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจตฺถิก ...เป.... สมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อปจฺจตฺถิกานํ, อสมิตาพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิ วิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสโทฺทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ อาห **‘‘ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณ’’**นฺติฯ

อรูปิโน สตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺตา ทิพฺพนฺตีติ เทวาติ อิมํ นิพฺพจนํ ลภนฺตีติ อาห **‘‘สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต’’**ติฯ เตนาห ‘‘อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยต’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๑๑๗)ฯ **สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก คหิโต** ตสฺส สวิเสสํ มารสฺส วเส วตฺตนโตฯ **รูปี พฺรหฺมโลโก คหิโต** อรูปีพฺรหฺมโลกสฺส วิสุํ คหิตตฺตาฯ **จตุปริสวเสนา**ติ ขตฺติยาทิจตุปริสวเสน, อิตรา ปน จตโสฺส ปริสา สมารกาทิคฺคหเณน คหิตา เอวาติฯ **อวเสสสพฺพสตฺตโลโก** นาคครุฬาทิเภโทฯ

เอตฺตาวตา จ ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตน เตน วิเสเสน อภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ เจตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต**ติ อุกฺกํสคติวิชานเนนฯ ปญฺจสุ หิ คตีสุ เทวคติปริยาปนฺนาว เสฏฺฐา, ตตฺถาปิ อรูปิโน ทูรสมุสฺสาริตกิเลสทุกฺขตาย, สนฺตปณีตอาเนญฺชวิหารสมงฺคิตาย, อติทีฆายุกตายาติ เอวมาทีหิ วิเสเสหิ อติวิย อุกฺกฏฺฐาฯ **‘‘พฺรหฺมา มหานุภาโว’’**ติอาทิ ทสสหสฺสิยํ มหาพฺรหฺมุโน วเสน วทติฯ ‘‘อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต’’ติ หิ วุตฺตํฯ **อนุตฺตร**นฺติ เสฏฺฐํ นว โลกุตฺตรํฯ **ภาวานุกฺกโม**ติ ภาววเสน ปเรสํ อชฺฌาสยวเสน ‘‘สเทวก’’นฺติอาทีนํ ปทานํ อนุกฺกโมฯ

ตีหากาเรหีติ เทวมารพฺรหฺมสหิตตาสงฺขาเตหิ ตีหิ ปกาเรหิฯ **ตีสุ ปเทสู**ติ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุฯ **เตน เตนากาเรนา**ติ สเทวกตฺตาทินา เตน เตน ปกาเรนฯ เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติ โปราณา ปนาหูติ โยชนาฯ

อภิญฺญาติ ย-การโลเปนายํ นิเทฺทโส, อภิชานิตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘อภิญฺญาย อธิเกน ญาเณน ญตฺวา’’**ติฯ **อนุมานาทิปฏิเกฺขโป**ติ อนุมานอุปมานอตฺถาปตฺติอาทิปฏิเกฺขโป เอกปฺปมาณตฺตาฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย หิ สพฺพปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควโนฺตฯ

อนุตฺตรํ วิเวกสุขนฺติ ผลสมาปตฺติสุขํ, เตน ฐิติมิสฺสาปิ [วีถิมิสฺสาปิ (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนายํ) ธิติมิสฺสาปิ (ก)] กทาจิ ภควโต ธมฺมเทสนา โหตีติ **หิตฺวาปีติ ปิ**-สทฺทคฺคหณํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสนฺโต ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุการํ วา เทติ, ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ขณํ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ยถาปริเจฺฉทญฺจ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติฯ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส วเสน **อปฺปํ วา** วิปญฺจิตญฺญุสฺส, เนยฺยสฺส วา วเสน **พหุํ วา เทเสนฺตฯ** ธมฺมสฺส กลฺยาณตา นิยฺยานิกตาย, นิยฺยานิกตา จ สพฺพโส อนวชฺชภาเวเนวาติ อาห **"อนวชฺชเมว กตฺวา"**ติฯ เทสกายตฺเตน อาณาทิวิธินา อภิสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนาติ สา ปริยตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพาติ อาห **"เทสนาย ตาว จตุปฺปทิกายปิ คาถายา"**ติอาทิฯ นิทานนิคมนานิปิ สตฺถุโน เทสนาย อนุวิธานโต ตทนฺโตคธานิ เอวาติ อาห **"นิทานมาทิ, อิทํ เอโวจาติ ปริโยสาน"**นฺติฯ

สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ ตทงฺควินยาทิวเสน วินยนํ สาสนนฺติ ตํ ปฏิปตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพนฺติ อาห **"สีลสมาธิวิปสฺสนา"**ติอาทิฯ **กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อนวชฺชธมฺมานํ สีลสฺส, สมถวิปสฺสนานญฺจ สีลทิฏฺฐีนํ อาทิภาโว ตํ มูลกตฺตา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํฯ อริยมคฺคสฺส อนฺตทฺวยวิคเมน มชฺฌิมปฏิปทาภาโว วิย, สมฺมาปฏิปตฺติยา อารพฺภนิปฺผตฺตีนํ เวมชฺฌตฺตาปิ มชฺฌภาโวติ วุตฺตํฯ **"อตฺถิ ภิกฺขเว...เป.... มชฺฌํ นามา"**ติฯ **ผลํ ปริโยสานํ นาม** สอุปาทิเสสตาวเสน, **นิพฺพานํ ปริโยสานํ นาม** อนุปาทิเสสตาวเสนฯ อิทานิ เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ สาสนสฺส ปริโยสานตํ อาคเมน ทเสฺสตุํ **"เอตทตฺถมิท"**นฺติอาทิ อาหฯ **อิธ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปตํ** ''สพฺยญฺชน''นฺติอาทิวจนโตฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ กตาวธิสทฺทปฺปพนฺธ คาถาวเสน, สุตฺตวเสน จ ววตฺถิโต ปริยตฺติธมฺม, โย อิธ ''เทสนา''ติ วุโตฺต, ตสฺส ปน อโตฺถ วิเสสโต สีลาทิ เอวาติ อาห **"ภควา หิ ธมฺมํ เทเสนฺโต...เป.... ทเสฺสตี"**ติฯ ตตฺถ **สีลํ ทเสฺสตฺวา**ติ **สีล**คฺคหเณน สสมฺภารํ สีลํ คหิตํ, ตถา **มคฺค**คฺคหเณน สสมฺภาโร มโคฺคติ ตทุภยวเสน อนวเสสโต ปริยตฺติ อตฺถํ ปริยาทิยติฯ **เตนา**ติ สีลาทิทสฺสเนนฯ อตฺถวเสน หิ อิธ เทสนาย อาทิกลฺยาณาทิภาโว อธิเปฺปโตฯ **กถิกสณฺฐิตี**ติ กถิกสฺส สณฺฐานํ กถนวเสน สมวฏฺฐานํฯ

น โส สาตฺถํ เทเสติ นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนายฯ **เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา**ติ สิถิลาทิเภเทสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเมว, ทฺวิปกาเรเมว วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตา วา ทมิฬภาสา วิย ฯ วิวฏกรณตาย โอเฏฺฐ อผุสาเปตฺวา อุจฺจาเรตพฺพโต **สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา** กิราตภาสา วิยฯ สพฺพเสฺสว [สพฺพเตฺถว (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนายํ ๑)] วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย **สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา วา** สวรภาสา [ยวนภาสา (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนายํ)] วิยฯ สพฺพเสฺสว [สพฺพเตฺถว (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนายํ)] สานุสารตาย **สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา วา** ปารสิกาทิมิลกฺขุภาสา วิยฯ สพฺพาเปสา พฺยญฺชเนกเทสวเสน ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ กตฺวา **"อพฺยญฺชนา"**ติ วุตฺตาฯ

ฐานกรณานิ สิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ ปญฺจสุ วเคฺคสุ ปฐมตติยนฺติ เอวมาทิ **สิถิลํฯ** ตานิ อสิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ วเคฺคสุ ทุติยจตุตฺถนฺติ เอวมาทิ **ธนิตํฯ** ทฺวิมตฺตกาลํ **ทีฆํฯ** เอกมตฺตกาลํ **รสฺสํ** ตเทว **ลหุกํฯ** ลหุกเมว สํโยคปรํ, ทีฆญฺจ **ครุกํฯ** ฐานกรณานิ นิคฺคเหตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **นิคฺคหิตํฯ** ปเรน สมฺพนฺธํ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **สมฺพนฺธํฯ** ตถา นสมฺพนฺธํ **ววตฺถิตํฯ** ฐานกรณานิ นิสฺสฏฺฐานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **วิมุตฺตํฯ ทสธา**ติ เอวํ สิถิลาทิวเสน พฺยญฺชนพุทฺธิยา อกฺขรุปฺปาทกจิตฺตสฺส สพฺพากาเรน **ปเภโทฯ** สพฺพานิ หิ อกฺขรานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานิ ยถาธิเปฺปตตฺถํ พฺยญฺชนโต พฺยญฺชนานิ จาติฯ

อมเกฺขตฺวาติ อมิเลเจฺฉตฺวา, อวินาเสตฺวา, อหาเปตฺวาติ วา อโตฺถฯ ภควา ยมตฺถํ ญาเปตุํ เอกํ คาถํ, เอกํ วากฺยํ วา เทเสติ, ตมตฺถํ ตาย เทสนาย ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาย เอว เทเสตีติ อาห **“ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสตี”**ติฯ อิธ **เกวล**สโทฺท อนวเสสวาจโก, น อโวมิสฺสกาทิวาจโกติ อาห **“สกลาธิวจน”**นฺติฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ สพฺพโส ปุณฺณํ, ตํ ปน เกนจิ อูนํ, อธิกํ วา น โหตีติ **“อนูนาธิกวจน”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทตฺถํ เทสิโต, ตสฺส สาธกตฺตา อนูนตา เวทิตพฺพา, ตพฺพิธุรสฺส ปน อสาธกตฺตา อนธิกตาฯ สกลนฺติ สพฺพภาควนฺตํฯ ปริปุณฺณนฺติ สพฺพโส ปริปุณฺณเมว, เตนาห **“เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถี”**ติฯ **อปริสุทฺธา เทสนา โหติ** ตณฺหาย สํกิลิฏฺฐตฺตาฯ โลกามิสํ จีวราทโย ปจฺจยา ตตฺถ อคธิตจิตฺตตาย **โลกามิสนิรเปโกฺขฯ หิตผรเณนา**ติ หิตูปสํหาเรนฯ **เมตฺตาภาวนาย** กรณภูตาย **มุทุหทโยฯ อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตนา**ติ สกลสํกิเลสโต, วฏฺฏทุกฺขโต จ อุทฺธรณาการาวฏฺฐิเตน จิเตฺตน, การุณาธิปฺปาเยนาติ อโตฺถฯ

‘‘อิโต ปฏฺฐาย ทสฺสาเมว, เอวญฺจ ทสฺสามี’’ติ สมาทาตพฺพเฏฺฐน **วตํฯ** ปณฺฑิตปญฺญตฺตตาย เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมํ พฺรหฺมานํ วา จริยนฺติ **พฺรหฺมจริยํ** ทานํฯ มจฺฉริยโลภาทินิคฺคณฺหเนน **สุจิณฺณสฺสฯ อิทฺธี**ติ เทวิทฺธิฯ **ชุตี**ติ ปภา, อานุภาโว วาฯ **พลวีริยูปปตฺตี**ติ เอวํ มหตา พเลน จ วีริเยน จ สมนฺนาคโมฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุญฺญผลํฯ **เวยฺยาวจฺจํ พฺรหฺมจริยํ** เสฏฺฐา จริยาติ กตฺวาฯ เอส นโย เสเสปิฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลํ สาสนํ อิธ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ อธิเปฺปตํ ตสฺมาฯ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ อิมินา สมานาธิกรณานิ สพฺพปทานิ โยเชตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“โส ธมฺมํ เทเสติ…เป…. ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ”**ติ อาหฯ

๑๙๑. **วุตฺตปฺปการสมฺปท**นฺติ ยถาวุตฺตํ อาทิกลฺยาณตาทิคุณสมฺปทํ, ทูรสมุสฺสาริตมานเสฺสว สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ สมฺภวติ, น มานชาติกสฺสาติ อาห **“นิหตมานตฺตา”**ติฯ **อุสฺสนฺนตฺตา**ติ พหุลภาวโตฯ โภคาโรคฺยาทิวตฺถุกา มทา สุปฺปเหยฺยา โหนฺติ นิมิตฺตสฺส อนวตฺถานโต, น ตถา กุลวิชฺชามทา, ตสฺมา ขตฺติยพฺราหฺมณกุลานํ ปพฺพชิตานมฺปิ ชาติวิชฺชานิสฺสาย มานชปฺปนํ ทุปฺปชหนฺติ อาห **“เยภุเยฺยน หิ…เป…. มานํ กโรนฺตี”**ติฯ **วิชาติตายา**ติ นิหีนชาติตายฯ **ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺตี**ติ สุวิสุทฺธํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติฯ สีลวเสน หิ สาสเน ปติฏฺฐา, **ปติฏฺฐาตุ**นฺติ วา สจฺจปฏิเวเธน โลกุตฺตราย ปติฏฺฐาย ปติฏฺฐาตุํฯ สา หิ นิปฺปริยายโต สาสเน ปติฏฺฐา นาม, เยภุเยฺยน จ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา สุชาตา เอว โหนฺติ, น ทุชฺชาตาฯ

ปริสุทฺธนฺติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตเมว ปหานทีปนโต นิรุปกฺกิเลสตาย สพฺพโส ปริสุทฺธํฯ **สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ โปถุชฺชนิกสทฺธาวเสน สทฺทหติฯ วิญฺญูชาติกานญฺหิ ธมฺมสมฺปตฺติคฺคหณปุพฺพิกา สทฺธา สิทฺธิ ธมฺมปฺปมาณธมฺมปฺปสนฺนภาวโตฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา, โย เอวํ สฺวากฺขาตธโมฺม’’ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **ชายมฺปติกา**ติ ฆรณีปติกาฯ กามํ ‘‘ชายมฺปติกา’’ติ วุเตฺต ฆรสามิกฆรสามินีวเสน ทฺวินฺนํเยว คหณํ วิญฺญายติฯ ยสฺส ปน ปุริสสฺส อเนกา ปชาปติโย, ตตฺถ กึ วตฺตพฺพํ, เอกายาปิ สํวาโส สมฺพาโธติ ทสฺสนตฺถํ **“เทฺว”**ติ วุตฺตํฯ ราคาทินา สกิญฺจนเฏฺฐน, เขตฺตวตฺถุ อาทินา สปลิโพธเฏฺฐน ราครชาทีนํ อาคมนปถตาปิ อุฏฺฐานฏฺฐานตา เอวาติ เทฺวปิ วณฺณนา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ **อลคฺคนเฏฺฐนา**ติ อสฺสชฺชนเฏฺฐน อปฺปฏิพทฺธภาเวนฯ เอวํ อกุสลกุสลปฺปวตฺตีนํ ฐานภาเวน ฆราวาสปพฺพชฺชานํ สมฺพาธโพฺภ

กาสตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กุสลปฺปวตฺติยา เอว อฏฺฐานฏฺฐานภาเวน เตสํ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สเงฺขปกถาติ วิสุํ วิสุํ ปทุทฺธารํ อกตฺวา สมาสโต อตฺถวณฺณนาฯ **เอกมฺปิ ทิวส**นฺติ เอกทิวสมตฺตมฺปิฯ **อขณฺฑํ กตฺวา**ติ ทุกฺกฏมตฺตสฺสปิ อนาปชฺชเนน อขณฺฑิตํ กตฺวาฯ **กิเลสมเลน อมลีน**นฺติ ตณฺหาสํกิเลสาทินา อสํกิลิฏฺฐํ กตฺวาฯ ปริโยทาตเฏฺฐน นิมฺมลภาเวน สงฺขํ วิย ลิขิตํ โธตนฺติ **สงฺขลิขิต**นฺติ อาห **“โธตสงฺขสปฺปฏิภาค”**นฺติฯ ‘‘อชฺฌาวสตา’’ติ ปทปฺปโยเคน ‘‘อคาร’’นฺติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“อคารมเชฺฌ”**ติฯ กสาเยน รตฺตานิ วตฺถานิ **กาสายานี**ติ อาห **“กสายรสปีตตายา”**ติฯ **ปริทหิตฺวา**ติ นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จฯ อคารวาโส อคารํ อุตฺตรปทโลเปน, ตสฺส วฑฺฒิอาวหํ **อคารสฺส หิตํฯ**

๑๙๒. **โภคกฺขนฺโธ**ติ โภคสมุทาโยฯ **อาพนฺธนเฏฺฐนา**ติ ‘‘ปุโตฺต นตฺตา’’ติอาทินา เปมวเสน สปริเจฺฉทํ พนฺธนเฏฺฐนฯ ‘‘อมฺหากเมเต’’ติ ญายนฺตีติ **ญาตีฯ** ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวตฺตนเฏฺฐน **ปริวโฏฺฏฯ**

๑๙๓. **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ ปาติโมกฺขสํวเรน ปิหิตกายวจีทฺวาโร, ตถาภูโต จ ยสฺมา เตน สํวเรน อุเปโต นาม โหติ , ตสฺมา วุตฺตํ **“ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคโต”**ติฯ **“อาจารโคจรสมฺปโนฺน”**ติอาทิ ตเสฺสว ปาติโมกฺขสํวรสมนฺนาคมสฺส ปจฺจยทสฺสนํฯ **อปฺปมตฺตเกสู**ติ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนอนุขุทฺทเกสุ เจว สหสา อุปฺปนฺนอกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ จฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสนสีโลฯ **สมฺมา อาทิยิตฺวา**ติ สกฺกจฺจํ ยาวชีวํ อวีติกฺกมวเสน อาทิยิตฺวาฯ **ตํ ตํ สิกฺขาปท**นฺติ ตํ ตํ สิกฺขาโกฏฺฐาสํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ ปาเฐฯ **สเงฺขโป**ติ สเงฺขปวณฺณนาฯ **วิตฺถาโร วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔) **วุโตฺต,** ตสฺมา โส ตโต, ตํสํวณฺณนาย (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๔) จ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

อาจารโคจรคฺคหเณเนวาติ ‘‘อาจารโคจรสมฺปโนฺน’’ติ วจเนเนวฯ เตนาห **“กุสเลกายกมฺมวจีกเมฺม คหิเตปี”**ติฯ อธิกวจนํ อญฺญมตฺถํ โพเธตีติ กตฺวา **ตสฺส** อาชีวปาริสุทฺธิสีลสฺส **อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนตฺถํ...เป.... กุสเลนาติ วุตฺตํ,** สพฺพโส อเนสนปฺปหาเนน อนวชฺชนาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ‘‘กตเม จ ถปติ กุสลา สีลา กุสลํ กายกมฺมํ กุสลํ วจีกมฺม’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๖๕) สีลสฺส กุสลกายวจีภาวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อาชีวปริสุทฺธมฺปิ โข อหํ ถปติ สีลสฺมิํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๖๕) เอวํ ปวตฺตาย มุณฺฑิกสุตฺตเทสนาย ‘‘กายกมฺมวจีกเมฺมน สมนฺนาคโต กุสเลน, ปริสุทฺธาชีโว’’ติ อยํ เทสนา เอกสงฺคหา อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“มุณฺฑิกสุตฺตวเสน วา เอวํ วุตฺต”**นฺติฯ **สีลสฺมิํ วทามี**ติ ‘‘สีล’’นฺติ วทามิ, ‘‘สีลสฺมิํ อโนฺตคธํ ปริยาปนฺน’’นฺติ วทามีติ วา อโตฺถฯ **ปริยาทานตฺถ**นฺติ ปริคฺคหตฺถํฯ

ติวิเธน สีเลนาติ จูฬสีลํ มชฺฌิมสีลํ มหาสีลนฺติ เอวํ ติวิเธน สีเลนฯ **มนจฺฉเฏฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ,** น กายปญฺจเมสุฯ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปปฺปการวเสน **ติวิเธน สโนฺตเสนฯ**

จูฬมชฺฌิมมหาสีลวณฺณนา

๑๙๔-๒๑๑. ‘‘สีลสฺมิ’’นฺติ อิทํ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ อาห **“เอกํ สีลํ โหตีติ อโตฺถ”**ติฯ **อยเมว อโตฺถ**ติ ปจฺจตฺตวจนโตฺถ เอวฯ **พฺรหฺมชาเล**ติ พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗)ฯ

๒๑๒. อตฺตานุวาทปรานุวาททณฺฑภยาทีนิ **อสํวรมูลกานิ**ฯ **สีลสฺสาสํวรโต**ติ สีลสฺส อสํวรณโต, สีลสํวราภาวโตติ อโตฺถฯ **ภเวยฺยา**ติ อุปฺปชฺเชยฺยฯ **ยถาวิธานวิหิเตนา**ติ ยถาวิธานสมฺปาทิเตนฯ อวิปฺปฏิสาราทินิมิตฺตํ อุปฺปนฺนเจตสิกสุขสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ ผุฏฺฐสรีรสฺส อุฬารํ กายิกํ สุขํ ภวตีติ อาห **"อวิปฺปฏิสาร...เป.... ปฏิสํเวเทตี"**ติฯ

อินฺทฺริยสํวรกถาวณฺณนา

๒๑๓. วิเสโส กมฺมตฺถาเปกฺขตาย สามญฺญสฺส น เตหิ ปริจฺโตฺตติ อาห **"จกฺขุ-สโทฺท กตฺถจิ พุทฺธจกฺขุมฺหิ วตฺตตี"**ติฯ วิชฺชมานเมว หิ อภิเธยฺย วิเสสตฺถํ วิเสสนฺตรนิวตฺตนวเสน วิเสสสโทฺท วิภาเวติ, น อวิชฺชมานํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อเญฺญหิ อสาธารณํ พุทฺธานํเยว จกฺขุทสฺสนนฺติ **พุทฺธจกฺขุ,** อาสยานุสยญาณํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจฯ สมนฺตโต สพฺพโส ทสฺสนเฏฺฐน **สมนฺตจกฺขุ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ **อริยมคฺคตฺตยปญฺญา**ติ เหฎฺฐิเม อริยมคฺคตฺตเย ปญฺญาฯ **อิธา**ติ ''จกฺขุนา รูป''นฺติ อิมสฺมึ ปาเฐฯ **อยํ** จกฺขุ-สโทฺท **ปสาท...เป.... วตฺตติ** นิสฺสยโวหาเร นิสฺสิตสฺส วตฺตพฺพโต ยถาฯ ''มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี''ติฯ **อสมฺมิสฺส**นฺติ กิเลสทุเกฺขน อโวมิสฺสํฯ เตนาห **"ปริสุทฺธ"**นฺติ ฯ สติ หิ สุวิสุเทฺธ อินฺทฺริยสํวเร, ปธานภูตปาปธมฺมวิคเมน อธิจิตฺตานุโยโค หตฺถคโต เอวํ โหตีติ อาห **"อธิจิตฺตสุขํ ปฏิสํเวเทตี"**ติฯ

สติสมฺปชญฺญกถาวณฺณนา

๒๑๔. สมนฺตโต, ปกฎฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ สมฺปชาโน, สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชญฺญํ, ตถาปวตฺตญาณํฯ ตสฺส วิภชนํ สมฺปชญฺญภาชนียํ, ตสฺมึ **สมฺปชญฺญภาชนียมฺหิ**ฯ อภิกฺกมนํ **อภิกฺกนฺต**นฺติ อาห **"อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมน"**นฺติฯ ตถา ปฏิกฺกมนํ **ปฏิกฺกนฺต**นฺติ อาห **"ปฏิกฺกนฺตํ นิวตฺตน"**นฺติฯ **นิวตฺตน**นฺติ จ นิวตฺติมตฺตํฯ นิวตฺติตฺวา ปน คมนํ คมนเมวฯ **อภิหรโนฺต**ติ คมนวเสน กายํ อุปเนโนฺตฯ ฐานนิสชฺชาสยเนสุ โย คมนวิธุโร กายสฺส ปุรโต อภิหาโร, โส **อภิกฺกโม,** ปจฺฉโต อปหรณํ **ปฏิกฺกโม**ติ ทเสฺสโนฺต **"ฐาเนปี"**ติอาทิมาหฯ **อาสนสฺสา**ติ ปีฐกาทิอาสนสฺสฯ **ปุริมองฺคาภิมุโข**ติ อฏฺนิกาทิปุริมาวยวาภิมุโขฯ **สํสรโนฺต**ติ สํสปฺปโนฺตฯ **ปจฺจาสํสรโนฺต**ติ ปฏิอาสปฺปโนฺตฯ **"เอเสว นโย"**ติ อิมินา นิปนฺนเสฺสว อภิมุขสํสปฺปนปฏิอาสปฺปนานิ นิทเสฺสติฯ

สมฺมา ปชานนํ สมฺปชานํ, เตน อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจสฺส กรณสีโล **สมฺปชานการี**ติ อาห **"สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี"**ติฯ สมฺปชานสทฺทสฺส สมฺปชญฺญปริยายตา ปุเพฺพ วุตฺตา เอวฯ **สมฺปชญฺญํ กโรเตวา**ติ อภิกฺกนฺตาทีสุ อสโมฺมหํ อุปฺปาเทติ เอวฯ สมฺปชญฺญสฺส วา กาโร เอตสฺส อตฺถีติ **สมฺปชานการีฯ** ธมฺมโต วฑฺฒิสงฺขาเตน สห อเตฺถน วตฺตตีติ สาตฺถกํ, อภิกฺกนฺตาทิฯ สาตฺถกสฺส สมฺปชานนํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ** สปฺปายสฺส อตฺตโน หิตสฺส สมฺปชานนํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ** อภิกฺกมาทีสุ ภิกฺขาจารโคจเร, อญฺญตฺถาปิ จ ปวเตฺตสุ อวิชหิเต กมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจเร สมฺปชญฺญํ **โคจรสมฺปชญฺญํฯ** อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนเมว สมฺปชญฺญํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ตูเลตฺวา ตีเรตฺวา ปฏิสงฺขายาติ, อโตฺถฯ สงฺฆทสฺสเนเนว อุโปสถปวารณาทิอตฺถํ คมนํ สงฺคหิตํฯ **อสุภทสฺสนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน กสิณปริกมฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **"เจติยํ วา โพธึ วา ทิสฺวาปิ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อรหตฺตํ ปาปุณาตี**ติ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทโส เอโสฯ สมถวิปสฺสนุปฺปาทนมฺปิ หิ ภิกฺขุโน วฑฺฒิเยวฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ

ตสฺมึ ปนาติ สาตฺถกสมฺปชญฺญวเสน ปริคฺคหิตอเตฺถฯ ‘‘อโตฺถติ ธมฺมโต วฑฺฒี’’ติ ยํ สาตฺถกนฺติ อธิเปฺปตํ, ตํ สปฺปายํ เอวาติ สิยา กสฺสจิ อาสงฺกาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“เจติยทสฺสนํ ตาววา**”ติอาทิ อารทฺธํฯ **จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิยา**ติ จิตฺตกมฺมกตา ปฏิมาโย วิย, ยนฺตปโยเคน วา วิจิตฺตกมฺมา ปฏิมาโย วิยฯ **อสมเปกฺขนํ** เคหสฺสิต อญฺญาณุเปกฺขาวเสน อารมฺมณสฺส อโยนิโส คหณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺสา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ หตฺถิอาทิสมฺมเทฺทน **ชีวิตนฺตราโยฯ** วิสภาครูปทสฺสนาทินา **พฺรหฺมจริยนฺตราโยฯ**

ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํ อนุวตฺตนกถา อาจิณฺณา, อนนุวตฺตนกถา ปน ตสฺสา ทุติยา นาม โหตีติ อาห **“เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา”**ติฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘สเจ ปนา’’ติอาทิกํ สพฺพมฺปิ วุตฺตาการํ ปจฺจามสติ, น ‘‘ปุริสสฺส มาตุคามาสุภ’’นฺติอาทิกํ วุจฺจมานํฯ

โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย ภาวนาย อารมฺมณํ ‘‘กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจตีติ อาห **“กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจร”**นฺติฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทนวเสน อุคฺคเหตฺวา ฯ

หรตีติ กมฺมฏฺฐานํ ปวเตฺตติ, ยาว ปิณฺฑปาตปฏิกฺกมา อนุยุญฺชตีติ อโตฺถฯ **น ปจฺจาหรตี**ติ อาหารูปโยคโต ยาว ทิวาฐานุปสงฺกมนา กมฺมฏฺฐานํ น ปฏิเนติฯ **สรีรปริกมฺมนฺ**ติ มุขโธวนาทิสรีรปฏิชคฺคนํฯ **เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก**ติ เทฺว ตโย นิสชฺชาวาเร เทฺว ตีณิ อุณฺหาสนานิฯ เตนาห **“อุสฺมํ คาหาเปโนฺต”**ติฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ กมฺมฏฺฐานมุเขเนว กมฺมฏฺฐานํ อวิชหโนฺต เอว, เตน ‘‘ปโตฺตปิ อเจตโน’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔) วกฺขมานํ กมฺมฏฺฐานํ, ยถาปริหริยมานํ วา อวิชหิตฺวาติ ทเสฺสติฯ **ตเถวา**ติ ติกฺขตฺตุเมวฯ ปริโภคเจติยโต สารีริกเจติยํ ครุตรนฺติ กตฺวา **“เจติยํ วนฺทิตฺวา”**ติ ปุพฺพกาลกิริยาย วเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ ‘‘เจติยํ พาธยมานา โพธิสาขา หริตพฺพา’’ติ วุตฺตาฯ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสเนว โพธิยํ ปณิปาตกรณนฺติ อาห **“พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา”**ติฯ **คามสมีเป**ติ คามสฺส อุปจารฏฺฐาเนฯ **ชนสงฺคหตฺถนฺ**ติ ‘‘มยิ อกเถเนฺต เอเตสํ โก กเถสฺสตี’’ติ ธมฺมานุคฺคเหน ชนสงฺคหตฺถํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ‘‘ธมฺมกถา นาม กเถตพฺพา เอวา’’ติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติ, ยสฺมา จ ธมฺมกถา กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ อตฺตนา ปริหริยมานํ กมฺมฏฺฐานํ อวิชหโนฺต ตทนุคุณํเยว ธมฺมกถํ กเถตฺวาฯ **อนุโมทนํ วตฺวา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนวาติ ‘‘ปริจิโต อปริจิโต’’ติอาทิ วิภาคํ อกตฺวา สมฺปตฺตโกฏฺิยา เอว, สมาคมมเตฺตเนวาติ อโตฺถฯ **ภเย**ติ ปรจกฺกาทิภเยฯ

“กมฺมชเตโช”ติ คหณิํ สนฺธายาหฯ **กมฺมฏฺฐานํ วีถิํ นาโรหติ** ขุทาปริสฺสเมน กิลนฺตกายตฺตา สมาธานาภาวโตฯ **อวเสสฏฺฐาเน**ติ ยาคุยา อคฺคหิตฏฺฐาเนฯ **โปงฺขานุโปงฺขนฺ**ติ กมฺมฏฺฐานุปฏฺฐานสฺส อวิเจฺฉททสฺสนเมตํ, ยถา โปงฺขานุโปงฺขํ ปวตฺตาย สรปฏิปาติยา อนวิเจฺฉโท, เอวเมตสฺสปีติฯ

นิกฺขิตฺตธุโร ภาวนานุโยเคฯ วตฺตปฏิปตฺติยา อปูรเณน **สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวาฯ** ‘‘กาเมสุ อวีตราโค โหติ, กาเย อวีตราโค, รูเป อวีตราโค, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติ

(ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) เอวํ วุตฺต**ปญฺจวิธเจโตขิลวินิพนฺธจิโตฺต ฯ จริตฺวา**ติ ปวตฺติตฺวาฯ

คตปจฺจาคติกวตฺตวเสนาติ ภาวนาสหิตํเยว ภิกฺขาย คตปจฺจาคตํ คมนปจฺจาคมนํ เอตสฺส อตฺถีติ คตปจฺจาคติกํ, ตเทว วตฺตํ, ตสฺส วเสนฯ **อตฺตกามา**ติ อตฺตโน หิตสุขํ อิจฺฉนฺตา, ธมฺมจฺฉนฺทวโนฺตติ อโตฺถฯ ธโมฺม หิ หิตํ ตนฺนิมิตฺตกญฺจ สุขนฺติฯ อถ วา วิญฺญูนํ นิพฺพิเสสตฺตา, อตฺตภาวปริยาปนฺนตฺตา จ อตฺตา นาม ธโมฺม, ตํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อตฺตกามาฯ**

อุสภํ นาม วีสติ ยฏฺฐิโยฯ **ตาย สญฺญายา**ติ ตาย ปาสาณสญฺญาย, เอตฺตกํ ฐานํ อาคตาติ ชานนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **โสเยว นโย**ติ ‘‘อยํ ภิกฺขู’’ติอาทิโก โย ฐาเน วุโตฺต, โส เอว นิสชฺชายปิ นโยฯ ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตานํ ฉินฺนภตฺตภาวภเยนปิ โยนิโสมนสิการํ ปริพฺรูเหติฯ **มทฺทนฺตา**ติ ธญฺญกรณฏฺฐาเน สาลิสีสานิ มทฺทนฺตาฯ

มหาปธานํ ปูเชสฺสามีติ อมฺหากํ อตฺถาย โลกนาเถน ฉวสฺสานิ กตํ ทุกฺกรจริยเมวาหํ ยถาสตฺติ ปูเชสฺสามีติฯ ปฏิปตฺติปูชา หิ สตฺถุปูชา, น อามิสปูชาติฯ **‘‘ฐานจงฺกมเมวา’’**ติ อธิฏฺฐาตพฺพอิริยาปถวเสน วุตฺตํ, น โภชนาทิกาเลสุ อวสฺสํ กตฺตพฺพนิสชฺชาย ปฏิเกฺขปวเสนฯ

วีถึ โอตริตฺวา อิโต จิโต จ อโนโลเกตฺวา ปฐมเมว วีถิโย สลฺลเกฺขตพฺพาติ อาห **‘‘วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา’’**ติฯ ยํ สนฺธาย วุจฺจติ ‘‘ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตนา’’ติ, ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘ตตฺถ จา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคต**นฺติ ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖) วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํ กตฺวาฯ **‘‘เนว ทวายา’’**ติอาทิ ปฏิเกฺขปทสฺสนํฯ

ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหตีติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ สพฺพตฺถ อิโต ปเรสุปิฯ ตตฺถ ปเจฺจกโพธิยา อุปนิสฺสยสมฺปทา กปฺปานํ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ, สตสหสฺสญฺจ ตชฺชาปุญฺญญาณสมฺภรณํฯ สาวกโพธิยา อคฺคสาวกานํ อสเงฺขฺยยฺยํ, กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มหาสาวกานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๑๒๘๘) สตสหสฺสเมว ตชฺชาปุญฺญญาณสมฺภรณํฯ อิตเรสํ อตีตาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูสนิสฺสยวเสน นิพฺพตฺติตํ นิเพฺพธภาคิยํ กุสลํฯ **พาหิโย ทารุจีริโย**ติ พาหิยวิสเย สญฺชาตสํวฑฺฒตาย พาหิโย, ทารุจีรปริหรเณน ทารุจีริโยติ จ สมญฺญาโตฯ โส หิ อายสฺมา ‘‘ตสฺมาติห เต, พาหิย, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต, มุเต, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสตี’ติ, เอวญฺหิ เต พาหิย สิกฺขิตพฺพํฯ ยโต โข เต พาหิย ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต, มุเต, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสติ, ตโต ตฺวํ, พาหิย, น เตนฯ ยโต ตฺวํ, พาหิย, น เตน, ตโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถฯ ยโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถ, ตโต ตฺวํ, พาหิย, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรนฯ เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา’’ติ (อุทา. ๑๐) เอตฺตกาย เทสนาย อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เอวํ สาริปุตฺตเตฺถราทีนํ มหาปญฺญตาทิทีปนานิ สุตฺตปทานิ วิตฺถารโต เวทิตพฺพานิฯ

ตนฺติ อสมฺมุยฺหนํ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานมากาเรเนว เวทิตพฺพํฯ **‘‘อตฺตา อภิกฺกมตี’’**ติ อิมินา อนฺธปุถุชฺชนสฺส ทิฏฺฐิคาหวเสน อภิกฺกเม สมฺมุยฺหนํ ทเสฺสติ, **‘‘อหํ อภิกฺกมามี’’**ติ ปน อิมินา มานคาหวเสนฯ ตทุภยํ ปน ตณฺหาย วินา น โหตีติ ตณฺหคาหวเสนปิ สมฺมุยฺหนํ ทสฺสิตเมว โหติฯ ‘‘ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต’’ติ วตฺวา ตํ อสมฺมุยฺหนํ เยน ฆนวินิโพฺภเคน โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิกฺกมามี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา วาโยธาตุยา อนุคตา เตโชธาตุ

อุทฺธรณสฺส ปจฺจโยฯ อุทฺธรณคติกา หิ เตโชธาตูติฯ อุทฺธรเณ วาโยธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต "**เอเกกปาทุทฺธรเณ...เป.... พลวติโย**ติ อาหฯ ยสฺมา ปน เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโยฯ ติริยคติกาย หิ วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโรติฯ เตโชธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต "**ตถา อติหรณวีติหรเณสู**"ติ อาหฯ สติปิ อนุคมกอนุคนฺตพฺพตาวิเสเส เตโชธาตุวาโยธาตุภาวมตฺตํ สนฺธาย **ตถา**-สทฺทคฺคหณํ,ฯ ตตฺถ อกฺกนฺตฏฺฐานโต ปาทสฺส อุกฺขิปนํ **อุทฺธรณํฯ** ฐิตฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา ปุรโต หรณํ **อติหรณํ,** ขาณุอาทิปริหรณตฺถํ, ปติฏฺฐิตปาทฆฏฺฏนปริหรณตฺถํ วา ปเสฺสน หรณํ **วีติหรณํฯ** ยาว ปติฏฺฐิตปาโท, ตาว อาหรณํ **อติหรณํ,** ตโต ปรํ หรณํ **วีติหรณ**นฺติ อยํ วา เอเตสํ วิเสโสฯ

ยสฺมา ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตุ โวสฺสชฺชนสฺส ปจฺจโยฯ ครุตรสภาวา หิ อาโปธาตูติฯ โวสฺสชฺชเน ปถวีธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา ตาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต อาห "**โวสฺสชฺชเน...เป.... พลวติโย**"ติฯ ยสฺมา ปน อาโปธาตุยา อนุคตา ปถวีธาตุ สนฺนิเกฺขปนสฺส ปจฺจโย, ปติฏฺฐาภาเว วิย ปติฏฺฐาปเนปิ ตสฺสา สาติสยกิจฺจตฺตา อาโปธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตถา ฆฏฺฏนกิริยาย ปถวีธาตุยา วเสน สนฺนิรุชฺฌนสฺส สิชฺฌนโต ตตฺถาปิ ปถวีธาตุยา อาโปธาตุอนุคตภาโว, ตสฺมา วุตฺตํ "**ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุชฺฌเนสู**"ติฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ อภิกฺกมเน, เตสุ วา วุเตฺตสุ อุทฺทรณาทีสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **อุทฺธรเณ**ติ อุทฺธรณกฺขเณฯ **รูปารูปธมฺมา**ติ อุทฺธรณาการเรน ปวตฺตา รูปธมฺมา, ตํสมุฏฺฐาปกา อรูปธมฺมา จฯ **อติหรณํ น ปาปุณนฺติ** ขณมตฺตาวฏฺฐานโตฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปนฺนา, ตตฺถ ตเตฺถวฯ น หิ ธมฺมานํ เทสนฺตรสงฺกมนํ อตฺถิฯ "**ปพฺพํ ปพฺพ**"ติอาทิ อุทฺธรณาทิโกฏฺฐาเส สนฺธาย สภาคสนฺตติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อติอิตฺตโร หิ รูปธมฺมานมฺปิ ปวตฺติกฺขโณ, คมนสฺสาทีนํ, เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ ปาเท จ พนฺธขุรธารา สมาคมโตปิ สีฆตโรฯ ยถา ติลานํ ภชฺชิยมานานํ ปฏปฏายเนน เภโท ลกฺขียติ, เอวํ สงฺขตธมฺมานํ อุปฺปาเทนาติ ทสฺสนตฺถํ "**ปฏปฏายนฺตา**"ติ วุตฺตํฯ อุปฺปนฺนา หิ เอกนฺตโต ภิชฺชนฺตีติฯ "**สทฺธึ รูเปนา**"ติ อิทํ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส นิโรเธน สทฺธึ นิรุชฺฌนกรูปธมฺมานํ วเสน วุตฺตํ, ยํ ตโต สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํฯ อญฺญถา ยทิ รูปารูปธมฺมา สมานกฺขณา สิยุํ, ''รูปํ ครุปริณามํ ทนฺธนิโรธ''นฺติอาทิวจเนหิ วิโรโธ สิยา, ตถา ''นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต''นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๘) เอวํ อาทิปาฬิยาฯ จิตฺตเจตสิกา หิ สารมฺมณสภาวา ยถาพลํ อตฺตโน อารมฺมณปจฺจยภูตมตฺถํ วิภาเวโนฺต เอว อุปฺปชฺชนฺตีติ เตสํ ตํสภาวนิปฺผตฺติอนนฺตรํ นิโรโธฯ รูปธมฺมา ปน อนารมฺมณา ปกาเสตพฺพา, เอวํ เตสํ ปกาเสตพฺพภาวนิปฺผตฺติ โสฬสหิ จิเตฺตหิ โหตีติ ตงฺขณายุกตา เตสํ อิจฺฉิตา, ลหุวิญฺญาณวิสยสงฺคติมตฺตปฺปจฺจยตาย ติณฺณํ ขนฺธานํ, วิสยสงฺคติมตฺตตาย จ วิญฺญาณสฺส ลหุปริวตฺติตา, ทนฺธมหาภูตปฺปจฺจยตาย รูปธมฺมานํ ทนฺธปริวตฺติตาฯ นานาธาตุยา ยถาภูตญาณํ โข ปน ตถาคตเสฺสว, เตน จ ปุเรชาตปจฺจโย รูปธโมฺมว วุโตฺต, ปจฺฉาชาตปจฺจโย จ ตเถวาติ รูปารูปธมฺมานํ สมานกฺขณตา น ยุชฺชเตวฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌตีติ ยํ ปุริมุปฺปนฺนํ จิตฺตํ, ตํ อญฺญํ, ตํ ปน นิรุชฺฌนฺตํ อปรสฺส อนนฺตราทิปจฺจยภาเวเนว นิรุชฺฌตีติ ตถาลทฺธปจฺจยํ อญฺญํ อุปฺปชฺชเต

จิตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตสํ อนฺตโร ลเพฺภยฺยาติ? โนติ อาห **“อวีจิ มนุปฺปพโนฺธ”**ติ, ยถา วีจิ อนฺตโร น ลพฺภติ, ‘‘ตเทเวต’’นฺติ อวิเสสวิทู มญฺญนฺติ, เอวํ อนุ อนุ ปพโนฺธ จิตฺตสนฺตาโน รูปสนฺตาโน จ **นทีโสโตว** นทิยํ อุทกปฺปวาโห วิย **วตฺตติฯ**

อภิมุขํ โลกิตํ อาโลกิตนฺติ อาห **“ปุรโต เปกฺขน”**นฺติฯ ยสฺมา ยํทิสาภิมุโข คจฺฉติ, ติฎฺฐติ, นิสีทติ วา ตทภิมุขํ เปกฺขนํ อาโลกิตํ, ตสฺมา ตทนุคตวิทิสาโลกนํ วิโลกิตนฺติ อาห **“วิโลกิตํ นาม อนุทิสาเปกฺขน”**นฺติฯ สมฺมชฺชนปริภณฺฑาทิกรเณ โอโลกิตสฺส, อุโลฺลกหรณาทีสุ อุโลฺลกิตสฺส, ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตปริสฺสยสฺส ปริวชฺชนาทีสุ อปโลกิตสฺส สิยา สมฺภโวติ อาห **“อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวา”**ติฯ

กายสกฺขินฺติ กาเยน สจฺฉิกตวนฺตํ, ปจฺจกฺขการินฺติ อโตฺถฯ โส หิ อายสฺมา วิปสฺสนากาเล ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตํ นิสฺสาย สาสเน อนภิรติอาทิวิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมว สุฎฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป, ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต, เตเนว นํ สตฺถา ‘‘เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ, ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๓๕) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพา อาโลกิตวิโลกิตสฺสาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมา**ติ กมฺมฎฺฐานาวิชหนเสฺสว โคจรสมฺปชญฺญภาวโตติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **อตฺตโน กมฺมฎฺฐานวเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํ,** ขนฺธาทิกมฺมฎฺฐานา อโญฺญ อุปาโย น คเวสิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ อาโลกิตาทิสมญฺญาปิ ยสฺมา ธมฺมมตฺตเสฺสว ปวตฺติวิเสโส, ตสฺมา ตสฺส ยาถาวโต ปชานนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ ทเสฺสตุํ **“อพฺภนฺตเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสนา**ติ กิริยมยจิตฺตสมุฎฺฐานาย วาโยธาตุยา จลนาการปฺปวตฺติวเสนฯ **อโธ สีทตี**ติ อโธ คจฺฉติฯ **อุทฺธํ ลเงฺฆตี**ติ ลงฺฆํ วิย อุปริ คจฺฉติฯ

องฺคกิจฺจํ สาธยมานนฺติ ปธานภูตองฺคกิจฺจํ นิปฺผาเทนฺตํ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **“ปฐมชวเนปิ…เป…. น โหตี”**ติ อิทํ ปญฺจทฺวารวีถิยํ ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทีนํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อาวชฺชน โวฎฺฐพฺพปนานํ อโยนิโส อาวชฺชนโวฎฺฐพฺพนวเสน อิเฎฺฐ อิตฺถิรูปาทิมฺหิ โลภมตฺตํ, อนิเฎฺฐ จ ปฎิฆมตฺตํ อุปฺปชฺชติ, มโนทฺวาเร ปน ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทิ โหติฯ ตสฺส ปญฺจทฺวารชวนํ มูลํ, ยถาวุตฺตํ วา สพฺพํ ภวงฺคาทิฯ เอวํ มโนทฺวารชวนสฺส มูลวเสน มูลปริญฺญา วุตฺตาฯ อาคนฺตุกตาวกาลิกตา ปน ปญฺจทฺวารชวนเสฺสว อปุพฺพภาววเสน, อิตฺตรภาววเสน จ วุตฺตาฯ **“เหฎฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสู”**ติ เหฎฺฐิมสฺส อุปริมสฺส จ อปราปรํ ภงฺคปฺปตฺติมาหฯ

ตนฺติ ชวนํ, ตสฺส อยุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อาคนฺตุโก** อพฺภาคโตฯ

อุทยพฺพยปริจฺฉิโนฺน ตาวตโก กาโล เอเตสนฺติ **ตาวกาลิกานิฯ**

เอตํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ **สมวาเย**ติ สามคฺคิยํ ฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจกฺขนฺธวเสน อาโลกนวิโลกเน ปญฺญายมาเน ตพฺพินิมุโตฺต **โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติฯ**

“อุปนิสฺสยปจฺจโย”ติ อิทํ สุตฺตนฺตนเยน ปริยายโต วุตฺตํฯ **สหชาตปจฺจโย**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยานมฺปิ ลพฺภนโตฯ

กาเล สมณฺฉิตุํ ยุตฺตกาเล **สมณฺฉนฺตสฺสฯ** ตถา **ปสาเรนฺตสฺสา**ติ เอตฺถาปิฯ **มณิส โปฺป** นาม เอกา สปฺปชาตีติ วทนฺติฯ **ลฬีน**นฺติ กมฺปนํ, ลีฬากรณํ วาฯ

อุณฺหปกติโก ปริฬาหพหุลกาโยฯ สีลวิทูสเนน อหิตาวหตฺตา **มิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ อสปฺปายํฯ "จีวรมฺปิ อเจตน**"นฺติอาทินา จีวรสฺส วิย กาโยปิ อเจตโนติ กายสฺส อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน ''อพฺภนฺตเร''ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปริทีเปนฺโต อิตรีตรสโนฺตสสฺส การณํ ทเสฺสติ, เตนาห **"ตสฺมา"**ติอาทิฯ

จตุปญฺจคณฺฐิกาหโตติ อาหตจตุปญฺจคณฺฐิโก, จตุปญฺจคณฺฐิกาหิ วา อาหโต ตถาฯ

อฏฺฐิวิโธปิ อโตฺถติ อฏฺฐิวิโธปิ ปโยชนวิเสโส มหาสิวเตฺถรวาทวเสน ''อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓, ๔๒๒; ม. นิ. ๒.๓๘๗; อ. นิ. ๒.๓๔๑; ๘.๙; ธ. ส. ๑๓๕๕; วิภ. ๕๑๘; มหานิ. ๒๐๖) นเยน วุโตฺต ทฏฺฐโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข **"เนว ทวายาติอาทินา** (ม. นิ. ๑.๒๓, ๔๒๒; ม. นิ. ๒.๓๘๗; อ. นิ. ๘.๙; ธ. ส. ๑๓๕๕; วิภ. ๕๑๘; มหานิ. ๒๐๖) **นเยน า"**ติ ปน ปฏิเกฺขปงฺคทสฺสนมุเขน เทสนาย อาคตตฺตา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปถวิสนฺธารกชลสฺส ตํสนฺธารกวายุนา วิย ปริภุตฺตสฺส อาหารสฺส วาโยธาตุยาว อาสเย อวฏฺฐานนฺติ อาห **"วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐตี"**ติฯ **อติหรตี**ติ ยาว มุขา อภิหรติฯ **วีติหรตี**ติ ตโต กุจฺฉิยํ วีมิสฺสํ กโรนฺโต หรติฯ **อติหรตี**ติ วา มุขทฺวารํ อติกฺกาเมโนฺต หรติฯ **วีติหรตี**ติ กุจฺฉิคตํ ปสฺสโต หรติ, **ปริวเตฺตตี**ติ อปราปรํ จาเรติฯ เอตฺถ จ อาหารสฺส ธารณปริวตฺตนสญฺจุณฺณนวิโสสนานิ ปถวีธาตุสหิตา เอว วาโยธาตุ กโรติ, น เกวลาติ ตานิ ปถวีธาตุยาปิ กิจฺจภาเวน วุตฺตานิฯ **อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลตี**ติ ยถา วาโยธาตุ อาทีหิ อเญฺญหิ วิโสสนํ น โหติ, ตถา อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลติฯ **เตโชธาตู**ติ คหณีสงฺขาตา เตโชธาตุฯ สา หิ อโนฺตปวิฏฺฐํ อาหารํ ปริปาเจติฯ **อญฺชโส โหตี**ติ อาหารสฺส ปเวสนาทีนํ มโคฺค โหติฯ **อาภุชตี**ติ ปริเยสนวเสน, อโชฺฌหรณชิณฺณาชิณฺณตาทิปฏิสํเวทนวเสน จ อาวเชฺชติ, วิชานาตีติ อโตฺถฯ ตํตํวิชานนสฺส ปจฺจยภูโตเยว หิ ปโยโค ''สมฺมาปโยโค''ติ วุโตฺตฯ เยน หิ ปโยเคน ปริเยสนาทิ นิปฺผชฺชติ, โส ตพฺพิสยวิชานนมฺปิ นิปฺผาเทติ นาม ตทวินาภาวโตฯ อถ วา **สมฺมาปโยคํ** สมฺมาปฏิปตฺติ **มนฺวาย** อาคมฺม **อาภุชติ** สมนฺนาหรติฯ อาโภคปุพฺพโก หิ สโพฺพปิ วิญฺญาณพฺยาปาโรติ ตถา วุตฺตํฯ

คมนโตติ ภิกฺขาจารวเสน โคจรคามํ อุทฺทิสฺส คมนโตฯ **ปริเยสนโต**ติ โคจรคาเม ภิกฺขตฺถํ อาหิณฺฑนโตฯ **ปริโภคโต**ติ อาหารสฺส ปริภุญฺชนโตฯ **อาสยโต**ติ ปิตฺตาทิอาสยโตฯ อาสยติ เอตฺถ เอกชฺฌํ ปวตฺตมาโนปิ กมฺมผลววตฺถิโต หุตฺวา มริยาทวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต สยติ ติฏฺฐติ ปวตฺตตีติ **อาสโย** , อามาสยสฺส อุปริ ติฏฺฐนโก ปิตฺตาทิโกฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมากาโรฯ **นิธาน**นฺติ ยถาภุโตฺต อาหาโร นิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ นิธานํ, อามาสโยฯ ตโต **นิธานโตฯ อปริปกฺกโต**ติ คหณีสงฺขาเตน กมฺมชเตเชน อวิปกฺกโตฯ **ปริปกฺกโต**ติ ยถาภุตฺตสฺส อาหารส วิปกฺกภาวโตฯ **ผลโต**ติ นิปฺผตฺติโตฯ **นิสฺสนฺทโต**ติ อิโต จิโต จ นิสฺสนฺทนโตฯ **สมฺมกฺขนโต**ติ สพฺพโส มกฺขนโตฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๒๙๔) คเหตโพฺพฯ

สรีรโต เสทา มุจฺจนฺตีติ เวคสํธารเณน อุปฺปนฺนปริฬาหโต สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติฯ **อเญฺญ จ โรคา** กณฺณสูลภคนฺทราทโยฯ **อฏฺฐาเน**ติ มนุสฺสามนุสฺสปริคฺคหิเต อยุตฺตฏฺฐาเน เขตฺตเทวายตนาทิเกฯ กุทฺธา หิ อมนุสฺสา, มนุสฺสาปิ วา ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺติฯ นิสฺสฏฺฐตฺตา

เนว อตฺตโน, กสฺสจิ อนิสฺสชฺชิตตฺตา, ชิคุจฺฉนียตฺตา จ **น ปรสฺสฯ อุทกตุมฺพโต**ติ เวฬุนาฬิอาทิอุทกภาชนโตฯ **ตนฺ**ติ ฉฑฺฑิตอุทกํฯ

อทฺธานอิริยาปถา จิรตรปฺปวตฺติกา ทีฆกาลิกา อิริยาปถาฯ **มชฺฌิมา** ภิกฺขาจรณาทิวเสน ปวตฺตาฯ **จุณฺณิยอิริยาปถา** วิหาเร, อญฺญตฺถาปิ อิโต จิโต จ ปริวตฺตนาทิวเสน ปวตฺตาติ วทนฺติฯ ‘‘คเตติ คมเน’’ติ ปุเพฺพ อภิกฺกมปฏิกฺกมคฺคหเณน คมเนนปิ ปุรโต ปจฺฉโต จ กายสฺส อภิหรณํ วุตฺตนฺติ อิธ คมนเมว คหิตนฺติ เกจิฯ

ยสฺมา มหาสิวเตฺถรวาเท อนนฺตเร อนนฺตเร อิริยาปเถ ปวตฺตรูปารูปธมฺมานํ ตตฺถ ตเตฺถว นิโรธทสฺสนวเสน สมฺปชานการิตา คหิตาติ ตํ สมฺปชญฺญวิปสฺสนาจารวเสน เวทิตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตยิทํ มหาสิวเตฺถเรน วุตฺตํ อสโมฺมหธุรํ มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต อธิเปฺปต’’**นฺติฯ **อิมสฺมิํ ปน สามญฺญผเล สพฺพมฺปิ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ ลพฺภติ** ยาวเทว สามญฺญผลวิเสสทสฺสนปรตฺตา อิมิสฺสา เทสนายฯ **‘‘สติสมฺปยุตฺตเสฺสวา’’**ติ อิทํ ยถา สมฺปชญฺญสฺส กิจฺจโต ปธานตา คหิตา, เอวํ สติยา ปีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, น สติยา สพฺภาวมตฺตทสฺสนตฺถํฯ น หิ กทาจิ สติรหิตา ญาณปฺปวตฺติ อตฺถิฯ **‘‘เอตสฺส หิ ปทสฺส อยํ วิตฺถาโร’’**ติ อิมินา สติยา ญาเณน สมธุรตํเยว วิภาเวติฯ **เอตานิ ปทานิ**ติ ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติอาทีนิ ปทานิฯ **วิภตฺตาเนวา**ติ วิสุํ กตฺวา วิภตฺตานิเยว, อิมินาปิ สมฺปชญฺญสฺส วิย สติยาเปตฺถ ปธานตเมว วิภาเวติฯ

มชฺฌิมภาณกา ปน ภณนฺติ – เอโก ภิกฺขุ คจฺฉโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต คจฺฉติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว คจฺฉติฯ ตถา เอโก ติฏฺฐโนฺต…เป.… นิสีทโนฺต…เป.… สยโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต สยติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว สยติ, เอตฺตเกน ปน น ปากฏํ โหตีติ จงฺกมเนน ทีเปนฺติฯ โย หิ ภิกฺขุ จงฺกมํ โอตริตฺวา จ จงฺกมนโกฏิยํ ฐิโต ปริคฺคณฺหาติ ‘‘ปาจีนจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏิํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตาปิ ปาจีนจงฺกมนโกฏิํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมนมเชฺฌ ปวตฺตา อุโภ โกฏิโย อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมเน ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ฐานํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ฐาเน ปวตฺตา นิสชฺชํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, นิสชฺชาย ปวตฺตา สยนํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺตเยว ภวงฺคํ โอตรติฯ อุฏฺฐหโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติ, อยํ ภิกฺขุ คตาทีสุ สมฺปชานการี นาม โหตีติ ฯ เอวมฺปิ น โสเตฺต กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ โหติ, ตสฺมา ภิกฺขุ ยาว สโกฺกติ, ตาว จงฺกมิตฺวา ฐตฺวา นิสีทิตฺวา สยมาโน เอวํ ปริคฺคเหตฺวา สยติ ‘‘กาโย อเจตโน, มโญฺจ อเจตโน, กาโย น ชานาติ ‘อหํ มเญฺจ สยิโต’ติ, มโญฺจ น ชานาติ ‘มยิ กาโย สยิโต’ติ, อเจตโน กาโย อเจตเน มเญฺจ สยิโต’’ติ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต เอว จิตฺตํ ภวเงฺค โอตาเรติฯ ปพุชฺฌโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติ, อยํ โสเตฺต สมฺปชานการี นาม โหติฯ กายาทิกิริยานิพฺพตฺตเนน ตมฺมยตฺตา, อาวชฺชนกิริยา สมุฏฺฐิตตฺตา จ ชวนํ สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวารปฺปวตฺตํ กิริยมยปวตฺตํ นามฯ ตสฺมิํ สติ ชาคริตํ นาม โหตีติ ปริคฺคณฺหโนฺต ชาคริเต สมฺปชานการี นามฯ อปิ จ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชคฺคโนฺตปิ ชาคริเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ วิมุตฺตายตนสีเสน ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ พตฺติํสติรจฺฉานกถํ ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตสปฺปายกถํ กเถโนฺตปิ ภาสิเต สมฺปชานการี นามฯ อฏฺฐติํสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ มนสิการํ ปวเตฺตโนฺตปิ ทุติยํ ฌานํ สมาปโนฺนปิ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นามฯ ทุติยญฺหิ ฌานํ วจีสงฺขารวิรหโต วิเสสโต ตุณฺหีภาโว นามาติฯ **เอวนฺ**ติ วุตฺตปฺปกาเรน, สตฺตสุปิ ฐาเนสุ จตุธาติ อโตฺถฯ

สโนฺตสกถาวณฺณนา

๒๑๕. ยสฺส สโนฺตสสฺส อตฺตนิ อตฺถิตาย ภิกฺขุ ‘‘สนฺตุโฏฺฐ’’ติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโต’’**ติ อาหฯ จีวราทิ ยตฺถ กตฺถจิ ปจฺจเย สนฺตุสฺสเนน สมงฺคีภูโตติ อโตฺถฯ อถ วา **อิตรํ** วุจฺจติ หีนํ ปณีตโต อญฺญตฺตา, ตถา ปณีตํ **อิตรํ** หีนโต อญฺญตฺตาฯ อเปกฺขาสิทฺธา หิ อิตรตาติฯ อิติ เยน ธเมฺมน หีเนน วา ปณีเตน วา จีวราทิปจฺจเยน สนฺตุสฺสติ, โส ตถา ปวโตฺต อโลโภ **อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส,** เตน **สมนฺนาคโตฯ** ยถาลาภํ อตฺตโน ลาภานุรูปํ สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโสฯ** เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ลพฺภตีติ วา ลาโภ, โย โย ลาโภ ยถาลาภํ, เตน สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโสฯ พลนฺ**ติ กายพลํฯ **สารุปฺปนฺ**ติ ปกติทุพฺพลาทีนํ อนุจฺฉวิกตาฯ

ยถาลทฺธโต อญฺญสฺส อปตฺถนา นาม สิยา อปฺปิจฺฉตายปิ ปวตฺติอาการโรติ ตโต วินิวตฺติตเมว สโนฺตสสฺส สรูปํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ลภโนฺตปิ น คณฺหาตี’’**ติ อาหฯ **ตํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ ปกติทุพฺพลาทีนํ ครุจีวรํ น ผาสุภาวาวหํ, สรีรเขทาวหญฺจ โหตีติ ปโยชนวเสน, น อตฺริจฺฉตาทิวเสน ตํ ปริวเตฺตตฺวาฯ ลหุกจีวรปริโภโค น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **‘‘ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี’’**ติฯ มหคฺฆํ จีวรํ พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวาปิ ตานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทญฺญสฺส คหณํ ยถาสารุปฺปนเย ฐิตตฺตา น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **‘‘เตสํ...เป.... ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี’’**ติฯ เอวํ เสสปจฺจเยปิ ยถาพลยถาสารุปฺปนิเทฺทเสสุ อปิ-สทฺทคฺคหเณ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

มุตฺตหรีตกนฺติ โคมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตํ หรีตกํฯ **พุทฺธาทีหิ วณฺณิตนฺ**ติ ‘‘ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติอาทินา (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) สมฺมาสมฺพุทฺธาทีหิ ปสตฺถํฯ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฎฺฐีสุ ภิกฺขู นิโยเชโนฺต **ปรมสนฺตุโฏฺฐว โหติ** ปรเมน อุกฺกํสคเตน สโนฺตเสน สมนฺนาคตตฺตาฯ

กายํ ปริหรนฺติ โปเสนฺตีติ **กายปริหาริกาฯ** ตถา **กุจฺฉิปริหาริกา** เวทิตพฺพาฯ กุจฺฉิปริหาริกตา จ อโชฺฌหรเณน สรีรสฺส ฐิติยา อุปการกตาวเสน อิจฺฉิตาติ พหิทฺธาว กายสฺส อุปการกตาวเสน กายปริหาริกตา ทฎฺฐพฺพาฯ

ปริกฺขารมตฺตาติ ปริกฺขารคฺคหณํฯ **ตตฺรฎฺฐกปจฺจตฺถรณนฺ**ติ อตฺตนา อนธิฎฺฐหิตฺวา ตเตฺถว ติฎฺฐนกปจฺจตฺถรณํ ฯ ปจฺจตฺถรณาทีนเญฺจตฺถ นวมาทิภาโว ยถาวุตฺตปฎิปาฎิยา ทฎฺฐโพฺพ, น เตสํ ตถา ปตินิยตภาวโตฯ กสฺมา? ตถา นธารณโตฯ ทุโปฺปสภาเวน มหาคชาวิยาติ **มหาคชาฯ** ยทิ อิตเรปิ อปฺปิจฺฉตาทิสภาวา, กึ เตสมฺปิ วเสน อยํ เทสนา อิจฺฉิตาติ? โนติ อาห **‘‘*ภควา ปนา*’’**ติอาทิฯ กายปริหาโร ปโยชนํ เอเตนาติ กายปริหาริกํฯ เตนาห **‘‘กายํ ปริหรณมตฺตเกนา’’**ติฯ

จตูสุ ทิสาสุ สุขวิหารตาย สุขวิหารฎฺฐานภูตา จตโสฺส ทิสา เอตสฺสาติ จตุทฺทิโส จตุทฺทิโส เอว **จาตุทฺทิโสฯ** ตาสุ เอว กตฺถจิ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฎิหนติ, สยํ วา เตน น ปฎิหญฺญตีติ **อปฺปฎิโฆฯ สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจน ปจฺจเยน สเกน, สเนฺตน, สมเมว จ ตุสฺสนโกฯ ปริจฺจ สยนฺติ, กายจิตฺตานิ ปริสยนฺติ อภิภวนฺตีติ **ปริสฺสยา,** สีหพฺยคฺฆาทโย, กามจฺฉนฺทาทโย จ, เต ปริสฺสเย อธิวาสนขนฺติยา วินยาทีหิ จ **สหิตา** ขนฺตา, อภิภวิตา จฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน **อฉมฺภีฯ เอโก จเร**ติ เอกากี หุตฺวา จริตุํ สกฺกุเณยฺยฯ **ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ ตาย เอว เอกวิหาริตาย ขคฺคมิคสิงฺคสโมฯ

อสญฺชาตวาตาภิฆาเตหิ สิยา สกุโณ อปกฺขโกติ **“ปกฺขี สกุโณ”**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺโตฯ

นีวรณปฺปหานกถาวณฺณนา

๒๑๖. วตฺตพฺพตํ อาปชฺชตีติ ‘‘อสุกสฺส ภิกฺขุโน อรเญฺญ ติรจฺฉานคตานํ วิย, วนจรกานํ วิย จ นิวาสมตฺตเมว, น ปน อรญฺญวาสานุจฺฉวิกา กาจิ สมฺมาปฏิปตฺตี’’ติ อปวาทวเสน วตฺตพฺพตํ, อารญฺญเกหิ วา ติรจฺฉานคเตหิ, วนจรวิสภาคชเนหิ วา สทฺธึ วิปฺปฏิปตฺติวเสน วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ กาฬกสทิสตฺตา **กาฬกํ,** ถุลฺลวชฺชํฯ ติลกสทิสตฺตา **ติลกํ,** อณุมตฺตวชฺชํฯ

วิวิตฺตนฺติ ชนวิวิตฺตํฯ เตนาห **“สุญฺญ”**นฺติฯ ตํ ปน ชนสทฺทโฆสาภาเวเนว เวทิตพฺพํ สทฺทกณฺฏกตฺตา ฌานสฺสาติ อาห **“อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถ”**ติฯ **เอตเทวา**ติ นิสฺสทฺทตํเยวฯ **วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโสฯ **อฑฺฒโยโค**ติ ทีฆปาสาโท, ‘‘ครุฬสณฺฐานปาสาโท’’ติปิ วทนฺติฯ **ปาสาโท**ติ จตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนปาสาโท ฯ **อโฎฺฏ** ปฎิราชูนํ ปฎิพาหนโยโคฺค จตุปญฺจภูมโก ปติสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกณวโนฺต ปติสฺสยวิเสโสฯ อปโร นโย **วิหาโร** นาม ทีฆมุขปาสาโทฯ **อฑฺฒโยโค** เอกปสฺสจฺฉทนกเสนาสนํฯ ตสฺส กิร เอกปเสฺส ภิตฺติ อุจฺจตรา โหติ, อิตรปเสฺส นีจา, เตน ตํ เอกปสฺสฉทนกํ โหติฯ **ปาสาโท** นาม อายตจตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนกํ จนฺทิกงฺคณยุตฺตํฯ **คุหา** นาม เกวลา ปพฺพตคุหาฯ **เลณํ** ทฺวารพทฺธํ ปพฺภารํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **มณฺฑโป**ติ สาขามณฺฑโปฯ

วิหารเสนาสนนฺติ ปติสฺสยภูตํ เสนาสนํฯ **มญฺจปีฐเสนาสน**นฺติ มญฺจปีฐเญฺจว มญฺจปีฐสมฺพนฺธเสนาสนญฺจฯ จิมิลิกาทิ สนฺถริตพฺพโต **สนฺถตเสนาสนํฯ** อภิสงฺขรณาภาวโต สยนสฺส นิสชฺชาย จ เกวลํ โอกาสภูตํ เสนาสนํฯ ‘‘วิวิตฺตํ เสนาสน’’นฺติ อิมินา **เสนาสนคฺคหเณน สงฺคหิตเมว** สามญฺญโชตนาภาวโตฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘อรญฺญ’’นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ อาห **“อิม ปนา”**ติอาทิฯ **“ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคต”**นฺติ อิทํ วินเย ตถา อาคตตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อภิธเมฺมปิ ปน ‘‘อรญฺญนฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) อาคตเมวฯ ตตฺถ หิ ยํ น คามปเทสโนฺตคธํ, ตํ ‘‘อรญฺญ’’นฺติ นิปฺปริยายวเสน ตถา วุตฺตํฯ ธุตงฺคนิเทฺทเส (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑) ยํ วุตฺตํ, ตํ ยุตฺตํ,ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **รุกฺขมูล**นฺติ รุกฺขสมีปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล สมนฺตา ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ นิปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล’’นฺติฯ **เสล**-สโทฺท อวิเสสโต ปพฺพตปริยาโยติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปพฺพตนฺติ เสล”**นฺติ, น สิลามยเมว, ปํสุมยาทิโก ติวิโธปิ ปพฺพโต เอวาติฯ **วิวร**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ มิโถ อาสนฺนตเร ฐิตานํ โอวรกาทิสทิสํ วิวรํ, เอกสฺมึเยว วา ปพฺพเตฯ **อุมงฺคสทิส**นฺติ สุทุงฺคาสทิสํฯ **มนุสฺสานํ อนุปจารฎฺฐาน**นฺติ ปกติสญฺจารวเสน มนุเสฺสหิ น สญฺจริตพฺพฎฺฐานํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘วนปตฺถนฺติ วนสณฺฐานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจนํ, วนปตฺถนฺติ ภีสนกานเมตํ, วนปตฺถนฺติ สโลมหํสานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ปริยนฺตานเมตํ, วนปตฺถนฺติ น มนุสฺสูปจารานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ทุรภิสมฺภวานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติ (วิภ. ๕๓๑) อิมํ ปาฬิเสสํ สงฺคณฺหาติฯ **อจฺฉนฺน**นฺติ เกนจิ ฉทเนน อนฺตมโส รุกฺขสาขายปิ น ฉาทิตํฯ **นิกฺกฑฺฒิตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ **ปพฺภารเลณสทิเส**ติ ปพฺภารสทิเส เลณสทิเส จฯ

ปิณฺฑปาตปริเยสนํ ปิณฺฑปาโต อุตฺตรปทโลเปนาติ อาห **“ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกนฺโต”**ติ ฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ เอตฺถ **ปริ**สโทฺท ‘‘สมนฺตโต’’ติ เอตสฺส อเตฺถ, ตสฺมา วาโม รุญฺจ ทกฺขิโณรุญฺจ สมํ ฐเปตฺวา อุโภ ปาเท อญฺญมญฺญํ สมฺพนฺธิตฺวา นิสชฺชา ปลฺลงฺกนฺติ อาห **“สมนฺตโต อูรุพทฺธาสน”**นฺติฯ อูรูนํ พนฺธนวเสน นิสชฺชา **ปลฺลงฺกํฯ อาภุชิตฺวา**ติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชา โหติ, เอวํ อุโภ ปาเท อาภุเคฺค ภญฺชิเต กตฺวา, ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถา สมฺพนฺธตากรณนฺติ อาห **“พนฺธิตฺวา”**ติฯ

เหฏฺฐิมกายสฺส จ อนุชฺกํ ฐปนํ นิสชฺชาวจเนเนว โพธิตนฺติ ‘‘อุชุํ กาย’’นฺติ เอตฺถ กาย-ส โทฺท อุปริมกายวิสโยติ อาห **“อุปริมํ สรีรํ อุชุํ ฐเปตฺวา”**ติฯ ตํ ปน อุชุกฐปนํ สรูปโต, ปโย ชนโต จ ทเสฺสตุํ **“อฏฺฐารสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปณมนฺตี**ติ น โอนมนฺติฯ **น ปริปตตี**ติ น วิคจฺฉติ วีถึ น ลเงฺฆติฯ ตโต เอว ปุเพฺพนาปรํ วิเสสปฺปตฺติยา กมฺมฏฺฐานํ **วุทฺฒิํ ผาติํ เว ปุลฺลํ อุปคจฺฉติ**ฯ **ปริมุข**นฺติ เอตฺถ **ปริ**สโทฺท อภิ-สเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **“กมฺมฏฺฐาน าภิมุข”**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ สมีป โตฺถ วา **ปริ**สโทฺทติ ทเสฺสโนฺต **“มุขสมีเป วา กตฺวา”**ติ อาหฯ เอตฺถ จ ยถา ‘‘วิวิตฺตํ เสนา สนํ ภชตี’’ติอาทินา ภาวนานุรูปํ เสนาสนํ ทสฺสิตํ, เอวํ ‘‘นิสีทตี’’ติ อิมินา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิ โย สโนฺต อิริยาปโถ ทสฺสิโตฯ ‘‘ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา’’ติ อิมินา นิสชฺชาย ทฬฺหภาโว, ‘‘ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ อิมินา อารมฺมณปริคฺคหูปาโยฯ **ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ** ‘‘ปริณายิกา’’ติอาที สุ วิยฯ **มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ** ‘‘สุญฺญตวิโมกฺขมุข’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐ หิ นิยฺยานโฏฺฐ, ตสฺมา ปริคฺคหิตนิยฺยานนฺติ สพฺพถา คหิตาสโมฺมสํ ปริจตฺตสโมฺมสํ **สติํ กตฺวา,** ปรมํ สติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๑๗. อภิชฺฌายติ คิชฺฌติ อภิกงฺขติ เอตายาติ **อภิชฺฌา,** โลโภฯ **ลุชฺชนเฏฺฐนา**ติ ภิชฺชนเฏฺฐน, ขเณ ขเณ ภิชฺชนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **วิกฺขมฺภนวเสนา**ติ เอตฺถ **วิกฺขมฺภนํ** อนุปฺ ปาทนํ อปฺปวตฺตนํ, น ปฏิปกฺขานํ สุปฺปหีนตาฯ **“ปหีนตฺตา”**ติ จ ปหีนสทิสตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฌานสฺส อนธิคตตฺตาฯ ตถาปิ นยิทํ จกฺขุวิญฺญาณํ วิย สภาวโต วิคตาภิชฺฌํ, อถ โข ภาวนาว เสน, เตนาห **“น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนา”**ติฯ **เอเสว นโย**ติ ยถา อิมสฺส จิตฺตสฺส ภาวนาย ปริภาวิตตฺตา วิคตาภิชฺฌตา, เอวํ อพฺยาปนฺนํ วิคตถินมิทฺธํ อนุทฺธตํ นิพฺพิจิกิจฺฉญฺจาติ อ โตฺถฯ **ปุริมปกติ**นฺติ ปริสุทฺธปณฺฑรสภาวํฯ ‘‘ยา จิตฺตสฺส อกลฺยตาติ’’อาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๒; วิภ. ๕๔๖) ถินสฺส, ‘‘ยา กายสฺส อกลฺยตา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๓; วิภ. ๕๔๖) จ มิทฺธสฺส อภิธเมฺม นิทฺทิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ **“ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ, มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญ”**นฺติฯ สติปิ อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยเค จิตฺตกายลหุตาทีนํ วิย จิตฺตเจตสิกานํ ยถากฺกมํ ตํ ตํ วิเสสสฺส ยา เตสํ อกลฺยตาทีนํ วิเสสปฺปจฺจยตา, อยเมเตสํ สภาโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาโลกสญฺญี**ติ เอตฺถ อติ สยตฺถวิสิฏฺฐอตฺถิ อตฺถาวโพธโก อยมีกาโรติ ทเสฺสโนฺต อาห **“รตฺติมฺปิ...เป.... สมนฺนาค โต”**ติฯ **อิทํ อุภย**นฺติ สติสมฺปชญฺญมาหฯ **อติกฺกมิตฺวา** วิกฺขมฺภนวเสน ปชหิตฺวาฯ ‘‘ก ถมิท’’นฺติ ปวตฺติยา กถงฺกถา, วิจิกิจฺฉาฯ สา เอตสฺส อตฺถีติ กถงฺกถี, น กถงฺกถีติ **อกถํกถี,** นิพฺพิจิกิโจฺฉฯ **ลกฺขณาทิเภทโต**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปจฺจยปหานปหายกาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เตปิ หิ เภทโต วตฺตพฺพาติฯ

๒๑๘. **เตส**นฺติ อิณวเสน คหิตธนานํฯ **ปริยโนฺต**ติ ทาตพฺพเสโสฯ **โส พลวปาโมชฺชํ ลภติ** ‘‘อิณปลิโพธโต มุโตฺตมฺหี’’ติฯ **โสมนสฺสํ อธิคจฺฉติ** ‘‘ชีวิกานิมิตฺตํ อตฺถี’’ติฯ

๒๑๙. **วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา**ติ ทุกฺขเวทนุปฺปตฺติยาฯ ทุกฺขเวทนา หิ สุขเวทนาย กุสลวิปากสนฺตานสฺส วิโรธิตาย วิสภาคาฯ **จตุอิริยาปถํ ฉินฺทโนฺต**ติ จตุพฺพิธมฺปิ อิริยา ปถปฺปวตฺตึ ปจฺฉินฺทโนฺตฯ พฺยาธิโก หิ ยถา ฐานคมเนสุ อสมโตฺถ, เอวํ นิสชฺชาทีสุปิ อสม โตฺถ โหติฯ **อาพาเธตี**ติ ปีเฬติฯ วาตาทีนํ วิกาโร วิสมาวตฺถา พฺยาธีติ อาห **“ตํสมุฎฺฐาเนน ทุเกฺขน ทุกฺขิโต”**ติฯ ทุกฺขเวทนาย ปน พฺยาธิภาเว มูลพฺยาธินา **อาพาธิโก** อาทิโต พาธตี ติ กตฺวาฯ อนุพนฺธพฺยาธินา **ทุกฺขิโต** อปราปรํ สญฺชาตทุโกฺขติ กตฺวาฯ **คิลาโน**ติ ธาตุสงฺข เยน ปริกฺขีณสรีโรฯ อปฺปมตฺตกํ วา พลํ **พลมตฺตาฯ ตทุภย**นฺติ ปาโมชฺชํ, โสมนสฺสญฺจฯ ตตฺถ **ลเภถ ปาโมชฺชํ** ‘‘โรคโต มุโตฺตมฺหี’’ติฯ **อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺสํ** ‘‘อตฺถิ เม กาเย พล’’นฺติฯ

๒๒๐. **เสส**นฺติ ‘‘ตสฺส หิ ‘พนฺธนา มุโตฺตมฺหี’ติ อาวชฺชยโต ตทุภยํ โหติฯ เตน วุตฺต’’นฺติ เอวมาทิฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ปฐมทุติยปเทสุ วุตฺตนเยเนวฯ **สพฺพปเทสู**ติ อวสิฎฺฐป เทสุ ตติยาทีสุ โกฎฺฐาเสสุฯ

๒๒๑-๒๒๒. **น อตฺตนิ อธีโน**ติ น อตฺตายโตฺตฯ **ปราธีโน**ติ ปรายโตฺตฯ อปราธีนตาย ภุโช วิย อตฺตโน กิเจฺจ เอสิตโพฺพติ **ภุชิโสฺสฯ** สวโสติ อาห **“อตฺตโน สนฺตโก”**ติฯ อนุทก ตาย กํ ปานียํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตาโร**ติ อาห **“นิรุทกํ ทีฆมคฺค”**นฺติฯ

๒๒๓. **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ทสฺสเนฯ **อย**นฺติ อิทานิ วุจฺจมานา **สทิสตาฯ** เยน อิณาทีนํ อุปมา ภาโว, กามจฺฉนฺทาทีนญฺจ อุปเมยฺยภาโว โหติ, โส เนสํ อุปโมปเมยฺยสมฺพโนฺธ สทิสตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **โย ยมฺหิ กามจฺฉเนฺทน รชฺชตี**ติ โย ปุคฺคโล ยมฺหิ กามราคสฺส วตฺถุภูเต ปุคฺคเล กามจฺฉนฺทวเสน รโตฺต โหติฯ **ตํ วตฺถุํ คณฺหาตี**ติ ตํ ตณฺหาวตฺถุํ ‘‘มเมต’’นฺติ คณฺหาติฯ

อุปทฺทเวถาติ อุปทฺทวํ กโรถฯ

นกฺขตฺตสฺสาติ มหสฺสฯ **มุโตฺต**ติ พนฺธนโต มุโตฺตฯ

วินเย อปกตญฺญุนาติ วินยกฺกเม อกุสเลนฯ โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ยาถาวโต น ชานา ติฯ เตนาห **“กิสฺมิญฺจิเทวา”**ติอาทิฯ

คจฺฉติปีติ โถกํ โถกํ คจฺฉติปิฯ คจฺฉโนฺต ปน ตาย เอว อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตตาย ตตฺถ ตตฺถ **ติฎฺฐติปิฯ** อีทิเส กนฺตาเร คโต ‘‘โก ชานาติ กึ ภวิสฺสตี’’ติ **นิวตฺตติปิ,** ตสฺมา **คตฎฺฐานโต อคตฎฺฐานเมว พหุตรํ โหติฯ สทฺธาย คณฺหิตุํ** สเทฺธยฺยํ วตฺถุํ ‘‘อิทเมว’’นฺติ สทฺท หิตุํ **น สโกฺกติฯ อตฺถิ นตฺถี**ติ ‘‘อตฺถิ นุ โข, นตฺถิ นุ โข’’ติฯ อรญฺญํ ปวิฎฺฐสฺส อาทิมฺหิ เอว สปฺปนํ **อาสปฺปนํฯ** ปริ ปริโต, อุปรูปริ วา สปฺปนํ **ปริสปฺปนํฯ** อุภเยนปิ ตเตฺถว ปริพฺภมนํ วท ติฯ เตนาห **“อปริโยคาหน”**นฺติฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ อรญฺญสญฺญาย อุปฺปนฺนํ ฉมฺภิตภาวํ, อุตฺรา สนฺติ อโตฺถฯ

๒๒๔. **ตตฺรายํ สทิสตา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน สทิสตา เวทิตพฺพาฯ ยทเคฺคน หิ กามจฺฉนฺทาทโย อิณาทิสทิสา, ตทเคฺคน เตสํ ปหานํ อาณณฺยาทิสทิสํ อภาโวติ กตฺวาฯ **ฉ ธเมฺม**ติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺมฯ **ภาเวตฺวา**ติ พฺรูเหตฺวาฯ **มหาสติปฎฺฐาเน** (ที. นิ. ๒.๓๗๒-๓๗๔) **วณฺณยิสฺสาม** ตตฺถสฺส อนุปฺปนฺนานุปฺปาทนอุปฺปนฺน

ปหานาทิวิภาวนวเสน สวิเสสํ ปาฬิยา อาคตตฺตาฯ เอส นโย พฺยาปาทาทิปฺปหานกภาเวปิฯ **ปรวตฺถุมฺหี**ติ อารมฺมณภูเต ปรสฺมึ วตฺถุสฺมึฯ

อนตฺถกโรติ อตฺตโน ปรสฺส จ อนตฺถาวโหฯ **ฉ ธมฺมา**ติ เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, เมตฺตาภาวนานุโยโค , กมฺมสฺสกตา, ปฏิสงฺขานพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธมฺมาฯ **ตเตฺถวา**ติ มหาสติปฏฺฐาเนเยว (ที. นิ. ๒.๓๗๒-๓๗๔)ฯ จาริตฺตสีลํ อุทฺทิสฺส ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ **อาจารปณฺณตฺติฯ**

พนฺธนาคารํ ปเวสิตตฺตา อลทฺธนกฺขตฺตานุภโว ปุริโส **"นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคารํ ปเวสิโต ปุริโส"**ติ วุตฺโต, นกฺขตฺตทิวเส เอว วา ตทนนุภวนตฺถํ ตถา กโตฯ **มหาอนตฺถกร**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถหาปนมุเขน มหโต อนตฺถสฺส การกํฯ **ฉ ธมฺมา**ติ อติโภชเน นนิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธมฺมาฯ

อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ **มหาอนตฺถกร**นฺติ ปรายตฺตตาปาทนโต วุตฺตนเยน มหโต อนตฺถสฺส การกนฺติฯ อโตฺถ **ฉ ธมฺมา**ติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, วุฑฺฒเสวิตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธมฺมาฯ

พลวาติ ปจฺจตฺถิกวิธมนสมเตฺถน พเลน พลวาฯ **สชฺชาวุโธ**ติ สนฺนทฺธธนุอาทิอาวุโธฯ สูรวีรเสวกชนวเสน **สปริวาโรฯ ตนฺ**ติ ยถาวุตฺตํ ปุริสํฯ พลวนฺตตาย, สชฺชาวุธตาย, สปริวารตาย จ **โจรา ทูรโตว ทิสฺวา ปลาเยยฺยุํฯ อนตฺถการิกา**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยา วิพนฺธกรณโต วุตฺตนเยน อนตฺถการิกาฯ **ฉ ธมฺมา**ติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธมฺมาฯ ยถา พาหุสจฺจาทีนิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ วิจิกิจฺฉาย ปีติ อิธาปิ พหุสฺสุตตาทโย คหิตาฯ กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถา วิย ปญฺจนฺนํ, ตสฺมา ตสฺส ตสฺส อนุจฺฉวิกเสวนตา เวทิตพฺพาฯ สมฺมาปฏิปตฺติยา อปฺปฏิปตฺตินิมิตฺตตามุเขน วิจิกิจฺฉา มิจฺฉาปฏิปตฺติเมว ปริพฺรูเหตีติ ตสฺสา ปหานํ ทุจฺจริตวิธูนนูปาโยติ อาห **"ทุจฺจริตกนฺตารํ นิตฺถริตฺวา"**ติอาทิฯ

๒๒๕. **ปาโมชฺชํ** นาม ตรุณปีติ, สา กถญฺจิปิ ตุฏฺฐาวตฺถาติ อาห **"ปาโมชฺชํ ชายตีติ ตุฏฺฐากาโร ชายตี"**ติฯ **ตุฏฺฐสฺสา**ติ โอกฺกนฺติกภาวปฺปตฺตาย ปีติยา วเสน ตุฏฺฐสฺสฯ อตฺตโน สวิปฺผาริกตาย, อตฺตสมุฏฺฐานปณีตรูปุปฺปตฺติยา จ **สกลสรีรํ โขภยมานา** ผรณลกฺขณา **ปีติ ชายติฯ** ปีติสหิตํ ปีติ อุตฺตรปทโลเปน, กึ ปน ตํ ? มโนฯ ปีติ มโน เอตสฺสาติ ปีติมโน, ตสฺส **ปีติมนสฺสฯ** ตยิทํ อตฺถมตฺตเมว ทเสฺสโนฺต **"ปีติสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสา"**ติ อาหฯ **กาโย**ติ อิธ อรูปกลาโป อธิเปฺปโต, น เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยเมวาติ อาห **"นามกาโย ปสฺสมฺภตี"**ติ, ปสฺสทฺธิทฺวยสฺส ปีติวเสเนตฺถ ปสฺสมฺภนํ อธิเปฺปตํฯ **วิคตทรโถ**ติ ปหีนอุทฺธจฺจาทิกิเลสทรโถฯ วุตฺตปฺปการาย ปุพฺพภาคภาวนาย วเสน เจตสิกสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺตเยว ตํสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐสรีรตาย กายิกมฺปิ สุขํ เวเทตีติ อาห **"กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ เวทยตี"**ติฯ **อิมินา**ติ ''สุขํ ปฏิสํเวเทตี''ติ เอวํ วุเตฺตนฯ สํกิเลสปกฺขโต นิกฺขนฺตตฺตา, ปฐมชฺฌานปกฺขิกตฺตา จ **เนกฺขมฺมสุเขนฯ สุขิตสฺสา**ติ สุขิโนฯ

ปฐมชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๒๖. ‘‘จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ เอเตน อุปจารวเสนปิ อปฺปนาวเสนปิ จิตฺตสฺส สมาธานํ กถิตํฯ เอวํ สเนฺต ‘‘โส วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทิกา เทสนา กิมตฺถิยาติ อาห **‘‘โส วิวิเจฺจว กาเมหิ...เป.... วุตฺต’’**นฺติฯ ตตฺถ **อุปริวิเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปฐมชฺฌานาทิอุปริวตฺตพฺพวิเสสทสฺสนตฺถํฯ น หิ อุปจารสมาธิสมธิคเมน วินา ปฐมชฺฌานาทิวิเสโส สมธิคนฺตุํ สกฺกาฯ ปาโมชฺชุปฺปาทาทีหิ การณปรมฺปรา ทุติยชฺฌานาทิสมธิคเมปิ อิจฺฉิตพฺพาว ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ วิย ทุติยมคฺคาทิสมธิคเมติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตสฺส สมาธิโน**ติ ‘‘สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ เอวํ สาธารณวเสน วุโตฺต โย อปฺปนาลกฺขโณ, ตสฺส สมาธิโนฯ **ปเภททสฺสนตฺถ**นฺติ ทุติยชฺฌานาทิวิภาคสฺส เจว อภิญฺญาทิวิภาคสฺส จ ปเภททสฺสนตฺถํฯ กโร วุจฺจติ ปุปฺผสมฺภวํ คพฺภาสเย กรียตีติ กตฺวา, กรโต ชาโต กาโย กรชกาโย, ตทุปสนิสฺสโย จตุสนฺตติรูปสมุทาโยฯ กามํ นามกาโยปิ วิเวกเชน ปีติสุเขน ตถาลทฺธุปกาโร, ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิวจนโต ปน รูปกาโย อิธาธิเปฺปโตติ อาห **‘‘อิมํ กรชกาย’’**นฺติฯ **อภิสเนฺทตี**ติ อภิสนฺทนํ กโรติฯ ตํ ปน ฌานมเยน ปีติสุเขน กรชกายสฺส ตินฺตภาวาปาทนํ, สพฺพตฺถกเมว ลูขภาวาปนยนนฺติ อาห **‘‘เตเมตี’’**ติอาทิ, ตยิทํ อภิสนฺทนํ อตฺถโต ยถาวุตฺตปีติสุขสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ กายสฺส ปริปฺผรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘ปริสเนฺทตี’’**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพํ เอตสฺส อตฺถีติ สพฺพวา, ตสฺส **สพฺพาวโต**ฯ อวยวาวยวิสมฺพเนฺธ อวยวินิ สามิวจนนฺติ อวยวีวิสโย **สพฺพ**-สโทฺท, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สพฺพโกฏฺฐาสวโต’’**ติฯ **อผุฏํ นาม น โหติ** ยตฺถ ยตฺถ กมฺมชรูปํ, ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตชรูปสฺส อภิพฺยาปนโตฯ เตนาห **‘‘อุปาทินฺนกสนฺตตี’’**ติอาทิฯ

๒๒๗. **เฉโก**ติ กุสโลฯ ตํ ปนสฺส โกสลฺลํ นฺหานิยจุณฺณานํ สนฺนเน ปิณฺฑีกรเณ จ สมตฺถตาวเสน เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘ปฏิพโล’’**ติอาทิฯ **กํส**-สโทฺท ‘‘มหติยา กํสปาติยา’’ติอาทีสุ สุวณฺเณ อาคโตฯ

‘‘กํโส อุปหโต ยถา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๓๔) กิตฺติมโลเห, กตฺถจิ ปณฺณตฺติมเตฺต ‘‘อุปกํโส นาม ราชาปิ มหากํสสฺส อตฺรโช’’ติอาทิ, [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๐ ฆฏปณฺฑิตชาตกวณฺณนายํ (อตฺถโต สมานํ)] อิธ ปน ยตฺถ กตฺถจิ โลเหติ อาห **‘‘เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเน’’**ติฯ **เสฺนหานุคตา**ติ **อุทกสิเนเหน** อนุปวิสนวเสน คตา อุปคตาฯ **เสฺนหปเรตา**ติ อุทกสิเนเหน ปริโต คตา สมนฺตโต ผุฏฺฐา, ตโต เอว **สนฺตรพาหิรา** ผุฏฺฐา สิเนเหน, เอเตน สพฺพโส อุทเกน เตมิตภาวมาหฯ **‘‘น จ ปคฺฆรณี’’**ติ เอเตน ตินฺตสฺสปิ ตสฺส ฆนถทฺธภาวํ วทติฯ เตนาห **‘‘น จ พินฺทุํ พินฺทุ’’**นฺติอาทิฯ

ทุติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๒๙. ตาหิ ตาหิ อุทกสิราหิ อุพฺภิชฺชตีติ อุพฺภิทํ, อุพฺภิทํ อุทกํ เอตสฺสาติ **อุพฺภิโททโก**ฯ **อุพฺภินฺนอุทโก**ติ นทีตีเร ขตกูปโก วิย อุพฺภิชฺชนกอุทโกฯ **อุคฺคจฺฉนกอุทโก**ติ ธาราวเสน อุฏฺฐหนอุทโกฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุพฺภิโททโกว รหโท คหิโต, น อิตโรติ อาห **‘‘เหฏฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหี’’**ติอาทิฯ **ธารานิปาตปุพฺพุฬเกหี**ติ ธารานิปาเตหิ อุทกปุพฺพุฬเกหิ จ, ‘‘เผณปฏเลหิ จา’’ติ วตฺตพฺพํฯ **สนฺนิสินฺนเมวา**ติ อปริโกฺขภตาย นิจฺจลเมว, สุปฺปสนฺนเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **เสส**นฺติ ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิกํฯ

ตติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๓๑. **อุปฺปลานี**ติ อุปฺปลคจฺฉานิฯ **เสตรตฺตนีเลสู**ติ อุปฺปเลสุ, เสตุปฺปลรตฺตุปฺปลนีลุปฺปเลสูติ อโตฺถฯ **ยํ กิญฺจิ อุปฺปลํ อุปฺปลเมว** สามญฺญคหณโต ฯ **สตปตฺต**นฺติ เอตฺถ **สต**-

สโทฺท พหุปริยาโย ‘‘สตคฺฆี’’ติอาทีสุ วิย, เตน อเนกสตปตฺตสฺสปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ โลเก ปน ‘‘รตฺตํ ปทุมํ, เสตํ ปุณฺฑรีก’’นฺติปิ วุจฺจติฯ ยาว อคฺคา, ยาว จ มูลา อุทเกน อภิสนฺทนาทิสมฺภวทสฺสนตฺถํ **อุทกานุคฺคตคฺคหณํฯ** อิธ อุปฺปลาทีนิ วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ตติยชฺฌานสุขํฯ

จตุตฺถชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๓๓. ยสฺมา ‘‘ปริสุเทฺธน เจตสา’’ติ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตมาห, ตญฺจ ราคาทิอุปกฺกิเลสาปคมนโต นิรุปกฺกิเลสํ นิมฺมลํ, ตสฺมา อาห **‘‘นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐน ปริสุทฺธ’’**นฺติฯ ยสฺมา ปน ปาริสุทฺธิยา เอว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปริโยทาตตา สุวณฺณสฺส นิฆํสเนน ปภสฺสรตา วิย, ตสฺมา อาห **‘‘ปภสฺสรเฏฺฐน ปริโยทาตนฺติ เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ **อิท**นฺติ โอทาตวจนํฯ **อุตุผรณตฺถ**นฺติ อุณฺหอุตุโน ผรณทสฺสนตฺถํฯ **อุตุผรณํ น โหติ** สวิเสสนฺติ อธิปฺปาโย, เตนาห **‘‘ตงฺขณ...เป.... พลวํ โหตี’’**ติฯ **วตฺถํ วิย กรชกาโย**ติ โยคิโน กรชกาโย วตฺถํ วิย ทฏฺฐโพฺพ อุตุผรณสทิเสน จตุตฺถชฺฌานสุเขน ผริตพฺพตฺตาฯ ปุริสสฺส สรีรํ วิย จตุตฺถชฺฌานํ ทฏฺฐพฺพํ อุตุผรณฏฺฐานิยสฺส สุขสฺส นิสฺสยภาวโต, เตนาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ ‘‘ปริสุเทฺธน เจตสา’’ติ เจโต คหเณน ฌานสุขํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตนาห **‘‘อุตุผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุข’’**นฺติฯ นนุ จ จตุตฺถชฺฌาเน สุขเมว นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ สาตลกฺขณสนฺตสภาวตฺตา ปเนตฺถ อุเปกฺขา ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒; วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔; ปฏิ. ม. ๑๐๕, มหานิ. อฏฺฐ. ๒๗)

น อรูปชฺฌานลาภีติ น เวทิตโพฺพ อวินาภาวโต, เตนาห **‘‘น หี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **จุทฺทสหาการเรหี**ติ กสิณานุโลมโต, กสิณปฏิโลมโต, กสิณานุโลมปฏิโลมโต, ฌานานุโลมโต, ฌานปฏิโลมโต, ฌานานุโลมปฏิโลมโต, ฌานุกฺกนฺติกโต, กสิณุกฺกนฺติกโต, ฌานกสิณุกฺกนฺติกโต, องฺคสงฺกนฺติโต, อารมฺมณสงฺกนฺติโต, องฺคารมฺมณสงฺกนฺติโต, องฺคววตฺถานโต , อารมฺมณววตฺถานโตติ อิเมหิ จุทฺทสหาการเรหิฯ สติปิ ฌาเนสุ อาวชฺชนาทิวสีภาเว อยํ วสีภาโว อภิญฺญานิพฺพตฺตเน เอกเนฺตน อิจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘น หิ...เป.... โหตี’’**ติฯ สฺวายํ นโย อรูปสมาปตฺตีหิ วินา น อิชฺฌตีติ ตายเปตฺถ อวินาภาโว เวทิตโพฺพฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปาฬิยํ น อารุปฺปชฺฌานานิ อาคตานีติ? วิเสสโต จ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานปาทกตฺตา สพฺพาภิญฺญานํ ตทโนฺตคธา กตฺวา ตาย เทสิตา, น อรูปาวจรชฺฌานานํ อิธ อนุปโยคโต, เตนาห **‘‘อรูปชฺฌานานิ อาหริตฺวา กเถตพฺพานี’’**ติฯ

วิปสฺสนาญาณกถาวณฺณนา

๒๓๔. เสสนฺติ ‘‘เอวํ สมาหิเต จิเตฺต’’ติอาทีสุ วตฺตพฺพํฯ เญยฺยํ ชานาตีติ ญาณํ, ตํ ปน เญยฺยํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปสฺสตีติ ทสฺสนํ, ญาณเมว ทสฺสนนฺติ ญาณทสฺสนํฯ ตยิทํ ญาณทสฺสนปทํ สาสเน อญฺญตฺถ ญาณวิเสเส นิรูฬฺหํ, ตํ สพฺพํ อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘ญาณทสฺสนนฺติ มคฺคญาณมฺปิ วุจฺจตี’’**ติอาทิมาหฯ ยสฺมา วิปสฺสนาญาณํ เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจาทิโต ชานาติ, ภงฺคานุปสฺสนโต ปฏฺฐาย ปจฺจกฺขโต จ เต ปสฺสติ ตสฺมา อาห **‘‘อิธ ปน...เป.... ญาณทสฺสนนฺติ วุตฺต’’**นฺติฯ

อภินีหรตีติ วุตฺตนเยน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเต ตสฺมิํ จิเตฺต วิปสฺสนากฺกเมน ชาเต วิปสฺสนาภิมุขํ เปเสติ, เตนาห **‘‘วิปสฺสนา...เป.... กโรตี’’**ติฯ ตทภิมุขภาโว เอว หิสฺส ตนฺนินฺนตาทิกรตาฯ **วุโตฺตเยว** พฺรหฺมชาเลฯ โอทนกุมฺมาเสหิ อุปจียตีติ **โอทนกุมฺมาสูปจโยฯ**

อนิจฺจธมฺมติ ปภงฺคุตาย อทฺธุวสภาโวฯ **ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถายา**ติ สรีเร ทุคฺคนฺธสฺส วิคมายฯ **อุจฺฉาทนธมฺม**ติ อุจฺฉาเทตพฺพตาสภาโวฯ อุจฺฉาทเนน หิ สรีเร เสทคูถปิตฺตเสมฺหาทิธาตุโกฺขภครุภาวทุคฺคนฺธานํ อปคโม โหติฯ มหาสมฺพาหนํ มลฺลาทีนํ พาหุวฑฺฒนาทิอตฺถํ โหตีติ **“ขุทฺทกสมฺพาหเนนา”**ติ วุตฺตํฯ **ปริมทฺทนธมฺม**ติ ปริมทฺทิตพฺพตาสภาโวฯ **ภิชฺชติ เจว วิกิรติ จา**ติ อนิจฺจตาวเสน ภิชฺชติ จ ภินฺนญฺจ กิญฺจิ ปโยชนํ อสาเธนฺตํ วิปฺปกิณฺณญฺจ โหติฯ **รูปี**ติ อตฺตโน ปจฺจยภูเตน อุตุอาหารลกฺขเณน รูปวาติ อยเมตฺถ อโตฺถ อิจฺฉิโตติ อาห **“ฉหิ ปเทหิ สมุทโย กถิโต”**ติฯ สํสเคฺค หิ อยมีกาโรฯ **สณฺฐานสมฺปาทนมฺปิ** ตถารูปรูปุปฺปาทเนเนว โหตีติ อุจฺฉาทนปริมทฺทนปเทหิปิ สมุทโย กถิโตติ วุตฺตํฯ เอวํ นวหิ ยถารหํ กาเย สมุทยวยธมฺมานุปสฺสิตา ทสฺสิตาฯ **นิสฺสิตญฺจ** ฉฏฺฐวตฺถุนิสฺสิตตฺตา วิปสฺสนาญาณสฺสฯ **ปฏิพทฺธญฺจ** เตน วินา อปฺปวตฺตนโต, กายสญฺญิตานํ รูปธมฺมานํ อารมฺมณกรณโต จฯ

๒๓๕. สุฏฺฐุ ภาติ โอภาสตีติ **สุโภ,** ปภาสมฺปตฺติยาปิ มณิโน ภทฺทตาติ อาห **“สุโภติ สุนฺทโร”**ติฯ กุรุวินฺทชาติ อาทิชาติวิเสโสปิ มณิโน อากรปริสุทฺธิมูลโก เอวาติ อาห **“ปริสุทฺธากรสมุฏฺฐิโต”**ติ โทสนีหรณวเสน ปริกมฺมนิปฺผตฺตีติ อาห **“สุฏฺฐุ กตปริกมฺม อปนีตปาสาณสกฺขโร”**ติฯ ฉวิยา สณฺหภาเวนสฺส อจฺฉตา, น สงฺฆาตสฺสาติ อาห **“อโจฺฉติ ตนุจฺฉวี”**ติ, เตนาห **“วิปฺปสโนฺน”**ติฯ **โธวนเวธนาทีหี**ติ จตูสุ ปาสาเณสุ โธวเนน เจว กาฬกาทิอปหรณตฺถาย สุเตฺตน อาวุนนตฺถาย จ วิชฺฌเนนฯ ตาปสณฺหกรณาทีนํ สงฺคโห **อาทิ**-สเทฺทนฯ **วณฺณสมฺปตฺติน**ฺติ สุตฺตสฺส วณฺณสมฺปตฺตึฯ **มณิ วิย กรชกาโย** ปจฺจเวกฺขิตพฺพโตฯ **อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณํ** อนุปวิสิตฺวา ฐิตตฺตาฯ **จกฺขุมา ปุริโส วิย วิปสฺสนาลาภี ภิกฺขุ** สมฺมเทว ทสฺสนโตฯ **ตทารมฺมณานน**ฺติ รูปธมฺมารมฺมณานํฯ ผสฺสปญฺจมกจิตฺตเจตสิกคฺคหเณน คหิตธมฺมาปิ วิปสฺสนาจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา เอวาติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺหิ เตสํ วิปสฺสนาญาณคติกตฺตา ‘‘อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณ’’นฺติ วจนํ อวิโรธิตํ โหติฯ กึ ปเนเต ญาณสฺส อาวิ ภวนฺติ, อุทาหุ ปุคฺคลสฺสาติ? ญาณสฺสฯ ตสฺส ปน อาวิภาวตฺตา ปุคฺคลสฺส อาวิภูตา นาม โหนฺติฯ **ญาณสฺสา**ติ จ ปจฺจเวกฺขณาญาณสฺสฯ

มคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ, ตสฺมา โลกิยาภิญฺญานํ ปรโต ฉฏฺฐาภิญฺญาย ปุรโต วตฺตพฺพํ วิปสฺสนาญาณํฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ยทิปายํ ญาณานุปุพฺพี, เอวํ สเนฺตปิฯ **เอตสฺส อนฺตราวาโรนตฺถี**ติ ปญฺจสุ โลกิยาภิญฺญาสุ กถิตาสุ อากเงฺขยฺยสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๕) วิย ฉฏฺฐาภิญฺญา กเถตพฺพาติ เอตสฺส อนภิญฺญาลกฺขณสฺส วิปสฺสนาญาณสฺส ตาสํ อนฺตราวาโรน โหติฯ **ตสฺมา** ตตฺถ อวสราภาวโต **อิเธว** รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานานนฺตรเมว **ทสฺสิตํ** วิปสฺสนาญาณํฯ **ยสฺมา จาติ จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, เตน น เกวลํ ตเทว, อถ โข อิทมฺปิ การณํ วิปสฺสนาญาณสฺส อิเธว ทสฺสเนติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา เภรวมฺปิ รูปํ ปสฺสโต**ติ เอตฺถ ‘‘อิทฺธิวิธญาเณน เภรวํ รูปํ นิมฺมินิตฺวา จกฺขุนา ปสฺสโต’’ติปิ วตฺตพฺพํ, เอวมฺปิ อภิญฺญาลาภิโน อปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ภยํ สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ อุจฺจาวาลิกวาสิ มหานาคเตฺถรสฺส วิยฯ **ปาฏิเยกฺกํ สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํฯ** เตนาห ภควา –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติอาทิฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

มโนมยิทฺธิญาณกถาวณฺณนา

๒๓๖-๗. **มเนน นิพฺพตฺติต**นฺติ อภิญฺญามเนน นิพฺพตฺติตํฯ หตฺถปาทาทิ **อเงฺคหิ จ** กปฺปรชณฺณุอาทิ **ปจฺจเงฺคหิ จ**ฯ **สณฺฐานวเสนา**ติ กมลทลาทิสทิสสณฺฐานมตฺตวเสน, น รูปาภิฆาตารหภูตปฺปสาทิอินฺทฺริยวเสนฯ **สพฺพากาเรหี**ติ วณฺณสณฺฐานอวยววิเสสาทิสพฺพากาเรหิฯ **เตน** อิทฺธิมตาฯ **สทิสภาวทสฺสนตฺถเมวา**ติ สณฺฐานโตปิ วณฺณโตปิ อวยววิเสสโตปิ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมวฯ **สชาติยํ ฐิโต,** น นาคิทฺธิยา อญฺญชาติรูโปฯ

อิทฺธิวิธญาณาทิกกถาวณฺณนา

๒๓๙. **สุปริกมฺมกตมตฺติกาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณํ** วิกุพฺพนกิริยาย นิสฺสยภาวโตฯ

๒๔๑. **สุข**นฺติ อกิจฺฉน, อกสิเรนาติ อโตฺถฯ

๒๔๓. มโนฺท อุตฺตานเสยฺยกทารโกปิ ‘‘ทหโร’’ติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘ยุวา’’**ติ วุตฺตํฯ ยุวาปิ โกจิ อนิจฺฉนโก อมณฺฑนชาติโก โหตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘มณฺฑนกชาติโก’’**ติอาทิ วุตฺตํ, เตนาห **‘‘ยุวาปีติ’’**อาทิฯ กาฬติลปฺปมาณา พินฺทโว **กาฬติลกานิ กาฬา** วา กมฺมาสา, ติลปฺปมาณา พินฺทโว **ติลกานิฯ วงฺคํ** นาม วิยงฺคํฯ โยพฺพนปีฬกาทโย **มุขทูสิปีฬกา**ฯ มุขคโต โทโส **มุขโทโส,** ลกฺขณวจนเญฺจตํ มุเข อโทสสฺสาปิ ปากฏภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ยถา วา มุเข โทโส, เอวํ มุเข อโทโสปิ มุขโทโส สรโลเปนฯ มุขโทโส จ มุขโทโส จ **มุขโทโส**ติ เอกเสสนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ ‘‘ปเรสํ โสฬสวิธํ จิตฺตํ ปากฎํ โหตี’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

๒๔๕. **ปุเพฺพนิวาสญาณูปมาย**นฺติ ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส ทสฺสิตอุปมายํฯ ตํ ทิวสํ กตกิริยา นาม ปากติกสตฺตสฺสปิ เยภุเยฺยน ปากฏา โหตีติ ทสฺสนตฺถํ **ตํทิวส**-คฺคหณํ กตํฯ **ตํทิวสคตคามตฺตย**-คฺคหเณเนว มหาภินีหาเรหิ อเญฺญสมฺปิ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภีนํ ตีสุ ภเวสุ กตกิริยา เยภุเยฺยน ปากฎา โหตีติ ทีปิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๔๗. **อปราปรํ สญฺจรเนฺต**ติ ตํตํกิจฺจวเสน อิโต จิโต จ สญฺจรเนฺตฯ ยถาวุตฺต**ปาสาโทวิย *ภิกฺขุโน* กรชกาโย ทฎฺฐโพฺพ** ตตฺถ ปติฎฺฐิตสฺส ทฎฺฐพฺพทสฺสนสิทฺธิโตฯ จกฺขุมโตหิ ทิพฺพจกฺขุสมธิคโมฯ ยถาห ‘‘มํสจกฺขุสฺส อุปฺปาโท, มโคฺค ทิพฺพสฺส จกฺขุโน’’ติ (อิติวุ. ๖๑)ฯ **จกฺขุมา ปุริโส วิย อยเมว ทิพฺพจกฺขุํ ปตฺวา ฐิโต *ภิกฺขุ*** ทฎฺฐพฺพสฺส ทสฺสนโตฯ **เคหํ ปวิสนฺตา วิย** เอตํ อตฺตภาวเคหํ โอกฺกมนฺตา, อุปฺปชฺชนฺตาติ อโตฺถฯ **เคหา นิกฺขมนฺตา วิย** เอตสฺมา อตฺตภาวเคหโต ปกฺกนฺตา, จวนฺตาติ อโตฺถฯ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อปราปรํ สญฺจรณกสตฺตา**ติ ปน ปุนปฺปุนํ สํสาเร ปริพฺภมนฺตา สตฺตาฯ **‘‘ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตา’’**ติ ปน อิมินา ตสฺมิํ ภเว ชาตสํวเทฺธ สเตฺต วทติฯ นนุ จายํ ทิพฺพจกฺขุญาณกถา, เอตฺถ กสฺมา ‘‘ตีสุ ภเวสู’’ติ จตุโวการภวสฺสาปิ สงฺคโห กโตติ อาห **‘‘อิทญฺจา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อิท**นฺติ ‘‘ตีสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตาน’’นฺติ อิทํ วจนํฯ **เทสนาสุขตฺถเมวา**ติ เกวลํ เทสนาสุขตฺถํ, น จตุโวการภเว นิพฺพตฺตสตฺตานํ ทิพฺพจกฺขุโน อาวิภาวสพฺภาวโตฯ น หิ ‘‘ฐเปตฺวา อรูปภว’’นฺติ วา ‘‘ทฺวีสุ ภเวสู’’ติ วา วุจฺจมาเน เทสนา สุขาวโพธา จ โหตีติฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา

๒๔๘. **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ วิปสฺสนาย ปทฎฺฐานภูตํฯ วิปสฺสนา จ ติวิธา วิปสฺสกปุคฺคลเภเทนฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ วิปสฺสนา จินฺตามยญาณสํวทฺธิ

ตา สยมฺภุญาณภูตา, อิตเรสํ สุตมยญาณสํวทฺธิตา ปโรปเทสสมฺภูตา นามฯ สา ‘‘ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายา’’ติอาทินา อเนกธา, อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานญฺจ อญฺญตรมุขวเสน อเนกธา จ วิสุทฺธิมคฺเค นานานยโต วิภาวิตาฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญาณสนฺนิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริณตํ คจฺฉนฺตํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมตรํ อนญฺญสาธารณํ วิปสฺสนาญาณํ โหติ, ยํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปฺปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขยา เทวสิกํ สตฺถุ วฬญฺชนกสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ, สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนาจาโร **ปรมตฺถมญฺชุสายํ** วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๒๑๖) อุเทฺทสโต ทสฺสิโตฯ อตฺถิเกหิ ตโต คเหตพฺโพ, อิธ ปน สาวกานํ วิปสฺสนา อธิเปฺปตาฯ

อาสวานํ ขยญาณายาติ อาสวานํ เขปนโต สมุจฺฉินฺทนโต อาสวกฺขโย, อริยมคฺโค, ตตฺถ ญาณํ อาสวานํ ขยญาณํ, ตทตฺถํ เตนาห **‘‘อาสวานํ ขยญาณนิพฺพตฺตนตฺถายา’’**ติฯ อาสวา เอตฺถ ขียนฺตีติ **อาสวานํ ขโย** นิพฺพานํฯ เขเปติ ปาปธเมฺมติ **ขโย,** มคฺโคฯ โส ปน ปาปกฺขโย อาสวกฺขเยน วินา นตฺถีติ ‘‘ขเย ญาณ’’นฺติ เอตฺถ ขยคฺคหเณน อาสวกฺขโย วุโตฺต ติ อาห **‘‘ขเย ญาณ’’**นฺติอาทิฯ สมิตปาโป สมโณติ กตฺวา อาสวานํ ขีณตฺตา สมโณ นาม โหตีติ อาห **‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตีติ เอตฺถ ผล’’**นฺติฯ อาสววฯฒิยา สงฺขาเร วเฑฺฒ โนฺต วิสงฺขารโต สุวิทูรวิทูโรติ ‘‘อารา โส อาสวกฺขยา’’ติ เอตฺถ อาสวกฺขยปทํ วิสงฺขาราธิว จนนฺติ อาห **‘‘อาสวกฺขยาติ เอตฺถ นิพฺพานํ วุตฺต’’**นฺติฯ ***ภโงฺค***ติ อาสวานํ ขณนิโรโธ ‘‘อาสวานํ ขโย’’ติ วุโตฺตติ โยชนาฯ

‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ภิกฺขุโน ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํฯ **‘‘เอตฺตกํ ทุกฺข’’**นฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺชคฺคหิตภาวทสฺสนํฯ **‘‘น *อิโต ภิโยฺย*’’**ติ ตสฺส อนวเสเสตฺวา คหิตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **‘‘สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจ’’**นฺติอาทิฯ **สรสลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ สภาวสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนน, อสโมฺมหปฏิเวโธติ จฯ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสจฺจสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติ, เตนาห **‘‘ยถาภูตํ ปชานาตี’’**ติฯ ทุกฺขํ สมุเทติ เอตสฺมาติ ทุกฺขสมุทโย, ตณฺหาติ อาห **‘‘ตสฺส จา’’**ติอาทิฯ **ยํ ฐานํ ปตฺวา**ติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺม, ‘‘ปตฺวา’’ติ จ ตทุภยวโต ปุคฺคลสฺส ปตฺติ ตทุภยสฺส ปตฺติ วิยาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ปตฺวา**ติ วา ปาปุณนเหตุฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ, เต วา นปฺปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ **อปฺปวตฺติ,** นิพฺพานํฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขนิโรธสฺสฯ **สมฺปาปก**นฺติ สจฺฉิกรณวเสน สมฺมเทว ปาปกํฯ

กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสนฯ ยสฺมา อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโย ตปฺปริยาปนฺนตฺตา, เสสสจฺจานญฺจ ตํสมุทยาทิปริยาโย อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปริยายโต’’**ติฯ ทเสฺสโนฺต สจฺจานีติ โยชนาฯ อาสวานํเยว เจตฺถ คหณํ ‘‘อาสวานํ ขยญาณายา’’ติ อารทฺธตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๔๘; ม. นิ. ๑.๔๓๓; ม. นิ. ๓.๑๙) อาสววิมุตฺติสีเสเนว สพฺพกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตาฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชนาตี’’ติอาทินา มิสฺสกมโคฺค อิธ กถิโตติ **‘‘สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถสี’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘ชานโต ปสฺสโต’’**ติ อิมินา ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยา วุตฺตาฯ ‘‘วิมุจฺจตี’’ติ อิมินา ปหานาภิสมโย วุโตฺตติ อาห **‘‘อิมินา มคฺคกฺขณํ ทเสฺสตี’’**ติฯ **‘‘ชานโต ปสฺสโต’’**ติ วา เหตุนิเทฺทโสยํฯ ชานนเหตุ ทสฺสนเหตุ กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตีติ โยชนาฯ ธมฺมานญฺหิ สมานกาลิกานมฺปิ

ปจฺจยปฺปจฺจยุปฺปนฺนตา สหชาตโกฏิยา ลพฺภตีติฯ ภวาสวคฺคหเณน เจตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมวโรโธติ ทิฏฺฐาสวสฺสาปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ **ขีณา ชาตีติอาทีหิ** ปเทหิฯ **ตสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณาญาณสฺสฯ **ภูมินฺ**ติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ

เยนาธิปฺปาเยน ‘‘กตมา ปนสฺสา’’ติอาทินา โจทนา กตา, ตํ วิวรนฺโต **‘‘น ตาวสฺสา’’**ติ อาทิมาห ฯ ตตฺถ **น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา** มคฺคภาวนายาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณ มาห **‘‘ปุเพฺพว ขีณตฺตา’’**ติฯ น อนาคตา อสฺส ชาติ ขีณาติ โยชนาฯ **น อนาคตา**ติ จ อนาคตภาวสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน โจเทติ, เตนาห **‘‘อนาคเต วายามาภาวโต’’**ติฯ อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺส จ เขปเน วายาโมปิ ลพฺภเตว, เตนาห **‘‘ยา ปน มคฺคสฺสา’’**ติอาทิฯ **เอกจตุปญฺจโวการภเวสู**ติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํฯ **ตนฺ**ติ ยถาวุตฺตํ ชาตึฯ **โส**ติ ขีณาสโว ภิกฺขุฯ

พฺรหฺมจริยวาโส นาม อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนํ เอวาติ อาห **‘‘ปริวุตฺถ’’**นฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณา ปวตฺติ, อิตรสเจฺจสุ จ เนสํ ปหานาภิสมยาทิปวตฺติ ปากฏา เอว, เตน วุตฺตํ **‘‘จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสนา’’**ติฯ ทุกฺขนิโรธมเคฺคสุ ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนา ยาวเทว สมุทยปฺปหานตฺถายาติ อาห **‘‘เตน เตน มเคฺคน ปหาตพฺพกิเลสา ปหีนา’’**ติฯ **อิตฺถตฺตายา**ติ อิเม ปการา อิตฺถํ, ตพฺภาโว อิตฺถตฺตํ, ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิเปฺปตาติ อาห **‘‘เอวํ โสฬสกิจฺจภาวายา’’**ติฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, ปริญฺญาทีสุ จ ปหานเมว ปธานํ ตทตฺถตฺตา อิตเรสนฺติ อาห **‘‘กิเลสกฺขยภาวาย วา’’**ติฯ ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน วา เอวํ วุตฺตํฯ ทุติยวิกเปฺป **อิตฺถตฺตายา**ติ นิสฺสเกฺก สมฺปทานวจนนฺติ อาห **‘‘อิตฺถภาวโต’’**ติฯ **อปรนฺ**ติ อนาคตํฯ **อิเม ปน** จริมกตฺตภาวสงฺขาตา **ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ,** เอเตน เตสํ อปฺปติฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ อปริญฺญามูลิกา หิ ปติฏฺฐาฯ ยถาห ‘‘กพฬีกาเร เจ ภิกฺขเว อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺที อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺห’’นฺติอาทิฯ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗) เตเนวาห **‘‘ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยา’’**ติอาทิฯ

๒๔๙. **ปพฺพตมตฺถเก**ติ ปพฺพตสิขเรฯ ตญฺหิ เยภุเยฺยน สงฺขิตฺตํ สงฺกุจิตํ โหตีติ ปาฬิยํ ‘‘ปพฺพตสเงฺขเป’’ติ วุตฺตํฯ ปพฺพตปริยาปโนฺน วา ปเทโส **ปพฺพตสเงฺขโป** ฯ **อนาวิโล**ติ อกาลุสิโย, สา จสฺส อนาวิลตา กทฺทมาภาเวน โหตีติ อาห **‘‘นิกฺกทฺทโม’’**ติฯ **สิปฺปิโย**ติ สุตฺติโยฯ **สมฺพุกา**ติ สงฺขลิกาฯ **ฐิตาสุปิ นิสินฺนาสุปิ** คาวีสุฯ **วิชฺชมานาสู**ติ ลพฺภมานาสุ, อิตรา ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ ‘‘จรนฺตี’’ติ วุจฺจนฺติ สหจรณนเยนฯ **ติฏฺฐนฺตเมว,** น ปน กทาจิปิ จรนฺตํฯ **ทฺวยนฺ**ติ สิปฺปิสมฺพุกํ, มจฺฉคุมฺพนฺติ อิทํ อุภยํฯ **ติฏฺฐนฺตนฺติ วุตฺตํ** จรนฺตํ ปีติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘อิตรญฺจ ทฺวย’’**นฺติ จ ยถาวุตฺตเมว สิปฺปิสมฺพุกาทิทฺวยํ วทติฯ ตญฺหิ จรตีติฯ กึ วา อิมาย สหจริยาย, ยถาลาภคฺคหณํ ปเนตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ สกฺขรกถลสฺส หิ วเสน ติฏฺฐนฺตนฺติฯ สิปฺปิสมฺพุกสฺส มจฺฉคุมฺพสฺส จ วเสน ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตํ ปีติ โยชนา กาตพฺพาฯ

เตสํ ทสนฺนํ ญาณานํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อารมฺมณวิภาเค, เตสุ วา ญาเณสุฯ ภูมิเภทโต, กาลเภทโต, สนฺตานเภทโต จาติ **สตฺตวิธารมฺมณํ วิปสฺสนาญาณํฯ ‘‘รูปายตนมตฺตเมวา’’**ติ อิทํ ตสฺส ญาณสฺส อภินิมฺมิยมาเน มโนมเย กาเย รูปายตนเมวารพฺภ ปวตฺตนโต วุตฺตํ, น ตตฺถ คนฺธายตํ อาทีนํ อภาวโตฯ น หิ รูปกลาโป คนฺธายตํ อาทิรหิโต อตฺถิฯ ปรินิปฺผนฺน

เมว นิมฺมิตรูปํ, เตนาห **“ปริตฺตปจฺจุปฺปนฺนพหิทฺธารมฺมณ”**นฺติฯ อาสวกฺขยญาณํ นิพฺพานารมฺมณเมว สมานํ ปริตฺตตฺติกวเสน อปฺปมาณารมฺมณํ, อชฺฌตฺตตฺติกวเสน พหิทฺธารมฺมณํ, อตีตตฺติกวเสน นวตฺตพฺพารมฺมณญฺจ โหตีติ อาห **“อปฺปมาณพหิทฺธานวตฺตพฺพารมฺมณ”**นฺติฯ กูโฏ วิย กูฏาคารสฺส ภควโต เทสนาย อรหตฺตํ อุตฺตมงฺคภูตนฺติ อาห **“อรหตฺตนิกูเฏนา”**ติฯ **เทสนํ นิฏฺฐาเปสี**ติ ติตฺถกรมตหรวิภาวินิํ นานาวิธกุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิทฺธํสินิํ ติวิธสีลาลงฺกตํ ปรมสเลฺลขปฏิปตฺติทีปนิํ ฌานาภิญฺญาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวิภูสิตํ จุทฺทสวิธมหาสามญฺญผลปฏิมณฺฑิตํ อนญฺญสาธารณํ เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อชาตสตฺตุอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๒๕๐. อาทิมชฺฌปริโยสานนฺติ อาทิญฺจ มชฺฌญฺจ ปริโยสานญฺจฯ **สกฺกจฺจํ** สคารวํฯ **อารทฺธํ** ธมฺมสงฺคาหเกหิฯ

อภิกฺกนฺตา วิคตาติ อโตฺถติ อาห **“ขเย ทิสฺสตี”**ติฯ ตถา หิ ‘‘นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม’’ติ อุปริ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโร มโนรโม, ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **“สุนฺทเร ทิสฺสตี”**ติฯ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน, ปริชเนน จฯ **ชล**นฺติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภาย ฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสา ปภาเสโนฺต จโนฺท วิย, สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ

‘‘โจโร โจโร, สโปฺป สโปฺป’’ติอาทีสุ **ภเย อาเมฑิตํ,** ‘‘วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา’’ติอาทีสุ **โกเธ,** ‘‘สาธุ สาธูติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๗; สํ. นิ. ๒.๑๒๗; ๓.๓๕; ๕.๑๐๐๕) **ปสํสายํ,** ‘‘คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี’’ติอาทีสุ **ตุริเต,** ‘‘อาคจฺฉ อาคจฺฉา’’ติอาทีสุ **โกตูหเล,** ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๔๔) **อจฺฉเร** , ‘‘อภิกฺกมถายสฺมโนฺต อภิกฺกมถายสฺมโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๐; อ. นิ. ๙.๑๑) **หาเส,** ‘‘กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๖๓) **โสเก,** ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๒๐; ที. นิ. ๓.๓๐๕; จูฬว. ๓๓๒) **ปสาเทฯ จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ครหาอสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘ปาโป ปาโป’’ติอาทีสุ **ครหายํ,** ‘‘อภิรูปก อภิรูปกา’’ติอาทีสุ **อสมฺมาเน** ทฎฺฐพฺพํฯ

นยิทํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, อถ โข อตฺถทฺวยวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติ อาทิมาห ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิงฺควเสน วุตฺตํฯ ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมสฺส เทสนาติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ อตฺถมตฺตทสฺสนํ วา เอตํ, ตสฺมา อตฺถวเสเนตฺถ ลิงฺควิภตฺติปริณาโม เวทิตโพฺพฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **โทสนาสนโต**ติ ราคาทิกิเลสวิธมนโตฯ **คุณาธิคมนโต**ติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาทนโตฯ เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ, เตสุ ปธานภูตา ทเสฺสตพฺพาติ เต ปธานภูเต ตาว ทเสฺสตุํ **“สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต”**ติ วุตฺตํฯ สทฺธาปมุขา หิ โลกิยา คุณา ปญฺญาปมุขา โลกุตฺตราฯ สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถโตฯ** สภาวนิรุตฺติสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนโตฯ** สุวิเญฺญยฺยสทฺทปโยคตาย **อุตฺตานปทโตฯ** สณฺหสุขุมภาเวน ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺถตาย **คมฺภีรตฺถโตฯ** สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปโยคตาย **กณฺณสุขโตฯ** วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺถตาย **หทยงฺคมโตฯ** มานาติมานวิธมเนน **อนตฺตุกฺกํสนโตฯ** ถมฺภสารมฺภนิมฺมทฺทเนน **อปรวมฺภนโตฯ** หิตาธิปฺปายปฺปวตฺติยา, ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปคมเนน จ **กรุณาสีตลโตฯ** กิเลสนฺธการวิธมเนน **ปญฺญาวทาตโตฯ** กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถ**

รมณียโตฯ ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตาย **วิมทฺทกฺขมโต**ฯ อาปาถรมณียตาย เอว **สุยฺยมานสุขโต**ฯ วิมทฺทกฺขมตาย, หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติตาย จ **วีมํสิยมานหิตโต**ฯ **เอวมาทีหีติ** **อาทิ**-สทฺเทน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต, มิจฺฉาวาทวิทฺธํสนโต สมฺมาวาทปติฏฺฐาปนโต, อกุสลมูลสมุทฺธรณโต กุสลมูลสํโรปนโต, อปายทฺวารปิธานโต สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต, ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต อนุสยสมุคฺฆาฏนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ

อโธมุขฏฺฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฏฺฐามุขชาต**นฺติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขํ ชาตํฯ **อุคฺฆาเฏยฺยาติ** วิวฏํ กเรยฺยฯ **หเตฺถ คเหตฺวา** ‘‘ปุรตฺถาภิมุโข, อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา’’ติอาทีนิ อวตฺวา หเตฺถ คเหตฺวา นิสฺสนฺเทหํ กตฺวาฯ ‘‘เอส มคฺโค, เอวํ คจฺฉา’’ติ ทเสฺสยฺยฯ **กาฬปกฺขจาตุทฺทสี**ติ กาฬปกฺเข จาตุทฺทสีฯ **นิกฺกุชฺชิตํ** อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน **อุกฺกุเชฺชยฺย**ฯ อญฺญาณสฺส อภิมุขตฺตา เหฏฺฐามุขชาตตาย **สทฺธมฺมวิมุขํ** อโธมุขฏฺฐปิตตาย **อสทฺธมฺม ปติต**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขฺยํฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโย ปฏิจฺฉาทกา นีวรณภาวโต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกา สเตฺต มิจฺฉาภินิเวสนวเสนาติ อาห **‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺน’’**นฺติฯ เตนาห ภควา ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ ภิกฺขเว วชฺชํ วทามี’’ติฯ สโพฺพ อปายคามิมคฺโค **กุมฺมคฺโค** กุจฺฉิโต มคฺโคติ กตฺวาฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา มิจฺฉามคฺคาฯ เตเนว หิ ตทุภยปฏิปกฺขตํ สนฺธาย **‘‘สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตนา’’**ติ วุตฺตํฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา อุชฺชโล, ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ **เตลปโชฺชต**-คฺคหณํฯ **เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฏิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโมปมิตพฺพปฺปกาเรหิ, เอเตหิ วา ยถาวุเตฺตหิ นานาวิธกุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิวิธมนาทิวิภาวนปริยาเยหิฯ เตนาห **‘‘อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโต’’**ติฯ

ปสนฺนการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพํ สกฺการํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํ, เตนาห **‘‘ปรายณ’’**นฺติฯ ปรายณภาโว จ อนตฺถนิเสธเนน, อตฺถสมฺปฏิปาทเนน จ โหตีติ อาห **‘‘อฆสฺส ตาตา, หิตสฺส จ วิธาตา’’**ติฯ **อฆสฺสา**ติ ทุกฺขโตติ วทนฺติ, ปาปโตติ ปน อโตฺถ ยุโตฺต, นิสฺสเกฺกเจตํ สามิวจนํฯ เอตฺถ จ นายํ **คมุ**-สโทฺท นี-สทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมโก, ตสฺมา ยถา ‘‘อชํ คามํ เนตี’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ‘‘ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ วตฺตุํ น สกฺกา, ‘‘สรณนฺติ คจฺฉามี’’ติ ปน วตฺตพฺพํฯ อิติ-สโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ ตสฺส จายมโตฺถฯ คมนญฺจ ตทธิปฺปาเยน ภชนํ ชานนํ วาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมินา อธิปฺปาเยนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘ภชามี’’**ติอาทีสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํ, **ภชนํ** วา สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํ, **เสวนํ** สนฺติกาวจรตา, **ปยิรุปาสนํ** วตฺตปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสรณตํเยว ทีเปติฯ **‘‘คจฺฉามี’’**ติ ปทสฺส พุชฺฌามีติ อยมโตฺถ กถํ ลพฺภตีติ อาห **‘‘เยสญฺหี’’**ติอาทิฯ

‘‘อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ’’ติ ปททฺวเยนาปิ ผลฏฺฐา เอว ทสฺสิตา, น มคฺคฏฺฐาติ เต ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จา’’**ติอาทิมาหฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ‘‘ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตี’’ติ วุจฺจตีติ? กิญฺจาปิ วุจฺจติ, นิปฺปริยาเยน ปน มคฺคฏฺฐา เอว ตถา วตฺตพฺพา, น อิตโร นิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ ตถา หิ เต เอว วุตฺตา **‘‘อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตี’’**ติฯ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺตสมฺภโว ฯ **อกฺขายตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน ‘‘ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโคเตสํ อคฺคํ อกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) สุตฺตปทํ สงฺคณฺหาติ, **‘‘วิตฺถาโร’’**ติ วา อิมินาฯ เอตฺถ จ **อริยมคฺโค** นิยฺยานิกตาย, **นิพฺพานํ** ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ อุภยเมว นิปฺ

ปริยาเยน ‘‘ธมฺโม’’ติ วุตฺโตฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อริยมคฺคสฺส ตทตฺถสิทฺธิฯ ตถาปิ ยสฺมา อริยผลานํ ‘‘ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา’’ติอาทิ วจนโต มคฺเคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย, นิยฺยานานุคุณตาย, นิยฺยานปริโยสานตาย จ, ปริยตฺติธมฺมสฺส ปน ‘‘นิยฺยานธมฺมสฺส สมธิคมนเหตุตายา’’ติ อิมินา ปริยาเยน วุตฺตนเยน ธมฺมภาโว ลพฺภติ เอวฯ สฺวายมตฺโถ ปาฐารูโฬฺห เอวาติ ทเสฺสนฺโต **‘‘น เกวล’’**นฺติอาทิมาหฯ

‘‘กามราโค ภวราโค’’ติ เอวมาทิ เภโท สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ เอเตนาติ **ราควิราโคติ มโคฺค กถิโตฯ** เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย, อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส โสกสฺส จ ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา **อเนชํ อโสกนฺติ ผลํ กถิตํฯ อปฺปฏิกูล**นฺติ อวิโรธทีปนโต เกนจิ อวิรุทฺธํ, อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อโตฺถฯ ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา, ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา **ปคุณํฯ** ยถาห ‘‘วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสิํ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; ม. นิ. ๒.๓๓๙; มหาว. ๙) สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนาฯ

ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตนาติ ‘‘ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔; ม. นิ. ๔.๙๒; ๓.๕๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา, ‘‘ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ , ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๓; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๑; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน, ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ **สํหโต**ติ ฆฏิโต, สเมโตติ อโตฺถฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตา เอว ฯ **อฏฺฐ จ ปุคฺคลธมฺมทสา เต**ติ เต ปุริสยุควเสน จตฺตาโรปิ ปุคฺคลวเสน อเฏฺฐว อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย ธมฺมทสาฯ ตีณิ วตฺถูนิ ‘‘สรณ’’นฺติ คมเนน, ติกฺขตฺตุํ คมเนน จ **ตีณิ สรณคมนานิฯ ปฏิเวเทสี**ติ อตฺตโน หทยคตํ วาจาย ปเวเทสิฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา

สรณคมนสฺส วิสยปฺปเภทผลสํกิเลสเภทานํ วิย กตฺตุ จ วิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ **‘‘สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ...เป.... เวทิตโพฺพ’’**ติ วุตฺตํ เตน วินา สรณคมนเสฺสว อสมฺภวโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ, นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาวหาติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สํกิเลสคฺคหเณเนว อตฺถโต ทีปิตํ โหตีติ น คหิตํฯ ยานิ หิ เนสํ สํกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ, เตสํ สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปาทเนน, อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติฯ หึสตฺถสฺส สร-สทฺทสฺส วเสเนตํ ปทํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ‘‘หึสตีติ สรณ’’นฺติ วตฺวา ตํ ปน หึสนํ เกสํ กถํ กสฺส วาติ โจทนํ โสเธโนฺต **‘‘สรณคตาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภย**นฺติ วฏฺฏภยํฯ **สนฺตาส**นฺติ จิตฺตุตฺราสํ เตเนว เจตสิกทุกฺขสฺส คหิตตฺตาฯ **ทุกฺข**นฺติ กายิกทุกฺขํฯ **ทุคฺคติปริกิเลส**นฺติ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ, ตยิทํ สพฺพํ ปรโต ผลกถายํ อาวิภวิสฺสติฯ **เอต**นฺติ ‘‘สรณ’’นฺติ ปทํฯ

เอวํ อวิเสสโต สรณ-สทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิเสสโต ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **หิเต ปวตฺตเนนา**ติ ‘‘สมฺปนฺนสีลา ภิกฺขเว วิหรถา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๖๔, ๖๙) อเตฺถ นิโยชเนนฯ **อหิตา จ นิวตฺตเนนา**ติฯ ‘‘ปาณาติปาตสฺส โข ปาปโก วิปาโก, ปาปกํ อภิสมฺปราย’’นฺติอาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน อนตฺถโต นิวตฺตเนนฯ **ภยํ หึสตี**ติ หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ อปฺปวตฺติกรเณน วินาเสติฯ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน มคฺคสงฺ

ขาโต ธมฺโม, อิตโร อสฺสาสทาเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ โยชนาฯ **การาน**นฺติ ทานวเสน ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํฯ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ โยชนา, อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อิมินาปิ ปริยาเยนา**ติ อิมินาปิ วิภชิตฺวา วุตฺเตน การเณนฯ

‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธมฺโม, สุปฺปฏิปนฺโน สงฺโฆ’’ติ เอวํ ปวตฺโต ตตฺถ รตนตฺตเย ปสาโท ตปฺปสาโท, ตเทว รตนตฺตยํ ครุ เอตสฺสาติ ตคฺครุ ตพฺภาโว ตคฺครุตา, ตปฺปสาโท จ ตคฺครุตา จ ตปฺปสาทตคฺครุตา, ตาหิ **ตปฺปสาทตคฺครุตาหิฯ** วิธูตทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสโมฺมหอสฺสทฺธิยาทิตาย **วิหตกิเลโสฯ** ตเทว รตนตฺตยํ ปรายณํ ปราคติ ตาณํ เลณนฺติ เอวํ ปวตฺติยา **ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํ** สรณํ คจฺฉติ เอเตนาติฯ **ตํสมงฺคี**ติ เตน ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมนฺนาคโตฯ **เอวํ อุเปตี**ติ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ, เอวํ วา ชานาติ พุชฺฌตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ **ปสาท**-คฺคหเณน โลกิยสรณคมนมาหฯ ตญฺหิ ปสาทปฺปธานํฯ **ครุตา**คหเณน โลกุตฺตรํฯ อริยา หิ รตนตฺตยํ คุณาภิญฺญตายปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กตฺวา ปสฺสนฺติฯ ตสฺมา ตปฺปสาเทน วิกฺขมฺภนวเสน วิคตกิเลโส, ตคฺครุตาย สมุเจฺฉทวเสนาติ โยเชตพฺพํ อคารวกรณเหตูนํ สมุจฺฉินฺทนโตฯ ตปฺปรายณตา ปเนตฺถ ตคฺคติกตาติ ตาย จตุพฺพิธมฺปิ วกฺขมานํ สรณคมนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวิเสเสน วา ปสาทครุตา โชติตาติ **ปสาท**คฺคหเณน อเวจฺจปฺปสาทสฺส อิตรสฺส จ คหณํ, ตถา **ครุตา**คหเณนาติ อุภเยนาปิ อุภยํ สรณคมนํ โยเชตพฺพํฯ

มคฺคกฺขเณ อิชฺฌตีติ โยชนาฯ **‘‘นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา’’**ติ เอเตน อตฺถโต จตุสจฺจาธิคโม เอว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ นิพฺพานธมฺโม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน, มคฺคธมฺโม ภาวนาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺถํ สาเธติฯ พุทฺธคุณา ปน สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน, ตถา อริยสงฺฆคุณา, เตนาห **‘‘กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตี’’**ติฯ อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว อิชฺฌติ, น โลกิยํ วิย ปติปาฏิยา อสโมฺมหปฏิเวเธน ปฏิวิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘น สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว โหติ เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยา’’ติ, เตสํ โลกิยเมว สรณคมนํ สิยา, น โลกุตฺตรํ, ตญฺจ อยุตฺตํ ทุวิธสฺสาปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ

ตนฺติ โลกิยํ สรณคมนํฯ **สทฺธาปฏิลาโภ** ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา’’ติอาทินาฯ **สทฺธามูลิกา**ติ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมา สมฺมาทิฏฺฐีติ พุทฺธสุพุทฺธตํ, ธมฺมสุธมฺมตํ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ โลกิยาวโพธวเสเนว สมฺมา ญาเยน ทสฺสนโตฯ **‘‘สทฺธามูลิกา สมฺมาทิฏฺฐี’’**ติ เอเตน สทฺธูปนิสฺสยา ยถาวุตฺตลกฺขณา ปญฺญา โลกิยสรณคมนนฺติ ทเสฺสติ, เตนาห **‘‘ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจตี’’**ติฯ ทิฏฺฐิ เอว อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุชุ กรียตีติ กตฺวา ทิฏฺฐิ วา อุชุ กรียติ เอเตนาติ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ,** ตถา ปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท’’ติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ สทฺธาปุพฺพงฺคมสมฺมาทิฏฺฐิคฺคหณํ ปน จิตฺตุปฺปาทสฺส ตปฺปธานตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘สทฺธาปฏิลาโภ’’**ติ อิมินา มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตํ สรณคมนํ ทเสฺสติ, **‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’**ติ อิมินา ญาณสมฺปยุตฺตํ สรณคมนํฯ **ตยิทํ** โลกิยํ สรณคมนํฯ อตฺตา สนฺนิยฺยาตียติ อปฺปียติ ปริจฺจชียติ เอเตนาติ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ,** ยถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมํฯ ตํ รตนตฺตยํ ปรายณํ ปฏิสรณํ เอตสฺสาติ ตปฺปรายโณ, ปุคฺคโล, จิตฺตุปฺปาโท วาฯ ตสฺส ภาโว **ตปฺปรายณตา,** ยถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมเมวฯ ‘‘สรณ’’นฺติ อธิปฺปาเยน สิสฺสภาวํ อเนฺตวาสิกภาวํ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ **สิสฺสภาวูปคมนํฯ** สรณคมนาธิปฺปา

เยเนว ปณิปตติ เอเตนาติ **ปณิปาโต**ฯ สพฺพตฺถ ยถาวุตฺตทิฏฺฐิชฺกมฺมวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อตฺตปริจฺจชนนฺติ สํสารทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ **พุทฺธาทีนํ เยวา**ติ อวธารณํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีสุปิ ตตฺถ ตตฺถ วตฺตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตทญฺญนิวตฺตนํ กตํ โหติฯ

เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีนิ เอเกน ปกาเรน ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรหิปิ ปกาเรหิ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ อารทฺธํ, เตน ปริยายนฺตเรหิปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทิ กตเมว โหติ อตฺถสฺส อภินฺนตฺตาติ ทเสฺสติฯ **อาฬวกาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สาตาคิรเหมวตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ เจเต อาฬวกาทโย มเคฺคเนว อาคตสรณคมนา, กถํ เตสํ ตปฺปรายณตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ? มเคฺคนาคตสรณคมเนหิปิฯ ''โส อหํ วิจริสฺสามิ…เป…. สุธมฺมตํ'' (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔) ''เต มยํ วิจริสฺสาม , คามา คามํ นคา นคํ…เป…. สุธมฺมต''นฺติ, (สุ. นิ. ๑๘๒) เตหิ ตปฺปรายณตาการสฺส ปเวทิตตฺตา ตถา วุตฺตํฯ

โส ปเนส ญาติ…เป…. วเสนาติ เอตฺถ ญาติวเสน, ภยวเสน, อาจริยวเสน, ทกฺขิเณยฺยวเสนาติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ญาติวเสนา**ติ ญาติภาววเสนฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตนา**ติ ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปาเตนฯ **อิตเรหี**ติ ญาติภาวาทิวสปฺปวเตฺตหิ ตีหิ ปณิปาเตหิฯ ''อิตเรหี''ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"ตสฺมา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วนฺทตี**ติ ปณิปาตสฺส ลกฺขณวจนํฯ **เอวรูป**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สนฺธาย วทติฯ สมฺปรายิกญฺหิ นิยฺยานิกํ วา อนุสาสนิํ ปจฺจาสีสโนฺต ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรตีติ อธิปฺปาโยฯ

สรณคมนปฺปเภโทติ สรณคมนวิภาโคฯ

อริยมโคฺค เอว โลกุตฺตรํ สรณคมนนฺติ **"จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผล"**นฺติ วุตฺตํฯ **สพฺพทุกฺขกฺขโย**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธฯ **เอต**นฺติ ''จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี''ติ เอวํ วุตฺตํ อริยสจฺจสฺส ทสฺสนํฯ

นิจฺจาทิโต อนุปคมนาทิวเสนาติ ''นิจฺจ''นฺติ อคฺคหณาทิวเสนฯ **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฏิเกฺขโปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนาปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติฯ **ย**นฺติ เยน การเณนฯ **ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โสตาปโนฺนฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ เอกสงฺขารมฺปิฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ ''นิโจฺจ''ติ คเณฺหยฺยฯ **"สุขโต อุปคเจฺฉยฺยา"**ติฯ ''เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา''ติ (ที. นิ. ๑.๗๖) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหวูปสมนตฺถํ มตฺตหตฺถิปริตฺตาสิโต วิย โจกฺขพฺราหฺมโณ อุกฺการภูมิํ **กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติ**ฯ อตฺตวาเร กสิณาทิปญฺญตฺติสงฺคหตฺถํ ''สงฺขาร''นฺติ อวตฺวา **"กญฺจิ ธมฺม"**นฺติ วุตฺตํฯ อิเมสุปิ วาเรสุ จตุภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ, เตภูมกวเสเนว วาฯ ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน คาหวเสน คณฺหาติ, ตโต ตโต อริยสาวโก คาหํ วินิเวเฐติฯ

"มาตร"นฺติอาทีสุ ชนิกา **มาตา,** ชนโก **ปิตา,** มนุสฺสภูโต ขีณาสโว **อรหา**ติ อธิเปฺปโตฯ กิํ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฏฺฐานํ, ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ, อริยสาวกสฺส จ ผลทสฺสนตฺถํ เอวํ วุตฺตํฯ **ทุฏฺฐจิโตฺต**ติ วธกจิตฺ

ตน ปทุฏฺฐจิตฺเตฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ **สงฺฆํ ภินฺเทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมาย ฐิตํ สงฺฆํฯ ‘‘กมฺเมน, อุทฺเทเสน, โวหรนฺโต, อนุสฺสาวเนน, สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘) เอวํ วุตฺตหิ ปญฺจหิ การเณหิ ภินฺเทยฺยฯ **อญฺญํ สตฺถาร**นฺติ อญฺญํ ติตฺถกรํ ‘‘อยํ เม สตฺถา’’ติ เอวํ คเณฺหยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ **น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิ**นฺติ เต พุทฺธํ สรณํ คตา ตํนิมิตฺตํ อปายํ น คมิสฺสนฺติ, เทวกายํ ปน ปริปูเรสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

ทสหิ ฐาเนหีติ ทสหิ การเณหิฯ **อธิคณฺหนฺตี**ติ อภิภวนฺติฯ **เวลามสุตฺตาทิวเสนาปี**ติ เอตฺถ กรีสสฺส จตุตฺถภาคปฺปมาณานํ จตุราสีติสหสฺสสงฺขฺยานํ สุวณฺณปาติรูปิยปาติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุวณฺณหิรญฺญปูรานํ, สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตานํ จตุราสีติยา หตฺถิสหสฺสานํ, จตุราสีติยา อสฺสสหสฺสานํ, จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ, จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ, จตุราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ, จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ, จตุราสีติยา วตฺถโกฏิสหสฺสานํ, อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺฉรานิ นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต สตํ โสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส สกทาคามิโน, ตโต เอกสฺส อนาคามิโน, ตโต เอกสฺส อรหโต, ตโต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส, ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต จาตุทฺทิสสงฺฆํ อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ, ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตรนฺติ อิมมตฺถํ ปกาเสนฺตสฺส เวลามสุตฺตสฺส (อ. นิ. ๙.๒๐) วเสนฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ คหปติ เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํ, โย เจกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๙.๒๐)ฯ **เวลามสุตฺตาที**ติ **อาทิ**สเทฺทน อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนํ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อญฺญาณํ วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อชานนํ, ตตฺถ สโมฺมโหฯ ‘‘พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข’’ติ อาทินา วิจิกิจฺฉา **สํสโยฯ มิจฺฉาญาณํ** ตสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปรีตคฺคาโหฯ **อาทิ**-สเทฺทน อนาทราคารวาทีนํ สงฺคโหฯ **น มหาชุติก**นฺติ น อุชฺชลํ, อปริสุทฺธํ อปริโยทาตนฺติ อโตฺถฯ **น มหาวิปฺผาร**นฺติ อนุฬารํฯ **สาวโชฺช**ติ ตณฺหาทิฏฺฐาทิวเสน สโทโส, โลกิยสรณคมนํ สิกฺขาสมาทานํ วิย อคฺคหิตกาลปริเจฺฉทํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโทติ อาห **‘‘อนวโชฺช กาลกิริยายา’’**ติฯ โสติ อนวโชฺช สรณคมนเภโทฯ สติปิ อนวชฺชเตฺต อิฏฺฐผโลปิ น โหตีติ อาห **‘‘อผโล’’**ติฯ กสฺมา? **อวิปากตฺตาฯ** น หิ ตํ อกุสลนฺติฯ

โก อุปาสโกติ สรูปปุจฺฉา, กึลกฺขโณ อุปาสโกติ วุตฺตํ โหติฯ **กสฺมา**ติ เหตุปุจฺฉา, เตน เกน ปวตฺตินิมิเตฺตน อุปาสก-สโทฺท ตสฺมึ ปุคฺคเล นิรูโฬฺหติ ทเสฺสติ, เตนาห **‘‘กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจตี’’**ติฯ สทฺทสฺส อภิเธยฺย ปวตฺตินิมิตฺตํ ตทตฺถสฺส ตพฺภาวการณํฯ **กิมสฺส สีล**นฺติ กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ, กิตฺตเกน สีเลนายํ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ อโตฺถฯ **โก อาชีโว**ติ โก อสฺส สมฺมาอาชีโว, โส ปน มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ โสปิ วิภชียติฯ **กา วิปตฺตี**ติ กา อสฺส สีลสฺส, อาชีวสฺส วา วิปตฺติฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิ วา ปฏิเสโธ วาฯ **สมฺปตฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

โย โกจีติ ขตฺติยาทีสุ โย โกจิ, เตน สรณคมนํ เอวํ การณํ, น ชาติ อาทิวิเสโสติ ทเสฺสติฯ

อุปาสนโตติ เตเนว สรณคมเนน, ตตฺถ จ สกฺกจฺจกิริยาย อาทร คารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุปาสนโตฯ

เวรมณิโยติ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยํ, ตสฺส มณนโต หนนโต วินาสนโต เวรมณิโย, ปญฺจ วิรติโย วิรติปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺส, เตเนวาห **“ปฏิวิรโต โหตี”**ติฯ

มิจฺฉาวณิชฺชาติ น สมฺมาวณิชฺชา อยุตฺตวณิชฺชา อสารุปฺปวณิชฺชาฯ **ปหายา**ติ อกรเณเนว ปชหิตฺวาฯ **ธมฺเมนา**ติ ธมฺมโต อนเปเตน, เตน อญฺญมฺปิ อธมฺมิกํ ชีวิกํ ปฏิกฺขิปติฯ **สเมนา**ติ อวิสเมน, เตน กายวิสํ อาทิทุจฺจริตํ วเชฺชตฺวา กายสมาทินา สุจริเตน ชีวิกํ ทเสฺสติฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **สตฺตวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโยฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํ กิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิสวณิชฺชา**ติ วิสํ โยเชตฺวา วา วิสํ คเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ ตตฺถ สตฺถวณิชฺชา ปโรปโรธนิมิตฺตตาย อกรณียา วุตฺตา สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺสภาวกรณโต, มํสวณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตฯ

ตเสฺสวาติ ปญฺจเวรมณิลกฺขณสฺส **สีลสฺส เจว** ปญฺจมิจฺฉาวณิชฺชาลกฺขณสฺส **อาชีวสฺส จฯ วิปตฺตี**ติ เภโท, ปโกโป จฯ **ยายา**ติ ยาย ปฏิปตฺติยาฯ **จณฺฑาโล**ติ อุปาสกจณฺฑาโลฯ **มลนฺ**ติ อุปาสกมลํฯ **ปฏิกิโฏฺฐ**ติ อุปาสกนิหีโนฯ พุทฺธาทีสุ กมฺมกมฺมผเลสุ จ สทฺธาวิปริยาโย อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิโมกฺข, ยถาวุเตฺตน อสฺสทฺธิเยน สมนฺนาคโต **อสฺสโทฺธฯ** ยถาวุตฺตสีลวิปตฺติอาชีววิปตฺติวเสน **ทุสฺสีโลฯ** ‘‘อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ โหตี’’ติ เอวํ พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโกฯ มงฺคลํ ปเจฺจตี**ติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติฯ **โน กมฺมนฺ**ติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิโต จ พหิทฺธา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี คเวสติฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ทานมานํ อาทิกํ กุสลกิริยํ ปฐมตรํ กโรติฯ เอตฺถ จ ทกฺขิเณยฺยปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน **สมฺปตฺติ** เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนเฏฺฐน อุปาสโกว รตนํ **อุปาสกรตนํฯ** คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาย อุปาสโกว ปทุมํ **อุปาสกปทุมํฯ** ตถา **อุปาสกปุณฺฑรีกํฯ**

อาทิมฺหีติอาทิอเตฺถฯ **โกฏิยนฺ**ติ ปริยนฺตโกฏิยํฯ **วิหารเคฺคนา**ติ โอวรกโกฏฺฐาเสน, ‘‘อิมสฺมิํ คเพฺภ วสนฺตานมิทํ นาม ปนสผลํ ปาปุณาตี’’ติอาทินา ตํ ตํวสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ อชฺชตคฺคนฺติ วา อชฺชทคฺคนฺติ วา อชฺช อิเจฺจว อโตฺถฯ

‘‘ปาเณหิ อุเปต’’นฺติ อิมินา ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตี’’ติอาทีนิ วตฺวา ปุน ชีวิเตนาปิ ตํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชโนฺต ‘‘สรณคมนํ รกฺขามี’’ติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส รโญฺญ อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **“อหญฺหี”**ติอาทิมาหฯ **ปาเณหิ อุเปต**นฺติ หิ ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ อุเปตํ, อุเปโนฺต จ น วาจามเตฺตน, น เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน, อถ โข ปาณานํ ปริจฺจชนวเสน ยาวชีวํ อุเปตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อจฺจยนํ สาธุมริยาทํ มทฺทิตฺวา วีติกฺกมนํ **อจฺจโย**ติ อาห **“อปราโธ”**ติฯ อเจฺจติ อติกฺกมติ เอเตนาติ วา **อจฺจโย,** วีติกฺกมสฺส ปวตฺตนโก อกุสลธมฺโมฯ โส เอว อปรชฺฌติ เอเตนาติ **อปราโธฯ** โส หิ อปรชฺฌนฺตํ ปุริสํ อภิภวิตฺวา ปวตฺตติ, เตนาห **“อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺต”**ติฯ **จรตี**ติ อาจรติ กโรติฯ **ธเมฺมเนวา**ติ ธมฺมโต อนเปเตน ปโยเคนฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ อธิวาสนวเสน สมฺปฏิจฺฉตูติ อโตฺถติ อาห **“ขมตู”**ติฯ

๒๕๑. สเทวเกน โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต **อริโย,** ตถาคโตติ อาห **“อริยสฺส วินเย พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน”**ติฯ **ปุคฺคลาธิฎฺฐานํ กโรโนฺต**ติ กามํ ‘‘วุทฺธิ เหสา’’ติ ธมฺมาธิฎฺฐานวเสน วากฺยํ อารทฺธํ, ตถาปิ เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฎฺฐานํ กโรโนฺต สํวรํ อาปชฺชตีติ อาหาติ โยชนาฯ

๒๕๓. อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว นิปฺปชฺชนกานํ อตฺตโน กุสลมูลานํ ขณเนน **ขโต,** เตสํเยว อุปหนเนน **อุปหโตฯ** อุภเยนาปิ ตสฺส กมฺมาปราธเมว วทติฯ ปติฎฺฐาติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนํ เอตายาติ ปติฎฺฐา, ตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปทาฯ สา กิริยาปราเธน ภินฺนา วินาสิตา เอเตนาติ **ภินฺนปติโฎฺฐ,** เตนาห **“ตถา”**ติอาทิฯ **ธเมฺมสุ จกฺขุ**นฺติ จตุสจฺจธเมฺมสุ เตสํ ทสฺสนเฎฺฐน จกฺขุฯ **อเญฺญสุ ฐาเนสู**ติ อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุฯ **มุจฺจิสฺสตี**ติ สฎฺฐิ วสฺสสหสฺสานิ ปจฺจิตฺวา โลหกุมฺภี นรกโต มุจฺจิสฺสติฯ

ยทิ อนนฺตเร อตฺตภาเว นรเก ปจฺจติ, อิมํ ปน สุตฺตํ สุตฺวา รโญฺญ โก อานิสํโส ลโทฺธติ อาห **“มหานิสํโส”**ติอาทิฯ โส ปน อานิสํโส นิทฺทาลาภสีเสน วุโตฺต ตทา กายิกเจตสิกทุกฺขาปคโม, ติณฺณํ รตนานํ มหาสกฺการกิริยา, สาติสโย โปถุชฺชนิกสทฺธาปฎิลาโภติ เอวํปกาโร ทิฎฺฐธมฺมิโก, สมฺปรายิโก ปน อปราปเรสุปิ ภเวสุ อปริมาโณ เยวาติ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถาห – ยทิ รโญฺญ กมฺมนฺตรายาภาเว ตสฺมิํเยว อาสเน ธมฺมจกฺขุ อุปฺปชฺชิสฺสติ, กถํ อนาคเต ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติฯ อถ ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, กถํ ตทา ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, นนุ อิเม สาวกโพธิปเจฺจกโพธิอุปนิสฺสยา ภินฺนนิสฺสยาติ? นายํ วิโรโธ อิโต ปรโต เอวสฺส ปเจฺจกโพธิสมฺภารานํ สมฺภรณียโตฯ สาวกโพธิยา พุชฺฌนกสตฺตาปิ หิ อสติ ตสฺสา สมวาเย กาลนฺตเร ปเจฺจกโพธิยา พุชฺฌิสฺสนฺติ กตาภินีหารสมฺภวโตฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘ปเจฺจกโพธิยา เยวายํ กตาภินีหาโรฯ กตาภินีหาราปิ หิ ตตฺถ นิยติํ อปฺปตฺตา ตสฺส ญาณสฺส ปริปากํ อนุปคตตฺตา สตฺถุ สมฺมุขีภาเว สาวกโพธิํ ปาปุณิสฺสนฺตีติ ภควา ‘สจายํ ภิกฺขเว ราชา’ติอาทิมาหฯ มหาโพธิสตฺตานเมว จ อานนฺตริยปริมุตฺติ, น อิตรโพธิสตฺตานํฯ ตถา หิ ปเจฺจกโพธิยํ นิยโต สมาโน เทวทโตฺต จิรกาลสมฺภูเตน โลกนาเถ อาฆาเตน ครุตรานิ อานนฺตริยานิ ปสวิ, ตสฺมา กมฺมนฺตราเยนายํ อิทานิ อสมเวตทสฺสนาภิสมโย ราชา ปเจฺจกโพธินิยาเมน อนาคเต ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๓. อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

อทฺธานคมนวณฺณนา

๒๕๔. อปุพฺพปทวณฺณนาติ อตฺถสํวณฺณนาวเสน เหฏฺฐา อคฺคหิตตาย อปุพฺพสฺส ปทสฺส วณฺณนา อตฺถวิภชนาฯ ‘‘หิตฺวา ปุนปฺปุนาคตมตฺถ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา) หิ วุตฺตํฯ **ชนปทิโน**ติ ชนปทวโนฺต, ชนปทสฺส วา อิสฺสรา **ราชกุมารา โคตฺตวเสน โกสลา นาม**ฯ ยทิ เอโก ชนปโท, กถํ พหุวจนนฺติ อาห **‘‘รูฬฺหิสเทฺทนา’’**ติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย อีทิสลิงฺควจนานิ อิจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ รูฬฺหิ ยถา อญฺญตฺถปิ ‘‘กุรูสุ วิหรติ, อเงฺคสุ วิหรตี’’ติ จฯ ตพฺพิเสสเนปิ **ชนปท**-สเทฺท ชาติ-สเทฺท เอกวจนเมวฯ **โปราณา ปนา**ติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโน, เตน ปุถุอตฺถวิสยตาย เอวเมฺจตํ ปุถุวจนนฺติ วกฺขมานวิเสสํ โชเตติฯ พหุปฺปเภโท หิ โส ปเทโส ติโยชนสตปริมาณตายฯ **นงฺคลานิปิ ฉเฑฺฑตฺวา**ติ กมฺมปฺปหานวเสน นงฺคลานิปิ ปหาย, นิทสฺสนมตฺตเมฺจตํฯ น เกวลํ กสฺสกา เอว, อถ โข อเญฺญปิ มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ ปหาย ตตฺถ สนฺนิปตึสุฯ **‘‘โส ปเทโส’’**ติ ปเทสสามญฺญโต วุตฺตํ, วจนวิปลฺลาเสน วา, เต ปเทสาติ อโตฺถฯ **โกสลาติ วุจฺจติ** กุสลา เอว โกสลาติ กตฺวาฯ

จาริกนฺติ จรณํ, จรณํ วา จาโร, โส เอว จาริกาฯ ตยิทํ มคฺคคมนํ อิธาธิเปฺปตํ, น จุณฺณิกคมนมตฺตนฺติ อาห **‘‘อทฺธานคมนํ คจฺฉโนฺต’’**ติฯ ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘จาริกา จ นาเมสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทูเรปี**ติ นาติทูเรปิฯ **สหสา คมน**นฺติ สีฆคมนํฯ มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีํ เอกเทเสน วตฺวา วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส วตฺถุํ วิตฺถาเรตฺวา ชนปทจาริกํ กเถตุํ **‘‘ภควา หี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ อากาสคามีหิ เอว สทฺธึ คนฺตุกาโม **‘‘ฉฬภิญฺญานํ อาโรเจหี’’**ติ อาหฯ

สงฺฆกมฺมวเสน สิชฺฌมานานาปิ อุปสมฺปทา สตฺถุ อาณาวเสเนว สิชฺฌนโต **‘‘พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี’’**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ อปเร ปน อปริปุณฺณวีสติวสฺสเสฺสว ตสฺส อุปสมฺปทํ อนุชานโนฺต **‘‘ทสฺสามี’’**ติ อโวจาติ วทนฺติฯ **อุปสมฺปาเทตฺวา**ติ ธมฺมเสนาปตินา อุปชฺฌาเยน อุปสมฺปาเทตฺวาฯ

นวโยชนสติกมฺปิ ฐานํ มชฺฌิมเทสปริยาปนฺนเมว, ตโต ปรํ นาธิเปฺปตํ ตุริตจาริกาวเสน อคมนโตฯ **สมนฺตา**ติ คตคตฏฺฐานสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สมนฺตโตฯ **อเญฺญนปิ การเณนา**ติ ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนาตรุณภาวโต อเญฺญนปิ **มชฺฌิมมณฺฑเล** เวเนยฺยานํ ญาณปริปากาทิการเณน มชฺฌิมมณฺฑลํ **โอสรติ**ฯ **‘‘สตฺตหิ วา’’**ติอาทิ ‘‘เอกมาสํ วา’’ติอาทินา วุตฺตานุกฺกเมน โยเชตพฺพํฯ

สรีรผาสุกตฺถายาติ เอกสฺมึเยว ฐาเน นิพทฺธวาสวเสน อุสฺสนฺนธาตุกสฺส สรีรสฺส วิจรเณน ผาสุกตฺถายฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติกาลาภิกงฺขนตฺถายา**ติ **อคฺคิกฺขนฺธูปมสุตฺต** (อ. นิ. ๗.๗๒) **มฆเทวชาตกา**ทิ (ชา. ๑.๑.๙) เทสนานํ วิย ธมฺมเทสนาย อฏฺฐุปฺปตฺติกาลํ อากงฺขมาเนนฯ สุราปานสิกฺขาปทปญฺญาปเน (ปาจิ. ๓๒๘) วิย **สิกฺขาปทปญฺญาปนตฺถายฯ โพธเนยฺยสเตฺต** องฺคุลิมาลาทิเก (ม. นิ. ๒.๓๔๗) **โพธนตฺถายฯ** กญฺจิ, กติปเย วา ปุคฺคเล อุทฺทิสฺส จาริกา **นิพทฺธจาริกาฯ** ตทญฺญา **อนิพทฺธจาริกาฯ**

ทสสหสฺสิ โลกธาตุยาติ ชาติเขตฺตภูเต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬฯ ตตฺถ หิ สเตฺต ปริปกฺกินฺทฺริเย ปสฺสิตุํ พุทฺธญาณํ อภินีหริตฺวา ฐิโต ภควา ญาณชาลํ ปตฺถรตีติ วุจฺจติฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลสฺส อโนฺต ปวิโฏฺฐ**ติ ตสฺส ญาณสฺส โคจรภาวํ อุปคโตฯ ภควา กิร มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ‘‘เย สตฺตา ภพฺพา ปริปากญาณา อชฺช มยา วิเนตพฺพา, เต มยฺหํ ญาณสฺส อุปฏฺฐหนฺตู’’ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย สมนฺนาหรติฯ ตสฺส สห สมนฺนาหารา เอโก วา เทฺว วา พหู วา ตทา วินยูปคา เวเนยฺยา ญาณสฺส อาปาถมาคจฺฉนฺติ อยเมตฺถ พุทฺธานุภาโวฯ เอวมฺปิ อาปาถมาคตานํ ปน เนสํ อุปนิสฺสยํ ปุพฺพจริยํ ปุพฺพเหตุํ สมฺปติ วตฺตมานญฺจ ปฏิปตฺตึ โอโลเกติ, เตนาห **‘‘อถ ภควา’’**ติอาทิฯ **วาทปฏิวาทํ กตฺวา**ติ ‘‘เอวํ นุ เต อมฺพฏฺฐา’’ติอาทินา มยา วุตฺตวจนสฺส ‘‘เย จ โข เต โภ โคตม มุณฺฑกา สมณกา’’ติอาทินา ปฏิวจนํ กตฺวา ติกฺขตฺตุํ อิพฺภวาทนิปาตนวเสน **นานปฺปการํ อสมฺภิวากฺยํ** สาธุสภาวาย วาจาย วตฺตุํ อยุตฺตวจนํ **วกฺขติฯ นิพฺพิเสวน**นฺติ วิคตตฺทนํ, มานทพฺพวเสน อปคตปริปฺผนฺทนนฺติ อโตฺถฯ

อวสริตพฺพนฺติ อุปคนฺตพฺพํฯ **อิจฺฉานงฺคเล**ติ อิทํ ตทา ภควโต โคจรคามนิทสฺสนํ สมีปเตฺถ ภุมฺมนฺติ กตฺวาฯ **‘‘อิจฺฉานงฺคลวนสเณฺฑ’’**ติ นิวาสนฏฺฐานทสฺสนํ อธิกรเณ ภุมฺมนฺติฯ ตทฺภยํ วิวรโนฺต **‘‘อิจฺฉานงฺคลํ อุปนิสฺสายา’’**ติอาทิมาหฯ ธมฺมราชสฺส ภควโต สพฺพโส อธมฺมนิคฺคณฺหนปรา ปฏิปตฺติ, สา จ สีลสมาธิปญฺญาวเสนาติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สีลขนฺธาวาร’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถาภิรุจิเตนา**ติ ทิพฺพวิหาราทีสุ เยน เยน อตฺตโน อภิรุจิเตน วิหาเรนฯ

โปกฺขรสาติวตฺถุวณฺณนา

๒๕๕. มเนฺตติ อิรุเพฺพทาทิมนฺตสเตฺถฯ โปกฺขเร กมเล สยมาโน นิสีทีติ **โปกฺขรสาตีฯ** สาติ วุจฺจติ สมสณฺฐานํ, โปกฺขเร สณฺฐานาวยเว ชาโตติ **‘‘โปกฺขรสาตี’’**ติปิ วุจฺจติฯ **เสตโปกฺขรสทิโส**ติ เสตปทุมวโณฺณฯ **สุวฏฺฏิตา**ติ วฏฺฏภาวสฺส ยุตฺตฏฺฐาเน สุฏฺฐุ วฏฺฏลาฯ กาฬวงฺคติลกาทีนํ อภาเวน **สุปริสุทฺธาฯ**

อิมสฺส พฺราหฺมณสฺส กีทิโส ปุพฺพโยโค, เยน นํ ภควา อนุคฺคณฺหิตุํ ตํ ฐานํ อุปคโตติ อาห **‘‘อยํ ปนา’’**ติอาทิฯ **ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺติ** เตนายํ สํเสทโช ชาโตฯ **น ปฺปฺผตี**ติ น วิกสติฯ **รชตพิมฺพก**นฺติ รูปิยมยํ รูปกํฯ

อชฺฌาวสตีติ เอตฺถ **อธิ**-สโทฺท อิสฺสริยตฺถทีปโน, **อา**สโทฺท มริยาทโตฺถติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิภวิตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ เตหิ ยุตฺตตฺตา หิ **อุกฺกฏฺฐ**นฺติ อุปโยควจนํ, เตนาห **‘‘อุปสคฺควเสนา’’**ติอาทิฯ **ยาย มริยาทายาติ ยาย อวตฺถายฯ นครสฺส วตฺถุ**นฺติ ‘‘อยํ ขโณ, สุมฺหุตฺตํ มา อติกฺกมี’’ติ รตฺติวิภายนํ อนุรกฺขนฺตา รตฺติยํ อุกฺกา ฐเปตฺวา อุกฺกาสุ ชลมานาสุ นครสฺส วตฺถุํ อคฺคเหสุํ, ตสฺมา อุกฺกาสุ ฐิตาติ **อุกฺกฏฺฐา,** อุกฺกาสุ วิโชฺชตยนฺตีสุ ฐิตา ปติฏฺฐิตาติ มูลวิภุชาทิปเกฺขเปน สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา, นิรุตฺตินเยน วา อุกฺกาสุ ฐิตาสุ ฐิตา อาสีติ **อุกฺกฏฺฐาฯ** อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘ภูมิภาคสมฺปตฺติยา, อุปกรณสมฺปตฺติยา, มนุสฺสสมฺปตฺติยา จ ตํ นครํ อุกฺกฏฺฐคุณโยคโต **อุกฺกฏฺฐา**ติ นามํ ลภี’’ติ ฯ **ตสฺสา**ติ ‘‘อุกฺกฏฺฐ’’นฺติ อุปโยควเสน วุตฺตปทสฺสฯ **อนุปโยคตฺตา**ติ วิเสสนภาเวน อนุปยุตฺตตฺตาฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘สตฺตุสฺสท’’นฺติ อาทิปเทสุฯ ยถาวิธิ หิ อนุปโยโค ปุริมสฺมึฯ **ตตฺถา**ติ ‘‘อุปสคฺควเสนา’’ติอาทินา วุตฺตวิธาเนฯ **‘‘สทฺทสตฺถโต ปริเยสิตพฺพ’’**นฺติ เอเตน สทฺทลกฺขณานุคโต วายํ สทฺทปฺปโยโคติ ทเสฺสติฯ อุปอนุอธิอาอิติเอวํปุพฺพเก วสนกิริยาฐาเน อุปโยควจนเมว ปาปุณาตีติ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺติฯ

อุสฺสทตา นาเมตฺถ พหุลตาติ, ตํ พหุลตํ ทเสฺสตุํ **“พหุชน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ คเหตฺวา โปเสตพฺพํ **โปสาวนิยํฯ อาวิชฺฌิตฺวา**ติ ปริกฺขิปิตฺวาฯ

รญฺญา วิย ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา **ราชโภคฺคํฯ รโญฺญ ทายภูต**นฺติ กุลปรมฺปราย โยคฺยภาเวน ราชโต ลทฺธทายภูตํฯ เตนาห **“ทายชฺชนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ราชนีหาเรน ปริภุญฺชิตพฺพโต อุทฺธํ ปริโภคลาภสฺส เสฏฺฐเทยฺยตา นาม นตฺถีติ อาห **“ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชสเงฺขเปน ภุญฺชิตพฺพ”**นฺติฯ **“สพฺพํ เฉชฺชเภชฺช”**นฺติ สรีรทณฺฑธนทณฺฑาทิ เภทํ สพฺพํ ทณฺฑมาหฯ **นทีติตฺถปพฺพตาทีสู**ติ นทีติตฺถปพฺพตปาทคามทฺวารอฏวิมุขาทีสุฯ ‘‘ราชทาย’’นฺติ อิมินาว รโญฺญ ทินฺนภาเว สิเทฺธ **“รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺน”**นฺติ วจนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **“ทายกราชทีปนตฺถ”**นฺติอาทิ ฯ **นิสฺสฏฺฐปริจฺจตฺต**นฺติ มุตฺตจาควเสน ปริจฺจตฺตํ กตฺวาฯ เอวญฺหิ ตํ เสฏฺฐเทยฺยํ อุตฺตมเทยฺยํ ชาตํฯ

อุปลภีติ สวนวเสน อุปลภีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“โสตทฺวาร…เป…. อญฺญาสี”**ติ อาหฯ อวธารณผลตฺตา สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณนฺติ อาห **“ปทปูรณมเตฺต นิปาโต”**ติฯ **“อวธารณเตฺถ”**ติ ปน อิมินา อิฏฺฐโตวธารณตฺถํ **โข**-สทฺทคฺคหณนฺติ ทเสฺสติ ฯ **“อโสฺสสี”**ติ ปทํ โข-สเทฺท คหิเต เตน ผุลฺลิตมณฺฑิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ, เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สิลิฏฺฐานิ โหนฺติ, น ตสฺมิํ อคฺคหิเตติ อาห **“ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวา”**ติฯ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตนสฺส อนตฺถนฺตรทีปนตา ทสฺสิตา โหติ, **เอว**-สเทฺทน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาย เอกนฺติกตาฯ

สมิตปาปตฺตาติ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนํ สมิตปาปตฺตาฯ เอวญฺหิ พาหิรกวิราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมนโต ภควโต ปาปสมนํ วิเสสิตํ โหติ, เตนาห **วุตฺตเญฺหต**นฺติอาทิฯ อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ อิธ อนุสฺสวโตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **“ขลูติ อนุสฺสวเตฺถ นิปาโต”**ติฯ **อาลปนมตฺต**นฺติ ปิยาลาปวจนมตฺตํฯ ปิยสมุทาหาโร เหเต ‘‘โภ’’ติ วา ‘‘อาวุโส’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ วาฯ **โคตฺตวเสนา**ติ เอตฺถ คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ โคตโมติ หิ ปวตฺตมานํ วจนํ, พุทฺธิญฺจ ตายติ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โก ปน โสติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ **“สมโณ”**ติ อิมินา สริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต สมิตปาปตากิตฺตนโตฯ **“โคตโม”**ติ อิมินา โลกิยชเนหิ อุฬารกุลสมฺภูตตาทีปนโตฯ

อุจฺจากุลปริทีปนํ อุทิโตทิตวิปุลขตฺติยกุลวิภาวนโตฯ สพฺพขตฺติยานญฺหิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราชโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํฯ **เกนจิ ปาริชุเญฺญนา**ติ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิ ปาริชุเญฺญน ปาริหานิยาฯ **อนภิภูโต** อนโชฺฌตฺถโตฯ ตถา หิ ตสฺส กุลสฺส น กิญฺจิ ปาริชุญฺญํ โลกนาถสฺส อภิชาติยํ, อถ โข วฑฺฒิเยวฯ อภินิกฺขมเน จ ตโตปิ สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฏ ปญฺญาโตฯ อิติ **“สกฺยกุลา ปพฺพชิโต”**ติ อิทํ วจนํ ภควโต สทฺธาปพฺพชิตภาวทีปนํ วุตฺตํ มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ, มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตภาวสิทฺธิโตฯ **สุนฺทร**นฺติ ภทฺทกํฯ ภทฺทกตา จ ปสฺสนฺตสฺส หิตสุขาวหภาเวน เวทิตพฺพาติ อาห **อตฺถาวหํ สุขาวห**นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถาวห**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถสํหิตหิตาวหํฯ **สุขาวห**นฺติ ยถาวุตฺตติวิธสุขาวหํฯ **ตถารูปาน**นฺติ ตาทิสานํฯ ยาทิเสหิ ปน คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต, เตหิ จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพถาปิ อจฺจนฺตาย สทฺธาย ปสาท

นีโย เตสํ ยถาภูตสภาวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **ยถารูโป**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถาภูตํ...เป.... อรหต**นฺติ อิมินา ธมฺมปฺปมาณานํ, ลูขปฺปมาณานญฺจ สตฺตานํ ภควโต ปสาทาวหตํ ทเสฺสติฯ ตํ ทสฺสเนเนว จ อิตเรสมฺปิ อตฺถโต ปสาทาวหตา ทสฺสิตา โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ ตทวินาภาวโตฯ **ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตี**ติ เอตฺถ โกสิยสกุณวตฺถุ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๔; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๑๐) กเถตพฺพํฯ

อมฺพฏฺฐมาณวกถาวณฺณนา

๒๕๖. **มเนฺต ปริวเตฺตตี**ติ เวเท สชฺฌายติ, ปริยาปุณาตีติ อโตฺถฯ **มเนฺต ธาเรตี**ติ ยถาอธีเต มเนฺต อสมฺมุเฏฺฐ กตฺวา หทเย ฐเปติ โอฏฺฐปหตกรณวเสน, น อตฺถวิภาวนวเสนฯ

สนิฆณฺฑุเกฏุภานนฺติ เอตฺถ วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิขฑฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ นิขณฺฑุ, สา เอว อิธ ข-การสฺส ฆ-การํ กตฺวา ‘‘นิฆณฺฑู’’ติ วุโตฺตฯ กิฏยติ คเมติ ญาเปติ กิริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต คเมโนฺต ปูเรตีติ เกฏุภํฯ **เววจนปฺปกาสก**นฺติ ปริยายสทฺททีปกํ, เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ อโตฺถฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อเนเกสมฺปิ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตาฯ วจีเภททิลกฺขณา กิริยา กปฺปียติ เอเตนาติ **กิริยากโปฺป,** โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต พหุวิกโปฺปติ อาห **‘‘กิริยากปฺปวิกโปฺป’’**ติฯ อิทญฺจ มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ สตสหสฺสปริมาโณ นยจริยาทิปกรณํฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต , นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตหีติ **อกฺขรปฺปเภทา,** สิกฺขานิรุตฺติโยฯ **เอเตส**นฺติ เวทานํฯ

เต เอว เวเท ปทโส กายตีติ **ปทโก**ฯ ตํ ตํ สทฺทํ ตทตฺถญฺจ พฺยากโรติ พฺยาจิกฺขติ เอเตนาติ **พฺยากรณํ,** สทฺทสตฺถํฯ อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ **โลกายตํ**ฯ ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติฯ

วยตีติ **วโย,** อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ กตฺถจิ อปริกิลมโนฺต อวิตฺถายโนฺต เต คเนฺถ สนฺธาเรติ ปูเรตีติ อโตฺถฯ เทฺว ปฏิเสธา ปกตึ คเมนฺตีติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อวโย น โหตี’’ติ วตฺวา ตตฺถ อวยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อวโย นาม...เป.... น สโกฺกตี’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘อนุญฺญาโต’’**ติ ปทสฺส กมฺมสาธนวเสน, ‘‘ปฏิญฺญาโต’’ติ ปน ปทสฺส กตฺตุสาธนวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อาจริเยนา’’**ติอาทิมาหฯ อาจริยปรมฺปราภตํ **อาจริยกํ**ฯ **ครุ**ติ ภาริยํ อตฺตานํ ตโต โมเจตฺวา คมนํ ทุกฺกรํ โหติฯ **อนโตฺถปิ อุปฺปชฺชติ** นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภาทิฯ

๒๕๗. ‘‘อพฺภุคฺคโต’’ติ เอตฺถ อภิสทฺทโยเคน **อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถวเสเนว อุปโยควจนํ**ฯ

๒๕๘. **ลกฺขณานี**ติ ลกฺขณทีปนานิ มนฺตปทานิฯ **อนฺตรธายนฺตี**ติ น เกวลํ ลกฺขณมนฺตานิเยว, อถ โข อญฺญานิปิ พฺราหฺมณานํ ญาณพลาภาเวน อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘เอกสตํ อทฺธริยํ สาขา สหสฺสวตฺตโก สามา’’ติอาทิฯ **ปณิธิ ...เป.... มหโต**ติ เอตฺถ ปณิธิมหโต สมาทานมหโตติ อาทินา ปเจฺจกํ มหนฺต-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ ปณิธิมหนฺตตาทิ จสฺส พุทฺธวํสจริยาปิฏกวณฺณนาทิวเสน เวทิตโพฺพฯ **นิฏฺฐา**ติ นิปฺผตฺติโยฯ **ภวเภเท**ติ ภววิเสเสฯ อิโต จ เอโตฺต จ พฺยาเปตฺวา ฐิตตา **วิสฏภาโว**ฯ

ชาติสามญฺญโตติ ลกฺขณชาติยา ลกฺขณภาวมเตฺตน สมานภาวโตฯ ยถา หิ พุทฺธานํ ลกฺขณานิ สุวิสทานิ, สุปริพฺยตฺตานิ, ปริปุณฺณานิ จ โหนฺติ, น เอวํ จกฺกวตฺตีนํ, เตนาห **“น เต เหว พุโทฺธ โหตี”**ติฯ อภิรูปตา, ทีฆายุกตา, อปฺปาตงฺกตา, พฺราหฺมณาทีนํ ปิยมนาปตาติ อิเมหิ **จตูหิ** อจฺฉริยสภาเวหิฯ ทานํ, ปิยวจนํ, อตฺถจริยา, สมานตฺตตาติ อิเมหิ **จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิฯ รญฺชนโต**ติ ปีติชนนโตฯ จกฺกํ จกฺกรตนํ วเตฺตติ ปวเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตีฯ** สมฺปตฺติจเกฺกหิ สยํ วตฺตติ, เตหิ จ ปรํ สตฺตนิกายํ วเตฺตติ ปวเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตีฯ** ปรหิตาวโห อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต วตฺตนํ เอตสฺส, เอตฺถาติ วา **จกฺกวตฺตีฯ** อปฺปฏิหตํ วา อาณาสงฺขาตํ จกฺกํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตีฯ** ขตฺติยมณฺฑลาทิสญฺญิตํ จกฺกํ สมูหํ อตฺตโน วเส วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี** จกฺกวตฺติวตฺตสงฺขาตํ ธมฺมํ จรติ, จกฺกวตฺติวตฺตสงฺขาโต ธโมฺม เอตสฺมึ อตฺถีติ วา **ธมฺมิโกฯ** ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธโมฺม รญฺชนเฎฺฐน ราชาติ **ธมฺมราชาฯ** ‘‘ราชา โหติ จกฺกวตฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา **“จาตุรโนฺต”**ติ ปทํ จตุทีปิสฺสรตํ วิภาเวตีติ อาห **“จตุสมุทฺทอนฺตายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘จตุทฺทีปวิภูสิตายา’’ติ อวตฺวา ‘‘จตุพฺพิธา’’ติ **วิธ**คฺคหณํ ตํตํปริตฺตทีปานมฺปิ สงฺคหตฺถนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **โกปาทีติ อาทิ**-สเทฺทน กามโมหมานมทาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **วิชิตาวี**ติ วิชิตวาฯ เกนจิ อกมฺปิยเฎฺฐน ชนปเท ถาวริยปฺปโตฺต, ทฬฺหภตฺติภาวโต วา, ชนปโท ถาวริยํ ปโตฺต เอตฺถาติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ**

จิตฺตีกตภาวาทินาปิ (ขุ. ปา. อฎฺฐ. ๓; ที. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓๓; สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฎฺฐ. ๕๐) จกฺกสฺส รตนโฎฺฐ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ รตินิมิตฺตตาย วา จิตฺตีกตาทิภาวสฺส รติชนนเฎฺฐน เอกสงฺคหตาย วิสุํ อคฺคหณํฯ อิเมหิ ปน รตเนหิ ราชา จกฺกวตฺตี ยํ ยมตฺถํ ปจฺจนุโภติ, ตํ ตํ ทเสฺสตุํ **“อิเมสุ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อชิตํ ชินาติ** มเหสกฺขตาสํวตฺตนิยกมฺมนิสฺสนฺทภาวโตฯ **วิชิเต ยถาสุขํ อนุวิจรติ** หตฺถิรตนํ อสฺสรตนญฺจ อภิรุหิตฺวา เตสํ อานุภาเวน อโนฺตปาตราเสเยว สมุทฺทปริยนฺตํ ปถวึ อนุสํยายิตฺวา ราชธานิเมว ปจฺจาคมนโตฯ **ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ** เตน ตตฺถ ตตฺถ กาตพฺพกิจฺจสฺส สํวิธานโตฯ **อวเสเสหี**ติ มณิรตนอิตฺถิรตนคหปติรตเนหิฯ ตตฺถ มณิรตเนน โยชนปฺปมาเณ ปเทเส อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกทสฺสนาทินา สุขมนุภวติ, อิตฺถิรตเนน อติกฺกนฺตมานุสกรูปสมฺปตฺติทสฺสนาทิวเสน, คหปติรตเนน อิจฺฉิติจฺฉิตมณิกนกรชตาทิธนปฎิลาภวเสนฯ

อุสฺสาหสตฺติโยโค เตน เกนจิ อปฺปฏิหตาณาจกฺกภาวสิทฺธิโต **ปจฺฉิเมนา**ติ ปริณายกรตเนนฯ ตญฺหิ สพฺพราชกิเจฺจสุ กุสลํ อวิรชฺฌนโยคํ, เตนาห **“มนฺตสตฺติโยโค”**ติ ฯ หตฺถิอสฺสรตนานํ มหานุภาวตาย โกสสมฺปตฺติยาปิ ปภาวสมฺปตฺติสิทฺธิโต **“หตฺถิ…เป…. โยโค”**ติ วุตฺตํฯ (โกโส หิ นาม สติ อุสฺสาหสมฺปตฺติยํ ทุคฺคํ เตชํ กุสฺโมรํ ปรกฺกมํ ปพฺพโตมุขํ อโมสปหรณํ) ติวิธสตฺติโยคผลํ ปริปุณฺณํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **เสเสหี**ติ เสเสหิ ปญฺจหิ รตเนหิฯ

อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติ อโทสสงฺขาเตน กุสลมูเลน สหชาตาทิปจฺจยวเสน อุปฺปาทิตกมฺมสฺส อานุภาเวน **สมฺปชฺชนฺติ** โสมฺมตรรตนชาติกตฺตาฯ **มชฺฌิมานิ** มณิอิตฺถิคหปติรตนานิฯ **อโลภ…เป…. กมฺมานุภาเวน** สมฺปชฺชนฺติ **อุฬารสฺส ธนสฺส,** อุฬารธนปฎิลาภการณสฺส จ ปริจฺจาคสมฺปทาเหตุกตฺตาฯ **ปจฺฉิม**นฺติ ปริณายกรตนํฯ ตญฺหิ **อโมห…เป…. กมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชติ** มหาปเญฺญเนว จกฺกวตฺติราชกิจฺจสฺส ปริเณตพฺพตฺตาฯ **อุปเทโส** นาม สวิเสสํ สตฺตนฺนํ รตนานํ วิจารณวเสน ปวโตฺต กถาพโนฺธฯ

สรณโต ปฏิปกฺขวิธมนโต **สูรา,** เตนาห **“อภีรุกชาติกา”**ติฯ อสุเร วิชินิตฺวา ฐิตตฺตา วีโร, สโกฺก เทวานํ อินฺโทฯ ตสฺส องฺคํ เทวปุโตฺต เสนงฺคภาวโตติ วุตฺตํ **“วีรงฺครูปาติ เทวปุตฺตสทิสกายา”**ติฯ **“เอเก”**ติ สารสมาสาจริยมาหฯ **สภาโว**ติ สภาวภูโต อโตฺถฯ **วีรการณ**นฺติ วีรภาวการณํฯ **วีริยมยสรีรา วิยา**ติ สวิคฺคหวีริยสทิสา, สวิคฺคหํ เจ วีริยํ สิยา ตํสทิสาติ อโตฺถฯ นนุ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปฏิเสนา นาม นตฺถิ, ย’มสฺส ปุตฺตา ปมเทฺทยฺยุํ, อถ กสฺมา ปรเสนปฺปมทฺทนาติ วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **สเจ**ติอาทิ, เตน ปรเสนา โหตุ วา มา วา เต ปน เอวํ มหานุภาวาติ ทเสฺสติฯ **ธเมฺมนา**ติ กตฺปจิเตน อตฺตโน ปุญฺญธเมฺมนฯ เตน หิ สโญฺจทิตา ปถวิยํ สพฺพราชาโน ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ‘‘สฺวาคตํ เต มหาราชา’’ติ อาทิํ วตฺวา อตฺตโน รชฺชํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส นิยฺยาเตนฺติ, เตน วุตฺตํ ‘‘โส อิมํ…เป…. อชฺฌาวสตี’’ติฯ อฎฺฐกถายํ ปน ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส ธมฺมสฺส จิรตรํ วิปจฺจิตุํ ปจฺจยภูตํ จกฺกวตฺติวตฺตสมุทาคตํ ปโยคสมฺปตฺติสงฺขาตํ ธมฺมํ ทเสฺสตุํ **“ปาโณ น หนฺตโพฺพติอาทินา ปญฺจสีลธเมฺมนา”**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ‘‘อทเณฺฑน อสเตฺถนา’’ติ อิทํ วจนํ สุฎฺฐุตรํ สมตฺถิตํ โหตีติฯ ยสฺมา ราคาทโย ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชมานา สตฺตสนฺตานํ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฎฺฐนฺติ กุสลปฺปวตฺติํ นิวาเรนฺติ, ตสฺมา เต ‘‘ฉทนา, ฉทา’’ติ จ วุตฺตาฯ **วิวเฎตฺวา**ติ วิคเมตฺวาฯ **ปูชารหตา วุตฺตา** ‘‘อรหตีติ อรห’’นฺติฯ **ตสฺสา** ปูชารหตายฯ **ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธ,** ตสฺมา อรหนฺติฯ **พุทฺธตฺตเหตุภูตา วิวฎฺฎจฺฉทตา วุตฺตา** สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานปุพฺพกตฺตา พุทฺธภาวสฺสฯ

อรหํ วฎฺฎาภาเวนาติ ผเลน เหตุอนุมานทสฺสนํฯ **สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉทนาภาเวนา**ติ เหตุนา ผลานุมานทสฺสนํฯ **เหตุทฺวยํ วุตฺตํ** ‘‘วิวโฎฺฎ วิจฺฉโท จา’’ติฯ **ทุติเยน เวสารเชฺชนา**ติ ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฏิชานโต’’ติอาทินา วุเตฺตน เวสารเชฺชนฯ **ปุริมสิทฺธี**ติ ปุริมสฺส ปทสฺส อตฺถสิทฺธีติ อโตฺถฯ **ปฐเมนา**ติ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐; อ. นิ. ๔.๘) วุเตฺตน เวสารเชฺชนฯ **ทุติยสิทฺธี**ติ ทุติยสฺส ปทสฺส อตฺถสิทฺธิ, พุทฺธตฺถสิทฺธีติ อโตฺถฯ **ตติยจตุเตฺถหี**ติ ‘‘เย โข ปน เต อนฺตรายิกา ธมฺมา’’ติอาทินา, (ม. นิ. ๑.๑๕๐; อ. นิ. ๔.๘) ‘‘ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐; อ. นิ. ๔.๘) จ วุเตฺตหิ ตติยจตุเตฺถหิ เวสารเชฺชหิฯ **ตติยสิทฺธี**ติ วิวฎฺฎจฺฉทนตาสิทฺธิ ยาถาวโต อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมาปเทเสน หิ สตฺถุ วิวฎฺฎจฺฉทนภาโว โลเก ปากโฎ อโหสิฯ **ปุริมํ ธมฺมจกฺขุ**นฺติ ปุริมปทํ ภควโต ธมฺมจกฺขุํ **สาเธติ** กิเลสารีนํ, สํสารจกฺกสฺส จ อรานํ หตภาวทีปนโตฯ **ทุติยํ ปทํ พุทฺธจกฺขุํ สาเธติ** สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว ตํสพฺภาวโตฯ **ตติยํ ปทํ สมนฺตจกฺขุํ สาเธติ** สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ หิ วตฺวา ‘‘วิวฎฺฎจฺฉโท’’ติ วจนํ พุทฺธภาวาวหเมว สพฺพกิเลสปฺปหานํ วิภาเวติฯ **“สูรภาว”**นฺติ ลกฺขณวิภาวเน วิสทญาณตํฯ

๒๕๙. **เอวํ โภ**ติ เอตฺถ **เอว**นฺติ วจนสมฺปฎิจฺฉเน นิปาโตฯ วจนสมฺปฎิจฺฉนเญฺจตฺถ ‘‘ตถา มยํ ตํ ภวนฺตํ โคตมํ เวทิสฺสาม, ตฺวํ มนฺตานํ ปฏิคฺคเหตา’’ติ จ เอวํ ปวตฺตสฺส โปกฺขรสาติโน วจนสฺส สมฺปฏิคฺคโหติ อาหฯ **“โสปิ ตายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตายา**ติ ตาย ยถาวุตฺตาย สมฺเตฺตชนายฯ **อยานภูมิ**นฺติ ยานสฺส อภูมิํฯ **ทิวาปธานิกา**ติ ทิวาปธานานุยุญฺชนกาฯ

๒๖๐. ยทิปิ ปุเพฺพ อมฺพฎฺฐกุลํ อปฺปญฺญาตํ, ตทา ปน ปญฺญายตีติ อาห **“ตทากิรา”**ติอาทิฯ **อตฺริโต**ติ อเวคายโนฺตฯ

๒๖๑. **ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต**ติ ยถา ภควา ‘‘กจฺจิ โว มาณวา ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต เตหิ มาณเวหิ สทฺธิํ ปฐมํ ปวตฺตโมโท อโหสิ ปุพฺพภาสิตาย ตทนุกรเณน เอวํ เตปิ มาณวา ภควตา สทฺธิํ สมฺปฺปวตฺตโมทา อเหสุนฺติ โยชนาฯ

ตํ ปน สมฺปวตฺตโมทตํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **“สีโตทกํ วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโมฺมทิตน**ฺติ สํสนฺทิตํฯ **เอกีภาวน**ฺติ สโมฺมทนกิริยาย สมานตํ ฯ **ขมนียน**ฺติ ‘‘อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ ปุจฺฉนฺติ, **ยาปนียน**ฺติ อาหาราทิปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ,** ทุกฺขชีวิกาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ,** ตํตํกิจฺจกรเณ อุฎฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฎฺฐานํ,** ตทนุรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ,** สุขวิหารสพฺภาเวน **กจฺจิ ผาสุวิหาโร** อตฺถีติ สพฺพตฺถ กจฺจิ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พลปฺปตฺตา ปีติ **ปีติ**เยวฯ ตรุณปีติ **ปาโมชฺชํฯ** สโมฺมทนํ ชเนติ กโรตีติ สโมฺมทนิกํ ตเทว **สโมฺมทนียํฯ** สโมฺมทิตพฺพโต **สโมฺมทนียน**ฺติ อิทํ ปน อตฺถํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **“สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต”**ติฯ สริตพฺพภาวโต อนุสฺสริตพฺพภาวโต ‘‘สรณีย’’นฺติ วตฺตเพฺพ **“สารณีย”**นฺติ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ **“สุยฺยมานสุขโต”**ติ อาปาถมธุรตมาห, **“อนุสฺสริยมานสุขโต”**ติ วิมทฺทรมณียตํฯ **“พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา”**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยมาห, **“อตฺถปริสุทฺธตายา”**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ

อปสาเทสฺสามีติ มงฺกุํ กริสฺสามิฯ **กเณฺณ โอลเมฺพตฺวา**ติ อุโภสุ ขเนฺธสุ สาฎกํ อาสเชฺชตฺวา กเณฺณ โอลมฺพิตฺวาฯ **ทุสฺสกณฺณํ คเหตฺวา**ติ นิวตฺถสาฎกสฺส ทสาโกฎึ เอเกน หเตฺถน คเหตฺวาฯ **จงฺกมํ อภิรุหิตฺวา**ติ จงฺกมิตุํ อารภิตฺวาฯ **ธาตุสมตา**ติ รสาทิธาตูนํ สมาวตฺถตา, อโรคตาติ อโตฺถฯ **อนาจารภาวสารณียน**ฺติ อนาจารภาเวน สรณียํฯ ‘‘อนาจาโรวตาย’’นฺติ สริตพฺพกํฯ

๒๖๒. **“*ภวคฺคํ คเหตุกาโม วิยา*”**ติอาทิ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ทุกฺกรํ กิจฺจํ อารภตีติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อสกฺกุเณยฺยเณฺหตํ สเทวเกนาปิ โลเกน, ยทิทํ ภควโต อปสาทนํ, เตนาห **“อฎฺฐาเน วายมตี”**ติฯ อยํ พาโล ‘‘มยิ กิญฺจิ อกเถเนฺต มยา สทฺธึ กเถตุมฺปิ น วิสหตี’’ติ มานเมว ปคฺคณฺหิสฺสติ, กเถเนฺต ปน กถาปสงฺคนสฺส ชาติโคเตฺต วิภาวิเต มานนิคฺคโห ภวิสฺสตีติ ภควา ‘‘เอวํ นุ เต’’ติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อถ โข ภควา’’ติอาทิฯ อาจารสมาจารสิกฺขาปเนน อาจริยา, เตสํ ปน อาจริยานํ ปกฎฺฐา อาจริยาติ ปาจริยา ยถา ปปิตามโหติ, เตนาห **“อาจริเยหิ จ เตสํ ปาจริเยหิ จา”**ติฯ

ปฐมอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๓. **ตีสุ อิริยาปเถสู**ติ ฐานคมนนิสชฺชาสุฯ **กถาปฬาสน**ฺติ กถาวเสน ยุคคฺคาหํฯ สยาเนน อาจริเยน สทฺธึ สยานสฺส กถา นาม อาจาโร น โหติ, ตํ อิตเรหิ สทิสํ กตฺวา กถนํ อิธ กถาปฬาโสฯ

ตสฺส ปน ยํ อนาจารภาววิภาวนํ สตฺถารา อมฺพเฎฺฐน สทฺธึ กเถเนฺตน กตํ, ตํ สงฺคีติอนารุฬฺหํ ปรมฺปราภตนฺติ อุปริ ปาฬิยา สมฺพนฺธภาเวน ทเสฺสเนฺต **“ตโต กิรา”**ติอาทิมาหฯ **มุณฺฑกา สมณกา**ติ จ ครหายํ **ก**-สทฺโท, เตนาห **“หีเฬเนฺต”**ติฯ อิภสฺส ปโยโค อิโภ อุตฺตรปทโลเปน, ตํ อิภํ อรหนฺตีติ **อิพฺภาฯ** กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา อิโภ หตฺถิวาหนภูโต ปรสฺส วเสน วตฺตติ, น อตฺตโน, เอวํ เอเตปิ พฺราหฺมณานํ สุสฺสุสกา สุทฺทา ปรสฺส วเสน วตฺตนฺติ, น อตฺตโน, ตสฺมา อิภสทิสปโยคตาย อิพฺภาติฯ เต ปน กุฎุมฺพิกตาย ฆรวาสิโน ฆรสฺสามิกา โหนฺตีติ อาห **“คหปติกา”**ติฯ **กณฺหา**ติ กณฺหชาติกาฯ ทิชา เอว หิ สุทฺธชาติกา, น อิตเรติ ตสฺส อธิปฺปาโย, เตนาห **“กาฬกา”**ติฯ **มุขโต นิกฺขนฺตา**ติ พฺราหฺมณานํ ปุพฺพปุริสา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, อยํ เตสํ ปฐมุปฺปตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **“สมณา

ปิฎฺฐิปาทโต”ติ อิทํ ปนสฺส “มุขโต นิกฺขนฺตา”ติอาทิวจนโตปิ อติวิย อสมเวกฺขิตวจนํ จตุวณฺณปริยาปนฺนเสฺสว สมณภาวสมฺภวโตฯ **อนิยเมตฺวา**ติ อวิเสเสตฺวา, อนุเทฺทสิกภาเวนาติ อโตฺถฯ

มานุสฺสยวเสน กเถตีติ มานุสฺสยํ อวสฺสาย อตฺตานํ อุกฺกํเสโนฺต, ปเร จ วเมฺภโนฺต “มุณฺฑกา”ติ อาทิํ กเถติฯ **ชานาเปมี**ติ ชาติโคตฺตสฺส ปมาณํ ยาถาวโต วิภาวเนน ปมาณํ ชานาเปมีติฯ **อโตฺถ เอตสฺส อตฺถีติ อตฺถิกํ** ทณฺฑิกญฺาเยนฯ

“ยาเยว โข ปนตฺถายา”ติ อิตฺถิลิงฺควเสน วุตฺตนฺติ วทนฺติ, ตํ ปรโต “ปุริสลิงฺควเสเนวา”ติ วกฺขมานตฺตา ยุตฺตํฯ **ยาย อตฺถายา**ติ วา ปุลฺลิงฺควเสเนว ตทเตฺถ สมฺปทานวจนํ, ยสฺส อตฺถสฺส อตฺถายาติ อโตฺถฯ **อสฺสา**ติ อมฺพฏฺฐสฺส ทเสฺสตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อเณฺณสนฺ**ติ อเณฺณสํ สาธุรูปานํฯ **สนฺติกํ อาคตานนฺ**ติ ครุฏฺฐานิยานํ สนฺติกํ อุปคตานํฯ **วตฺตนฺ**ติ เตหิ จริตพฺพอาจารํฯ **อสิกฺขิโต**ติ อาจารํ อสิกฺขิโตฯ ตโต เอว **อปฺปสฺสุโตฯ** พาหุสจฺจญฺหิ นาม ยาวเทว อุปสมตฺถํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตทภาวโต อมฺพโฏฺฐ อปฺปสฺสุโต อสิกฺขิโต “อวุสิโต”ติ วิญฺญายติ, เตนาห **“เอตสฺส หี”**ติอาทิฯ

๒๖๔. โกธวสจิตฺตตาย **อสกมโนฯ มานนิมฺมทนตฺถนฺ**ติ มานสฺส นิมฺมทนตฺถํฯ **อุคฺคิเลตฺวา**ติ สิเนหปาเนน กิลินฺนํ อุพฺพมนํ กตฺวาฯ **โคเตฺตน โคตฺตนฺ**ติ เตน วุเตฺตน ปุราตนโคเตฺตน อิทานิ ตํ ตํ อนวชฺชสญฺญิตํ โคตฺตํ สาวชฺชโต อุฎฺฐาเปตฺวา อุทฺธริตฺวาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **โคตฺตํ** อาทิปุริสวเสน, **กุลาปเทโส,** ตทนฺวเย อุปฺปนฺนอภิญฺญาตปุริสวเสน เวทิตโพฺพ ยถา “อาทิโจฺจ, มฆเทโว”ติฯ โคตฺตมูลสฺส คารยฺหตาย อมานวตฺถุภาวปเวทนโต **“มานทฺธชํ มูเล เฉตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ฆเฎฺฎโนฺต**ติ โอมสโนฺตฯ

ยสฺมิํ มานุสฺสยโกธุสฺสยา อญฺญมญฺญูปตฺถทฺธา, โส “จโณฺฑ”ติ วุจฺจตีติ อาห **“จณฺฑาติ มานนิสฺสิตโกธยุตฺตา”**ติฯ **ขรา**ติ จิเตฺตน, วาจาย จ กกฺขฬาฯ **ลหุกา**ติ ตรุณาฯ **ภสฺสา**ติ “สาหสิกา”ติ เกจิ วทนฺติ, “สารมฺภกา”ติ อปเรฯ **สมานา**ติ โหนฺตา, ภวมานาติ อโตฺถติ อาห **“สนฺตาติ ปุริมปทเสฺสว เววจนนฺ”**ติฯ **น สกฺกโรนฺตี**ติ สกฺการํ น กโรนฺติฯ **อปจิติกมฺมนฺ**ติ ปณิปาตกมฺม **นานุโลมนฺ**ติ อตฺตโน ชาติยา น อนุจฺฉวิกนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๕. กามํ สกฺยราชกุเล โย สเพฺพสํ พุทฺธตโร สมโตฺถ จ, โส เอว อภิเสกํ ลภติ, เอกโจฺจ ปน อภิสิโตฺต สมาโน “อิทํ รชฺชํ นาม พหุกิจฺจํ พหุพฺยาปาร”นฺติ ตโต นิพฺพิชฺช รชฺชํ วยสา อนนฺตรสฺส นิยฺยาเตติ, กทาจิ โสปิ อญฺญสฺสาติ ตาทิเส สนฺธายาห **“สกฺยาติ อภิสิตฺตราชาโน”**ติฯ **กุลวํสํ ชานนฺตี**ติ กณฺหายนโต ปฏฺฐาย ปรมฺปราคตํ อนุสฺสววเสน ชานนฺติฯ กุลาภิมานิโน หิ เยภุเยฺยน ปเรสํ อุจฺจาวจํ กุลํ ตถา ตถา อุทาหรนฺติ, อตฺตโน จ กุลวํสํ ชานนฺติ, เอวํ อมฺพโฏฺฐปิฯ ตถา หิ โส ปรโต ภควตา ปุจฺฉิโต วชิรปาณิภเยน ยาถาวโต กเถสิฯ

ตติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๖. **เขตฺตเลฑฺฑูนนฺ**ติ เขเตฺต กสนวเสน นงฺคเลน อุฏฺฐาปิตเลฑฺฑูนํฯ “ลฎุกิกา” อิเจฺจว ปญฺญาตา **ขุทฺทกสกุณิกา ลฎุกิโกปมวณฺณนายํ** “จาตกสกุณิกา”ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๕๐) วุตฺตาฯ **โกธวเสน ลคฺคิตุนฺ**ติ อุปนยฺหิตุํ, อาฆาตํ พนฺธิตุนฺติ อโตฺถฯ **“อเมฺห หํส

โกณฺจโมรสเม กโรตี''ติ อิมินา ''น ตํ โกจิ หํโส วา''ติอาทิวจนํ สงฺคีติํ อนารุฬฺหํ ตทา ภควตา วุตฺตเมวาติ ทเสฺสติฯ ''เอวํ นุ เต''ติอาทิวจนํ, ''อวุสิตวาเยวา''ติอาทิวจนญฺจ มานวเสน สมเณน โคตเมน วุตฺตนฺติ มญฺญตีติ อธิปฺปาเยนาห **''นิมฺมาโน ทานิ ชาโตติ มญฺญมาโน''**ติฯ

ทาสิปุตฺตวาทวณฺณนา

๒๖๗. **นิมฺมาเทตี**ติ อ-การสฺส อา-การํ กตฺวา นิเทฺทโสติ อาห **''นิมฺมเทตี''**ติฯ กามํ โคตฺตํ นาเมตํ ปิติโต ลทฺธพฺพํ, น มาติโต น หิ พฺราหฺมณานํ สโคตฺตาย อาวาหวิวาโห อิจฺฉิโต, โคตฺตนามํ ปน ยสฺมา ชาติสิทฺธํ, น กิตฺติมํ, ชาติ จ อุภยสมฺพนฺธินี, ตสฺมา **''มาตาเปตฺติกนฺติ มาตาปิตูนํ สนฺตก''**นฺติ วุตฺตํฯ **นามโคตฺต**นฺติ โคตฺตนามํ, น กิตฺติมนามํ, น คุณนามํ วาฯ ตตฺถ ''กณฺหายโน''ติ นิรุฬฺหา ยา นามปณฺณตฺติ, ตํ สนฺธายาห **''ปณฺณตฺติวเสน นาม**นฺติฯ ตํ ปน กณฺหอิสิโต ปฏฺฐาย ตสฺมิํ กุลปรมฺปราวเสน อาคตํ, น เอตสฺมิํเยว นิรุฬฺหํ, เตน วุตฺตํ **''ปเวณีวเสน โคตฺต''**นฺติฯ **โคตฺต**-ปทสฺส ปน อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **อนุสฺสรโต**ติ เอตฺถ น เกวลํ อนุสฺสรณํ อธิเปฺปตํ, อถ โข กุลสุทฺธิวีมํสนวเสนาติ อาห **''กุลโกฏิํ โสเธนฺตสฺสา''**ติฯ **อยฺยปุตฺตา**ติ อยฺยิกปุตฺตาติ อาห **''สามิโน ปุตฺตา''**ติฯ ทิสา โอกฺกากรโญฺญ อโนฺตชาตา ทาสีติ อาห **''ฆรทาสิยา ปุโตฺต''**ติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อมฺพโฏฺฐ ชาติํ นิสฺสาย มานตฺถโทฺธ, น จสฺส ยาถาวโต ชาติยา อวิภาวิตาย มานนิคฺคโห โหติ, มานนิคฺคเห จ กเต อปรภาเค รตนตฺตเย ปสีทิสฺสติ , น ''ทาสี''ติ วาจา ผรุสวาจา นาม โหติ จิตฺตสฺส สณฺหภาวโตฯ **อภยสุตฺต**เญฺจตฺถ (ม. นิ. ๒.๘๓; อ. นิ. ๔.๑๘๔) นิทสฺสนํฯ เกจิ จ สตฺตา อคฺคินา วิย โลหาทโย กกฺขฬาย วาจาย มุทุภาวํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ภควา อมฺพฏฺฐํ นิพฺพิเสวนํ กาตุกาโม ''อยฺยปุตฺตา สกฺยา ภวนฺติ, ทาสิปุโตฺต ตฺวมสิ สกฺยาน''นฺติ อโวจฯ

ฐเปนฺตีติ ปญฺญเปนฺติ, เตนาห **''โอกฺกาโก''**ติอาทิฯ **ปภา นิจฺฉรติ** ทนฺตานํ อติวิย ปภสฺสรภาวโตฯ

ปฐมกปฺปิกานนฺติ ปฐมกปฺปสฺส อาทิกาเล นิพฺพตฺตานํฯ **กิร**-สโทฺท อนุสฺสวเตฺถ, เตน โย วุจฺจมานาย ราชปรมฺปราย เกสญฺจิ มติเภโท, ตํ อุลฺลิเงฺคติฯ **มหาสมฺมตสฺสาติ** ''อยํ โน ราชา''ติ มหาชเนน สมฺมนฺนิตฺวา ฐปิตตฺตา ''มหาสมฺมโต''ติ เอวํ สมฺมตสฺสฯ ยํ สนฺธาย วทนฺติ –

''อาทิจฺจกุลสมฺภูโต , สุวิสุทฺธคุณากโร;
มหานุภาโว ราชาสิ, มหาสมฺมตนามโกฯ

โย จกฺขุภูโต โลกสฺส, คุณรํสิสมุชฺชโล;
ตโมนุโท วิโรจิตฺถ, ทุติโย วิย ภาณุมาฯ

ฐปิตา เยน มริยาทา, โลเก โลกหิเตสินา;
ววตฺถิตา สกฺกุณนฺติ, น วิลงฺฆยิตุํ ชนาฯ

ยสสฺสินํ เตชสฺสินํ, โลกสีมานุรกฺขกํ;
อาทิภูตํ มหาวีรํ, กถยนฺติ 'มนู'ติ ย''นฺติฯ

ตสฺส จ ปุตฺตปปุตฺตปรมฺปรํ สนฺธาย –

‘‘ตสฺส ปุตฺโต มหาเตโช, โรโช นาม มหีปติ;
ตสฺส ปุตฺโต วรโรโช, ปวโร ราชมณฺฑเลฯ

ตสฺสาสิ กลฺยาณคุโณ, กลฺยาโณ นาม อตฺรโช;
ราชา ตสฺสาสิ ตนโย, วรกลฺยาณนามโกฯ

ตสฺส ปุตฺโต มหาวีโร, มนฺธาตา กามโภคินํ;
อคฺคภูโต มหิเนฺทน, อฑฺฒรชฺเชน ปูชิโตฯ

ตสฺส สูนุ มหาเตโช, วรมนฺธาตุนามโก;
‘อุโปสโถ’ติ นาเมน, ตสฺส ปุตฺโต มหายโสฯ

วโร นาม มหาเตโช, ตสฺส ปุตฺโต มหาวโร;
ตสฺสาสิ อุปวโรติ, ปุตฺโต ราชา มหาพโลฯ

ตสฺส ปุตฺโต มฆเทโว, เทวตุโลฺย มหีปติ;
จตุราสีติสหสฺสานิ, ตสฺส ปุตฺตปรมฺปราฯ

เตสํ ปจฺฉิมโก ราชา, ‘โอกฺกาโก’ อิติ วิสฺสุโต;
มหายโส มหาเตโช, อขุโทฺท ราชมณฺฑเล’’ติฯ

อาทิ **เตสํ ปจฺฉโต**ติ เตสํ มฆเทว ปรมฺปรภูตานํ กฬารชนกปริโยสานานํ อเนกสตสหสฺสานํ ราชูนํ อปรภาเค โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิ, ตสฺส ปรมฺปราภูตานํ อเนกสตสหสฺสานํ ราชูนํ อปรภาเค อปโร โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิ, ตสฺส ปรมฺปรภูตานํ อเนกสตสหสฺสานํ ราชูนํ อปรภาเค ปุนาปโร โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิ, ตํ สนฺธายาห **‘‘ตโย โอกฺกากวํสา อเหสุํฯ เตสุ ตติยโอกฺกากสฺสา’’**ติอาทิฯ

สหสา วรํ อทาสินฺติ ปุตฺตทสฺสเนน โสมนสฺสปฺปโตฺต สหสา อวีมํสิตฺวา ตุฎฺฐิยา วเสน วรํ อทาสิํ, ‘‘ยํ อิจฺฉสิ, ตํ คณฺหา’’ติฯ **รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉตี**ติ สา ชนฺตุกุมารสฺส มาตา มม ตํ วรทานํ อนฺตรํ กตฺวา อิมํ รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉตีติฯ

นปฺปสเหยฺยาติ น ปริยโตฺต ภเวยฺยฯ

นิกฺขมฺมาติ ฆราวาสโต, กาเมหิ จ นิกฺขมิตฺวาฯ **เหฎฺฐา จาติ จ**-สเทฺทน ‘‘อสีติห เตฺถ’’ติ อิทํ อนุกฑฺฒติฯ **เตหี**ติ มิคสูกเรหิ, มณฺฑูกมูสิเกหิ จฯ **เต**ติ สีหพฺยคฺฆาทโย, สปฺป พิฬารา จฯ

อวเสสาหิ อตฺตโน อตฺตโน กนิฎฺฐาหิฯ

วฑฺฒมานานนฺติ อนาทเร สามิวจนํฯ **กุฎฺฐโรโค** นาม สาสมสูรีโรคา วิย เยภุเยฺยน สงฺกมนสภาโวติ วุตฺตํ **‘‘อยํ โรโค สงฺกมตีติ จิเนฺตตฺวา’’**ติฯ

มิคสูกราทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน วนจรโสณาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

ตสฺมิํ นิสิเนฺนติ สมฺพโนฺธฯ ขตฺติยมายาโรจเนน **อตฺตโน ขตฺติยภาวํ ชานาเปตฺวาฯ**

นครํ มาเปหีติ สาหารํ นครํ มาเปหีติ อธิปฺปาโยฯ

เกสคฺคหณนฺติ เกสเวณิพนฺธนํฯ **ทุสฺสคฺคหณ**นฺติ วตฺถสฺส นิวาสนากาโรฯ

๒๖๘. อตฺตโน อุปารมฺภโมจนตฺถายาติ อาจริเยน อมฺพฏฺฐน จ อตฺตโน อตฺตโน อุปริ ปาเปตพฺพอุปวาทสฺส อปนยนตฺถํฯ **อสฺมึ วจเน**ติ ''จตฺตาโรเม โภ โคตม วณฺณา''ติ อาทินา อตฺตนา วุเตฺต, โภตา จ โคตเมน วุเตฺต ''ชาติวาเท''ติ อิมสฺมึ ยถาธิกเต วจเนฯ ตตฺถ ปน ยสฺมา เวเท วุตฺตวิธินาว เตน ปฏิมเนฺตตพฺพํ โหติ , ตสฺมา วุตฺตํ **''เวทตฺตยวจเน''**ติ, **''เอตสฺมึ วา ทาสิปุตฺตวจเน''**ติ จฯ

๒๗๐. ธโมฺม นาม การณํ ''ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติอาทีสุ (วิภ. ๗๑๘) วิย, สห ธเมฺมนาติ สหธโมฺม, สหธโมฺม เอว **สหธมฺมิโก**ติ อาห **''สเหตุโก''**ติฯ

๒๗๑. ตสฺมา ตทา ปฏิญฺญาตตฺตาฯ **ตาเสตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺชาเปสฺสามีติ อาคโต** ยถา ตํ สจฺจกสมาคเมฯ ''ภควา เจว ปสฺสติ อมฺพโฏฺฐ จา''ติ เอตฺถ อิตเรสํ อทสฺสเน การณํ ทเสฺสตุํ **''ยทิ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาวาเหตฺวา**ติ มนฺตพเลน อาเนตฺวาฯ **ตสฺสา**ติ อมฺพฏฺฐสฺสฯ **วาทสงฺฆเฏฺฏ**ติ วาจาสงฺฆเฏฺฏฯ

๒๗๒. ตาณนฺติ คเวสมาโนติ, ''อยเมว สมโณ โคตโม อิโต ภยโต มม ตายโก''ติ ภควนฺตํเยว ''ตาณ''นฺติ ปริเยสโนฺต อุปคจฺฉโนฺตฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ตายตี**ติ ยถา อุปฺปฏฺฐิตภยโต ปาเลติ, เตนาห **''รกฺขตี''**ติ, เอเตน ตาณ-สทฺทสฺส กตฺตุสาธนตมาหฯ ยถุปฺปฏฺฐิเตน ภเยน อุปทฺทุโต นิลียติ เอตฺถาติ **เลณํ,** อุปลยนํ, เอเตน เลณ-สทฺทสฺส อธิกรณสาธนตมาหฯ **''สรตี''**ติ เอเตน สรณ-สทฺทสฺส กตฺตุสาธนตมาหฯ

อมฺพฏฺฐวํสกถาวณฺณนา

๒๗๔. คงฺคาย ทกฺขิณโตติ คงฺคาย นทิยา ทกฺขิณทิสายฯ **อาวุธํ น ปริวตฺตตี**ติ สรํ วาสตฺติอาทึ วา ปรสฺส อุปริ ขิปิตุกามสฺส หตฺถํ น ปริวตฺตติ, หเตฺถ ปน อปริวเตฺตเนฺต กุโต อาวุธปริวตฺตนนฺติ อาห **''อาวุธํ น ปริวตฺตตี''**ติฯ โส กิร ''กถํ นามาหํ ทิสาย ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต''ติ ตํ หีนํ ชาตึ ชิคุจฺฉโนฺต ''หนฺทาหํ ยถา ตถา อิมํ ชาตึ โสเธสฺสามี''ติ นิกฺคโต, เตนาห **''อิทานิ เม มโนรถํ ปูเรสฺสามี''**ติอาทิฯ วิชฺชาพเลน ราชานํ ตาเสตฺวา ตสฺส ธีตุยา ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย มฺยายํ ชาติโสธิตา ภวิสฺสตีติ ตสฺส อธิปฺปาโยฯ **อมฺพฏฺฐํ นาม วิชฺช**นฺติ สตฺตานํ สรีเร อพฺภงฺคํ ฐเปตีติ อมฺพฏฺฐาติ เอวํ ลทฺธนามํ วิชฺชํ, มนฺตนฺติ อโตฺถฯ ยโต อมฺพฏฺฐา เอตสฺมึ อตฺถีติ อมฺพโฏฺฐติ กโณฺห อิสิ ปญฺญายิตฺถ, ตํพํสชาตตาย อยํ มาณโว ''อมฺพโฏฺฐ''ติ โวหรียติฯ

เสฏฺฐมเนฺต เวทมเนฺตติ อธิปฺปาโยฯ มนฺตานุภาเวน รโญฺญ พาหุกฺขมฺภมตฺตํ ชาตํ เตน ปนสฺส พาหุกฺขเมฺภน ราชา, ''โก ชานาติ, กึ ภวิสฺสตี''ติ ภีโต อุสฺสงฺกี อุตฺราโส อโหสิ, เตนาห **''*ภเยน เวธมาโน อฏฺฐาสี*''**ติฯ **โสตฺถิ ภทฺทเนฺตติ อาทิวจนํ อโวจุํ** ''อยํ มหานุภาโว อิสี''ติ มญฺญมานาฯ

อุนฺทฺริยิสฺสตีติ วิปฺปกิริยิสฺสติ, เตนาห **''*ภิชฺชิสฺสตี*''**ติฯ มเนฺต ปริวตฺติเตติ พาหุกฺขมฺภกมนฺตสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภกวิชฺชาสงฺขาเต มเนฺต **''สโร โอตรตู''**ติ ปริวตฺติเตฯ เอวรูปานญฺหิ มนฺตานํ เอกํเสเนว ปฏิปฺปสฺสมฺภกวิชฺชา โหนฺติเยว ยถา ตํ กุสุมารกวิชฺชานํฯ อตฺตโน ธีตุ

อปวาทโมจนตฺถํ ตสฺส ภุชิสฺสกรณํฯ ตสฺสานุรูเป อิสฺสริเย ฐปนตฺถํ **อุฬาเร จ นํ ฐาเน ฐเปสิฯ**

ขตฺติยเสฏฺฐภาววณฺณนา

๒๗๕. สมสฺสาสนตฺถมาห กรุณายโนฺต, น กุลีนภาวทสฺสนตฺถํ, เตนาห **“อถ โข ภควา”**ติอาทิฯ **พฺราหฺมเณสูติ** พฺราหฺมณานํ สมีเป, ตโต พฺราหฺมเณหิ ลทฺธพฺพํ อาสนาทึ สนฺธาย **“พฺราหฺมณานํ อนฺตเร”**ติ วุตฺตํฯ เกวลํ สทฺธาย กาตพฺพํ **สทฺธํ,** ปรโลกคเต สนฺธาย น ตโต กิญฺจิ อปเตฺถเนฺตน กาตพฺพนฺติ อโตฺถ, เตนาห **“มตเก อุทฺทิสฺส กตภเตฺต”**ติฯ **มงฺคลาทิภเตฺตติ อาทิ**-สเทฺทน อุสฺสวเทวตาราธนาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ยญฺญภเตฺต**ติ ปาปสญฺญมาทิวเสน กตภเตฺตฯ **ปาหุนกานนฺ**ติ อติถีนํฯ **ขตฺติยภาวํ อปฺปโตฺต** อุภโต สุชาตตาภาวโต, เตนาห **“อปริสุโทฺธติ อโตฺถ”**ติฯ

๒๗๖. **อิตฺถึ กริตฺวา**ติ เอตฺถ กรณํ กิริยาสามญฺญวิสยนฺติ อาห **“อิตฺถึ ปริเยสิตฺวา”**ติฯ พฺราหฺมณกญฺญํ อิตฺถึ ขตฺติยกุมารสฺส ภริยาภูตํ คเหตฺวาปิ ขตฺติยาว เสฏฺฐา, หีนา พฺราหฺมณาติ โยชนาฯ **ปุริเสน วา ปุริสํ กริตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปกรเณ**ติ ราคาทิวเสน ปทุเฏฺฐ ปกฺขลิเต การเณ, เตนาห **“โทเส”**ติฯ ภสฺสติ นิรตฺถกภาเวน ขิปียตีติ **ภสฺสํ,** ฉาริกาฯ

๒๗๗. **ชนิตสฺมินฺ**ติ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพเตฺตฯ ชเน เอตสฺมินฺติ วา **ชเนตสฺมึ,** มนุเสฺสสูติ อโตฺถ, เตนาห **“โคตฺตปฏิสาริโน”**ติฯ **สํสนฺทิตฺวา**ติ ฆเฏตฺวา, อวิรุทฺธํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิชฺชาจรณกถาวณฺณนา

๒๗๘. **อิทํ วฏฺฏตีติ** อิทํ อเชฺฌนาทิ กตฺตุํ ลพฺภติฯ **ชาติวาทวินิพทฺธา**ติ ชาติสนฺนิสฺสิตวาเท วินิพทฺธาฯ พฺราหฺมณเสฺสว อเชฺฌนชฺฌาปนยชนยาชนาทโยติ เอวํ เย อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน ปวตฺตา, ตโต เอว เต **มานวาทปฏิพทฺธา** จ โหนฺติฯ เย ปน **อาวาหวิวาหวินิพทฺธา,** เต เอว สมฺพนฺธตฺตยวเสน ‘‘อรหสิ วา มํ ตฺวํ, น วา มํ ตฺวํ อรหสี’’ติ เอวํ ปวตฺตนกาฯ

ยตฺถาติ ยสฺสํ วิชฺชาจรณสมฺปตฺติยํฯ **ลคฺคิสฺสามา**ติ โอลคฺคา อโนฺตคธา ภวิสฺสามาติ **จินฺตยิมฺหฯ** ปรมตฺถโต อวิชฺชาจรณานิเยว ‘‘วิชฺชาจรณานี’’ติ คเหตฺวา ฐิโต ปรมตฺถโต วิชฺชาจรเณสุ วิภชิยมาเนสุ โส ตโต ทูรโต อปนีโต นาม โหตีติ อาห **“ทูรเมว อวกฺขิปี”**ติฯ **สมุทาคมโต ปภุตี**ติอาทิสมุฏฺฐานโต ปฏฺฐายฯ

๒๗๙. **ติวิธํ สีลนฺ**ติ ขุทฺทกาทิเภทํ ติวิธํ สีลํฯ **สีลวเสเนวา**ติ สีลปริยาเยเนวฯ **กิญฺจิ กิญฺจี**ติ อหึสนาทิยมนิยมลกฺขณํ กิญฺจิ กิญฺจิ **สีลํ อตฺถิฯ ตตฺถ ตเตฺถว ลเคฺคยฺยา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึเยว พฺราหฺมณสมยสิเทฺธ สีลมเตฺต ‘‘จรณ’’นฺติ ลเคฺคยฺยฯ **อฏฺฐปิ สมาปตฺติโย จรณนฺติ นิยฺยาติตา โหนฺติ** รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานนิเทฺทเสเนว อรูปชฺฌานานมฺปิ นิทฺทิฏฺฐภาวาปตฺติโต นิยฺยาติตา นิทสฺสิตาฯ

จตุอปายมุขกถาวณฺณนา

๒๘๐. **อสมฺปาปุณนฺโต**ติ อารภิตฺวา สมฺปตฺตุํ อสโกฺกนฺโตฯ **อวิสหมาโน**ติ อารภิตุเมว อสโกฺกนฺโตฯ **ขาริ**นฺติ ปริกฺขารํฯ ตํ ปน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“อรณี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อรณี**ติ อคฺคิธมนกํ อรณีทฺวยํฯ **สุชา**ติ ทพฺพิฯ **อาทิ**-สเทฺทน ติทณฺฑติฆฎิกาทึ สงฺคณฺหาติ **ขาริภริต**นฺติ ขารีหิ ปุณฺณํฯ นนุ อุปสมฺปนฺนสฺส ภิกฺขุโน สาสนิโกปิ โย โกจิ อนุปสมฺปโนฺน อตฺถโต ปริจารโกว, กึ องฺคํ ปน พาหิรกปพฺพชิเตติ ตตฺถ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“กามญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘กปฺปิยกรณ…เป…. วตฺตกรณวเสนา’’ติ เอวํ วุเตฺตน นเยนฯ **ปริจารโก โหติ** อุปสมฺปนฺนภาวสฺส วิสิฎฺฐภาวโตฯ ‘‘นวโกฎิสหสฺสานี’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐; ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๓๗) วุตฺตปฺปเภทานํ อเนกสหสฺสานํ สํวรวินยานํ สมาทิยิตฺวา วตฺตเนน อุปริภูตา อคฺคภูตา สมฺปทาติ หิ ‘‘อุปสมฺปทา’’ติ วุจฺจตีติฯ **คุณาธิโกปี**ติ คุเณหิ อุกฺกโฎฺฐปิฯ **อยํ ปนา**ติ วุตฺตลกฺขโณ ตาปโสฯ

ตาปสา นาม กมฺมวาทิกิริยาวาทิโน, น สาสนสฺส ปฎาณีภูตา, ยโต เนสํ ปพฺพชิตุํ อาคตานํ ติตฺถิยปริวาเสน วินาว ปพฺพชฺชา อนุญฺญาตาติ กตฺวา **“กสฺมา ปนา”**ติ โจทนํ สมุฎฺฐเปติ โจทโกฯ อาจริโย **“ยสฺมา”**ติอาทินา โจทนํ ปริหรติฯ ‘‘โอสกฺกิสฺสตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“อิมสฺมิญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขุรธารูปม**นฺติ ขุรธารานํ มตฺถเกเนว อกฺกมิตฺวา คมนูปมํฯ **อเญฺญ**ติ อเญฺญ ภิกฺขูฯ **อคฺคิสาล**นฺติ อคฺคิหุตฺตสาลํฯ **นานาทารูหี**ติ ปลาสทณฺฑาทินานาวิธสมิธาทารูหิฯ

อิทนฺติ ‘‘จตุทฺวารํ อาคารํ กตฺวา’’ติอาทินา วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ อสฺส จตุตฺถสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **ปฎิปตฺติมุข**นฺติ โกหญฺญปฎิปตฺติยา มุขมตฺตํฯ โส หิ นานาวิเธน โกหเญฺญน โลกํ วิมฺหาเปโนฺต ตตฺถ อจฺฉติ, เตนาห **“อิมินา หิ มุเขน โส เอวํ ปฎิปชฺชตี”**ติฯ

ขลาทีสุ มนุสฺสานํ สนฺติเก อุปติฎฺฐิตฺวา วีหิมุคฺคติลมาสาทีนิ ภิกฺขาจริยานิยาเมน สงฺกฑฺฒิตฺวา อุญฺฉนํ อุญฺฉา, สา เอว จริยา วุตฺติ เอเตสนฺติ **อุญฺฉาจริยาฯ** อคฺคิปเกฺกน ชีวนฺตีติ อคฺคิปกฺกิกา, น อคฺคิปกฺกิกา **อนคฺคิปกฺกิกา** ฯ อุญฺฉาจริยา หิ ขเลสุ คนฺตฺวา ขลคฺคํ นาม มนุเสฺสหิ ทิยฺยมานํ ธญฺญํ คณฺหนฺติ, ตํ อิเม น คณฺหนฺตีติ อนคฺคิปกฺกิกา นาม ชาตาฯ **อสามปากา**ติ อสยํปาจกาฯ อสฺมมุฎฺฐินา มุฎฺฐิปาสาเณน วตฺตนฺตีติ **อสฺมมุฎฺฐิกาฯ** ทเนฺตน อุปฺปาฎิตํ วกฺกลํ รุกฺขตฺตโจ ทนฺตวกฺกลํ, เตน วตฺตนฺตีติ **ทนฺตวกฺกลิกาฯ** ปวตฺตํ รุกฺขาทิโต ปาติตํ ผลํ ภุญฺชนฺตีติ **ปวตฺตผลโภชิโนฯ** ชิณฺณปกฺกตาย ปณฺฑุภูตํ ปลาสํ, ตํสทิสญฺจ ปณฺฑุปลาสํ, เตน วตฺตนฺตีติ **ปณฺฑุปลาสิกา,** สยํปติตปุปฺผผลปตฺตโภชิโนฯ

อิทานิ เต อฎฺฐวิเธปิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สงฺกฑฺฒิตฺวา**ติ ภิกฺขาจริยาวเสน ลทฺธธญฺญํ เอกชฺฌํ กตฺวาฯ

ปริเยฎฺฐิ นาม ทุกฺขาติ ปเรสํ เคหโต เคหํ คนฺตฺวา ปริเยฎฺฐิ นาม ทีนวุตฺติภาเวน ทุกฺขาฯ ปาสาณสฺส ปริคฺคโห ทุโกฺข ปพฺพชิตสฺสาติ วา ทเนฺตเหว อุปฺปาเฎตฺวา ขาทนฺติฯ

อิมาหิ จตูหิเยวาติ ‘‘ขาริวิธํ อาทายา’’ติอาทินา วุตฺตาหิ จตูหิ เอว ตาปสปพฺพชฺชาหีติฯ

๒๘๒. อปาเย วินาเส นิยุโตฺต **อาปายิโกฯ** ตพฺภาวํ ปริปูเรตุํ อสโกฺกโนฺต เตน อปริปุโณฺณ **อปริปูรมาโน** , กรเณ เจตํ ปจฺจตฺตวจนํ, เตนาห **“อาปายิเกนาปิ อปริปูรมาเนนา”**ติฯ

ปุพฺพกอิสิภาวานุโยควณฺณนา

๒๘๓. ทียตีติ ทตฺติ, ทตฺติเยว **ทตฺติก**นฺติ อาห **“ทินฺนก”**นฺติฯ ยทิ พฺราหฺมณสฺส สมฺมุขีภาโว รโญฺญ น ทาตพฺโพ, กสฺมาสฺส อุปสงฺกมนํ น ปฏิกฺขิตฺตนฺติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติ อาทิฯ **เขตฺตวิชฺชายา**ติ นีติสเตฺถฯ **ปยาต**นฺติ สทฺธํ, สสฺสติกํ วา, เตนาห **“อภิหริตฺวา ทินฺน”**นฺติฯ กสฺมา ภควา ‘‘รโญฺญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส ทตฺติกํ ภุญฺชตี’’ติอาทินา พฺราหฺมณสฺส มมฺมวจนํ อโวจาติ ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **“อิทํ ปน การณ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๘๔. **รถูปตฺถเร**ติ รถสฺส อุปริ อตฺถริตปเทเสฯ **ปากฏมนฺตน**นฺติ ปกาสภูตํ มนฺตนํฯ ตญฺหิ สุทฺทาทีหิ ญายตีติ น รหสฺสมนฺตนํฯ **ภณตี**ติ อปิ นุ ภณติฯ

๒๘๕. **ปวตฺตาโร**ติ ปาวจนภาเวน วตฺตาโร, ยสฺมา เต เตสํ มนฺตานํ ปวตฺตกา, ตสฺมา อาห **“ปวตฺตยิตาโร”**ติฯ สุเทฺท พหิ กตฺวา รโห ภาสิตพฺพเฏฺฐน มนฺตา เอว, ตํตํอตฺถปฏิปตฺติเหตุตาย ปทนฺติ **มนฺตปทํ,** อนุปนีตาสาธารณตาย วา รหสฺสภาเวน วตฺตพฺพํ หิตกิริยาย อธิคมุปายํฯ **สชฺฌายิต**นฺติ คายนวเสน สชฺฌายิตํ, ตํ ปน อุทตฺตานุทตฺตาทีนํ สรานํ สมฺปาทนวเสเนว อิจฺฉิตนฺติ อาห **“สรสมฺปตฺติวเสนา”**ติฯ **อเญฺญสํ วุตฺต**นฺติ ปาวจนภาเวน อเญฺญสํ วุตฺตํฯ **สมุปพฺยูฬฺห**นฺติ สงฺคเหตฺวา อุปรูปริ สญฺญูฬฺหํฯ **ราสิกต**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทาทิวเสน , ตตฺถาปิ ปเจฺจกํ มนฺตพฺรหฺมาทิวเสน, อชฺฌายานุวากาทิวเสน จ ราสิกตํฯ

เตสนฺติ มนฺตานํ กตฺตูนํฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา**ติ ทิพฺพจกฺขุปริภเณฺฑน ยถากมฺมูปคญาเณน สตฺตานํ กมฺมสฺสกตาทิํ ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน ทิพฺพจกฺขุสทิเสน ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตกเปฺป พฺราหฺมณานํ มนฺตเชฺฌนวิธิญฺจ โอโลเกตฺวาฯ **ปาวจเนน สห สํสนฺทิตฺวา**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ยํ วจนํ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ, เตน สห อวิรุทฺธํ กตฺวาฯ น หิ เตสํ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิโต อโตฺถ ปจฺจโกฺข โหติฯ **อปราปเร ปนา**ติ อฏฺฐกาทีหิ อปรา ปเร ปจฺฉิมา โอกฺกากราชกาลาทีสุ อุปฺปนฺนาฯ **ปกฺขิปิตฺวา**ติ อฏฺฐกาทีหิ คนฺถิตมนฺตปเทสุ กิเลสสนฺนิสฺสิตปทานํ ตตฺถ ตตฺถ ปเท ปกฺขิปนํ กตฺวาฯ **วิรุเทฺธ อกํสู**ติ พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตาทีสุ อาคตนเยน สํกิเลสิกตฺถทีปนโต ปจฺจนีกภูเต อกํสุฯ **อิธา**ติ ‘‘ตฺยาหํ มเนฺต อธียามี’’ติ เอตสฺมิํ ฐาเนฯ **ปฏิญฺญํ อคฺคเหตฺวา**ติ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสี’’ติ เอวํ ปฏิญฺญํ อคฺคเหตฺวาวฯ

๒๘๖. **นิรามคนฺธา**ติ กิเลสาสุจิวเสน วิสฺสคนฺธรหิตาฯ **อนิตฺถิคนฺธา**ติ อิตฺถีนํ คนฺธมตฺตสฺสปิ อวิสหเนน อิตฺถิคนฺธรหิตาฯ เอตฺถ จ **“นิรามคนฺธา”**ติ เอเตน เตสํ โปราณานํ พฺราหฺมณานํ วิกฺขมฺภิตกิเลสตํ ทเสฺสติ, **“อนิตฺถิคนฺธา พฺรหฺมจาริโน”**ติ เอเตน เอกวิหาริตํ, **“รโชชลฺลธรา”**ติ เอเตน มณฺฑนวิภูสนานุโยคาภาวํ, **“อรญฺญายตเน ปพฺพตปาเทสุ วสิํสู”**ติ เอเตน มนุสฺสูปจารํ ปหาย วิวิตฺตวาสํ, **“วนมูลผลาหารา วสิํสู”**ติ เอเตน สาลิมํโสทนาทิปณีตาหารปฏิเกฺขปํ, **“ยทา”**ติอาทินา ยานวาหนปฏิเกฺขปํ, **“สพฺพทิสาสู”**ติอาทินา รกฺขาวรณปฏิเกฺขปํ, เอวญฺจ วทโนฺต มิจฺฉาปฏิปทาปกฺขิกํ สาจริยสฺส อมฺพฏฺฐสฺส วุตฺติํ อุปาทาย สมฺมาปฏิปทาปกฺขิกาปิ เตสํ พฺราหฺมณานํ วุตฺติ อริยวินเย สมฺมาปฏิปตฺติํ อุปาทาย มิจฺฉาปฏิปทาเยวฯ กุตสฺส สเลฺลขปฏิปตฺติยุตฺตตาติฯ ‘‘เอวํ สุเต’’ติอาทินา ภควา อมฺพฏฺฐํ สนฺตเชฺชโนฺต นิคฺคณฺหาตีติ ทเสฺสติฯ

เวฐเกหีติ เวฐกปฏฺฏกาหิฯ **สมนฺตานคร**นฺติ นครสฺส สมนฺตโตฯ **กตสฺุธากมฺมํ** ปาการสฺส อโธภาเค ฐานํ วุจฺจตีติ อธิปฺปาโยฯ

เทฺวลกฺขณทสฺสนวณฺณนา

๒๘๗. **น สโกฺกติ**สงฺกุจิเต อิริยาปเถ อนวเสสโต เตสํ ทุพฺพิภาวนโตฯ **คเวสี**ติ ญาเณน ปริเยสนมกาสิฯ **สมานยี**ติ ญาเณน สงฺกเลนฺโต สมฺมา อานยิ สมาหริฯ “**กงฺขตี**”ติ ปทสฺส อากงฺขตีติ อยมโตฺถติ อาห “**อโห วต ปเสฺสยฺยนฺติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทตี**”ติฯ **กิจฺฉตี**ติ กิลมติฯ “**กงฺขตี**”ติ ปทสฺส ปุเพฺพ อาสิสนตฺถตํ วตฺวา อิทานิสฺส สํสยตฺถตเมว วิกปฺปนฺตรวเสน ทเสฺสโนฺต “**กงฺขาย วา ทุพฺพลา วิมติ วุตฺตา**”ติ อาหฯ **ตีหิ ธเมฺมหี**ติ ติปฺปการเรหิ สํสยธเมฺมหิฯ **กาลุสิยภาโว**ติ อปฺปสนฺนตาย เหตุภูโต อาวิลภาโวฯ

ยสฺมา ภควโต โกโสหิตํ สพฺพพุทฺธานํ อาเวณิกํ อเญฺญหิ อสาธารณํ วตฺถคุยฺหํ สุวิสุทฺธกญฺจนมณฺฑลสนฺนิกาสํ, อตฺตโน สณฺฐานสนฺนิเวสสุนฺทรตาย อาชาเนยฺยคนฺธหตฺถิโน วรงฺคปรมจารุภาวํ, วิกสมานตปนิยารวินฺทสมุชฺชลเกสราวตฺตวิลาสํ, สญฺฌาปภานุรญฺชิตชลวนนฺตราภิลกฺขิตสมฺปุณฺณจนฺทมณฺฑลโสภญฺจ อตฺตโน สิริยา อภิภุยฺย วิราชติ, ยํ พาหิรพฺภนฺตรมเลหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย, จิรกาลํ สุปริจิตพฺรหฺมจริยาธิการตาย, สุสณฺฐิตสณฺฐานสมฺปตฺติยา จ , โกปีนมฺปิ สนฺตํ อโกปีนเมว, ตสฺมา วุตฺตํ “**ภควโต หี**”ติอาทิฯ **ปหูตภาว**นฺติ ปุถุลภาวํฯ เอเตฺถว หิ ตสฺส สํสโย, ตนุมุทุสุกุมารตาทีสุ ปนสฺส คุเณสุ วิจารณา เอว นาโหสิฯ

๒๘๘. **หิริกรโณกาส**นฺติ หิริยิตพฺพฏฺฐานํฯ **ฉาย**นฺติ ปฏิพิมฺพํฯ กถํ กีทิสนฺติ อาห “**อิทฺธิยา**”ติอาทิฯ **ฉายารูปกมตฺต**นฺติ ภควโต ปฏิพิมฺพรูปํฯ ตญฺจ โข พุทฺธสนฺตานโต วินิมุตฺตตฺตา รูปกมตฺตํ ภควโต สรีรวณฺณสณฺฐานาวยวํ อิทฺธิมยํ พิมฺพกมตฺตํฯ ตํ ปน รูปกมตฺตํ ทเสฺสโนฺต ภควา ยถา อตฺตโน พุทฺธรูปํ น ทิสฺสติ, ตถา กตฺวา ทเสฺสติฯ **นิเนฺนตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ **กโลฺลสี**ติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน กุสโล เฉโก อสิฯ **ตถากรเณนา**ติ กถินสูจิํ วิย กรเณนฯ **เอตฺถา**ติ ปหูตชิวฺหายฯ **มุทุภาโว ปกาสิโต** อมฺทุโน ฆนสุขุมภาวาปาทนตฺถํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา **ทีฆภาโว, ตนุภาโว** จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๙๑. “**อตฺถจรเกนา**”ติ อิมินา พฺยติเรกมุเขน อนตฺถจรกตํเยว วิภาเวติฯ **น อญฺญตฺรา**ติ น อญฺญสฺมิํ สุคติยนฺติ อโตฺถฯ **อุปเนตฺวา อุปเนตฺวา**ติ ตํ ตํ โทสํ อุปเนตฺวา อุปเนตฺวา, เตนาห “**สุฏฺฐุทาสาทิภาวํ อาโรเปตฺวา**”ติฯ **ปาเตสี**ติ ปวฏฺฏนวเสน ปาเตสิฯ

โปกฺขรสาติพุทฺธูปสงฺกมนวณฺณนา

๒๙๓-๖. **อาคมา นู**ติ อาคโต นุฯ **โข**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อิธา**ติ เอตฺถ, ตุมฺหากํ สนฺติกนฺติ อโตฺถฯ **อธิวาเสตู**ติ สาทิยตุ, ตํ ปน สาทิยนํ มนสา สมฺปฏิคฺคโห โหตีติ อาห “**สมฺปฏิจฺฉตู**”ติฯ

๒๙๗. **ยาวทตฺถ**นฺติ ยาว อโตฺถ, ตาว โภชเนน ตทา กตนฺติ อโตฺถฯ **โอณิตฺต**นฺติ อามิสาปนยเนน สุจิกตํ, เตนาห “**หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา**”ติฯ

๒๙๘. **อนุปุพฺพิํ กถ**นฺติ อนุปุพฺพํ กเถตพฺพกถํ, เตนาห “**อนุปฏิปาฏิกถ**”นฺติฯ กา ปน สา? ทานาทิกถาติ อาห “**ทานานนฺตรํ สีล**”นฺติอาทิฯ เตน ทานกถา ตาว ปจุรชเนสุปิ ปวตฺติยา สพฺพสาธารณตฺตา, สุกรตฺตา, สีเล ปติฏฺฐานสฺส อุปายภาวโต จ อาทิโต กเถตพฺพาฯ ปริจฺจาคสีโล หิ ปุคฺคโล ปริคฺคหิตวตฺถูสุ นิสฺสงฺคภาวโต สุเขเนว สีลานิ สมาทิยติ, ตตฺถ จ สุปฺปติฏฺฐิโต โหติฯ สีเลน ทายกปฏิคฺคาหกสุทฺธิโต ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต,

กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ **ทานกถานนฺตรํ สีลกถา** กเถตพฺพา, ตเญฺจ ทานสีลํ วฏฺฏนิสฺสิตํ, อยํ ภวสมฺปตฺติ ตสฺส ผลนฺติ ทสฺสนตฺถํ อิเมหิ จ ทานสีลมเยหิ ปณีตปณีตตราทิเภทภิเนฺนหิ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ เอตา จาตุมหาราชิกาทีสุ ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺนา อปริเมยฺยา ทิพฺพโภคสมฺปตฺติโย ลทฺธพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สคฺคกถาฯ สฺวายํ สโคฺค ราคาทีหิ อุปกฺกิลิโฏฺฐ, สพฺพถานุปกฺกิลิโฏฺฐ อริยมโคฺคติ ทสฺสนตฺถํ **สคฺคานนฺตรํ มโคฺค** กเถตโพฺพฯ มคฺคญฺจ กเถเนฺตน ตทธิคมุปายสนฺทสฺสนตฺถํ สคฺคปริยาปนฺนาปิ, ปเคว อิตเร สเพฺพปิ กามา นาม พหฺวาทีนวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ **กามานํ อาทีนโว,** หีนา คมฺมา โปถุชฺชนิกา อนริยา อนตฺถสญฺหิตาติ เตสํ **โอกาโร** ลามกภาโว, สเพฺพปิ ภวา กิเลสานํ วตฺถุภูตาติ **ตตฺถ สํกิเลโส,** สพฺพสํกิเลสวิปฺปมุตฺตํ นิพฺพานนฺติ **เนกฺขเมฺม อานิสํโส** จ กเถตโพฺพติ อยมโตฺถ โพธิโตติ เวทิตโพฺพฯ **มโคฺค**ติ เจตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อาทิอตฺถทีปนโต ‘‘กามานํ อาทีนโว’’ติ เอวมาทีนํ สงฺคโหติ เอวมยํ อตฺถวณฺณนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถ’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ มคฺคญาณํ อสงฺขตธมฺมารมฺมณํ, น สงฺขตธมฺมารมฺมณนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘ตญฺหี’’**ติ อาทิฯ ตตฺถ **ปฏิวิชฺฌนฺต**นฺติ อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปฏิวิชฺฌนฺตํ, เตนาห **‘‘กิจฺจวเสนา’’**ติฯ

โปกฺขรสาติอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๒๙๙. เอตฺถ จ **‘‘ทิฏฺฐธโมฺม’’**ติอาทิ ปาฬิยํ ทสฺสนํ นาม ญาณทสฺสนโต อญฺญมฺปิ อตฺถิ, ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ‘‘ปตฺตธโมฺม’’ติ วุตฺตํฯ ปตฺติ จ ญาณสมฺปตฺติโต อญฺญมฺปิ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสทสฺสนตฺถํ ‘‘วิทิตธโมฺม’’ติ วุตฺตํฯ สา ปเนสา วิทิตธมฺมตา เอกเทสโตปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘ปริโยคาฬฺหธโมฺม’’ติ วุตฺตํฯ เตนสฺส สจฺจาภิสโมฺพธํเยว ทีเปติฯ มคฺคญาณญฺหิ เอกาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทเสน จตุสจฺจธมฺมํ สมนฺตโต โอคาฬฺหํ นาม โหติ, เตนาห **‘‘ทิโฏฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ ทิฏฺฐธโมฺม’’**ติฯ **ติณฺณา วิจิกิจฺฉา**ติ สปฺปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา, อฏฺฐวตฺถุกา จ ติณฺณา วิติณฺณา วิจิกิจฺฉาฯ **วิคตา กถงฺกถา**ติ ปวตฺติอาทีสุฯ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺติกา วิคตา สมุจฺฉินฺนา กถงฺกถาฯ **เวสารชฺชปฺปโตฺต**ติ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา, ตปฺปฏิปเกฺขสุ จ สีลาทิคุเณสุ สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา เวสารชฺชํ วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ ปโตฺต อธิคโตฯ สายํ เวสารชฺชปฺปตฺติ สุปฺปติฏฺฐิตภาโวติ กตฺวา อาห **‘‘สตฺถุสาสเน’’**ติฯ อตฺตนา ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐตฺตา อธิคตตฺตา น ปรํ ปเจฺจติ, น ตสฺส ปโร ปเจฺจตโพฺพ อตฺถีติ **อปรปฺปจฺจโยฯ** ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ อวุตฺตํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๔. โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๓๐๐. สุนฺทรภาเวน สาติสยานิ องฺคานิ เอเตสํ อตฺถีติ องฺคา, ราชกุมาราติ อาห **“องฺคา นาม องฺคปาสาทิกตายา”**ติอาทิฯ **อิธาปิ อธิเปฺปตา,** น อมฺพฏฺฐสุเตฺต เอวฯ **อาคนฺตฺํ น ทสฺสนฺตี**ติ อาคมเน อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺขิปนวเสน อาคนฺตุํ น ทสฺสนฺติ, นานุชานิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ นีลาโสกกณิการโกวิฬารกุนฺทราชรุเกฺขหิ สมฺมิสฺสตาย ตํ จมฺปกวนํ **“นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมปฏิมณฺฑิต”**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น จมฺปกรุกฺขานํเยว นีลาทิปญฺจกุสุมตายาติ วทนฺติฯ **“ภควา กุสุมคนฺธสุคเนฺธ จมฺปกวเน วิหรตี”**ติ อิมินา น มาปนกาเล เอว ตสฺมิํ นคเร จมฺปกรุกฺขา อุสฺสนฺนา, อถ โข อปรภาเค ปีติ ทเสฺสติฯ มาปนกาเล หิ จมฺปกานํ อุสฺสนฺนตาย สา นครี ‘‘จมฺปา’’ติ นามํ ลภิฯ **อิสฺสรตฺตา**ติ อธิปติภาวโตฯ เสนา เอตสฺส อตฺถีติ เสนิโก, เสนิโก เอว **เสนิโย,** อตฺถิตา เจตฺถ พหุภาววิสิฏฺฐาติ วุตฺตํ **“มหติยา เสนาย สมนฺนาคตตฺตา”**ติฯ

๓๐๑-๒. **สํหตา**ติ สนฺนิปติตา, ‘‘สงฺฆิโน’’ติ วตฺตเพฺพ **“สงฺฆี”**ติ ปุถุเตฺถ เอกวจนํ พฺราหฺมณคหปติกานํ อธิเปฺปตตฺตา, เตนาห **“เอเตส”**นฺติฯ ราชราชญฺญาทีนํ ภณฺฑธรา ปุริสา ขตา, เนสํ ตายนโต **ขตฺตาฯ** โส หิ เยหิ ยตฺถ เปสิโต, ตตฺถ เตสํ โทสํ ปริหรโนฺต ยุตฺตปตฺตวเสน ปุจฺฉิตมตฺถํ กเถติ, เตนาห **“ปุจฺฉิตปเญฺห พฺยากรณสมโตฺถ”**ติฯ กุลาปเทสาทินา มหตี มตฺตา เอตสฺสาติ **มหามโตฺตฯ**

โสณทณฺฑคุณกถาวณฺณนา

๓๐๓. วิสิฏฺฐํ รชฺชํ วิรชฺชํ, วิรชฺชเมว เวรชฺชํ ยถา ‘‘เวกตํ เวสย’’นฺติ, นานาวิธํ เวรชฺชํ **นานาเวรชฺชํ,** ตตฺถ ชาตาติอาทินา สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อุตฺตมพฺราหฺมโณ**ติ อภิชนสมฺปตฺติยา วิตฺตสมฺปตฺติยา วิชฺชาสมฺปตฺติยา อุคฺคตตโร, อุฬาโร วา พฺราหฺมโณฯ **อสนฺนิปาโต**ติ ลาภมจฺฉเรน นิปฺปีฬิตตาย อสนฺนิปาโต วิย ภวิสฺสติฯ

‘‘อเงฺคติ คเมติ ญาเปตีติ **องฺคํ,** เหตูติ อาห **“อิมินาปิ การเณนา”**ติฯ ‘‘อุภโต สุชาโต’’ติ เอตฺตเก วุเตฺต เยหิ เกหิจิ ทฺวีหิ ภาเคหิ สุชาตตา วิญฺญาเยยฺยฯ สุชาต-สโทฺท จ ‘‘สุชาโต จารุทสฺสโน’’ติอาทีสุ (เถรคา. ๘๑๘) อาโรหสมฺปตฺติปริยาโยติ ชาติวเสเนว สุชาตตํ วิภาเวตุํ **“มาติโต จ ปิติโต จา”**ติ วุตฺตํฯ อโนรสปุตฺตวเสนาปิ โลเก มาตุปิตุสมญฺญา ทิสฺสติ, อิธ ปนสฺส โอรสปุตฺตวเสเนว อิจฺฉิตาติ ทเสฺสตุํ **“สํสุทฺธคหณิโก”**ติ วุตฺตํฯ คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ **คหณี,** คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโสฯ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส วิปาจนวเสน คณฺหนโต อฉฑฺฑนโต **คหณี,** กมฺมชเตโชธาตุฯ

ปิตา จ มาตา จ ปิตโร, ปิตูนํ ปิตโร ปิตามหา, เตสํ ยุโค ทฺวโนฺท **ปิตามหยุโค,** ตสฺมา, ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา ปิตามหทฺวนฺทาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ ปิตามหคฺคหเณเนว มาตามโหปิ คหิโตติฯ โส อฏฺฐกถายํ วิสุํ น อุทฺธโฏฯ ยุค-สโทฺท เจตฺถ เอกเสสนเยน ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ยุโค จ ยุโค จ ยุคา’’ติฯ เอวญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวนฺทํ คหิตเมว โหติ, เตนาห **“ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตา”**ติฯ ปุริสคฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ ‘‘มาติโต’’ติ ปาฬิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อปฺปตฺตเขโปฯ **อนวกฺขิโตฺต**ติ สทฺธถาลิปากาทีสุ น อวกฺขิโตฺต น ฉฑฺฑิโตฯ **ชาติวาเทนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **“เกน การเณนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **“อุภโต…**

เป.... ปิตามหยุคา”ติ เอเตน พฺราหฺมณสฺส โยนิโทสาภาโว ทสฺสิโต สํสุทฺธคหณิกภาวกิตฺตนโต, “**อกฺขิโตฺต**”ติ อิมินา กิริยาปราธาภาโวฯ กิริยาปราเธน หิ สตฺตา เขปํ ปาปุณนฺติฯ “**อนุปกฺุกุโฏฺฐ**”ติ อิมินา อยุตฺตสํสคฺคาภาโวฯ อยุตฺตสํสคฺคมฺปิ หิ ปฏิจฺจ สตฺตา อโกฺกสํ ลภนฺติฯ

อิสฺสโรติ อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิยกมฺมพเลน อีสนสีโล, สา ปนสฺส อิสฺสรตา วิภวสมฺปตฺติปจฺจยา ปากฏา ชาตาติ อฑฺฒตาปริยายภาเวเนว วทโนฺต “**อโฑฺฒติ อิสฺสโร**”ติ อาหฯ มหนฺตํ ธนํ อสฺส ภูมิคตเญฺจว เวหาสฏฺฐญฺจาติ **มหทฺธโนฯ ตสฺสา**ติ ตสฺส ตสฺส ฯ **วทนฺติ** ‘‘อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ อนุปสงฺกมนการณํ กิเตฺตมา’’ติฯ

อธิกรูโปติ วิสิฏฺฐรูโป อุตฺตมสรีโรฯ ทสฺสนํ อรหตีติ **ทสฺสนีโย,** เตนาห “**ทสฺสนโยโคฺค**”ติฯ ปสาทํ อาวหตีติ **ปาสาทิโก,** เตนาห “**จิตฺตปฺปสาทชนนโต**”ติฯ **วณฺณสฺสา**ติ วณฺณธาตุยาฯ **สรีรนฺ**ติ สนฺนิเวสวิสิฏฺฐํ กรจรณคีวาสีสาทิอวยวสมุทายํ, โส จ สณฺฐานมุเขน คยฺหตีติ “**ปรมาย วณฺณโปกฺขรตายาติ...เป.... สมฺปตฺติยา จา**”ติ วุตฺตํฯ สพฺพวเณฺณสุ สุวณฺณวโณฺณว อุตฺตโมติ วุตฺตํ “**เสเฏฺฐน สุวณฺณวเณฺณน สมนฺนาคโต**”ติฯ ตถา หิ พุทฺธา, จกฺกวตฺติโน จ สุวณฺณวณฺณาว โหนฺติฯ **พฺรหฺมวจฺฉสี**ติ อุตฺตมสรีราโภ, สุวณฺณาโภ อิเจฺจว อโตฺถฯ อิมเมว หิ อตฺถํ สนฺธาย “**มหาพฺรหฺมุโน สรีรสทิเสเนว สรีเรน สมนฺนาคโต**”ติ วุตฺตํ, น พฺรหฺมุชุคตฺตตํฯ **อขุทฺทาวกาโส ทสฺสนายา**ติ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา, อวยวปาริปูริยา จ ทสฺสนาย โอกาโส น ขุทฺทโก, เตนาห “**สพฺพาเนวา**”ติอาทิฯ

ยมนิยมลกฺขณํ **สีลมสฺส อตฺถีติ สีลวาฯ** ตํ ปนสฺส รตฺตญฺญุตาย **วุทฺธํ วฑฺฒิตํ อตฺถีติ วุทฺธสีลีฯ** เตน จ สพฺพทา สมฺมาโยคโต **วุทฺธสีเลน สมนฺนาคโตฯ สพฺพเมตํ ปญฺจสีลมตฺตเมว สนฺธาย วทนฺติ** ตโต ปรํ สีลสฺส ตตฺถ อภาวโต, เตสญฺจ อชานนโตฯ

ฐานกรณสมฺปตฺติยา, สิกฺขาสมฺปตฺติยา จ กตฺถจิปิ อนูนตาย ปริมณฺฑลปทานิ พฺยญฺชนานิ อกฺขรานิ เอติสฺสาติ **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาฯ** อถ วา ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ ปทํ, นามาทิฯ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยเญฺชตีติ พฺยญฺชนํ, วากฺยํฯ เตสํ ปริปุณฺณตาย **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาฯ** อตฺถญาปเน สาธนตาย วาจาว กรณนฺติ **วากฺกรณํ,** อุทาหารโฆโสฯ **คุณปริปุณฺณภาเวน** ตสฺส พฺราหฺมณสฺส, เตน วา ภาสิตพฺพอตฺถสฺสฯ **ปูเร** ปุณฺณภาเวฯ **ปูเร**ติ จ ปุริมสฺมิํ อเตฺถ อาธาเร ภุมฺมํ, ทุติยสฺมิํ วิสเยฯ “**สุขุมาลตฺตเนนา**”ติ อิมินา ตสฺสา วาจาย มุทุสณฺหภาวมาหฯ **อปลิพุทฺธาย** ปิตฺตเสมฺหาทีหิฯ **สนฺทิฏฺฐํ** สพฺพํ ทเสฺสตฺวา วิย เอกเทสํ กถนํฯ **วิลมฺพิตํ** สณิกํ จิรายิตฺวา กถนํฯ ‘‘สนฺทิทฺธวิลมฺพิตาที’’ติ วา ปาโฐฯ ตตฺถ **สนฺทิทฺธํ** สเนฺทหชนกํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ทุกฺขลิตานุกฑฺฒิตาทิํ สงฺคณฺหาติฯ “**อาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฏํ กตฺวา**”ติ อิมินา ตสฺสา วาจาย อตฺถปาริปูริํ วทนฺติฯ

“**ชิโณฺณ**”ติอาทีนิ ปทานิ สุวิเญฺญยฺยานิ, เหฏฺฐา วุตฺตตฺถานิ จฯ ทุติยนเย ปน **ชิโณฺณ**ติ นายํ ชิณฺณตา วโยมเตฺตน, อถ โข กุลปริวเฏฺฏน ปุราณตาติ อาห “**ชิโณฺณติ โปราโณ**”ติอาทิ, เตน ตสฺส พฺราหฺมณสฺส กุลวเสน อุทิโตทิตภาวมาหฯ ชาติวุทฺธิยา ‘‘วโยอนุปฺปโตฺต’’ติ วกฺขมานตฺตา, คุณวุทฺธิยา ตโต สาติสยตฺตา จ “**วุโทฺธติ สีลาจาราทิคุณวุทฺธิยา ยุโตฺต**”ติ อาหฯ ตถา ชาติมหลฺลกตาย วกฺขมานตฺตา “**มหลฺลโก**”ติ ปเทน วิภวมหตฺตตา โยชิตาฯ **มคฺคปฏิปโนฺน**ติ พฺราหฺมณานํ ปฏิปตฺติวีถิํ อุปคโต ตํ อโวกฺกมฺม จรณโตฯ **อนฺติมวยนฺ**ติ ปจฺฉิมวยํฯ

พุทฺธคุณกถาวณฺณนา

๓๐๔. ตาทิเสหิ มหานุภาเวหิ สทฺธึ ยุคคฺคาหวเสนปิ ทหนํ น มาทิสานํ อนุจฺฉวิกํ, กุโต ปน อุกฺกํสนนฺติ อิทํ พฺราหฺมณสฺส น ยุตฺตรูปนฺติ ทเสฺสนฺโต อาห **"น โข ปน เมตํ ยุตฺต"**นฺติ อาทิฯ **สทิสา**ติ เอกเทเสน สทิสาฯ น หิ พุทฺธานํ คุเณหิ สพฺพถา สทิสา เกจิปิ คุณา อเญฺญสุ ลพฺภนฺติฯ **อิตเร**ติ อตฺตโน คุเณหิ อสทิสคุเณฯ **อิทนฺ**ติ อิทํ อตฺถชาตํฯ **โคปทกนฺ**ติ คาวิยา ปเท ฐิตอุทกํฯ

สฏฺฐิกุลสตสหสฺสนฺติ สฏฺฐิสหสฺสาธิกํ กุลสตสหสฺสํ **กุลปริยาเยนา**ติ สุโทฺธทนมหาราชสฺส กุลานุกฺกเมน **อาคตํฯ เตสุปี**ติ เตสุปิ จตูสุ นิธีสุฯ **คหิตคหิตนฺ**ติ คหิตํ คหิตํ ฐานํ ปูรติเยว ธเนน ปฏิปากติกเมว โหติฯ **อปริมาโณเยวา**ติ ''เอตฺตโก เอโส''ติ เกนจิ ปริจฺฉินฺทิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อปริจฺฉิโนฺน เอวฯ

ตตฺถาติ มญฺจเกฯ **สีหเสยฺยํ กเปฺปสี**ติ ยถา ราหุ อสุริโนฺท อายามโต, วิตฺถารโต อุเพฺพธโต จ ภควโต รูปกายสฺส ปริเจฺฉทํ คเหตุํ น สโกฺกติ, ตถา รูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรโนฺต สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ

กิเลเสหิ อารกตฺตา ปริสุทฺธเฏฺฐน **อริยนฺ**ติ อาห **"อริยํ อุตฺตมํ ปริสุทฺธ"**นฺติฯ **อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ,** น สุขวิปากเฏฺฐนฯ กตฺถจิ **จตฺราสีติปาณสหสฺสานิ,** กตฺถจิ **อปริมาณาปิ เทวมนุสฺสา** ยสฺมา จตุวีสติยา ฐาเนสุ อสเงฺขฺยยฺยา อปริเมยฺยา เทวมนุสฺสา **มคฺคผลามตํ** ปิวึสุ, โกฏิสตสหสฺสาทิปริมาเณนปิ พหู เอว, **ตสฺมา** อนุตฺตราจารสิกฺขาปนวเสน ภควา **พหูนํ อาจริโยฯ เต**ติ กามราคโต อเญฺญ ภควโต ปหีนกิเลเสฯ **เกฬนา**ติ เกฬายนา ธนายนาฯ

อปาปปุเรกฺขาโรติ อปาเป ปุเร กโรติ, น วา ปาปํ ปุรโต กโรตีติปิ อปาปปุเรกฺขาโรติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"อปาเป นวโลกุตฺตรธเมฺม"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อปาเป**ติ ปาปปฏิปเกฺข, ปาปรหิเต จฯ พฺรหฺมนิ เสเฏฺฐ พุเทฺธ ภควติ ภวา ตสฺส ธมฺมเทสนาวเสน อริยาย ชาติยา ชาตตฺตา, พฺรหฺมุโน วา ภควโต หิตา ครุกรณาทินา, ยถานุสิฏฺฐปฏิปตฺติยา จ, พฺรหฺมํ วา เสฏฺฐํ อริยมคฺคํ ชานาตีติ **พฺรหฺมญฺญา,** อริยสาวกสงฺขาตา ปชา, เตนาห **"สาริปุตฺตา"**ติอาทิฯ ปกติพฺราหฺมณชาติวเสนาปิ ''พฺรหฺมญฺญาย ปชายา''ติ ปทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ติโรรฏฺฐา ติโรชนปทาติ เอตฺถ รชฺชํ **รฏฺฐํ,** ราชนฺติ ราชาโน เอเตนาติ, ตเทกเทสภูตา ปเทสา ปน **ชนปโท,**ชนา ปชฺชนฺติ เอตฺถ สุขชีวิกํ ปาปุณนฺตีติฯ ปุจฺฉาย วา โทสํ สลฺลเกฺขตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อสมตฺถตนฺ**ติ อตฺตโน อสมตฺถตํฯ **ภควา วิสฺสเชฺชติ** เตสํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ, ญาณปริปากํ, จิตฺตาจารญฺจ ญตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

"เอหิ สฺวาคตวาที"ติ อิมินา สุขสมฺภาสปุพฺพกํ ปิยวาทิตํ ทเสฺสติ, **"สขิโล"**ติ อิมินา สณฺหวาจตํ, **"สโมฺมทโก"**ติ อิมินา ปฏิสนฺธารกุสลตํ, **"อภากุฏิโก"**ติ อิมินา สพฺพเตฺถว วิปฺปสนฺนมุขตํ, **"อุตฺตานมุโข"**ติ อิมินา สุขาลาปตํ, **"ปุพฺพภาสี"**ติ อิมินา ธมฺมานุคฺคหสฺส โอกาสกรณโต หิตชฺฌาสยตํ ภควโต วิภาเวติฯ

ยตฺถ กิราติ **กิร**-สโทฺท อรุจิสูจนโตฺถ, เตน ภควตา อธิวุตฺถปเทเส น เทวตานุภาเวน มนุสฺสานํ อนุปทฺทวตา, อถ โข พุทฺธานุภาเวนาติ ทเสฺสติฯ เตนาห ‘‘อปิจา’’ติอาทิฯ

อนุสาสิตโพฺพติ วิเนยฺยชนสมูโห คยฺหตีติ นิพฺพตฺติตํ อริยสงฺฆเมว ทเสฺสตุํ **‘‘สยํ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, อนนฺตรสฺส วิธิ ปฎิเสโธ วาติ กตฺวาฯ **‘‘ตาทิโสวา’’**ติ อิมินา ‘‘สยํ วา’’ติ อาทินา วุตฺตวิกโปฺป เอว ปจฺจามโฎฺฐติฯ ‘‘ปุริมปทเสฺสว วา’’ติ วิกปฺปนฺตรคฺคหณํฯ **พหูนํ ติตฺถกราน**นฺติ ปูรณาทีนํ อเนเกสํ ติตฺถกรานํ, นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ **การเณนา**ติ อปฺปิจฺฉสนฺตุฎฺฐตาทิสมาโรปนลกฺขเณน การเณนฯ **อาคนฺตุกา นวกา**ติ อภินวา อาคนฺตุกา อพฺภาคตาฯ **ปริยาปฺุณามี**ติ ปริจฺฉินฺทิตุํ ชานามิ สโกฺกมิ, เตนาห **‘‘ชานามี’’**ติฯ **‘‘กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน’’**ติ อภูตปริกปฺปนวจนเมตํ ตถา ภาสมานสฺส อภาวโตฯ

๓๐๕. อลํ-สโทฺท อรหโตฺถปิ โหติ ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุ’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๔) วิยาติ อาห **‘‘อลเมวาติ ยุตฺตเมวา’’**ติฯ ปุเฎน เนตฺวา อสิตพฺพโต ปริภุญฺชิตพฺพโต **ปุโฎสํ วุจฺจติ ปาเถยฺยํฯ ปุฎํเสน** ปุริเสนฯ

โสณทณฺฑปริวิตกฺกวณฺณนา

๓๐๗. **อุภโตปกฺขิกา**ติ มิจฺฉาทิฎฺฐิสมฺมาทิฎฺฐีนํ วเสน อุภยปกฺขิกาฯ **เกราฎิกา**ติ สฐาฯ

พฺราหฺมณปญฺญตฺติวณฺณนา

๓๐๙. **วิฆาต**นฺติ จิตฺตทุกฺขํฯ

๓๑๑-๓. **สุช**นฺติ โหมทพฺพิํ **ปคฺคณฺหเนฺตสู**ติ ชุหนตฺถํ คณฺหนเกสุ, อิรุพฺพิเชฺชสูติ อโตฺถฯ **ปฐโม วา**ติ ตตฺถ สนฺนิปติเตสุ ยชนกิริยายํ สพฺพปธาโน วาฯ **ทุติโย วา**ติ ตทนนฺตโร วาฯ **‘‘สุช’’**นฺติ กรเณ เอตํ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘สุชายา’’**ติฯ อคฺคิหุตฺตปมุขตาย ยญฺญสฺส ยเญฺญ ทิยฺยมานํ สุชามุเขน ทียตีติ อาห **‘‘สุชาย ทิยฺยมาน’’**นฺติฯ **โปราณา**ติ อฎฺฐกถาจริยาฯ **วิเสสโต**ติ วิชฺชาจรณวิเสสโต, น พฺราหฺมเณหิ อิจฺฉิตวิชฺชาจรณมตฺตโตฯ **อุตฺตมพฺราหฺมณสฺสา**ติ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยตาย อุกฺกฎฺฐพฺราหฺมณสฺสฯ **พฺราหฺมณสมย**นฺติ พฺราหฺมณสิทฺธนฺตํฯ **มา ภินฺทิ** มา วินาเสสิฯ

๓๑๖. **สมสโม**ติ สโมเยว หุตฺวา สโมฯ หีโนปมวเสนปิ สมตา วุจฺจตีติ ตํ นิวเตฺตโนฺต **‘‘ฐเปตฺวา เอกเทสสมตฺต’’**นฺติอาทิมาหฯ **กุลโกฎิปริทีปน**นฺติ กุลอาทิปริทีปนํ **อถาปิ สิยา**ติ อถาปิ ตุมฺหากํ เอวํ ปริวิตโกฺก สิยาฯ **พฺราหฺมณภาวํ สาเธติ** วโณฺณฯ **มนฺตชาตีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **สีลเมว สาเธสฺสติ** พฺราหฺมณภาวํฯ กสฺมาติ เจ? อาห **‘‘ตสฺมิญฺหิสฺสา’’**ติอาทิฯ **สโมฺมหมตฺตํ วณฺณาทโย**ติ วณฺณมนฺตชาติโย หิ พฺราหฺมณภาวสฺส องฺคนฺติ สโมฺมหมตฺตเมตํ อสมเวกฺขิตาภิมานภาวโตฯ

สีลปญฺญากถาวณฺณนา

๓๑๗. **กถิโต พฺราหฺมเณน ปโญฺห**ติ ‘‘สีลวา จ โหตี’’ติอาทินา ทฺวินฺนเมว องฺคานํ วเสน ยถาปุจฺฉิโต ปโญฺห ยาถาวโต วิสฺสชฺชิโต **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ยถาวิสฺสชฺชิเต อเตฺถฯ **ตสฺสา**ติ โสณทณฺฑสฺสฯ **สีลปริสุทฺธา**ติ สีลสมฺปตฺติยา สพฺพโส สุทฺธา อนุปกฺกิลิฎฺฐาฯ **กุโต**

ทุสฺสีเล ปญฺญา อสมาหิตตฺตา ตสฺสฯ **ชเฬ เอฬมูเค กุโต สีล**นฺติ ชเฬ เอฬมูเค ทุปฺปญฺญ กุโต สีลํ สีลวิภาคสฺส, สีลปริโสธนูปายสฺส จ อชานนโตฯ ปกฏฺฐํ อุกฺกฏฺฐํ ญาณํ ปญฺญาณนฺติ, ปากติกํ ญาณํ นิวเตฺตตุํ ''ปญฺญาณ''นฺติ วุตฺตนฺติ ตยิทํ ปกาเรหิ ชานนโต **ปญฺญาวา**ติ อาห **''ปญฺญาณนฺติ ปญฺญา เยวา''**ติฯ

สีเลนโธตาติ สมาธิปทฏฺฐาเนน สีเลน สกลสํกิเลสมลวิสุทฺธิยา โธตา วิสุทฺธา, เตนาห **''กถํ ปนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **โธวตี**ติ สุชฺฌติฯ **มหาสฏฺฐิวสฺสเตฺถโร วิยา**ติ สฏฺฐิวสฺสมหาเถโร วิยฯ **เวทนาปริคฺคหมตฺตมฺปี**ติ เอตฺถ **เวทนาปริคฺคโห** นาม ยถาอุปฺปนฺนํ เวทนํ สภาวรส โต อุปธาเรตฺวา ''อยํ เวทนา ผสฺสํ ปฏิจฺจ, โส ผโสฺส อนิโจฺจ ทุโกฺข วิปริณามธโมฺม''ติ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา ปวตฺติตวิปสฺสนาฯ เอวํ วิปสฺสเนฺตน ''สุเขน สกฺกา สา เวทนา อธิวาเสตุํ ''เวทนา เอว เวทิยตี''ติฯ **เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ ยถาอุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ เวทนํ อนนุวตฺติตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา วีถึ ปฏิปนฺนาย วิปสฺสนาย ตํ วิโนเทตฺวาฯ **สํสุมารปติเตนา**ติ กุมฺภีเลน วิย ภูมิยํ อุเรน นิปชฺชเนนฯ **ปญฺญาย สีลํ โธวิตฺวา**ติ อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน สีลํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปญฺญาย สุวิโสธิตํ กตฺวาฯ

๓๑๘. **''กสฺมา อาหา''**ติ อุปริเทสนาย การณํ ปุจฺฉติฯ **ลชฺชา** นาม ''สีลสฺส ชาติยา จ คุณโทสปกาสเนน สมเณน โคตเมน ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสเชฺชสี''ติ ปริสาย ปญฺญาตตาฯ **เอตฺตกปรมา**ติ เอตฺตกอุกฺกํสโกฏิกา ปญฺจ สีลานิ, เวทตฺตยวิภาวนํ ปญฺญญฺจ ลกฺขณาทิโต นิทฺธาเรตฺวา ชานนํ นตฺถิ, เกวลํ ตตฺถ วจีปรมา มยนฺติ ทเสฺสตีติ อาห **''สีลปญฺญาณนฺติ วจนเมว ปรมํ อมฺหากํ''**นฺติฯ **''อยํ ปน วิเสโส''**ติ อิทํ นิยฺยาตนาเปกฺขํ สีลนิเทฺทเส, เตนาห **''สีลมิเจฺจว นิยฺยาติต''**นฺติฯ สามญฺญผเล ปน ''สามญฺญผล'' มิเจฺจว นิยฺยาติตํ, ปญฺญานิเทฺทเส ปน ฌานปญฺญํ อธิฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนาปญฺญาวเสเนว ปญฺญานิยฺยาตนํ กตํ, เตนาห **''ปฐมชฺฌานาทีนี''**ติฯ

โสณทณฺฑอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๓๒๑-๒. **นตฺตา**ติ ปุตฺตปุโตฺตฯ อคารวํ นาม นตฺถิ, น จายํ ภควติ อคารเวน ''อหเญฺจว โข ปนา''ติอาทิมาห, อถ โข อตฺตลาภปริหานิภเยนฯ อยญฺหิ ยถา ตถา อตฺตโน มหาชนสฺส สมฺภาวนํ อุปฺปาเทตฺวา โกหเญฺญน ปเร วิมฺหาเปตฺวา ลาภุปฺปาทํ นิชิคิสโนฺต วิจรติ, ตสฺมา ตถา อโวจ, เตนาห **''อิมินา กิรา''**ติอาทิฯ

ตงฺขณานุรูปายาติ ยาทิสี ตทา ตสฺส อชฺฌาสยปฺปวตฺติ, ตทนุรูปายาติ อโตฺถฯ ตสฺส ตทา ตาทิสสฺส วิวฏฺฏูปนิสฺสิตสฺส ญาณสฺส ปริปากสฺส อภาวโต เกวลํ อพฺภุทยนิสฺสิโต เอว อโตฺถ ทสฺสิโตติ อาห **''ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกมตฺถํ สนฺทเสฺสตฺวา''**ติ, ปจฺจกฺขโต วิภาเวตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสเล ธเมฺม**ติ เตภูมเก กุสเล ธเมฺม, ''จตุภูมเก''ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยว, เตเนวาห ''อายตึ นิพฺพานตฺถาย วาสนาภาคิยา วา''ติฯ **ตตฺถา**ติ กุสลธเมฺม ยถา สมาทปิเตฯ **นนฺ**ติ พฺราหฺมณํ **สมุเตฺตเชตฺวา**ติ สมฺมเทว อุปรูปริ นิสาเนตฺวา ปุญฺญกิริยาย ติกฺขวิสทภาวํ อาปาเทตฺวาฯ ตํ ปน อตฺถโต ตตฺถ อุสฺสาหชนนํ โหตีติ อาห **''สอุสฺสาหํ กตฺวา''**ติ ฯ เอวํ ปุญฺญกิริยาย สอุสฺสาหตา, เอวรูปํ คุณสมงฺคิตา จ นิยมโต ทิฏฺฐธมฺมิกา อตฺถสมฺปาทนีติ เอวํ **สอุสฺสาหตาย, อเญฺญหิ จ** ตสฺมึ **วิชฺชมานคุเณหิ สมฺปหํเสตฺวา** สมฺมเทว หฏฺฐตุฏฺฐภาวํ อาปาเทตฺวาฯ

ยทิ ภควา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิ, อถ กสฺมา โส วิเสสํ นาธิคจฺฉตีติ อาห “**พฺราหฺมโณปนา**”ติอาทิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ภควา ตสฺส ตถา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสีติ อาห “**เกวลมสฺสา**”ติอาทิฯ น หิ ภควโต นิรตฺถกา เทสนา โหตีติฯ

โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๕. กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๒๓. **ปุริมสุตฺตทฺวเย**ติ อมฺพฏฺฐโสณทณฺฑสุตฺตทฺวเยฯ **วุตฺตนยเมวา**ติ ยํ ตตฺถ อาคตสทิสํ อิธาคตํ ตํ อตฺถวณฺณนโต วุตฺตนยเมว, ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ตรุโณ อมฺพรุโกฺข อมฺพลฏฺฐิกา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒) พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อมฺพลฏฺฐิกา พฺรหฺมชาเล วุตฺตสทิสาวา’’**ติฯ

ยญฺญาวาฏํ สมฺปาเทตฺวา มหายญฺญํ อุทฺทิสฺส สวิญฺญาณกานิ, อวิญฺญาณกานิ จ ยญฺญูปกรณานิ อุปฏฺฐปิตานีติ วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘มหายโญฺญ อุปกฺขโฏ’’ติ, ตํ อุปกฺขรณํ เตสํ ตถาสชฺชนนฺติ อาห **‘‘อุปกฺขโฏติ สชฺชิโต’’**ติฯ **วจฺฉตรสตานี**ติ ยุวภาวปฺปตฺตานิ พลววจฺฉสตานิ, เต ปน วจฺฉา เอว โหนฺติ, น ทมฺมา พลิพทฺทา จาติ อาห **‘‘วจฺฉสตานี’’**ติฯ **เอเต**ติ อุสภาทโย อุรพฺภปริโยสานาฯ **อเนเกส**นฺติ อเนกชาติกานํฯ สงฺขฺยาวเสน อเนกตา สตฺตสตคฺคหเณเนว ปริจฺฉินฺนาฯ **มิคปกฺขีน**นฺติ มหึสรุรุปสทกุรุงฺคโคกณฺณมิคานเญฺจว โมรกปิญฺชรติตฺติรกโปตาทิปกฺขีนญฺจฯ

๓๒๘. ยญฺญสงฺขาตสฺส ปุญฺญสฺส โย สํกิเลโส, ตสฺส นิวารณโต นิเสธนโต **วิธา** วุจฺจนฺติ วิปฺปฏิสารวิโนทนาฯ ตโต เอว ตา ตํ ปุญฺญาภิสนฺทํ อวิจฺฉินฺทิตฺวา ฐเปนฺตีติ **‘‘ฐปนา’’**ติ วุตฺตาฯ ตาสํ ปน ยญฺญสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ตีสุ กาเลสุ ปวตฺติยา ยโญฺญ ติฏฺฐปโนติ อาห **‘‘ติฏฺฐปนนฺติ อโตฺถ’’**ติฯ ปริกฺขโรนฺติ อภิสงฺขโรนฺตีติ **ปริกฺขารา,** ปริวาราติ วุตฺตํฯ **‘‘โสฬสปริกฺขารนฺติ โสฬสปริวาร’’**นฺติฯ

มหาวิชิตราชยญฺญกถาวณฺณนา

๓๓๖. **ปุพฺพจริต**นฺติ อตฺตโน ปุริมชาติสมฺภูตํ โพธิสมฺภารภูตํ ปุญฺญจริยํฯ ตถา หิสฺส อนุคามิโนว นิธิสฺส ถาวโร นิธิ นิทสฺสิโตฯ อชฺฌตฺตา นาม วิภวสมฺปนฺนตา, สา ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย วุจฺจตีติ อาห **‘‘โย โกจิ อตฺตโน สนฺตเกน วิภเวน อโฑฺฒ โหตี’’**ติ ฯ ตถา มหทฺธนตาปีติ ตํ อุกฺกํสคตํ ทเสฺสตุํ **‘‘มหตา อปริมาณสเงฺขฺยน ธเนน สมนฺนาคโต’’**ติ วุตฺตํฯ ภุญฺชิตพฺพโต ปริภุญฺชิตพฺพโต วิเสสโต กามา **โภโค** นามาติ อาห **‘‘ปญฺจกามคุณวเสนา’’**ติฯ **ปิณฺฑปิณฺฑวเสนา**ติ ภาชนาลงฺการาทิวิภาคํ อหุตฺวา เกวลํ ขณฺฑขณฺฑวเสนฯ

มาสกาทีติ อาทิ-สเทฺทน ถาลกาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ภาชนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน วตฺถเสยฺยาวสถาทึ สงฺคณฺหาติฯ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาเวฬุริยวชิรปวาฬานิ **‘‘สตฺตรตนานี’’**ติ วทนฺติฯ สาลิวีหิอาทิ **ปุพฺพณฺณํ** ปุรกฺขตํสสฺสผลนฺติ กตฺวาฯ ตพฺพิปริยายโต มุคฺคมาสาทิ **อปรณฺณํฯ เทวสิกํ...เป.... วเสนา**ติ ทิวเส ทิวเส ปริภุญฺชิตพฺพทาตพฺพเวฑฺฒิตพฺพาทิวิธินา ปริวตฺตนกธนธญฺญวเสนฯ

โกฏฺฐํ วุจฺจติ ธญฺญสฺส อาฐปนฏฺฐานํ, โกฏฺฐภูตํ อคารํ **โกฏฺฐาคารํ** เตนาห **‘‘ธเญฺญน...เป.... คาโร จา’’**ติฯ เอวํ สารคพฺภํ ‘‘โกโส’’ติ, ธญฺญสฺส อาฐปนฏฺฐานญฺจ ‘‘โกฏฺฐาคาร’’นฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตโต อญฺญถา ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อสิโน ติกฺขภาวปริหารโต ปริจฺฉโท ‘‘โกโส’’ติ วุจฺจติ, เอวํ รโญฺญ ติกฺขภาวปริหรณตฺตา จตุรงฺคินี เสนา ‘‘โกโส’’ติ อาห **‘‘จตุพฺพิโธ โกโส หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี’’**ติฯ **‘‘วตฺถโกฏฺฐาคารคฺคหเณเนว** สพฺพสฺสาปิ ภณฺฑฏฺฐปนฏฺฐานสฺส คหิตตฺตา ติวิธํ โกฏฺฐาคารนฺติ

วุตฺตํฯ **“อิทํ เอวํ พหุ”**นฺติอาทิ ราชา ตมตฺถํ ชานนฺโตว ภณฺฑาคาริเกน กถาเปตฺวา ปริสาย นิสฺสทฺทภาวาปาทนตฺถญฺจ อาห เอวํ เม ปกติโกฺขโภ น ภวิสฺสตีติฯ

๓๓๗-๘. พฺราหฺมโณ จินฺเตสิ ชนปทสฺส อนุปทฺทวตฺถเญฺจว ยญฺญสฺส จ จิรานุปวตฺตนตฺถญฺจ, เตนาห **“อยํ ราชา”**ติอาทิฯ

สตฺตานํ หิตสฺส สุขสฺส จ วิทูสนโต อหิตสฺส ทุกฺขสฺส จ อาวหนโต โจรา เอว กณฺฏกา, เตหิ **โจรกณฺฏเกหิฯ** ยถา คามวาสีนํ ฆาตา คามฆาตา, เอวํ ปนฺถิกานํ ทุหนา วิพาธนา **ปนฺถทุหนาฯ อธมฺมการี**ติ ธมฺมโต อเปตสฺส อยุตฺตสฺส กรณสีโล, อตฺตโน วิชิเต ชนปทาทีนํ ตโต อนตฺถโต ตายเนน ขตฺติโย โย ขตฺตธโมฺม, ตสฺส วา อกรณสีโลติ อโตฺถฯ ทสฺสโว เอว ขีลสทิสตฺตา **ทสฺสุขีลํฯ** ยถา หิ เขเตฺต ขีลํ กสนาทีนํ สุขปฺปวตฺติํ , มูลสนฺตาเนน สสฺสสฺส พุทฺธิญฺจ วิพนฺธติ, เอวํ ทสฺสโว รเชฺช ราชาณาย สุขปฺปวตฺติํ, มูลวิรุฬฺหิยา ชนปทานํ ปริพุทฺธิญฺจ วิพนฺธนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทสฺสโว เอว ขีลสทิสตฺตา ทสฺสุขีล’’นฺติฯ **วธ**-สโทฺท หิํสนโตฺถปิ โหตีติ วุตฺตํ **“มารเณน วา โกฏฺฏเนน วา”**ติฯ **อทฺทุพนฺธนาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน รชฺชุพนฺธนสงฺขลิกพนฺธนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **ชานิยา**ติ ธนชานิยา, เตนาห **“สตํ คณฺหถา”**ติอาทิฯ **ปญฺจสิขมุณฺฑกรณ**นฺติ กากปกฺขกรณํฯ **โคมยสิญฺจน**นฺติ สีเส ฉกโณทกาวเสจนํฯ **กุทณฺฑกพนฺธน**นฺติ คทฺทุลพนฺธนํฯ **เอวมาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ขุรมุณฺฑํ กริตฺวา ภสฺมปุฏฺโปถนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **อูหนิสฺสามี**ติ อุทฺธริสฺสามิ, อปเนสฺสามีติ อโตฺถฯ **อุสฺสหนฺตี**ติ ปุเพฺพ ตตฺถ กตปริจยตาย อุสฺสาหํ กาตุํ สโกฺกนฺติฯ **อนุปฺปเทตู**ติ อนุ อนุ ปเทตุ, เตนาห **“ทิเนฺน อปฺปโหเนฺต”**ติอาทิฯ สกฺขิกรณปณฺณาโรปนานิ วชฺฌิยา สห วา วินา วา ปุน คเหตุกามสฺส, อิธ ปน ตํ นตฺถีติ อาห **“สกฺขิํ อกตฺวา”**ติอาทิ, เตนาห **“มูลเจฺฉชฺชวเสนา”**ติฯ ปการโต ภณฺฑานิ อาภรติ สมฺภรติ ปริจยติ เอเตนาติ **ปาภตํ,** ภณฺฑมูลํฯ

ทิวเส ทิวเส ทาตพฺพภตฺตํ **เทวสิกภตฺตํฯ** ‘‘อนุมาสํ, อนุโปสถ’’นฺติอาทินา ทาตพฺพํ เวตนํ **มาสิกาทิปริพฺพยํฯ** ตสฺส ตสฺส กุลานุรูเปน กมฺมานุรูเปน สูรภาวานุรูเปนาติ ปเจฺจกํ อนุรูป-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ เสนาปจฺจาทิ **ฐานนฺตรํฯ** สกกมฺมปสุตตฺตา , อนุปทฺทวตฺตา จ **ธนธญฺญานํ ราสิโก** ราสิการภูโตฯ **เขเมน ฐิตา**ติ อนุปทฺทเวน ปวตฺตา, เตนาห **“อภยา”**ติ, กุโตจิปิ ภยรหิตาติ อโตฺถฯ

จตุปริกฺขารวณฺณนา

๓๓๙. ตสฺมิํ ตสฺมิํ กิเจฺจ อนุยนฺติ อนุวตฺตนฺตีติ อนุยนฺตา, อนุยนฺตา เอว **อานุยนฺตา** ยถา ‘‘อนุภาโว เอว อานุภาโว’’ติฯ **อสฺสา**ติ รโญฺญฯ **เต**ติ อานุยนฺตขตฺติยาทโยฯ **อตฺตมนา น ภวิสฺสนฺติ** ‘‘อเมฺห เอตฺถ พหิ กโรตี’’ติฯ นิพนฺธวิปุลาคโม คาโม **นิคโม,** วิวฑฺฒิตมหาอาโย มหาคาโมติ อโตฺถฯ **ชนปท**-สโทฺท เหฏฺฐา วุตฺตโตฺถ เอวฯ ฉนฺนํ ปกตีนํ วเสน รโญฺญ หิตสุขาภิพุทฺธิ, ตเทกเทสา จ อานุยนฺตาทโยติ วุตฺตํ **“ยํ ตุมฺหากํ อนุชานนํ มม ภเวยฺย ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา”**ติฯ

อมา สห ภวนฺติ กิเจฺจสูติ **อมจฺจา,** รชฺชกิจฺจโวสาสนกาฯ เต ปน รโญฺญ ปิยา, สหปวตฺตนกา จ โหนฺตีติ อาห **“ปิยสหายกา”**ติฯ รโญฺญ ปริสติ ภวาติ **ปาริสชฺชา** , เต ปน เกติ อาห **“เสสา อาณตฺติกรา”**ติ, ยถาวุตฺตอานุยนฺตขตฺติยาที หิ อวเสสา รโญฺญ อาณากราติ อโตฺถฯ สติปิ เทยฺยธเมฺม อานุภาวสมฺปตฺติยา, ปริวารสมฺปตฺติยา จ อภาเว ตาทิสํ ทาตุํ น สกฺกา, วุฑฺฒกาเล จ ตาทิสานมฺปิ ราชูนํ ตทุภยํ หายเตวาติ อาห **“มหลฺลกกาเล…เป…. น

สกฺกา”ติฯ **อนุมติยา**ติ อนุชานเนน, **ปกฺขา**ติ สปกฺขา ยญฺญสฺส องฺคภูตาฯ ปริกฺขโรนฺตีติ **ปริกฺขารา,** สมฺภาราฯ อิเม ตสฺส ยญฺญสฺส องฺคภูตา ปริวารา วิย โหนฺตีติ อาห **“ปริวารา ภวนฺตี”**ติฯ

อฎฺฐปริกฺขารวณฺณนา

๓๔๐. **ยสสา**ติ อานุภาเวน, เตนาห **“อาณาฐปนสมตฺถตายา”**ติฯ **สทฺทหตี**ติ ‘‘ทาตา ทานสฺส ผลํ ปจฺจนุโภตี’’ติ ปตฺติยายติฯ ทาเน สูโรติ **ทานสูโร** เทยฺยธมฺเม อีสกมฺปิ สงฺคํ อกตฺวา มุตฺตจาโคฯ สฺวายมโตฺถ กมฺมสฺสกตญฺญาณสฺส ติกฺขวิสทภาเวน เวทิตโพฺพ, เตนาห **“น สทฺธามตฺตเกเนวา”**ติอาทิฯ ยสฺส หิ กมฺมสฺสกตา ปจฺจกฺขโต วิย อุปฏฺฐาติ, โส เอวํ วุโตฺตฯ **ยํ ทานํ เทตี**ติ ยํ เทยฺยธมฺมํ ปรสฺส เทติฯ **ตสฺส ปติ หุตฺวา**ติ ตพฺพิสยํ โลภํ สุฎฺฐุ อภิภวโนฺต ตสฺส อธิปติ หุตฺวา เทติ อนธิภวนียตฺตาฯ ‘‘น ทาโส, น สหาโย’’ติ วตฺวา ตทุภยํ อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ ทเสฺสตุํ **“โย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทาโส หุตฺวา เทติ** ตณฺหาย ทานสฺส ทาสพฺยตํ อุปคตตฺตาฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** ตสฺส ปิยภาวานิสฺสชฺชนโตฯ **สามี หุตฺวา เทติ** ตตฺถ ตณฺหาทาสพฺยโต อตฺตานํ โมเจตฺวา อภิภุยฺย ปวตฺตนโตฯ สามิปริโภคสทิสา เหตสฺสายํ ปวตฺตตีติฯ

สมิตปาปา สมณา, พาหิตปาปา พฺราหฺมณา อุกฺกฎฺฐนิเทฺทเสน, ปพฺพชฺชามตฺตสมณา ชาติมตฺตพฺราหฺมณา ปน **กปณาทิคฺคหเณเนวตฺถ คหิตา**ติ อธิปฺปาโยฯ **ทุคฺคตา**ติ ทุกฺกรชีวิกํ อุปคตา กสิรวุตฺติกา, เตนาห **“ทลิทฺทมนุสฺสา”**ติฯ **อทฺธิกา**ติ อทฺธานมคฺคคามิโนฯ **วณิพฺพกา**ติ ทายกานํ คุณกิตฺตนวเสน, กมฺมผลกิตฺตนมุเขน จ ยาจนกา เสยฺยถาปิ นคฺคจริยาทโย, เตนาห **“อิฎฺฐํ ทินฺน”**นฺติอาทิฯ **“ปสตมตฺต”**นฺติ วีหิตณฺฑุลาทิวเสน วุตฺตํ, **“สราวมตฺต”**นฺติ ยาคุภตฺตาทิวเสนฯ โอปานํ วุจฺจติ โอคาเหตฺวา ปาตพฺพโต นทิตฬากาทีนํ สพฺพสาธารณติตฺถํ โอปานํ วิย ภูโตติ **โอปานภูโต,** เตนาห **“อุทปานภูโต”**ติอาทิฯ **สุตเมว สุตชาต**นฺติ **ชาต**-สทฺทสฺส อนตฺถนฺตรวาจกตมาห ยถา ‘‘โกสชาต’’นฺติฯ

อตีตาทิอตฺถจินฺตนสมตฺถตา นามสฺส รโญฺญ อนุมานวเสน, อิติกตฺตพฺพตาวเสน จ เวทิตพฺพา , น พุทฺธานํ วิย ตตฺถ ปจฺจกฺขทสฺสิตายาติ ทเสฺสตุํ **“อตีเต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อฑฺฒตาทโย ตาว ยญฺญสฺส ปริกฺขารา โหนฺตุ เตหิ วินา ตสฺส อสิชฺฌนโต, สุชาตตา สุรูปตา ปน กถนฺติ อาห **“เอเตหิ กิรา”**ติอาทิฯ เอตฺถ จ เกจิ ‘‘ยถา อฑฺฒตาทโย ยญฺญสฺส เอกํสโต องฺคานิ, น เอวมภิชาตตา, อภิรูปตา จาติ ทเสฺสตุํ **กิร**สทฺทคฺคหณ’’นฺติ วทนฺติ ‘‘อยํ ทุชฺชาโต’’ติอาทิ วจนสฺส อเนกนฺติกตํ มญฺญมานา, ตยิทํ อสารํ, สพฺพสาธารณวเสน เหส ยญฺญารโมฺภ ตตฺถ สิยา เกสญฺจิ ตถาปริวิตโกฺกติ ตสฺสาปิ อวกาสาภาวาทสฺสนตฺถํ ตถา วุตฺตตฺตาฯ **กิร**-สโทฺท ปน ตทา พฺราหฺมเณน จินฺติตาการสูจนโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **เอวมาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อยํ วิรูโป ทลิโทฺท อเปฺปสโกฺข อสฺสโทฺธ อปฺปสฺสุโต อนตฺถญฺญู น เมธาวี’’ติ เอเตสํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

จตุปริกฺขาราทิวณฺณนา

๓๔๑. **“สุขํ ปคฺคณฺหนฺตาน”**นฺติ ปุโรหิตสฺส สยเมว กฎจฺฉุคฺคหณโชตเนน เอวํ สหตฺถา, สกฺกจฺจญฺจ ทาเน ยุตฺตตา อิจฺฉิตพฺพาติ ทเสฺสติ ฯ **เอวํ ทุชฺชาตสฺสา**ติ เอตฺถาปิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๔๒. **ติณฺณํ ฐานาน**นฺติ ทานสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานภูตาสุ ตีสุ ภูมีสุ, อวตฺถาสูติ อ โตฺถฯ **จลนฺตี**ติ กมฺปนฺติ ปุริมากาเรน น ติฏฺฐนฺติฯ **กรณเตฺถ**ติ ตติยาวิภตฺติอเตฺถฯ กตฺตริ เหตํ สามิวจนํ กรณียสทฺทาเปกฺขายฯ ''ปจฺจานุตาโป น กตฺตโพฺพ''ติ วตฺวา ตสฺส อกรณูปายํ ทเสฺสตุํ **''ปุพฺพเจตนา ปน อจลา ปติฏฺฐเปตพฺพา''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อจลา**ติ ทฬฺหา เกนจิ อสํหีราฯ **ปติฏฺฐเปตพฺพา**ติ สุปติฏฺฐิตา กาตพฺพาฯ เอวํ กรเณน หิ ยถา ตํ ทานํ สมฺปติ ยถาธิปฺปายํ นิปฺปชฺชติ, เอวํ อายติมฺปิ วิปุลผลตายาติ อาห **''เอวญฺหิ ทานํ มหปฺผลํ โหตีติ ทเสฺสตี''**ติ, วิปฺปฏิสาเรน อนุปกฺกิลิฏฺฐภาวโตฯ **มุญฺจเจตนา**ติ ปริจฺจาคเจตนาฯ ตสฺสา นิจฺจลภาโว นาม มุตฺตจาคตา ปุพฺพาภิสงฺขารวเสน อุฬารภาโว, สมนุสฺสรณเจตนาย ปน นิจฺจลภาโว ''อโห มยา ทานํ ทินฺนํ สาธุ สุฏฺฐู''ติ ตสฺส สกฺกจฺจํ ปจฺจเวกฺขณาวเสน เวทิตโพฺพฯ **ตถา อกโรนฺตสฺสา**ติ มุญฺจเจตนํ, ตตฺถ ปจฺจาสมนุสฺสรณเจตนญฺจ วุตฺตนเยน นิจฺจลํ อกโรนฺตสฺส วิปฺปฏิสารํ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ เขตฺตวิเสเส ปริจฺจาคสฺส กตตฺตา ลเทฺธสุปิ **อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นาปิ นมติฯ** ยถา กถนฺติ อาห **''มหาโรรุวํ อุปปนฺนสฺส เสฏฺฐิคหปติโน วิยา''**ติฯ

โส กิร ตครสิขิํ ปเจฺจกพุทฺธํ อตฺตโน เคหทฺวาเร ปิณฺฑาย ฐิตํ ทิสฺวา ''อิมสฺส สมณสฺส ปิณฺฑปาตํ เทหี''ติ ภริยํ อาณาเปตฺวา ราชุปฏฺฐานตฺถํ ปกฺกามิฯ เสฏฺฐิภริยา สปฺปญฺญชาติกา, สา จิเนฺตสิ ''มยา เอตฺตเกน กาเลน 'อิมสฺส เทถา'ติ วจนมตฺตํ ปิสฺส น สุตปุพฺพํ, อยญฺจ มเญฺญ อโหสิ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ, ยถา ตถา อทตฺวา ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ทสฺสามี''ติ อุปคนฺตฺวา ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปตฺตํ อาทาย อโนฺตนิเวสเน ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา ปริสุเทฺธหิ สาลิตณฺฑุเลหิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ตทนุรูปํ ขาทนียํ, พฺยญฺชนํ, สูเปยฺยญฺจ อภิสงฺขริตฺวา พหิ คเนฺธหิ อลงฺกริตฺวา ปเจฺจกสมฺพุทฺธสฺส หเตฺถสุ ปติฏฺฐเปตฺวา วนฺทิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ ''อเญฺญสมฺปิ ปเจฺจกพุทฺธานํ สงฺคหํ กริสฺสามี''ติ อปริภุญฺชิตฺวาว อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โสปิ โข เสฏฺฐิ ราชุปฏฺฐานํ กตฺวา อาคจฺฉโนฺต ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา อหํ ''ตุมฺหากํ ปิณฺฑปาตํ เทถา''ติ วตฺวา ปกฺกโนฺต, อปิ โว ลโทฺธ ปิณฺฑปาโตติฯ อาม เสฏฺฐิ ลโทฺธติฯ ''ปสฺสามา''ติ คีวํ อุกฺขิปิตฺวา โอโลเกสิฯ อถสฺส ปิณฺฑปาตคโนฺธ อุฏฺฐหิตฺวา นาสปุฏํ ปูเรสิฯ โส ''มหา วต เม ธนพฺยโย ชาโต''ติ จิตฺตํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสิฯ วิปฺปฏิสารสฺส ปน อุปฺปนฺนากาโร ''วรเมต''นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๑๓๑) ปาฬิยํ อาคโตเยวฯ ภาตุ ปนายํ เอกํ ปุตฺตกํ สาปเตยฺยการณา ชีวิตา โวโรเปสิ, เตน มหาโรรุวํ อุปปโนฺนฯ ปิณฺฑปาตทาเนน ปเนส สตฺตกฺขตฺตุํ สุคฺคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปโนฺน, สตฺตกฺขตฺตุเมว จ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺต, น จาสฺส อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นมิ, เตน วุตฺตํ ''นาปิ อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นมตี''ติฯ

๓๔๓. อากโรติ อตฺตโน อนุรูปตาย สมริยาทํ สปริเจฺฉทํ ผลํ นิพฺพเตฺตตีติ **อาการโร,** การณนฺติ อาห **''ทสหิ อาการเรหีติ ทสหิ การเณหี''**ติฯ **ปฏิคฺคาหกโต วา**ติ พลวตโร หุตฺวา อุปฺปชฺชมาโน ปฏิคฺคาหกโตว อุปฺปชฺชติ, อิตโร ปน เทยฺยธมฺมโต, ปริวารชนโตปิ อุปฺปเชฺชเยฺยวฯ **อุปฺปชฺชิตุํ ยุตฺต**นฺติ อุปฺปชฺชนารหํฯ **เตสํเยว** ปาณาติปาตีนํฯ ยชนํ นาเมตฺถ ทานํ อธิเปฺปตํ, น อคฺคิชุหนนฺติ อาห **''ยชตํ ภว**นฺติ **เทตุ ภว''**นฺติฯ **วิสฺสชฺชตู**ติ มุตฺตจาควเสน วิสฺสชฺชตุฯ **อพฺภนฺตร**นฺติ อชฺฌตฺตํ, สกสนฺตาเนติ อโตฺถฯ

๓๔๔. เหฏฺฐา โสฬส ปริกฺขารา วุตฺตา ยญฺญสฺส เต วตฺถุํ กตฺวา, อิธ ปน สนฺทสฺสนาทิวเสน อนุโมทนาย อารทฺธตฺตา วุตฺตํ **''โสฬสหิ อาการเรหี''**ติฯ **ทเสฺสตฺวา** อตฺตโน เทสนานุภาเวน ปจฺจกฺขโต วิย ผลํ ทเสฺสตฺวา, อเนกวารํ ปน กถโนฺต จ อาเมฑิตวจนํฯ **ตมตฺถ**นฺติ ยถาวุตฺตํ ทานผลวเสน กมฺมผลสมฺพนฺธํฯ **สมาทเปตฺวา**ติ สุตมตฺตเมว อกตฺวา ยถา ราชา

ตมตฺถํ สมฺมเทว อาทิยติ จิเตฺต กโรโนฺต สุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาติ, ตถา สกฺกจฺจํ อาทาเปตฺวาฯ อาเมฑิตการณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

“**วิปฺปฏิสารวิโนทเนนา**”ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ โลภโทสโมหอิสฺสามจฺฉริยมานาทโยปิ หิ ทานจิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา, เตสํ วิโนทเนนปิ ตํ สมุเตฺตชิตํ นาม โหติ ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺติโตฯ อาสนฺนตรภาวโต วา วิปฺปฏิสารสฺส ตพฺพิโนทนเมว คหิตํ, ปวตฺติเตปิ หิ ทาเน ตสฺส สมฺภวโตฯ ยาถาวโต วิชฺชมาเนหิ คุเณหิ ตุฏฺฐปหฏฺฐภาวาปาทนํ สมฺปหํสนนฺติ อาห “**สุนฺทรํ เต…เป…. ถุติํ กตฺวา กเถสี**”ติฯ **ธมฺมโต**ติ สจฺจโตฯ สจฺจญฺหิ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ, อุปสมจริยาภาวโต สมํ, ยุตฺตภาเวน การณนฺติ จ วุจฺจตีติฯ

๓๔๕. ตสฺมิํ ยเญฺญ รุกฺขติณเจฺฉโทปิ นาม นาโหสิ, กุโต ปาณวโธติ ปาณวธาภาวเสฺสว ทฬฺหีกรณตฺถํ สพฺพโส วิปรีตคาหาวิทูสิตญฺจสฺส ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘เนว คาโว หญฺญิํสู’’ติ อาทิํ วตฺวาปิ ‘‘น รุกฺขา ฉิชฺชิํสู’’ติอาทิ วุตฺตํ, เตนาห “**กิํ ปน คาโว**”ติอาทิฯ **พริหิสตฺถายา**ติ ปริเจฺฉทนตฺถายฯ **วนมาลาสเงฺขเปนา**ติ วนปุเปฺผหิ คนฺถิตมาลานิยาเมนฯ **ภูมิยํ วา ปตฺถรนฺตี**ติ เวทิภูมิํ ปริกฺขิปนฺตา ตตฺถ ปนฺถรนฺติฯ **อโนฺตเคหทาสาทโย**ติ อโนฺตชาตธนกฺกีตกรมรานีตสยํทาสาฯ **ปุพฺพเมวา**ติ ภตฺติกรณโต ปเควฯ **คเหตฺวา กโรนฺตี**ติ ทิวเส ทิวเส คเหตฺวา กโรนฺติฯ **ตชฺชิตา**ติ คชฺชิตาฯ **ปิยสมุทาจาเรเนวา**ติ อิฏฺฐวจเนเนวฯ **ผาณิเตน เจวา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ปณีตปณีตานํ นานปฺปการานํ ขาทนียโภชนียาทีนเญฺจว วตฺถมาลาคนฺธวิเลปนยานเสยฺยาทีนญฺจ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, เตนาห “**ปณีเตหิ สปฺปิเตลาทิสมฺมิเสฺสเหวา**”ติอาทิฯ

๓๔๖. สํ นาม ธนํ, ตสฺส ปตีติ สปติ, ธนวาฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกหิตาวหตฺตา ตสฺส หิตนฺติ **สาปเตยฺยํ,** ตเทว ธนํฯ เตนาห “**ปหูตํ สาปเตยฺยํ อาทายาติ พหุํ ธนํ คเหตฺวา**”ติฯ **คามภาเคนา**ติ สงฺกิตฺตนวเสน คาเม วา คเหตพฺพภาเคนฯ

๓๔๗. “**ยาคุํ ปิวิตฺวา**”ติ ยาคุสีเสน ปาตราสโภชนมาหฯ **ปุรตฺถิเมน ยญฺญวาฏสฺสา**ติ รโญฺญ ทานสาลาย นาติทูเร ปุรตฺถิมทิสาภาเคติ อโตฺถ, ยโต ตตฺถ ปาตราสํ ภุญฺชิตฺวา อกิลนฺตรูปาเยว สายเนฺห สาลํ ปาปุณนฺติ “**ทกฺขิเณน ยญฺญวาฏสฺสา**”ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๘. **ปริหาเรนา**ติ ภควนฺตํ ครุํ กตฺวา อคารวปริหาเรนฯ

นิจฺจทานอนุกุลยญฺญวณฺณนา

๓๔๙. **อุฏฺฐาย สมุฏฺฐายา**ติ ทาเน อุฏฺฐานวีริยํ สกฺกจฺจํ กตฺวาฯ **อปฺปสมฺภารตโร**ติ อติวิย ปริตฺตสมฺภาโรฯ สมารภียติ ยโญฺญ เอเตหีติ สมารมฺภา, สมฺภารสมฺภรณวเสน ปวตฺตสตฺตปีฬาฯ **อปฺปฏฺฐตโร**ติ ปน อติวิย อปฺปกิโจฺจติ อโตฺถฯ วิปากสญฺญิตํ อติสเยน มหนฺตํ สทิสผลํ เอตสฺสาติ **มหปฺผลตโรฯ** อุทยสญฺญิตํ อติสเยน มหนฺตํ นิสฺสนฺทาทิผลํ เอตสฺสาติ **มหานิสํสตโรฯ ธุวทานานี**ติ ธุวานิ ถิรานิ อจฺฉินฺนานิ กตฺวา ทาตพฺพทานานิฯ **อนุกุลยญฺญานี**ติ อนุกุลํ กุลานุกฺกมํ อุปาทาย ทาตพฺพทานานิ, เตนาห “**อมฺหาก**”นฺติอาทิฯ **นิพทฺธทานานี**ติ นิพเนฺธตฺวา นิยเมตฺวา ปเวณีวเสน ปวตฺติตทานานิฯ

หตฺถิทเนฺตน ปวตฺติตา **ทนฺตมยสลากา**, ยตฺถ ทายกานํ นามํ องฺกนฺติฯ **รโญฺญ**ติ เสตวาหนรโญฺญฯ

อาทีนีติ **อาทิ**-สเทฺทน ''เสโน วิย มํสเปสึ กสฺมา โอกฺขนฺทิตฺวา คณฺหาสี''ติ เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ ปุพฺพเจตนามุญฺจเจตนาอปรเจตนาสมฺปตฺติยา ทายกสฺส วเสน ตีณิ องฺคานิ, วีตราคตาวีตโทสตาวีตโมหตาปฏิปตฺติยา ทกฺขิเณยฺยสฺส วเสน ตีณีติ เอวํ **ฉฬงฺคสมนฺนาคตาย ทกฺขิณายฯ** อปราปรํ อุปฺปชฺชนกเจตนาวเสน มหานที วิย, มโหโฆ วิย จ อิโต จิโต จ อภิสนฺทิตฺวา โอกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺติยา ปุญฺญเมว **ปุญฺญาภิสโนฺทฯ**

๓๕๐. **กิจฺจปริโยสานํ นตฺถิ** ทิวเส ทิวเส ทายกสฺส พฺยาปาราปชฺชนโต, เตนาห **''เอเกนา''**ติอาทิฯ **กิจฺจปริโยสานํ อตฺถิ** ยถารทฺธสฺส อาวาสสฺส กติปเยนาปิ กาเลน ปริสมาเปตพฺพโต, เตนาห **''ปณฺณสาล''**นฺติอาทิฯ **สุตฺตนฺตปริยาเยนา**ติ สุตฺตนฺตปาฬิเยนฯ (ม. นิ. ๑.๑๒, ๑๓; อ. นิ. ๒.๕๘) **นว อานิสํสา**ติ สีตปฏิฆาตาทโย ปฏิสลฺลานารามปริโยสานา นว อุทยาฯ อปฺปมตฺตตาย เจเต วุตฺตาฯ

ยสฺมา อาวาสํ เทเนฺตน นาม สพฺพมฺปิ ปจฺจยชาตํ ทินฺนเมว โหติฯ เทฺว ตโย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา อาคตสฺสปิ ฉายูทกสมฺปนฺนํ อารามํ ปวิสิตฺวา นฺหายิตฺวา ปติสฺสเย มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส กาเย พลํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติ ฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย วณฺณธาตุ วาตาตเปหิ กิลมติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย มุหุตฺตํ นิปนฺนสฺส วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ, สภาคสนฺตติ ปติฏฺฐาติ, วณฺณธาตุ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตา วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ ปาเท กณฺฏโก วิชฺฌติ, ขาณุ ปหรติ, สรีสปาทิปริสฺสยา เจว โจรภยญฺจ อุปฺปชฺชติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิปนฺนสฺส สเพฺพ เต ปริสฺสยา น โหนฺติ, สชฺฌายนฺตสฺส ธมฺมปีติสุขํ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺตสฺส อุปสมสุขญฺจ อุปฺปชฺชติ พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโตฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ผนฺทนฺติ, เสนาสนํ ปวิสนกฺขเณ มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺติ, มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส ปน อกฺขีนํ ปสาโท อาหริตฺวา ปกฺขิโตฺต วิย โหติ, ทฺวารวาตปานมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญายนฺติฯ เอตสฺมิญฺจ อาวาเส วสนฺตํ ทิสฺวา มนุสฺสา จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ''อาวาสํ เทเนฺตน นาม สพฺพมฺปิ ปจฺจยชาตํ ทินฺนเมว โหตี''ติ, ตสฺมา เอเต ยถาวุตฺตา สเพฺพปิ อานิสํสา เวทิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ ''อปฺปมตฺตตาย เจเต วุตฺตา''ติฯ

สีตนฺติ อชฺฌตฺตํ ธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธา อุตุวิปริณามวเสน วา อุปฺปชฺชนกสีตํฯ **อุณฺห**นฺติ อคฺคิสนฺตาปํ, ตสฺส วนฑาหาทีสุ (วนทาหาทีสุ วา สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๒๙๕) สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ **ปฏิหนฺตี**ติ ปฏิพาหติ, ยถา ตทุภยวเสน กายจิตฺตานํ พาธนํ น โหติ, เอวํ กโรติฯ สีตุณฺหพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิโตฺต ภิกฺขุ โยนิโส ปทหิตุํ น สโกฺกติฯ **วาฬมิคานี**ติ สีหพฺยคฺฆาทิจณฺฑมิเคฯ คุตฺตเสนาสนญฺหิ อารญฺญกมฺปิ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสินฺนสฺส เต ปริสฺสยา น โหนฺตีติฯ **สรีสเป**ติ เย เกจิ สรเนฺต คจฺฉเนฺต ทีฆชาติเก สปฺปาทิเกฯ **มกเส**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ฑํสาทีนมฺปิ เอเตเสฺวว (เอตเนว สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๒๙๕) สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สิสิเร**ติ สิสิรกาลวเสน, สตฺตาหวทฺทลิกาทิวเสน จ อุปฺปเนฺน สิสิรสมฺผเสฺสฯ **วุฏฺฐิโย**ติ ยทา ตทา อุปฺปนฺนา วสฺสวุฏฺฐิโย ปฏิหนตีติ โยชนาฯ

วาตาตโป โฆโรติ รุกฺขคจฺฉาทีนํ อุมฺมูลภญฺชนาทิวเสน ปวตฺติยา โฆโร สรชอรชาทิเภโท วาโต เจว คิมฺหปริฬาหสมเยสุ อุปฺปตฺติยา โฆโร สูริยาตโป จฯ **ปฏิหญฺญตี**ติ ปฏิพาหียติฯ **เลณตฺถ**นฺติ นานารมฺมณโต จิตฺตํ นิวเตฺตตฺวา ปฏิสลฺลานารามตฺถํฯ **สุขตฺถ**นฺติ วุตฺตปริ

สุสยาภาเวน ผาสุวิหารตฺถํฯ **ฌายิตุ**นฺติ อฎฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตฺวา อุปนิชฺฌายิตุํฯ **วิปสฺสิตุ**นฺติ อนิจฺจาทิโต สงฺขาเร สมฺมสิตุํฯ

วิหาเรติ ปติสฺสเยฯ **การเย**ติ การาเปยฺยฯ **รเมฺม**ติ มโนรเม นิวาสสุเขฯ **วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต**ติ กาเรตฺวา ปน เอตฺถ วิหาเรสุ พหุสฺสุเต สีลวเนฺต กลฺยาณธเมฺม นิวาเสยฺย, เต นิวาเสโนฺต ปน เตสํ พหุสฺสุตานํ ยถา ปจฺจเยหิ กิลมโถ น โหติ, เอวํ **อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ ทเทยฺย อุชฺภูเตสุ** อชฺฌาสยสมฺปเนฺนสุ กมฺมกมฺมผลานํ, รตนตฺตยคุณานญฺจ สทฺทหเนน **วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ**

อิทานิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อญฺญมญฺญูปการิตํ ทเสฺสตุํ **“เต ตสฺสา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ พหุสฺสุตาฯ **ตสฺสา**ติ อุปาสกสฺสฯ **ธมฺมํ เทเสนฺตี**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขปนูทนํ สทฺธมฺมํ เทเสนฺติฯ **ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญายา**ติ โส อุปาสโก ยํ สทฺธมฺมํ อิมสฺมึ สาสเน สมฺมาปฎิปชฺชเนน ชานิตฺวา อคฺคมคฺคาธิคเมน **อนาสโว** หุตฺวา **ปรินิพฺพาติ** เอกาทสคฺคิวูปสเมน สีติ ภวติฯ

สีตปฎิฆาตาทโย วิปสฺสนาวสานา เตรส, อนฺนาทิลาโภ, ธมฺมสฺสวนํ, ธมฺมาวโพโธ, ปรินิพฺพานนฺติ เอวํ **สตฺตรสฯ**

๓๕๑. **อตฺตโน สนฺตกา**ติ อตฺตนิยาฯ **ทุปฺปริจฺจชนํ** โลภํ นิคฺคณฺหิตุํ อสโกฺกนฺตสฺสฯ สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา สนฺติเกติ โยชนาฯ **ตตฺถา**ติ ยถาคหิเต สรเณฯ **นตฺถิ ปุนปฺปุนํ กตฺตพฺพตา** วิญฺญูชาติกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **“ชีวิตปริจฺจาคมยํ ปุญฺญ”**นฺติ ‘‘สเจ ตฺวํ น ยถาคหิตํ สรณํ ภินฺทิสฺสติ, เอวาหํ ตํ มาเรมี’’ติ ยทิปิ โกจิ ติเณฺหน สเตฺถน ชีวิตา โวโรเปยฺย, ตถาปิ ‘‘เนวาหํ พุทฺธํ น พุโทฺธติ, ธมฺมํ น ธโมฺมติ, สงฺฆํ น สโงฺฆติ วทามี’’ติ ทฬฺหตรํ กตฺวา คหิตสรณสฺส วเสน วุตฺตํฯ

๓๕๒. สรณํ อุปคเตน กายวาจาจิเตฺตหิ สกฺกจฺจํ วตฺถุตฺตยปูชา กาตพฺพา, ตตฺถ จ สํกิเลโส ปริหนิตโพฺพ, สิกฺขาปทานิ ปน สมาทานมตฺตํ, สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรมณมตฺตญฺจาติ สรณคมนโต สีลสฺส อปฺปฎฺฐตรตา, อปฺปสมารมฺภตรตา จ เวทิตพฺพาฯ สเพฺพสํ สตฺตานํ ชีวิตทานาทินา ทณฺฑนิธานโต, สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณาธิฏฺฐานโต จสฺส มหปฺผลมหานิสํสตรตา ทฎฺฐพฺพาฯ

วกฺขมานนเยน จ เวรเหตุตาย เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิปาปธโมฺม, ตํ มณติ ‘‘มยิ อิธ ฐิตาย กถํ อาคจฺฉสี’’ติ ตเชฺชนฺตี วิย นีหรตีติ **เวรมณี,** ตโต วา ปาปธมฺมโต วิรมติ เอตายาติ ‘‘วิรมณี’’ติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน อิการสฺส เอการํ กตฺวา **“เวรมณี”**ติ วุตฺตาฯ อสมาทินฺนสีลสฺส สมฺปตฺตโต ยถาอุปฎฺฐิตวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต วิรติ **สมฺปตฺตวิรติฯ** สมาทานวเสน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติฯ** เสตุ วุจฺจติ อริยมโคฺค, ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา ปาปธมฺมานํ สมุเจฺฉทวเสน ฆาตนวิรติ **เสตุฆาตวิรติฯ** อิทานิ ติโสฺส วิรติโย สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **ปริหรตี**ติ อวีติกฺกมวเสน ปริวเชฺชติฯ **น หนามี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน ‘‘อทินฺนํ นาทิยามี’’ติ เอวํ อาทีนํ สงฺคโห, **วา**-สเทฺทน วา, เตนาห **“สิกฺขาปทานิ คณฺหนฺตสฺสา”**ติฯ

มคฺคสมฺปยุตฺตาติ สมฺมาทิฎฺฐิยาทิมคฺคสมฺปยุตฺตาฯ อิทานิ ตาสํ วิรตีนํ อารมฺมณโต วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุริมา เทฺว**ติ สมฺปตฺตสมาทานวิรติโยฯ **ปจฺฉิมา**ติ เสตุฆาตวิรติฯ **สพฺพานิปิ ภินฺนานิ โหนฺติ** เอกชฺฌํ สมาทินฺนตฺตาฯ **ตเทว ภิชฺชติ** วิสุํ วิสุํ สมา

ทินฺนตฺตา ฯ คหฏฺฐวเสน เจตํ วุตฺตํฯ **เภโท นาม นตฺถิ** ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน อกุปฺปสภาวตฺตา, เตนาห **“*ภวนฺตเรปี*”**ติฯ **โยนิสิทฺธ**นฺติ มนุสฺสติรจฺฉานานํ อุทฺธํ ติริยเมว ทีฆตา วิย ชาติสิทฺธนฺติ อโตฺถฯ โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต โพธิสตฺตมาตุสีลํ วิย ธมฺมตาย สภาเวเนว สิทฺธํ **ธมฺมตาสิทฺธํ,** มคฺคธมฺมตาย วา อริยมคฺคานุภาเวน สิทฺธํ **ธมฺมตาสิทฺธํฯ ทิฏฺฐิอุชุกรณํ นาม ภาริยํ** ทุกฺขํ, ตสฺมา สรณคมนํ สิกฺขาปทสมาทานโต มหฏฺฐตรเมว, น อปฺปฏฺฐตรนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ยถา ตถา วา คณฺหนฺตสฺสาปี**ติ อาทรคารวํ อกตฺวา สมาทิยนฺตสฺสาปิฯ **สาธุกํ คณฺหนฺตสฺสาปี**ติ สกฺกจฺจํ สีลานิ สมาทิยนฺตสฺสาปิ, น ทิคุณํ, ติคุณํ วา อุสฺสาโห กรณีโยฯ

อภยทานตาย สีลสฺส ทานภาโว, อนวเสสํ วา สตฺตนิกายํ ทยติ เตน รกฺขตีติ **ทานํ,** สีลํฯ ‘‘อคฺคานี’’ติ ญาตตฺตา **อคฺคญฺญานิฯ** จิรรตฺตตาย ญาตตฺตา **รตฺตญฺญานิฯ** ‘‘อริยานํ สาธูนํ วํสานี’’ติ ญาตตฺตา **วํสญฺญานิฯ “โปราณานี”**ติอาทีสุ ปุริมานํ เอตานิ **โปราณานิฯ** สพฺพโส เกนจิปิ ปกาเรน สาธูหิ น กิณฺณานิ น ขิตฺตานิ น ฉฑฺฑิตานีติ **อสงฺกิณฺณานิฯ** อยญฺจ นโย เนสํ ยถา อตีเต, เอวํ เอตรหิ, อนาคเต จาติ อาห **“อสงฺกิณฺณปุพฺพานิ น สงฺกิยนฺติ น สงฺกิยิสฺสนฺตี”**ติฯ ตโต เอว **อปฺปฏิกุฏฺฐานิ** น ปฏิกฺขิตฺตานิฯ น หิ กทาจิปิ วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา หึสาทิปาปธมฺมํ อนุชานนฺติฯ **อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทตี**ติ สพฺเพสุ ภูเตสุ นิหิตทณฺฑตฺตา สกลสฺสปิ สตฺตนิกายสฺส ภยาภาวํ เทติฯ น หิ อริยสาวกโต กสฺสจิ ภยํ โหติฯ **อเวร**นฺติ เวราภาวํฯ **อพฺยาปชฺฌ**นฺติ นิทฺทุกฺขตํฯ

นนุ จ ปญฺจสีลํ สพฺพกาลิกํ, น จ เอกนฺตโต วิมุตฺตายตนํ, สรณคมนํ ปน พุทฺธุปฺปาทเหตุกํ, เอกนฺตวิมุตฺตายตนญฺจ, ตตฺถ กถํ สรณาคมนโต ปญฺจสีลสฺส มหปฺผลตาติ อาห **“กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ **เชฏฺฐก**นฺติ อุตฺตมํฯ **“สรณคมเนเยว ปติฏฺฐายา”**ติ อิมินา ตสฺส สีลสฺส สรณคมเนน อภิสงฺขตตมาหฯ

๓๕๓. อีทิสเมวาติ เอวํ สํกิเลสํ ปฏิปกฺขเมว หุตฺวาฯ **เหฏฺฐา วุเตฺตหิ คุเณหี**ติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตคุณา นาม สรณคมนํ, สีลสมฺปทา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตาติ เอวํ อาทโยฯ ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตโนฺต น กิลมตีติ โยชนาฯ **ตานี**ติ ปฐมชฺฌานาทีนิฯ **“ปฐมชฺฌาน”**นฺติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส อยนฺติ อาห **“เอกํ กปฺป”**นฺติ, เอกํ มหากปฺปนฺติ อโตฺถฯ หีนํ ปน ปฐมชฺฌานํ, มชฺฌิมญฺจ อสเงฺขยฺยยฺยกปฺปสฺส ตติยํ ภาคํ, อุปฑฺฒกปฺปญฺจ **อายุํ เทติฯ “ทุติยํ อฏฺฐกเปฺป”**ติ อาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ, มหากปฺปวเสเนว จ คเหตพฺพํฯ ยสฺมา วา ปณีตานิเยเวตฺถ ฌานานิ อธิเปฺปตานิ มหปฺผลตรภาวทสฺสนปรตฺตา เทสนาย, ตสฺมา **“ปฐมชฺฌานํ เอกํ กปฺป”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตเทวา**ติ จตุตฺถชฺฌานเมวฯ ยทิ เอวํ กถํ อารุปฺปตาติ อาห **“อากาสานญฺจายตนาที”**ติอาทิฯ

สมฺมเทว นิจฺจสญฺญาทิปฏิปกฺขวิธมนวเสน ปวตฺตมานา ปุพฺพภาคิเย เอว โพธิปกฺขิยธเมฺม สมฺมาเนนฺตี วิปสฺสนา วิปสฺสกสฺส อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ สมาวหตีติ อาห **“วิปสฺสนา… เป…. อภาวา”**ติฯ เตนาห ภควา –

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ยสฺมา อยํ เทสนา อิมินา อนุกฺกเมน อิมานิ ญาณานิ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส วเสน ปวตฺติตา, ตสฺมา **“วิปสฺสนาญาเณ ปติฏฺฐาย นิพฺพเตฺตโนฺต”**ติ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปติฏฺฐาภูตํ กตฺวา วุตฺตํฯ สมานรูปนิมฺมานํ นาม มโนมยิทฺธิยา อเญฺญหิ อสาธารณกิจฺจนฺติ

อาห “**อตฺตโน…เป…. มหปฺผลา**”ติฯ **วิกฺขมฺภนทสฺสนสมตฺถตายา**ติ หตฺถิอสฺสาทิวิวิธรูปกรณํ วิกฺขมฺภนํ, ตสฺส ทสฺสนสมตฺถภาเวนฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ** นาม ปุริมชาตีสุ อิจฺฉิติจฺฉิโต ขนฺธปฺปเทโสฯ **สมาเปโนฺต**ติ ปริโยสาเปโนฺตฯ

กูฏทนฺตอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๓๕๔-๘. สเพฺพ เต ปาณโยติ ‘‘สตฺต จ อุสภสตานี’’ติอาทินา วุเตฺต สเพฺพ ปาณิโนฯ **อากุลภาโว**ติ ภควโต สนฺติเก ธมฺมสฺส สุตตฺตา ปาณีสุ อนุทฺทยํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฐิตสฺส ‘‘กถญฺหิ นาม มยา ตาว พหู ปาณิโน มารณตฺถาย พนฺธาปิตา’’ติ จิเตฺต ปริพฺยากุลภาโว **อุทปาทิฯ สุตฺวา**ติ ‘‘พนฺธนโต โมจิตา’’ติ สุตฺวาฯ กามจฺฉนฺทวิคเมน กลฺลจิตฺตตา อโรคจิตฺตตา, พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน มุทุจิตฺตตา อกถินจิตฺตตา, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหาเนน วิเกฺขปวิคมนโต วินีวรณจิตฺตตา เตหิ น ปิหิตจิตฺตตา, ถินมิทฺธวิคเมน อุทคฺคจิตฺตตา สํปคฺคณฺหนวเสน อลีนจิตฺตตา, วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฏิปตฺติยา อธิมุตฺตตาย ปสนฺนจิตฺตตา จ โหตีติ อาห “**กลฺลจิตฺตนฺติอาทิ อนุปุพฺพิกถานุภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณตํ สนฺธาย วุตฺต**”นฺติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๖. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

พฺราหฺมณทูตวตฺถุวณฺณนา

๓๕๙. **ปุนปฺปุนํ วิสาลีภาวูปคมนโต**ติ ปุพฺเพ กิร ปุตฺตธีตุวเสน เทฺว เทฺว หุตฺวา โสฬส กฺขตฺตุํ ชาตานํ ลิจฺฉวีราชกุมารานํ สปริวารานํ อนุกฺกเมเนว วฑฺฒนฺตานํ นิวาสนฏฺฐานารามุยฺยานโปกฺขรณีอาทีนํ ปติฏฺฐานสฺส อปฺปโหนกตาย นครํ ติกฺขตฺตุํ คาวุตนฺตเรน คาวุตนฺตเรน ปริกฺขิปึสุ, เตนสฺส ปุนปฺปุนํ วิสาลีภาวํ คตตฺตา ‘‘เวสาลี’’ เตฺวว นามํ ชาตํ, เตน วุตฺตํ **‘‘ปุนปฺปุนํ วิสาลีภาวูปคมนโต เวสาลีติ ลทฺธนามเก นคเร’’**ติฯ **สยํชาต**นฺติ สยเมว ชาตํ อโรปิมํฯ **มหนฺตภาเวเนวา**ติ รุกฺขคจฺฉานํ, ฐิโตกาสสฺส จ มหนฺตภาเวน, เตนาห **‘‘หิมวนฺเตน สทฺธึ เอกาพทฺธํ หุตฺวา’’**ติฯ **กูฏาคารสาลาสเงฺขเปนา**ติ หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กูฏาคารสาลานิยาเมนฯ โกสเลสุ ชาตา, ภวา วา, ตํ วา รฏฺฐํ นิวาโส เอเตสนฺติ **โกสลกาฯ** เอวํ **มาคธกา** เวทิตพฺพาฯ ยสฺส อกรเณ ปุคฺคโล มหาชานิโย โหติ, ตํ กรณํ อรหตีติ กรณียํ เตน **กรณีเยน,** เตนาห **‘‘อวสฺสํ กตฺตพฺพกมฺเมนา’’**ติฯ **ตํ กิจฺจนฺติ วุจฺจติ** สติ สมวาเย กาตพฺพโตฯ

๓๖๐. ยา พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนารหา นานตฺตสญฺญา, ตาสํ วเสน **นานารมฺมณาจารโตฯ** สมฺภวนฺตเสฺสว ปฏิเสโธฯ **ปฏิกฺกมฺมา**ติ นิวตฺติตฺวา ตถา จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวาฯ **สลฺลีโน**ติ ฌานสมาปตฺติยา เอกตฺตารมฺมณํ อลฺลีโนฯ

โอฏฺฐทฺธลิจฺฉวีวตฺถุวณฺณนา

๓๖๑. **อโทฺธฏฺฐตายา**ติ ตสฺส กิร อุตฺตโรฏฺฐํ อปฺปกตาย ติริยํ ผาเลตฺวา อปนีตทฺธํ วิย ขายติ จตฺตาโร ทเนฺต, เทฺว จ ทาฐา น ฉาเทติ, เตน นํ **‘‘โอฏฺฐโทฺธ’’**ติ โวหรนฺติฯ อยํ กิร อุปาสโก สโทฺธ ปสโนฺน ทายโก ทานปติ พุทฺธมามโก ธมฺมมามโก สงฺฆมามโก, เตนาห **ปุเรภตฺตน**ฺติอาทิฯ

๓๖๒. **สาสเน ยุตฺตปยุโตฺต**ติ ภาวนํ อนุยุโตฺตฯ สพฺพตฺถ สีหสมานวุตฺติโนปิ ภควโต ปริสาย มหเนฺต สติ ตทชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺติยมานาย ธมฺมเทสนาย วิเสโส โหตีติ อาห **‘‘มหเนฺตน อุสฺสาเหน ธมฺมํ เทเสสฺสตี’’**ติฯ

‘‘วิสฺสาสิโก’’ติ วตฺวา ตมสฺส วิสฺสาสิกภาวํ วิภาเวตุํ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เถรสฺส ขีณา สวสฺสสโต อาลสิยภาโว ‘‘อปฺปหีโน’’ติ น วตฺตพฺโพ, วาสนาเลสํ ปน อุปาทายาห **‘‘อีสกํ อปฺปหีโน วิย โหตี’’**ติฯ น หิ สาวกานํ สวาสนา กิเลสา ปหียนฺติฯ

๓๖๓. วิเนยฺยชนานุโรเธน พุทฺธานํ ปาฏิหาริยวิชมฺภนํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อถ โข ภควา’’**ติอาทิ, เตเนวาห **‘‘สํสูจิตนิกฺขมโน’’**ติฯ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมนเวลายญฺหิ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย อาเวฬาเวฬายมลายมลา หุตฺวา สวิเสสา ปภสฺสรา วินิจฺฉรึสุฯ

๓๖๔. **ตโต ปร**นฺติ ‘‘หิโยฺย’’ติ วุตฺตทิวสโต อนนฺตรํ ปรํ **ปุริมตรํ** อติสเยน ปุริมตฺตาฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ววตฺถิโต ยถากฺกมํ ปุริมปุริมตรภาโวฯ เอวํ สเนฺตปิ ยเทตฺถ ‘‘ปุริมตร’’นฺติ วุตฺตํ, ตโต ปภุติ ยํ ยํ โอรํ, ตํ ตํ ปุริมํ, ยํ ยํ ปรํ, ตํ ตํ ปุริมตรํ, โอรปารภาวสฺส วิย ปุริมปุริมตรภาวสฺส จ อเปกฺขาสิทฺธิโต, เตนาห **‘‘ตโต ปฏฺฐายา’’**ติอาทิฯ **มูลทิวสโต ปฏฺฐายา**ติอาทิทิวสโต ปฏฺฐายฯ **อคฺค**นฺติ ปฐมํฯ ตํ ปเนตฺถ ปรา อตีตา โกฏิ โหตีติ อาห **‘‘ปรโกฏึ กตฺ

วา”ติฯ **ยํ**-สทฺทโยเคน จายํ ‘‘วิหรามี’’ติ วตฺตมานปฺปโยโค, อโตฺถ ปน อตีตกาลวเสเนว เวทิตโพฺพ, เตนาห **“วิหาสินฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ ปฐมวิกเปฺป ‘‘วิหรามี’’ติ ปทสฺส ‘‘ยทเคฺค’’ติ อิมินา อุชุกํ สมฺพโนฺธ ทสฺสิโต, ทุติยวิกเปฺป ปน ‘‘ตีณิ วสฺสานี’’ติ อิมินาปิฯ

ปิยชาติกานีติ อิฏฺฐสภาวานิฯ **สาตชาติกานี**ติ มธุรสภาวานิฯ มธุรํ วิยาติ หิ ‘‘มธุร’’นฺติ วุจฺจติ มโนรมํ ยํ กิญฺจิฯ **กามูปสญฺหิตานี**ติ อารมฺมณํ กโรเนฺตน กาเมน อุปสํหิตานิ, กามนียานีติ อโตฺถ, เตนาห **“กามสฺสาทยุตฺตานี”**ติ, กามสฺสาทสฺส ยุตฺตานิ โยคฺยานีติ อโตฺถฯ **สรีรสณฺฐาเน**ติ สรีรพิเมฺพ, อาธาเร เจตํ ภุมฺมํฯ ตสฺมา **สเทฺทนา**ติ ตํ นิสฺสาย ตโต อุปฺปเนฺนน สเทฺทนาติ อโตฺถฯ **มธุเรนา**ติ อิเฏฺฐนฯ **เอตฺตาวตา**ติ ทิพฺพโสตญาณสฺส ปริกมฺมากถนมเตฺตนฯ ‘‘อตฺตนา ญาตมฺปิ น กเถติ, กิมสฺส สาสเน อธิฏฺฐาเนนา’’ติ กุชฺฌโนฺต **อาฆาตํ พนฺธิตฺวา** สห กุชฺฌเนเนว ฌานาภิญฺญาหิ ปริหายิฯ **จิเนฺตสี**ติ ‘‘กสฺมา นุ โข มยฺหํ ตํ ปริกมฺมํ น กเถสี’’ติ ปริวิตเกฺกโนฺต อโยนิโส อุมฺมุชฺชนวเสน จิเนฺตสิฯ **อนุกฺกเมนา**ติ ปาถิกสุเตฺต อาคตนเยน ตํ ตํ อยุตฺตเมว จิเนฺตโนฺต, ภาสโนฺต, กโรโนฺต จ อนุกฺกเมนฯ ภควติ พทฺธาฆาตตาย สาสเน ปติฏฺฐํ อลภโนฺต **คิหิภาวํ ปตฺวาฯ**

เอกํสภาวิตสมาธิวณฺณนา

๓๖๖-๓๗๑. **เอกํสายา**ติ ตทเตฺถเยว จตุตฺถี, ตสฺมา เอกํสตฺถนฺติ อโตฺถฯ **อํส**-สโทฺท เจตฺถ โกฏฺฐาสปริยาโย, โส จ อธิการโต ทิพฺพรูปทสฺสนทิพฺพสทฺทสฺสวนวเสน เวทิตโพฺพติ อาห **“เอกโกฏฺฐาสายา”**ติอาทิฯ **อนุทิสายา**ติ ปุรตฺถิมทกฺขิณาทิเภทาย จตุพฺพิธาย อนุทิสายฯ **อุภยโกฏฺฐาสายา**ติ ทิพฺพรูปทสฺสนตฺถาย, ทิพฺพสทฺทสฺสวนตฺถาย จฯ **ภาวิโต**ติ ยถา ทิพฺพจกฺขุญาณํ, ทิพฺพโสตญาณญฺจ สมธิคตํ โหติ, เอวํ ภาวิโตฯ ตยิทํ วิสุํ วิสุํ ปริกมฺมกรเณน อิชฺฌนฺตีสุ วตฺตพฺพํ นตฺถิ, เอกชฺฌํ อิชฺฌนฺตีสุปิ กเมเนว กิจฺจสิทฺธิ เอกชฺฌํ กิจฺจสิทฺธิยา อสมฺภวโตฯ ปาฬิยมฺปิ เอกสฺส อุภยสมตฺถตาสนฺทสฺสนตฺถเมว ‘‘ทิพฺพานญฺจ รูปานํ ทสฺสนาย, ทิพฺพานญฺจ สทฺทานํ สวนายา’’ติ วุตฺตํ, น เอกชฺฌํ กิจฺจสิทฺธิสมฺภวโตฯ **“เอกํสภาวิโต สมาธิเหตู”**ติ อิมินา สุนกฺขโตฺต ทิพฺพจกฺขุญาณาย เอว ปริกมฺมสฺส กตตฺตา วิชฺชมานมฺปิ ทิพฺพสทฺทํ นาโสฺสสฺสีติ ทเสฺสติฯ **อปณฺณก**นฺติ อวิรชฺฌนกํ, อนวชฺชนฺติ วา อโตฺถฯ

๓๗๒. ‘‘สมาธิ เอว’’ ภาเวตพฺพเฏฺฐน **สมาธิภาวนาฯ** ‘‘ทิพฺพโสตญาณํ เสฏฺฐ’’นฺติ มญฺญมาเนนาปิ มหาลินา ทิพฺพจกฺขุญาณมฺปิ เตน สห คเหตฺวา ‘‘เอตาสํ นูน ภเนฺต’’ติอาทินา ปุจฺฉิตนฺติ **“อุภยํสภาวิตานํ สมาธีนนฺติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ **พาหิรา เอตา สมาธิภาวนา** อนิยฺยานิกตฺตาฯ ตา หิ อิโต พาหิรกานมฺปิ อิชฺฌนฺติฯ **น อชฺฌตฺติกา** ภควโต สามุกฺกํสิกภาเวน อปฺปเวทิตตฺตาฯ **ยทตฺถ**นฺติ เยสํ อตฺถายฯ **เต**ติ เต อริยผลธเมฺมฯ เต หิ สจฺฉิกาตพฺพาติฯ

จตุอริยผลวณฺณนา

๓๗๓. **ตสฺมา**ติ วฏฺฏทุเกฺข สํโยชนโตฯ **“มคฺคโสตํ อาปโนฺน”**ติ ผลฏฺฐสฺส วเสน วุตฺตํฯ มคฺคโฏฺฐ หิ มคฺคโสตํ อาปชฺชติฯ เตเนวาห ‘‘โสตาปเนฺน’’ติ, ‘‘โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺน’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) จฯ **อปตนธโมฺม**ติ อนุปฺปชฺชน- (ม. นิ. ๓.๓๗๙) สภาโวฯ **ธมฺมนิยาเมนา**ติ มคฺคธมฺมนิยาเมนฯ เหฏฺฐิมนฺตโต สตฺตมภวโต อุปริ อนุปฺปชฺชนธมฺมตาย วา นิยโตฯ **ปรํ อยนํ** ปราคติฯ

ตนุตฺตํ นาม ปวตฺติยา มนฺทตา, วิรฬตา จาติ อาห **“ตนุตฺตา”**ติอาทิฯ **เหฏฺฐาภาคิยานนฺ**ติ เหฏฺฐาภาคสฺส กามภวสฺสปจฺจยภาเวน หิตานํฯ **โอปปาติโก**ติ อุปปาติโก อุปปตเน สาธุการีติ กตฺวาฯ วิมุจฺจตีติ วิมุตฺติ, จิตฺตเมว วิมุตฺติ **เจโตวิมุตฺตี**ติ อาห **“สพฺพกิเลส...เป. ... อธิวจน”**นฺติฯ จิตฺตสีเสน เจตฺถ สมาธิ คหิโต ‘‘จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติฯ อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๒.๙) วิยฯ **ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย, เตนาห **“ปญฺญาว ปญฺญาวิมุตฺตี”**ติฯ **สามนฺ**ติ อตฺตนาว, อปรปฺปจฺจเยนาติ อโตฺถฯ **อภิญฺญา**ติ ย-การโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **“อภิชานิตฺวา”**ติฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๗๔-๕. อริยสาวโก นิพฺพานํ, อริยผลญฺจ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทา, สา จ ตสฺส ปุพฺพภาโค เอวาติ อิธ **“ปุพฺพภาคปฏิปทายา”**ติ อริยมคฺคมาหฯ ‘‘อฏฺฐ องฺคานิ อสฺสา’’ติ อญฺญปทตฺถสมาสํ อกตฺวา อฏฺฐงฺคานิ อสฺส สนฺตีติ **อฏฺฐงฺคิโก**ติ ปทสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ

สมฺมา อวิปรีตํ ยาถาวโต จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปจฺจกฺขโต ทสฺสนสภาวา **สมฺมา ทสฺสนลกฺขณาฯ** สมฺมเทว นิพฺพานารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนสภาโว **สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณฯ** จตุรงฺคสมนฺนาคตา วาจา ชนํ สงฺคณฺหาตีติ ตพฺพิปกฺขวิรติสภาวา สมฺมาวาจา เภทกรมิจฺฉาวาจาปหาเนน ชเน สมฺปยุเตฺต จ ปริคฺคณฺหนกิจฺจวตี โหตีติ **สมฺมา ปริคฺคหณลกฺขณาฯ** ยถา จีวรกมฺมาทิโก กมฺมโนฺต เอกํ กาตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติ, ตํ ตํ กิริยานิปฺผาทโก วา เจตนาสงฺขาโต กมฺมโนฺต หตฺถปาทจลนาทิกํ กิริยํ สมุฏฺฐาเปติ, เอวํ สาวชฺชกตฺตพฺพกิริยาสมุฏฺฐาปกมิจฺฉากมฺมนฺตปฺปหาเนน สมฺมากมฺมโนฺต นิรวชฺชสมุฏฺฐาปนกิจฺจวา โหติ, สมฺปยุเตฺต จ สมุฏฺฐาเปโนฺต เอว ปวตฺตตีติ **สมฺมา สมุฏฺฐาปนลกฺขโณ สมฺมากมฺมโนฺตฯ** กายวาจานํ, ขนฺธสนฺตานสฺส จ สํกิเลสภูตมิจฺฉาชีวปฺปหาเนน **สมฺมา โวทาปนลกฺขโณ สมฺมาอาชีโวฯ** โกสชฺชปกฺขโต ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนสภาโวติ **สมฺมา ปคฺคาหลกฺขโณ สมฺมาวายาโมฯ** สมฺมเทว อุปฏฺฐานสภาวาติ **สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา สมฺมาสติฯ** วิเกฺขปวิทฺธํสเนน สมฺมเทว จิตฺตสฺส สมาทหนสภาโวติ **สมฺมา สมาธานลกฺขโณ สมฺมาสมาธิฯ**

อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลสา ทิเฏฺฐกฏฺฐา อวิชฺชาทโยฯ **ปสฺสตี**ติ ปกาเสติ กิจฺจปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, เตนาห **“ตปฺปฏิจฺฉาทก...เป.... อสโมฺมหโต”**ติฯ เตเนว หิ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาเตน อเงฺคน ตตฺถ ปจฺจเวกฺขณา ปวตฺตตีติ **ตเถวา**ติ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธินฺติ อโตฺถฯ

กิจฺจโตติ ปุพฺพภาเคหิ ทุกฺขาทิญาเณหิ กาตพฺพสฺส กิจฺจสฺส อิธ สาติสยํ นิปฺผตฺติโต อิมเสฺสว วา ญาณสฺส ทุกฺขาทิปฺปกาสนกิจฺจโตฯ **จตฺตาริ นามานิ ลภติ** จตูสุ สเจฺจสุ กาตพฺพกิจฺจนิปฺผตฺติโตฯ **ตีณิ นามานิ ลภติ** กามสงฺกปฺปาทิปฺปหานกิจฺจนิปฺผตฺติโตฯ **สิกฺขาปทวิภเงฺค** (วิภ. ๗๐๓) ‘‘วิรติเจตนา, สเพฺพ สมฺปยุตฺตธมฺมา จ สิกฺขาปทานี’’ติ วุจฺจนฺตีติ ตตฺถ ปธานานํ วิรติเจตนานํ วเสน **“วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปี”**ติ อาหฯ มุสาวาทาทีหิ วิรมณกาเล วา วิรติโย, สุภาสิตาทิวาจาภาสนาทิกาเล จ เจตนาโย โยเชตพฺพาฯ **มคฺคกฺขเณ วิรติโยว** เจตนานํ อมคฺคงฺคตฺตา เอกสฺส ญาณสฺส ทุกฺขาทิญาณตา วิย, เอกาย วิรติยา มุสาวาทาทิวิรติภาโว วิย จ เอกาย เจตนาย สมฺมาวาจาทิกิจฺจตฺตยสาธนสภาวาภาวา สมฺมาวาจาทิภาวาสิทฺธิโต, ตํสิทฺธิยญฺจ องฺคตฺตยตฺตาสิทฺธิโต จฯ **สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสนา**ติ จตุสมฺมปฺปธานจตุสติปฏฺฐานภาววเสนฯ

ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวาติฯ ยทิปิ สมาธิอุปการกานํ อภินิโรปนานุมชฺชนสมฺปิยายนพฺรูหนสนฺตสุขานํ วิตกฺกาทีนํ วเสน จตูหิ ฌาเนหิ สมฺมาสมาธิ วิภตฺโต, ตถาปิ วายาโม วิย อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิจตุวายามกิจฺจํ, สติ วิย จ อสุภาสุขานิจฺจานตฺเตสุ กายาทีสุ สุภาทิสญฺญาปหานจตุสติกิจฺจํ เอโก สมาธิ จตุกฺกชฺฌานสมาธิกิจฺจํ น สาเธตีติ ปุพฺพภาเคปิ ปฐมชฺฌานสมาธิ ปฐมชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณปิ, ตถา ปุพฺพภาเคปิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณปีติ อโตฺถฯ

ตสฺมาติ ปญฺญาปโชฺชตตฺตา **อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา** ปญฺญาสตฺถตฺตา **กิเลสโจเร ฆาเตโนฺตฯ พหุการตฺตา**ติ ยฺวายํ อนาทิมติ สํสาเร อิมินา กทาจิปิ อสมุคฺฆาฏิตปุโพฺพ กิเลสคโณ ตสฺส สมุคฺฆาฏโก อริยมโคฺค ฯ ตตฺถ จายํ สมฺมาทิฏฺฐิ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติยา ปุพฺพงฺคมา โหตีติ พหุการา, ตสฺมา พหุการตฺตาฯ

ตสฺสาติ สมฺมาทิฏฺฐิยาฯ ''พหุกาโร''ติ วตฺวา ตํ พหุการตํ อุปมาย วิภาเวตุํ ''ยถา หี''ติ อาทิ วุตฺตํฯ ''อยํ'' ตมฺพกํสาทิมยตฺตา **กูโฏฯ** อยํ สมสารตาย มหาสารตาย **เฉโกฯ เอว**นฺติ ยถา เหรญฺญิกสฺส จกฺขุนา ทิสฺวา กหาปณวิภาคชานเน กรณนฺตรํ พหุการํ ยทิทํ หโตฺถ, เอวํ โยคาวจรสฺส ปญฺญาย โอโลเกตฺวา ธมฺมวิภาคชานเน ธมฺมนฺตรํ พหุการํ ยทิทํ วิตโกฺก วิตเกฺกตฺวา ตทวโพธโต, ตสฺมา สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาทิฏฺฐิยา พหุกาโรติ อธิปฺปาโยฯ ทุติยอุปมายํ **เอว**นฺติ ยถา ตจฺฉโก ปเรน ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา ทินฺนํ ทพฺพสมฺภารํ วาสิยา ตเจฺฉตฺวา เคหกรณกเมฺม อุปเนติ, เอวํ โยคาวจโร วิตเกฺกน ลกฺขณาทิโต วิตเกฺกตฺวา ทินฺนธเมฺม ยาถาวโต ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริญฺญาภิสมยาทิกเมฺม อุปเนตีติ โยชนาฯ วจีเภทสฺส อุปการโก วิตโกฺก สาวชฺชานวชฺชวจีเภทนิวตฺตนปวตฺตนกราย สมฺมาวาจายปิ อุปการโก เอวาติ **''สุวาย''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

วจีเภทสฺส นิยามิกา **วาจา** กายิกกิริยานิยามกสฺส **กมฺมนฺตสฺส อุปการิกาฯ ตทุภยานนฺตร**นฺติ ทุจฺจริตทฺวยปหายกสฺส สุจริตทฺวยปาริปูริเหตุภูตสฺส สมฺมาวาจาสมฺมากมฺมนฺตทฺวยสฺส อนนฺตรํฯ **อิทํ วีริย**นฺติ จตุพฺพิธํ สมฺมปฺปธานวีริยํฯ อินฺทฺริยสมตาทโย สมาธิสฺส อุปการธมฺมาฯ ตพฺพิปริยายโต อปการธมฺมา เวทิตพฺพาฯ **คติโย**ติ นิปฺผตฺติโย, กิจฺจาทิสภาเว วาฯ **สมเนฺนสิตฺวา**ติ อุปธาเรตฺวาฯ

เทฺวปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๖-๗. ''กสฺมา อารทฺธ''นฺติ อนุสนฺธิการณํ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วิภาเวตุํ **''อยํ กิรา''**ติอาทิ วุตฺตํ, เตน อชฺฌาสยานุสนฺธิวเสน อุปริ เทสนา ปวตฺตาติ ทเสฺสติฯ **เตนา**ติ ตถาลทฺธิกตฺตาฯ **อสฺสา**ติ ลิจฺฉวีรโญฺญฯ **เทสนายา**ติ สณฺหสุขุมายํ สุญฺญตปฏิสํยุตฺตายํ ยถาเทสิตเทสนายํฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ น สทฺทหติ น ปสีทติฯ **ตนฺติธมฺมํ นาม กเถโนฺต**ติ เยสํ อตฺถาย ธโมฺม กถียติ, ตสฺมิํ เตสํ อสติปิ มคฺคปฏิเวเธ เกวลํ สาสเน ตนฺติธมฺมํ กตฺวา กเถโนฺตฯ **เอวรูปสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา อวิปรีตธมฺมเทสนตาย เอวํปากฏธมฺมกายสฺส **สตฺถุฯ ยุตฺตํ นุ โข เอตํ อสฺสา**ติ อสฺส ปฐมชฺฌานาทิสมธิคเมน สมาหิตจิตฺตสฺส กุลปุตฺตสฺส เอตํ ''ตํ ชีว''นฺติอาทินา อุเจฺฉทาทิคาหคหณํ อปิ นุ ยุตฺตนฺติ ปุจฺฉติฯ ลทฺธิยา ปน ฌานาธิคมมเตฺตน น ตาว วิเวจิตตฺตา **''เตหิ ยุตฺต''**นฺติ วุตฺตํ **ตํ วาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ ฌานลาภิโนปิ ตํ คหณํ ''อยุตฺตเมวา''ติ ตํ อุเจฺฉทวาทํ สสฺสตวาทํ วา ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **อตฺตมนา อเหสุ**นฺติ ยสฺมา ขีณาสโว วิคตสโมฺมโหติณฺณวิจิกิโจฺฉ, ''ตสฺมา ตสฺส ตถา วตฺตุํ น ยุตฺต''นฺติ อุปฺปนฺนนิจฺฉยตาย ตํ **มม วจนํ สุตฺวา**

อตฺตมนา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **โสปิ** ลิจฺฉวี ราชา เต วิย สญฺชาตนิจฺฉยตฺตา **อตฺตมโน อโหสิฯ** ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาลิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๗. ชาลิยสุตฺตวณฺณนา

เทฺวปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๘. ‘‘โฆสิเตน เสฏฺฐินา กเต อาราเม’’ติ วตฺวา ตตฺถ โกยํ โฆสิตเสฏฺฐิ นาม, กถญฺจาเนน อาราโม การิโต, กถํ วา ตตฺถ ภควา วิหาสีติ ตํ สพฺพํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย สเงฺขปโตว ทเสฺสตุํ **‘‘ปุพฺเพ กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโต**ติ อลฺลกปฺปรฏฺฐโตฯ **ตทา**ติ เตสํ ตํ คามํ ปวิฏฺฐทิวเสฯ **พลวปายาส**นฺติ ครุตรํ พหุปายาสํฯ **อสนฺนิหิเต**ติ เคหโต พหิ คเตฯ **ภุสฺสตี**ติ รวติฯ **โฆสกเทวปุโตฺตเตฺวว นามํ อโหสิ** สรโฆสสมฺปตฺติยาฯ **เวยฺยตฺติเยนา**ติ ปญฺญาเวยฺยตฺติเยนฯ **โฆสิตเสฏฺฐิ นาม ชาโต** ตาย เอว จสฺส สรสมฺปตฺติยา โฆสิตนามตาฯ

สรีรสนฺตปฺปนตฺถนฺติ หิมวเนฺต ผลมูลาหารตาย กิลนฺตสรีรา โลณมฺพิลเสวเนน ตสฺส สนฺตปฺปนตฺถํ ปีนนตฺถํฯ **ตสิตา**ติ ปิปาสิตาฯ **กิลนฺตา**ติ ปริสฺสนฺตกายาฯ เต กิร ตํ วฏรุกฺขํ ปตฺวา ตสฺส โสภาสมฺปตฺตึ ทิสฺวา มหานุภาวา มเญฺญ เอตฺถ อธิวตฺถา เทวตา, ‘‘สาธุ วตายํ เทวตา อมฺหากํ อทฺธานปริสฺสมํ วิโนเทยฺยา’’ติ จิเนฺตสุํ, เตน วุตฺตํ **‘‘ตตฺถ อธิวตฺถา…เป.… นิสีทิํสู’’**ติฯ **โส**ติ อนาถปิณฺฑิโก คหปติฯ **ภตกาน**นฺติ ภติยา เวยฺยาวจฺจํ กโรนฺตานํ ทาสเปสกมฺมกรานํฯ **ปกติภตฺตเวตน**นฺติ ปกติยา ทาตพฺพภตฺตเวตนํ, ตทา อุโปสถิกตฺตา กมฺมํ อกโรนฺตานมฺปิ กมฺมกรณทิวเสน ทาตพฺพภตฺตเวตนเมวาติ อโตฺถฯ **กญฺจี**ติ กญฺจิปิ ภตกํฯ

อุเปจฺจ ปรสฺส วาจาย อารมฺภนํ พาธนํ **อุปารโมฺภ,** โทสทสฺสนวเสน ฆฏฺฏนนฺติ อโตฺถ, เตนาห **‘‘อุปารมฺภาธิปฺปาเยน วาทํ อาโรเปตุกามา หุตฺวา’’**ติฯ วทนฺติ นินฺทนวเสน กเถนฺติ เอเตนาติ หิ วาโท, โทโสฯ ตํ อาโรเปตุกามา, ปติฏฺฐาเปตุกามา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’**นฺติ, อิธ ยํ วตฺถุํ ชีวสญฺญิตํ, ตเทว สรีรสญฺญิตนฺติ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ วาทํ คเหตฺวา วทนฺติฯ รูปญฺจ อตฺตานญฺจ อทฺวยํ กตฺวา สมนุปสฺสนวเสน ‘‘สโตฺต’’ติ วา พาหิรกปริกปฺปิตํ อตฺตานํ สนฺธาย วทนฺติฯ **ภิชฺชตี**ติ นิรุทฺยวินาสวเสน วินสฺสติฯ **เตน** ชีวสรีรานํ อนญฺญตฺตานุชานนโต, สรีรสฺส จ เภททสฺสนโตฯ น เหตฺถ ยถา เภทวตา สรีรโต อนญฺญตฺตา อทิโฏฺฐปิ ชีวสฺส เภโท วุโตฺต, เอวํ อทิฏฺฐเภทโต อนญฺญตฺตา สรีรสฺสาปิ อเภโทติ สกฺกา วิญฺญาตุํ ตสฺส เภทสฺส ปจฺจกฺขสิทฺธตฺตา, ภูตุปาทายรูปวินิมุตฺตสฺส จ สรีรสฺส อภาวโตติ อาห **‘‘อุเจฺฉทวาโท โหตี’’**ติฯ

‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ อญฺญเทว วตฺถุํ ชีวสญฺญิตํ, อญฺญํ วตฺถุํ สรีรสญฺญิตนฺติ ‘‘รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสตี’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ วาทํ คเหตฺวา วทนฺติฯ รูเป เภทสฺส ทิฏฺฐตฺตา, อตฺตนิ จ ตทภาวโต อตฺตา นิโจฺจติ อาปนฺนเมวาติ อาห **‘‘ตุมฺหากํ…เป.… อาปชฺชตี’’**ติฯ

๓๗๙-๓๘๐. ตยิทํ เนสํ วณฺณาสุตฺตสฺส ทีฆรสฺสตาปริกปฺปนสทิสนฺติ กตฺวา ฐปนีโยยํ ปโญฺหติ ตตฺถ ราชนิมีลนํ กตฺวา สตฺถา อุปริ เนสํ ‘‘เตน หาวุโส สุณาถา’’ติอาทินา ธมฺมเทสนํ อารภีติ อาห **‘‘อถ ภควา’’**ติอาทิฯ **ตสฺสา เยวา**ติ มชฺฌิมาย ปฏิปทายฯ

สทฺธาปพฺพชิตสฺสาติ สทฺธาย ปพฺพชิตสฺส ‘‘เอวมหํ อิโต วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสริสฺสามี’’ติ เอวํ ปพฺพชฺชํ อุปคตสฺส ตทนุรูปญฺจ สีลํ ปูเรตฺวา ปฐมชฺฌาเนน สมาหิตจิตฺตสฺสฯ **เอตํ วตฺตุ**นฺติ เอตํ กิเลสวฏฺฏปริพุทฺธิทีปนํ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทิกํ ทิฏฺฐิสํกิเลสนิสฺสิตํ วจนํ

วตฺตุนฺติ อโตฺถ ฯ **นิพฺพิจิกิจฺฉ น โหตี**ติ ธเมฺมสุ ติณฺณวิจิกิจฺฉ น โหติ, ตตฺถ ตตฺถ อาสปฺปนปริสปฺปนวเสน ปวตฺตตีติ อโตฺถ ฯ

เอตเมวํ ชานามีติ เยน โส ภิกฺขุ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตํ สสมฺปยุตฺตธมฺมํ จิตฺตนฺติ เอวํ ชานามิ ฯ **โน จ เอวํ วทามี**ติ ยถา ทิฎฺฐิคติกา ตํ ธมฺมชาตํ สนิสฺสยํ อเภทโต คณฺหนฺตา ''ตํ ชีวํ ตํ สรีร''นฺติ วา ตทุภยํ เภทโต คณฺหนฺตา ''อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร''นฺติ วา อตฺตโน มิจฺฉาคาหํ ปเวเทนฺติ, อหํ ปน น เอวํ วทามิ ตสฺส ธมฺมสฺส สุปริญฺญาตตฺตา, เตนาห **"อถ โข"**ติอาทิ ฯ พาหิรกา เยภุเยฺยน กสิณชฺฌานานิ เอว นิพฺพเตฺตนฺตีติ อาห **"กสิณปริกมฺมํ ภาวเนฺตสฺสา"**ติ ฯ ยสฺมา ภาวนานุภาเวน ฌานาธิคโม, ภาวนา จ ปฐวีกสิณาทิสญฺชานนมุเขน โหตีติ สญฺญาสีเสน นิทฺทิสียติ, ตสฺมา อาห **"สญฺญาพเลน อุปฺปนฺน"**นฺติ ฯ เตนาห – ''ปฐวีกสิณเมโก สญฺชานาตี''ติอาทิ ฯ **"น กลฺลํ ตเสฺสต"**นฺติ อิทํ ยสฺมา ภควตา ตตฺถ ตตฺถ ''อถ จ ปนาหํ น วทามี''ติ วุตฺตํ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ กิเรตํ เกวลินา อุตฺตมปุริเสนาติ อธิปฺปาเยนาห, เตน วุตฺตํ **"มญฺญมานา วทนฺตี"**ติ ฯ เสสํ สพฺพตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมว ฯ

ชาลิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา ฯ

๘. มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

อเจลกสฺสปวตฺถุวณฺณนา

๓๘๑. ยสฺมิํ รเฏฺฐ ตํ นครํ, ตสฺส รฏฺฐสฺสปิ ยสฺมิํ นคเร ตทา ภควา วิหาสิ, ตสฺส นครสฺสปิ เอตเทว นามํ, ตสฺมา **อุรุญฺญายนฺ**ติ อุรุญฺญาชนปเท อุรุญฺญาสงฺขาเต นคเรติ อโตฺถฯ **รมณียนฺ**ติ มโนหรภูมิภาคตาย ฉายูทกสมฺปตฺติยา, ชนวิวิตฺตตาย จ มโนรโมฯ **นามนฺ**ติ โคตฺตนามํฯ ตปนํ สนฺตปนํ กายสฺส เขทนํ ตโป, โส เอตสฺส อตฺถีติ ตปสฺสี, ตํ **ตปสฺสิํฯ** ยสฺมา ตถาภูโต ตปํ นิสฺสิโต, ตโป วา ตํ นิสฺสิโต, ตสฺมา อาห **"ตปนิสฺสิตก"**นฺติฯ ลูขํ วา ผรุสํ สาธุสมฺมตาจารวิรหโต นปสาทนียํ อาชีวติ วตฺตตีติ ลูขาชีวี, ตํ **ลูขาชีวิํฯ มุตฺตาจาราทีติ อาทิ**-สเทฺทน ปรโต ปาฬิยํ (ที. นิ. ๑.๓๙๗) อาคตา หตฺถาปเลขนาทโย สงฺคหิตาฯ **อุปฺปเณฺฑตีติ** อุหสนวเสน ปริภาสติฯ **อุปวทตีติ** อวณฺณาปุพฺพกํ อปวทติ, เตนาห **"หีเฬติ วเมฺภตี"**ติฯ **ธมฺมสฺส จ อนุธมฺมนฺ**ติ เอตฺถ **ธโมฺม** นาม เหตุ "เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา"ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) วิยาติ อาห **"การณสฺส อนุการณ"**นฺติฯ **การณนฺ**ติ เจตฺถ ตถาปวตฺตสฺส สทฺทสฺส อโตฺถ อธิเปฺปโต ตสฺส ปวตฺติเหตุภาวโตฯ อตฺถปฺปยุโตฺต หิ สทฺทปฺปโยโคฯ อนุการณนฺติ จ โส เอว ปเรหิ ตถา วุจฺจมาโนฯ **ปเรหีติ** "เย เต"ติ วุตฺตสเตฺตหิ ปเรหิฯ **วุตฺตการเณนาติ** ยถา เตหิ วุตฺตํ, ตถา เจ ตุเมฺหหิ น วุตฺตํ, เอวํ สติ เตหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา ตโต ปรํ ตสฺส อนุวาโท โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ ฐานํ การณํ นาคจฺฉยฺย, กิเมวํ นาคจฺฉตีติ โยชนาฯ **"อิทํ วุตฺตํ โหตี"**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สเงฺขปโต ทเสฺสติฯ

๓๘๒. อิทานิ ยํ วิภชฺชวาทํ สนฺธาย ภควตา "น เม เต วุตฺตวาทิโน"ติ สเงฺขปโต วตฺวา ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ "อิธาหํ กสฺสปา"ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **"อิเธกโจฺจ"**ติอาทิมาห ฯ ภควา หิ นิรตฺถกํ อนุปสมสํวตฺตนิกํ กายกิลมถํ "อตฺตกิลมถานุโยโค ทุโกฺข อนริโย อนตฺถสํหิโต"ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ครหติฯ สาตฺถกํ ปน อุปสมสํวตฺตนิกํ "อารญฺญิโก โหติ, ปํสุกูลิโก โหตี"ติอาทินา วเณฺณติฯ **อปฺปปุญฺญตายาติ** อปุญฺญตายฯ **ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวาติ** มิจฺฉาทิฏฺฐิภาวโต กมฺมผลํ ปฏิกฺขิปโนฺต "นตฺถิ ทินฺน"นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ๒.๙๔, ๙๕, ๒๒๕; ๓.๙๑, ๑๑๕; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ปุรกฺขตฺวา ตถา ตถา ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวาฯ **อเนสนวเสนาติ** โกหเญฺญ ฐตฺวา อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย มิจฺฉาชีววเสนฯ **อิเม เทฺวติ** "อปฺปปุโญฺญ ปุญฺญวา"ติ จ วุเตฺต ทุจฺจริตการิโน เทฺว ปุคฺคเล สนฺธายฯ

"อิเม เทฺว สนฺธายา"ติ เอตฺถ ปน ทุติยนเย "อปฺปปุโญฺญ, ปุญฺญวา"ติ จ วุเตฺต สุจริตการิโนติ อาทินา โยเชตพฺพํฯ กมฺมกิริยวาทิโน หิ อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ อิติ ปฐมทุติยนเยสุ วุตฺตนเยเนว ตติยจตุตฺถนเยสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

พาหิรกาจารยุโตฺต ติตฺถิยาจารยุโตฺต, น วิมุตฺตาจาโรฯ **อตฺตานํ สุเขตฺวาติ** อธมฺมิเกน สุเขน อตฺตานํ สุเขตฺวา, เตนาห **"ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา"**ติฯ **"น ทานิ มยา สทิโส อตฺถี"**ติอาทินา ติสฺสนฺนํ มญฺญนานํ วเสน ทุจฺจริตปูรณมาหฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนาติ** "นตฺถิ กาเมสุ โทโส"ติ เอวํ ปวตฺตมิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนฯ **ปริพฺพาชิกายาติ** ปพฺพชฺชํ อุปคตาย ตาปสทาริกายฯ **ทหรายาติ** ตรุณายฯ **มุทุกายาติ** สุขุมาลายฯ **โลมสายาติ** ตนุตมฺพโลมตาย อปฺปโลมายฯ **กาเมสูติ** วตฺถุกาเมสุฯ **ปาตพฺยตนฺติ** ปริภุญฺชิตพฺพํ, **ปาตพฺยตนฺติ** วา ปริภุญฺชนกตํฯ **อาปชฺชโนฺตติ** อุปคจฺฉโนฺตฯ ปริโภคโตฺถ หิ อยํ **ปา**-สโทฺท, กตฺตุสาธโน จ **ตพฺพ**-

สโทฺท, ยถารุจิ ปริภุญฺชโนฺตติ อโตฺถฯ กิเลสกาโมปิ หิ อสฺสาทิยมาโน วตฺถุกามโนฺตคโธเยวฯ

อิทนฺติ ยถาวุตฺตํ อตฺถปฺปเภทํ วิภชฺชนํฯ **ติตฺถิยวเสน อาคตํ** อฎฺฐกถายํ ตถา วิภตฺตตฺตาฯ **สาสเนปี**ติ อิมสฺมึ สาสเนปิฯ

อรหตฺตํ วา อตฺตนิ อสนฺตํ ''อตฺถี''ติ วิปฺปฎิชานิตฺวาฯ สามนฺตชปฺปนํ, ปจฺจยปฎิเสวนํ, อิริยาปถนิสฺสิตนฺติ อิมานิ **ตีณิ วา กุหนวตฺถูนิฯ ตาทิโส วา**ติ ธุตงฺค- (มิ. ป. ๔.๒; วิสุทฺธิ. ๑.๒๒) สมาทานวเสน ลูขาชีวี เอวฯ **ทุลฺลภสุโข ภวิสฺสามิ** ทุคฺคตีสุ อุปปตฺติยาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๘๓. **อสุกฎฺฐานโต**ติ อสุกภวโตฯ **อาคตา**ติ นิพฺพตฺตนวเสน อิธาคตาฯ **อิทานิ คนฺตพฺพฎฺฐาน**นฺติ อายตึ นิพฺพตฺตนฎฺฐานํฯ **ปุน อุปปตฺติ**นฺติ อายตึ อนนฺตรภวโต ตติยํ อุปปตฺตึ, **ปุน อุปปตฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺติฯ **เกน การเณนา**ติ ยถาภูตํ อชานโนฺต หิ อิจฺฉาโทสวเสน ยํ กิญฺจิ ครเหยฺย, อหํ ปน ยถาภูตํ ชานโนฺต สพฺพํ ตํ เกน การเณน ครหิสฺสามิ, ตํ การณํ นตฺถีติ อธิปฺปาโย, เตนาห **''ครหิตพฺพเมวา''**ติอาทิฯ **ตมตฺถ**นฺติ ครหิตพฺพเสฺสว ครหณํ, ปสํสิตพฺพสฺส จ ปสํสนํฯ

น โกจิ ''น สาธู''ติ วทติ ทิฎฺฐธมฺมิกสฺส, สมฺปรายิกสฺส จ อตฺถสฺส สาธนวเสเนว ปวตฺติยา ภทฺทกตฺตาฯ **ปญฺจวิธํ เวร**นฺติ ปาณาติปาตาทิปญฺจวิธํ เวรํฯ ตญฺหิ ปญฺจวิธสฺส สีลสฺส ปฎิสตฺตุภาวโต, สตฺตานํ เวรเหตุตาย จ ''เวร''นฺติ วุจฺจติฯ ตโต เอว **ตํ น โกจิ ''สาธู''ติ วทติ,** ตถา ทิฎฺฐธมฺมิกาทิอตฺถานํ อสาธนโต, สตฺตานํ สาธุภาวสฺส จ ทูสนโตฯ **น นิรุนฺธิตพฺพ**นฺติ รูปคฺคหเณ น นิวาเรตพฺพํฯ ทสฺสนียทสฺสนโตฺถ หิ จกฺขุปฎิลาโภติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ ยทเคฺคน เตสํ ปญฺจทฺวาเร อสํวโร สาธุ , ตทเคฺคน ตตฺถ สํวโร น สาธูติ อาห **''ปุน ยํ เต เอกจฺจนฺติ ปญฺจทฺวาเร สํวร''**นฺติฯ

อถ วา **ยํ เต เอกจฺจํ วทนฺติ ''สาธู''ติ** เต ''เอเก สมณพฺราหฺมณา''ติ วุตฺตา ติตฺถิยา ยํ อตฺตกิลมถานุโยคาทึ ''สาธู''ติ วทนฺติ, มยํ ตํ น ''สาธู''ติ วทามฯ **ยํ เต เอกจฺจํ วทนฺติ ''น สาธู''ติ** ยํ ปน เต อนวชฺชปจฺจยปริโภคํ, สุนิวตฺถสุปารุปนาทิสมฺมาปฎิปตฺติญฺจ ''น สาธู''ติ วทนฺติ, ตํ มยํ ''สาธู''ติ วทามาติ เอวํ เปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ยํ ปรวาทมูลกํ จตุกฺกํ ทสฺสิตํ, ตเทว ปุน สกวาทมูลกํ กตฺวา ทสฺสิตนฺติ ปกาเสโนฺต **''เอว''**นฺติอาทิมาหฯ ยญฺหิ กิญฺจิ เกนจิ สมานํ, เตนปิ ตํ สมานเมว, ตถา อสมานํ ปีติฯ **สมานาสมานต**นฺติ สมานาสมานตามตฺตํฯ อนวเสสโต หิ ปหาตพฺพานํ ธมฺมานํ ปหานํ สกวาเททิสฺสติ, น ปรวาเทฯ ตถา ปริปุณฺณเมว จ อุปสมฺปาเทตพฺพธมฺมานํ อุปสมฺปาทนํ สกวาเท, น ปรวาเทฯ เตน วุตฺตํ ''ตฺยาห''นฺติอาทิฯ

สมนุยุญฺชาปนกถาวณฺณนา

๓๘๕. **ลทฺธึ ปุจฺฉโนฺต**ติ ''กึ สมโณ โคตโม สํกิเลสธเมฺม อนวเสสํ ปหาย วตฺตติ, อุทาหุ ปเร คณาจริยาฯ เอตฺถ ตาว อตฺตโน ลทฺธึ วทา''ติ ลทฺธึ ปุจฺฉโนฺตฯ **การณํ ปุจฺฉโนฺต**ติ ''สมโณ โคตโม สํกิเลสธเมฺม อนวเสสํ ปหาย วตฺตตี''ติ วุเตฺต ''เกน การเณน เอวมตฺถํ คาหยา''ติ การณํ ปุจฺฉโนฺตฯ **อุภยํ ปุจฺฉโนฺต**ติ ''อิทํ นาเมตฺถ การณ''นฺติ การณํ วตฺวา

ปฏิญฺญาเต อเตฺถ สาธิยมาเน อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ การณํ สมเตฺถตุํ สทิสาสทิสเภทํ อุป โมทาหรณทฺวยํ ปุจฺฉนฺโต, **อุภยํ ปุจฺฉนฺต** การณสฺส จ ติลกฺขณสมฺปตฺติยา ยถาปฏิญฺญาเต อเตฺถ สาธิเต สมฺมเทว อนุปจฺฉา ภาสนฺโต นิคเมนฺโต **สมนุภาสติ นาม**ฯ **อุปสํหริตฺวา**ติ อุป เนตฺวาฯ **"กึ เต"**ติอาทิ อุปสํหรณาการทสฺสนํฯ **ทุติยปเท**ติ ''สเงฺฆน วา สงฺฆ''นฺติ อิมสฺมึ ปเทฯ

ตมตฺถนฺติ ตํ ปหาตพฺพธมฺมานํ อนวเสสํ ปหาย วตฺตนสงฺขาตญฺจ สมาทาตพฺพธมฺมานํ อนวเสสํ สมาทาย วตฺตนสงฺขาตญฺจ อตฺถํฯ **โยเชตฺวา**ติ อกุสลาทิปเทหิ โยเชตฺวาฯ อโก สลฺลสมฺภูตเฏฺฐน **อกุสลา เจว** ตโตเยว **อกุสลาติ จ** สงฺขํ คตาติ **สงฺขาตา** ตตฺถ ปุริมปเทน เอกนฺตากุสเล วทติ, ทุติยปเทน ตํสหคเต, ตํปกฺขิเย จ, เตนาห **"โกฏฺฐาสํ วา กตฺวา ฐปิตา"**ติ, อกุสลปกฺขิยภาเวน ววตฺถาปิตาติ อโตฺถฯ อวชฺชโฏฺฐ โทสโฏฺฐ คารยฺหปริยายตฺตาติ อาห **"สาวชฺชาติ สโทสา"**ติฯ **อริยา** นาม นิโทฺทสา, อิเม ปน กตฺถจิปิ นิโทฺทสา น โหนฺตีติ **นิโทฺทสเฏฺฐน อริยา ภวิตุํ นาลํ อสมตฺถาฯ**

๓๘๖-๓๙๒. **ยนฺ**ติ การเณ เอตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **"เยน วิญฺญู"**ติฯ **ยํ วา ปนา**ติ ''ยํ ปน กิญฺจี''ติ อสมฺภาวนวจนเมตนฺติ อาห **"ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตก"**นฺติฯ **คณาจริยา** ปูรณาทโยฯ สตฺถุปฺปภวตฺตา สงฺฆสฺส สงฺฆสมฺปตฺติยาปิ สตฺถุสมฺปตฺติ วิภาวียตีติ อาห **"สงฺฆปสํสายปิ สตฺถุเยว ปสํสาสิทฺธิโต"**ติฯ สา ปน ปสํสา ปสาทเหตุกาติ ปสาทมุเขน ตํ ทเสฺสตุํ **"ปสีทมานาปิ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิ**-สเทฺทน ยถา อนฺวยโต ปสํสา สมุจฺจียติ, เอวํ สตฺถุวิปฺปฏิปตฺติยา สาวเกสุ, สาวกวิปฺปฏิปตฺติยา จ สตฺถริ อปฺปสาโท สมุจฺจียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สรีรสมฺปตฺติ**นฺติ รูปสมฺปตฺตึ, รูปกายปาริปูรินฺติ อโตฺถฯ **ภวนฺติ วตฺตาโร** รูปปฺปมาณา , โฆสธมฺมปฺปมาณา จฯ ปุน **ภวนฺติ วตฺตาโร**ติ ธมฺมปฺปมาณวเสเนว โยเชตพฺพํฯ ยา สงฺฆสฺส ปสํสาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ

ตตฺถ ยา พุทฺธานํ, พุทฺธสาวกานํเยว จ ปาสํสตา, อเญฺญสญฺจ ตทภาโว โชติโต, ตํ วิรติปฺปหานสํวรุเทฺทสวเสน นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **"อยมธิปฺปาโย"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เสตุฆาตวิรติ** นาม อริยมคฺควิรติฯ **วิปสฺสนามตฺตวเสนา**ติ ''อนิจฺจ''นฺติ วา ''ทุกฺข''นฺติ วา วิวิธํ ทสฺสนมตฺตวเสน, น ปน นามรูปววตฺถานปจฺจยปริคฺคณฺหนปุพฺพกํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา สงฺขารานํ สมฺมสนวเสนฯ **อิตรานี**ติ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณปฺปหานานิฯ **"เสส"**นฺติ ปญฺจสีลโต อโญฺญ สโพฺพ สีลสํวโร, ''ขโม โหตี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔; ๓.๑๕๙; อ. นิ. ๔.๑๑๔) วุโตฺต สุปริสุโทฺธ ขนฺติสํวโร, ''ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเร''ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๑; จูฬนิ. ๖๐) เอวํ วุโตฺต กิเลสานํ สมุเจฺฉทโก มคฺคญาณสงฺขาโต ญาณสํวโร, มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ปิทหนวเสน ปวโตฺต ปริสุโทฺธ อินฺทฺริยสํวโร, ''อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายา''ติ อาทินา (ที. นิ. ๒.๔๐๒; ม. นิ. ๑.๑๓๕; สํ. นิ. ๕.๘; วิภ. ๒๐๕) วุโตฺต สมฺมปฺปธานสงฺขาโต วีริยสํวโรติ อิมํ สํวรปญฺจกํ สนฺธายาหฯ **ปญฺจ โข ปนิเม ปาติโมกฺขุเทฺทสา**ติอาทิ สาสเน สีลสฺส พหุภาวํ ทเสฺสตฺวา ตเทกเทเส เอว ปเรสํ อวฏฺฐานทสฺสนตฺถํ ยถาวุตฺตสีลสํวรเสฺสว ปุน คหณํฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๙๓. **สีหนาท**นฺติ เสฏฺฐนาทํ, อภีตนาทํ เกนจิ อปฺปฏิวตฺติยนาทนฺติ อโตฺถฯ ''อยํ ยถาวุโตฺต มม วาโท อวิปรีโต, ตสฺส อวิปรีตภาโว อิมํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา อปรปฺปจฺจยโต ชานิตโพฺพ''ติ เอวํ **อวิปรีตภาวาวโพธนตฺถํ**ฯ **"อตฺถิ กสฺสปา"**ติอาทีสุ ยํ มคฺคํ ปฏิปโนฺน สมโณ

โคตโม วทโนฺต ยุตฺตปตฺตกาเล, ตถภาวโต ภูตํ, เอกํสโต หิตาวิหภาเวน อตฺถํ, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ, วินยโยคโต ปเรสํ วินยนโต จ วินยํ วทตีติ สามํเยว อตฺตปจฺจกฺขโตว ชานิสฺสติ, โส มยา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิโต สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณภูโต อตฺถิ กสฺสป มคฺโค, ตสฺส จ อธิคมูปายภูตา ปุพฺพภาคปฏิปทาติ อยเมตฺถ โยชนาฯ เตน ‘‘สมโณ โคตโม อิเม ธมฺม’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ วาโท เกนจิ อสํกมฺปิโย ยถาภูตสีหนาโทติ ทเสฺสติฯ

‘‘เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๓๔) วิย **มคฺคญฺจ ปฏิปทญฺจ เอกโต กตฺวา ทเสฺสโนฺต**ฯ **‘‘อยเมวา’’**ติ วจนํ มคฺคสฺส ปุถุภาวปฏิเกฺขปนตฺถํ, สพฺพอริยสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ, สาสเน ปากฏภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ เตนาห ‘‘เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มโคฺค’’ติ, (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๕.๓๖๗, ๓๘๔, ๔๐๙)‘‘เอเสว มโคฺค นตฺถโญฺญ ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๔),

‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน ตริํสุ ปุเพฺพ,
ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๙; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ๑๐๗, ๑๒๑; เนตฺติ. ๑๗๐);

สเพฺพสุ สุตฺตปเทเสสุ อภิธมฺมปเทเสสุ จ เอโกวายํ มโคฺค ปากโฏ ปญฺญาโต อาคโต จาติฯ

ตโปปกฺกมกถาวณฺณนา

๓๙๔. ตโปเยว อุปกฺกมิตพฺพโต อารภิตพฺพโต ตโปปกฺกโมติ อาห **‘‘ตปารมฺภา’’**ติฯ อารมฺภนเญฺจตฺถ กรณเมวาติ อาห **‘‘ตโปกมฺมานีติ อโตฺถ’’**ติฯ **สมณกมฺมสงฺขาตา**ติ สมเณหิ กตฺตพฺพกมฺมสญฺญิตาฯ **นิโจฺจโล**ติ นิสฺสฏฺฐเจโล สเพฺพน สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตเจโลฯ นคฺคิยวตสมาทาเนน **นโคฺค**ฯ **‘‘ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรตี’’**ติอาทิ นิทสฺสนมตฺตํ, วมิตฺวา มุขวิกฺขาลนาทิอาจารสฺสปิ เตน วิสฺสฏฺฐตฺตาฯ **ชิวฺหาย หตฺถํ อปลิขติ** อปลิหติ อุทเกน อโธวนโตฯ ทุติยวิกเปฺปปิ เอเสว นโยฯ ‘‘เอหิ ภทฺทเนฺต’’ติ วุเตฺต อุปคมนสงฺขาโต วิธิ เอหิภทฺทโนฺต, ตํ จรตีติ เอหิภทฺทนฺติโก, ตปฺปฏิเกฺขเปน **น เอหิภทฺทนฺติโก**ฯ **น กโรติ** สมเณน นาม ปรสฺส วจนกเรน น ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยนฯ **ปุเรตรนฺ**ติ ตํ ฐานํ อตฺตโน อุปคมนโต ปุเรตรํฯ ตํ กิร โส ‘‘ภิกฺขุนา นาม ยาทิจฺฉกี เอว ภิกฺขา คเหตพฺพา’’ติ อธิปฺปาเยน น คณฺหาติฯ **อุทฺทิสฺสกตํ** ‘‘มม นิมิตฺตภาเวน พหู ขุทฺทกา ปาณา สงฺฆาตํ อาปาทิตา’’ติ น คณฺหาติฯ **นิมนฺตนํ น สาทิยติ** ‘‘เอวํ เตสํ วจนํ กตํ ภวิสฺสตี’’ติฯ กุมฺภีอาทีสุปิ โส สตฺตสญฺญีติ อาห **‘‘กุมฺภีกโฬปิโย’’**ติอาทิฯ

กพฬนฺตราโยติ กพฬสฺส อนฺตราโย **โหตีติฯ** คามสภาคาทิวเสน สงฺคมฺม กิเตฺตนฺติ เอติสฺสาติ **สงฺกิตฺติ,** ตถา สํหฏตณฺฑุลาทิสญฺจโยฯ **มนุสฺสา**ติ เวยฺยาวจฺจกรมนุสฺสาฯ

สุราปานเมวาติ มชฺชลกฺขณปฺปตฺตาย สุราย ปานเมว สุราคฺคหเณน เจตฺถ เมรยมฺปิ สงฺคหิตํฯ เอกาคารเมว อุญฺฉตีติ **เอกาคาริโก**ฯ เอกาโลเปเนว วตฺตตีติ **เอกาโลปิโก**ฯ ทียติ เอตายาติ **ทตฺติ,** ทฺวตฺติอาโลปมตฺตคาหิ ขุทฺทกํ ภิกฺขาทานภาชนํ, เตนาห **‘‘ขุทฺทกปาตี’’**ติฯ อภุญฺชนวเสน เอโก อโห เอตสฺส อตฺถีติ เอกาหิโก, อาหาโรฯ ตํ **เอกาหิกํ,** โส ปน อตฺถโต เอกทิวสลงฺฆโกติ อาห **‘‘เอกทิวสนฺตริก’’**นฺติฯ **‘‘ทฺวีหิก’’**นฺติอาทีสุปิ เอเสว

นโยฯ เอกาหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหํ ภุญฺชนํ **เอกาหวาโร,** ตํ เอกาหิกเมว อตฺถโตฯ ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา ทฺวีหํ ภุญฺชนํ **ทฺวีหวาโรฯ** เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อุกฺกฏฺฐ ปน ปริยายภตฺตโภชนิโก ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหเมว ภุญฺชติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๓๙๕. **กุณฺฑก**นฺติ ตนฺตรํ ตณฺฑุลสกลํฯ

๓๙๖. สเณหิ สณวาเกหิ นิพฺพตฺตวตฺถานิ **สาณานิฯ** มิสฺสสาณานิ **มสาณานิ,** น ภงฺคานิฯ **เอรกติณาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน อกฺกมกจิกทลีวากาทีนํ สงฺคโหฯ เอรกาทีหิ กตานิ หิ ฉวานิ ลามกานิ ทุสฺสานีติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติฯ

มิจฺฉาวายามวเสเนว อุกฺกุฏิกวตานุโยโคติ อาห **''อุกฺกุฏิกวีริยํ อนุยุตฺโต''**ติฯ ถณฺฑิลนฺติ วา สมา ปกติภูมิ วุจฺจติ ''ปตฺถณฺฑิเล ปาตุรโหสี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๔.๑๐) วิย, ตสฺมา **ถณฺฑิลเสยฺย**นฺติ อนนฺตรหิตาย ปกติภูมิยํ เสยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ลทฺธํ อาสน**นฺติ นิสีทิตุํ ยถาลทฺธํ อาสนํฯ **อโกเปตฺวา**ติ อณฺญตฺถ อนุปคนฺตฺวา, เตนาห **''ตเตฺถว นิสีทนสีโล''**ติฯ โส หิ ตํ อฉเฑฺฑโนฺต อปริจฺจชโนฺต อโกเปโนฺต นาม โหติฯ **วิกฏนฺติ คูถํ วุจฺจติ** อาสยวเสน วิรูปํ ชาตนฺติ กตฺวาฯ

เอตฺถ จ ''อเจลโก โหตี''ติอาทีนิ วตปทานิ ยาว ''น ถุโสทกํ ปิวตี''ติ เอตานิ เอกวารานิฯ ''เอกาคาริโก วา''ติอาทีนิ นานาวารานิ, นานากาลิกานิ วาฯ ตถา ''สากภกฺโข วา''ติอาทีนิ, ''สาณานิปิ ธาเรตี''ติอาทีนิ จฯ ตถา เหตฺถ วา-สทฺทคฺคหณํ, ปิ-สทฺทคฺคหณญฺจ กตํฯ ปิ-สโทฺทปิ วิกปฺปโตฺถ เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ปุริเมสุ ปน น กตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ''อเจลโก โหตี''ติ วตฺวา ''สาณานิปิ ธาเรตี''ติอาทิ วจนสฺส, ''รโชชลฺลธโร โหตี''ติ วตฺวา ''อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต''ติ วจนสฺส จ อวิโรโธ สิโทฺธ โหติฯ อถ วา กิเมตฺถ อวิโรธจินฺตายฯ อุมฺมตฺตกปจฺฉิสทิโส หิ ติตฺถิยวาโทฯ อถ วา ''อเจลโก โหตี''ติ อารภิตฺวา ตปฺปสเงฺคน สพฺพมฺปิ อตฺตกิลมถานุโยคํ ทเสฺสเนฺตน ''สาณานิปิ ธาเรตี''ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตโปปกฺกมนิรตฺถกกถาวณฺณนา

๓๙๗. **สีลสมฺปทาทีหิ วินา**ติ สีลสมฺปทา, สมาธิสมฺปทา, ปญฺญาสมฺปทาติ อิมาหิ โลกุตฺตราหิ สมฺปทาหิ วินา น กทาจิ สามญฺญํ วา พฺรหฺมญฺญํ วา สมฺภวติ, ยสฺมา จ ตเทวํ, ตสฺมา เตสํ ตโปปกฺกมานํ นิรตฺถกตํ ทเสฺสโนฺตติ โยชนาฯ **''โทสเวรวิรหิต''**นฺติ อิทํ โทสสฺส เมตฺตาย อุชุปฏิปกฺขตาย วุตฺตํฯ **โทส**-คฺคหเณน วา สเพฺพปิ ฌานปฏิปกฺขา สํกิเลสธมฺมา คหิตา, **เวร**-คฺคหเณน ปจฺจตฺถิกภูตา สตฺตาฯ ยทเคฺคน หิ โทสรหิตํ, ตทเคฺคน เวรรหิตนฺติฯ

๓๙๘. ปากฏภาเวน กายติ คเมตีติ **ปกติ,** โลกสิทฺธวาโท, เตนาห **''ปกติ โข เอสาติ ปกติกถา เอสา''**ติฯ **มตฺตายา**ติ **มตฺตา**-สโทฺท ''มตฺตา สุขปริจฺจาคา''ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิย อปฺปตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปมาณวาจโกติ อาห **''อิมินา ปมาเณน เอวํ ปริตฺตเกนา''**ติฯ เตน ปน ปมาเณน ปหาตโพฺพ ปกรณปฺปโตฺต ปฏิปตฺติกฺกโมติ อาห **''ปฏิปตฺติกฺกเมนา''**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

๓๙๙. **อญฺญถา วทถา**ติ ยทิ อเจลกภาวาทินา สามญฺญํ วา พฺรหฺมญฺญํ วา อภวิสฺส, สุวิชาโนว สมโณ สุวิชาโน พฺราหฺมโณฯ ยสฺมา ปน ตุเมฺห อิโต อญฺญถาว สามญฺญํ พฺรหฺมญฺญญฺจ วทถ, ตสฺมา ทุชฺชาโนว สมโณ ทุชฺชาโน พฺราหฺมโณ, เตนาห **''อิทํ สนฺธายา

หา”ติฯ **ตํ ปกติวาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ ปุเพฺพ ยํ ปากติกํ สามญฺญํ พฺรหฺมญฺญญฺจ หทเย ฐเปตฺวา เตน ‘‘ทุกฺกร’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, ตเมว สนฺธาย ภควตาปิ ‘‘ปกติ โข เอสา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อิธ ปน **ตํ ปกติวาทํ** ปากติกสมณพฺราหฺมณวิสยํ กถํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปฏิสํหริตฺวา **สภาวโตว** ปรมตฺถโตว สมณสฺส พฺราหฺมณสฺส จ **ทุชฺชานภาวํ อาวิกโรโนฺต** ปกาเสนฺตฯ **ตตฺราปี**ติ สมณพฺราหฺมณวาเทปิ **วุตฺตนเยเนวฯ**

สีลสมาธิปญฺญาสมฺปทาวณฺณนา

๔๐๐-๑. **ปณฺฑิโต**ติ เหตุสมฺปตฺติสิเทฺธน ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต, **กถํ อุคฺคเหสิ** ปริปกฺกญาณตฺตา ฆเฏ ปทีเปน วิย อพฺภนฺตเร สมุชฺชลเนฺตน ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน ตตฺถ ตตฺถ ภควตา เทสิตมตฺถํ ปริคฺคณฺหเนฺต ตมฺปิ เทสนํ อุปธาเรสิฯ **ตสฺส จา**ติ โย อเจลโก โหติ ยาว อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรติ, ตสฺส จฯ **ตา สมฺปตฺติโย ปุจฺฉามิ,** ยาหิ สมโณ จ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **สีลสมฺปทายา**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน ‘‘จิตฺตสมฺปทาย ปญฺญาสมฺปทายา’’ติ ปททฺวยํ สงฺคณฺหาติ อเสกฺขสีลาทิขนฺธตฺตยสงฺคหิตญฺหิ อรหตฺตํ, เตนาห **“อรหตฺตผลเมว สนฺธาย วุตฺต**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อิทนฺ**ติ อิทํ วจนํฯ

สีหนาทกถาวณฺณนา

๔๐๒. อนญฺญสาธารณตาย , อนญฺญสาธารณตฺถวิสยตาย จ **อนุตฺตรํ พุทฺธสีหนาทํ นทโนฺต**ฯ อติวิย อจฺจนฺตวิสุทฺธตาย **ปรมวิสุทฺธํฯ ปรม**นฺติ อุกฺกฏฺฐํ, เตนาห **“อุตฺตม**”นฺติฯ **สีลเมว** โลกิยสีลตฺตาฯ ยถา อนญฺญสาธารณํ ภควโต โลกุตฺตรสีลํ สวาสนํ ปฏิปกฺขวิทฺธํสนโต, เอวํ โลกิยสีลมฺปิ ตสฺส อนุจฺฉวิกภาเวน สมฺภูตตฺตา, สเมน สมนฺติ **สมสม**นฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“มม สีลสเมน สีเลน มยา สม**”นฺติฯ **“ยทิทํ อธิสีล**”นฺติ โลกิยํ, โลกุตฺตรญฺจาติ ทุวิธมฺปิ พุทฺธสีลํ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห ‘‘สีเลปี’’ติฯ **อิติ อิม**นฺติ เอวํ อิมํ สีลวิสยํฯ ปฐมํ ปวตฺตตฺตา **ปฐมํฯ**

ตปตีติ สนฺตปฺปติ, วิธมตีติ อโตฺถฯ **ชิคุจฺฉตี**ติ หีเฬติ ลามกโต ฐเปติฯ **นิโทฺทสตฺตา อริยา** อารกา กิเลเสหีติฯ มคฺคผลสมฺปยุตฺตา วีริยสงฺขาตา ตโปชิคุจฺฉาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ปรมา นาม** สพฺพุกฺกฏฺฐภาวโตฯ ยถา ยุวิโน ภาโว โยพฺพนํ, เอวํ ชิคุจฺฉิโน ภาโว **เชคุจฺฉํฯ** กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนปฏิปฺปสฺสมฺภนานิ **สมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธิวิมุตฺติโยฯ นิสฺสรณวิมุตฺติ** นิพฺพานํฯ อถ วา สมฺมาวาจาทีนํ อธิสีลคฺคหเณน, สมฺมาวายามสฺส อธิเชคุจฺฉคฺคหเณน, สมฺมาทิฏฺฐิยา อธิปญฺญาคฺคหเณน คหิตตฺตา อคฺคหิตคฺคหเณน สมฺมาสงฺกปฺปสติสมาธโย มคฺคผลปริยาปนฺนา **สมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธิวิมุตฺติโย** ทฏฺฐพฺพาฯ **นิสฺสรณวิมุตฺติ** ปน นิพฺพานเมวฯ

๔๐๓. ยํ กิญฺจิ ชนวิวิตฺตํ ฐานํ อิธ **“สุญฺญาคาร**”นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตตฺถ นทเนฺตน วินา นาโท นตฺถีติ อาห **“เอกโตว นิสีทิตฺวา**”ติฯ **อฏฺฐสุ ปริสาสู**ติ ขตฺติยปริสา, พฺราหฺมณปริสา, คหปติปริสา, สมณปริสา, จาตุมหาราชิกปริสา, ตาวตึสปริสา, มารปริสา, พฺรหฺมปริสาติ อิมาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ

เวสารชฺชานีติ วิสารทภาวา ญาณปฺปหานสมฺปทานิมิตฺตํ กุโตจิ อสนฺตสฺสนภาวา นิพฺภยภาวาติ อโตฺถฯ **อาสภํ ฐาน**นฺติ เสฏฺฐํ ฐานํ, อุตฺตมํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ **อาสภา** วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ

อปิจ อุสภสฺส อิทนฺติ อาสภํ, อาสภํ วิยาติ อาสภํฯ ยถา หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อตฺตโน อุสภพเลน จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสาปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน อกมฺปิโย อจเลน ฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐมาโนว ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานา ตี’’ติฯ

สีหนาทํ นทตีติ ยถา มิคราชา ปริสฺสยานํ สหนโต, วนมหึสมตฺตวารณาทีนํ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต โลกธมฺมานํ สหนโต, ปรปฺปวาทานํ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจ ติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ สีหนาทํฯ ตตฺถ ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิติ รูป’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๗๘; อ. นิ. ๘.๒) นเยน นานาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ

ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวาติ ญาตุํ อิจฺฉิตมตฺถํ อตฺตโน ญาณพลานุรูปํ อภิรจิตฺวา **ตงฺขณํเย วา**ติ ปุจฺฉิตกฺขเณเยว ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน **วิสฺสเชฺชติฯ จิตฺตํ ปริโตเสติเยว** อชฺฌาสยา นุรูปํ วิสฺสชฺชนโตฯ **โสตพฺพญฺจสฺส มญฺญนฺติ** อฏฺฐกฺขณวชฺชิเตน นวเมน ขเณน ลพฺภมาน ตฺตาฯ ‘‘ยํ โน สตฺถา ภาสติ, ตํ โน โสสฺสามา’’ติ อาทรคารวชาตา **มหนฺเตน อุสฺสาเหน โสตพฺพํ** สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ **มญฺญนฺติฯ สุปฺปสนฺนา** ปสาทาภิพุทฺธิยา วิคตุปกฺกิเลสตาย **กลฺล จิตฺตา มุทุจิตฺตา โหนฺติฯ ปสนฺนการ**นฺติ ปสนฺเนหิ กาตพฺพสกฺการํ, ธมฺมามิสปูชนฺติ อ โตฺถฯ ตตฺถ อามิสปูชํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปณีตานี’’**ติอาทิมาหฯ ธมฺมปูชา ปน **‘‘ตถตฺตายา’’**ติ อิ มินา ทสฺสิตาฯ **ตถาภาวายา**ติ ยถตฺตาย ยสฺส วฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถาย ธโมฺม เทสิโต, ตถา ภาวาย, เตนาห **‘‘ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติปูรณตฺถายา’’**ติฯ สา จ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ ยาย อนุปุพฺพิยา ปฏิปชฺชิตพฺพา, ปฏิปชฺชนฺตานญฺจ สติ อชฺฌตฺติกงฺคสมวาเย เอกํสิกา ตสฺสา ปา ริปูรีติ ตํ อนุปุพฺพึ ทเสฺสตุํ **‘‘เกจิ สรเณสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิมสฺมึ ปโนกาเส ฐตฺวาติ ‘‘ปฏิปนฺนา จ อาราเธนฺตี’’ติ เอตสฺมึ สีหนาทกิจฺจปาริปูริทีป เน ปาฬิปเทเส ฐตฺวาฯ **สโมธาเนตพฺพา**ติ สงฺกลิตพฺพาฯ **เอโก สีหนาโท** อสาธารโณ อเญฺญหิ อปฺปฏิวตฺติโย เสฏฺฐนาโท อภีตนาโทติ กตฺวาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปุริมานํ ท สนฺน**นฺติอาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ‘‘วิมุตฺติยา มยฺหํ สทิโส นตฺถี’’ติ เอเตสํ ปุริมานํ ทสนฺนํ สีหนา ทานํ, นิทฺธารเณ เจตฺถ สามิวจนํ, เตนาห **‘‘เอเกกสฺสา’’**ติฯ **‘‘ปริสาสุ จ นทตี’’**ติ **อาทโย ปริวารา** ‘‘เอกจฺจํ ตปสฺสึ นิรเย นิพฺพตฺตํ ปสฺสามี’’ติ สีหนาทํ นทโนฺต ภควา ปริสายํ นทติ วิสารโท นทติ ยาว ‘‘ปฏิปนฺนา อาราเธนฺตี’’ติ อตฺถโยชนาย สมฺภวโต ฯ ตถา เสเสสุปิ นวสุฯ

‘‘เอว’’นฺติอาทิ ยถาวุตฺตานํ เตสํ สงฺกเลตฺวา ทสฺสนํฯ **เต ทสา**ติ เต ‘‘ปริสาสุ จ นทตี’’ติ อาทโย สีหนาทาฯ **ปุริมานํ ทสนฺน**นฺติ ยถาวุตฺตานํ ปุริมานํ ทสนฺนํฯ **ปริวารว เสนา**ติ ปเจฺจกํ ปริวารวเสน โยชิยมานาฯ **สตํ** สีหนาทาฯ **ปุริมา จ ทสา**ติ ตถา อโยชิยมานา ปุริมา จ ทสาติ เอวํ **ทสาธิกํ สีหนาทสตํ โหติฯ เอวํ วาทีนํ วาท**นฺติ เอวํ ปวตฺตวาทานํ ติตฺถิยานํ วาทํฯ **ปฏิเสเธตฺวา**ติ ตถาภาวาภาวทสฺสเนน ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ ยํ ภควา **อุทุมฺพริกสุ เตฺต** ‘‘อิธ นิโคฺรธ ตปสฺสี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๓) อุปกฺกิเลสวิภาคํ, ปาริสุทฺธิวิภาคญฺจ ท เสฺสโนฺต สปริสสฺส นิโคฺรธสฺส ปริพฺพาชกสฺส ปุรโต สีหนาทํ นทิ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทานิ ปริสติ นทิตปุพฺพํ สีหนาทํ ทเสฺสโนฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ติตฺถิยปริวาสกถาวณฺณนา

๔๐๔. **อิท**นฺติ ‘‘ราชคเห คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรนฺตํ มํ…เป…. ปญฺหํ ปุจฺฉี’’ติ อิทํ วจนํฯ กามํ ยทา นิโคฺรโธ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ภควา จสฺส วิสฺสเชฺชสิ, น ตทา คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรติ, ราชคหสมีเป ปน วิหรตีติ กตฺวา **‘‘ราชคเห คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรนฺตํ ม**’’นฺติ วุตฺตํ, คิชฺฌกูเฏ วิหรณญฺจสฺส ตทา อวิจฺฉินฺนนฺติ, เตนาห **‘‘ยํ ตํ ภควา**’’ติอาทิฯ **โยเค**ติ นเย, ทุกฺขนิสฺสรณูปาเยติ อโตฺถฯ

๔๐๕. ยํ ปริวาสํ สามเณรภูมิยํ ฐิโต ปริวสตีติ โยชนาฯ ยสฺมา สามเณรภูมิยํ ฐิเตน ปริวสิตพฺพํ, น คิหิภูเตน, ตสฺมา **อปริวสิตฺวาเยว ปพฺพชฺชํ ลภติฯ อากงฺขติ ปพฺพชฺชํ, อากงฺขติ อุปสมฺปท**นฺติ เอตฺถ ปน **ปพฺพชฺชา**-คฺคหณํ วจนสิลิฎฺฐตาวเสเนว ‘‘ทิรตฺตติรตฺตํ สหเสยฺย’’นฺติ (ปาจิ. ๕๐) เอตฺถ ทิรตฺตคฺคหณํ วิยฯ **คามปฺปเวสนาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เวสิยาวิธวาถุลฺลกุมาริปณฺฑกภิกฺขุนิโคจรตา, สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวเจสุ กิํกรณีเยสุ ทกฺขานลสาทิตา, อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีสุ ติพฺพจฺฉนฺทตา, ยสฺส ติตฺถายตนโต อิธาคโต, ตสฺส อวเณฺณ, รตนตฺตยสฺส จ วเณฺณ อนตฺตมนตา, ตทุภยํ ยถากฺกมํ วเณฺณ จ อวเณฺณ จ อตฺตมนตาติ อิเมสํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘อฎฺฐ วตฺตานิ ปูเรเนฺตนา**’’ติฯ **ฆํสิตฺวา โกเฎฺฎตฺวา**ติ อชฺฌาสยสฺส วีมํสนวเสน สุวณฺณํ วิย ฆํสิตฺวา โกเฎฺฎตฺวาฯ

คณมเชฺฌ นิสีทิตฺวาติ อุปสมฺปทากมฺมสฺส คณปฺปโหนกานํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ สงฺฆเตฺถโร วิย ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ นิสีทิตฺวาฯ **วูปกโฎฺฐ**ติ วิวิโตฺตฯ ตาทิสสฺส สีลวิโสธเน อปฺปมาโท อวฺตฺตสิโทฺธติ อาห **‘‘กมฺมฎฺฐาเน สติํ อวิชหโนฺต**’’ติฯ **เปสิตจิโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺต ตํนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโรฯ ชาติกุลปุตฺตาปิ อาจารสมฺปนฺนา เอว อรหตฺตาธิคมายปพฺพชฺชาเปกฺขา โหนฺตีติ เตปิ เตหิ เอกสงฺคเห กโรโนฺต อาห **‘‘กุลปุตฺตาติ อาจารกุลปุตฺตา**’’ติ, เตนาห **‘‘สมฺมเทวาติ เหตุนาว การเณเนวา**’’ติฯ ‘‘โอติโณฺณมฺหิ ชาติยา’’ติอาทินา นเยน หิ สํเวคปุพฺพิกํ ยถานุสิฎฺฐํ ปพฺพชฺชํ สนฺธาย อิธ ‘‘สมฺมเทวา’’ติ วุตฺตํฯ **เหตุนา**ติ ญาเยนฯ **ปาปุณิตฺวา**ติ ปตฺวา อธิคนฺตฺวาฯ **สมฺปาเทตฺวา**ติ อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญา นิปฺผาเทตฺวา, ปริปูเรตฺวา วาติ อโตฺถฯ

นิฎฺฐาเปตุนฺติ นิคมนวเสน ปริโยสาเปตุํฯ ‘‘พฺรหฺมจริยปริโยสานํ…เป…. วิหาสี’’ติ อิมินา เอว หิ อรหตฺตนิกูเฎน เทสนา ปริโยสาปิตาฯ ตํ ปน นิคเมโนฺต **‘‘อญฺญตโร โข ปนา…เป…. อโหสี**’’ติ วุตฺตํ ธมฺมสงฺคาหเกหิฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๙. โปฏฺฐปาทสุตฺตวณฺณนา

โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๔๐๖. **สาวตฺถิย**นฺติ สมีปเตฺถ ภุมฺมนฺติ อาห "**สาวตฺถึ อุปนิสฺสายา**"ติฯ **เชตสฺส กุมารสฺส วเน**ติ เชเตน นาม ราชกุมาเรน โรปิเต อุปวเนฯ นิวาสผาสุตาทินา ปพฺพชิตา อารมนฺติ เอตฺถาติ **อาราโม,** วิหาโรฯ โผโฏฺ ปาเทสุ ชาโตติ **โปฏฺฐปาโท**ฯ วตฺถจฺฉายาฉาทนปพฺพชูปคตตฺตา **ฉนฺนปริพฺพาชโก**ฯ **พฺราหฺมณมหาสาโล**ติ มหาวิภวตาย มหาสารตาปโตฺต พฺราหฺมโณฯ **สมย**นฺติ สามญฺญนิเทฺทโส, ตํ ตํ สมยนฺติ อโตฺถฯ **ปวทนฺตี**ติ ปการโต วทนฺติ, อตฺตนา อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ยถา ตถา สมยํ วทนฺตีติ อโตฺถฯ "**ปภุตโย**"ติ อิมินา โตเทยฺยชาณุโสณีโสณทณฺฑาทิเก สงฺคณฺหาติ, **ปริพฺพาชกาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ฉนฺนปริพฺพาชกาทิเกฯ ตินฺทุกาจีรเมตฺถ อตฺถีติ ตินฺทุกาจีโร, อาราโมฯ ตถา เอกา สาลา เอตฺถาติ เอกสาลโก, ตสฺมึ **ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก**ฯ

อเนกาการานวเสสเญฺยยตฺถวิภาวนโต, อปราปรุปฺปตฺติโต จ ภควโต ญาณํ ตตฺถ ปตฺถฏํวิย โหตีติ วุตฺตํ "**สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺถริตฺวา**"ติ, ยโต ตสฺส ญาณชาลตา วุจฺจติ, เวเนยฺยานํ ตทโนฺตคธตา เหฏฺฐา วุตฺตาเยวฯ เวเนยฺยสตฺตปริคฺคณฺหนตฺถํ สมนฺนาหาเร กเต ปฐมํ เนสํ เวเนยฺยภาเวเนว อุปฏฺฐานํ โหติ, อถ สรณคมนาทิวเสน กิจฺจนิปฺผตฺติ วีมํสียตีติ อาห "**กึ นุ โข ภวิสฺสตีติ อุปปริกฺขโนฺต**"ติ ฯ **นิโรธ**นฺติ สญฺญานิโรธํฯ **นิโรธา วุฏฺฐาน**นฺติ ตโต นิโรธโต วุฏฺฐานํ สญฺญุปฺปตฺตึฯ **สพฺพพุทฺธานํ ญาเณน สํสนฺทิตฺวา**ติ ยถา เต นิโรธํ, นิโรธโต วุฏฺฐานญฺจ พฺยากรึสุ, พฺยากริสฺสนฺติ จ, ตถา พฺยากรณวเสน สํสนฺทิตฺวาฯ **หตฺถิสาริปุโตฺต**ติ หตฺถิสาริโน ปุโตฺตฯ "**ยุคนฺธรปพฺพตํ ปริกฺขิปิตฺวา**"ติ อิทํ ปริกปฺปวจนํ "ตาทิสํ อตฺถิ เจ, ตํ วิยา"ติฯ **เมฆวณฺณ**นฺติ รตฺตเมฆวณฺณํ, สญฺฌาปฺปภานุรญฺชิตเมฆสงฺกาสนฺติ อโตฺถฯ **ปจฺจคฺฆ**นฺติ อภินวํ อาทิโต ตถาลทฺธโวหาเรน , อนญฺญปริโภคตาย , ตถา วา สตฺถุอธิฏฺฐาเนน โส ปโตฺต สพฺพกาลํ "**ปจฺจคฺฆํ**" เตฺวว วุจฺจติ, สิลาทิวุตฺตรตนลกฺขณูปปตฺติยา วา โส ปโตฺต "**ปจฺจคฺฆ**"นฺติ วุจฺจติฯ

๔๐๗. **อตฺตโน รุจิวเสน** สทฺธมฺมฏฺฐิติชฺฌาสยวเสน, น ปเรน อุสฺสาหิโตติ อธิปฺปาโยฯ "**อติปฺปคภาวเมว ทิสฺวา**"ติ อิทํ ภูตกถนํ น ตาว ภิกฺขาจารเวลา สมฺปตฺตาติ ทสฺสนตฺถํฯ ภควา หิ ตทา กาลเสฺสว วิหารโต นิกฺขโนฺต "วาสนาภาคิยาย ธมฺมเทสนาย โปฏฺฐปาทํ อนุคฺคณฺหิสฺสามี"ติฯ **ยนฺนูนาห**นฺติ อญฺญตฺถ สํสยปริทีปโน, อิธ ปน สํสยปริทีปโน วิยฯ กสฺมาติ อาห "**พุทฺธาน**"นฺติอาทิฯ **สํสโย นาม นตฺถิ** โพธิมูเล เอว สมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ **ปริวิตกฺกปุพฺพภาโค**ติ อธิเปฺปตกิจฺจสฺส ปุพฺพภาคปริวิตโกฺก เอวฯ **พุทฺธานํ ลพฺภตี**ติ "กริสฺสาม, น กริสฺสามา"ติอาทิโก เอส จิตฺตจาโร พุทฺธานํ ลพฺภติ สมฺภวติ วิจารณวเสน ปวตฺตนโต, น ปน สํสยวเสนฯ **เตนาหา**ติ เยน พุทฺธานมฺปิ ลพฺภติ, เตเนวาห ภควา "**ยนฺนูนาห**"นฺติฯ ปริกปฺปเน วายํ นิปาโตฯ "อุปสงฺกเมยฺย"นฺติ กิริยาปเทน วุจฺจมาโน เอว หิ อโตฺถ "ยนฺนูนา"ติ นิปาตปเทน โชตียติฯ อหํ ยนฺนูน อุปสงฺกเมยฺยนฺติ โยชนาฯ **ยทิ ปนา**ติ อิทมฺปิ เตน สมานตฺถนฺติ อาห "**ยทิ ปนาหนฺติ อโตฺถ**"ติฯ

๔๐๘. ยถา อุนฺนตปฺปาโย สโทฺท อุนฺนาโท, เอวํ วิปุลภาเวน อุปรูปริ ปวโตฺตปิ อุนฺนาโทติ ตทฺทภยํ เอกชฺฌํ กตฺวา **ปาฬิยํ** "อุนฺนาทินิยา"ติ วตฺวา ปุน วิภาเคน ทเสฺสตุํ "อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทายา"ติ วุตฺตนฺติ ตมตฺถํ วิวรโนฺต "**อุจฺจํ นทมานายา**"ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ ปริ

สายฯ **อุทฺธํคมนวเสนา**ติ อุนฺนตพหุลตาย อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา ปวตฺตนวเสนฯ **ทิสาสุ ปตฺถฎวเสนา**ติ วิปุลภาเวน ภูตปรมฺปราย สพฺพทิสาสุ ปตฺถรณวเสนฯ อิทานิ ปริพฺพาชกปริสาย อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทตาย การณํ, ตสฺส จ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสโนฺต **“เตสญฺหี”**ติอาทิมาหฯ **กามสฺสาโท** นาม กามคุณสฺสาโทฯ กามภวาทิคโต อสฺสาโท **ภวสฺสาโทฯ**

๔๐๙. **สณฺฐเปสี**ติ สํยมนวเสน สมฺมเทว ฐเปสิ, สณฺฐปนเญฺจตฺถ ติรจฺฉานกถาย อญฺญมญฺญสฺมึ อคารวสฺส ชหาปนวเสน อาจารสฺส สิกฺขาปนํ, ยถาวุตฺตโทสสฺส นิคูหนญฺจ โหตีติ อาห **“สิกฺขาเปสี”**ติอาทิฯ **อปฺปสทฺทนฺ**ติ นิสฺสทฺทํ, อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาภาวนฺติ อธิปฺปาโยฯ **นปฺปมชฺชนฺตี**ติ น อคารวํ กโรนฺติฯ

๔๑๐. **โน อาคเต อานโนฺท**ติ ภควติ อาคเต โน อมฺหากํ อานโนฺท ปีติ **โหติฯ ปิยสมุทาจารา**ติ ปิยาลาปาฯ ‘‘ปจฺจุคฺคมนํ อกาสี’’ติ วตฺวา น เกวลมยเมว, อถ โข อเญฺญปิ ปพฺพชิตา เยภุเยฺยน ภควโต อปจิตึ กโรเนฺตวาติ ทเสฺสตุํ ‘‘ภควนฺตญฺหี’’ติอาทึ วตฺวา, ตตฺถ การณมาห **“อุจฺจากุลีนตายา”**ติ, เตน สาสเน อปฺปสนฺนาปิ กุลคารเวน ภควติ อปจิตึ กโรเนฺตวาติ ทเสฺสติฯ **เอตสฺมึ อนฺตเร กา นาม กถา**ติ เอตสฺมึ ยถาวุตฺตปริเจฺฉทพฺภนฺตเร กถา กา นามฯ **วิปฺปกตา** อารทฺธา หุตฺวา อปริโยสิตาฯ ‘‘กา กถา วิปฺปกตา’’ติ วทโนฺต อตฺถโต ตสฺสา ปริโยสาปนํ ปฏิชานาติ นามฯ ‘‘กา กถา’’ติ จ อวิเสสโจทนาติ ยสฺสา ตสฺสา สพฺพสฺสาปิ กถาย ปริโยสาปนํ ปฏิญฺญาตญฺจ โหติ, ตญฺจ ปเรสํ อสพฺพญฺญูนํ อวิสยนฺติ อาห **“ปริยนฺตํ เนตฺวา เทมีติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสี”**ติฯ

อภิสญฺญานิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๑. **สุการณ**นฺติ สุนฺทรํ อตฺถาวหํ หิตาวหํ การณํฯ นานาติเตฺถสุ นานาลทฺธีสุ นิยุตฺตาติ นานาติตฺถิกา, เต เอว **นานาติตฺถิยา** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ กุตูหลเมตฺถ อตฺถีติ โกตูหลา, สา เอว สาลาติ **โกตูหลสาลา,** เตนาห **“โกตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต”**ติฯ **สญฺญานิโรเธ**ติ สญฺญาสีเสนายํ เทสนา, ตสฺมา สญฺญาสหคตา สเพฺพปิ ธมฺมา สงฺคยฺหนฺติ, ตตฺถ ปน จิตฺตํ ปธานนฺติ อาห **“จิตฺตนิโรเธ”**ติฯ อจฺจนฺตนิโรธสฺส ปน เตหิ อนธิเปฺปตตฺตา, อวิสยตฺตา จ **“ขณิกนิโรเธ”**ติ อาหฯ กามํ โสปิ เตสํ อวิสโยว, อตฺถโต ปน นิโรธกถา วุจฺจมานา ตเตฺถว ติฏฺฐตีติ ตถา วุตฺตํฯ **กิตฺติโฆโส**ติ ‘‘อโห พุทฺธานุภาโว ภวนฺตรปฏิจฺฉนฺนํ การณํ เอวํ หตฺถามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทเสฺสติ, สาวเก จ เอทิเส สํวรสมาทาเน ปติฏฺฐาเปตี’’ติ ถุติโฆโส ยาว ภวคฺคา ปตฺถรติฯ **ปฏิภาคกิริย**นฺติ ปฟ้าสวเสน ปฏิภาคภูตํ ปโยคํ กโรโนฺตฯ **ภวนฺตรสมย**นฺติ ตตฺร ตตฺร วุฏฺฐนสมยํ อภูตปริกปฺปิตํ กิญฺจิ อุปฺปาทิยํ วตฺถุํ อตฺตโน สมยํ กตฺวาฯ **กิญฺจิเทว สิกฺขาปท**นฺติ ‘‘เอลมูเคน ภวิตพฺพํ , เอตฺตกํ, เวลํ เอกสฺมิํเยว ฐาเน นิสีทิตพฺพ’’นฺติ เอวมาทิกํ กิญฺจิเทว การณํ สิกฺขาโกฏฺฐาสํ กตฺวา **ปญฺญเปนฺติฯ นิโรธกถ**นฺติ นิโรธสมาปตฺติกถํฯ

เตสูติ โกตูหลสาลายํ สนฺนิปติเตสุ ติตฺถิยสมณพฺราหฺมเณสุฯ **เอกเจฺจ**ติ เอเกฯ **ปุริโม**ติ ‘‘อเหตู อปฺปจฺจยา’’ติ เอวํวาทีฯ ยฺวายํ อิธ อุปฺปชฺชตีติ โยชนาฯ **สมาปตฺติ**นฺติ อสญฺญภาวาวหํ สมาปตฺติํฯ **นิโรเธ**ติ สญฺญานิโรเธฯ **เหตุํ อปสฺสโนฺต**ติ เยน เหตุนา อสญฺญภเว สญฺญาย นิโรโธ สพฺพโส อนุปฺปาโท, เยน จ ตโต จุตสฺส อิธ ปญฺจโวการภเว ตสฺสา อุปฺปาโท, ตํ อวิสยตาย อปสฺสโนฺตฯ

นนฺติ ปฐมวาทึฯ **นิเสเธตฺวา**ติ ‘‘น โข นาเมตํ โภ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **อสญฺญิกภาว**นฺติ มุญฺฉาปตฺติยา กิริยมยสญฺญาวเสน วิคตสญฺญิภาวํฯ วกฺขติ หิ ‘‘วิสญฺญี หุตฺวา’’ติฯ วิกฺขมฺภนวเสน กิเลสานํ สนฺตาปเนน **อตฺตนฺตโปฯ โฆรตโป**ติ ทุกฺกรตาย ภีมตโปฯ **ปริมาริตินฺทฺริโย**ติ นิพฺพิเสวนภาวาปาทเนน สพฺพโส มิลาปิตจกฺขาทินฺทฺริโยฯ **ภโคค**ติ ภณฺชิตกุสลชฺฌาสโยฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘เอวํ สญฺญา หิ โภ ปุริสสฺส อตฺตา’’ติอาทิอากาเรน สญฺญานิโรธมาหฯ อิมินา นเยน อิโต ปเรสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ยถารหํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

อาถพฺพณปโยคนฺติ อาถพฺพณเวทวิหิตํ อาถพฺพณิกานํ วิสญฺญิภาวาปาทนปโยคํฯ **อาถพฺพณํ ปโยเชตฺวา**ติ อาถพฺพณเวเท อาคตอคฺคิชุหนปุพฺพกํ มนฺตชปฺปนํ ปโยเชตฺวา สีสจฺฉินฺนตาทิทสฺสเนน สญฺญานิโรธมาหฯ **ตสฺสา**ติ ยสฺส สีสจฺฉินฺนตาทิ ทสฺสิตํ, ตสฺสฯ

ยกฺขทาสีนนฺติ เทวทาสีนํ, ยา ‘‘เทวตาภติโยติปิ’’ วุจฺจนฺติฯ **มทนิทฺทน**ฺติ สุรามทนิมิตฺตกํ สุปนํ **เทวตูปหาร**นฺติ นจฺจนคายนาทินา เทวตานํ ปูชํฯ **สุราปาติ**นฺติ ปาติปุณฺณํ สุรํฯ **ทิวา**ติ อติทิวา อุสฺสูเรฯ

เอลมูคกถา วิยาติ อิเมสํ ปณฺฑิตมานีนํ กถา อนฺธพาลกถาสทิสีฯ **จตฺตาโร นิโรเธ**ติ อญฺญมญฺญวิธุเร จตฺตาโร นิโรเธ **เอเต ปญฺญเปนฺติฯ** น จ อญฺญมญฺญวิรุทฺธนานาสภาเวน เตน ภวิตพฺพํ, อถ โข เอกสภาเวน, เตนาห **‘‘อิมินา จา’’**ติอาทิฯ **อเญฺญเนวา**ติ อิเมหิ วุตฺตาการโต อญฺญากาเรเนว **ภวิตพฺพํฯ ‘‘อยํ นิโรโธ, อยํ นิโรโธ’’**ติ อาเมฑิตวจนํ สตฺถา อตฺตโน เทสนาวิลาเสน อเนกาการโวการํ นิโรธํ วิภาเวสฺสตีติ ทสฺสนตฺถํ กตํ **อโห นูนา**ติ เอตฺถ **อโห**ติ อจฺฉริเย, **นูนา**ติ อนุสฺสรเณ นิปาโตฯ ตสฺมา อโห นูน ภควา อนญฺญสาธารณเทสนตฺตา นิโรธมฺปิ อโห อจฺฉริยํ กตฺวา กเถยฺย มเญฺญติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘อโห นูน สุคโต’’**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อจฺฉริยวิภาวนโต เอว เจตฺถ ทฺวิกฺขตฺตุํ วจนํ, อจฺฉริยโตฺถปิ เจตฺถ **อโห**-สทฺทฯ โส ยสฺมา อนุสฺสรณมุเขเนว เตน คหิโต, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อโห นูนาติ อนุสฺสรณเตฺถ’’**ติฯ กาลปุคฺคลาทิวิภาเคน พหุเภทตฺตา **อิเมสํ นิโรธธมฺมาน**นฺติ พหุวจนํ, กุสล-สทฺทโยเคน สามิวจนํ ภุมฺมเตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ **จิณฺณวสิตายา**ติ นิโรธสมาปตฺติยํ วสีภาวสฺส จิณฺณตฺตาฯ **สภาวํ ชานาตี**ติ นิโรธสฺส สภาวํ ยาถาวโต ชานาติฯ

อเหตุกสญฺญุปฺปาทนิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๒. ฆรมเชฺฌเยว ปกฺขลิตาติ ฆรโต พหิ คนฺตุกามา ปุริสา มคฺคํ อโนตริตฺวา ฆราชิเรน สมตเล วิวงฺคเณ เอว ปกฺขลนํ ปตฺตา, เอวํ สมฺปทมิทนฺติ อโตฺถฯ อสาธารโณ **เหตุ,** สาธารโณ **ปจฺจโย**ติ เอวมาทิ วิภาเคน อิธ ปโยชนํ นตฺถิ สญฺญาย อการณภาวปฏิเกฺขปตฺตา โจทนายาติ วุตฺตํ **‘‘การณเสฺสว นาม’’**นฺติฯ

ปาฬิยํ ‘‘อุปฺปชฺชนฺติปิ นิรุชฺฌนฺติปี’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถ ‘‘สเหตู สปฺปจฺจยา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา ปน นิรุชฺฌนฺติเยว, น ติฏฺฐนฺตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วจนํ, น นิโรธสฺส สเหตุสปฺปจฺจยภาวทสฺสนตฺถํฯ อุปฺปาโท หิ สเหตุโก , น นิโรโธฯ ยทิ หิ นิโรโธปิ สเหตุโก สิยา, ตสฺส นิโรเธนาปิ ภวิตพฺพํ องฺกุราทีนํ วิย, น จ ตสฺส นิโรโธ อตฺถิฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว ปาฬิยา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺจ นโย ขณนิโรธวเสน วุโตฺตฯ โย ปน ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน สพฺพโสว อนุปฺปาทนิโรโธ, โส ‘‘สเหตุโก’’ติ เวทิตโพฺพ ตถารูปาย ปฏิปตฺติยา วินา อภาวโตฯ เตนาห ภควา ‘‘สิกฺขา เอกา สญฺญา นิรุชฺฌตี’’ติฯ (ที. นิ. ๑.๔๑๒) ตโต เอว จ อิธาปิ วุตฺตํ ‘‘สญฺญาย สเหตุกํ อุปฺปาทนิโรธํ ทีเปตุ’’นฺติฯ

สิกฺขา เอกาติ เอตฺถ **สิกฺขา**ติ กรเณ ปจฺจตฺตวจนํ, เอก-สโทฺท อญฺญปริยาโย ''อิเตฺถ เก อภิวทนฺติ สโต วา ปน สตฺตสฺสา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๘๕ อาทโย; ม. นิ. ๓.๒๑) วิย, น สงฺขฺยาวาจีติ อาห **''สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺตีติ สิกฺขาย เอกจฺจา สญฺญา ชายนฺตี''**ติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๔๑๓. **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ อุปริเทสนายํฯ **สมฺมาทิฎฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปวเสน ปริยาปนฺนตฺตา อาคตา**ติ สภาวโต อุปการโต จ ปญฺญากฺขเนฺธ ปริยาปนฺนตฺตา สงฺคหิตตฺตา **ตติยา** อธิปญฺญาสิกฺขา สมฺมาทิฎฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปวเสน อาคตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''ยา จาวุโส วิสาข สมฺมาทิฎฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) กามเญฺจตฺถ วุตฺตนเยน ติโสฺสปิ สิกฺขา อาคตา เอว, ตถาปิ อธิจิตฺตสิกฺขาย เอว อภิสญฺญานิโรโธ ทสฺสิโต, อิตรา ตสฺส สมฺภารภาเวน อานีตาฯ

ปญฺจกามคุณิกราโคติ ปญฺจกามโกฎฺฐาเส อารพฺภ อุปฺปชฺชนกราโคฯ **อสมุปฺปนฺนกามจาโร**ติ วตฺตมานุปฺปนฺนตาวเสน อสมุปฺปโนฺน โย โกจิ กามจาโร ยา กาจิ โลภุปฺปตฺติฯ ปุริโม วิสยวเสน นิยมิตตฺตา กามคุณารมฺมโณว โลโภ ทฎฺฐโพฺพ, อิตโร ปน ฌานนิกนฺติภวราคาทิปฺปเภโท สโพฺพปิ โลภจาโร กามนเฎฺฐน กาเมสุ ปวตฺตนโตฯ สเพฺพปิ หิ เตภูมกา ธมฺมา กามนียเฎฺฐน กามาติฯ อุภเยสมฺปิ กามสญฺญาตินามตา สหจรณญาเยนาติ ''กามสญฺญา''ติ ปทุทฺธารํ กตฺวา ตทุภยํ นิทฺทิฎฺฐํฯ

''ตตฺถา''ติอาทิ อสมุปฺปนฺนกามจารโต ปญฺจกามคุณิกราคสฺส วิเสสทสฺสนํฯ กามํ ปญฺจกามคุณิกราโคปิ อสมุปฺปโนฺน เอว มเคฺคน สมุคฺฆาฎียติ, ตสฺมิํ ปน สมุคฺฆาฎิเตปิ น สโพฺพ ราโค สมุคฺฆาฎํ คจฺฉติ, ตสฺมา ปญฺจกามคุณิกราคคฺคหเณน น อิตรสฺส สพฺพสฺส ราคสฺส คหณํ โหตีติ อุภยสาธารเณน ปริยาเยน อุภยํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ กามสญฺญาคฺคหณํ กตนฺติ ตทุภยํ สรูปโต วิเสสโต จ ทเสฺสตฺวา สพฺพสงฺคาหิกภาวโต **''อสมุปฺปนฺนกามจาโร ปน อิมสฺมิํ ฐาเน วฎฺฎตี''**ติ วุตฺตํฯ

สทิสตฺตาติ กามสญฺญาทิภาเวน สมานตฺตา, เอเตน ปาฬิยํ ''ปุริมา''ติ สทิสกปฺปนาวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ อนาคตา หิ อิธ ''นิรุชฺฌตี''ติ วุตฺตา อนุปฺปาทสฺส อธิเปฺปตตฺตา, เตนาห **''อนุปฺปนฺนาว นุปฺปชฺชตี''**ติฯ

นีวรณวิเวกโต ชาตตฺตา วิเวกเชหิ ปฐมชฺฌานปีติสุเขหิ สห อกฺขาตพฺพา, ตํโกฎฺฐาสิกา วาติ **วิเวกชํ ปีติสุขสงฺขาตาฯ** นานตฺตสญฺญาปฎิฆสญฺญาหิ นิปุณตาย สุขุมภูตตาย **สุขุมสญฺญา ภูตา** สุขุมภาเวน, ปรมตฺถภาเวน อวิปรีตสภาวาฯ ฌานํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานํ ภาวนาสิทฺธา สณฺหสุขุมตา นีวรณวิกฺขมฺภนวเสน วิญฺญายตีติ อาห **''กามจฺฉนฺทาทิโอฬาริกงฺคปฺปหานวเสน สุขุมา''**ติฯ **ภูตตายา**ติ วิชฺชมานตายฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

สมาปชฺชนาธิฎฺฐานานิ วิย วุฎฺฐานํ ฌาเน ปริยาปนฺนมฺปิ โหติ ยถา ตํ ธมฺมานํ ภงฺคกฺขโณ ธเมฺมสุ, น อาวชฺชนปจฺจเวกฺขณานีติ **''ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชโนฺต อธิฎฺฐหโนฺต วุฎฺฐหโนฺต จ สิกฺขตี''**ติ วุตฺตํ, น ''อาวชฺชโนฺต ปจฺจเวกฺขโนฺต''ติฯ **ตนฺ**ติ ปฐมชฺฌานํฯ **เตนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนํ, ตสฺมา ปฐมชฺฌาเนน เหตุภูเตนาติ อโตฺถฯ เหตุภาโว เจตฺถ ฌานสฺส ยถาวุตฺตสญฺญาย อุปฺปตฺติยา สหชาตาทิปจฺจยภาโว กามสญฺญาย นิโรธสฺส อุปนิสฺสยตาว, ตญฺจ โข สุตฺตนฺตปริยาเยนฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํ ''ตถารูปาย ปฎิปตฺติยา วินา อภาวโต''ติฯ **เอเตนุปาเยนา**ติ ยฺวายํ ปฐมชฺฌานตปฺปฎิปกฺขสญฺญาวเสน ''สิกฺขา เอกา สญฺญา

อุปฺปชฺชติ, สิกฺขา เอกา สญฺญา นิรุชฺฌตี’’ติ เอตฺถ อโตฺถ วุโตฺต, เอเตน นเยนฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

๔๑๔. ยสฺมา ปเนตฺถ สมาปตฺติวเสน ตํตํสญฺญานํ อุปฺปาทนิโรเธ วุจฺจมาเน องฺควเสน โส วุโตฺตติ อาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ **‘‘องฺคโต สมฺมสน’’**นฺติ อนุปทธมฺมวิปสฺสนาย ลกฺขณวจนํฯ อนุปทธมฺมวิปสฺสนญฺหิ กโรโนฺต สมาปตฺตึ ปตฺวา องฺคโต สมฺมสนํ กโรติ, น จ สญฺญา สมาปตฺติยา กิญฺจิ องฺคํ โหติฯ วุตฺตญฺจ **‘‘อิทญฺจ สญฺญา สญฺญาติ เอวํ องฺคโต สมฺมสนํ อุทฺธฏ’’**นฺติฯ **องฺคโต**ติ วา อวยวโตติ อโตฺถ, อนุปทธมฺมโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ตเทวา**ติ อากิญฺจญฺญายตนเมวฯ

ยโต โขติ ปจฺจเตฺต นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **‘‘โย นามา’’**ติ ยถา ‘‘อาทิมฺหี’’ติ เอตสฺมึ อเตฺถ ‘‘อาทิโต’’ติ วุจฺจติ อิตรวิภตฺติโตปิ โต-สทฺทสฺส ลพฺภนโตฯ สกสฺมึ อตฺตนา อธิคเต สญฺญา สกสญฺญา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **สกสญฺญี,** เตนาห **‘‘อตฺตโน ปฐมชฺฌานสญฺญาย สญฺญวา’’**ติฯ **สกสญฺญี**ติ เจตฺถ อุปริ วุจฺจมานนิโรธปาทกตาย สาติสยาย ฌานสญฺญาย อตฺถิภาวโชตโก **อี**-กาโร ทฏฺฐโพฺพ, เตเนวาห **‘‘อนุปุเพฺพน สญฺญคฺคํ ผุสตี’’**ติอาทิฯ ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ สกสญฺญิตาคฺคหเณน ตสฺมึ ตสฺมึ ฌาเน สพฺพโส สุจิณฺณวสีภาโว ทีปิโตติ เวทิตพฺพํฯ

โลกิยานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ, สามิอเตฺถ เอว วาฯ ยทเคฺคน หิ ตํ เตสุ เสฏฺฐํ, ตทเคฺคน เตสมฺปิ เสฏฺฐนฺติฯ ‘‘โลกิยาน’’นฺติ วิเสสนํ โลกุตฺตรสมาปตฺตีหิ ตสฺส อเสฏฺฐภาวโตฯ **‘‘กิจฺจการกสมาปตฺตีน’’**นฺติ วิเสสนํ อกิจฺจการกสมาปตฺติโต ตสฺส อเสฏฺฐภาวโตฯ อกิจฺจการกตา จสฺสา ปฏุสญฺญากิจฺจาภาววจนโต วิญฺญายติฯ ยเถว หิ ตตฺถ สญฺญา, เอวํ ผสฺสาทโย ปีติฯ ยทเคฺคน หิ ตตฺถ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติยา ปกติวิปสฺสกานํ สมฺมสิตุํ อสกฺกุเณยฺยรูเปน ฐิตา, ตทเคฺคน เหฏฺฐิมสมาปตฺติธมฺมา วิย ปฏุกิจฺจกรณสมตฺถาปิ น โหนฺตีติฯ สฺวายมโตฺถ ปรมตฺถมญฺชุสายํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** อารุปฺปกถายํ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๒๘๖) สวิเสสํ วุโตฺต, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ‘‘ยถา เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา สมาปตฺติ โย อุปริมานํ อุปริมานํ อธิฏฺฐานกิจฺจํ สาเธนฺติ, น เอวํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ กสฺสจิปิ อธิฏฺฐานกิจฺจํ สาเธติ, ตสฺมา สา อกิจฺจการิกา, อิตรา กิจฺจการิกา วุตฺตา’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ ตสฺสาปิ วิปสฺสนาจิตฺตปริทมนาทีนํ อธิฏฺฐานกิจฺจสาธนโตฯ ตสฺมา ปุริโมเยว อโตฺถ ยุโตฺตฯ

ปกเปฺปตีติ สํวิทหติฯ ฌานํ สมาปชฺชโนฺต หิ ฌานสุขํ อตฺตนิ สํวิทหติ นามฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อายูหติ, สมฺปิเณฺฑตีติ อโตฺถฯ สมฺปิณฺฑนโตฺถ หิ สมฺุทยโฏฺฐฯ ยสฺมา นิกนฺติวเสน เจตนากิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺติ, ตสฺมา ผลูปจาเรน การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘นิกนฺตึ กุรุมาโน อภิสงฺขโรติ นามา’’**ติ วุตฺตํฯ **อิมา** อิทานิ เม ลพฺภมานา **อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา นิรุเชฺฌยฺยุํ** ตํสมติกฺกเมเนว อุปริฌานตฺถาย เจตนาภิสงฺขรณสมฺภวโตฯ **อญฺญา**ติ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาหิ อญฺญาฯ ตโต ถูลตรภาวโต **โอฬาริกาฯ** กา ปน ตาติ อาห **‘‘ภวงฺคสญฺญา’’**ติฯ อากิญฺจญฺญายตนโต วุฏฺฐาย เอว หิ อุปริฌานตฺถาย เจตนาภิสงฺขรณานิ ภเวยฺยุํ, วุฏฺฐานญฺจ ภวงฺควเสน โหติฯ ยาว จ อุปริ ฌานสมาปชฺชนํ, ตาว อนฺตรนฺตรา ภวงฺคปฺปวตฺตีติ อาห **‘‘ภวงฺคสญฺญา อุปฺปเชฺชยฺยุ’’**นฺติฯ

เจเตโนฺตวาติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนชฺฌานํ เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร สมาปชฺชโนฺต เอวฯ **น เจเต**ติ ตถา เหฏฺฐิมชฺฌาเนสุ วิย วา ปุพฺพาโภคาภาวโต ปุพฺพาโภควเสน หิ ฌานํ

ปกเปฺปโนฺต อิธ ‘‘เจเตตี’’ติ วุตฺโตฯ ยสฺมา ‘‘อหเมตํ ฌานํ นิพฺพเตฺตมิ อุปสมฺปาเทมิ สมาปชฺชามี’’ติ เอวํ อภิสงฺขรณํ ตตฺถ สาลยเสฺสว โหติ, น อนาลยสฺส, ตสฺมา เอกํ จิตฺตกฺขณิกมฺปิ ฌานํ ปวเตฺตโนฺต ตตฺถ อปฺปหีนนิกนฺติกตาย **อภิสงฺขโรโนฺต เอวา**ติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปนสฺส ตถา เหฏฺฐิมชฺฌาเนสุ วิย วา ตตฺถ ปุพฺพาโภโค นตฺถิ, ตสฺมา **‘‘น อภิสงฺขโรตี’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘อิมสฺส ภิกฺขุโน’’**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส วิวรณํฯ **‘‘สฺวายมโตฺถ’’**ติอาทินา ตเมวตฺถํ อุปมาย ปฏิปาเทติฯ

ปจฺฉาภาเคติ ปิตุฆรสฺส ปจฺฉาภาเคฯ **ตโต** ปุตฺตฆรโตฯ **ลทฺธฆรเมวา**ติ ยโต อเนน ภิกฺขา ลทฺธา, ตเมว ฆรํ ปุตฺตเคหเมวฯ **อาสนสาลา วิย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ** ตโต ปิตุฆรปุตฺตฆรฏฺฐานิยานํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนนิโรธสมาปตฺตีนํ อุปคนฺตพฺพโตฯ **ปิตุฆรํ อมนสิกริตฺวา**ติ ปวิสิตฺวา สมติกฺกนฺตมฺปิ ปิตุฆรํ น มนสิ กตฺวาฯ ปุตฺตฆรเสฺสว อาจิกฺขนํ วิย เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร สมาปชฺชิตพฺพมฺปิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ น มนสิ กตฺวา ปรโต นิโรธสมาปตฺติอตฺถาย เอว มนสิกาโรฯ เอวํ อมนสิการสามเญฺญน, มนสิการสามเญฺญน จ อุปมุปเมยฺยตา เวทิตพฺพา อาจิกฺขเนนปิ มนสิการเสฺสว โชติตตฺตาฯ น หิ มนสิกาเรน วินา อาจิกฺขนํ สมฺภวติฯ

ตา ฌานสญฺญาติ ตา เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร ปวตฺตา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสญฺญาฯ **นิรุชฺฌนฺตี**ติ ปเทเสเนว นิรุชฺฌนฺติ, ปุพฺพาภิสงฺขารวเสน ปน อุปริ อนุปฺปาโทฯ ยถา จ ฌานสญฺญานํ, เอวํ อิตรสญฺญานํ ปีติ อาห **‘‘อญฺญา จ โอฬาริกา ภวงฺคสญฺญา นุปฺปชฺชนฺตี’’**ติ, ยถาปริจฺฉินฺนกาลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **โส เอวํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขู**ติ โส เอวํ ยถาวุเตฺต สญฺญาเคฺค ฐิโต อรหเตฺต, อนาคามิผเล วา ปติฏฺฐิโต ภิกฺขุ ทฺวีหิ ผเลหิ สมนฺนาคโม, ติณฺณํ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ, โสฬสวิธา ญาณจริยา, นววิธา สมาธิจริยาติ อิเมสํ วเสน นิโรธปฏิปาทนปฏิปตฺตึ ปฏิปโนฺนฯ **ผุสตี**ติ เอตฺถ **ผุสนํ** นาม วินฺทนํ ปฏิลทฺธีติ อาห **‘‘วินฺทติ ปฏิลภตี’’**ติฯ อตฺถโต ปน ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ จิตฺตเจตสิกานํ สพฺพโส อปฺปวตฺติ เอวฯ

อภีติ อุปสคฺคมตฺตํ นิรตฺถกํ, ตสฺมา ‘‘สญฺญา’’ อิเจฺจว อโตฺถฯ นิโรธปเทน อนนฺตริกํ กตฺวา สมาปตฺติปเท วตฺตเพฺพ เตสํ ทฺวินฺนํ อนฺตเร สมฺปชานปทํ ฐปิตนฺติ อาห **‘‘นิโรธปเทน อนนฺตริกํ กตฺวา วุตฺต’’**นฺติ, เตนาห **‘‘อนุปฏิ...เป.... อโตฺถ’’**ติฯ **ตตฺราปี**ติ ตสฺมิมฺปิ ตถาปทานุปุพฺพิฐปเนปิ อยํ วิเสสโตฺถติ โยชนาฯ **สมฺปชานนฺตสฺสา**ติ ตํ ตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ ตตฺถ สงฺขารานํ สมฺมสนวเสน ปชานนฺตสฺสฯ **อเนฺต**ติ ยถาวุตฺตาย นิโรธปฏิปตฺติยา ปริโยสาเนฯ ทุติยวิกเปฺป **สมฺปชานนฺตสฺสา**ติ สมฺปชานการิโนติ อโตฺถ, เตน นิโรธสมาปชฺชนกสฺส ภิกฺขุโน อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพปาฏิหาริกปญฺญาย สทฺธึ อตฺถสาธิกา ปญฺญา กิจฺจโต ทสฺสิตา โหติ, เตนาห **‘‘ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน’’**ติฯ

สพฺพากาเรนาติ ‘‘สมาปตฺติยา สรูปวิเสโส, สมาปชฺชนโก, สมาปชฺชนสฺส ฐานํ, การณํ, สมาปชฺชนากาโร’’ติ เอวมาทิ สพฺพปฺปกาเรนฯ **ตตฺถา**ติ วิสุทฺธิมเคฺคฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๘๖๗) **กถิตโตฺวา**ติ กถิตฏฺฐานโต เอว **คเหตพฺพา,** น อิธ ตํ วทาม ปุนรุตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ โข อหนฺติ เอตฺถ อาการโตฺถ **เอวํ**-สโทฺท อุคฺคหิตาการทสฺสนนฺติ กตฺวาฯ **เอวํ โปฏฺฐปาทา**ติ เอตฺถ ปน สมฺปฏิจฺฉนโตฺถ, เตนาห **‘‘สุอุคฺคหิตํ ตยาติ อนุชานโนฺต’’**ติฯ

๔๑๕. สญฺญา อคฺคา เอตฺถาติ **สญฺญาคฺคํ,** อากิญฺจญฺญายตนํฯ **อฎฺฐสุ** สมาปตฺตีสุปิ **สญฺญาคฺคํ อตฺถิ อุปลพฺภตีติ จิเนฺตตฺวา**ฯ ‘‘ปุถู’’ติ ปาฬิยํ ลิงฺควิปลฺลาสํ ทเสฺสนฺโต อาห ‘‘พหูนิปิ’’ติฯ **‘‘ยถา’’**ติ อิมินา ปการวิเสโส กรณปฺปกาโร คหิโต, น ปการสามญฺญนฺติ อาห **‘‘เยน เยน กสิเณนา’’**ติ, **ปถวีกสิเณน กรณภูเตนา’’**ติ จฯ ฌานํ ตาว ยุโตฺต กรณภาโว สญฺญานิโรธผุสนสฺส สาธกตมภาวโต, กถํ กสิณานนฺติ? เตสมฺปิ โส ยุโตฺต เอวฯ ยทเคฺคน หิ ฌานานํ นิโรธผุสนสฺส สาธกตํ อภาโว, ตทเคฺคน กสิณานมฺปิ ตทวินาภาวโตฯ อเนกกรณาปิ กิริยา โหติเยว ยถา ‘‘อเสฺสน ยาเนน ทีปิกาย คจฺฉตี’’ติฯ

เอกวารนฺติ สกิํฯ **ปุริมสญฺญานิโรธ**นฺติ กามสญฺญาทิปุริมสญฺญาย นิโรธํ, น นิโรธสมาปตฺติสญฺญิตํ สญฺญานิโรธํฯ **เอกํ สญฺญาคฺค**นฺติ เอกํ สญฺญาภูตํ อคฺคํ เสฎฺฐนฺติ อโตฺถ เหฎฺฐิมสญฺญาย อุกฺกฎฺฐภาวโตฯ สญฺญา จ สา อคฺคญฺจาติ สญฺญาคฺคํ, น สญฺญาสุ อคฺคนฺติฯ **เทฺว วาเร**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํฯ **เสสกสิเณสู**ติ กสิณานํเยว คหณํ นิโรธกถาย อธิกตตฺตาฯ ตโต เอว เจตฺถ ฌานคฺคหเณน กสิณชฺฌานานิ เอว คหิตานีติ เวทิตพฺพํฯ **‘‘ปฐมชฺฌาเนน กรณภูเตนา’’**ติ อารมฺมณํ อนามสิตฺวา วทติ ยถา ‘‘เยน เยน กสิเณนา’’ติ เอตฺถ ฌานํ อนามสิตฺวา วุตฺตํฯ **‘‘อิตี’’**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ สงฺคเหตฺวา นิคมนวเสน วทติฯ **สพฺพมฺปี**ติ สพฺพํ เอกวารํ สมาปนฺนฌานํฯ **สงฺคเหตฺวา**ติ สญฺชานนลกฺขเณน ตํสภาวาวิเสสโต เอกชฺฌํ สงฺคเหตฺวาฯ **อปราปร**นฺติ ปุนปฺปุนํฯ

๔๑๖. ฌานปทฎฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิ ปฐมนเย ฯ ทุติยนเย ปน ยสฺมา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มเคฺคน ฆเฎนฺตสฺส มคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา วิปสฺสนามคฺควเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิฯ ยสฺมา ปน ปฐมนโย โลกิยตฺตา โอฬาริโก, ทุติยนโย มิสฺสโก ตสฺมา ตทุภยํ อสมฺภาเวตฺวา อจฺจนฺตสุขุมํ สุภํ ถิรํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมว ทเสฺสตุํ มคฺคผลวเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิ ตติยนเยฯ ตโยเปเต นยา มคฺคโสธนวเสน ทสฺสิตาฯ

‘‘อยํ ปเนตฺถ สาโร’’ติ วิภาเวตุํ ติปิฏกมหาสิวเตฺถรวาโท อาภโตฯ นิโรธํ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺมิํ กถิเต ตทนนฺตรํ สญฺญาญาณุปฺปตฺติํ ปุจฺฉโนฺต อตฺถโต นิโรธโต วุฎฺฐานํ ปุจฺฉติ นาม, นิโรธโต จ วุฎฺฐานํ อรหตฺตผลุปฺปตฺติยา วา สิยา อนาคามิผลุปฺปตฺติยา วา, ตตฺถ สญฺญา ปธานา, ตทนนฺตรญฺจ ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ ตทุภยํ นิทฺธาเรโนฺต เถโร **‘‘กิํ อิเม ภิกฺขู ภณนฺตี’’**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **‘‘กิํ อิเม ภิกฺขู ภณนฺตี’’**ติ ตทา ทีฆนิกายตนฺติํ ปริวตฺตเนฺต อิมํ ฐานํ ปตฺวา ยถาวุเตฺตน ปฎิปาฎิยา ตโย นเย กเถเนฺต ภิกฺขู สนฺธาย วทติฯ

ยสฺส ยถา มคฺควีถิยํ มคฺคผลญาเณสุ อุปฺปเนฺนสุ นิยมโต มคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาณานิ โหนฺติ, เอวํ ผลสมาปตฺติยํ ผลปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ อาห **‘‘ปจฺฉา ปจฺจเวกฺขณญาณ’’**นฺติฯ **‘‘อิทํ อรหตฺตผล’’**นฺติ อิทํ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส ปวตฺติอาการทสฺสนํฯ **ผลสมาธิสญฺญาปจฺจยา**ติ ผลสมาธิสหคตสญฺญาปจฺจยาฯ **กิร**-สโทฺท อนุสฺสรณโตฺถฯ ยถาธิคตธมฺมานุสฺสรณปกฺขิยา หิ ปจฺจเวกฺขณาฯ สมาธิสีเสน เจตฺถ สพฺพํ อรหตฺตผลํ คหิตํ สหจรณญาเยน, ตสฺมิํ อสติ ปจฺจเวกฺขณาย อสมฺภโว เอวาติ อาห **‘‘อิทปฺปจฺจยา’’**ติฯ

สญฺญาอตฺตกถาวณฺณนา

๔๑๗. เทสนาย สณฺหภาเวน สารมฺภมกฺขิสฺสาทิมลวิโสธนโต สุตมยญาณํ นฺหาปิตํ วิย, สุขุมภาเวน ตนุเลปนวิลิตฺตํ วิย, ติลกฺขณพฺภาหตาย กุณฺฑลาทิอลงฺการวิภูสิตํ วิย จ

โหติ, ตทนุปเสวโต ญาณสฺส จ ตถาภาโว ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส ตถาภาวาปตฺติ, นิโรธกถาย นิเวสนญฺจสฺส สิริสยนปฺปเวสนสทิสนฺติ อาห **“สณฺหสุขุม...เป.... อาโรปิโตปี”**ติฯ **ตตฺถาติ** ตสฺสํ นิโรธกถายํฯ **สุขํ อวินฺทโนฺต** มนฺทพุทฺธิตาย อลภโนฺตฯ มลวิทูสิตตาย **คูถฏฺฐานสทิสํฯ อตฺตโน ลทฺธึ** อตฺตทิฏฺฐึฯ **อนุมตึ คเหตฺวา**ติ อนุญฺญํ คเหตฺวา ‘‘เอทิโส เม อตฺตา’’ติ อนุชานาเปตฺวา, อตฺตโน ลทฺธิยํ ปติฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **กํ ปนา**ติ โอฬาริโก, มโนมโย, อรูปีติ ติณฺณํ อตฺตวาทานํ วเสน ติวิเธสุ กตมนฺติ อโตฺถฯ **ปริหรโนฺต**ติ วิทฺธํสนโต ปริหรโนฺต, นิคูหโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺธํ เอกตฺตวเสน คเหตฺวา รูปีภาวโต ‘‘โอฬาริโก อตฺตา’’ติ ปเจฺจติ อตฺตวาที, อนฺนปาโนปธานตญฺจสฺส ปริกเปฺปตฺวา ‘‘สสฺสโต’’ติ มญฺญติ, รูปีภาวโต เอว จ สญฺญาย อญฺญตฺตํ ญายาคตเมว, ยํ เวทวาทิโน ‘‘อนฺนมโย, ปานมโย’’ติ จ ทฺวิธา โวหรนฺติ, ตสฺมา ปริพฺพาชโก ตํ สนฺธายา **“โอฬาริกํ โข”**ติ อาหฯ

ตตฺถ ยทิ อตฺตา รูปี, น สญฺญี, สญฺญาย อรูปภาวตฺตา, รูปธมฺมานญฺจ อสญฺชานนสภาวตฺตา, รูปี จ สมาโน ยทิ ตว มเตน นิโจฺจ, สญฺญา อปราปรํ ปวตฺตนโต ตตฺถ ตตฺถ ภิชฺชตีติ เภทสพฺภาวโต อนิจฺจา, เอวมฺปิ ‘‘อญฺญา สญฺญา, อโญฺญ อตฺตา’’ติ สญฺญาย อภาวโต อเจตโนติ น กมฺมสฺส การโก, ผลสฺส จ น อุปภุญฺชโกติ อาปนฺนเมว, เตนาห **“โอฬาริโก จ หิ เต”**ติอาทิฯ **ปจฺจาคจฺฉโต**ติ ปจฺจาคจฺฉนฺตสฺส , ชานโตติ อโตฺถฯ ‘‘อญฺญา จ สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, อญฺญา จ สญฺญา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อุปฺปาทปุพฺพโก นิโรโธ, น จ อุปฺปนฺนํ อนิรุชฺฌกํ นาม อตฺถีติ โจทนํ สนฺธายาห **“จตุนฺนญฺจ ขนฺธาน”**นฺติอาทิฯ

๔๑๘-๔๒๐. **มโนมยนฺ**ติ ฌานมนโส วเสน มโนมยํฯ โย หิ พาหิรปจฺจยนิรเปโกฺข, โส มนสาว นิพฺพโตฺตติ มโนมโยฯ รูปโลเก นิพฺพตฺตสรีรํ สนฺธาย วทติ, ยํ เวทวาทิโน อานนฺทมโย, วิญฺญาณมโยติ จ ทฺวิธา โวหรนฺติฯ **ตตฺราปี**ติ ‘‘มโนมโย อตฺตา’’ติ อิมสฺมิมฺปิ ปเกฺขฯ **โทเส ทิเนฺน**ติ ‘‘อญฺญาว สญฺญา ภวิสฺสตี’’ติอาทินา โทเส ทิเนฺนฯ อิธาปิ ปุริมวาเท วุตฺตนเยเนว โทสทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ยทิ อตฺตา มโนมโย, สพฺพงฺคปจฺจงฺคี, อหีนินฺทฺริโย จ ภเวยฺย, เอวํ สติ ‘‘รูปํ อตฺตา สิยา, น จ สญฺญี’’ติ ปุเพฺพ วิย วตฺตพฺพํฯ เตนาห – ‘‘มโนมโย จ หิ เต’’ติอาทิฯ กสฺมา ปนายํ ปริพฺพาชโก ปฐมํ โอฬาริกํ อตฺตานํ ปฏิชานิตฺวา ตํ ลทฺธึ วิสฺสเชฺชตฺวา ปุน มโนมยํ อตฺตานํ ปฏิชานาติ, ตญฺจ วิสฺสเชฺชตฺวา อรูปึ อตฺตานํ ปฏิชานาตีติ? กามเญฺจตฺถ การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว, ตถาปิ อิเม ติตฺถิยา นาม อนวฏฺฐิตจิตฺตา ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุโก วิย จญฺจลาติ ทเสฺสตุํ **“ยถา นาม อุมฺมตฺตโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สญฺญายา**ติ ปกติสญฺญายฯ **อุปฺปาทนิโรธํ อิจฺฉติ** อปราปรํ ปวตฺตาย สญฺญาย อุทยวยทสฺสนโตฯ ตถาปิ ‘‘สญฺญา สญฺญา’’ติ ปวตฺตสมญฺญํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตสฺส จ อวิเจฺฉทํ ปริกเปฺปโนฺต สสฺสตํ มญฺญติ, เตนาห **“อตฺตานํ ปน สสฺสตํ มญฺญตี”**ติฯ

ตเถวาติ ยถา ‘‘รูปี อตฺตา’’ติ, ‘‘มโนมโย อตฺตา’’ติ จ วาททฺวเย สญฺญาย อตฺตโต อญฺญตา, ตถา จสฺส อเจตนตาทิโทสปฺปสโงฺค ทุนฺนิวาโร , ตเถว อิมสฺมึ วาเท โทโสฯ เตนาห **“ตเถวสฺส โทสํ ทเสฺสโนฺต”**ติฯ **มิจฺฉาทสฺสเนนา**ติ อตฺตทิฏฺฐิสงฺขาเตน มิจฺฉาภินิเวเสนฯ **อภิภูตตฺตา**ติ อนาทิกาลภาวิตภาเวน อโชฺฌตฺถฏตฺตา นิวาริตญาณจารตฺตาฯ **ตํ นานตฺตํ อชานโนฺต**ติ เยน สนฺตติฆเนน, สมูหฆเนน จ วญฺจิโต พาโล ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานํ ธมฺมสมูหํ มิจฺฉาคาหวเสน ‘‘อตฺตา’’ติ, ‘‘นิโจฺจ’’ติ จ อภินิวิสฺส โวหรติ, ตํ เอกตฺตสญฺญิตํ ฆนคฺคหณํ วินิภุชฺช ยาถาวโต ชานนํ ฆนวินิโพฺภโค, สเพฺพน สพฺพํ ติตฺถิยานํ โส นตฺถีติ อยมฺปิ ปริพฺพาชโก ตาทิสสฺส ญาณสฺส ปริปากสฺส อภาวโต วุจฺจมานมฺปิ นาญฺญาสิฯ เตน วุตฺตํ **“ภควตา วุจฺจมานมฺปิ ตํ นานตฺตํ อชานโนฺต”**ติฯ สญฺญา นามายํ นานารมฺมณา นา

นากฺขเณ อุปฺปชฺชติ, เวติ จาติ **สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธํ ปสฺสโนฺตปิ สญฺญามยํ** สญฺญาภูตํ **อตฺตานํ** ปริกเปฺปตฺวา ยถาวุตฺตฌานวินิโพฺภคาภาวโต **นิจฺจเมว** กตฺวา **มญฺญติ** ทิฏฺฐิมญฺญนายฯ ตถาภูตสฺส จ ตสฺส สณฺหสุขุมปรมคมฺภีรธมฺมตา น ญายเตวาติ วุตฺตํ **"ทุชฺชานํ โข"**ติ อาทิฯ

ทิฏฺฐิอาทีสุ ''เอวเมต''นฺติ ทสฺสนํ อภินิวิสนํ **ทิฏฺฐิฯ** ตสฺสา เอว ปุพฺพภาคภูตํ ''เอวเมต''นฺติ นิชฺฌานวเสน ขมนํ **ขนฺติฯ** ตถา โรจนํ **รุจิฯ "อญฺญถา"**ติอาทิ เตสํ ทิฏฺฐิอาทีนํ วิภชิตฺวา ทสฺสนํฯ ตตฺถ **อญฺญถา**ติ ยถา อริยวินเย อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทาวเสน ทสฺสนํ โหติ, ตโต อญฺญถาเยวฯ **อญฺญเทวา**ติ ยํ ปรมตฺถโต วิชฺชติ ขนฺธายตนาทิ, ตสฺส จ อนิจฺจตาทิ, ตโต อญฺญเทว ปรมตฺถโต อวิชฺชมานํ อตฺตานํ สสฺสตาทิ **เต ขมติ เจว รุจฺจติ จฯ** อายุญฺชนํ อนุยุญฺชนํ **อาโยโค,** เตนาห **"ยุตฺตปยุตฺตตา"**ติฯ **ปฏิปตฺติยา**ติ ปรมตฺตจินฺตนาทิปริพฺพาชกปฏิปตฺติยา ฯ **ทุชฺชานเมตํ** ธมฺมตํ ตฺวํ ''อยํ ปรมโตฺถ, อยํ สมฺมุตี''ติ อิมสฺส วิภาคสฺส ทุพฺพิภาคตฺตาฯ ''ยทิ เอตํ ทุชฺชานํ, ตํ ตาว ติฏฺฐตุ, อิมํ ปนตฺถํ ภควนฺตํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา ยถา ปฏิปชฺชิ, ตํ ทเสฺสตุํ **"อถ ปริพฺพาชโก"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อโญฺญ วา สญฺญโต**ติ สญฺญาสภาวโต อโญฺญ สภาโว วา อตฺตา โหตูติ อโตฺถฯ **อสฺสา**ติ อตฺตโนฯ

โลกียติ ทิสฺสติ เอตฺถ ปุญฺญปาปํ, ตพฺพิปาโก จาติ **โลโก,** อตฺตาฯ โส หิสฺส การโก, เวทโก จาติ อิจฺฉิโตฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๓๑; อุทา. ๕๕) นยปฺปวตฺตํ ทิฏฺฐิคตํฯ น เหส ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถนิสฺสิโต ตทสํวตฺตนโตฯ โย หิ ตทาวโห, โส ตํนิสฺสิโตติ วตฺตพฺพตํ ลเภยฺย ยถา ตํ ปุญฺญญาณสมฺภาโรฯ เอเตเนว ตสฺส น ธมฺมนิสฺสิตตาปิ สํวณฺณิตา ทฏฺฐพฺพาฯ อาทิพฺรหฺมจริยสฺสาติ อาทิพฺรหฺมจริยํ, ตเทว **อาทิพฺรหฺมจริยกํ** ยถา ''วินโย เอว เวนยิโก''ติ, (ปารา. อฏฺฐ. ๒๑) เตนาห **"สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺสา"**ติอาทิฯ ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส สํสารวฏฺฏ นิพฺพิทาวิราคนิโรธุปสมาสํวตฺตนํ วฏฺฏโนฺตคธตฺตา, ตสฺส วฏฺฏสมฺพนฺธนโต จฯ ตถา อภิญฺญาสโมฺพธนิพฺพานาสํวตฺตนญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ **อภิชานนายา**ติ ญาตปริญฺญาวเสน อภิชานนตฺถายฯ **สมฺพุชฺฌนตฺถายา**ติ ตีรณปหานปริญฺญาวเสน สโมฺพธนตฺถายาติ วทนฺติฯ **อภิชานนายา**ติ อภิญฺญาปญฺญาวเสน ชานนาย, ตํ ปน วฏฺฏสฺส ปจฺจกฺขกรณเมว โหตีติ อาห **"ปจฺจกฺขกิริยายา"**ติฯ **สมฺพุชฺฌนตฺถายา**ติ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปฏิเวธายฯ

กามํ ตณฺหาปิ ทุกฺขสภาวา, ตสฺสา ปน สมุทยภาเวน วิสุํ คหิตตฺตา **"ตณฺหํ ฐเปตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ **ปภาวนโต** อุปฺปาทนโตฯ ทุกฺขํ ปภาเวนฺตีปิ ตณฺหา อวิชฺชาทิปจฺจยนฺตรสหิตา เอว ปภาเวติ, น เกวลาติ อาห **"สปฺปจฺจยา"**ติฯ **อุภินฺนํ อปฺปวตฺตี**ติ อุภินฺนํ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ, นปฺปวตฺตนฺติ เอตฺถ ทุกฺขสมุทยา เอตสฺมิํ วา อธิคเตติ อปฺปวตฺติฯ ทุกฺขนิโรธํ นิพฺพานํ คจฺฉติ อธิคจฺฉติ, ตทตฺถํ ปฏิปทา จาติ **ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาฯ มคฺคปาตุภาโว**ติ อคฺคมคฺคสมุปฺปาโทฯ **ผลสจฺฉิกิริยา**ติ อเสกฺขผลาธิคโมฯ **อาการ**นฺติ ตํ คมนลิงฺคํฯ

๔๒๑. สมนฺตโต นิคฺคณฺหนวเสน โตทนํ วิชฺฌนํ **สนฺนิโตทกํ, วาจายา**ติ จ ปจฺจเตฺตกรณวจนนฺติ อาห **"วจนปโตเทนา"**ติฯ **สชฺฌพฺภริต**นฺติ สมนฺตโต ภุสํ อริตํ **อกํสู**ติ สตมเตฺตหิ ตุตฺตเกหิ วิย ติํสสตมตฺตา ปริพฺพาชกา วาจาปโตทเนหิ ตุทิํสุ **สภาวโต วิชฺชมาน**นฺติ ปรมตฺถสภาวโต อุปลพฺภมานํ, นปกติอาทิ วิย อนุปลพฺภมานํฯ **ตจฺฉ**นฺติ สจฺจํฯ **ตถ**นฺติ อวิปรีตํ **โลกุตฺตรธเมฺมสู**ติ วิสเย ภุมฺมํ เต ธเมฺม วิสยํ กตฺวาฯ **ฐิตสภาว**นฺติ อวฏฺฐิตสภาวํ, ตทุปฺ

ปาทกนฺติ อโตฺถฯ **โลกุตฺตรธมฺมนิยามต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมสมฺปาปนนิยาเมน นิยตํ, เตนาห **“พุทฺธานญฺหี”**ติอาทิฯ **เอทิสา**ติ ‘‘ธมฺมฎฺฐิตต’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปการาฯ

จิตฺตหตฺถิสาริปุตฺตโปฏฺฐปาทวตฺถุวณฺณนา

๔๒๒. **สุขุเมสุ อตฺถนฺตเรสู**ติ ขนฺธายตนาทีสุ สุขุมญาณโคจเรสุ ธเมฺมสุฯ **กุสโล**ติ ปุเพฺพ พุทฺธสาสเน กตปริจยตาย เฉโก **อโหสิฯ คิหิภาเว อานิสํสกถาย กถิตตฺตา** สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน ตถา กถเนน วิพฺภมเน นิโยชิตตฺตา อิทานิ สยมฺปิ สีลวา เอว หุตฺวา ฉ วาเร (ธ. ป. อฎฺฐ. ๓๗; ชา. อฎฺฐ. ๑.๑.๖๙) วิพฺภมิฯ กมฺมสริกฺขเกน หิ ผเลน ภวิตพฺพํฯ **มหาสาวกสฺส กถิเต**ติ มหาสาวกสฺส มหาโกฏฺฐิกเตฺถรสฺส อปสาทนกถิตนิมิตฺตํฯ **ปติฎฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต**ติ สาสเน ปติฎฺฐํ ลทฺธุํ อสโกฺกโนฺตฯ

๔๒๓. **ปญฺญาจกฺขุโน นตฺถิตายา**ติ สุวุตฺตทุรุตฺตสมวิสมทสฺสนสมตฺถปญฺญาจกฺขุโน อภาเวน ฯ **จกฺขุมา**ติ เอตฺถ ยาทิเสน จกฺขุนา ปุริโส ‘‘จกฺขุมา’’ติ วุโตฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **“สุภาสิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกโกฏฺฐาสา**ติ เอกนฺติกา, นิพฺพานาวหภาเวน นิจฺฉิตาติ อธิปฺปาโยฯ **ฐปิตา**ติ ววตฺถาปิตาฯ **น เอกโกฏฺฐาสา** น เอกนฺติกา, น นิพฺพานาวหภาเวน นิจฺฉิตา วฎฺฎโนฺตคธภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

เอกํสิกธมฺมวณฺณนา

๔๒๕. ‘‘กสฺมา อารภี’’ติ การณํ ปุจฺฉิตฺวา **“อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถ”**นฺติ ปโยชนํ วิสฺสชฺชิตํฯ สติ หิ ผลสิทฺธิยํ เหตุสิโทฺธเยว โหตีติฯ **ปญฺญาปิตนิฎฺฐายา**ติ ปเวทิตวิมุตฺติมคฺคสฺส, วฎฺฎทุกฺขปริโยสานํ คจฺฉติ เอตายาติ ‘‘นิฎฺฐา’’ติ วิมุตฺติ วุตฺตาฯ นิฎฺฐามโคฺค หิ อิธ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘นิฎฺฐา’’ติ วุโตฺตฯ ตสฺส หิ อนิยฺยานิกตา, นิยฺยานิกตา จ วุจฺจติ, น นิฎฺฐายฯ นิยฺยานํ วา นิคฺคมนํ นิสฺสรณํ, วฎฺฎทุกฺขสฺส วูปสโมติ อโตฺถฯ นิยฺยานเมว นิยฺยานิกํ, น นิยฺยานิกํ อนิยฺยานิกํ, โส เอว ภาโว อนิยฺยานิกภาโว, ตสฺส ทสฺสนตฺถนฺติ โยเชตพฺพํฯ **“เอว”**นฺติ ‘‘นิพฺพานํ นิพฺพาน’’นฺติ วจนมตฺตสามญฺญํ คเหตฺวา วทติ, น ปน ปรมตฺถโต เตสํ สมเย นิพฺพานปญฺญาปนสฺส ลพฺภนโต, เตน วุตฺตํ **“สา จ น นิยฺยานิกา”**ติอาทิฯ **โลกถูปิกาทิวเสนา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อโญฺญ ปุริโส, อญฺญา ปกตี’’ติ ปกติปุริสนฺตราวโพโธ โมโกฺข, พุทฺธิอาทิคุณวินิมุตฺตสฺส อตฺตโน สกตฺตนิ อวฎฺฐานํ โมโกฺข, กายปวตฺติคติชาติพนฺธานํ อปฺปมชฺชนวเสน อปฺปวโตฺต โมโกฺข, ยเญฺญหิ ชุเตน ปเรน ปุริเสน สโลกตา โมโกฺข, สมีปตา โมโกฺข, สหโยโค โมโกฺขติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **ยถาปญฺญตฺตา**ติ ปญฺญตฺตปฺปการา **หุตฺวา น นิยฺยาติ,** เยนากาเรน ‘‘นิฎฺฐา ปาปุณียตี’’ติ เตหิ ปเวทิตา, เตนากาเรน ตสฺสา อปฺปตฺตพฺพโต น นิยฺยาติฯ **ปณฺฑิเตหิ ปฎิกฺขิตฺตา**ติ ‘‘นายํ นิฎฺฐา ปฎิปทา วฎฺฎสฺส อนติกฺกมนโต’’ติ พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตหิ ปฎิกฺขิตฺตาฯ **นิวตฺตตี**ติ ปฎิเกฺขปสฺส การณวจนํ, ตสฺมา เตหิ ปญฺญตฺตา นิฎฺฐา ปฎิปทา น นิยฺยาติ, อญฺญทตฺถุ ตํสมงฺคินํ ปุคฺคลํ สํสาเร เอว ปริพฺภมาเปนฺตี นิวตฺตติฯ

ปธานํ ชานนํ นาม ปจฺจกฺขโต ชานนํ ตสฺส ปมาณเชฎฺฐภาวโต, อิตรสฺส สํสยานุพทฺธตฺตาติ วุตฺตํ **“ชานํ ปสฺส”**นฺติฯ เตเนตฺถ ทสฺสเนน ชานนํ วิเสเสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตุมฺหากํ เอกนฺตสุเข โลเก ปจฺจกฺขโต ญาณทสฺสนํ อตฺถีติฯ **ชาน**นฺติ วา ตสฺส โลกสฺส อนุมานวิสยตํ ปุจฺฉติ, **ปสฺส**นฺติ ปจฺจกฺขโต โคจรตํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – อปิ ตุมฺหากํ โลโก ปจฺจกฺขโต ญาโต, อุทาหุ อนุมานโตติฯ

ยสฺมา โลเก ปจฺจกฺขภูโต อโตฺถ อินฺทฺริยโคจรภาเวน ปากโฏ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ทิฏฺฐปุพฺพานี”**ติอาทิฯ **ทิฏฺฐปุพฺพานี**ติ ทิฏฺฐวา, ทสฺสนภูเตน, ตทนุคเตน จ ญาเณน คหิตปุพฺพานีติ อโตฺถฯ เอวญฺจ กตฺวา **“สรีรสณฺฐานาทีนี”**ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **“อปฺปาฏิหีรก ต”**นฺติ อนุนาสิกโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสติ อาห **“อปฺปาฏิหีรกํ ต”**นฺติ ‘‘อปฺปาฏิหีรํ กต’’นฺติ เอวเมตฺถ วเณฺณนฺติฯ ปฏิปกฺขหรณโต ปฏิหาริยํ, ตเทว ปาฏิหาริยํ, อุตฺตรวิรหิตํ วจนํฯ ปาฏิหาริยเมเวตฺถ ‘‘ปาฏิหีรก’’นฺติ วา วุตฺตํฯ น ปาฏิหีรกํ อปฺปาฏิหีรกํ ปเรหิ วุจฺจมานอุตฺตเรหิ สอุตฺตรตฺตา, เตนาห **“ปฏิหรณวิรหิต”**นฺติฯ สอุตฺตรญฺหิ วจนํ เตน อุตฺตเรน ปฏิหารียติ อติวิปริวตฺตียติฯ ตโต เอว นิยฺยานสฺส ปฏิหรณมคฺคสฺส อภาวโต **“อนิยฺยานิก”**นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ

๔๒๖. **วิลาโส** ลีฬ้าฯ **อากโปฺป** เกสพนฺธวตฺถคฺคหณํ อาทิอาการวิเสโส, เวสสํวิธานํ วาฯ **อาทิ**-สเทฺทน ภาวาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **“ภาโว”**ติ จ จาตุริยํ เวทิตพฺพํฯ

ตโยอตฺตปฏิลาภวณฺณนา

๔๒๘. อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวติ อาห **“อตฺตปฏิลาโภติ อตฺตภาวปฏิลาโภ”**ติฯ **กามภวํ ทเสฺสติ** ตสฺส อิตรทฺวยตฺตภาวโต โอฬ้าริกตฺตาฯ **รูปภวํ ทเสฺสติ** ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ หุตฺวา รูปีภาเวน อุปลพฺภนโตฯ **สํกิเลสิกา ธมฺมา นาม ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา** ตทภาเว กสฺสจิ สํกิเลสสฺสาปิ อสมฺภวโตฯ **โวทานิยา ธมฺมา นาม สมถวิปสฺสนา** ตาสํ วเสน สพฺพโส จิตฺตโวทานสฺส สิชฺฌนโตฯ

๔๒๙. ปฏิปกฺขธมฺมานํ อสมุเจฺฉเท ปน น กทาจิปิ อนวชฺชธมฺมานํ ปาริปูรี, เวปุลฺลํ วา สมฺภวติ, สมุเจฺฉเท ปน สติ เอว สมฺภวตีติ **มคฺคปญฺญาผลปญฺญา**-คฺคหณํฯ ตา หิ สกึ ปริปุณฺณา ปริปุณฺณา เอว อปริหานธมฺมตฺตาฯ **ตรุณปีตี**ติ อุปฺปนฺนมตฺตา อลทฺธาเสวนา ทุพฺพลา ปีติฯ **พลวตุฏฺฐี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนา อุปริวิเสสาธิคมสฺส ปจฺจยภูตา ถิรตรา ปีติฯ **“ยํ อโวจุมฺหา”**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยํ โวหารํ ‘‘สํกิเลสิกโวทานิยธมฺมานํ ปหานาภิวุฑฺฒินิฏฺฐํ ปญฺญาย ปาริปูริเวปุลฺลภูตํ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อปรปฺปจฺจเยน ญาเณน ปจฺจกฺขโต สมฺปาเทตฺวา วิหริสฺสตี’’ติ กถยิมฺหฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ วิหาเร **ตสฺส** มม โอวาทกรสฺส ภิกฺขุโน **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน วิหรณนิมิตฺตํ ปโมทปฺปภาวิตา **ปีติ จ ภวิสฺสติ,** ตสฺสา จ ปจฺจยภูตํ ปสฺสทฺธิทฺวยํ สมฺมเทว อุปฏฺฐิตา **สติ จ** อุกฺกํสคตํ ญาณญฺจ ตถาภูโต จ โส วิหาโรฯ สนฺตปณีตตาย อตปฺปโก อนญฺญสาธารโณ สุขวิหาโรติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติฯ

ปฐมชฺฌาเน ปฏิลทฺธมเตฺต หีนภาวโต ปีติ ทุพฺพลา ปาโมชฺชปกฺขิกา, สุวิภาวิเต ปน ตสฺมึ ปคุเณ สา ปณีตา พลวภาวโต ปริปุณฺณกิจฺจา ปีตีติ วุตฺตํ **“ปฐมชฺฌาเน ปาโมชฺชาทโย ฉปิ ธมฺมา ลพฺภนฺตี”**ติฯ **“สุโข วิหาโร”**ติ อิมินา สมาธิ คหิโตฯ สุขํ คหิตนฺติ อปเร, เตสํ มเตน สนฺตสุขตาย อุเปกฺขา จตุตฺถชฺฌาเน ‘‘สุข’’นฺติ อิจฺฉิตา, เตนาห **“ตถา จตุเตฺถ”**ติอาทิฯ **ปาโมชฺชํ นิวตฺตตี**ติ ทุพฺพลปีติสงฺขาตํ ปาโมชฺชํ ฉสุ ธเมฺมสุ นิวตฺตติ หายติฯ วิตกฺกวิจารโกฺขภวิรเหน ทุติยชฺฌาเน สพฺพทา ปีติ พลวตี เอว โหติ, น ปฐมชฺฌาเน วิย กทาจิ ทุพฺพลาฯ **สุทฺธวิปสฺสนา ปาทกชฺฌานเมวา**ติ อุปริ มคฺคํ อกเถตฺวา เกวลํ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ **กถิตํฯ จตูหิ มเคฺคหิ สทฺธึ วิปสฺสนา กถิตา**ติ วิปสฺสนาย ปาทกภาเวน ฌานานิ กเถตฺวา ตโต ปรํ วิปสฺสนาปุพฺพกา จตฺตาโรปิ มคฺคา กถิตาติ อโตฺถฯ **จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติ กถิตา**ติ ปฐมชฺฌานิกาทิกา ผลสมาปตฺติโย อกเถตฺวา จตุตฺถชฺฌานิกา เอว ผลสมาปตฺติ กถิตาฯ **ปีติเววจนเมว กตฺวา**ติ ทฺวินฺนํ ปีตีนํ เอกสฺมึ จิตฺตุปฺปาเท อนุปฺปชฺชนโต ปาโมชฺชํ ปีติเววจนเมว กตฺวาฯ ปีติสุขานํ อปริจฺจตฺตตฺตา, **“สุโข จ วิหาโร”**ติ สาติสยสฺส

สุขวิหารสฺส คหิตตฺตา จ **ทุติยชฺฌานิกผลสมาปตฺติ นาม กถิตาฯ** กามํ ปฐมชฺฌาเนปิ ปีติสุขานิ ลพฺภนฺติ, ตานิ ปน วิตกฺกวิจารโกฺขเภน น สนฺตปณีตานิ, สนฺตปณีตานิ จ อิธาธิเปฺปตานิฯ

๔๓๒-๔๓๗. **วิภาวนโตฺถ**ติ ปกาสนโตฺถ สรูปโต นิรูปนโตฺถ, เตนาห **“อยํ โส”**ติ อาทิฯ **นนฺ**ติ โอฬาริกํ อตฺตปฏิลาภํฯ **สปฺปฏิหรณ**นฺติ ปเรน โจทิตวจเนน สปริหารํ สอุตฺตรํฯ **ตุโจฺฉ**ติ มุสา อภูโตฯ **เสฺววา**ติ โส เอว อตฺตปฏิลาโภฯ **ตสฺมิํ สมเย โหตี**ติ ตสฺมิํ ปจฺจุปฺปนฺนสมเย วิชฺชมาโน โหติฯ **อตฺตปฏิลาโภเตฺวว นิยฺยาเตสิ,** น นํ สรูปโต นีหริตฺวา ทเสฺสสิฯ **รูปาทโย เจตฺถ ธมฺมา**ติ รูปเวทนาทโย เอว เอตฺถ โลเก สภาวธมฺมาฯ **อตฺตปฏิลาโภ**ติ ปน เต รูปาทิเก ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญตฺติ, เตนาห **“นามมตฺตเมต”**นฺติฯ **นามปณฺณตฺติวเสนา**ติ นามภูตปญฺญตฺติมตฺตตาวเสนฯ

๔๓๘. **เอวญฺจ ปน วตฺวา**ติ ‘‘อตฺตปฏิลาโภติ รูปาทิเก อุปาทาย ปญฺญตฺติมตฺต’’นฺติ อิมมตฺถํ ‘‘ยสฺมิํ จิตฺต สมเย’’ติอาทินา วตฺวาฯ **ปฏิปุจฺฉิตฺวา วินยนตฺถ**นฺติ ยถา ปเร ปุเจฺฉยฺยุํ, เตนากาเรน กาลวิภาคโต ปฏิปทานิ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส อตฺถสฺส ญาปนวเสน วินยนตฺถํฯ **ตสฺมิํ สมเย สโจฺจ อโหสี**ติ ตสฺมิํ อตีตสมเย อุปาทานสฺส วิชฺชมานตาย สจฺจภูโต วิชฺชมาโน วิย วตฺตโพฺพ อโหสิ, น ปน **อนาคโต** อิทานิ **ปจฺจุปฺปโนฺน** วา **อตฺตปฏิลาโภ** ตทุปาทานสฺส ตทา อวิชฺชมานตฺตาฯ **เย เต อตีตา ธมฺมา** อตีตสมเย อตีตตฺตปฏิลาภสฺส อุปาทานภูตา รูปาทโยฯ **เต เอตรหิ นตฺถิ** นิรุทฺธตฺตาฯ ตโต เอว **อเหสุนฺติ สงฺขฺยํ คตาฯ ตสฺมา**ติ ตสฺมิํเยว สมเย ลพฺภนโตฯ **โสปิ** ตทุปาทาโน **เม อตฺตปฏิลาโภ ตสฺมิํเยว** อตีต**สมเย สโจฺจ** ภูโต วิชฺชมาโน วิย **อโหสิฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนาน**นฺติ อนาคตานเญฺจว ปจฺจุปฺปนฺนานญฺจ รูปธมฺมานํ อุปาทานภูตานํ **ตทา** ตสฺมิํ อตีตสมเย **อภาวา** ตทุปาทาโน **อนาคโต ปจฺจุปฺปโนฺน** จ อตฺตปฏิลาโภ **ตสฺมิํ** อตีต**สมเย โมโฆ** ตุโจฺฉ มุสา นตฺถีติ อโตฺถฯ **นามมตฺตเมวา**ติ สมญฺญามตฺตเมวฯ **อตฺตปฏิลาภํ ปฏิชานาติ** ปรมตฺถโต อนุปลพฺภมานตฺตาฯ

“เอเสว นโย”ติ อิมินา เย เต อนาคตา ธมฺมา, เต เอตรหิ นตฺถิ, ‘‘ภวิสฺสนฺตี’’ติ ปน สงฺขฺยํ คมิสฺสนฺติ, ตสฺมา โสปิ เม อตฺตปฏิลาโภ ตสฺมิํเยว สมเย สโจฺจ ภวิสฺสติฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานํ ปน ธมฺมานํ ตทา อภาวา ตสฺมิํ สมเย โมโฆ อตีโต โมโฆ ปจฺจุปฺปโนฺนฯ เย อิเม ปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมา, เต เอตรหิ อตฺถิ, ตสฺมา โยยํ เม อตฺตปฏิลาโภ, โส อิทานิ สโจฺจฯ อตีตานาคตานํ ปน ธมฺมานํ อิทานิ อภาวา ตสฺมิํ สมเย โมโฆ อตีโต โมโฆ อนาคโตติ เอวํ อตฺถโต นามมตฺตเมว อตฺตปฏิลาภํ ปฏิชานาตีติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ

๔๓๙-๔๔๓. **สํสนฺทิตุ**นฺติ สมาเนตุํฯ **ยสฺมิํ สมเย ขีรํ โหตี**ติ ยสฺมิํ กาเล ภูตุปาทายสณฺฐิตํ อุปาทานวิเสสํ อุปาทาย ขีรปญฺญตฺติ โหติฯ **น ตสฺมิํ…เป…. คจฺฉติ** ขีรปญฺญตฺติอุปาทานสฺส ทธิอาทิปญฺญตฺติยา อนุปาทานโตฯ ปฏินิยตวตฺถุกา หิ เอกา โลกสมญฺญา, เตนาห **“เย ธเมฺม อุปาทายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ สงฺขายติ เอตายาติ **สงฺขา,** ปญฺญตฺติฯ นิทฺธาเรตฺวา วจนฺติ วทนฺติ เอตายาติ **นิรุตฺติฯ** นมนฺติ เอเตนาติ **นามํฯ** โวหรนฺติ เอเตนาติ **โวหาโร,** ปญฺญตฺติเยวฯ **เอส นโย สพฺพตฺถา**ติ ‘‘ยสฺมิํ สมเย’’ติอาทินา ขีเร วุตฺตนยํ ทธิอาทีสุ อติทิสติฯ

สมนุชานนมตฺตกานีติ ‘‘อิทํ ขีรํ, อิทํ ทธี’’ติอาทินา ตาทิเส ภูตุปาทายรูปวิเสเส โลเก ปรมฺปราภตํ ปญฺญตฺติํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา สมนุชานนํ วิย ปจฺจยวิเสสวิสิฏฺฐํ รูปาทิขนฺธสมูหํ อุปาทาย ‘‘โอฬาริโก อตฺตปฏิลาโภ’’ติ จ ‘‘มโนมโย อตฺตปฏิลาโภ’’ติ จ ‘‘อรูโป

อตฺตปฏิลาโภ’’ติ จ ตถา ตถา สมนฺชานนมตฺตกานิ, น จ ตพฺพินิมุตฺโต อุปาทานโต อโญฺญ โกจิ อโตฺถ อตฺถีติ อโตฺถฯ **นิรุตฺติมตฺตกานี**ติ สทฺทนิรุตฺติยา คหณูปายมตฺตกานิฯ ‘‘สโตฺต ผโสฺสติ หิ สทฺทคฺคหณุตฺตรกาลํ ตทนฺวิทฺธปณฺณตฺติคฺคหณมุเขเนว ตทตฺถาวโพโธฯ **วจนป ถมตฺตกานี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **โวหารมตฺตกานี**ติ ตถา ตถา โวหารมตฺตกานิฯ **นาม ปณฺณตฺติมตฺตกานี**ติ ตเสฺสว เววจนํ, ตํตํนามปญฺญาปนมตฺตกานิฯ **สพฺพเมตน**ฺติ ‘‘อตฺตปฏิลาโภ’’ติ วา ‘‘สโตฺต’’ติ วา ‘‘โปโส’’ติ วา สพฺพเมตํ **โวหารมตฺตกํ** ปรมตฺถโต อนุปลพฺภนโต, เตนาห **‘‘ยสฺมา ปรมตฺถโต สโตฺต นาม นตฺถี’’**ติอาทิฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ตํ พุเทฺธหิปิ วุจฺจตีติ อาห **‘‘พุทฺธานํ ปน เทฺว กถา’’**ติอาทิฯ สมฺมุติยา โวหารสฺส กถนํ **สมฺมุติกถาฯ** ปรมตฺถสฺส สภาวธมฺมสฺส กถนํ **ปรมตฺถกถาฯ** อนิจฺจาทิกถาปิ ปรมตฺถสนฺนิสฺสิตกถา ปรมตฺถกถาติ กตฺวา **ปรมตฺถกถาฯ** ปรมตฺถธโมฺม หิ ‘‘อนิโจฺจ, ทุโกฺข, อนตฺตา’’ติ จ วุจฺจติ , น สมฺมุติธโมฺมฯ กสฺมา ปเนวํ ทุวิธา พุทฺธานํ กถาปวตฺตีติ ตตฺถ การณ มาห **‘‘ตตฺถ โย’’**ติอาทินาฯ ยสฺมา ปรมตฺถกถาย สจฺจสมฺปฏิเวโธ, อริยสจฺจกถา จ สิขาปฺปตฺตา เทสนา, ตสฺมา วิเนยฺยปุคฺคลวเสน สมฺมุติกถํ กเถโนฺตปิ ภควา ปรมตฺถกถํเยว กเถตีติ อาห **‘‘ตสฺส ภควา อาทิโตว...เป.... กเถตี’’**ติ, เตนาห **‘‘ตถา’’**ติอาทิ, เตนสฺส กตฺถจิ สมฺมุติกถาปุพฺพิกา ปรมตฺถกถา โหติ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน, กตฺถจิ ปรมตฺถกถาปุพฺพิกา สมฺมุติกถาฯ อิติ วิเนยฺยทมนกุสลสฺส สตฺถุ วิเนยฺยชฺฌาสยวเสน ตถา ตถา เทสนาปวตฺตีติ ทเสฺสติฯ สพฺพตฺถ ปน ภควา ธมฺมตํ อวิชหโนฺต เอว สมฺมุตึ อนุวตฺตติ, สมฺมุตึ อปริจฺจชโนฺตเยว ธมฺมตํ วิภาเวติ, น ตตฺถ อภินิเวสาติธาวนานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ชนปทนิรุตฺตึ นาภินิวิเสยฺย, สมญฺญํ นาติธาเวยฺยา’’ติฯ

ปฐมํ สมฺมุตึ กตฺวา กถนํ ปน เวเนยฺยวเสน เยภุเยฺยน พุทฺธานํ อาจิณฺณนฺติ ตํ การเณน สทฺธึ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปกติยา ปนา’’**ติอาทิมาหฯ นนุ จ สมฺมุติ นาม ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา อภูตา, ตํ กถํ พุทฺธา กเถนฺตีติ อาห **‘‘สมฺมุติกถํ กเถนฺตาปี’’**ติอาทิฯ **สจฺจเมวา**ติ ตถเมวฯ **สภาวเมวา**ติ สมฺมุติภาเวน ตํสภาวเมว, เตนาห **‘‘อมุสาวา’’**ติฯ ปรมตฺถสฺส ปน สจฺจาทิภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

อิเมสํ ปน สมฺมุติปรมตฺถานํ โก วิเสโส? ยสฺมึ ภินฺเน, พุทฺธิยา วา อวยววินิโพฺภเค กเต น ตํสญฺญา, โส ฆฏปฏาทิปฺปเภโท สมฺมุติ, ตพฺพิปริยายโต ปรมโตฺถฯ น หิ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว อยํ นโย ลพฺภติฯ เอวํ สเนฺตปิ วุตฺตนเยน สมฺมุติปิ สจฺจสภาวา เอวาติ อาห **‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสี’’**ติอาทิฯ

อิทานิ เนสํ สจฺจสภาวํ การเณน ทเสฺสโนฺต **‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจน**ฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **สเงฺกตวจนํ สจฺจํ** วิสํวาทนาภาวโตฯ ตตฺถ เหตุมาห **‘‘โลกสมฺมุติการณ’’**นฺติฯ โลกสิทฺธา หิ สมฺมุติ สเงฺกตวจนสฺส อวิสํวาทนตาย การณํฯ ปรโม อุตฺตโม อโตฺถ **ปรมโตฺถ,** ธมฺมานํ ยถาภูตสภาโวฯ ตสฺส **วจนํ สจฺจํ** ยาถาวโต อวิสํวาทนวเสน จ ปวตฺตนโตฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘ธมฺมานํ ภูตลกฺขณ’’**นฺติ, สภาวธมฺมานํ โย ภูโต อวิปรีโต สภาโว, ตสฺส ลกฺขณํ องฺคนํ ญาปนนฺติ กตฺวาฯ

ยทิ ตถาคโต ปรมตฺถสจฺจํ สมฺมเทว อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ฐิโตปิ โลกสมญฺญํ คเหตฺวาว วทติ, โก เอตฺถ โลกิยมหาชเนหิ วิเสโสติ อาหฯ **‘‘ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามาส’’**นฺติ อาทิฯ โลกิยมหาชโน อปฺปหีนปรามาสตฺตา ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ปรามสโนฺต โวหรติ, ตถาคโต ปน สพฺพโส ปหีนปรามาสตฺตา อปรามสโนฺต ยสฺมา โลกสมญฺญาหิ วินา โลกิโย อ

โตฺถ โลเก เกนจิ ทุวิเญฺญยฺย, ตสฺมา ตาหิ ตํ โวหรติฯ ตถา โวหรโนฺต เอว จ อตฺตโน เทสนาวิลาเสน เวเนยฺยสเตฺต ปรมตฺถสเจฺจ ปติฏฺฐเปติฯ **เทสนํ วินิวเฏฺฏตฺวา**ติ เหฏฺฐา ปวตฺติตกถาย วินิวเฏฺฏตฺวา วิเวเจตฺวา เทสนํ ‘‘อปรามาส’’นฺติ ตณฺหามานปรามาสปฺปหานกิตฺตเนน **อรหตฺตนิกูเฏน นิฏฺฐาเปสิ**ฯ ยํ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โปฏฺฐปาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๐. สุภสุตฺตวณฺณนา

สุภมาณวกวตฺถุวณฺณนา

๔๔๔. **“อจิรปรินิพฺพุเต”**ติ สตฺถุ ปรินิพฺพุตภาวสฺส จิรกาลตาปฏิเกฺขเปน อาสนฺนตา ทสฺสิตา, กาลปริเจฺฉโท น ทสฺสิโตติ ตํ ปริเจฺฉทโต ทเสฺสตุํ **“ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ มาสมเตฺต กาเล”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มตฺต**-คฺคหเณน กาลสฺส อสมฺปุณฺณตํ โชเตติฯ ตุทิสญฺญิโต คาโม นิวาโส เอตสฺสาติ **โตเทยฺยฯ** ตํ ปเนส ยสฺมา โสณทโณฺฑ วิย จมฺปํ, กูฏทโนฺต วิย จ ขาณุมตํ อชฺฌาวสติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตสฺส อธิปติตฺตา”**ติ อิสฺสรภาวโตติ อโตฺถฯ **สมาหารนฺ**ติ สนฺนิจยํฯ **ปณฺฑิโต ฆรมาวเส**ติ ยสฺมา อปฺปตรปฺปตเรปิ วยมาเน โภคา ขียนฺติ, อปฺปตรปฺปตเรปิ สญฺจิยมาเน วฑฺฒนฺติ, ตสฺมา วิญฺญุชาติโก กิญฺจิ วยํ อกตฺวา อายเมว อุปฺปาเทโนฺต ฆราวาสํ อนุติเฏฺฐยฺยาติ โลภาเทสิตํ ปฏิปตฺตึ อุปทิสติฯ

อทานเมว สิกฺขาเปตฺวา โลภาภิภูตตาย **ตสฺมิํเยว ฆเร สุนโข หุตฺวา** นิพฺพตฺติฯ โลภวสิกสฺส หิ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขาฯ **อติวิย ปิยายติ** ปุพฺพปริจเยนฯ **ปิณฺฑาย ปาวิสิ** สุภํ มาณวํ อนุคฺคณฺหิตุกาโมฯ **นิรเย นิพฺพตฺติสฺสสิ** กโตกาสสฺส กมฺมสฺส ปฏิพาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวโตฯ

พฺราหฺมณจาริตฺตสฺส ภาวิตตํ สนฺธาย, ตถา ปิตรํ อุกฺกํเสโนฺต จ **“พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต”**ติ อาหฯ **ตํ ปวตฺติํ ปุจฺฉี**ติ สุตเมตํ มยา ‘‘มยฺหํ ปิตา สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, กิมิทํ สจฺจนฺติ ปุจฺฉิฯ **ตเถว วตฺวา**ติ ยถา ปุเพฺพ สุนขสฺส วุตฺตํ, ตเถว วตฺวาฯ **อวิสํวาทนตฺถนฺ**ติ สจฺจาปนตฺถํ ‘‘โตเทยฺยพฺราหฺมโณ สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ อตฺตโน วจนสฺส อวิสํวาทนตฺถํ อวิสํวาทภาวสฺส ทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพํ ทเสฺสสี**ติ พุทฺธานุภาเวน โส สุนโข ตํ สพฺพํ เนตฺวา ทเสฺสสิ, น ชาติสฺสรตายฯ ภควนฺตํ ทิสฺวา ภุกฺกรณํ ปน ปุริมชาติสิทฺธวาสนาวเสนฯ **จุทฺทส ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา**ติ ‘‘ทิสฺสนฺติ หิ โภ โคตม มนุสฺสา อปฺปายุกา, ทิสฺสนฺติ ทีฆายุกาฯ ทิสฺสนฺติ พวฺหาพาธา, ทิสฺสนฺติ อปฺปาพาธาฯ ทิสฺสนฺติ ทุพฺพณฺณา, ทิสฺสนฺติ วณฺณวโนฺตฯ ทิสฺสนฺติ อเปฺปสกฺขา, ทิสฺสนฺติ มเหสกฺขาฯ ทิสฺสนฺติ อปฺปโภคา, ทิสฺสนฺติ มหาโภคาฯ ทิสฺสนฺติ นีจกุลีนา, ทิสฺสนฺติ อุจฺจากุลีนาฯ ทิสฺสนฺติ ทุปฺปญฺญา, ทิสฺสนฺติ ปญฺญาวโนฺต’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙)ฯ อิเม จุทฺทส ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา, องฺคสุภตาย กิเรส **“สุโภ”**ติ นามํ ลภิฯ

๔๔๕. **“เอกา จ เม กงฺขา อตฺถี”**ติ อิมินา อุปริ ปุจฺฉิยมานสฺส ปญฺหสฺส ปเคว เตน อภิสงฺขตภาวํ ทเสฺสติฯ **วิสภาคเวทนา**ติ ทุกฺขเวทนาฯ สา หิ กุสลกมฺมนิพฺพเตฺต อตฺตภาเว อุปฺปชฺชนกสุขเวทนาปฏิปกฺขภาวโต ‘‘วิสภาคเวทนา’’ติฯ กายํ คาฬฺหํ หุตฺวา พาธติ ปีเฬตีติ ‘‘อาพาโธ’’ติ จ วุจฺจติฯ **เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ สรีรสฺส เอกเทเส อุฎฺฐิตาปิ **อยปเฏฺฏน อาพนฺธิตฺวา วิย คณฺหาติ** อปริวตฺตภาวกรณโต, เอเตน พลวโรโค อาพาโธ นามาติ ทเสฺสติฯ **กิจฺฉชีวิตกโร**ติ อสุขชีวิตาวโห, เอเตน ทุพฺพโล อปฺปมตฺตโก โรโค อาตโงฺกติ ทเสฺสติฯ **อุฎฺฐานนฺ**ติ สยนนิสชฺชาทิโต อุฎฺฐหนํ, เตน ยถา ตถา อปราปรํ สรีรสฺส ปริวตฺตนํ วทติฯ **ครุกนฺ**ติ ภาริยํ กิจฺฉสิทฺธิกํ ฯ **กาเย พลํ น โหตี**ติ เอตฺถาปิ ‘‘คิลานเสฺสวา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เหฎฺฐา จตูหิ ปเทหิ อผาสุวิหาราภาวํ ปุจฺฉิตฺวา อิทานิ ผาสุวิหารสพฺภาวํ ปุจฺฉติ, เตน สวิเสโส ผาสุวิหาโร ปุจฺฉิโตติ ทฏฺฐโพฺพ, อสติปิ อติสยตฺถโชตเน สเทฺท อติสยตฺถสฺส ลพฺภนโต ยถา ‘‘อภิรูปาย เทยฺยํ ทาตพฺพ’’นฺติฯ

๔๔๗. **กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา**ติฯ เอตฺถ **กาโล** นาม อุปสงฺกมนสฺส ยุตฺตปตฺตกาโลฯ **สมโย** นาม ตเสฺสว ปจฺจยสามคฺคี, อตฺถโต ตชฺชํ สรีรพลเญฺจว ตปฺปจฺจยปริสฺสยาภาโว จฯ **อุปาทานํ** นาม ญาเณน เตสํ คหณํ สลฺลกฺขณนฺติ ทเสฺสตุํ **"กาลญฺจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ผริสฺสตี**ติ วฑฺฒิสฺสติฯ

๔๔๘. เจติยรเฏฺฐติ เจติรเฏฺฐฯ ย-กาเรน หิ ปทํ วฑฺฒตฺวา วุตฺตํฯ เจติรฏฺฐโต อญฺญํ วิสุํเยเวกํ รฏฺฐนฺติ จ วทนฺติฯ **มรณปฏิสํยุตฺตน**ฺติ มรณํ นาม ตาทิสานํ โรค วเสเนว โหตีติ เยน โรเคน ตํ ชาตํ, ตสฺส สรูปปุจฺฉา, การณปุจฺฉา, มรณเหตุกจิตฺตสนฺตาปปุจฺฉา, ตสฺส จ สนฺตาปสฺส สพฺพโลกสาธารณตา, ตถา มรณสฺส จ อปฺปติการตาติ เอวํ อาทินา มรณปฏิสํยุตฺตํ สโมฺมทนียํ กถํ กเถสีติ ทเสฺสตุํ **"โภ อานนฺทา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น รนฺธคเวสี** มาโร วิย, **น วีมํสนาธิปฺปาโย** อุตฺตรมาณโว วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **เยสุ ธเมฺมสู**ติ วิโมกฺขุปาเยสุ นิยฺยานธเมฺมสุฯ **ธรนฺตี**ติ ติฏฺฐนฺติ, ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

๔๔๙. อตฺถปฺปยุตฺตตาย สทฺทปโยคสฺส สทฺทปฺปพนฺธลกฺขณานิ ตีณิ ปิฏกานิ ตทตฺถภูเตหิ สีลาทีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ สงฺคยฺหนฺตีติ วุตฺตํ **"ตีณิ ปิฏกานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา"**ติฯ **สงฺขิเตฺตน กถิต**นฺติ "ติณฺณํ ขนฺธาน"นฺติ เอวํ คหณโต สามญฺญโต จาติ สเงฺขเปเนว กถิตํฯ **"กตเมสํ ติณฺณ"**นฺติ อยํ อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉา, น กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาติ วุตฺตํ **"วิตฺถารโต ปุจฺฉิสฺสามี 'ติ จิเนฺตตฺวา 'กตเมสํ ติณฺณ'นฺติ อาหา"**ติฯ กเถตุกมฺยตาภาเว ปนสฺส เถรสฺส วจนตา สิยาฯ

สีลกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๐-๔๕๓. **สีลกฺขนฺธสฺสา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน "อริยสฺส สมาธิกฺขนฺธสฺส…เป…. ปติฏฺฐาเปสี"ติ อยํ เอตฺตโก ปาโฐ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํ เตนาห **"เตสุ ทสฺสิเตสู"**ติ, อุเทฺทสวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **ภควตา วุตฺตนเยเนวา**ติ สามญฺญผลเทสนาทีสุ ภควตา เทสิตนเยเนว, เตนสฺส สุตฺตสฺส สตฺถุภาสิตภาวํ ชินวจนภาวํ ทเสฺสติฯ **สาสเน น สีลเมว สาโร**ติ อริยมคฺคสาเร ภควโต สาสเน ยถา ทสฺสิตํ สีลํ สาโร เอว น โหติ สารวโต มหโต รุกฺขสฺส ปปฏิกฏฺฐานิยตฺตาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อิธ คหิตนฺติ อาห **"เกวลเญฺหตํ ปติฏฺฐามตฺตกเมวา"**ติฯ ฌานาทิอุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อธิคนฺตุกามสฺส อธิฏฺฐานมตฺตํ ตตฺถ อปฺปติฏฺฐิตสฺส เตสํ อสมฺภวโตฯ อถ วา **น สีลเมว สาโร**ติ กามเญฺจตฺถ สาสเน "มคฺคสีลํ, ผลสีล"นฺติ อิทํ โลกุตฺตรสีลมฺปิ สารเมว, ตถาปิ น สีลกฺขโนฺธ เอว สาโร อถ โข สมาธิกฺขโนฺธปิ ปญฺญากฺขโนฺธปิ สาโร เอวาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปุริโม เอว สาโร, เตนาห **"อิโต อุตฺตรี"**ติอาทิฯ

สมาธิกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๔. กสฺมา ปเนตฺถ เถโร สมาธิกฺขนฺธํ ปุโฏฺฐ อินฺทฺริยสํวราทิเก วิสฺสเชฺชสิ, นนุ เอวํ สเนฺต อญฺญํ ปุโฏฺฐ อญฺญํ พฺยากโรโนฺต อมฺพํ ปุโฏฺฐ ลพุชํ พฺยากโรโนฺต วิย โหตีติ อีทิสี โจทนา อิธ อโนกาสาติ ทเสฺสโนฺต **"กถญฺจ มาณว ภิกฺขุ…เป…. สมาธิกฺขนฺธํ ทเสฺสตุกาโม อารภี"**ติ อาห, เตเนตฺถ อินฺทฺริยสํวราทโยปิ สมาธิอุปการตํ อุปาทาย สมาธิกฺขนฺธปกฺขิกานิ อุทฺทิฏฺฐานีติ ทเสฺสติ **รูปชฺฌานาเนว อาคตานิ, น อรูปชฺฌานานิ** รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเทสนานนฺตรํ อภิญฺญาเทสนาย อวสโรติ กตฺวาฯ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานปาทิกา หิ สปริภณฺฑา ฉปิ อภิญฺญาโยฯ โลกิยา อภิญฺญา ปน สิชฺฌมานา ยสฺมา อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จุทฺทสวิ

เธน จิตฺตปริทมเนน วินา น อิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อภิญฺญาสุ เทสิยมานาสุ อรูปชฺฌานานิปิ เทสิตาเนว โหนฺติ นานนฺตริยภาวโต, เตนาห **“อาเนตฺวา ปน ทีเปตพฺพานี”**ติฯ วุตฺตนเยน เทสิตาเนว กตฺวา สํวณฺณเกหิ ปกาเสตพฺพานีติ อโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อิมินาว อรูปชฺฌานมฺปิ สงฺคหิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“จตุตฺถชฺฌาเนน หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตุตฺถชฺฌานญฺหิ รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺตํ ‘‘อรูปชฺฌาน’’นฺติ วุจฺจตีติฯ

๔๗๑-๔๘๐. **น จิเตฺตกคฺคตามตฺตเกเนวา**ติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โลกิยสฺส สมาธิกฺขนฺธสฺส อธิเปฺปตตฺตา **“น จิเตฺต...เป.... อตฺถี”**ติ วุตฺตํฯ อริย-สโทฺท เจตฺถ สุทฺธปริยาโย, น โลกุตฺตรปริยาโยฯ ตถา เหฏฺฐาปิ โลกิยาภิญฺญาปฎิสมฺภิทาหิ วินาว อรหเตฺต อธิคเต นเตฺถว อุตฺตริํกรณียนฺติ สกฺกา วตฺตุํ ยทตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, ตสฺส สิทฺธตฺตาฯ อิธ ปน โลกิยาภิญฺญาปิ อาคตา เอวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สุภสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๑. เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนา

เกวฏฺฏคหปติปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๔๘๑. **ปาวาริกมฺพวเน**ติ ปาวาริกเสฏฺฐิโน อมฺพพหุเล อุปวเนฯ ตํ กิร โส เสฏฺฐี ภควโต อนุจฺฉวิกํ คนฺธกุฏึ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานกุฏิมณฺฑปาทีนิ สมฺปาเทตฺวา ปาการปริกฺขิตฺตํ ทฺวารโกฏฺฐกสมฺปนฺนํ กตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาเตสิ, ปุริมโวหาเรน ปน ''ปาวาริกมฺพวน''นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมึ ปาวาริกมฺพวเนฯ **เกวโฏฺฏติ อิทํ ตสฺส นามํ** เกวเฏฺฏหิ สํรกฺขิตตฺตา, เตสํ วา สนฺติเก สํวฑฺฒิตตฺตาติ เกจิฯ ''คหปติปุตฺตสฺสา''ติ เอตฺถ กามํ ตทา โส คหปติฏฺฐาเน ฐิโต, ปิตุ ปนสฺส อจิรกาลํกตตาย ปุริมสมญฺญาย ''คหปติปุโตฺต'' เตฺวว โวหรียติ, เตนาห **''คหปติ มหาสาโล''**ติฯ มหาวิภวตาย มหาสาโร, คหปตีติ อโตฺถ ร-การสฺส ล-การํ กตฺวา ''มหาสาโล สุขุมาโล อห''นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๓๙) วิยฯ **สทฺธาสมฺปโนฺน**ติ โปถุชฺชนิกาย สทฺธาย วเสน สทฺธา สมนฺนาคโตฯ

สมิทฺธาติ สมฺมเทว อิทฺธา, อิทฺธิยา วิภวสมฺปตฺติยา เวปุลฺลปฺปตฺตาติ อโตฺถฯ ''เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ อนฺวทฺธมาสํ, อนุมาสํ, อนุสํวจฺฉรํ วา มนุสฺสานํ ปสาทาย อิทฺธิปาฏิหาริยํ กโรหี''ติ เอกสฺส ภิกฺขุโน อาณาปนํ ตสฺมึ ฐาเน ตสฺส ฐปนํ นาม โหตีติ อาห **''ฐานนฺตเร ฐเปตู''**ติฯ **อุตฺตริมนุสฺสานํ ธมฺมโต**ติ อุตฺตริมนุสฺสานํ พุทฺธาทีนํ อธิคมธมฺมโตฯ นิทฺธารเณ เจตํ นิสฺสกฺกํฯ อิทฺธิปาฏิหาริยญฺหิ ตโต นิทฺธาเรติฯ **มนุสฺสธมฺมโต อุตฺตรี**ติ ปกติมนุสฺสธมฺมโต อุปริฯ **ปชฺชลิตปทีโป**ติ ปชฺชลโนฺต ปทีโปฯ

๔๘๒. **น ธํเสมี**ติ คุณสมฺปตฺติโต น จาเวมิ, เตนาห **''สีลเภท''**นฺติอาทิฯ **วิสฺสาสํ วเฑฺฒตฺวา** ภควติ อตฺตโน วิสฺสตฺถภาวํ พฺรูเหตฺวา วิภูตํ ปากฏํ กตฺวาฯ

อิทฺธิปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๓-๔. **อาทีนว**นฺติ โทสํฯ **คนฺธารี**ติ **จูฬคนฺธารี,** มหาคนฺธารีติ เทฺว คนฺธารีวิชฺชาฯ ตตฺถ **จูฬคนฺธารี** นาม ติวสฺสโต โอรํ มตานํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนฏฺฐานชานนวิชฺชาฯ **มหาคนฺธารี** ตมฺปิ ชานาติ ตโต อุตฺตริปิ อิทฺธิวิธญาณกปฺปํ เยภุเยฺยน อิทฺธิวิธกิจฺจํ สาเธติฯ ตสฺสา กิร วิชฺชาย สาธโก ปุคฺคโล ตาทิเส เทสกาเล มนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา พหุธาปิ อตฺตานํ ทเสฺสติ, หตฺถิอาทีนิปิ ทเสฺสติ, ทสฺสนีโยปิ โหติ, อคฺคิถมฺภมฺปิ กโรติ, ชลถมฺภมฺปิ กโรติ, อากาเสปิ อตฺตานํ ทเสฺสติฯ สพฺพํ อินฺทชาลสทิสํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อโฏฺฏ**ติ ทุกฺขิโต พาธิโต, เตนาห **''ปีฬิโต''**ติฯ

อาเทสนาปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๕. กามํ **''เจตสิก''**นฺติ ปทํ เย เจตสิ นิยุตฺตา จิเตฺตน สมฺปยุตฺตา, เตสํ สาธารณวจนํ, สาธารเณ ปน คหิเต จิตฺตวิเสโส คหิโตว โหติ, สามญฺญโชตนา จ วิเสเส อวติฏฺฐตีติ เจตสิกคฺคหณสฺส อธิปฺปายํ วิวรโนฺต **''โสมนสฺสโทมนสฺสํ อธิเปฺปต''**นฺติ อาหฯ โสมนสฺสคฺคหเณน เจตฺถ ตเทกฏฺฐา ราคาทโย, สทฺธาทโย จ ทสฺสิตา โหนฺติ, โทมนสฺสคฺคหเณน โทสาทโยฯ วิตกฺกวิจารา ปน สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ **เอวํ ตว มโน**ติ อิมินา อากาเรน ตว มโน ปวโตฺตติ อโตฺถ ฯ เกน ปกาเรน ปวโตฺตติ อาห **''โสมนสฺสิโต วา''**ติอาทิฯ **''เอวํ ตว มโน''**ติ อิทํ ปน โสมนสฺสิตตาทิมตฺตทสฺสนํ, น ปน เยน เยน โสมนสฺสิโต วา โทมนสฺสิโต วา, ตํ ตํ

ทสฺสนํฯ **ทุติยนฺ**ติ ‘‘อิตฺถมฺปิ เต มโน’’ติ อิทํฯ **อิติปี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สทฺโท นิทสฺสนตฺโถ ‘‘อตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อนฺโต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) วิย, เตนาห **‘‘อิมญฺจ อิมญฺจ อตฺถํ จินฺตยมานา’’**นฺติ **ปิ**-สทฺโท วุตฺตตฺถสมฺปิณฺฑนตฺโถฯ ปรสฺส จินฺตํ มนติ ชานาติ เอเตนาติ **จินฺตามณิฯ** ตสฺสา กิร วิชฺชาย สาธโก ปุคฺคโล ตาทิเส เทสกาเล มนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา ยสฺส จิตฺตํ ชานิตุกาโม, ตสฺส ทิฏฺฐสุตาทิวิเสสสญฺชานนมุเขน จิตฺตาจารํ อนุมินนฺโต กเถตีติ เกจิฯ อปเร ‘‘วาจํ นิจฺฉราเปตฺวา ตตฺถ อกฺขรสลฺลกฺขณวเสนา’’ติ วทนฺติฯ

อนุสาสนีปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๖. **ปวเตฺตนฺตา**ติ ปวตฺตนกา หุตฺวา, ปวตฺตนวเสนาติ อโตฺถฯ **‘‘เอว’’**นฺติ หิ ปทํ ยถานุสิฏฺฐาย อนุสาสนิยา วิธิวเสน, ปฏิเสธวเสน จ ปวตฺติอาการปรามสนํ, สา จ สมฺมาวิตกฺกานํ มิจฺฉาวิตกฺกานญฺจ ปวตฺติอาการทสฺสนวเสน ปวตฺตติ ตตฺถ อานิสํสสฺส อาทีนวสฺส จ วิภาวนตฺถํฯ **อนิจฺจสญฺญเมว** น นิจฺจสญฺญนฺติ อโตฺถฯ ปฏิโยคีนิวตฺตนตฺถญฺหิ **เอว**-การคฺคหณํฯ อิธาปิ **เอวํ** สทฺทคฺคหณสฺส อโตฺถ, ปโยชนญฺจ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อิทํ**คหเณปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจกามคุณิกราค**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, ตทญฺญราคสฺส, โทสาทีนญฺจ ปหานสฺส อิจฺฉิตตฺตา, ตปฺปหานสฺส จ ตทญฺญราคาทิเขปนสฺส อุปายภาวโต ตถา วุตฺตํ ทุฏฺฐโลหิตวิโมจนสฺส ปุพฺพทุฏฺฐมํสเขปนูปายตา วิยฯ **โลกุตฺตรธมฺมเมวา**ติ อวธารณํ ปฏิปกฺขภาวโต สาวชฺชธมฺมนิวตฺตนปรํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสาธิคมูปายานิสํสภูตานํ ตทเญฺญสํ อนวชฺชธมฺมานํ นานนฺตริยภาวโตฯ **อิทฺธิวิธํ อิทฺธิปาฏิหาริยนฺติ ทเสฺสติ** อิทฺธิทสฺสเนน ปรสนฺตาเน ปสาทาทีนํ ปฏิปกฺขสฺส หรณโตฯ อิมินา นเยน เสสปททฺวเยปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สตตํ ธมฺมเทสนา**ติ สพฺพกาลํ เทเสตพฺพธมฺมเทสนาฯ

อิทฺธิปาฏิหาริเยนาติ สหโยเค กรณวจนํ, อิทฺธิปาฏิหาริเยน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **อาเทสนาปาฏิหาริเยนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ธมฺมเสนาปติสฺส อาจิณฺณนฺติ โยชนาฯ **‘‘จิตฺตาจารํ ญตฺวา’’**ติ อิมินา อาเทสนาปาฏิหาริยํ ทเสฺสติฯ **‘‘ธมฺมํ เทเสสี’’**ติ อิมินา อนุสาสนีปาฏิหาริยํ **‘‘พุทฺธานํ สตตํ ธมฺมเทสนา’’**ติ อนุสาสนีปาฏิหาริยสฺส ตตฺถ สาติสยตาย วุตฺตํฯ **สอุปารมฺภานิ** ปติรูเปน อุปารมฺภิตพฺพโตฯ **สโทสานิ** โทสสมุจฺฉินฺทนสฺส อนุปายภาวโตฯ สโทสตฺตา เอว **อทฺธานํ น ติฏฺฐนฺติ** จิรกาลฏฺฐายีนิ น โหนฺติฯ **อทฺธานํ อติฏฺฐนโต น นิยฺยนฺตี**ติ ผเลน เหตุโน อนุมานํฯ อนิยฺยานิกตาย หิ ตานิ อนทฺธนิยานิฯ **อนุสาสนีปาฏิหาริยํ อนุปารมฺภํ** วิสุทฺธิปฺปภวโต, วิสุทฺธินิสฺสยโต จฯ ตโต เอว **นิโทฺทสํฯ** น หิ ตตฺถ ปุพฺพาปรวิโรธาทิโทสสมฺภโวฯ นิโทฺทสตฺตา เอว **อทฺธานํ ติฏฺฐติ** ปรวาทวาเตหิ, กิเลสวาเตหิ จ อนุปหนฺตพฺพโตฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตการณโต, เตน สอุปารมฺภาทิํ, อนุปารมฺภาทิํ จาติ อุภยํ อุภยตฺถ ยถากฺกมํ คารยฺหปาสํสภาวานํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ

ภูตนิโรเธสกวตฺถุวณฺณนา

๔๘๗. **อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ ยสฺมา มหาภูตปริเยสโก ภิกฺขุ ปุริเมสุ ทฺวีสุ ปาฏิหาริเยสุ วสิปฺปโตฺต กุสโลปิ สมาโน มหาภูตานํ อปริเสสนิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ นาวพุชฺฌิ , ตสฺมา ตานิ นิยฺยานาวหตาภาวโต อนิยฺยานิกานีติ เตสํ อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ ตติยํ ปน ตกฺกรสฺส เอกนฺตโต นิยฺยานาวหนฺติ ตเสฺสว **นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ**

เอวเมติสฺสา เทสนาย มุขฺยปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนุสงฺคิกมฺปิ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติ อาทิ อารทฺธํฯ **มหาภูเต ปริเยสโนฺต**ติ อปริเสสํ นิรุชฺฌนวเสน มหาภูเต คเวสโนฺต, เตสํ อ

นวเสสนิโรธํ วีมํสโนฺตติ อโตฺถ ฯ **วิจริตฺวา**ติ ธมฺมตาย โจทิยมาโน วิจริตฺวา ฯ ธมฺมตาสิทฺธํ กิเรตํ, ยทิทํ ตสฺส ภิกฺขุโน ตถา วิจรณํ, ยถา อภิชาติยํ มหาปถวิกมฺปาทิ ฯ **มหนฺตภาวปฺปกาสนตฺถนฺ**ติ สเทวเก โลเก อนญฺญสาธารณสฺส พุทฺธานํ มหนฺตภาวสฺส มหานุภาวตาย ทีปนตฺถํ ฯ **อิทญฺจ การณนฺ**ติ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ สาสเน อีทิโส เอโก ภิกฺขุ ตทานุภาวปฺปกาสโน โหตีติ อิทมฺปิ การณํ ทเสฺสโนฺต ฯ

กตฺถาติ นิมิเตฺต ภุมฺมํ, ตสฺมา **กตฺถา**ติ กิสฺมึ ฐาเน การณภูเต ฯ **กึ อาคมฺมา**ติ กึ อารมฺมณํ ปจฺจยภูตํ อธิคนฺตฺวา, เตนาห “**กึ ปตฺตสฺสา**”ติ ฯ **เต**ติ มหาภูตา ฯ **อปฺปวตฺติวเสนา**ติ อนุปฺปชฺชนวเสน ฯ **สพฺพากาเรนา**ติ วจนตฺถลกฺขณาทิสมุฏฺฐานกลาปจุณฺณนานเตฺตกตฺตวินิโพฺภคาวินิโพฺภค- สภาควิสภาคอชฺฌตฺติกพาหิรสงฺคหปจฺจยสมนฺนาหารปจฺจยวิภาคาการโต, สสมฺภารสเงฺขปสสมฺภารวิภตฺติสลกฺขณสเงฺขปสลกฺขณวิภตฺติอาการโต จาติ สเพฺพน อากาเรน ฯ

๔๘๘. ทิพฺพนฺติ เอตฺถ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมงฺคีภูตา หุตฺวา วิจรนฺติ, กีฬนฺติ, โชตนฺติ จาติ เทโว, เทวโลโก ฯ ตํ ยนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอเตนาติ **เทวยานิโย ฯ วสํ วเตฺตโนฺต**ติ เอตฺถ **วสวตฺตนํ** นาม ยถิจฺฉิตฏฺฐานคมนํ ฯ จตฺตาโร มหาราชาโน เอเตสํ อิสฺสราติ **จาตุมหาราชิกา** ยา เทวตา มคฺคผลลาภิโน ตา ตมตฺถํ เอกเทเสน ชาเนยฺยุํ พุทฺธวิสโย ปนายํ ปโญฺหติ จินฺเตตฺวา ‘‘น ชานามา’’ติ อาหํสุ, เตนาห **“พุทฺธวิสเย”**ติอาทิ ฯ อโชฺฌตฺถรณํ นาเมตฺถ นิปฺปีฬนนฺติ อาห “**ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉตี**”ติ ฯ **อภิกฺกนฺตตรา**ติ รูปสมฺปตฺติยา เจว ปญฺญาปฏิภานาทิคุเณหิ จ อเมฺห อภิภุยฺย ปเรสํ กามนียตรา ฯ **ปณีตตรา**ติ อุฬารตรา, เตนาห **“อุตฺตมตรา”**ติ ฯ

๔๙๑-๓. **เทวยานิยสทิโส** อิทฺธิวิธญาณเสฺสว อธิเปฺปตตฺตา ฯ “**เทวยานิยมโคฺคติ วา ...เป.... สพฺพเมตํ อิทฺธิวิธญาณเสฺสว นาม**”นฺติ อิทํ ปาฬิยํ อฏฺฐกถาสุ จ ตตฺถ ตตฺถ อาคตรุฬฺหิวเสน วุตฺตํ ฯ

๔๙๔. **อาคมนปุพฺพภาเค นิมิตฺตนฺ**ติ พฺรหฺมุโน อาคมนสฺส ปุพฺพภาเค อุปฺปชฺชนนิมิตฺตํ ฯ **ปาตุรโหสี**ติ อาวิ ภวิ ฯ **ปากโฏ อโหสี**ติ ปกาโส อโหสิ ฯ

๔๙๗. **ปเทเสนา**ติ เอกเทเสน, อุปาทินฺนกวเสน, สตฺตสนฺตานปริยาปเนฺนนาติ อโตฺถ ฯ **อนุปาทินฺนเกปี**ติ อนินฺทฺริยพเทฺธปิ ฯ **นิปฺปเทสโต** อนวเสสโต ฯ **ปุจฺฉามูฬฺหสฺสา**ติ ปุจฺฉิตุํ อชานนฺตสฺส ฯ **ปุจฺฉาย โทสํ ทเสฺสตฺวา**ติ เตน กตปุจฺฉาย ปุจฺฉิตากาเร โทสํ วิภาเวตฺวา ฯ ยสฺมา วิสฺสชฺชนํ นาม ปุจฺฉานุรูปํ ปุจฺฉาสภาเคน วิสฺสเชฺชตพฺพโต, น จ ตถาคตา วิรชฺฌิตฺวา กตปุจฺฉานุรูปํ วิสฺสเชฺชนฺติ, อตฺถสภาคตาย จ วิสฺสชฺชนสฺส ปุจฺฉกา ตทตฺถํ อนวพุชฺฌนฺตา สมฺมุยฺหนฺติ, ตสฺมา ปุจฺฉาย สิกฺขาปนํ พุทฺธาจิณฺณํ, เตนาห “**ปุจฺฉํ สิกฺขาเปตฺวา**”ติอาทิ ฯ

๔๙๘. **อปฺปติฏฺฐา**ติ อปฺปจฺจยา, สพฺพโส สมุจฺฉินฺนการณาติ อโตฺถ ฯ **อุปาทินฺนํ เยวา**ติ อินฺทฺริยพทฺธเมว ฯ ยสฺมา เอกทิสาภิมุขํ สนฺตานวเสน สณฺฐิเต รูปปฺปพเนฺธ ทีฆสมญฺญา ตํ อุปาทาย ตโต อปฺปเก รสฺสสมญฺญา ตทุภยญฺจ วิเสสโต รูปคฺคหณมุเขน คยฺหติ, ตสฺมา อาห “**ทีฆญฺจ รสฺสญฺจาติ สณฺฐานวเสน อุปาทารูปํ วุตฺต**”นฺติ ฯ อปฺปปริมาเณ รูปสงฺฆาเต อณุสมญฺญา, ตํ อุปาทาย ตโต มหติ ถูลสมญฺญา ฯ อิทมฺปิ ทฺวยํ วิเสสโต รูปคฺคหณมุเขน คยฺหติ, เตนาห **“อิมินาปี”**ติอาทิ ฯ **ปิ**-สเทฺทน เจตฺถ ‘‘สณฺฐานวเสน อุปาทารูปํ

วุตฺต’’นฺติ เอตฺถาปิ วณฺณมตฺตเมว กถิตนฺติ อิมมตฺถํ สมฺจฺจินฺตีติ วทนฺติฯ **สุภ**นฺติ สุนฺทรํ, อิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **อสุภ**นฺติ อสุนฺทรํ, อนิฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เตเนวาห **“อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปเนวํ กถิต”**นฺติฯ ทีฆํ รสฺสํ, อณุํ ถูลํ, สุภาสุภนฺติ ตีสุ ฐาเนสุ อุปาทารูปเสฺสว คหณํ, ภูตรูปานํ วิสุํ คหิตตฺตาฯ **นาม**นฺติ เวทนาทิกฺขนฺธจตุกฺกํ ตญฺหิ อารมฺมณาภิมุขํ นมนโต, นามกรณโต จ ‘‘นาม’’นฺติ วุจฺจติฯ เหฏฺฐา ‘‘ทีฆํ รสฺส’’นฺติอาทินา วุตฺตเมว อิธ รุปฺปนเฏฺฐน ‘‘รูป’’นฺติ คหิตนฺติ อาห **“ทีฆาทิเภทํ รูปญฺจา”**ติฯ **ทีฆาที**ติ จ **อาทิ**-สเทฺทน อาปาทีนญฺจ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา วา ทีฆาทิสมญฺญา น รูปายตนวตฺถุกาว, อถ โข ภูตรูปวตฺถุกาปิฯ ตถา หิ สณฺฐานํ ผุสนมฺเขนปิ คยฺหติ, ตสฺมา ทีฆรสฺสาทิคฺคหเณน ภูตรูปมฺปิ คยฺหเตวาติ ‘‘ทีฆาทิเภทํ รูป’’มิเจฺจว วุตฺตํฯ **กิํ อาคมฺมา**ติ กิํ อธิคนฺตฺวา กิสฺส อธิคมเหตุฯ **“อุปรุชฺฌตี”**ติ อิทํ อนุปฺปาทนิโรธํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ขณนิโรธนฺติ อาห **“อเสสเมตํ นปฺปวตฺตตี”**ติฯ

๔๙๙. **วิญฺญาตพฺพ**นฺติ วิสิเฏฺฐน ญาตพฺพํ, ญาณุตฺตเมน อริยมคฺคญาเณน ปจฺจกฺขโต ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถ, เตนาห **“นิพฺพานเสฺสตํ นาม”**นฺติฯ นิทิสฺสตีติ นิทสฺสนํ, จกฺขุวิเญฺญยฺยํฯ น นิทสฺสนํ **อนิทสฺสนํ,** อจกฺขุวิเญฺญยฺยนฺติ เอตมตฺถํ วทนฺติฯ นิทสฺสนํ วา อุปมา, ตํ เอตสฺส นตฺถีติ **อนิทสฺสนํฯ** น หิ นิพฺพานสฺส นิจฺจสฺส เอกสฺส อจฺจนฺตสนฺตปณีตสภาวสฺส สทิสํ นิทสฺสนํ กุโตจิ ลพฺภตีติฯ ยํ อหุตฺวา สโมฺภติ, หุตฺวา ปฏิเวติ ตํ สงฺขตํ อุทยวยเนฺตหิ สอนฺตํ, อสงฺขตสฺส ปน นิพฺพานสฺส นิจฺจสฺส เต อุโภปิ อนฺตา น สนฺติ, ตโต เอว นวภาวาปคมสงฺขาโต ชรโนฺตปิ ตสฺส นตฺถีติ อาห **“อุปฺปาทโนฺต…เป…. อนนฺต”**นฺติฯ ‘‘ติตฺถสฺส นาม’’นฺติ วตฺวา ตตฺถ นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ **“ปปนฺติ เอตฺถาติ ปป”**นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ ปปนฺติ ปานติตฺถํฯ **ภ-กาโร กโต** นิรุตฺตินเยนฯ วิสุทฺธเฏฺฐน วา **สพฺพโตปภํ,** เกนจิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย สมนฺตโต ปภสฺสรนฺติ อโตฺถ ฯ เยน นิพฺพานํ อธิคตํ, ตํ สนฺตติปริยาปนฺนานํเยว อิธ อนุปฺปาทนิโรโธ อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **“อุปาทินฺนกธมฺมชาตํ นิรุชฺฌติ อปฺปวตฺตํ โหตี”**ติฯ

ตตฺถาติ ‘‘วิญฺญาณสฺส นิโรเธนา’’ติ ยํ ปทํ วุตฺตํ, ตสฺมิํฯ **“วิญฺญาณ”**นฺติ วิญฺญาณํ อุทฺธรติ วิภตฺตพฺพตฺตา **เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี**ติ เอตสฺมิํ นิพฺพาเน เอตํ นามรูปํ จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปฺปาทวเสน นิรุชฺฌติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา, เตนาห **“วิชฺฌาตทีปสิขา วิย อปญฺณตฺติกภาวํ ยาตี”**ติฯ ‘‘จริมกวิญฺญาณ’’นฺติ หิ อรหโต จุติจิตฺตํ อธิเปฺปตํฯ **“อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสาปี”**ติอาทินาปิ สอุปาทิเสสนิพฺพานมฺเขน อนุปาทิเสสนิพฺพานเมว วทติ นามรูปสฺส อนวเสสโต อุปรุชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตา, เตนาห **“อนุปฺปาทวเสน อุปรุชฺฌตี”**ติฯ **โสตาปตฺติมคฺคญาเณนา**ติ กตฺตริ, กรเณ วา กรณวจนํฯ **นิโรเธนา**ติ ปน เหตุมฺหิฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ นิพฺพาเนฯ เสสเมตฺถ ยํ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๒. โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา

โลหิจฺจพฺราหฺมณวตฺถุวณฺณนา

๕๐๑. **สาลวติกาติ** อิตฺถิลิงฺควเสน **ตสฺส คามสฺส นามํ**ฯ คามณิกาภาเวนาติ เกจิฯ โลหิโต นาม ตสฺส กุเล ปุพฺพปุริโส, ตสฺส วเสน **โลหิโจฺจติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส** โคตฺตโต อาคตํ **นามํ**ฯ

๕๐๒. ''ทิฏฺฐิคต''นฺติ ลทฺธิมตฺตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **''น ปน อุเจฺฉทสสฺสตานํ อญฺญตร''**นฺติฯ น หิ อุเจฺฉทสสฺสตคาหวินิมุตฺโต โกจิ ทิฏฺฐิคาโห อตฺถิฯ **''ภาสติ เยวา''**ติ ตสฺสา ลทฺธิยา โลเก ปากฏภาวํ ทเสฺสติฯ อตฺตโต อโญฺญ ปโรติ ยถา อนุสาสกโต อนุสาสิตโพฺพ ปโร, เอวํ อนุสาสิตพฺพโตปิ อนุสาสโก ปโรติ วุตฺตํ **''ปโร ปรสฺสาติ ปโร โย''**ติอาทิฯ **กิํ**-สทฺทาเปกฺขาย เจตฺถ **''กริสฺสตี''**ติ อนาคตกาลวจนํ, อนาคเตปิ วา เตน ตสฺส กาตพฺพํ นตฺถีติ ทสฺสนตฺถํฯ **กุสลํ ธมฺม**นฺติ อนวชฺชธมฺมํ นิกฺกิเลสธมฺมํ วิโมกฺขธมฺมนฺติ อโตฺถฯ ''ปเรสํ ธมฺมํ กเถสฺสามี''ติ เตหิ อตฺตานํ ปริวาราเปตฺวา วิจรณํ กิํ อตฺถิยํ อาสยพุทฺธสฺสาปิ อนุโรเธน วินา ตํ น โหตีติ ตสฺมา **อตฺตนา ปฏิลทฺธํ...เป.... วิหาตพฺพนฺติ วทติ**ฯ เตนาห ''เอวํ สมฺปทมิทํ ปาปกํ โลภธมฺมํ วทามี''ติฯ

๕๐๔. **โส**ติ โลหิโจฺจ พฺราหฺมโณฯ

๕๐๘. **กถาผาสุกตฺถ**นฺติ กถาสุขตฺถํ, สุเขน กถํ กเถตุเญฺจว โสตุญฺจาติ อโตฺถฯ **อเปฺปว นาม สิยา**ติ เอตฺถ ปีติวเสน อาเมฑิตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ตํ ''พุทฺธคชฺชิต''นฺติ วุจฺจติฯ ภควา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ วิเสสโต ปีติโสมนสฺสชาโต โหติฯ เตนาห **''อยํ กิเรตฺถ อธิปฺปาโย''**ติอาทิฯ

โลหิจฺจพฺราหฺมณานุโยควณฺณนา

๕๐๙. **สมุทยสญฺชาตี**ติ อายุปฺปาโทฯ อนุปุโพฺพ กมฺปิ-สโทฺท อากงฺขนโตฺถ โหตีติ **''อิจฺฉตีติ อโตฺถ''**ติ วุตฺตํฯ สาติสเยน วา หิเตน อนุกมฺปโก อนุคฺคณฺหนโก **หิตานุกมฺปีฯ สมฺปชฺชตี**ติ อาเสวนลาเภน นิปฺปชฺชติ พลวตี โหติ, อวคฺคหาติ อโตฺถ, เตนาห **''นิยตา โหตี''**ติฯ **นิรเย นิพฺพตฺตติ** มิจฺฉาทิฏฺฐิโกฯ

๕๑๐-๑๑. **ทุติยํ อุปปตฺติ**นฺติ ''นนุ ราชา ปเสนที โกสโล''ติอาทินา ทุติยํ อุปปตฺติํ สาธนยุตฺติํฯ การณญฺหิ ภควา อุปมามุเขน ทเสฺสติฯ **เย จิเม**ติ เย จ อิเม กุลปุตฺตา ทิพฺพา คพฺภา ปริปาเจนฺตีติ โยชนาฯ **อสกฺกุณนฺตา** อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา, ญาณปริปากสฺส วา อภาเวนฯ เย ปน ''ปริปจฺจนฺตี''ติ ปฐนฺติ, เตสํ ''ทิเพฺพ คเพฺภ''ติ วจนวิปลฺลาเสน ปโยชนํ นตฺถิฯ อโตฺถ จ ทุติยวิกเปฺป วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ อหิตานุกมฺปิตา จ ตํสมงฺคิสตฺตวเสนฯ ทิวิ ภวาติ **ทิพฺพาฯ** คเพฺภนฺติ ปริปจฺจนวเสน สนฺตานํ ปพเนฺธนฺตีติ **คพฺภาฯ ''ฉนฺนํ เทวโลกาน''**นฺติ นิทสฺสนวจนเมตํฯ พฺรหฺมโลกสฺสาปิ หิ ทิพฺพคพฺภภาโว ลพฺภเตว ทิพฺพวิหารเหตุกตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ''ภาวนํ ภาวยมานา''ติ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ภวนฺติ เอตฺถ ยถารุจิ สุขสมปฺปิตาติ ภวา, วิมานานิฯ เทวภาวาวหตฺตา **ทิพฺพาฯ** วุตฺตนเยเนว **คพฺภาฯ ทานาทโย** เทวโลกสํวตฺตนิย**ปุญฺญวิเสสาฯ ทิพฺพา ภวา**ติ เทวโลกปริยาปนฺนา อุปปตฺติภวาฯ ตทาวโห หิ กมฺมภโว ปุเพฺพ คหิโตฯ

ตโยโจทนารหวณฺณนา

๕๑๓. **อนิยมิเตเนวา**ติ อนิยเมเนว ‘‘ตฺวํ เอวํทิฏฺฐิโก เอวํ สตฺตานํ อนตฺถสฺส การโก’’ติ เอวํ อนุเทฺทสิเกเนว ฯ **มานนฺ**ติ ‘‘อหเมตํ ชานามิ, อหเมตํ ปสฺสามี’’ติ เอวํ ปณฺฑิตมานํฯ **ภินฺทิตฺวา**ติ วิธเมตฺวา, ชหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ตโย สตฺถาเร**ติ อสมฺปาทิตอตฺตหิโต อโนวาทกรสาวโก, อสมฺปาทิตอตฺตหิโต โอวาทกรสาวโก, สมฺปาทิตอตฺตหิโต อโนวาทกรสาวโกติ อิเม ตโย สตฺถาเรฯ จตุโตฺถ ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ น โจทนารโห โหตีติ ‘‘เตน ปุจฺฉิเต เอว กเถสฺสามี’’ติ โจทนารเห ตโย สตฺถาเร ปฐมํ ทเสฺสสิ , ปจฺฉา จตุตฺถํสตฺถารํฯ กามเญฺจตฺถ จตุโตฺถ สตฺถา เอโก อทุติโย อนญฺญสาธารโณ, ตถาปิ โส เยสํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ วเสน ‘‘ธมฺมมโย กาโย’’ติ วุจฺจติ, เตสํ สมุทายภูโตปิ เต คุณาวยเว สตฺถุฎฺฐานิเย กตฺวา ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘อยมฺปิ โข, โลหิจฺจ, สตฺถา’’ติ อภาสิฯ

อญฺญาติ ย-การโลเปน นิเทฺทโส ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติ อาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘, ๓๗, ๕๒; ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; อ. นิ. ๒.๕; ๑๐.๑๑; มหาว. ๑๑; ธ. ป. ๓๕๓; กถา. ๔๐๕) วิยฯ **อญฺญายา**ติ จ ตทตฺถิเย สมฺปทานวจนนฺติ อาห **‘‘อาชานนตฺถายา’’**ติฯ สาวกตฺตํ ปฏิชานิตฺวา ฐิตตฺตา เอกเทเสนสฺส สาสนํ กโรนฺตีติ อาห **‘‘นิรนฺตรํ ตสฺส สาสนํ อกตฺวา’’**ติฯ **อุกฺกมิตฺวา วตฺตนฺตี**ติ ยถิจฺฉิตํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **ปฏิกฺกมนฺติยา**ติ อนภิรติยา อคารเวน อปคจฺฉนฺติยา, เตนาห **‘‘อนิจฺฉนฺติยา’’**ติอาทิฯ **เอกายา**ติ เอกาย อิตฺถิยาฯ **เอโก อิเจฺฉยฺยา**ติ เอโก ปุริโส ตาย อนิจฺฉนฺติยา สมฺปโยคํ กาเมยฺยฯ โอสกฺกนาทิมุเขน อิตฺถิปุริสสมฺพนฺธนิทสฺสนํ เคหสิตอเปกฺขาวเสน ตสฺส สตฺถุโน สาวเกสุ ปฏิปตฺตีติ ทเสฺสติฯ อติวิย วิรตฺตภาวโต **ทฎฺฐุมฺปิ อนิจฺฉมานํฯ โลเภนา**ติ ปริวารวเสน อุปฺปชฺชนกลาภสกฺการโลเภนฯ **ตตฺถ สมฺปาเทหี**ติ ตสฺมิํ ปฏิปตฺติธเมฺม ปติฎฺฐิตํ กตฺวา สมฺปาเทหิฯ **อุชุํ กโรหิ** กายวงฺกาทิวิคเมนฯ

๕๑๕. **เอวํ โจทนํ อรหตี**ติ เอวํ วุตฺตนเยน สาวเกสุ อโปฺปสฺสุกฺกภาวาปาทเน นิโยชนวเสน โจทนํ อรหติ, น ปฐโม วิย ‘‘เอวรูโป ตว โลภธโมฺม’’ติอาทินา, น จ ทุติโย วิย ‘‘อตฺตานเมว ตาว ตตฺถ สมฺปาเทหี’’ติอาทินาฯ กสฺมา? สมฺปาทิตอตฺตหิตตาย ตติยสฺสฯ

นโจทนารหสตฺถุวณฺณนา

๕๑๖. ‘‘น โจทนารโห’’ติ เอตฺถ ยสฺมา โจทนารหตา นาม สตฺถุวิปฺปฏิปตฺติยา วา สาวกวิปฺปฏิปตฺติยา วา อุภยวิปฺปฏิปตฺติยา วา, ตยิทํ สพฺพมฺปิ อิมสฺมิํ สตฺถริ นตฺถิ, ตสฺมา น โจทนารโหติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๑๗. **มยา คหิตาย ทิฎฺฐิยา**ติ สพฺพโส อนวเชฺช สมฺมาปฏิปเนฺน ปเรสํ สมฺมเทว สมฺมาปฏิปตฺตึ เทเสฺสเนฺต สตฺถริ อภูตโทสาโรปนวเสน มิจฺฉาคหิตาย นิรยคามินิยา ปาปทิฎฺฐิยา ฯ **นรกปปาต**นฺติ นรกสงฺขาตํ มหาปปาตํฯ ปปตนฺติ ตตฺถาติ หิ ปปาโตฯ **สคฺคมคฺคถเล**ติ สคฺคคามิมคฺคภูเต ปุญฺญธมฺมถเลฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๓. เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนา

๕๑๘. **อุตฺตเรนา**ติ เอตฺถ **เอน**-สโทฺท ทิสาวาจีสทฺทโต ปญฺจมีอนฺตโต อทูรโตฺถ อิจฺฉิโต, ตสฺมา อุตฺตเรน-สเทฺทน อทูรตฺถโชตนํ ทเสฺสโนฺต **“อทูเร อุตฺตรปเสฺส”**ติ อาหฯ อกฺขรจินฺตกา ปน เอน-สทฺทโยเค อวธิวาจินิ ปเท อุปโยควจนํ อิจฺฉนฺติฯ อโตฺถ ปน สามิวเสเนว อิจฺฉิโตติ อิธ สามิวจนวเสเนว วุตฺตํฯ

๕๑๙. **กุลจาริตฺตาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มนฺตเชฺฌนาภิรูปตาทิสมฺปตฺตึ สงฺคณฺหาติฯ **มนฺตสชฺฌายกรณตฺถ**นฺติ อาถพฺพณมนฺตานํ สชฺฌายกรณตฺถํ, เตนาห **“อเญฺญสํ พหูนํ ปเวสนํ นิวาเรตฺวา”**ติฯ

มคฺคามคฺคกถาวณฺณนา

๕๒๐. **“ชงฺฆจาร”**นฺติ จงฺกมโต อิโต จิโต จ จรณมาหฯ โส หิ ชงฺฆาสุ กิลมถวิโนทนโตฺถ จาโรติ ตถา วุโตฺตฯ เตนาห ‘‘อนุจงฺกมนฺตานํ อนุวิจรนฺตาน’’นฺติฯ **เตนา**ติ อุโภสุปิ อนุจงฺกมนานุวิจารณานํ ลพฺภนโตฯ สหายา หิ เต อญฺญมญฺญ สภาควุตฺติกาฯ ‘‘มโคฺค’’ติ อิจฺฉิตฎฺฐานํ อุชุกํ มคฺคติ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ มโคฺค, อุชุมโคฺคฯ ตทโญฺญ อมโคฺค, ตสฺมึ **มเคฺค จ อมเคฺค จฯ ปฎิปท**นฺติ พฺรหฺมโลกคามิมคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฎิปทํฯ

นิยฺยาตีติ นิยฺยานีโย, โส เอว **“นิยฺยานิโก”**ติ วุโตฺตติ อาห **“นิยฺยายโนฺต”**ติฯ ยสฺมา นิยฺยาตปุคฺคลวเสนสฺส นิยฺยานิกภาโว , ตสฺมา ‘‘นิยฺยายโนฺต’’ติ ปุคฺคลสฺส โยนิโส ปฎิปชฺชนวเสน นิยฺยายโนฺต มโคฺค **“นิยฺยาตี”**ติ วุโตฺตฯ **กโรตี**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทติฯ อุปฺปาเทโนฺตเยว หิ ตตฺถ **ปฎิปชฺชติ** นามฯ สห เพฺยติ วตฺตตีติ สหโพฺย, สหวตฺตนโก ฯ ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา**ติ อาห **“สหภาวายา”**ติอาทิฯ สหภาโวติ จ สโลกตา, สมีปตา วา เวทิตพฺพา, เตนาห **“เอกฎฺฐาเน ปาตุภาวายา”**ติฯ **สกเมว อาจริยวาท**นฺติ อตฺตโน อาจริเยน โปกฺขรสาตินา กถิตเมว อาจริยวาทํฯ **โถเมตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา** ‘‘อยเมว อุชุมโคฺค อยมญฺชสายโน’’ติ ปสํสิตฺวา อุกฺกํสิตฺวาฯ **ภารทฺวาโชปิ สกเมวา**ติ ภารทฺวาโชปิ มาณโว อตฺตโน อาจริเยน ตารุเกฺขน กถิตเมว อาจริยวาทํ โถเมตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา วิจรตีติ โยชนาฯ **เตน วุตฺต**นฺติ เตน ยถา ตถา วา อภินิวิฎฺฐภาเวน วุตฺตํ ปาฬิยํฯ

๕๒๑-๒. **อนิยฺยานิกา วา**ติ อปฺปาฎิหาริยาว อญฺญมญฺญสฺส วาเท โทสํ ทเสฺสตฺวา อวิปรีตตฺถทสฺสนตฺถํ อุตฺตรรหิตา เอวฯ อญฺญมญฺญสฺส วาทสฺส อาทิโต วิรุทฺธคฺคหณํ **วิคฺคโห,** เสฺวว วิวทนวเสน อปราปรํ อุปฺปโนฺน **วิวาโท**ติ อาห **“ปุพฺพุปฺปตฺติโก วิคฺคโห อปรภาเค วิวาโท”**ติฯ **ทุวิโธปิ เอโส** วิคฺคโห, วิวาโทติ ทุวิธา วุโตฺตปิ วิโรโธฯ **นานาอาจริยานํ วาทโต**ติ นานารุจิกานํ อาจริยานํ วาทภาวโตฯ **นานาวาโท** นานาวิโธ วาโทติ กตฺวาฯ

๕๒๓. **เอกสฺสาปี**ติ ตุเมฺหสุ ทฺวีสุ เอกสฺสาปิฯ **เอกสฺมิ**นฺติ สกวาทปรวาเทสุ เอกสฺมิมฺปิฯ **สํสโย นตฺถี**ติ ‘‘มโคฺค นุ โข, น มโคฺค นุ โข’’ติ สํสโย วิจิกิจฺฉา นตฺถิฯ อญฺชสายนภาเว ปน สํสโยฯ เตนาห ‘‘เอส กิรา’’ติอาทิฯ ภควา ปน ยทิ สพฺพตฺถ มคฺคสญฺญิโน, **เอวํ สติ “กิสฺมึ โว วิคฺคโห”ติ ปุจฺฉติ**ฯ

๕๒๔. ‘‘อิจฺฉิตฎฺฐานํ อุชุกํ มคฺคติ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ มโคฺค, อุชุมโคฺคฯ ตทโญฺญ อมโคฺค’’ติ วุโตฺต วายมโตฺถฯ **สเพฺพ เต**ติ สเพฺพปิ เต นานาอาจริเยหิ วุตฺตมคฺคาฯ

เย ปาฬิยํ ‘‘อทฺธริยา พฺราหฺมณา’’ติอาทินา วุตฺตาฯ อทฺธโร นาม ยญฺญวิเสโส, ตทุปโยคิภาวโต ‘‘อทฺธริยา’’ เตฺวว วุจฺจนฺติ ยชูนิ, ตานิ สชฺฌายนฺตีติ **อทฺธริยา,** ยชุเพฺพทิโนฯ เย จ ติตฺติริอิสินา กเต มเนฺต สชฺฌายนฺติ, เต **ติตฺติริยา,** ยชุเพฺพทิโน เอวฯ ยชุเพฺพทสาขาเหสา, ยทิทํ ติตฺติรํฯ ฉโนฺท วุจฺจติ วิเสสโต สามเวโท, ตํ สเรน กายนฺตีติ **ฉโนฺทกา,** สามเวทิโนฯ **‘‘ฉโนฺทคา’’**ติปิ ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ พหโว อิรโย เอตฺถาติ พวฺหาริ, อิรุเพฺพโทฯ ตํ อธียนฺตีติ **พวฺหาริชฺฌาฯ**

‘‘พหูนี’’ติ เอตฺถายํ อุปมาสํสนฺทนา – ยถา เต นานามคฺคา เอกํสโต ตสฺส คามสฺส วา นิคมสฺส วา ปเวสาย โหนฺติ, เอวํ พฺราหฺมเณหิ ปญฺญาปิยมานาปิ นานามคฺคา พฺรหฺมโลกูปคมนาย พฺรหฺมุนา สหพฺยตาย เอกํเสเนว โหนฺตีติฯ

๕๒๗-๕๒๙. **ว-กาโร อาคมสนฺธิมตฺต**นฺติ อนตฺถโก ว-กาโร, เตน วณฺณาคเมน ปทนฺตรสนฺธิมตฺตํ กตนฺติ อโตฺถฯ **อนฺธปเวณี**ติ อนฺธปนฺติฯ **‘‘ปญฺญาสสฎฺฐิ อนฺธา’’**ติ อิทํ ตสฺสา อนฺธปเวณิยา มหโต คจฺฉคุมฺพสฺส อนุปริคมนโยคฺยตาทสฺสนํฯ เอวญฺหิ เต ‘‘สุจิรํ เวลํ มคฺคํ คจฺฉามา’’ติ เอวํ สญฺญิโน โหนฺติฯ **นามกํเยวา**ติ อตฺถาภาวโต นามมตฺตํเยว, ตํ ปน ภาสิตํ เตหิ สารสญฺญิตมฺปิ นามมตฺตตาย อสารภาวโต นิหีนเมวาติ อาห **‘‘ลามกํเยวา’’**ติฯ

๕๓๐. **ยโต**ติ ภุมฺมเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํ, สามญฺญโชตนา จ วิเสเส อวติฎฺฐตีติ อาห **‘‘ยสฺมิํ กาเล’’**ติฯ **อายาจนฺตี**ติ ปเตฺถนฺติฯ อุคฺคมนํ โลกสฺส พหุการภาวโต ตถา โถมนาติฯ อยํ กิร พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ ‘‘พฺราหฺมณานํ อายาจนาย จนฺทิมสูริยา คนฺตฺวา โลเก โอภาสํ กโรนฺตี’’ติฯ

๕๓๒. **อิธ ปน กิํ วตฺตพฺพ**นฺติ อิมสฺมิํ ปน อปฺปจฺจกฺขภูตสฺส พฺรหฺมุโน สหพฺยตาย มคฺคเทสเน เตวิชฺชานํ กิํ วตฺตพฺพํ อตฺถิ, เย ปจฺจกฺขภูตานมฺปิ จนฺทิมสูริยานํ สหพฺยตาย มคฺคํ เทเสตุํ น สโกฺกนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘ยตฺถา’’**ติ ‘‘อิธ ปนา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปจฺจามสติฯ

อจิรวตีนทีอุปมากถาวณฺณนา

๕๔๒. **สมภริตา**ติ สมฺปุณฺณาฯ ตโต เอว **กากเปยฺยาฯ ปารา**ติ ปรตีรํฯ **อปาร**นฺติ โอริมตีรํฯ **เอหี**ติ อาคจฺฉฯ

๕๔๔. **ปญฺจสีล...เป.... เวทิตพฺพา** ยมนิยมาทิพฺราหฺมณธมฺมานํ ตทโนฺตคธภาวโตฯ **ตพฺพิปรีตา**ติ ปญฺจสีลาทิวิปรีตา ปญฺจ เวราทโยฯ ‘‘ปุนปี’’ติ วตฺวา **‘‘อปรมฺปี’’**ติ วจนํ อิตรายปิ นทิ อุปมาย สงฺคณฺหนตฺถํฯ

๕๔๖. **กามยิตพฺพเฎฺฐนา**ติ กามนียภาเวนฯ **พนฺธนเฎฺฐนา**ติ เตเนว กาเมตพฺพภาเวน สตฺตานํ จิตฺตสฺส อาพนฺธนภาเวนฯ กามญฺจายํ **คุณ**-สโทฺท อตฺถนฺตเรสุปิ ทิฎฺฐปฺปโยโค, เตสํ ปเนตฺถ อสมฺภวโต ปาริเสสญาเยน พนฺธนเฎฺฐเยว ยุโตฺตติ ทเสฺสตุํ **‘‘อนุชานามี’’**ติ อาทินา อตฺถุทฺธาโร อารโทฺธ, **เอเสวา**ติ พนฺธนโฎฺฐ เอวฯ น หิ รูปาทีนํ กาเมตพฺพภาเว วุจฺจมาเน ปฎลโฎฺฐ ยุชฺชติ ตถา กาเมตพฺพตาย อนธิเปฺปตตฺตาฯ ราสฎฺฐอานิสํสเฎฺฐสุปิ เอเสว นโย ตถาปิ กาเมตพฺพตาย อนธิเปฺปตตฺตาฯ ปาริเสสโต ปน พนฺธนโฎฺฐ คหิโตฯ ยทเคฺคน หิ เนสํ กาเมตพฺพตา, ตทเคฺคน พนฺธนภาโว จาติฯ

โกฏฺฐาสโฎฺฐปิ เตสุ ยุชฺชเตว จกฺขุวิเญฺญยฺยาทิโกฏฺฐาสภาเวน เนสํ กาเมตพฺพโตฯ โกฏฺฐาเส จ คุณ-สโทฺท ทิสฺสติ ‘‘ทิคุณํ วเฏฺฏตพฺพ’’นฺติอาทีสุ, สมฺปทาโฎฺฐปิ –

‘‘อสเงฺขยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๗๖);

อาทีสุ โสปิ อิธ น ยุชฺชตีติ อนุทฺธโฎฯ

จกฺขุวิเญฺญยฺยาติ จกฺขุวิญฺญาเณน วิชานิตพฺพา, เตน ปน วิชานนํ ทสฺสนเมวาติ อาห **‘‘ปสฺสิตพฺพา’’**ติฯ ‘‘โสตวิญฺญาเณน โสตพฺพา’’ติ เอวมาทิ **เอเตนุปาเยนา**ติ อติทิสติฯ ค เวสิตมฺปิ ‘‘อิฏฺฐ’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ อิธ นาธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘ปริยิฏฺฐา วา โหนฺตุ มา วา’’**ติฯ **อิฏฺฐารมฺมณภูตา**ติ สุขารมฺมณภูตาฯ **กามนียา**ติ กาเมตพฺพาฯ อิฏฺฐภาเวน มนํ อปฺปายนฺตีติ **มนาปาฯ ปิยชาติกา**ติ ปิยสภาวาฯ

เคเธนาติ โลเภน อภิภูตา หุตฺวา ปญฺจกามคุเณ ปริภุญฺชนฺตีติ โยชนาฯ **มุจฺฉาการ**นฺติ โมหนาการํฯ **อธิโอสนฺนา**ติ อธิคยฺห อโชฺฌสาย อวสนฺนา, เตนาห **‘‘โอคาฬฺหา’’**ติฯ **ปรินิฏฺฐานปฺปตฺตา**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนวเสน ปรินิฏฺฐานํ อุปคตาฯ **อาทีนว**นฺติ กามปริโภเค สมฺปติ, อายติญฺจ โทสํ **อปสฺสนฺตาฯ** ฆาสจฺฉาทนาทิสโมฺภคนิมิตฺตสํกิเลสโต นิสฺสรนฺติ อปคจฺฉนฺติ เอเตนาติ นิสฺสรณํ, โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตสํ ปริโภคปญฺญาฯ ตทภาวโต **อนิสฺสรณปญฺญา**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทเมตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ

๕๔๘-๙. **อาวรนฺตี**ติ กุสลปฺปวตฺตึ อาทิโตว นิวาเรนฺติฯ **นิวาเรนฺตี**ติ นิรวเสสโต วารยนฺติฯ **โอนนฺธนฺตี**ติ โอคาหนฺตา วิย ฉาเทนฺติฯ **ปริโยนนฺธนฺตี**ติ สพฺพโส ฉาเทนฺติฯ **อาวรณาทีนํ วเสนา**ติ อาวรณาทิอตฺถานํ วเสนฯ เต หิ อาเสวนพลวตาย ปุริมปุริเมหิ ปจฺฉิมปจฺฉิมา ทฬฺหตรตมาทิภาวปฺปตฺตา วุตฺตาฯ

สํสนฺทนกถาวณฺณนา

๕๕๐. อิตฺถิปริคฺคเห สติ ปุริสสฺส ปญฺจกามคุณปริคฺคโห ปริปุโณฺณ เอว โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สปริคฺคโหติ อิตฺถิปริคฺคเหน สปริคฺคโห’’**ติฯ **‘‘อิตฺถิปริคฺคเหน อปริคฺคโห’’**ติ จ อิทํ เตวิชฺชพฺราหฺมเณสุ ทิสฺสมานปริคฺคหานํ ทุฏฺฐุลฺลตมปริคฺคหาภาวทสฺสนํฯ เอวํภูตานํ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ กา พฺรหฺมุนา สํสนฺทนา, พฺรหฺมา ปน สเพฺพน สพฺพํ อปริคฺคโหติฯ **เวรจิเตฺตน อเวโร,** กุโต เอตสฺส เวรปฺปโยโคติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตเคลญฺญสงฺขาเตนา**ติ จิตฺตุปฺปาทเคลญฺญสญฺญิเตน, เตนสฺส สพฺพรูปกายเคลญฺญาภาโว วุโตฺต โหติฯ **พฺยาปเชฺฌนา**ติ ทุเกฺขนฯ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน ตเทกฏฺฐา สํกิเลสธมฺมา สงฺคยฺหนฺติฯ อปฺปฏิปตฺติเหตุภูตาย วิจิกิจฺฉาย สติ น กทาจิ จิตฺตํ ปุริสสฺส วเส วตฺตติ, ปหีนาย ปน สิยา วสวตฺตนนฺติ อาห **‘‘วิจิกิจฺฉาย อภาวโต จิตฺตํ วเส วเตฺตตี’’**ติฯ **จิตฺตคติกา**ติ จิตฺตวสิกา, เตนาห **จิตฺตสฺส วเส วตฺตนฺตี**’’ติฯ **น ตาทิโส**ติ พฺราหฺมณา วิย จิตฺตวสิโก น โหติ, อถ โข วสีภูตชฺฌานาภิญฺญตาย จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตตีติ **วสวตฺตีฯ**

๕๕๒. **พฺรหฺมโลกมเคฺค**ติ พฺรหฺมโลกคามิมเคฺค ปฏิปชฺชิตเพฺพ, ปญฺญเปตเพฺพ วา, ตํ ปญฺญเปนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อุปคนฺตฺวา**ติ อมคฺคเมว ‘‘มโคฺค’’ติ มิจฺฉาปฏิปชฺชเนน อุปคนฺตฺ

วา, ปฏิชานิตฺวา วาฯ **ปงฺกํ โอติณฺณา วิยา**ติ มตฺถเก เอกงฺคุลํ วา อุปฑฺฒงฺคุลํ วา สุกฺขตาย ‘‘สมตล’’นฺติ สญฺญาย อเนกโปริสํ มหาปงฺกํ โอติณฺณา วิยฯ **อนุปฺปวิสนฺตี**ติ อปายมคฺคํ พฺรหฺมโลกมคฺคสญฺญาย โอคาหยนฺติฯ ตโต เอว **สํสีทิตฺวา วิสาทํ ปาปุณนฺติฯ เอวนฺ**ติ ‘‘สมตล’’นฺติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **สํสีทิตฺวา**ติ นิมุชฺชิตฺวาฯ **สุกฺขตรณํ มเญฺญ ตรนฺตี**ติ สุกฺขนทิตรณํ ตรนฺติ มเญฺญฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เตวิชฺชา อมคฺคเมว ‘‘มโคฺค’’ติ อุปคนฺตฺวา สํสีทนฺติ, ตสฺมาฯ **ยถา เต**ติ ยถา เต ‘‘สมตล’’นฺติ สญฺญาย ปงฺกํ โอติณฺณาฯ **อิเธว จา**ติ อิมสฺมิญฺจ อตฺตภาเวฯ **สุขํ วา สาตํ วา น ลภนฺตี**ติ ฌานสุขํ วา วิปสฺสนาสาตํ วา น ลภนฺติ, กุโต มคฺคสุขํ วา นิพฺพานสาตํ วาติ อธิปฺปาโยฯ **มคฺคทีปก**นฺติ มคฺคทีปกาภิมตํฯ **‘‘อิริณ’’**นฺติ อรญฺญานิยา อิทํ อธิวจนนฺติ อาห **‘‘อคามกํ มหารญฺญ’’**นฺติ ฯ มิครุรุอาทีนมฺปิ **อนุปโภครุเกฺขหิฯ ปริวตฺติตุมฺปิ น สกฺกา โหนฺติ** มหากณฺฏกตายฯ ญาตีนํ พฺยสนํ วินาโส **ญาติพฺยสนํฯ** เอวํ **โภคสีลพฺยสนานิ** เวทิตพฺพานิฯ โรโค เอว พฺยสติ วิพาธตีติ **โรคพฺยสนํฯ** เอวํ **ทิฎฺฐิพฺยสน**มฺปิ ทฎฺฐพฺพํฯ

๕๕๔. **ชาตสํวโทฺฒ**ติ ชาโต หุตฺวา สํวฑฺฒิโตฯ **น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ** ปริจยาภาวโตฯ **จิรนิกฺขโนฺต**ติ นิกฺขโนฺต หุตฺวา จิรกาโลฯ **ทนฺธายิตตฺต**นฺติ วิสฺสชฺชเน มนฺทตฺตํ สณิกวุตฺติ, ตํ ปน สํสยวเสน จิรายนํ นาม โหตีติ อาห **‘‘กงฺขาวเสน จิรายิตตฺต’’**นฺติฯ **วิตฺถายิตตฺต**นฺติ สารชฺชิตตฺตํฯ อฎฺฐกถายํ ปน วิตฺถายิตตฺตํ นาม ฉมฺภิตตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘ถทฺธภาวคฺคหณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

๕๕๕. **อุ**-อิติ อุปสคฺคโยเค **ลุมฺป**-สโทฺท อุทฺธรณโตฺถ โหตีติ **‘‘อุลฺลุมฺปตู’’**ติ ปทสฺส **อุทฺธรตู**ติ อตฺถมาหฯ อุปสคฺควเสน หิ ธาตุ-สทฺทา อตฺถวิเสสวุตฺติโน โหนฺติ ยถา ‘‘อุทฺธรตู’’ติฯ

พฺรหฺมโลกมคฺคเทสนาวณฺณนา

๕๕๖. ยสฺส อติสเยน พลํ อตฺถิ, โส **‘‘พลวา’’**ติ วุโตฺตติ อาห **‘‘พลสมฺปโนฺน’’**ติฯ สงฺขํ ธมยตีติ **สงฺขธมโก,** ตํ ธมยิตฺวา ตโต สทฺทปวตฺตโกฯ **อปฺปนาว วฎฺฎติ** ปฎิปกฺขโต สมฺมเทว เจตโส วิมุตฺติภาวโตฯ

ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจรํ ปมาณกรานํ สํกิเลสธมฺมานํ อวิกฺขมฺภนโตฯ ตถา หิ ตํ พฺรหฺมวิหารปุพฺพภาคภูตํ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณวเสน วเฑฺฒตุํ น สกฺกาฯ วุตฺตวิปริยายโต ปน **อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นาม รูปารูปาวจรํ,** เตนาห **‘‘ตญฺหี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ อรูปาวจเร โอทิสฺสกาโนทิสฺสกวเสน ผรณํ น ลพฺภติ, ตถา ทิสาผรณํฯ

เกจิ ปน ตํ อาคมนวเสน ลพฺภตีติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํฯ น หิ พฺรหฺมวิหารนิสฺสโนฺท อารุปฺปํ, อถ โข กสิณนิสฺสโนฺท, ตสฺมา ยํ สุวิภาวิตํ วสีภาวํ ปาปิตํ อารุปฺปํ, ตํ **‘‘อปฺปมาณกต’’**นฺติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยํ วา สาติสยํ พฺรหฺมวิหารภาวนาย อภิสงฺขเตน สนฺตาเนน นิพฺพตฺติตํ, ยญฺจ พฺรหฺมวิหารสมาปตฺติโต วุฎฺฐาย สมาปนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานํ, ตํ อิมินา ปริยาเยน ผรณปฺปมาณวเสน **อปฺปมาณกต**นฺติ วตฺตุํ วฎฺฎตีติ อปเรฯ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

รูปาวจรารูปาวจรกเมฺมติ รูปาวจรกเมฺม, อรูปาวจรกเมฺม จ สติฯ **น โอหียติ น ติฎฺฐตี**ติ กตูปจิตมฺปิ กามาวจรกมฺมํ ยถาธิคเต มหคฺคตชฺฌาเน อปริหีเน ตํ อภิภวิตฺวา ปฎิพาหิตฺวา สยํ โอหียกํ หุตฺวา ปฎิสนฺธึ ทาตุํ สมตฺถภาเว น ติฎฺฐติฯ **ลคฺคิตุ**นฺติ อาวริตุํ นิเสเธตุํฯ

ฐาตุนฺติ ปฏิพโล หุตฺวา ฐาตุํฯ **ผริตฺวา**ติ ปฏิปฺผริตฺวาฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ ตสฺส สามตฺถิยํ เขเปตฺวาฯ กมฺมสฺส ปริยาทิยนํ นาม ตสฺส วิปากุปฺปาทนํ นิเสเธตฺวา อตฺตโน วิปากุปฺปาทนนฺติ อาห **“ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา”**ติอาทิฯ **เอวํ เมตฺตาทิวิหารี**ติ เอวํ วุตฺตานํ เมตฺตาทีนํ พฺรหฺมวิหารานํ วเสน เมตฺตาทิวิหารีฯ

๕๕๙. **อคฺคญฺญสุตฺต...เป.... อลตฺถุ**นฺติ อคฺคญฺญสุตฺต อาคตนเยน อุปสมฺปทญฺจว อรหตฺตญฺจ อลตฺถุํ ปฏิลภึสุฯ เสสํ สุวิญฺญยฺยเมวฯ

เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

นิฏฺฐิตา จ เตรสสุตฺตปฏิมณฺฑิตสฺส สีลกฺขนฺธวคฺคสฺส อตฺถวณฺณนาย

ลีนตฺถปฺปกาสนาติฯ

สีลกฺขนฺธวคฺคฏีกา นิฏฺฐิตาฯ